

4 Aylık Uluslararası Akademik
Hakemli Dergi
ISSN: 2148-5933
E-ISSN: 2529-0088
SAYI/ISSUE: 17
Aralık/December 2021

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

Akademik Hassasiyetler / The Academic Elegance

4 Aylık Uluslararası Akademik Hakemli Dergi

Yıl/Year:8 Sayı/Issue:17 Aralık/December 2021

ISSN: 2148-5933 E-ISSN:2529-0088

Sahibi / Owner

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief

Şenol DURGUN

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Director

Hüzeyfe Süleyman ARSLAN

Yürütücü Editör / Executive Editor

Alper MUMYAKMAZ

Yürütücü Editör Yardımcısı / Assistant Executive Editor

Derya KAHRAMAN

İngilizce Yayın Editörü / English Publication Editor

Batuhan SELVİ

Yönetim Yeri / Adress

Yavuz Selim Mah. 543. Sok. Turaykent Villaları No:10/18 Eryaman/ANKARA

İletişim / Contact

Maraşal Fevzi Çakmak Cad. No:9/4 Bahçelievler/ANKARA

Tel: 0 506 223 85 73

E-mail: academicelegance@gmail.com

Yapım / Production

A Kitap

Yayın Tarihi / Release Date

Aralık 2021

Yayın Kurulu / Editorial Board

Tarık AK, Burhan AYKAÇ, Ömer BAYKAL, Gonca BAYRAKTAR DURGUN, Mehmet Ali ÇAKMAK, Fatih DURGUN, Tuğrul KORKMAZ, Volkan ÖNGEL, Yusuf PUSTU, İlyas SÖZEN, Gökberk YÜCEL.

Alan Editörleri / Scope Editors

İktisat Alan Editörü

: Doç. Dr. Semra BOĞA

Psikoloji Alan Editörü

: Doç. Dr. Ömer Faruk CANTEKİN

Siyaset Bilimi Alan Editörü

: Dr. Ertuğrul ERYÜCEL

Sosyoloji Alan Editörü

: Doç. Dr. Çağatay SARP

Tarih Alan Editörü

: Doç. Dr. Hatice Güzel MUMYAKMAZ

Uluslararası İlişkiler Alan Editörü

: Doç. Dr. Fatih Fuat TUNCER

Yönetim Bilimi Alan Editörü

: Doç. Dr. Mustafa ALTUNOK

Danışma ve Hakem Kurulu / Advisory Board

- Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman KURT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Aydın BAŞBUĞ (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ANIK (İstanbul Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Deniz ÜNAL (Adana Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan REYHAN (Çorum Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan TAŞDEMİR
Prof. Dr. İbrahim AQUDE (U.S.A. University of Hawaii)
Prof. Dr. İbrahim AYDINLI (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM (Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan AKSOY (Samsun 19 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Latif TOKAT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat DEMİRKOL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ORÇAN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim BAHÇEKAPILI
Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Zehra ASLAN (Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdilaziz KALBERDİEV (Kırgızistan Oş Üniversitesi)
Doç. Dr. Akhmet A. YARLYKAPOV (Rusya Federasyonu Rusya Bilimler Akademisi)
Doç. Dr. Ayşegül SONCU (İstanbul Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Elmira MURATOVA (Kırım Akmescit Taurida National V. I. Vernodsky Üniv.)
Doç. Dr. Gülsen KAYA OSMANBAŞOĞLU (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice ALTUNOK (Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi)
Doç. Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Igor Leonidovich ALEXEEV (Rusya Humanitar Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. İskender GÜMÜŞ (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Kemal ERKİŞİ (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa KOÇANCI (Antalya Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer KESKİNSOY (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep REHİMLİ (Azerbaycan Academi of Public Administration)
Doç. Dr. Rufat SATTAROV (Almanya Berlin Freie University)
Doç. Dr. Samaghan MYRZAİBRAİMOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Senem ATVUR (Antalya Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Timur KOZUKULOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Yavuz ÇİLLİLER (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali PİŞKİN (Yalova Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Zafer SAĞIROĞLU (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU (İstanbul Medipol Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GÖNGEN (Gaziantep Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Murat Topcu (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem SANRI (Yeditepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Suna GÖNÜLTAŞ (Doğuş Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Volkan ERTİT (Aksaray Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya BÖLÜKBAŞI (Eskişehir Anadolu Üniversitesi)
Dr. Didem Özdemir (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Dr. Muhammed ADİL (Tunus Turc-Arab Association for Science Cultur and The Arts)
Dr. Özlem KÜÇÜK (Kocaeli Üniversitesi)



İÇİNDEKİLER / CONTENTS

21. Yüzyıl ABD Dış Politikası'nda İnsan Hakları Söylemi: Seçici ve Pragmatik Bir Yaklaşım <i>Human Rights Discourse in the 21 st Century Us Foreign Policy: A Selective and Pragmatic Approach</i> Arif Bağbaşıoğlu & Zeynep Betül Yavuz	1
Risk ve Fırsat İkileminde Çokkültürlülük Tartışmaları <i>Discussions of Multiculturalism in the Dilemma of Risk and Opportunity</i> Fikri Keleşoğlu & Recep Yıldız	29
The Long-Run Relationship Between Fiscal Policy and Economic Growth in Turkey <i>Türkiye'de Maliye Politikası ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Uzun Vadeli İlişki</i> Recep Yorulmaz & Savaş Kaptan	51
The Fear of Covid-19 in the Context of Gender in Turkey <i>Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Koronavirüs (Covid-19) Korkusu</i> Adem Dağ & Nazlı Demirci & Rıdvan Şimşek & Hakan Demirci	71
Kovid-19 Sürecinde Sektör Endekslerinin Fiyat Balonları Açısından Test Edilmesi: Türkiye Üzerine Uygulamalı Bir Analiz <i>Testing Sector Indices for Price Bubbles in the Covid-19 Process: An Applied Analysis on Turkey</i> Hakan Yıldırım & Saffet Akdağ.....	89
Covid-19'un Makroekonomik Etkileri ve Seçilmiş Ülkelerde Covid-19 Döneminde Uygulanan Maliye ve Para Politikaları <i>Macroeconomics Effects of Covid-19 and Fiscal and Monetary Policies Implemented in Selected Countries During the Covid-19 Period</i> Mikail Pehlivan & Abdurrahman Kaya & Seda Selin Keleş	105
Ahmet Haşim'in Şiirlerine Hafiflik ve Ağırılık İmgeleri Merkezinde Bir Yaklaşım <i>An Approach to Ahmet Haşim's Poems in the Center of Lightness and Heaviness Images</i> Nilüfer İlhan	137
Tek Ebeveynli Hanelerdeki Kadınların Rol ve Sorumluluklarındaki Değişimler ve Deneyimledikleri Güçlükler <i>Changes in the Role and Responsibilities of Women in Single-Parent Households and the Challenges They Experienced</i> Barış Demirel & Sema Buz	157
Yetişkinlerde Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri ve Çocukluk Çağı Travmaları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi <i>The Investigation of the Relation between the Body Image Coping Strategies and Childhood Traumas</i> Kahraman Güler & Ayşe Mine Tuncay.....	193

Küresel Yolsuzluk Endeksleri: Eleştirel Bir Değerlendirme <i>Global Corruption Indexes: A Critical Overview</i> Yusuf Pustu & Abdul Malik Abdulai & Murat İnce	223
Impact of Income Distribution Inequality on the Human Development Index: Panel Data Analysis for Brics Countries <i>Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin İnsani Gelişme Endeksi Üzerindeki Etkisi:</i> <i>Brics Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi</i> Eylül Kabakçı & Ferhat Topbaş	247
Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Yapısının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Dinamik Panel Veri Analizi <i>The Impact of Tax Structure on Economic Growth in Developing Countries:</i> <i>Dynamic Panel Data Analysis</i> Gözde Nalbant Efe	259
2008 Küresel Finans Krizinin Şirketlerin Finansal Performanslarına Etkisi: Bist 100 Örneği <i>The Effect of 2008 Global Finance Crisis on the Financial Performances</i> <i>of Companies: Example of Bist 100</i> İsmail Erkan Çelik & Melih Sefa Yavuz	285
Sermaye Yapısının Finansal Performansa Etkisi: Borsa İstanbul Lojistik ve Ulaştırma Firmaları Üzerine Bir Araştırma <i>The Impact of Capital Structure on Financial Performance:</i> <i>Evidence from Borsa Istanbul Logistics and Transportation Firms</i> Yusuf Güneysu & Oğuz Yusuf Atasel & Yasin Şeker	305
Halkla İlişkiler İçin Bir Paradigma Önerisi <i>A Paradigm Proposal for Public Relations</i> Ali Kerem İnceç	321
Türkiye’de Gönüllü Katılım Esaslı Emeklilik Yatırım Fonlarının Performans Ölçümü: Emeklilik Şirketi Özelinde Vaka Analizi <i>Performance Measurement of Voluntary Based Pension Funds in</i> <i>Turkey: Case Analysis on a Specific Pension Company</i> Bülent İlhan	343
Siber Uzama Yönelik Politik Söylemde İletişim Güvenlik Yakınsaması: ABD, AB ve Türkiye Örneği <i>Security-Communication Convergence at Cyber Space Policy Discourse:</i> <i>USA, EU and Turkey Example</i> Sevda Ünal	369
G20 Ülkelerinin Dijital Hazırlık Performanslarının Analizi: Entropi Tabanlı Vıkor Yöntemi ile Bir Uygulama <i>Analysis of Digital Readiness Performances of G20 Countries:</i> <i>An Application With Entropy-Based Vıkormethod</i> Furkan Fahri Altıntaş	401

The Role of Institutions on Political Involvement of the British Citizens of Turkey-Origin in the United Kingdom <i>Birleşik Krallık'taki Türkiye Kökenli İngiliz Vatandaşlarının Siyasete Katılımında Kurumların Rolü</i> Selçuk Aydın	429
Covid-19 Döneminde Sağlık Çalışanlarının Marketten Eve Online Alışverişe Yönelik Deneyimlerini Oluşturan Faktörler: İki Aşamalı Kümeleme Analizi <i>Factors Constructing Health Care Professionals; Experiences of Online Shopping from Market to Home in the Covid-19 Era: Two-Stage Cluster Analysis</i> Gülşah Gençer Çelik & Gökten Öngel.....	453

Editörden

Akademik Hassasiyetler Dergisi 2021 yılı itibari ile Nisan, Ağustos ve Aralık olmak üzere yılda üç sayı olarak yayın hayatına devam etmektedir.

Akademik Hassasiyetler'in bu sayısında 20 Araştırma makalesi yer almaktadır. Siyasal, ekonomik, kültürel vb. alanlarda ortaya çıkarılan farklı çalışmaları araştırmacı ve okurlarla buluşturan dergimiz, bilimsel çalışmanın gereklilik ve inceliklerini göz önünde bulundurarak yayın hayatını sürdürmeye devam etmektedir. 17. Sayımızın, araştırmacı ve okurlarımızın akademik çalışmalarına katkı sağlamasını diler, bu sayıya emek veren alan editörlerimize, tüm yazarlarımıza ve hakemlerimize teşekkür ederiz.

21. YÜZYIL ABD DIŞ POLİTİKASI'NDA İNSAN HAKLARI SÖYLEMİ: SEÇİCİ VE PRAGMATİK BİR YAKLAŞIM*

Arif BAĞBAŞLIOĞLU** & Zeynep Betül YAVUZ***

Öz

Bu çalışma; tarihsel arka plandan hareketle, ABD'nin 21. yüzyıldaki insan hakları anlayışı ve söylemini özellikle Obama ve Trump yönetimlerinin dış politika uygulamaları üzerinden değerlendirmektedir. Bu çalışmanın temel iddiası, ABD Dış Politikası'nda insan hakları anlayışı ve tezahürlerinin kronolojik bir evrim çizgisinde ilerleme düşüncesinden daha çok ön kabuller, ön yargılar, pragmatik ilişki ağlarının ve eko-politik belirleyicilerin etkisi ile yol aldığını ortaya koymaktır. Bu durum çalışmada "sarkaç modeli" ekseninde ele alınmaktadır. Buna göre, ABD'de insan hakları anlayış ve söylemi negatif ve pozitif yöndeki salınımlar çerçevesinde ilerlemektedir. Sarkacın negatif salınımları, insan haklarındaki geriye gidişi veya statükonun devamını; pozitif salınımlar ise, insan haklarının pratikte ilerlemesini ve geliştirilmesini sağlayan faaliyetleri ve durumları ifade etmektedir. Tarihi süreç ele alındığında, her ne kadar ABD yönetimleri dış politika uygulamalarında insan haklarının geliştirilmesine dayalı bir söylem geliştirmeye çalışsalar da hem Cumhuriyetçi hem de Demokrat yönetimlerinin insan haklarını dış politikada oldukça "seçici" ve "pragmatik" bir şekilde uyguladıkları açıkça görülmektedir. Çalışma, ABD dış politikasındaki insan hakları söyleminde var olan çelişki ve çifte standartların nedenini Amerikan istisnacılığında aramaktadır.

Anahtar Kelimeler: ABD Dış Politikası, İnsan Hakları, Amerikan İstisnacılığı, Obama ve Trump Yönetimleri

HUMAN RIGHTS DISCOURSE IN THE 21ST CENTURY US FOREIGN POLICY: A SELECTIVE AND PRAGMATIC APPROACH

Abstract

Based on the historical background, this study aims to evaluate USA's understanding and discourse of the human rights in the 21st century, especially

* Bu makale Doç. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU danışmanlığında Zeynep Betül YAVUZ tarafından Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Ağustos 2021'de tamamlanan "Kuruluştan Günümüze ABD'de İnsan Hakları Anlayışı Obama ve Trump Yönetimlerinin İnsan Hakları Söylemi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, arifbagbaslioglu@comu.edu.tr_ <https://orcid.org/0000-0002-8603-5014>.

*** Yüksek Lisans mezunu, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı bbetulyavuz@yahoo.com_ <https://orcid.org/0000-0001-8924-5263>.

through the foreign policy practices of the Obama and Trump administrations. The main claim of this study is to set forth that the understanding and manifestations of human rights in US Foreign Policy proceed much more with the influence of preconceptions, prejudices, pragmatic relationship networks and eco-political determinants than with the idea of progress in a chronological evolutionary line. Hence, this situation is framed through the axis of the "pendulum model" in this study. Accordingly, the understanding and discourse of human rights in the USA progresses within the framework of negative and positive oscillations of this pendulum. Namely, regressions in human rights, and/or continuations of the status quo with respect to weak human right situations denote the negative swings of the pendulum; the advancement and development in the realm of human rights in practice resemble its positive oscillations. From the historical point of view, it can be adduced that although the US administrations tried to develop a discourse based on the development of human rights in their foreign policy practices; both Republican and Democrat administrations implemented the values and principles of human rights in foreign policy in a considerably "selective", and "pragmatic" way. Succinctly, this study places American exceptionalism as the most important reason for the contradictions and double standards in human rights discourse and praxis in US foreign policy.

Keywords: US Foreign Policy, Human Rights, American Exceptionalism, Obama and Trump Administrations

Giriş

İnsan hakları; insanların hiçbir ayırım gözetilmeden sadece insan oluşlarından dolayı eşit, özgür ve onurlu yaşama hakkına sahip olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu çerçevede tüm insanlar; ırk, köken, renk, cinsiyet, din, dil, tabiiyet, maddi statü, düşünce, yaş, gibi farklar olmaksızın kanun karşısında eşit olarak kabul edilirler. İnsan hakları alanındaki ilerleme, inişleri ve yokuşları olan uzun ve sancılı bir yolculuk olarak da nitelenebilir. Bu süreci tamamlanmamış bir idealin devam eden iyileştirme arayışları olarak tanımlayabiliriz. ABD Bağımsızlık Bildirisi'ne (Bill of Rights, 1776) damgasını vuran "tüm insanların eşit yaratıldığını, Yaratanları tarafından kendilerine devredilemez hakların verildiğini ve bu hakların yaşama, özgürlük ve mutluluğa erişme haklarının bulunduğu gerçeklerinin apaçık ortada olduğunu kabul ediyoruz." ifadeleri ve ABD Anayasası (1787)'nin "biz insanlar" / *We the people* kelimeleri ile başlaması, ilkesel olarak ABD'nin insan hakları anlayışı ve söyleminin temelini oluşturmaktadır. Bu temele ve bu husustaki önemli başarılarına rağmen, ABD'nin insan hakları konusunda başarısızlıklara, çelişiklere ve çifte standartlara sahip olduğu da bilinen bir gerçektir. Tarihsel süreç içinde ABD'nin insan haklarına dair söylem ve uygulamaları kimi zaman "olması gereken" yönde ilerlerken (Bildiri'deki beyanlar gibi), bazen de "haklardaki iyiye gidişi yok sayan" bir anlayış içinde olabilmektedir.

Günümüzde, uluslararası politika alanında, özellikle batılı devletler tarafından normatif açıdan dış politika araçlarına altyapı oluşturmak amacıyla dış politika ve insan hakları alanlarının iç içe geçirildiği görülmektedir. Bu durum devletlerin zaman zaman "norm-çıkarcı" çatışması sarmalına düşmelerine de sebep olmaktadır. Söz konusu çatışma sarmalı ABD dış politikasında da sıklıkla gözlenmektedir. Kuruluşundan günümüze ABD'nin iç ve dış siyasetinde hem negatif hem de pozitif olarak nitelendirilebilecek tezahürleri olan insan hakları söylem ve uygulamalarının izdüşümleri 21. yüzyıl ABD Dış Politikası'nda da gözlenmektedir. Bu çalışma; tarihsel arka plandan hareketle, ABD'nin 21. yüzyıldaki insan hakları anlayışı ve söylemini özellikle Obama ve Trump yönetimlerinin dış politika uygulamaları üzerinden değerlendirmektedir. Bu çalışmanın temel iddiası, ABD dış politikasında insan hakları anlayışı ve tezahürlerinin (tavır, tutum, söylem ve uygulamalar) kronolojik bir evrim çizgisinde ilerleme düşüncesinden daha çok ön kabuller, ön yargular, pragmatik ilişki ağlarının ve eko-politik belirleyici/ değişkenlerin etkisi ile yol aldığı ortaya koymaktır. Çalışmada, ABD özelinde insan hakları anlayış ve söyleminin negatif ve pozitif yöndeki salınımları olan bir "sarkaç model" çerçevesinde ilerlediği değerlendirilmektedir. Sarkacın negatif salınımları, haklardaki geriye gidişi veya statükonun devamını, pozitif salınımları ise insan haklarının pratikte ilerlemesini ve geliştirilmesini sağlayan faaliyetlerdir. Bu çerçevede çalışmada öncelikle Amerikan tecrübesindeki insan hakları düşüncesi ve söyleminin genel hatlarıyla 20. ve 21. yüzyıllarda ABD Dış Politikası'na yansımaları ele alınacaktır. Daha sonra ana hatlarıyla insan hakları söylemi ile ABD Başkan Barack Obama'nın (2009-2017) ve ABD Başkanı Donald Trump'ın (2017-2021) insan hakları söylemlerinin ABD Dış Politikası'na yansımaları değerlendirilecektir.

1. 20. YÜZYIL ABD DIŞ POLİTİKASI'NDA ANA HATLARIYLA İNSAN HAKLARI SÖYLEMİ

1.1. Yüzyılın Başından Soğuk Savaşa ABD Dış Politikası'nda İnsan Hakları Söylemi

Uluslararası ilişkilerin tarihine bakıldığında, değerler ve ilkelerin uygulanışında idealler ile gerçekler arasında daima farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Peck'e (2010: 7-11) göre ABD'de insan hakları konusunda ideal ile gerçekleşen uygulamalar arasında ciddi farklılıklar mevcuttur. 20. yüzyılda ABD'nin dış politikasında, ideal ve gerçekler arasındaki farkı görebilmek açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. 20. yüzyılda meydana gelen dünya savaşları ve Soğuk Savaş gibi uluslararası konjonktürün yapısını değiştiren gelişmeler ABD'nin insan hakları söylemini dış politikasında bir araç olarak kullanmasına imkân sağlamıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında ABD bir küresel güç olarak uluslararası politika sahnesinde konumunu güçlendirirken kendi içerisinde çözemediği eski ve yeni birçok sorun ile karşı karşıya kalmıştır. I. Dünya Savaşı, ABD'de Afrikalı-Amerikalılar ile beyazlar, yerliler ile göçmenler, sermaye ile işgücü, kadınlar ile erkekler,

radikaller ile muhafazakârlar, barış yanlıları ile müdahale yanlıları, ulusalcılar ile uluslararasılar arasında var olan derin bölünmeleri görünür kılmıştır (Norton, Katzman, Blight, Chudacoff, v.d., 2005:648). Bu çerçevede Beitz'ın (2009:15-16) belirttiği gibi ABD kendi içerisinde insan haklarına ilişkin sorunları daha çözememişken uluslararası alanda insan haklarına ilişkin sorunları çözümüleme misyonu üstlenmiştir. ABD'nin Milletler Cemiyeti (MC) gibi amacı uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması olan ve insan hakları ve azınlık hakları ile ilgili düzenlemelere sahip olan bir örgütün kuruluşundaki rolü söz konusu tespiti doğrular niteliktedir. MC söz konusu hedefler doğrultusunda oluşturulmuş olsa da beklenenleri karşılayamamıştır. Bu bağlamda, insan haklarının geliştirilmesi amacının ABD'nin dış politikasında yer almasıyla ilgili önemli gelişmelerin ise esasında büyük ölçüde II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleştiği ifade edilebilir. ABD, II. Dünya Savaşı'na henüz girmeden önce ABD Başkanı Franklin Roosevelt (1933-45), 1941 yılında Birliğin Durumu Konuşması'nda, “dört özgürlük”¹ ün önemini vurgulamış ve “insan haklarının her yerde egemenliğini” güvenli bir barış ile ilişkilendirmiştir. Diğer bir ifade ile, ABD Yönetimi kamuoyuna savaşa girmenin gerekçesi olarak, insan hakları ve demokrasinin geliştirilmesini göstermiştir (Norton v.d., 2005:760). Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Roosevelt'in “dört özgürlük” konuşması, ABD'nin II. Dünya Savaşı'na katılımının ideolojik arka planını oluşturmuştur. Bu özgürlük söyleminin savaş sonrası en somut tezahürlerinden biri şüphesiz 10 Aralık 1948'de kabul edilen “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi” (*The Universal Declaration of Human Rights*)'dir. Ayrıca, bu dönemde uluslararası alanda insan hakları konusunun ele alınmasında ABD'nin lider pozisyonu alması için planlamaların başladığı belirtilmelidir. Kısaca ifade etmek gerekirse: “Dört Özgürlük” düşüncesine dayanan insan hakları söylemi, hem II. Dünya Savaşı'na dahil olma hususunda gerekli olan kamuoyu desteğini alabilmek için, hem de savaş sonrasında kurulacak düzen için bir taslak oluşturmak üzere kullanılmıştır.

Bu noktada, ABD'nin insan haklarının uluslararası alanda korunmasına ilişkin en önemli belge ve oluşumların kurulmasına öncülük etmesine rağmen, 1950'li yıllardan itibaren Amerikan Kongresi'nin, uluslararası antlaşmaları onaylama konusunda isteksiz davrandığı da ifade edilmelidir. Ignatieff'in (2000:294) belirttiği gibi genellikle onaylama sürecinde, uluslararası sözleşmelerin tam olarak uygulanmasının ertelendiği ya da çok sayıda çekinceler konularak etkisinin zayıflatıldığı görülmektedir. ABD Başkanı Roosevelt'in İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin oluşturulmasında önemli katkıları olmasına rağmen savunulan kuralların Amerikan kurum ve vatandaşlarına uygulanması konusunda direndiğini görmek oldukça şaşırtıcı bir durumdur (Norton v.d., 2005:706). Bu durum insan hakları ilkelerine bağlı

¹ “Dört özgürlük”, ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt'in Kongre'de 6 Ocak 1941'de Birliğin Durumu Konuşması'nda belirttiği dünyanın her yerinde ve herkes tarafından hak edilen ve yararlanılması gereken özgürlüklerdir. Bu özgürlükler şunlardır: Konuşma ve ifade özgürlüğü, ibadet özgürlüğü, yoksulluktan kurtulma özgürlüğü ve korkudan kurtulma özgürlüğü (*freedom of speech, freedom of worship, freedom from want, freedom from fear*) (American Rhetoric, 1941).

uluslararası bir sistemin oluşturulmasına yönelik adımlar atan ABD'nin söz konusu kurullarla bağlı kalma konusundaki tereddüdünü göstermektedir.

II. Dünya Savaşı'nda demokrasiye karşı totalitarizm tehdidi, ABD'yi hakları yeniden temellendirme ve şekillendirme çabasına yöneltmiştir (Primus, 2004:177). II. Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası'na ve II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'ne karşı ABD, ülke içerisinde ifade özgürlüğü, ırksal eşitlik ve kişisel mahremiyet konularında ciddi değişimleri gerçekleştirmiştir. İnsan hakları söylemi, siyasi hedef ve vaatleri gerçekleştirmek adına kullanılmıştır. Böylece, insan hakları kavramı totalitarizme karşılık olarak, bütün insanların eşit haklara sahip olduğu vurgusuyla öncelenmiştir (Primus, 2004:178;194). II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD, Sovyetler Birliği ve komünizmin yayılmasını kendi ulusal güvenliğine ve uluslararası güvenliğe yönelik en önemli tehdit olarak belirlemiştir. Bu tehdit, ABD'nin diğer devletleri etkilemek ve ikna etmek için kaynaklarını yoğun bir şekilde kullanmasına neden olmuştur (Norton v.d., 2005:794). Özellikle Harry S. Truman (1945-53) ve Dwight D. Eisenhower (1953-61)'ın başkanlıkları döneminde ABD'nin komünizme karşı mücadelesi başlamıştır. Bu mücadele süreci içerisinde, ABD'nin siyasi anlaşmazlıkları bastırıldığı ve Amerikan medeni haklar ve özgürlükleri kısıtladığı yönünde ciddi iddialar ve bunu doğrulayacak uygulamalar bulunmaktadır (Norton v.d., 2005:825).

Peck'e (2010:28-30) göre, insan haklarının, ABD dış politikasında yer alması 20. yüzyılda gerçekleşmesine rağmen Amerikan diplomasisinde yer alması ise 1970'li yıllarda gerçekleşmiştir. Bunun tarihsel arka planında ise ABD'nin Vietnam Savaşı'ndan sonra uluslararası alanda ahlaki pozisyonunu düzeltmek amacıyla insan haklarına vurgu yapmak zorunda kalması yatmaktadır. Soğuk Savaş yıllarında ABD Başkanı Ronald W. Reagan (1981-89) Yönetimi'nin müdahaleci politikaları insan haklarına oldukça zarar verdiği gibi, ABD'nin bu konuda güvenilirliğini de azaltmıştır (Mertus, 2004:30). ABD yönetimleri bu durumu, müdahalede buldukları ülkelerdeki radikallerden ziyade ılımlı siyasetçilerin desteklediğini belirterek meşrulaştırmaya çalışmışlardır.

Bu bağlamda Amerikan yönetimlerinin kendi hukuki normlarını uluslararası standartlardan daha üstün gördüğü de ifade edilebilir. Bu durumun bir sonucu olarak, uluslararası insan hakları normlarının ABD'de uygulamasının ya da değerlendirmesinin oldukça sınırlı bir biçimde gerçekleştirildiği görülmektedir. Bunun en önemli nedeni ise, Amerikan vatandaşlarının, anayasal ve medeni haklarının diğer haklara kıyasla daha hassas ve önemli bir konumda tutulmasıdır. Amerikan Anayasası, ABD'nin ulusal kimliğinin odak noktasını oluşturur ve ABD'de insan hakları, Amerikan Anayasası'nda belirtilen içerik ve anlam doğrultusunda tanımlanır (Hertel ve Libal, 2011:1-2). Dolayısıyla ABD'nin sahip olduğu değer ve kurumlarla dünyanın geri kalanından farklı ve üstün olduğu düşüncesine dayanan Amerikan istisnacılığı olarak da ifade edilen bu anlayış, ABD'nin dış politikasındaki insan hakları söyleminin fikri temelini oluşturan hususlardan

birisidir. Reagan Yönetimi'nde de benzer yaklaşım esas olmuştur. Shattuck'ın (2003:14-15) belirttiği gibi, ABD bu dönemde uluslararası insan haklarının uygulanmasında isteksiz davranırken, ulusal ve uluslararası alanda insan haklarının savunuculuğunu üstlenmesi açık bir çelişki ve çifte standartı göstermektedir. Moravcsik'e (2005:147) göre, bu çelişkinin temelinde yatan sebeplerin başında Amerikan istisnacılığı bulunmaktadır. Bu anlayış, ABD'nin kuruluşundan itibaren gerçekleştirdiği emperyal/yayılmacı eylemlerini de meşru bir zemine çekmek için kullanılmıştır. ABD, BM'nin kadın hakları, soykırım, kölelik, zorla çalıştırma, ırksal ayrımcılık ve işkence konularında uluslararası antlaşmaları imzalamasa da "Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi" (*Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women*) (1981) dahil olmak üzere, BM'nin çocuk hakları, sosyo-ekonomik haklar ve göçmen işçilere ilişkin antlaşmaları onaylamamıştır. Aynı şekilde, "Çocuk Hakları Sözleşmesi" (*Convention on the Rights of the Child*) (1989) de, ABD ve Somali dışında BM'ye üye olan bütün devletler tarafından onaylanmıştır. "BM İşkenceye Karşı Sözleşmesi" başta olmak üzere, ABD'nin sayılı sayıda onayladığı insan hakları antlaşmaları da oldukça uzun geciktirmeler ve çekinceler sonucunda yürürlüğe girmişlerdir (Moravcsik, 2005:148-149). Rieffer ve Forsythe'a (2004:168) göre Amerikan istisnacılığı, insan hakları normlarında ABD'nin kendine uygun tek bir standart uygularken, dünyanın geri kalanına başka bir standart uygulaması durumudur. Ignatieff'e (2005:14) göre ise ABD Dış Politikası'nda, insan hakları söylemi, insan haklarına ilişkin fikri ve felsefi farklılıklara rağmen, bütün ABD Başkanları için bir ortak nokta teşkil eden Amerikan istisnacılığı üzerine oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca insan hakları ve demokrasinin geliştirilmesine dayalı söylemin uluslararası kamuoyu nezdinde ABD'nin olumlu imajını inşa ve sürdürme çabaları bağlamında araçsallaştırılması da sorunun diğer bir boyutunu ortaya koymaktadır.

Reagan Yönetimi'nde insan hakları meselesi gündem konusu olmasına rağmen, ABD Dış Politikası'nda bütün dünyaya yönelik ilkesel nitelikte insan haklarının geliştirilmesine dayalı bir söylem oluşturulmamıştır. Bunun yerine seçici bir yaklaşımla başta Latin Amerika ve Karayipler/Batı Hint Adaları olmak üzere insan haklarının geliştirilmesine dayalı bir söylem, Komünizme karşı ideolojik bir araç olarak kullanılmıştır (Mertus, 2004:29). Gready'nin (2004:2-3) de ifade ettiği gibi, ABD açısından insan hakları, Amerikan çıkarlarına ve siyasi hedeflere ulaştırabilecek bir araç olarak görülmüş ve kullanılmıştır. Özetle, özellikle Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD'nin kendisine tehdit olarak belirlediği devletler, uluslararası örgütler ya da ideolojiler ile mücadelede söz konusu aktör ve kavramların itibarlarını düşürme ve kötüleme amacıyla insan haklarını bir araç olarak kullandığı görülmektedir. Bu örnekler ABD'nin insan hakları bağlamında sarkaç modele uygun olarak söylem ve pratik ortaya koyduğunu göstermektedir.

1.2. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD Dış Politikası'nda İnsan Hakları Söylemi

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ABD yönetimlerinin dış politikadaki insan hakları söylem ve uygulamalarında önemli bir değişikliğe yol açmamıştır. Bu dönemde de insan haklarının ABD'nin ülke dışında gerçekleştirdiği askeri müdahalelerini Amerikan kamuoyu nezdinde meşru bir zemine oturtmak için bir araç olarak kullanılması pratiği devam ettirilmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren ABD, Bosna-Hersek, Afganistan, Ruanda, Haiti ve Kosova gibi insan hakları krizlerini de içeren uluslararası nitelikteki sorunlar ile karşılaşmıştır. Bu sorunların çözümüne hemen müdahil olmayan ABD, kriz ve çatışmaların derinleşmesi neticesinde müdahaleci bir tutum benimsemiştir. Böylesi bir siyasetin sonuçları ise insan hakları ihlallerinin işlenmesi ile hem bölgesel hem de uluslararası barış ve istikrarın tehlikeye düşmesi olmuştur. Shattuck'a (2003:284-285) göre söz konusu kriz ve çatışmaların bölgesel ve uluslararası güvenliği ve istikrarı tehdit eder noktaya gelmesi, ABD'nin istemese de söz konusu krizlere askeri müdahalede bulunulmasına öncülük yapmasını dayatmıştır. Ancak bu noktada söz konusu krizlerin sadece askeri müdahaleler ile çözülemediği bu müdahalelerin farklı sorunları da beraberinde getirdiği unutmamalıdır.

George H.W. Bush Yönetimi (1989-1993), uluslararası alanda—başta Bosna-Hersek ve Somali olmak üzere—kanıtlanmış ciddi insan hakları ihlallerine karşılık “ihtiyatlı” davranarak sessiz kalmayı tercih etmiştir. Özetle, Mertus'un (2004:35) ifadesiyle Bush'un eylemleri, ideal yüklü söylemlerle ortaya konulan vaatleri yerine getirememiştir. George H.W. Bush, insan hakları konusunu ABD tarafından ele alınması gereken problemlerden biri olarak görse de bu problemin çözümünü, uluslararası insan hakları normları ile değil, Amerikan kültür ve yasalarında bulunan normlar ile ilişkilendirilmiş bir söylem bağlamında dile getirmiştir. Söylem ve nutuklarında “bizim büyük devletimiz”e ait “ortak çıkarlar” ve “paylaşılan değerler” ifadelerinin sıklıkla yer alması bu yaklaşımın sözcüklere yansımış şekli olarak kabul edilebilir (U.S. Department of State, 2008:1).

ABD Başkanı William (Bill) J. Clinton (1993-2001) döneminde insan hakları anlayışı ve söylemi önceki dönemden özellikler taşımıştır. Clinton, seçim kampanyasında, sıklıkla insan haklarının önemini altını çizmiş ve dış politikanın temel taşlarından biri olacağını garantisini vermiştir. Özellikle sefeli Bush Yönetimi'nin Bosna-Hersek, Irak, Çin ve Haiti'deki politikalarını eleştirmiş ve kendi yönetimi altında demokrasi ve insan haklarına yönelik bir dış politika izleneceğini ifade etmiştir. ABD Başkanı seçildikten sonra da Clinton, önemli pozisyonlara insan haklarının geliştirilmesini savunan kişileri atamıştır. Søndergaard'a göre, (2015:534-551) insan haklarına yönelik bu değişim, “Demokratik Genişleme” adı verilen kavramsal hedefe yoğunlaşılmasını beraberinde getirmiştir. Reagan ve George H.W. Bush yönetimleri demokrasinin savunulmasını tercih ederken, Clinton Yönetimi insan haklarını dahil eden bir demokrasi anlayışını benimsemiştir. Buna göre, barış ve refaha giden yolda demokratik devletlerin genişlemesinin anahtar

niteliğinde olduğu kabul edilmektedir (Mertus, 2004:36). Ancak bu noktada “Demokratik Genişleme Doktrini” olarak kabul edilen bu yaklaşımın diğer ülkelerdeki insan hakları ve demokrasinin desteklenmesinden ziyade ABD'nin başlıca stratejik ve ekonomik çıkarlarına uygun bir şekilde tasarlandığı da vurgulanmalıdır. Özellikle, Clinton'ın seçim kampanyalarında yer alan ve insan haklarının geliştirilmesine katkıda bulunacak olan ticari anlaşma ve ekonomik yardımların sağlanması konusunda—neredeyse—tamamen başarısız olduğu ve insan hakları anlayışı ve arayışının bu antlaşmaların imzalanmasında temel yönlendirici bir faktör olmadığı da ifade edilebilir. Bu yüzden bazı analistlere göre, Clinton kendisinden önce gelen ABD Başkanlarına kıyasla insan hakları konusunda daha zayıf kalmıştır (Shattuck, 2003:289-290).

Özetle, tarihi süreç dikkate alındığında, her ne kadar ABD yönetimleri özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında, ABD'yi dünyanın ahlaki lideri olarak tanımlasalar da hem Cumhuriyetçi hem de Demokrat yönetimlerin insan haklarını dış politikada oldukça “seçici” ve “pragmatik” bir şekilde uyguladıkları açıkça görülmektedir (Forsythe, 2000:21-22; Hertel ve Libal, 2011:1-2). ABD'nin genel politik tasavvurunda ve pratik dış politikasında gözlemlenen bu tespite Peck'in (2010:139-141) de belirttiği, ABD yönetimlerinin insan hakları konusunda küresel söylem ile ulusal ve uluslararası eylem arasında tutarlı ve bütüncül bir bağlantı kurmakta güçlük çekmesi de eklenmelidir.

2. 11 EYLÜL SALDIRILARI SONRASINDA ABD DIŞ POLİTİKASI'NDA İNSAN HAKLARI SÖYLEMİ: GEORGE W. BUSH DÖNEMİ

11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi'nin kulelerine ve Pentagon'a yapılan saldırılar, en büyük terör eylemlerinden biri olarak tarihteki yerini almıştır. Hedeflerin sembolik değerlerinin yüksekliği, ABD'nin kendi ülkesinde daha önce benzer bir olayla karşılaşmaması ve saldırılar sonrasında uygulananlar politika, güvenlik ve istikrar arasındaki dengenin bozulduğu yeni bir dönemi başlatmıştır. George W. Bush (2001-2009) Yönetimi'nde oluşturulan terörizmle mücadele söylemi çerçevesinde, 11 Eylül'den sonra gerçekleştirilen eylemler, bu kaotik süreci daha da derinleştirmiştir.

11 Eylül 2001 tarihi bazılarına göre, ABD liderliğindeki uluslararası sistemi ifade etmek için kullanılan yeni dünya düzeninin başlangıç tarihi olarak kabul edilir. 11 Eylül'ü Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra amaçladığı küresel hegemonyayı istediği gibi oluşturamayan ve Avrupa Birliği, Rusya ve Çin gibi dünya sistemini belirleyecek aktörlerin güçlenmesini engelleyemeyen ABD'nin, bu güçleri etkisizleştirmek için harekete geçtiği zaman dilimi olarak kabul edenler de vardır. Bir başka deyişle, bu tarih, ABD'nin daha önceden izlediği ve uygulamaya hazırlandığı politikaların tatbiki için bir “fırsat” olarak kabul edilmektedir (Meyssan, 2002:19). 20 Eylül 2002 tarihinde ABD Başkanlığı tarafından kabul edilen “ABD'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi” başlıklı belge, ABD'nin dış politikası

açısından 11 Eylül Saldırıları'na karşı siyasi bir cevap niteliği taşımaktadır (U.S. Department of State, 2002).

Bush Doktrini adıyla da anılan belge, ABD Başkanı George W. Bush'un dış politika ile ilgili hedeflerinin uzun vadede gerçekleştirilmesi için oluşturulmuş bir yol haritası niteliğindedir. ABD'nin müttefikleriyle birlikte Irak'a gerçekleştirdiği askeri müdahalenin öncesinde ve sonrasında takındığı tavır ile bu belgenin bir retorik olarak kalmadığı, gerçek dünyada takip edilecek politikalarla uygulandığı görülmüştür. Bu belge, birkaç başlık altında toplayabileceğimiz şu konulara odaklanmıştır: Teröristlerin ve "serseri devletler" (rogue states) düşman olarak kabul edilmesi, terörizm ve kitle imha silahlarına karşı güvenliğin sağlanması, ihtilâl alanlarına müttefiklerle birlikte müdahale edilmesi, "önleyici meşru müdafaa" (pre-emptive self-defence) kavramının vurgulanması ve siyasi ve ekonomik özgürlükler vasıtasıyla "insanlık onurunun" yüceltilmesi. Hukukun üstünlüğü, devletin sınırlı gücü, ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü, adil yargılanma hakkı, kadın haklarına saygı, dini ve etnik tolerans ve özel mülkiyete saygı gibi hususlar Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde, "insanlık onurunun" sağlanması için gerekli olan konular olarak sıralanır. Bu noktada vurgulanması gereken bu listenin, uluslararası insan hakları adına hazırlanmış belgelerden tamamen ayrı ve tek taraflı bir şekilde oluşturulmuş olmasıdır (Bağbaşıoğlu, 2004:68-70).

11 Eylül Saldırıları'ndan sonra ABD yönetimleri, insan hakları söylemini terörizme karşı ve kamuoyunun çifte standartları kabul etme isteğine göre ilişkilendirmeye başlamıştır (Koh, 2005:111-112). ABD'nin insan hakları ve demokratikleşme programından sorumlu Bakan Yardımcısı Lorne W. Craner'in 31 Ekim 2001'de yaptığı konuşmada, "11 Eylül Saldırıları'ndan sonra oluşturdukları politikanın insan hakları ve demokrasi dahil olmak üzere Amerikan ulusal çıkarlarına odaklandığını ifade etmesi süreci özetlemektedir (U.S. Department of State, 2001). George W. Bush Yönetimi'nin insan haklarına yönelik tutumunu etkileyen en önemli gelişme olan 11 Eylül Saldırıları, ABD'nin hem iç politikadaki insan hakları anlayışını ve söylemini, hem uluslararası ilişkilerdeki ve dış politikadaki tasarruflarını negatif olarak etkilemiştir. Dış politikada "tek taraflılık" güçlü bir şekilde devreye girmiştir (Dunn, 2009:184). Bu bağlamda ABD'nin "ulusal çıkarlarının korunması" için (düşman) devletlere karşı iç hukuktaki normların tek taraflı olarak uygulanması konusunda George W. Bush Yönetimi'nin sergilediği tutumun, Reagan ve George H.W. Bush yönetimlerinin insan hakları anlayışları ile benzerlik taşıdığı görülmektedir. Mertus'un (2004:63-64) belirttiği gibi özellikle, Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde kullanılan dil ve ifade biçimi, Reagan Yönetimi'nin insan haklarına ilişkin açıklamalarına çok benzemektedir. George W. Bush Yönetimi de tıpkı Reagan Yönetimi'nde olduğu gibi, ABD'nin düşmanlarını "özgürlük düşmanı tiranlıklar" olarak ahlaki bir bağlamda tanımlamış ve açıklamıştır. Benzer şekilde söz konusu üç ABD yönetimi de ulusal çıkarların sağlanması amacıyla uluslararası insan hakları normlarını stratejik olarak değerlendirmişlerdir.

Amerikan istisnacılığı, George W. Bush Yönetimi'nin Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne (UCM) olan yaklaşımında da açıkça görülmektedir. Nitekim ABD, UCM'nin insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları konularında Amerikan vatandaşlarının yargılanmaması için öneri hazırlamıştır. “Bizden başka herkes” anlayışıyla hazırlanan bu önerinin BM tarafından reddedilmesinin ardından, W. Bush daha önce hiç görülmemiş bir girişimde bulunarak ABD'nin UCM'den imzasını geri çektiğini açıklamıştır (Magnarella, 2004:129-130).

3. OBAMA DÖNEMİ ABD DIŞ POLİTİKASI'NDA İNSAN HAKLARI SÖYLEMİ

ABD'nin ilk Afrikalı-Amerikalı Başkanı Barack Hussein Obama (2009-2017), Illinois Eyalet Senatosu adaylığı sırasında, George W. Bush'un Irak'ı işgal etme kararına karşı çıkmasıyla Amerikan siyasi hayatında öne çıkmıştır. Literatürde, ekonomik kriz (2008) nedeniyle ABD'de hâkim olan umutsuzluk ve belirsizlik durumunun, seçim kampanyasında “umut ve değişim” vaatleriyle öne çıkan Obama'nın seçim başarısının en önemli nedenlerinden biri olduğu kabul edilmektedir (Rich, 2019a:3). Bu çerçevede Obama, Irak ve Afganistan'daki savaşları sonlandırmaya söz vermiştir. Irak Savaşı'nı sonlandırmasına yönelik çabalarında büyük oranda başarı sağlamış olmasına rağmen Afganistan'daki askeri birlikler onun yönetiminde tamamen geri çekilmemiştir (Bose, 2019: 98-100). Usame Bin Ladin'in öldürülmesi (Mayıs, 2011) ve İran'ın nükleer programı ile ilgili yapılan görüşmeler, Obama Yönetimi'nin dış politika alanındaki başarılar olarak kabul edilirken, IŞİD'le mücadeledeki yetersizlik, Irak ve Libya'da güvenlik ve istikrarın sağlanamaması başarısız olduğu alanlar olarak değerlendirilmektedir. Obama'nın, sefeli Bush döneminde terörizme karşı uygulanan dış politikayı uygun bulmadığını ifade etmesine rağmen; kendi döneminde, bu konuda belirgin bir değişiklik yapılmaması da Obama Yönetimi'ne yönelik eleştirileri beraberinde getirmiştir (Hybel, 2014:179).

Genel olarak Obama dönemi ele alındığında, Obama'nın değişim anlayışı, söylemleri ve uygulamalarının sembolik ve tartışmaya açık niteliği dikkat çekmektedir (Rich, 2019b: 249-251). Ayrıca bazı entelektüel ve yazarlara göre, Obama ABD'nin çıkarlarından ziyade, bir tür uluslararası kozmopolitanizm düşüncesine sahiptir. Özellikle, 2008 yılında Berlin'de yaptığı konuşmada Obama'nın kendisini, “gururlu bir Amerikan vatandaşı ve dünyanın bir yurttaşı” olarak tanımlaması, ABD Başkanlığı'nın yanı sıra, dünya liderliği görevini de üstlenmeye çalıştığı şeklinde yorumlanmıştır (Hayward, 2012:291).

Dış politika ve uluslararası ilişkilerde Obama Yönetimi'nin, prensip olarak insan hakları ilgili konuları en azından söylem bazında öncelediği ifade edilebilir (Corsi, 2008:237). Obama, başkanlığının her iki döneminde de küresel insan haklarının gelişmesinde Amerikan liderliğinin önemine vurgu yapmıştır. Resmi bir insan hakları doktrini hazırlanmamasına rağmen, Obama Yönetimi'nin temel dış politika konularına gösterdiği yaklaşımdan insan

hakları anlayışı ilkesel olarak çıkarılabilir. Obama Yönetimi'nin, insan hakları konseptini bir şekilde kendi dış politikasının, uluslararası ilişkilerin ve diplomasinin tamamlayıcı bir aracı olarak kullandığı ifade edilebilir. Örnek olarak, LGBT haklarının dış politikada ABD tarafından genişletilmesi verilebilir. Bu amaç için Obama Yönetimi'nde özel diplomatlar yetiştirilmeye çalışılmıştır (The Guardian, 2014). Bunlara ek olarak; 20 Ocak 2009'da göreve başlarken yaptığı konuşmadaki şu ifadeler oldukça manidar görünmektedir: “Güce yolsuzluk ve hilekarlık aracılığıyla tutunan ve muhalifleri susturmaya çalışan [devletler], tarihin yanlış tarafında olduğunuzu bilin; ama siz yumruğunuzu açmaya niyetliyseniz biz el uzatmaya hazırız” (Time, 2009).

Bununla birlikte, özellikle 2009 yılının sonlarından itibaren insan haklarının ihlal edilmesi konusundaki eksiklikleri görmezden gelmeleri ile ilgili olarak Obama Yönetimi'ne yönelik getirilen eleştiriler artmıştır. Özellikle ABD'nin Çin, Sudan ve Myanmar/Burma'da insan hakları ihlallerine ilişkin gerekli düzeltici baskıyı yapmaması ve İran'daki insan haklarının desteklenmesine yönelik maddi desteğin reddedilmesi gibi önemli örnekler bu durumu ispat edebilecek nitelikte olarak gösterilmektedir (Etzioni, 2011:97). Öte yandan; Cole'un (2016) belirttiği gibi, UCM'ye savaş açan ABD Başkanı George W. Bush'tan belirgin bir şekilde farklı hareket eden ABD Başkanı Obama, mahkeme ile iş birliği yapmış ve BM Güvenlik Konseyi'nin Libya ve Suriye'deki durumlarla ilgili yönlendirmelerini desteklemiştir. Aynı zamanda Obama Yönetimi, Kuzey Kore'de insanlığa karşı işlenen suçları durdurmak için UCM'ye destek sağlamıştır.

3.1. İnsan Hakları Söylemi: Ortadoğu ve Afrika

Ortadoğu'daki otoriter yönetimlere karşı “demokrasi, özgürlük, adalet ve refah” taleplerini içeren bu açıdan büyük ümitlerle başlayan kitlesel isyanlar ve değişim süreci olarak adlandırılan Arap Baharı, Obama Yönetimi'nin dış politikasının en önemli gündem maddelerinden olmuştur. Bölgedeki devlet yapılarının çözülmesine sebep olan Arap Baharı akabinde Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'de iktidar değişimi gerçekleşmiştir. Her ne kadar Obama, 4 Haziran 2009 tarihinde Kahire Üniversitesi'nde yaptığı meşhur konuşmasında (The White House, 2009) ortaya koyduğu idealleri nadiren yerine getirirse de bölgede demokrasiyi inşa etmenin gerekliliğinden bahsetmesi oldukça dikkat çekicidir. Obama Yönetimi, Bahreyn, Mısır ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde muhalefete yönelik kuvvet kullanımını da içeren sert önlemlere karşı ciddi bir cevap vermemiştir. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı John Kerry, Mısır Silahlı Kuvvetleri'nin Genel Komutanı Abdülfettâh es-Sisi (bşk.: Haziran 2012-Temmuz 2013)'nin, seçimle başa gelen Mısır Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'yi deviren darbeyi “demokrasiyi yeniden tesis etmek” olarak açıklama yoluna gitmiştir. Obama Yönetimi, Mısır'daki hükümetin Müslüman Kardeşler destekçilerini toplu bir şekilde tutuklama ve öldürme girişimlerine rağmen, darbeden sonra Mısır'a askeri yardım yapmaya devam etmiştir (Rhodes, 2016).

Filistin bağlamında da –benzer şekilde—Obama Yönetimi, İsrail'in Gazze'deki savaş suçlarına ve yerleşim yerlerindeki sert ve acımasız genişleme stratejilerine rağmen, İsrail'e benzeri görülmemiş bir askeri yardım paketi vererek destek sağlamıştır (Roth, 2010:13-14). Obama Yönetimi, bir taraftan Filistin'in UCM'ye katılmasına itiraz ederken, öte yandan da İsraili yetkililerin işlediği ağır suçların UCM'de soruşturulmasına karşı çıkmıştır (Kersten, 2012).

Powaski'ye (2019:167) göre, dış politika açısından Obama'nın sicilindeki en büyük leke, Beşar Esad Yönetimi tarafından Suriyeli sivillerin geniş çapta katledilmesine gerekli cevabı verememiş olmasıdır. Esad Yönetimi'nin Suriye'deki sivil kayıpların %90'ından daha fazlasından sorumlu olmasına rağmen Obama, çoğunlukla DEAŞ'ın oluşturduğu tehdide odaklanarak yaşananların sorumluluğunu başka mecralara kanalize etmeye çalışmıştır (Roth, 2017). Öte yandan, Suriye ordusu Obama'nın kimyasal silah kullanımı konusundaki “kırmızı çizgisini” aştıktan sonra ABD hükümeti kimyasal silah deposunun yok edilmesine yardımcı olmuştur; fakat bunun bile tam olarak gerçekleştirildiğini ifade etmek imkansızdır (Powaski, 2019: 168). Nitekim, Suriye Hava Kuvvetleri varil bombalarına klor yerleştirmeye devam etmiştir. Klorun meşru olarak mülkiyeti yasaklanamıyor olsa da bir silah olarak kullanılması “Kimyasal Silahlar Sözleşmesi”ne aykırıdır. Obama Yönetimi, konuyla ilgili olarak BM Güvenlik Konseyi tarafından yaptırımların uygulanması için baskı uygulasa da girişimin Rusya tarafından engellenmesi ve daha sert yaptırımların uygulanmasını zayıflatmaya çalışması konunun gündemden düşürülmesine neden olmuştur (Chollet, 2016).

Yemen özelinde ise, Obama Yönetimi'nin insan hakları sicili oldukça kötü görünmektedir. Öyle ki; Suudi Arabistan liderliğindeki koalisyona, Yemen'deki sivillerin defalarca bombalandığı bilinmesine rağmen doğrudan destek verilmiştir. Sivil ölü sayısının artması neticesinde Obama Yönetimi Amerikan kamuoyundan gelen eleştirileri gerekçe göstererek Suudi Arabistan'a silah satışını durdurmak zorunda kalmıştır. Buna rağmen ABD yönetimi, havadan yakıt ikmali ve koalisyon bombardıman uçaklarına yardım sağlamaya devam etmiştir (Krieg, 2016:107-108).

Afrika genelinde Obama Yönetimi'nin insan hakları konusundaki tutum ve söylemlerinin çelişkiler ve tutarsızlıklar arz ettiği ifade edilebilir. Obama'nın başlangıçta dile getirdiği Afrika'nın “güçlü diktatörlere değil, güçlü kurumlara ihtiyacı var” söylemini sahaya yansıttığını söylemek zordur; çünkü ABD yönetimi otoriter liderlerin daha fazla güç elde etmesine engel olmamıştır. Sanger'e (2012:243) göre, Obama Yönetimi, Afrika'da sivil toplum, medya özgürlüğü ve LGBT hakları gibi konularda destek sağlamaya çalışmıştır; ama bunları daha çok otoriter liderler veya elitler üzerinden gerçekleştirmeye çalışmıştır. Terörizme karşı mücadele konusunda ABD'nin müttefiki olan Etiyopya'da gerçekleşen insan hakları ihlalleri Obama Yönetimi tarafından önemsenmemiş ve görmezlikten gelinmiştir (Baker, 2015).

3.2. İnsan Hakları Söylemi: Asya ve Uzak-Doğu

Obama döneminde uluslararası konjonktürdeki gelişmelere bağlı olarak ABD dış politikasında Asya-Pasifik bölgesine yönelik söylem ve faaliyetlerin arttığı görülmektedir. 17 Kasım 2011 tarihinde Avustralya ile imzalanan bu ülkedeki Amerikan askerî varlığının artırılmasını ve iki ülke arasındaki askerî iş birliğinin geliştirilmesini öngören antlaşma sonrasında Obama resmi açıklamalarında, ABD'nin bir Pasifik devleti olarak bu bölgenin şekillendirilmesinde ve geleceğinin belirlenmesinde, yakın ortaklık ilişkilerine de uygun olarak, daha fazla ve uzun vadeli bir rol oynayacağını ifade etmiştir (The White House, 2011a). Benzer tarihlerde ABD Dış İlişkileri Bakanı Clinton (2011; 56-63) da 21. yüzyılın Pasifik yüzyılı olacağını iddia etmiştir. Obama'nın yeniden başkan seçildikten sonra ilk yurtdışı gezisini Kasım 2012'de (Tayland, Myanmar/Burma ve Kamboçya) bölgeye gerçekleştirmesi ve benzer açıklamalarda bulunması rastlantı olmadığı gibi çok da anlamlıdır. Söz konusu yaklaşım ABD Savunma Bakanlığı'nın Ocak 2012'de yayımladığı "ABD'nin Küresel Liderliği'ni Sürdürmek: 21. Yüzyıl Savunması İçin Öncelikler" başlıklı belgesine de aynen yansımıştır (U.S. Department of Defense, 2012: 2-3). Belgede, ABD'nin askerî ve diplomatik varlığının Asya-Pasifik Bölgesi'nde daha da yoğunlaşacağı belirtilmiştir.

Asya'da Obama Yönetimi'nin insan hakları söyleminin pragmatik ilişki ağlarının ve eko-politik değişkenlerin etkisi ile yol aldığı ifade edilebilir. ABD'nin genel olarak ilişkilerinin kötü olduğu Kuzey Kore ve ilişkilerin genel olarak daha iyi olduğu Hindistan özelinde Obama Yönetimi'nin iki ülke de yaşanan gelişmeleri insan hakları merceğinde nasıl değerlendirdiği bu tespiti destekler niteliktedir. Obama Yönetimi, Kuzey Kore'deki totaliter baskının engellenmesi için BM İnsan Hakları Konseyi'nin soruşturma komisyonu oluşturmasını teşvik etmiş ve Güvenlik Konseyi'nin ülkede insan haklarıyla ilgili daha önce görülmemiş duruşmaların düzenlenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Sanger, 2012:144). Roth'a (2017) göre, Obama'nın, bölücü ve milliyetçi eğilimleri ile bilinen Hindistan Başbakanı Narendra Modi ile görüşmesi birçok gözlemciyi şaşırtmıştır. Nitekim, Modi'nin 2002 yılında, Gujarat'ta Müslümanlara yönelik saldırılara liderlik yaptığı iddiası, 2005 yılında ABD vizesinin reddedilmesine neden olmuştur (Rhodes, 2016). Buna rağmen, Obama Eylül 2014'te Modi ile Beyaz Saray'da görüşmüştür. Obama'nın Hindistan'a yönelik politikasında insan hakları özelinde bir hassasiyetle yaklaşmaması, ABD'nin Çin'i kontrol altına almak için güvenlik, ekonomik ve siyasi ittifak girişimi olan "Asya pivotu" anlayışı ile açıklanmaktadır (Sanger, 2012:348-349).

Myanmar/Burma'da Obama Yönetimi seçilmiş sivil hükümete geçişi destekleme yoluna gidip tüm yaptırımları kademeli olarak kaldırmıştır. Ülke ordusunun, bütün sivil hükümet üzerinde yetkili olmasına, polis ve diğer güvenlik teşkilatların kontrolünü elinde tutmasına, hükümeti feshetme hakkı da dahil olmak üzere etkili veto yetkisine sahip olmasına rağmen, ABD Yönetimi'nin yaptırımları kademeli olarak kaldırarak sağladığı söz konusu destek realpolitik gerekçeler ile açıklanabilir (Roth, 2017).

Sanger'a (2012:320-322) göre, Obama Yönetimi, Çin genelinde en temel hak ve özgürlükleri savunmak için mücadele edenleri desteklemek için herhangi bir strateji geliştirmekte tamamen başarısız olmuştur. Obama, üst düzey Çinli liderlerle yaptığı görüşmelerde insan hakları konusunda nadiren değerlendirmelerde bulunmuştur. Nobel Barış Ödülü sahibi Liu Xiaobo'nun serbest bırakılması için oldukça düşük tonda resmi açıklamalarda bulunmuştur (NBC News, 2010). Öte yandan, Obama Yönetimi Tayland, Kamboçya, Malezya ve Bangladeş'teki demokrasi ve insan hakları alanlarındaki gerilemeleri neredeyse hiç gündeme getirmemiştir. Roth'a (2017) göre, Obama, çoğu zaman etkisiz ve sessiz bir diplomasiye öncelik vererek nüfuzunu kullanmakta başarısız olmuştur.

3.3. İnsan Hakları Söylemi: Latin Amerika

Obama Yönetimi'nin insan hakları söyleminin Latin Amerika'da ise daha görünür sonuçları olduğu ifade edilebilir. Rich'e (2019a:16) göre, Obama Yönetimi'nde ABD-Küba ilişkileri önceki dönemlere göre nispeten normalleşmiştir. Obama, Mart 2016'da Küba'ya gerçekleştirdiği ziyarette insan hakları konusunda ilerlemenin gerekliliğinden bahsetse de Raul Castro Hükümeti'ne Küba'da insan haklarının gelişimiyle ilgili yeterli baskı yapmadığı hususunda eleştirilmiştir (Gass, 2016).

Kolombiya'da ise Obama Yönetimi'nin, Kolombiya Hükümeti'nin FARC gerillalarıyla barış antlaşması yapma çabalarını destekler görünmüştür. Ancak FARC gerillalarının işledikleri savaş suçları hakkında cezalandırılması konusunda ya da Kolombiya ordusunun FARC üniformalarını giyerek 3 bin kişiyi idam etmesinden kaynaklanan savaş suçlarının cezalandırılması hakkında ciddi bir çaba göstermemiştir.

Bu kısmı kısaca özetlemek gerekirse, Obama Yönetimi'nin verdiği bütün umut dolu vaatlerin, pratikte bir değişim getirmediği ifade edilebilir. Obama'nın 19 Mayıs 2011 tarihinde yaptığı konuşmasında (The White House, 2011b), ABD'nin evrensel haklara desteğinin ikincil değil, somut eylemlerle ve diplomatik, ekonomik ve stratejik araçlarla desteklenerek öncelikli olacağını vurgulamasına rağmen—bazen Obama Yönetimi'nin insan haklarına yaklaşımı bu söyleme uygun düşse de—Rubin'in (2020:97-98) belirttiği gibi, çoğu zaman insan hakları konusu Obama Yönetimi'nde iç ve dış politika bağlamında ikincil öneme sahip olmuştur. Özellikle terörle mücadele konusu, ABD'nin insan hakları konusundaki çelişkilerini açıkça göstermektedir. Obama Yönetimi'nin insan hakları anlayışı ve söylemi sarkaç modele uygun işlemiştir. Dış politika ve uluslararası ilişkilerde gösterilen ikircikli tavır; çıkar ve karşılıklı bağımlılık gibi durumlar sebebiyle varlığını sürdürmüştür.

4. TRUMP DÖNEMİ ABD DIŞ POLİTİKASI'NDA İNSAN HAKLARI SÖYLEMİ

Siyasi yolculuğuna sırasıyla Reform Partisi, Demokrat Parti, Bağımsız ve Cumhuriyetçi Parti olmak üzere oldukça farklı kulvarlarda devam eden

ABD'nin 45. Başkanı Donald J. Trump (2017-2021), seçim süreci ve Başkanlığı boyunca tutum ve söylemleriyle dünya kamuoyunun sürekli gündeminde olmayı başarmıştır. Woodward'a (2018:99) göre, Trump'ın iletişim tarzı dijital medyanın "anonim sohbet kabalığı"na uyumludur. Kranish ve Fischer'a (2016:281) göre, Trump, hiçbir adayın kolayca söylemeye cesaret edemeyeceği konularda kışkırtıcı ve çoğu zaman yanlış yorumlar yaptığı gibi, ABD siyasetinde kabul görmüş, geleneksel olan yol ve yöntemleri yetersiz ve zaman dışı olarak nitelendirmiştir. 2016'daki seçim sürecinde İslamofobik söylemleri, göçmen karşıtlığı, misojinik ve homofobik ifadeleri sebebiyle Trump, siyaset, bilim, akademi, sanat ve spor camialarından oldukça yoğun eleştiriler almıştır. Bu süreçte ABD ile Meksika arasındaki sınıra duvar ördüreceğini ve maliyetini de vergiler ile Meksika'ya ödeyeceğini söylemesi onun ve yönetiminin genel insan hakları anlayışı ve düşüncesi hakkında önemli ipuçları vermiştir (Schubert, 2020:207-2018).

Dış politika ve uluslararası ilişkiler bağlamında ise Trump'ın söylemlerinde daha yerel sorunları öncelemeyi amaçladığı ve dış sorunlarla ekonomik ve sosyal sermayeyi tüketmek yerine iç meselelere yoğunlaşmaya vurgu yaptığı ifade edilmelidir. Bu çerçevede Trump Yönetimi'nin, ABD bütçesinin büyük oranını tüketen savunma harcamalarını minimize ederek, kaynakları ülke içindeki sosyo-ekonomik ve eko-endüstriyel proje ve yatırımlara kanalize etmeyi önemli bir amaç olarak benimsediği görülmektedir (Aznar, 2018:182). Nitekim; seçim kampanyasında bile dış politikaya fazla yer vermeyen Trump, 23 Kasım 2016'da New York Times'a verdiği mülakatta (The New York Times 2016), diğer ülkelerdeki insan hakkı ihlalleri ile ilgili konularda, ABD'nin başka ülkelerin eksiklikleriyle ilgilenmeden önce kendi bozukluklarını düzeltmesinden bahsederek şunları ifade eder: "Bence başkalarına nutuk atma hakkımız yok. Ülkemizde olup bitenlere bir baksanıza! Birileri polis memurlarını soğukkanlılıkla vururken, nasıl başkalarına ders verebiliriz ki?"

Trump Yönetimi'nin insan hakları ile ilgili konularda iktidara geldikten sonra söylem değiştirdiği ifade edilebilir. Seçim sürecinde daha önce savunmasına rağmen, kürtaj haklarına ve silah kontrolüne karşı çıktığını belirtmeye başlamıştır. Bir önceki seçimlerde CP'nin adayı olan Willard Mitt Romney'in göçmenleri sınır dışı etme düşüncelerini "çılgın sınır dışı etme politikası" olarak tanımlayarak Latin Amerika ve Asya kökenli ABD vatandaşlarının oylarını alamadığı için onu eleştirmiştir (Kranish ve Fisher, 2016:282). Trump, daha sonra bilindiği gibi fikirlerini değiştirerek göçmenlerin sınır dışı edilmelerini ısrarla savunmaya başlayacaktır. Bu noktada o kadar ileri gider ki; Trump, yasadışı göçmenleri ülkeye sokmayacağı, ABD'nin güney sınırları boyunca bir duvar inşa edeceği ve bunun da parasını Meksika hükümetinden tahsil edeceği şeklindeki siyasi deklarasyonlarıyla ünlenir (Matuz v.d., 2017:1880). Trump'ın göçmen karşıtı söylemleri sadece Müslümanlara, Meksikalılara, Hispaniklere ve diğer yabancılara yönelik olmayıp ülkede yasa dışı olarak yaşadığı düşünülen 11 milyon kişiyi de hedef alır. Kaçak göçmenlerin ABD'den çıkartılması

gerektiğini ısrarla savunur (Woodward, 2018:153). Trump'ın en çok tepki toplayan seçim vaatlerinden biri olan ABD sınırlarını Müslümanlara kapatma düşüncesine dayalı olarak hazırlanan başkanlık kararnamesini Ocak 2017'de imzalamıştır (Herbert v.d., 2019:95). Buna bağlı olarak; İran, Irak, Suriye, Sudan, Somali, Yemen ve Libya'dan gelenlere sıkı vize kısıtlaması uygulanarak ülkeye girmeleri engellenmiştir.

İç politikada, zenofobik, İslamofobik, homofobik ve misojinik söylemleri benimseyen Trump dış politikada insan hakları bağlamında çok farklı bir anlayış ve söylem kullanmamıştır. İnsan haklarının geliştirilmesi ile ilgili söylemin iç politikada kaosu önleyici rolü dikkate alındığında, Trump Yönetimi'nde uluslararası ilişkilerde ve dış politikada insan hakları odağında bir politika oluşturulamamasının nedenleri ortaya çıkmaktadır.

4.1. İnsan Hakları Söylemi: Ortadoğu ve Afrika

Trump Yönetimi'nin Ortadoğu ile ilgili olarak insan hakları düşüncesi ve söylemi diğer coğrafyalardakilerle ilgili olanlardan pek farklı değildir. Trump Yönetimi, Bush'un izlediği Irak politikasını ülke tarihinin en önemli hatalarından biri olarak tanımlayarak yoğun bir şekilde eleştirmesine rağmen, Bush'un uygulamalarını devam ettirmiştir (The New York Times, 2020). Irak ve Suriye çerçevesinde ortaya çıkan terör örgütü DEAŞ'a karşı mücadelede başka kimsenin kendisi kadar sert davranamayacağını iddia eden Trump, bu bağlamda Obama ve Hillary Clinton'ın DEAŞ ile bağlantılı olduğunu iddia etmiştir (The Guardian, 2016).

Trump Yönetimi'nin Afrika'ya yönelik kapsamlı bir stratejisinin olduğunu söylemek zordur. Bu dönemde Afrika ülkeleri ile kurulan ilişkilerin daha önceki dönemlerde uygulamaya konulan süreçlerin devamı kapsamında ilerlediği ifade edilebilir. Bu çerçevede Afrika kıtası ile bağlar daha çok ekonomik ilişkilerin temini, siyasi istikrarın sağlanması ve sağlık hizmetlerini inşa edilmesi yönünde şekillenmiştir (Campbell, 2020).

İnsan hakları bağlamında; Trump Yönetimi'nin özellikle, 2019 yılından itibaren Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ndeki demokratik süreç ve mekanizmaların güçlenmesini içeren bir söylem geliştirdiği görülmektedir. Trump Yönetimi benzer şekilde, Kamerun'daki iç savaşın sonlandırılmasını desteklemiştir. Trump Yönetimi, insan hakları ihlalleri iddiaları sebebiyle Kamerun'a yapılmakta olan 17 milyon dolarlık güvenlik yardımını ve diğer desteklerini kesmiştir. 31 Ekim 2019'da Kongre'ye gönderdiği mektubunda Trump, Kamerun'un "Afrika Büyüme ve Fırsat Yasası" (*African Growth and Opportunity Act*)'ndan çıkartılma sebebinin ülkenin ordusunun vatandaşlarını uyguladığı işkence ve yargısız infazlar olduğunu ifade etmiştir (Ekonde ve Bukola, 2019). Trump Yönetimi Sudan'da ise Omar Al-Başir'in devrilmesinin ardından ülkedeki kırılğan demokrasinin güçlendirilmesinde destek ve yardım sağlamıştır. Trump Yönetimi'nin Afrika ülkelerini etkileyen kararlarının aslında genelde Afrika'ya odaklanmayan kararlar olduğu da ifade edilebilir (Campbell, 2020). Çoğu Afrika'daki ülkeler olmak üzere, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan ülkelere seyahatlerin ve mültecilerin yeniden

iskanlarının sınırlandırılmasına yönelik çabaların asıl kaynağı Trump'ın siyasi tabanına verdiği vaatlerdir.

Trump Yönetimi'nde Afrika ülkeleriyle kurulan ilişkilerde insan hakları kriterinin tek gerekli ve yeterli şart olarak belirlenmediği ve bu kriterin uygulanmasının da “seçici” bir şekilde olduğu ifade edilebilir. ABD ile iyi ilişkiler içinde bulunan ülkelerdeki insan hakları ihlalleri çoğu kez ilişkilerin mahiyetine göre değerlendirmeye tabi tutulabilmektedir.

4.2. İnsan Hakları Söylemi: Asya-Uzak Doğu

Trump Yönetimi Asya-Uzak Doğu ülkelerindeki insan hakları ile ilgili hususlara yönelik de seçici bir yaklaşım sergilemiştir. Trump'ın Kasım 2017'de Asya'da beş ülkeyi kapsayan on iki günlük seyahatinde öne çıkardığı hususlar, onun dış politikada insan hakları söylemini tasvir edecek niteliktedir. Seyahatin temel amaçları, Kuzey Kore ile nükleer füze konusunda yaşanan gerginliğe Asya'daki müttefikler ile siyasi bir karşılık vermek ve bu ülkeler ile ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmek olarak belirlenmiştir. Trump'ın bu amaçlara uygun olarak ticaret, terörizm ve Kuzey Kore'nin nükleer programına odaklanmış ve seyahat boyunca otoriter rejimlerin ev sahipliği yaptığı bölgede devam etmekte olan kronik insan hakları ihlallerini gündeme getirmemiştir. Nakamura ve Emily Rauhala'ya (2017) göre Trump Yönetimi, Burma'dan Filipinler'e kadar uzanan coğrafyalardaki insan hakları sorunlarını büyük ölçüde görmezden gelmiştir. Trump, Asya'ya gerçekleştirdiği ilk resmi gezisini ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmeye çalıştığı Myanmar/Burma'ya yapmıştır. Burada, Rohingya Müslümanlarına karşı gerçekleştirilen ve BM tarafından resmi olarak “etnik temizliğin ders kitabı” olarak tanımlanan soykırıma herhangi bir şekilde değinmemesi bu tespiti doğrular niteliktedir. Aynı şekilde, daha önce de Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti Hanoi'yi ziyaretinde siyasi söylemlere ve gazetecilere baskı uygulamaya devam eden ülkenin liderlerine yönelik bir eleştiride bulunulmamıştır. Filipinler'in başkenti Manila'da Filipinler'in lideri Rodrigo Duterte ile yapılan toplantıda insan hakları meseleleri hiçbir şekilde masaya getirilmemiştir.

4.3. İnsan Hakları Söylemi: Latin Amerika

ABD'nin 1980'li yıllardan günümüze kadar Latin Amerika'ya yönelik siyasetinde ekonomi/ticaret, demokrasi/insan hakları ve güvenlik ile ilgili konuların temel gündem maddelerini oluşturduğu ve bu anlamda bu üç temel başlığın Amerikan yönetimleri tarafından bazı küçük yaklaşım farkları ile ele alındığı ifade edilebilir (De la Fuente, 2017:3). Trump Yönetimi'nde de söz konusu konular Latin Amerika ile ilişkilerinin belirlenmesinde temel gündem maddelerini oluşturmuşlar ancak güvenlik ile ilgili konularda daha fazla somut adım atılmıştır. Şubat 2019'da Meksika sınırındaki mevcut durumu, temel ulusal güvenlik çıkarlarını tehdit eden bir durum olarak kabul eden ve bu çerçevede ABD ile Meksika arasına yapılacak sınır duvarı için finansman tahsisi talebini içeren Acil Durum Deklarasyonu bu somut adımlardan birisidir (The New York Times, 2019).

Trump Yönetimi'nde dış politikadaki insan hakları söyleminin pragmatik amaçlar ve konjonktürel koşullar çerçevesinde seçici bir tarzda araçsallaştırıldığı ifade edilebilir. Trump Yönetimi tarafından öncelenen ekonomik ve ticari hedefler doğrultusunda ilişki kurulan devletlerdeki temel insan hakları ihlalleri karşısında, Trump'ın 21 Mayıs 2017'de Orta Doğu ülkelerine yönelik gerçekleştirdiği ziyarette kullandığı kendi ifadesiyle “(d)ers vermek için değil, ortaklık teklif etmek için buradayız!”(Vitali, 2017) anlayışının benimsendiği görülmektedir. Trump Yönetimi'nde iyi ekonomik ve ticaret ilişkiler kurulan ya da bu nitelikte ilişkilerin kurulması arzu edilen ülkelerdeki “insan hakları ihlalleri” hakkında inisiyatif alınmadığı ifade edilebilir. Bu tespiti Trump'ın Başkanlık görevine başladığı gün yaptığı konuşmadaki aşağıdaki ifadeleri de desteklemektedir (Politico, 2017):

“Biz, iki basit kurala uyacağız: Amerikan [malı] satın alacağız ve Amerikalıyı işe alacağız. Dünya devletleriyle dostluk ve iyi niyetli ilişkileri arayacağız; ama bunu da kendi çıkarlarını ön planda tutmanın tüm ulusların hakkı olduğu anlayışıyla yapacağız. Biz, yaşam tarzımızı kimseye empoze etmeye çalışmıyoruz, sadece örnek olarak parlamasına izin vermek istiyoruz. Herkesin takip etmesi için parlayacağız; eski ittifakları sağlamlaştıracamız ve yeni ittifaklar kuracağız.”

Genel olarak; Trump Yönetimi insan hakları kavramını iç politikada ve dış politikada seçici bir tarzda kullanmıştır. İç politikada insan hakları konjonktürel olarak göçmenler, WASP (Beyaz, Anglo-Sakson, Protestan) dışında kalanlar, kadınlar, vb.leri için bir “ötekileştirme” mekanizmasına dönebilmektedir. Dış politikada ise iyi ekonomik ve ticari ilişki içinde olunan ve Amerikan'ın pragmatik çıkarlarıyla uyumlu olan ülkelerdeki insan hakları ihlalleri ne söyleme ne de müzakerelere konu olabilecek bir kıymete ulaşmamış görünmektedir.

Sonuç

İnsan hakları düşüncesi ve anlayışı, ABD'nin kuruluşunda, Kurucu Babaların söylevlerinde, Bağımsızlık Bildirisi'nde ve özellikle Amerikan Anayasası'nda önemli bir yere sahiptir. İnsan haklarının geliştirilmesine dayalı olarak gerçekleştirilen insan hakları söylemi, ABD'nin hem iç politikasında hem de ABD dış politikasında kullanılan temel unsurlardan birisidir. Ancak insan haklarının geliştirilmesi ideali ile pratikte yaşanan gerçekler çoğu zaman birbirleriyle uyumlu bir biçimde gelişmemiştir. Sarkacın negatif salınımı bağlamında karşılaşılan insan hakları düşünce ve anlayışını zayıflatan hatta kazanımları ve idealleri boşa düşüren durumlar Amerikan tarihinde ve sosyo-politik hayatında daima karşılaşılan hususlardan olagelmışlerdir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan yönetimleri, insan hakları politikasını şekillendirmek için farklı söylemlere başvurmuştur. Her ABD Başkanı, insan hakları ve dış politikaya ilişkin yeni bir kavram veya görüş türetmeye çalışsa da ifadelerin altında gizlenen anlamlar bütün üretilen “yeni”

kavram veya görüşlerin temelde aynı olduğunu göstermektedir. Genelleştirmenin tehlikelerini de göz önünde tutarak şöyle ifade etmek mümkün görünmektedir: Cumhuriyetçi ya da Demokrat fark etmeksizin bütün ABD Başkanlarının insan haklarına ilişkin düşüncelerinin temelinde Amerikan istisnacılığı bulunmaktadır (Lightenberg, 2004:69). Amerikan istisnacılığı fikri seçilmişlik algısını ve elitizmi ifade etmektedir. Bu anlayış ABD'nin dış politikada sergilediği emperyal eylemler gibi kabul edilemeyecek her faaliyetini Amerikan kamuoyu nezdinde meşru bir zemine çekebilmesine imkân sağlamaktadır.

İnsan hakları düşüncesi etrafında kalıplanan ABD'nin iç ve dış politika söylemleri, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha fazla öne çıkmaya başlamıştır. Süreç içerisinde güvenlik-haklar dengesinin 11 Eylül 2001 ile başlayan süreçte güvenlik lehine bozulması ve bunun stratejik mottosu “Teröre Karşı Savaş” söylemi ile meşruiyet kazanması farklı bir sürecin yaşanmasını beraberinde getirmiştir. 11 Eylül Saldırıları ile derinden sarsılan ABD, insan hakları anlayışı bağlamında sarkacın negatif salınımında adeta sürekli kalma emareleri göstermiştir. Nitekim, bu dönemde insan hakları söylemi tamamen ABD'nin çıkarına ve menfaatlerine uygun bir şekilde hizmet edecek şekilde araçsallaştırılmıştır. Bu süreç, ABD siyaset ve dış politikasında insan hakları düşüncesi, anlayışı ve yansımalarında sarkacın negatif yönde salınımını hızlandırmıştır. Bu durum, haklar ve özgürlükler anlayışının güvenlik endişeleri ile küresel bir karartma olgusuna maruz kalışının ifadesidir. ABD dış politikasında oluşan bu form, etki ve sonuçları ile uluslararası alanda ciddi bir şekilde kendini göstermektedir.

Obama ve Trump yönetimlerinde de ABD tarihine uygun bir biçimde insan hakları anlayış ve söyleminin sarkaç modelde varlığını sürdürdüğü ifade edilebilir. Sarkaç modele uygun olarak, Obama ve Trump yönetimlerinde insan hakları söylemlerinin, gerek küresel medeniyet birikiminin getirdiği mecburiyet gerekse vicdani-ahlaki-insani durumların yüklediği sağduyuya dayalı kamuoyu baskısı gibi sebeplerden dolayı bazen pozitif salınım; ama çoğu zaman pratikte—özellikle de “öteki” ile ilişkilerde ve dış politikada —negatif salınım halinde olduğu ifade edilebilir. Bu tespitin dayandığı çerçeve, özellikle Trump'ın çoğunlukla duruma-göre aldığı, takındığı ve ifade ettiği zenofobik, göçmen karşıtı, İslamofobik, misogenik ve homofobik içerikli söylemleri göz önünde bulundurulduğunda daha net ve açık bir şekilde ortaya çıkabilecektir. Son olarak, 21. yüzyılda ABD Dış Politikası'nda bütün dünyaya yönelik ilkesel nitelikte insan haklarının geliştirilmesine dayalı bir söylemin oluşturulmadığı bunun yerine ABD'nin ulusal çıkarları çerçevesinde seçici bir yaklaşımın benimsendiği ifade edilmelidir.

Kaynakça

American Rhetoric (1941). "Franklin Delano Roosevelt-The Four Freedoms". Erişim Tarihi: 25.09.2021.

<https://www.americanrhetoric.com/speeches/fdrthefourfreedoms.htm>.

- Aznar, J. M. (2018). "International Linchpins of Stability". *Fight for Liberty - Defending Democracy in the Age of Trump*, (Ed. Mark Lasswell), New York: Public Affairs.
- Bağbaşıoğlu, A. (2004). *ABD'nin Afganistan'a Düzenlediği Askeri Müdahalenin Hukuksal Dayanaklarının Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Baker, A. (2015). "Obama Arrives in Ethiopia, a Favored Ally in spite of Human Rights Abuses". *Time*. Erişim Tarihi: 25.09.2021. <https://time.com/3973009/obama-ethiopia/>.
- Beitz, C. R. (2009). *The Idea of Human Rights*. New York: Oxford University Press.
- Bill of Rights Institute (1776). "Declaration of Independence (1776)". Erişim Tarihi: 25.09.2021. <https://billofrightsinstitute.org/primary-sources/declaration-of-independence>.
- Bose, M. (2019). " Appraising the Foreign Policy Legacy of the Obama Presidency". *Looking Back on President Barack Obama's Legacy: Hope and Change*. (Ed. Wilbur C. Rich.), Cham: Palgrave Macmillan.
- Campbell, J. (2020). "Trump's Africa Policy is Better Than it Looks". *Council on Foreign Relations*. Erişim Tarihi: 22.09.2021. <https://www.cfr.org/in-brief/trumps-africa-policy-better-it-looks>.
- Chollet, D. (2016). "Obama's Red Line, Revisited". *Politico*. Erişim Tarihi: 22.09.2021. <https://www.politico.com/magazine/story/2016/07/obama-syria-foreign-policy-red-line-revisited-214059>.
- Clinton, H. (2011). "America's Pacific Century." *Foreign Policy*. 189. ss. 56-63.
- Cole, D. (2016). "Obama's Civil Rights Legacy—and Ours". *The Nation*. Erişim Tarihi: 25.09.2021. <https://www.thenation.com/article/archive/obamas-civil-rights-legacy-and-ours/>.
- Corsi, J. R. (2008). *The Obama Nation - Leftist Politics and the Cult of Personality*. New York, Threshold Editions.

- De la Fuentei, E. (2017). "U.S. Foreign Policy Towards Latin America Under Trump: Beyond Business as Usual". *Developing Ideas*, Erişim Tarihi: 25.09.2021. https://ideas.llorenteycuenca.com/wp-content/uploads/sites/5/2017/07/170720_DI_Report_Foreign_Policy_US_LATAM_ENG-1.pdf.
- Dunn, D. H. (2009). "Transatlantic Relations and US Foreign Policy". *New Directions in US Foreign Policy*, I. Parmar; L.B. Miller; M. Ledwidge (Ed. Inderjeet Parmar, Linda B. Miller, Mark Ledwidge), New York, Routledge.
- Ekonde, D. ve Bukola, A. "US Removes Cameroon from Trade Pact over Alleged 'Persistent' Human Rights Violations". *CNN*. Erişim Tarihi: 25.09.2021. <https://edition.cnn.com/2019/11/01/africa/cameroon-trump-trade-pact/index.html>.
- Etzioni, A. (2011). "Obama's Implicit Human Rights Doctrine". *Human Rights Review*.12(1). ss. 93-107.
- Forsythe, D. P. (2006). *Human Rights in International Relations*, New York: Cambridge University Press.
- Gass, N. (2016). "Castro and Obama Agree to Disagree on Human Rights, Freedom". *Politico*. Erişim Tarihi: 25.09.2021. <https://www.politico.com/story/2016/03/castro-standing-with-obama-rejects-criticism-and-calls-on-us-to-lift-restrictions-on-cuba-221051>.
- Gready, P. (2004). "Introduction". *Fighting for Human Rights*. (Ed. Paul Gready), New York:Routledge.
- Hertel, S. and Libal, K. (2011). "Paradoxes and Possibilities: Domestic Human Rights Policy in Context", *Human Rights in The United States - Beyond Exceptionalism*. (Ed. Shareen Hertel and Kathryn Libal). New York: Cambridge University Press.
- Hayward, S.F. (2012). *The Politically Incorrect Guide to the Presidents -from Wilson to Obama*. Wasington, Regnery Publishing.
- Herbert, J., McCrisken, T. and Wroe, A. (2019). *The Ordinary Presidency of Donald J. Trump*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Hybel, A. R. (2014). *US Foreign Policy Decision-Making from Kennedy to Obama - Responces to International Challenges*. New York: Palgrave Macmillan, 2014.

- Ignatieff, M. (2000). *The Tanner Lectures on Human Values*. Princeton: Princeton University.
- Kersten, M. (2012). "Obama and the ICC – Four Reasons not to Hold Your Breath". *Justice in Conflict*. Erişim Tarihi: 25.09.2021. <https://justiceinconflict.org/2012/11/07/obama-and-the-icc-four-reasons-not-to-hold-your-breath/>.
- Koh, H. H. (2005). "America's Jekyll-and-Hyde Exceptionalism", *American Exceptionalism and Human Rights*. (Ed. Micheal Ignatieff). New Jersey: Princeton University Press.
- Kranish, M. and Fisher, M. (2016). *Trump Revealed - An American Journey of Ambition, Ego, Money, and Power*. New York: Scribner.
- Krieg, A. (2016). "Externalizing the Burden of War: the Obama Doctrine and US Foreign Policy in the Middle East". *International Affairs*, (92)1, 2016, ss. 97-113.
- Lightenberg, J. (2004). "Pre-emption and Exceptionalism in U.S. Foreign Policy: Precedent and Example in the International Arena". *Wars On Terrorism and Iraq - Human Rights, Unilateralism, and U.S. Foreign Policy*. (Ed. Margaret Crahan, John Goering ve Thomas G. Weiss). New York: Routledge.
- Magnarella, P. J. (2004). "The Consequences of the War Crime Tribunals and an International Criminal Court for Human Rights in Transition Societies". *Human Rights and Societies in Transition: Causes, Consequences, Responses*. (Ed. Shale Horowitz ve Albrecht Schnabel). New York: United Nation University Press.
- Matuz, R., Harris, B. ve Craughwell, T. (2017). *The Presidents Fact Book - The Achievements, Campaigns, Events, Triumphs, Tragedies and Legacies of Every President*. New York: Black Dog & Leventhal Publishers.
- Mertus, J. A. (2004). *Bait and Switch - Human Rights and U.S. Foreign Policy*. New York: Routledge.
- Meyssan, T. (2002). *Dehşetengiz Hile*, İstanbul: Med Cezir Yayınları.
- Moravcsik, A. (2005). "The Paradox of U.S. Human Rights Policy". *American Exceptionalism and Human Rights*, (Ed. Micheal Ignatieff). New Jersey: Princeton University Press.

- Nakamura D. ve Rauhala, E. (2017). "From Burma to the Philippines, Trump Largely Ignores Human Rights on Asia Trip". *The Washington Post*. Erişim Tarihi: 25.11.2021. https://www.washingtonpost.com/politics/from-burma-to-the-philippines-trump-largely-ignores-human-rights-on-asia-trip/2017/11/13/27ba576a-c896-11e7-8321-481fd63f174d_story.html.
- NBC News. (2010). "Obama to China: Free Nobel-winning dissident", Erişim Tarihi: 25.09.2021. <https://www.nbcnews.com/id/wbna39569947>.
- Norton, M. B., Katzman, D. M., Blight, D. W., Chudacoff, H.P., v.d. (2005). *A People & A Nation: A History of United States, Volume Two: Since 1865*, (Seventh Edition). Boston: Houghton Mifflin.
- Primus, R. A. (2004). *The American Language of Rights*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Peck, J. (2010). *Ideal Illusions-How the U.S. Government Co-opted Human Rights*. New York: Metropolitan Books.
- Politico. (2017). "Full text: 2017 Donald Trump Inauguration Speech Transcript", Erişim Tarihi: 25.09.2021. <https://www.politico.com/story/2017/01/full-text-donald-trump-inauguration-speech-transcript-233907>.
- Powaski, R.E. (2019). *Ideals, Interests, and U.S. Foreign Policy from George H. W. Bush to Donald Trump*, New York: Palgrave Macmillan.
- Rhodes, A. (2016). "Obama's Weak Human Rights Record". *Huffpost*. Erişim Tarihi: 25.09.2021. https://www.huffpost.com/entry/obamas-weak-human-rights-_b_11492270.
- Rich, W. C. (2019a). "Introduction: Barack Obama and the Transformational Impulse". *Looking Back on President Barack Obama's Legacy: Hope and Change*. (Ed. Wilbur C. Rich.), Cham: Palgrave Macmillan.
- Rich, W. C. (2019b). "Conclusion: Who Was President Barack Obama?", *Looking Back on President Barack Obama's Legacy: Hope and Change*. (Ed. Wilbur C. Rich.), Cham: Palgrave Macmillan.
- Rieffer, B.A.J. ve Forsythe, D.P. (2004). "Democratic Transitions and Foreign Policy: The United States". *Human Rights and Societies In Transition: Causes, Consequences, Responses*. (Ed. Shale Horowitz ve Albrecht Schnabel). New York: United Nation University Press.

- Roth, K. (2010). "Empty Promises? Obama's Hesitant Embrace of Human Rights", *Foreign Affairs*. 89(2). 2, ss. 10-17
- Roth, K. (2017). "Barack Obama's Shaky Legacy on Human Rights". Erişim Tarihi: 25.09.2021. <https://www.hrw.org/news/2017/01/09/barack-obamas-shaky-legacy-human-rights>.
- Rubin, G. (2020). *Presidential Rhetoric on Terrorism under Bush, Obama and Trump - Inflating and Calibrating the Threat after 9/11*. Cham: Palgrave Macmillian.
- Sanger, D. E. (2012). *Confront and Conceal - Obama's Secret Wars and Surprising Use of American Power*. New York: Crown Publishers.
- Shattuck, J. (2003). *Freedom on Fire - Human Rights Wars & America's Response*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Schubert, C. (2020). "Donald Trump's "Fake News" Agenda: A Pragmatic Account of Rhetorical Delegitimization". *Linguistic Inquiries into Donald Trump's Language - From 'Fake News' to 'Tremendous Success'*. (Ed. Ulrike Schneider and Matthias Eitelmann), London: Bloomsbury Academic.
- Søndergaard, R. S. (2015). "Bill Clinton's 'Democratic Enlargement' and the Securitisation of Democracy Promotion". *Diplomacy & Statecraft*. 26(3). ss. 534-551.
- The Guardian. (2016). "Donald Trump calls Obama the 'founder of Isis'". Erişim Tarihi: 25.09.2021. <https://www.theguardian.com/us-news/2016/aug/11/donald-trump-calls-barack-obama-the-founder-of-isis>.
- The New York Times. (2016). "Donald Trump's New York Times Interview: Full Transcript". Erişim Tarihi: 25.09.2021. <https://www.nytimes.com/2016/11/23/us/politics/trump-new-york-times-interview-transcript.html>.
- The New York Times. (2019). "Trump Declares a National Emergency, and Provokes a Constitutional Clash"

Erişim Tarihi: 25.09.2021.

<https://www.nytimes.com/2019/02/15/us/politics/national-emergency-trump.html>.

The New York Times. (2020). "Erdogan and Trump Form New Bond as Interests Align". Erişim Tarihi: 25.09.2021.

<https://www.nytimes.com/2020/06/10/world/europe/erdogan-trump-turkey-libya-syria.html>.

The White House. (2009). "Remarks by the President at Cairo University". Erişim Tarihi: 25.09.2021. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-cairo-university-6-04-09>

The White House (2011a). "Remarks by President Obama to the Australian Parliament". Erişim Tarihi: 25.09.2021.

<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/11/17/remarks-president-obama-australian-parliament>.

The White House. (2011b). "Remarks by the President on the Middle East and North Africa". Erişim Tarihi: 25.09.2021.

<https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/05/19/remarks-president-middle-east-and-north-africa>.

Time. (2009). "Obama's Inaugural Address: The Full Text". Erişim Tarihi: 25.09.2021.

<http://content.time.com/time/politics/article/0,8599,1872715-3,00.html>.

The Guardian. (2014). "Obama Uses Embassies to Push for LGBT Rights Abroad". Erişim Tarihi: 25.09.2021.

<https://www.theguardian.com/world/2014/jun/28/obama-gay-rights-abroad-embassies-activism>.

U.S. Department of State. (2001). *The Role of Human Rights in Foreign Policy*. Erişim Tarihi: 25.09.2021. <https://2001-2009.state.gov/g/drl/rls/rm/2001/6378.htm>.

U.S. Department of State. (2002). *The National Security Strategy of the United States of America September 2002*. Erişim Tarihi: 25.09.2021.

<https://2009-2017.state.gov/documents/organization/63562.pdf>.

U.S. Department of State. (2008). *Common Values, Shared Interests: The United States and Its Promise in the Western Hemisphere*. Erişim Tarihi: 25.09.2021. <https://2001-2009.state.gov/p/wha/rls/fs/2009/113779.htm>.

U.S. Department of State. (2012). *Sustaining US Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense*. Washington: U.S. Department of Defense.

Vitali, A. (2017). "Trump Tells Muslim Leaders: 'Drive Out' the Terrorists. *NBC News*. Erişim Tarihi: 25.09.2021. <https://www.nbcnews.com/storyline/trump-s-first-foreign-trip/trump-speech-muslims-we-are-not-here-lecture-n762631>.

Woodward, B. (2018). *Fear - Trump in The White House*. New York: Simon & Schutter.

Extended Abstract

Human rights express the ideal that people have the right to live equally, freely and honorably simply because they are human beings without discrimination. Based on these rights, all people are considered equal to the law regardless of race, origin, color, gender, religion, language, nationality, material status, thought, age, or so on. Progress in human rights has been an uneven, long, and painful journey that shows the reflection on the history itself. We can define this process as the ongoing search for improvement of an unfinished ideal. The statements that marked the US Declaration of Independence (1776) state that "we hold these truths to be self-evident, that all men are created equal, that they are endowed by their Creator with certain unalienable rights, that among these are life, liberty, and the pursuit of happiness" and the fact that the U.S. Constitution (1787) begins with the words "*We the people*" shows the basis of the U.S. human rights discourse.

Despite this foundation and its significant achievements in this regard, it is also a well-known fact that the United States has failures, contradictions and double standards regarding human rights. In the United States, human rights idea, understanding and reflections can move in a direction that "should be" in one way (as in the declarations in the Declaration), while in the other way it can be in an understanding that "ignores the good in the rights". This complex human rights relationship, which has negative and positive aspects that has existed in the U.S. since its founding, also appears in the 20th and 21st centuries. Based on the historical background, the present study evaluates the human rights understanding and discourse of the USA in the 20th century, and especially in the 21st century, through the foreign policy practices of the Obama and Trump administrations.

The main claim of this study is to demonstrate that human rights understandings and manifestations (attitudes, attitudes, discourses and practices) in US foreign policy are more influenced by preconceptions, prejudices, pragmatic networks of relationships and eco-political determinants rather than the idea of advancing along a chronological line of evolution. In the study, it is evaluated that human rights understanding and discourse in the United States are progressing within the framework of a "pendulum model" with negative and positive oscillations. Negative oscillations of the pendulum refer to the reversal of rights or the continuation of the status quo, and the positive oscillations are activities that enable the advancement and development of human rights in practice. In this context, the research primarily outlined the idea and discourse of human rights in the American experience and its implications for U.S. foreign policy in the 20th and 21st centuries.

In this context, the following point is emphasized: In the 20th and 21st centuries, significant developments were made in terms of the actions of the United States in foreign policy, in terms of showing the difference between ideal and reality. Developments in the 20th century that changed the structure of the international conjuncture, such as the world wars and the Cold War, allowed the United States to use human rights discourse in its foreign policy. Accordingly, during the Cold War, the United States used human rights as a tool to disparage and discredit such actors and concepts in the war against states, international organizations or ideologies that it identified as a threat to it.

With the end of the Cold War, human rights discourse in the U.S. administrations did not change the practice of using U.S. military interventions outside the country as a means to reduce them to a legitimate ground in the eyes of the American public. During this period, the United States tried to establish a pattern in its attitude towards international human rights crises such as Bosnia and Herzegovina, Afghanistan, Rwanda, Haiti and Kosovo. According to this, the United States has first chosen to rescind the existence of a conflict that will directly affect its own interests and/or security. This choice—it seems—has led to the growth of such crises and conflicts.

With the 9/11 Attacks that occurred at the beginning of the 21st century, the U.S. human rights thoughts, understandings and reflections began to manifest themselves in a different form of pendulum oscillations. The process that began with President W. Bush largely –intrinsicly– shaped the human rights understanding of Barack Obama (2009-2017) and Donald Trump (2017-2021) as well as directly affecting U.S. foreign policy and diplomacy.

When the historical process is taken into account, although U.S. administrations have tried to develop a discourse and practice based on the development of human rights in foreign policy practices, it is seen that both Republican and Democratic administrations have applied human rights in a way that is quite "selective", "pragmatic" and "dichotomous" in foreign policy in a style that fits the pendulum model. To put it simply, one of the main

reasons for the contradictions, double standards and tides in the human rights discourse in US foreign policy is based on American exceptionalism. This understanding, also referred to as "American exceptionalism", which is based on the idea that the United States is different and superior to the rest of the world with its values and institutions, is one of the issues that forms the intellectual basis and actional background of human rights discourse in US foreign policy. The idea of American exceptionalism refers more to the perception of "chosen" and elitism. This understanding—as it seems—allows the United States to bring its unacceptable activities such as the base rhetoric and imperial actions it exhibits in foreign policy to a legitimate ground in the eyes of the American public. In the context of human rights, that means; American exceptionalism constitutes some sort of justification to the negative and positive oscillations of the United States in accordance with the pendulum model.

RİSK VE FIRSAT İKİLEMİNDE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK TARTIŞMALARI*

Fikri KELEŞOĞLU** & Recep YILDIZ***

Öz

Bir bütün olan toplumda, farklılıklar zenginlik olarak algılanabileceği gibi kabul de görmeyebilir. Bu ret veya kabule ilişkin söylemler daha çok kültür özelinde yoğunlaşmaktadır. Çokkültürlülük de kökeninde artık başarılı olmayan asimilasyon ya da tekkültürlülüğe alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Yapılan tartışmalar bir yandan küreselleşen dünyanın sıkıntlarına, diğer yandan sıkıntılara çözüm arayışlarına işaret etmektedir. Aynı tartışmalar temelde liberal ve communitarian rakip iki geleneğin etrafında şekillenmiştir. Çalışma imkân ile risk ikilemi içinde çokkültürlülük tartışmalarını değerlendirmektedir. Farklı olanın ötekileştirilmesi yerine benimsendiği ve farklılıkların birada yaşadığı çokkültürlü bir yapıyı kültürel zenginlik olarak kabul etmek bir fırsat ve imkân olarak görülmektedir. Ancak farklı kültürlerin bir arada yaşaması pek de kolay olmadığından hareketle toplumdaki tüm gruplar arasında var olan düşmanlığı iyice körüklemesinden zorlayıcı politika ve hizmetlere yönelme riskine kadar birçok endişe veren yanları da dile getirilmektedir. Ulaşılan sonuç, insanların birbirine yakınlaşıp kültürlerin giderek iç içe girdiği çağda, risklerine rağmen, yaşanan küreselleşme, yığınsal göçler ve sosyal medyanın çokkültürlü yaşamı kaçınılmaz kıldığıdır.

Anahtar Sözcükler: Çokkültürlülük, Çokkültürcülük, Asimilasyon, Risk, Fırsat.

DISCUSSIONS OF MULTICULTURALITY IN THE DILEMMA OF RISK AND OPPORTUNITY

Abstract

In a society as a whole, differences may be perceived as wealth or not accepted at all. It can be said that the discourses about rejection or acceptance are mostly focused on culture. Multiculturalism has also originally emerged as an alternative to assimilation and monoculturalism which was no longer successful. Discussions point to the problems of the globalizing world on the one hand, the search for solutions to

* Bu çalışma Doç. Dr. Recep YILDIZ danışmanlığında Fikri KELEŞOĞLU tarafından Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalında 2019 yılında tamamlanmış "Sosyal Hizmet Teori ve Uygulamalarında Çokkültürcülük" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, fikrikelesoglu@gmail.com , <https://orcid.org/0000-0002-3736-0179>.

*** Doç. Dr., Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, ryildiz@bandirma.edu.tr , <https://orcid.org/0000-0003-0584-6649>.

the problems on the other hand. Same debates are centred around two competing traditions, the libertarian and communitarian. The study evaluates the discussions about multiculturalism in the dilemma of opportunity and risk. It is considered as an opportunity to accept the multicultural structure, in which differences are embraced rather than marginalized, and where differences live together, as cultural wealth. However, it is not easy for different cultures to exist together. Risks such as increasing hostility between groups, coercive policies and turning to services can be counted among its worrying aspects. The conclusion reached is that despite the risks, globalization, mass migrations and social media make multicultural life inevitable in an age where people get closer to each other and cultures are increasingly intertwined.

Keywords: Multiculturalism, Multiculturalism, Assimilation, Risk, Opportunity

Giriş

Toplum bir bütündür ki bütünlük cinsiyet, din, bilgi, statü, kültür vb. açıdan özdeşliği değil farklılığı içerir. Farklılıklar uyum ve/veya kabul ile bütünlüğü zenginleştirir; ancak bazen toplum üyelerince kabul görmez, sosyal ilişkilere de yansımaz. Vatandaş'ın (2002: 231-231) ifadesiyle de bazı zaman ve zeminlerde farklılıklar yüceltilen, bazı zaman ve zeminlerde bireyleri ötekileştiren ve ayrıştıran temel unsur olarak öne çıkmıştır. Farklılıkların bazı zaman, zemin ve gruplarca niçin kabul gördüğü ya da reddedildiği sosyal bilimlerde işlenmiş ve üzerinde birçok söylem geliştirilmiştir. Bu söylemlerin çoğunun, Özgür'ün (2009: 39) hareketli, sürekli değişen, sosyal statü ve rollere yansıyan özelliklerine dikkat çektiği “kültür” özelinde yoğunlaştığı görülür. Örneğin; Hofstede'e (1980: 225) göre kültür, grupları birbirinden ayıran ve aklın ortaklaşa programlanmış şeklidir. Bu tanıma göre farklılıkları o toplumun paylaşılan değeri olarak okumak mümkündür. Kültürün farklılıklar ile şekillenen bu yönü o kültürü, geçmiş ve bugünü içine alan gerçekliklerinden oluşan özgün bir yapının resmi haline getirir (Singh, 2002: 251). Kaya (2007: 53) Mardin ili örneği üzerinden konuyu ele alarak gayri-müslimlerin şehrin kültürel peyzajına ne şekilde katkı sunduğunu ve sayılarının azalmasıyla şehrin kültürel çeşitliliğinin yansımaları olarak şekillenen hoşgörü ortamının bundan nasıl olumsuz etkilendiğini vurgulamaktadır. Kültürel farklılıklar farklı düşünce ve fikirler üzerinden bireylerin davranışlarını şekillendirerek çatışma ve uyum sorunlarına sebep olabildiği gibi (Adler, 1986; Hambrick ve ark., 1998; Hall, 1995; Thomas, 1999) problem çözme ve yenilikçilik bağlamında olumlu etkileri de olabilmektedir (Abbasi ve Hollman, 1991; Bassett-Jones, 2005; Elron, 1997; White, 1999).

Potter (1996: 146) ‘söylemin bir anlam inşa ettiği ve toplumların da bu anlamlar ve semboller arasında bağ kurduğu rahatlıkla söylenebilir’ derken; toplumların bu yolla olaylar ve olgular üzerinde ne şekilde düşünüp iletişime geçeceklerini belirlediğini de ileri sürer. Bu bağlamda “meta-sosyolojik bir yönü olan” (Yanık, 2012: 19) çokkültürlülük de kendi içinde bir söylem olmakla birlikte kendi sosyal bağlamında anlaşılabilir ki sosyal hizmet hem disiplin hem meslek olarak bu sosyal bağlam üzerinde durur. Sosyal hizmet

disiplini için farklı olmak ve farklılığını ortaya koymak, bireylerin ötekileştirilmesi için geçerli bir sosyo-kültürel sebep olamaz. Şöyle ki, kültürel gerçekliğin özler bütünü olduğu dikkate alındığında özünden koparılmış birey veya toplumun artık varlık sebebini ve anlamını yitirdiği ileri sürülebilir. Zira kültür bireye dönük kendi içinde bir değerler sistemi oluşturur. Bu değerler sisteminde birey için anlam ifade eden özlü değer ‘benlik’ tir. Çünkü “benlik bir yapılanmadır. Kendimin var olduğumun şuuruna varmamdır. Var olmak, etki etmek, hareket etmektir. Var olmak kişiliktir. Kişilik bir benliğin, bir varlığın, kendinde olmanın, bir ‘Ben’in ifadesidir.” (Tozlu, 2005: 152). Bu bağlamda farklılıkların ifadesi kişi için en özlü değeri olan benliğin ve varoluşsal gerçekliğinin vücut bulmasıdır. O nedenle kendi kültürel sisteminden sıyrılmış, uzaklaşmış veya mecbur bırakılmış bireyin varoluşu artık tartışmaya açık hale gelecektir ki insanın iyilik halini hedefleyen sosyal hizmet bu varoluş sorunuyla mücadele eden bir disiplindir. Bu noktada çokkültürlülük de devreye girmektedir.

1. ASİMİLASYON YAKLAŞIMINA BİR TAVIR OLARAK ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞÜN ORTAYA ÇIKIŞI

Şan (2012: 33-47) çokkültürcülük yaklaşımlarının 1960’lı yılların ortalarında tekkültürlülük ya da asimilasyon yaklaşımlarının hegemonyasına karşı bir tavır olarak ortaya çıktığını Amerikan etnik çeşitliliği üzerinden anlatır. Crévecoeur’dan şöylece aktarmaktadır: “Amerikalı kimdir, (...) Bu Amerikalının büyük babası bir İngiliz, eşi Hollandalıdır. Bu Amerikalının oğlu bir Fransız kadın ile evlidir. Yine onların dört oğlu dört farklı ulusa aittir”. Ve yine Alba ve Nee’den aktarma ile etnik kökenlerin etkilerini zayıflatan kural ve uygulamalarla düzenlenen kurumsal yapıları kapsayan Amerikan ana akımı ile sunulan çözüm önerilerinin, asimilasyondan kültürel çoğulculuğa (cultural pluralism) ve son olarak çokkültürcülüğe uzandığını iletmektedir. Şan bu süreçte Amerika’da göçmenlerin İngilizceyi ulusal dil olarak kabul etmeleri, Amerikan kimliğiyle gurur duymaları ve genel olarak Protestan etik (kendine güvenen, çalışkan ve ahlaki olarak dürüst) diye tanımlanan yapıya göre yaşamaları için geliştirilen Anglo Uyum modelinin ve asimilasyon sürecinin etkilerini belirlemektedir. O’na göre Anglo uyum modeli, Amerika Birleşik Devletleri’nin kuruluşundan yirminci yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Yerini, Özellikle Israel Zangwill’in 1908 yılında hazırladığı *The Melting Pot (Eritme Potası)* oyununun farklı bir tartışmayı alevlendirmesiyle yeni döneme bırakmıştır. Bu eritme potasıyla, göçmenlerin Amerikan potasında eritilerek tek bir kültürün oluşturulması beklenmiş ama asimilasyon teorilerinden beklenen sonuç umulan gibi olmamıştır. Şan, aynı makalesinde asimilasyonun günümüz çoğulculuk etrafında görülen tartışmalarla yakından ilişkili hatta merkezinde olduğunu ileri sürmektedir. Asimilasyon uygulamalarına karşılık kültürel çoğulculukla ilgili açıklamalar yapan sosyal bilimcilerin de çokkültürcülük teorilerine geçişi sağlayan -bir çeşit köprü görevi gören- bir söylem ortaya çıkardıklarını örnekleriyle işlemektedir. Buna göre, Amerikan kültürel çoğulculuk teorisine

ilk destek veren düşünürlerin başında gelen Horace Kallen'e göre çoğulculuk, hiç kimsenin kendi atalarını seçme şansının olmadığı, Amerika'ya gelen tüm etnik grupların Amerikan kültürüne katkı sağlayacak değerlere sahip olduğu ve Amerikan anayasasının da tüm insanların eşit yaratılmış olduğuna vurgu yaptığı için gereklidir. Kallen'in bu yaklaşımlarından sonra çok sayıda düşünürün kimlikler konusunda çoğulcu teoriler sunduğu görülür.

Kısaca kültürel çoğulculuk yaklaşımının ana fikri, farklılıkların ülkeyi bir kaosa götürmeyeceği, farklı grupların uyum içerisinde diğerleriyle çatışmadan yaşayacağı bir ülke yaratmaktır ki o nedenle artık çokkültürcülük yaklaşımları önem kazanmaya başlamıştır. 1960'lı yılların ortalarında tekkültürlülüğe ya da asimilasyon yaklaşımlarının hegemonyasına karşı bir tavır olarak ortaya çıkmış olan çokkültürcülük, giderek farklı kültürleri içerisinde barındıran bir ülkede farklılıkların eşit şartlar altında korunarak yaşamasını sağlamayı amaçlayan güçlü bir akım haline gelmiştir.

Çokkültürlülük olarak adlandırılan kültürel çoğulculuk biçimi, temelde liberal bir çoğulcu toplum tasarımı olarak gelişen bir siyasi akımdır. Ancak bugün liberal gelenek, communitarian (cemaatçi) gelenek ile rekabet halindedir. Rockefeller (2000) ile Gray'in (2003) konu hakkındaki çalışma ve değerlendirmelerini aktaran Durdu (2010: 37) bu iki geleneğin ana temalarını ve farkını şöyle belirler. Liberal gelenekte iyi yaşamın birçok türü vardır ve bunlar değer açısından kıyaslanamazlar, farklı bir biçimde değerlidirler. Liberal rejimin özelliği bu insanların birbirleriyle iyi anlayışlarında uzlaşmalar da ilkeler üzerinde anlaşmaya varabilmelerini ve beraber yaşamalarını sağlamasıdır. Farklı kimliklerin seslerini duyurabilmesi, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması, çeşitliliğin yıkıcı bir durum olarak algılanmayıp bir zenginlik olarak algılanması esastır. O nedenle liberal bir siyasal toplum, başka hiçbir toplumda olmadığı ölçüde hoşgörü ortamı sağladığı, vicdan, din, konuşma ve toplantı özgürlüğünü koruduğu ölçüde tarafsız sayılır. Çokkültürcülük siyasetinin cemaatçi kanadının yaklaşımını ise en önemli temsilcisi konumunda bulunan C. Taylor'un 'tanınma politikası' olarak adlandırdığı yaklaşımda bulabiliriz. Buna göre, yaşam pratikleri içerisinde oluşan kültürel farklılıkların siyasal düzeyde tanınması ve eşit ölçüde saygıdeğer kabul edilmesi esastır. Yani çoğulculuk, kültürel kimliklerin tanınmasıdır.

Özetle, liberal çokkültürcülerin temel kaygısı bireysel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi, komüniteryanların önceliği ise farklı grupların varlıklarını sürdürme amacının tanınmasıdır. Şan, (2005: 77) bu iki farklı çokkültürlülük ve yurttaşlık modelinin temsilcilerini şöyle belirler. Kökeni John Locke, Thomas Hobbes, Montesquieu, Vico ve Herder gibi düşünürlere dayanan liberal-sözleşmeci çokkültürlülük modeli, günümüzde J. Rawls, J. Raz, Kymlicka gibi düşünürler tarafından temsil edilmektedir. Cemaatçi / komüniteryanist yaklaşım ise Charles Taylor, Alasdair MacIntyre, Michael Walzer gibi kuramcılar tarafından seslendirilmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İsimden isim yapma eki olan -lü eki, bir ismi niteler, eklendiği ismi sıfat yapar, olumlu sıfat ekidir. Toz-tozlu, huzur-huzurlu gibi. Kültür kelimesi de bir isimdir ve -lü ekini alınca bir sıfat olur: kültürlü. Yine sayı, nicelik, değer, güç, derece vb. bakımından büyük anlamına gelen ‘çok’ sıfatı, tek ve az olmamayı ifade eder ki çokkültürcülük (multiculturalizm) de tek bir kültür kabul edip başka kültürleri yok sayan tekkültürcülüğe karşı bir duruş sergiler. Özellikle her alanda olduğu gibi kültür dolaşımının da hız kazandığı çağımızda bireylerin bir arada barış içinde yaşayabilmelerinin tekkültürlü değil çokkültürlü (multicultural) toplum ile mümkün olabileceğini savunan bir doktrindir. Zira materyalizm (maddecilik), realizm (gerçekçilik), nihilizm (hiççilik), agnostisizm (bilinemezlik) gibi örneklerde olduğu üzere, bir isme ek olarak gelen ‘izm’ eki, kapsam, durum veya düşünce şekli belirten son ektir; -cılık, -cülük, -çilik gibi anlamlara gelir; bir öğretiyi, doktrini, akımı, teoriyi ifade etmek için kullanılır. Bu haliyle çokkültürcülük de toplumun çokkültürlü yapısını onaylayan bir *politika*; çokkültürlülüğü (multiculturalism) savunan bir *teoridir*, *akımdır*, *doktrindir*. Bu akımı benimseyenlere, savunanlar ya da çokkültürlülük yanlısı/taftarı kişilere de çokkültürcü (multiculturalist) denilmektedir. Momin (2012: 38) çokkültürlülük-çokkültürcülük arasındaki farkı şöyle dile getirir. “Çokkültürlülük belli bir toplum ya da ülkenin; kendi değerleri, inançları ve kültürel gelenekleri olan çok çeşitli etnik gruplardan oluşması gerçeğini çağırıştırır. Diğer yandan, çokkültürcülük kültürel çeşitlilik gerçeğine karşı pozitif ve normatif tepkiye dayanan *siyasal ve sosyal felsefeyi* ifade eder.”

İki ayrı terim olan çokkültürlü ve çokkültürlülük kavramlarının literatüre girişi de ayrı zamanlara rastlar. Çokkültürlü kavramı, ilk defa 1941 yılında İngiltere’de milliyetçiliklerin çok da anlam ifade etmediği, önyargısız ve kozmopolit *toplumları nitelenmek için*; çokkültürlülük kavramı ise 1970’li yılların başında Avustralya ve Kanada gibi ülkelerde daha çok çeşitliliği ifade eden *politikalar için* kullanılmıştır. Zaten 1970-1980 yılları arasında ‘çokkültürlülük’ başlığındaki tüm kitaplar bu ülkelerde yayınlanmıştır. O nedenle çokkültürlülük üzerine yaşanan tartışmaların ilk olarak Kanada ve Avustralya’da ortaya çıktığı da söylenebilir. 1970’lerin başından bu yana göç almaya başlamış olan Avustralya ve Kanada, hükümet politikası olarak farklılıkları teşvik eden politikaları benimsemiştir. Arkasından geçen on yıl içinde Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Yeni Zelanda, daha sonra Avrupa ve Latin Amerika bunu takip etmiştir. İngilizce Oxford Sözlüğü’ne girişi ise 1989 yıllarını bulmuştur (Doitcheva, 2009: 12-16). Bu politikaların temeli Fransız devrimiyle birlikte ortaya çıkan yeni siyasal konsepttir ki Aktay (2015: 71) bu konseptin din, dil, ırk, cinsiyet ve benzeri sınıflaşmalara karşı ‘vatandaşlık kavramı’ olduğunu belirtir ve öne sürülen bu kavramı insanlık onuru adına olumlu bir kazanım diye niteler.

Bu bağlamda çokkültürlülük ile anayasal vatandaşlık arasında bir bağ vardır. Anayasal vatandaşlık tartışmaları genellikle ‘yeni bir toplumsal ve kültürel yapı tasarımı’ kapsamında yürütülmüş, daha yerel ve özgün bir

aidiyetlik tercihi vurgulanmaya başlanmıştır. Postmodern yaklaşımlarla birlikte milli devlet ve millet olguları tartışmaya açılınca her türlü farklılık unsuru kutsanmaya başlanmıştır. Buradan hareketle vatandaşlık kurumunun dayalı olduğu siyasal ve sosyolojik temeli olan millet kavramının yerini daha mikro ölçülerle etnik, dini, kültürel, cinsel, ırki farklılıkları barındıran yeni bir toplum hayal edilmeye başlanmıştır (Vurucu, 2011). Küreselleşme ile birlikte kültürel çoğulculuğun da bir anlamda önü açılınca hızlı seyreden kültürel akış ile yerel olan ulusal veya ulus ötesi olanla üst üste giydirilmiş ve farklı oluşumlar olarak sunulmuştur (Altaş, 2005: 66).

Çokkültürlülük de toplumun çokkültürlü yapısal durumunu niteler. Birden fazla kültürün aynı toplumda bir arada yaşaması ya da farklı kültürlere mensup toplulukların ortak yaşam alanını paylaşması *durumudur*, bu haliyle bir yaşam tecrübesidir de. Doytcheva (2009: 25) çokkültürlülüğü, “modern demokrasilerin, kurumlarını yeniden biçimlendirmek ve kişilere farklılıklarını geliştirmek ve aktarma imkânını vererek farklı kültürlerin tanınması gerektiği düşüncesini temel alan tarihsel bir siyasal program, entelektüel tartışma ve pratik deneyim bütünü”; Şan (2005: 71-73) postmodern paradigma sonrası inşa edilen çoğulcu toplum tasarımıyla, cemaat, milliyet, gelenek, köklerine bağlılık gibi anti-modern unsurları kınanır olmaktan çıkarak tersine dönüştüren süreç olarak tanımlamaktadır. Vurucu (2011) da çokkültürlülüğü bireysel ve kimlik eksenini ile siyasal ya da anayasal vatandaşlık ekseninde değerlendirir. Buna göre çokkültürlülük, bireysel boyutta, bireyin kültürel yapı içerisindeki varoluşunu mümkün kılar ki bu yaşam evreni aynı zamanda kimliklenme sürecinin de inşasına katkıyı sağlar. Kimlik bireyin kendi farklılığını ortaya koyduğu gibi ötekiler içerisinde de anlamlı bir evren yaratır. Siyasal boyutta ise bireyin en önemli kimliği içinde yaşadığı siyasal bir yapıya ve topluluğa mensubiyetin göstergesi olan vatandaşlık kimliğidir. Bireyin devletle ve toplumla ilişkisini düzenler. Post-modern felsefe ve yaklaşımların da etkisiyle bireyin yer aldığı millet ve milli devlet olguları eleştiriye muhatap olmuş ve ayrımlıklar, benzerlikler, ortaklıklar yerine her türlü farklılık unsuru kutsanmaya başlanmış; etnik, dini, kültürel, cinsel, ırki farklılıkların ikame edildiği yeni bir toplum varlığı tahayyül edilmeye başlanmış; yeni bir vatandaşlık önerisi talep edilmiştir ki, bunlardan biri de çokkültürlü vatandaşlıktır. Kısacası, bu anayasal vatandaşlık ya da siyasal boyutta modernizm ile beraber bireyin toplumdaki varoluş biçimlerine farklı kavramlar türetilmiştir. Milliyetçilik, milli devlet gibi ki bunlardan biri de çokkültürlülüktür. Çokkültürlülük taraftarları da milli devletlerin tek bir milletin varlığını öngörüp siyasal sistem içerisinde farklılıkları yok saydığı ve dahası soykırım, asimilasyon, sürgün gibi etkinliklerle homojen yapı sağladığı gerekçesiyle *çokkültürlü yaşamı* savunurlar.

3. FIRSAT VE RİSK AÇISINDAN KÜRESELLEŞEN DÜNYADA ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK TARTIŞMALARI

Yıldız (2018: 14-15) insanlığın sorunlarını konuşmak veya çözüm bulmak için bir bilim dalının gelişmesini beklemediğini, felsefi düşünceyle

birlikte yaşamın gerektirdiği sosyal kanunları keşfetmeye gayret gösterdiğini söyler. Bu bağlamda çokkültürlülük de hep var olagelmıştır; ancak modern çağ sonrasında kültürel ve toplumsal bir sorunsal olarak üzerine daha çok tartışma gereği duyulmuştur. Taylor'un (2014: 55) çokkültürlülüğü, modern çağda yeni çıkan bir tanınma ihtiyacı olmaktan çok bu ihtiyacın başarısızlığa uğratılmasına sebep olacak koşullar açısından ele almak daha doğru olur yaklaşımı bu tartışma gereğini açıklar mahiyettedir. Zira modern öncesi denebilecek toplumlarda da 'kimlik' ve 'tanınma' gerçeği vardır, ancak kimlikler tanınma için bir dayanak ve sorun olmaktan çok uzaktır, dolayısıyla konuşulmasına ya da tartışılmasına dahi gerek duyulmamıştır. Ama günümüzde çok daha konuşulur, tartışılır bir hale gelmiştir. Çokkültürlülüğü toplum nezdindeki yansımaları açısından ele alan Doytcheva (2009: 128-131), toplumun genelinde anlaşılmadığını ve hatta öfkeyle karşılandığını söyler. Kavramın daha çok entelektüeller arasında kabul gördüğünü ve tartışıldığını, çokkültürlülüğe dair temel argümanı, kültürel çeşitlik politikalarının artan ihtiyaçlara ve *tanınma taleplerine* cevap vermesi diye belirtirken; çokkültürlülük politikalarını en çok sıkıntıya sokacak durumun da yine toplumsal tabandan gelen *eşitlikçi itirazlar* olduğunu ileri sürer. O'na göre, toplumsal adaletin sağlanması noktasında çokkültürlülüğün vaadi, kapasite olarak yeterli gelmemiştir. O nedenle çalışma, toplumsal düzen ve birliktelik için küreselleşmenin etkilerini de dikkate alarak *fırsat ve imkân ile risk ve endişe* ikilemi içinde çokkültürlülük tartışmalarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Küreselleşmenin etkisiyle hayatımıza -entelektüel boyut da dâhil- birçok değişiklik girmiştir. Yine Doytcheva'nın (2009: 18) 'kültürel tanınma projesi' olarak tanımladığı çokkültürlülük ve bu temel üzerine inşa edilen küreselleşme, gerek *kültürel tanınma* gerekse *kültürel çatışma* için toplumsal hareketlenmelerle birlikte başlamıştır. Mazrui'nin (2012: 12-13) ikiz kavram olarak nitelendirdiği *türdeşleşme* ve *tahakküm* kavramları da bizlere küreselleşmenin armağanıdır. Fiziki uzaklıklardan bağımsız birbirine benzeyen insanlar, giyimler, eğitim sistemleri, ders içerikler vb. daha birçok özellik türdeşleşmenin; gücün ve belirleyiciliğin ezici bir şekilde Batı gibi belli ülke ve medeniyetlerde toplanması ise tahakkümün bir yansımasıdır ki bu süreç özentici ve taklitçi toplumlara beraberinde getirmiştir.

Yine küreselleşme farklı kültürler açısından bir toplumda iki tehlikeyi beraberinde barındırır. İlki, Yugoslavya örneğinde görüldüğü gibi *bölünme yoluyla yok olma* tehlikesidir. İkincisi de *bir örnekleştirici etkiyle yok olmak* tehlikesidir; aynı tür köfte yiyen, aynı tür ayakkabı giyen... insanların oluşturduğu kültüre doğru hızla gidilmesi gibi. Bu tehdit karşısında tek çıkar yol, Kongar (1997) için bireysel özgürlüklerin güvence altına alınarak toplumsal etkileşimi güçlendirmek, kültürel farklılıkları ve siyasal bütünlüğü korumaktır.

Kültürel çokluk ve tanınma temelinde dile getirilen küreselleşmenin bu iki tehlikenin yanı sıra bir yönüyle *bütünleştirici* ve diğer yönüyle *dışlayıcı* etkileri de mevcuttur. Kültür inanç, dil, tarih vb. ile bireyleri bir çatı altında

bütünleştirirken, günümüzde toplumsal dışlanma eğitim sisteminin çözüm üretilmediği bir sorunsal olarak kuvvet bulmuş durumdadır. Yine bir tarafta küresel yeterliliklerle donatılmış insanlar varken, öte tarafta aynı imkânlar ile buluşturulmayan, fırsat eşitliği sunulmamış, bu sebeplerden ötürü bu yeteneklere sahip olamayan, toplumsal dışlanmışlığı her geçen gün çok daha fazla hisseden kendi haline bırakılmış insan toplulukları vardır (Bilgin, 2005: 59).

Küresel dünyada çokkültürlülük insanlara yeni fırsat ve imkânlar sunabilir. Çokkültürlülük yanlılarının ileri sürdüğü fırsat ve imkânları şöylece toplayabiliriz. Bir toplumda var olan çeşitlilik ne kadar büyük ve derinse kendini bir arada tutmak ve çeşitliliğini sürdürmek için o kadar fazla birlik ve uyuma gereksinim duyulacaktır ki çokkültürlülük uzun vadede toplumların devamını sağlayan bir avantaja dönüşebilir (Parekh, 2002: 251). Evrensel değerler ve inançlar içinde toplu yaşama fırsatı sunabilir (Malik, 2007). Çokkültürlülük modern dünyadaki çatışmalardan uzaklaşma için bir araç ve farklılıklarla birlikte bir arada yaşamının sihirli formülü; ötekileştirilen ulusların kendi öz kimlikleri ile modern dünyada yer almalarını sağlayan bir politika imkânı sunabilir (Şan, 2005: 97). Kişiye kendi dışında var olan bir dünyanın da meşru olduğunu ve farklı kültürlerle karşılaştığında kendi bakış açısını tek geçerli olmadığını hatırlatarak diğer kültürleri dışlamama; karşılaştığı sorunlar hakkında farklı kültür ve değerlere sahip olan başkalarıyla kolektif bir sorun çözme imkânı bulabilme; kendi bakış açısını terk etmeden farklılığa kulak verme; kendi taleplerinin farklı konumdaki ötekileri nasıl etkilediğine ilişkin empati yapma gibi bir arada yaşamayı mümkün kılacak düşünce ve eylemlere fırsat ve imkân verebilir (Young, 1999: 187). Yine farklı kültürlerle bir arada yaşama ve onları deneyimleme, insanların bakış açılarını zenginleştirme, yaşam tecrübesi kazandırma, ufuklarını genişletme, farklı değer, inanç ve yaşam şekillerini tanıma, sosyo-ekonomik açıdan kaliteli bir yaşam sürebilme fırsat ve imkânı verebilir.

Ortak taleplerin karşılanmasında toplumun selametini çokkültürlülükte gören hatta farklı ufuklara sahip olanların bir arada olabilmelerini sağlayacak ‘ilaç’ (Doytcheva, 2009: 11-12) diye nitelendiren görüşler mevcuttur. Touraine (1998: 211-230) için çokkültürlülüğün üst hedefi, esasında dünya kültürüne küçük-büyük katkıda bulunan her topluluğun ürettiği ayrıntıların korunması ve dünya vatandaşlarının birbirini tanıyarak birlikte yaşam kültürü oluşturabilmesidir. Habermas’ın (2014: 147) üzerinde durduğu ve vurguladığı konuların biri olan ‘eşit haklarla birlikte yaşamak’ konusu da çokkültürlülüğe bir açılım kazandırmaktadır. Bu bağlamda kendisi, her yurttaşın kendi kültürel mirası içinde büyümeye ve çocuklarını ayrıma tabi olmaksızın aynı dünya içinde büyütme fırsatının olması gerektiğini çokkültürlü toplumlar açısından savunur.

Çokkültürlülüğü sekülerleşmeyle birlikte gerek uluslararası gerek toplumsal düzeyde bir değer/norm olarak gören/yücelten anlayışlar mevcuttur. Sekülerlik çerçevesinde tanımlanmış kültürel özgürlük anlayışı hâkim ideoloji halindedir (Aktay, 2015: 104). Hâkim ideolojiler toplumsal,

ulusal veya uluslararası düzeyde yürütülen politikayı, eğitim süreçlerini ve hizmet çeşitliliğini etkileyebilmektedir. Burada tartışılması gereken nokta hâkim ideolojilerden ziyade insanlık için ve insanlığın ürettiği kültürel birikimler için çokkültürlülük adına evrensel nitelikte nasıl bir yaklaşım sergilenip sergilenmediğidir.

Çokkültürlü toplumlarda benimsenen çokkültürcülüğün “toplumsal birliği zayıflatmaktan çok toplumsal bütünleşmeyi güçlendirdiğini” savunan Kymlicka’ya (2015: 269-270) göre farklı kimliklere çeşitli hakların tanınması, onların yaşadıkları toplumla gönüllü bütünleşmelerini sağlar. Elbette burada devletin vatandaş algısı belirleyici rol oynar. Vatandaşa sunulacak haklar ve çeşitlilik kendi bağlamından çıkarılarak devletin sürdürülebilir ve sistematik hizmet anlayışının arizi yönü haline de gelmemelidir. Zira Yolcuoğlu’nun ifadesiyle (2012: 177) sosyal devletin temel amacı ‘herkese insan onuruna yaraşan asgari bir yaşam düzeyi sağlamaktır’. Kimlik özleminin insanın en meşru gereksinimi olduğunu söyleyen Doytcheva (2009: 57) da farklılık politikalarının farklılıkları dikkate almasının yanı sıra bu farklılıkları diğerleri ile eşit değerinde ve saygınlıkta savunmasının gerekli olduğuna dikkat çeker.

Temelde çeşitlilik sorunu değil ama daha ziyade ortak değerler ufku içinde tanınma sorunu olduğu için çokkültürlülük esasında kültürel çoğulculuk ve milli entegrasyon arasında yeni bir denge noktasıdır. Dolayısıyla özel kimliklere saygı duymanın yanında, vatandaşlık biçimleri ve aidiyet rejimlerine dair tartışmanın ta kendisidir (Doytcheva, 2009: 41). Çokkültürlü toplumların idaresi her zaman zor olmuş ise de bu idarenin politik bir kâbusa dönüşmesi şart değildir; tam aksine heyecan verici dahi olabilir (Parekh, 2002: 437). Ancak bu heyecan verici idare için çokkültürlülük politikalarının sınırları veya kırmızı çizgileri olacaktır. Doytcheva (2009, 85) iki çeşit sınırdan bahseder: Temel insan hakları ile toplumun sosyal ve siyasi bütünlüğü. Parekh’in (2002: 427) çıkış noktası, çokkültürcülüğü sadece politik bir öğreti olarak değil, insan yaşamına bir bakış açısı olarak görmesi ve bunun *en iyi bir bakış* olduğunu vurgulamasıdır, bu haliyle çokkültürcülüğü bir fırsat olarak sunmaktadır. Ancak kimi toplumlarda etnik kimlik üzerinden yürütülmeye çalışılan çokkültürcü anlayış, etnik gruplar arasında *rekabeti ve çatışmayı artırması* ve körüklemesi açısından toplumsal riskleri barındırabilir. Örneğin Lajunen’in (2011: 61) dikkat çektiği üzere etnik kimliğin güçlendirilmesi çabaları, kendi grubunu kayırma eğilimleriyle sonuçlanabilir. O halde şu sonuca ulaşabiliriz; fırsat ve risk ihtimalleri göz önüne alınarak oluşturulacak politikalar ve alınacak sosyal ve hukuki tedbirler sosyal adalet anlayışına hizmet edecektir.

Çokkültürlülük taraftarları farklı olanın ötekileştirilmesi yerine benimsendiği ve farklılıkların bir arada yaşadığı çokkültürlü bir yapıyı kültürel zenginlik olarak kabul eder. Ancak farklı kültürlerin bir arada yaşaması pek de kolay değildir, çokkültürlülüğün riskli ya da endişe veren yanları da görülmektedir ki temel eleştiri noktalarını oluşturur.

Kymlicka (2015: 125-127), Amerika’lı Glazer’in Amerika örneğinde çokkültürcü söyleme yönelik eleştiri ve endişelerini aktarır. Eğer etnik

grupların ayrı bir unsur olarak varlığını bastırmaya çalışmak yerine bazı gruplara ayrı bir statü tanıma üzerine bir politika uygulamaya konursa, bu politika asimilasyonları neredeyse tamamlanmış ötekilerin tepkisini çekecek ve düşmüş buldukları dezavantajlı konumu yeniden değerlendirmeye başlayacaklardır. Öteki gruplar da kuyruğa girecekler ve tüm Amerikalıların kardeşliği umudu terk edilmiş olacaktır. Çok etnikli bir toplumda, böyle bir politika ancak grupları birbiri ardına korunmaları için özel muamele talep etmeye teşvik edecektir. Özel muamele talebi, bu hakka sahip olmadıklarını düşünenlerle hak talep eden gruplar ve hatta toplumdaki tüm gruplar arasında zaten var olan düşmanlığı iyice körükleyecektir.

Taylor (2014: 55) tarafından “tanınma çabası” olarak tarif edilen çokkültürlülük üzerine üretilecek politikalar çok hassas ve kaygan bir zeminde üretilmektedir. Appiah’ın (2014: 175) endişesi bu anlamda dikkate değerdir. “Tanınma politikasıyla zorlama politikası arasındaki çizgi çok belirgin değildir” derken bir anlamda politika üretenlere ve yapıcılara farkındalık kazandırmaktadır. Bu bilinç düzeyinden uzaklaştıkça kültürel çeşitlik ve çokkültürlülük adına politika yaptığını söyleyen politikacı da, bilgi ürettiğini söyleyen entelektüel de, hizmet ürettiğini söyleyen meslek elamanı da faydalı olmaktan uzaklaşmaktadır. Appiah’ın da vurguladığı gibi bu şekilde bir anlayış ile zorlayıcı politikalara ve hizmetlere yönelmemek içten bile değildir.

Vatandaş (2002: 240), çokkültürlülüğün popüler anlamda özgürlükler sistemi olarak lanse edilse de gerçekte, ulus-devletleri ulusallıktan uzaklaşmaya teşvik eden, kendi içlerinde farklılıkları silmeye çalışan bir süreç olduğunu savunur. Aktay (2015: 84) da gelişim sürecine bakıldığında çoğu ülkede çokkültürlülüğün tanınma mücadelesiyle acı tecrübelerin sonucunda doğduğunu ve son aşamasına devlet hakemliğinde geldiğini bildirmektedir.

Kenan Malik (2007) de “Against Multiculturalism” adlı makalesinde, çokkültürlülük taraftarlarının ileri sürdükleri iki tür argümanı eleştirir. İlki, evrensel normlar tesis etme girişiminin kaçınılmaz olarak ırkçılığa ve tiranlığa yol açacağı savıyla bağlantılı olarak çokkültürlülüğün, farklı değerler ihtiva eden kültürler arasında derin çatışmaların olduğu bir dünyada hoşgörülü ve demokratik bir yönetimi sağlayacağı argümandır. İkincisi insanların kültürel dostluklara ihtiyacı olduğu ve bunun da ancak farklı kültürlerin resmen kabul görmesi ve korunmasıyla karşılanabileceği argümanıdır. Bu argümanlar bağlamında çokkültürlü yaklaşıma kölece bağlılığın, özgürlükleri ve çeşitliliği engellediğini, çoğulculuk kavramının hem mantıksal olarak kusurlu hem siyasal açıdan tehlikeli bulunduğunu savunmaktadır. Endişe, eleştiri ve önerilerini şöylece sunar.

- Eğer benimsenen her görüş belirli bir yaşam biçimine ve onu oluşturan tarihsel pratiklere ait ise ve dolayısıyla her bir kültürün iddialarının rasyonel olarak değerlendirilebileceği tarafsız veya evrensel bir bakış açısı yok ise evrensel normlar düşüncesinden vazgeçilmiş demektir. Bu durumda hiçbir argüman sınırlı bir geçerlilikten fazlasına sahip olamaz.
- Birçok çokkültürlülük yanlısının iddia ettiği gibi, kültürel değerler kıyaslanamaz ve o yüzden eşit saygı gösterilmesi gerekir düşüncesi

çelişiktir. Zira eşitlik ortak bir ölçüte ya da bir yargı kriterine ihtiyaç duyduğu için farklı kültürlere eşit saygıyla yaklaşmak için birini diğeriyle mukayese etmek gerekir; eğer kıyaslanamaz ise böylesi bir karşılaştırma mümkün değildir. Dolayısıyla evrensel ilkeleri tesis etme olasılığı, çoğulcu bir bakış açısının kabul edilmesiyle baltalanmıştır.

- Her insanın bir kültür kapasitesine sahip olduğu gerçeği tüm kültürlerin eşit olduğu anlamına gelmez. Sanat alanlarındaki çalışmalar, kültürel ve siyasal biçimler kültürel eşitsizliklere ilişkin örneklerdir.
- Hiçbir insanın kültür dışında yaşayamayacağını açık oluşu çokkültürlülük yanlılarını, ‘kültür-taşıyan varlık olarak insan’ ile ‘insan belli/özel bir kültürü taşımak zorundadır’ düşüncelerini birleştirmeye yöneltmiştir. Oysa bu, herkes hususi bir kültürün içinde yaşamak ya da spesifik kültürleri taşımak zorunda demek değildir; aksine bir dönüşüm kapasitesini reddetmektir. Hâlbuki insanlara kültür-taşıyıcısı olarak bakmak, evrensel ahlaki ve siyasal biçimler yaratma kapasitesine sahip olduğu anlamına gelir.
- Bugün, belirli bir dini benimsemek, belirli bir dili konuşmak, belirli bir kültürel pratiği takip etmek gibi haklar kişisel özgürlükten ziyade kamu yararı olarak görülüyor. Farklı çıkar grupları kendi ‘farklılıklarının’ kamusal alanda kurumsallaştırılmasını talep ediyor. Oysa doğru siyasal ilerleme, tanımaya değil eyleme, saygıya değil sorgulamaya, ortak bağların ve kolektif mücadelelerin varlığına ihtiyaç duyar.

Şan (2012: 47-48), Waever’ın çokkültürcülüğün uygulandığı ülkelerde sanıldığı kadar başarılı olmadığına, aksine farklılıkları daha da derinleştirerek ABD, Kanada ve İngiltere’de sosyal uyumu bozduğuna, Kanada’nın ülke olarak ömrünün pek uzun olmadığına, ABD’deki dil birliğinin yavaş yavaş yok olduğuna dair düşüncelerini aktarmaktadır. Ve yine Stam ve Shohat’ın yeni-muhafazakâr çevrelerden gelen eleştirilerin, çokkültürcülük politikaları çerçevesinde azınlıklarla yapılacak koalisyonlar sonucunda bu azınlıkların iktidarı ele geçirerek çoğunluk olmalarından korkmak noktasında belirginleştiğini aktarmaktadır. Kimi yazarların da çokkültürcü politikalarını, bir Truva atı gibi Amerika’yı istila etme riski taşıyacak kadar tehlikeli bulduklarını, siyaset ve bilim insanlarını da bu politikalar aracılığı ile ülkenin altını oymakla suçladıklarını bildirmektedir.

Treanur’a (<http://web.inter.nl.users/Paul.Treanor>) göre çokkültürlülük, dünyayı ulusal kültürlere ayıran bir yapı yaratmaktadır. Onu benimsemek istemeyen insanlara, küresel bir yapı olduğundan dolayı kaçış imkânı da olmayan bu yapı zorlanmakta; özgürlüğü ve imkânları yanı sıra farklı bir geleceği de kısıtlamaktadır. Vurucu’nun (2011) deyişiyle, anayasal vatandaşlık ve çokkültürcülük gibi yaklaşımlar eşit birey yurttaşlığının iptal edilmesi anlamına gelebileceği gibi, birey veya yurttaşın haklarının belli gruplara ve kesimlere ikame edilmesi anlamına da gelebilir. Bu da yeni çatışma ortamları hazırlarken güçlü bir dayanışma örneği de teşkil etmez. Ayrıca ortak aidiyet oluşturmak, ortak karar ve değerlerle ortak iyiyi bulmak gibi durumlar mümkün değildir. Türk vatandaşlık kurumu da bu zeminde

modern vatandaşlık anlayışına göre geliştirilmiş ve bireysel haklar öncelenmiştir. Soy, din, ırk vb. farklılıklar belirleyici olmamıştır.

Özdağ (2011) da çokkültürcülüğü, kolonyalist mirasın emperyalist kullanımı olarak tanımlar ve eleştirir. Ona göre, eski sömürgelerinden göçmen alan -post-kolonyalist- Batı toplumlarının kendi geçmişinin ürünüdür ve üstelik dünyanın diğer bölgelerindeki etnik nitelikli sorunların küresel çözümü için önerdikleri bir politik araçtır. Çokkültürcü politikaların karşısına konulması gereken politika ise hâkim kültür çevresinde hem hâkim kültür ile hem de kendi aralarında etkileşim içinde birçok kültürün yaşayabildiği bir kültürel ortamın sağlanmasıdır. Bu yaklaşımın diğerlerinden farkı, farklılıkları kutsamaması, geliştirmemesidir. Hedefi ise bir ulus devletin sınırları içinde yan yana yaşayan yabancı toplumlar üretmek yerine kendi kültürel özgünlüklerini hâkim ve ortak bir kültür ile etkileşim içinde muhafaza eden toplulukların oluşturduğu bir toplumdur. Buradan çıkan odur ki, farklılıkların geliştirilmesi hoşgörü içinde bir arada yaşayamama riskini taşımaktadır.

Çokkültürlülüğü başka ve hatta öteki kültürlerle karşılaşmaların yaşanmasıyla ortaya çıkan yeni çatışma süreçleri nedeniyle eleştirenlerden biri de Emre Kongar'dır. Kongar (1997), değişik milletlere mensup insanların bir arada yaşamasını da içeren çokkültürlülüğün başarılı ve başarısız uygulamalarını bireysel özgürlüklerle ilişkilendirir. ABD'yi hem siyasal kimliğini hem de özgürlükleri koruyan bir çizgi izlemesiyle başarılı bir uygulamaya ve bireysel özgürlükleri hemen hemen yok sayarak giriştiği deneyim sonunda dağılıp giden/çöken Sovyetler Birliğini başarısız bir uygulamaya örnek verir. Sonra da şu sonuca ulaşır: bireysel özgürlüklerin güvencede olmadığı sistemlerde farklı kültürel kimliklerin korunması ve geliştirilmesi mümkün değildir; siyasal varlıkların bütünlüklerini koruyamama riski, bireysel özgürlüklerin güvence altına alınmadığında gerçeğe dönüşür.

Küreselleşme çerçevesinde ortaya konan tartışmalar da çokkültürlülük, çokkültürcülük, çeşitlilik, kimlik vb. birçok kavramı sık konuşulan ve tartışılan kavramlar haline getirmiştir. Ancak küreselleşme ile birlikte ortaya konan değerlendirmeler ulus temelinde eleştirilere yol açmıştır. Örneğin, “uluslar büyük problemleri çözemeyecek kadar küçülmeye fakat küçük problemleri çözemeyecek kadar da hantallaşmaya başlamıştır” (Bilgin, 2005: 48). Eleştirilere rağmen küreselleşme kavramı bugün, “ekonomiden siyasete, sosyal politikadan kültüre, hemen hemen yeryüzünün her alanındaki değişimi ifade etmek için kullanılan sihirli bir sözcük ve aynı zamanda duygusal bir yük taşır duruma gelmiştir (Altaş, 2005: 62). Duygusal ağırlığı, kültürel çeşitliliğin görüldüğü pek çok alanda başat olarak hissedilmektedir. Özellikle sosyal disiplinler, bu duygusal yükten kendi payelerini almış durumdadır ki kültürel çeşitliliğin olduğu yerlerde gerek akademik disiplinlerin gerekse uygulama sahasındaki meslekler ile mesleki profesyonellerin gözeteceği noktaların başında gelmektedir. Zira çokkültürlülüğe bakış açısı kişinin toplumsal ve tarihsel koşulları ile ilgili olabileceği gibi, içinde bulunduğu akademik ve entelektüel koşullarla da ilgili ve bağlantılı olarak şekillenir

(Yanık, 2012: 209-210) ve kişi, çokkültürlülüğe dair söylemlerini bu perspektiften geliştirir, yine bu perspektiften yaklaşımlar ortaya koyar.

Çokkültürlülük politikalarının yenilik yapma gücü üzerinden eleştiri sunan Doytcheva (2009: 135-136) da bu gücün olduğundan fazla abartıldığı düşüncesini dile getirir.

“Bu politikalar uygulandıklarında toplum düzeninde devrim yaratmadılar, daha çok sorgulanmasına engel oldukları büyük ulusal kurumların işleyişini her şeyden önce sembolik bir biçimde tamamlayan ya da işleyişteki hataları örtbas eden mikro-toplumsal stratejiler oldular... Eski Yugoslavya’da ya da Afrika’da çokkültürlülük bütün toplumsal barış vaatlerini yerine getirebilir mi?”

Tartışmaları ve sonuçlarını Erbaş ve Coşkun (2002: 147-148) yerelci tepkiler, yerelleşme ve yerelci bir kimlik oluşturma süreci olarak ele almaktadır. Bu bağlamda kültürel çeşitliliğin olduğu toplumlarda farklı yasalardan bahsetmenin imkânı ve sosyal adaletin gereğinin ne olduğu da bir tartışma konusudur ki Lajunen (2011: 61-64) ‘ya yardan ye serden geçmek’ deyimiyle cevap verir. Farklı yasalarla sosyal adaletin birlikte olamayacağını, bu durumun insan haklarına aykırı bir durum oluşturacağını ve hatta modern toplumlarda kabul edilmiş olan ‘yasalar önünde herkes eşittir’ ilkesinin hiçe sayılacağını savunur. Yine etnik bir grubun değerlerinin diğerleri ile bağdaşmadığı durumlarda, vatandaşlık görevlerinin ve anlayışlarının farklı gruplar için farklı olduğu toplumlarda aslında huzursuzluğun ve suçun kaçınılmaz olduğunu savunur. Anık (2012: 264) da bir toplumdaki yasal düzenlemelerin, eğitim anlayışının, siyasi katılım ve sosyal ilişkilerin belli kimliklere değil farklı olan tüm kimliklere ve kültürel değerlere yaşam imkânı verecek şekilde düzenlenmesinin gerekliliğine vurgu yapar.

Kısacası, kültürel çeşitliliğin yaşandığı bir toplumdaki bireyler kimlik karmaşası, ait olamama -özellikle göçmenler-, içinde bulunduğu toplumu ve değerlerini benimseyememe gibi sorunlar yaşayabilir ve bu da bir baskıya neden olabilir. Yine azınlık ve çoğunluk gruplar arasında, kendi değer ve inançlarına göre diğer -özellikle azınlık- grupları yargılama ve baskı altına alma gibi toplumsal sorunlara ve toplum içinde uç noktalarda örgütlenmeye, radikalleşmeye hatta terör olaylarına yol açabilir.

Görüldüğü gibi aynı kavram üzerinde farklı perspektifleriyle farklı görüşler bir araya gelebilmektedir. Bunun dışında çokkültürlülüğü başarılı olup olamama noktasından değerlendirenler de mevcuttur. Örneğin Aktay (2015: 64) çokkültürcülük bağlamında günümüze kadar kültürel farklılıklar ve sorunlarla ilgili olarak devletler nezdinde genellikle iki seçeneğin uygulanageldiğini belirler: Ya hâkim grup içinde diğer farklılıkları asimile edici, sindirici politikalar izleme; ya da toplumsal farklılıkları bir gerçeklik olarak kabul edip tanıma. Momin (2012: 38) de bu ayrımı destekler mahiyette heterojen bir ülkenin kültürel çeşitlilik gerçeğine iki yoldan biri ile karşılık verebileceğini ileri sürer. Ya kültürel çeşitliliği milli birliğe bir engel olarak algılayabilir ve Çin’de olduğu gibi halkına kültürel özdeşliği ve türdeşliği

dayatabilir. Veya heterojen ülke ‘kültürel çeşitliliğe’ yaratıcı bir potansiyel ve güçlülüğün kaynağı olarak bakabilir ve değer atfedip onu benimseyebilir. Kendisi çokkültürcülüğün birlik ve beraberlik için kültürel homojenliğin ön koşul olmadığına inanır.

Berry’e (2011: 2.17) göre de çokkültürcülük, ancak çeşitlilik ve eşitlik değerleri üzerinde karşılıklı kabuller üzerine bina edilirse başarılı olabilir. Zira eşitliğin olmadığı çeşitlilik ayırışmayı, çeşitlilik kabul edilmeden sunulacak eşitlik asimilasyonu, eşitlik ve çeşitlilik değerinin her ikisinin de kabul edilmediği toplumlar ise marjinalleşmeyi doğurur. Berry’nin bu tespiti birlikte yaşam adına fırsat olabilecek çözümlerde yönlendirici olsa da ayırışma, asimilasyon ve marjinalleşmenin önüne geçmede yeterli değildir. İlk basamak farklılıkları tanımak olsa da ikinci basamak, sosyal devlet anlayışında yer bulan şekliyle toplumsal farklılıklara farkındalık kazanmak ve bu farklılıkları anlamaya çalışmaktır. Çokkültürcü perspektif de farklılıkların okunmasında bir fırsat olarak değerlendirilebilir.

Türkiye’de çokkültürlülük tartışmalarının odağı daha çok azınlıklar ve kültürel farklılıklar üzerinedir. Üst kimlik, alt kimlik bu doğrultuda tartışılmış kavramlardandır ki 2000’li yıllardan sonra yoğunlaşan ‘Türkiyelilik’ üst kimliği tartışmaları da yine çokkültürlülük üzerinden yürütülmüştür (Yanık, 2012: 209-212). Özellikle Tanzimat ve diğer fermanlarda Osmanlı’daki millet anlayışının daha net görülüşünden hareketle Batı’nın sınıfsal anlayışının Osmanlı medeniyetinde yer bulmadığını belirten Altaş (2003: 246) ve Şan (2005: 109), devletin sınırları içindeki halka sosyo-kültürel ve dini özerklik verildiğini ve azınlıklara çokkültürlülüğün ileri düzey uygulaması olan ‘milletler’ vurgusu ile yaklaşıldığını dile getirmektedir. Türkiye’de ötekileştirmeyen medeniyet izleri hâlâ devam etmektedir. Ergun (2000: 113) yönelttiği şu soru ile buna dikkat çeker. “sokaklarda, şurada burada ilk kez gördüğümüz, yani tanımadığımız kadınlara kardeş, baci, yenge, hala, anne, nine deniyorsa; erkeklere kardeş, ağabey, dayı, amca, dede deniyorsa; bu tavır/bu yaklaşım, bir kültürün, yani başka insanları ‘öteki’ ve yabancı olarak görmeyen bir kültürün ürünü değil midir?”

Sonuç

21.yy. küreselleşmenin de etkisi ile birçok farklı kültürün bir arada yaşandığı bir yüzyıldır. Buna göç hareketleri de eklendiğinde çokkültürcülük, çokkültürlülüğün olduğu her yerde bir ihtiyaç olarak insanlığın karşısına çıkmaktadır. Birbirleriyle tanışan birçok farklı kültür ve kimliğin bir sosyal gerçeklik olarak uyum ya da asimilasyon süreçleriyle karşı karşıya kalması, kültürel duyarlılık ve yetkinlik adına birçok akademik disiplini ve sosyal mesleği gerek teori gerek uygulama boyutuyla bu alana yöneltmiştir.

Kültürel çeşitliliğin ve farklılığın üzerine konuşacak kişi, entelektüel, kurum veya hizmet üretecek mesleklerin bu konuda nerede durup söylemini neyin üstüne bina ettiği, sunduğu hizmetten daha kritiktir. Çünkü hizmetler, profesyonellerin geliştirdiği ve özümlediği bakış açısıyla doğrudan ilgili olup bu doğrultuda şekillenmekte ve çeşitlenmektedir. Bu bağlamda metinde

verilen farklı yaklaşımlar ortaya çıkarmaktadır ki; küreselleşen dünyada çokkültürlülüğün fırsat ve imkân dönüşmesi de risk ya da tehdide dönüşmesi de mümkündür. Çokkültürlülük ve ondan doğacak çokkültürcü anlayışa doğrudan risk olarak bakmak ve tanımlamak doğru olmayacağı gibi, doğrudan fırsat olarak nitelendirmek de doğru olmayacaktır. Günümüzde gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde kültürel çeşitliliğin olduğu gerçeği bilinir ve kabul edilirse, insan hakları temelinde plan, program, proje ve politika üretmek, meslek elemanlarını yetiştirmek ve bu doğrultuda hedef kitlenin ihtiyaçlarını bilmek ve cevap vermek kolaylaşacaktır.

Çokkültürcülüğü postmodernizm sonrası farklılıkların okunması, tanınması ve tanıtılması adına bir fırsat olarak görenlerin aksine ülkenin beka meselesine dokunan bir kavram olarak görenler de mevcuttur. Dolayısıyla kavrama yüklenen anlam ne ise karşılığında beklenen fayda veya tehdidin, risk veya fırsatın o oranda değiştiği görülmektedir. O nedenle farklılıkların fark edilmesi, tanınması ve farkındalığın oluşmasının toplumda olumlu ya da olumsuz karşılığı görülebilecek sosyal çıktılar vereceği aşikârdır. Bu bağlamda özellikle kültürel çeşitliliğin olduğu toplumlarda farklılıklar üzerine mutabık kalınan ve sosyal dışlanmalardan uzak pozitif anlayış, çokkültürcülüğün ortak zeminini oluşturacak ve yapılacak kavramsallaştırma ve tanımlar da daha kapsayıcı ve daha bütünleştirici bir nitelik taşıyacaktır.

Çalışmada ulaşılan sonuçlardan biri de şudur. Her toplum için çokkültürlü olmak mümkündür ancak her bireyin (hatta bir bütün olarak toplumun) çokkültürcü olduğunu söylemek zordur. Literatürdeki çokkültürlü (multicultural), çokkültürlülük (multiculturality), çokkültürcü (multiculturalist), çokkültürcülük (multiculturalizm) kavramlarının içerikleri arasındaki farklardan, bilgi, amaç, uygulama fırsat, imkân, risk, endişe, fayda ve zararları üzerine yapılan tartışmalardan bu sonuca ulaşılmıştır. Anlaşılabileceği üzere toplumun çokkültürlü yapısal durumunu niteleyen çokkültürlülük, birden fazla kültürün aynı toplumda bir arada yaşaması ya da farklı kültürlere mensup toplulukların ortak yaşam alanını paylaşması *durumudur*, bu haliyle bir durum tespitidir. Çokkültürcülük ise bir anlayış ve yaklaşım tarzıdır; hatta kişinin toplumsal farklılıkları okurken savunduğu perspektifin ta kendisidir.

Tartışmaların savunuları sonrasında ulaşılan sonuçlardan biri de çokkültürlülüğün toplumun birlik içinde ve güçlü olmasına katkısının bazı zorunluluklara bağlı olduğudur. Bu zorunluluk, dil, din, ırk, etnik kimlik ve benzeri birçok referansın ayrıştırıcı bir unsur olmaktan çok farklılığın getirdiği zenginlikler olarak okunabilmesi ve buna göre hayata aktarılabilmesidir. İşte bu durumda çokkültürlülük, toplumsal paydaşların olduğu sosyal zemini daha güçlü kılacaktır. Yine araştırma ortaya koymaktadır ki kültürel çeşitlilik veya çokkültürlülük diye adlandırılan birçok kültürün bir arada bulunması ya da kültürlerin birbirlerine yaklaşması birçok imkân ve fırsatları, tehlike ve sıkıntıları içinde barındırmaktadır. Ancak ilk başta her ne kadar asimilasyona karşı bir alternatif olarak çıksa da yaşanan küreselleşmenin, yığınsal göçlerin, sosyal medyanın çokkültürlü yaşamı kaçınılmaz kıldığı da apaçık ortadadır. Zira geniş imkânlar sunan ve kolaylıklar sağlayan teknoloji, ulaşım ve iletişim

sayesinde McLuhan'ın deyişiiyle küçük bir köye dönüşen dünyada ve yoğun yaşanan uluslararası göçler çağında insanlar birbirine yakınlaşmakta, kültürler giderek iç içe girmektedir.

Kaynakça

- Abbasi, S. M. ve Hollman, K. W. (1991). Managing Cultural Diversity: The Challenge of the '90s, *ARMA Records Management Quarterly*, 25, 3.
- Adler, N. J. (1986). *International Dimensions of Organisational Behaviour*. 2nd Eds. Belmont, California: PWS-Kent Publishing Company.
- Aktay, Y. (2015). *Küreselleşme Çokkültürlülük Sahicilik*. 2. Baskı. İstanbul: Tezkire Yayınları.
- Altaş, N. (2003). *Çokkültürlülük ve Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Altaş, N. (2005). Küreselleşmenin Dini Anlama Biçimlerine ve Din Öğretimindeki Yeni Yönelişlere Etkisi / Çokkültürlülük Kavramı Etrafında Bir Analiz. (Ed. R. Yılmaz). *Kültürel Çeşitlilik ve Din* içinde, (s. 62-98). Ankara: Sinemis Yayınları.
- Ank, M. (2012). *Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Appiah, K. A. (2014). Kimlik, Sahicilik, Hayatta Kalma Çokkültürlü Toplumlar ve Toplumsal Yeniden Üretim, (Yay. Haz. A. Gutmann). *Çokkültürcülük Tanınma Politikası* içinde (s. 162-176). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bassett-Jones, N. (2005). The Paradox of Diversity Management, Creativity and Innovation. *Creativity and Innovation Management*, 14, 2.
- Berry, J. W. (2011). Integration and Multiculturalism: Ways towards Social Solidarity. *Papers on Social Representations*, 20, 2.1-2.21.
- Bilgin, B. (2005). Küreselleşme, Din ve Eğitim. (Ed. R. Yılmaz). *Kültürel Çeşitlilik ve Din* içinde (s. 45-61). Ankara: Sinemis Yayınları.
- Doytcheva, M. (2009). *Çokkültürlülük*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durdu, Z. (2010). Küresel Siyaset ve Çokkültürcülük, *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, iii(1), 27-50

- Elron, E. (1997). Top Management Teams within Multinational Corporations; Effects of Cultural Heterogeneity. *Leadership Quarterly*, 8(4), 393-412.
- Erbaş, H. ve Coşkun, M. K. (2002). *Küreselleşme, Yerellik ve Demokrasi*. III. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri, Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara.
- Ergun, D. (2000). *Kimlikler Kısacasında Ulusal Kişilik*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Habermas, J. (2014). Demokratik Anayasal Devlette Tanınma Savaşımı. Amy Gutmann (Yay. Haz.). *Çokkültürcülük Tanınma Politikası* içinde (s. 125-161). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hall, W. (1995). *Managing Cultures*. John Wiley & Sons Ltd, New York.
- Hambrick, D. C., Davison, S. C., Snell, S. A., Snow, C. C. (1998). When the Group Consist of Multiple Nationalities: Toward a New Understanding of the Implications. *Organisation Studies*, 19(2), 181-205.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work Related Values*. Beverly Hills, Calif.: Sage
- <http://web.inter.nl.net/users/Paul.Treanor/kultur.pdf>. Erişim Tarihi: 20.09.2017.
- Kaya, İ. (2007). Azınlıklar, Çokkültürlülük ve Mardin. *D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (9), 44-55.
- Kongar, E. (1997). *Küreselleşme Ve Kültürel Farklılıklar Çerçevesinde Ulusal Kültür*, https://www.kongar.org/makaleler/mak_ku.php, Erişim Tarihi: 23.10.2021.
- Kymlicka, W. (2015). *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, (Çev: Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lajunen, T. (2011). Çok Kültürlülük. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 1(8), 58-65.
- Malik, K. (2007). *Against Multiculturalism*. <https://newhumanist.org.uk/articles/523/against-multiculturalism> Erişim Tarihi: 21.10.2021.

- Mazrui, A. A. (2012). Küreselleşme, İslam ve Batı: Trdeşleşme ve Tahakküm Arasında, (Der. A. Coşkun), *Küreselleşme Çokkültürlülük ve İslam* içinde (s. 9-28). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Momin, A. (2012). Çoğulculuk ve Çokkültürcülük: İslami Bir Bakış Açışı. (Der. A. Coşkun), *Küreselleşme Çokkültürlülük ve İslam* içinde (s. 29-71). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- zdağ, . (2011). Çokkültürcülük: Kolonyalist Mirasın Emperyalist Kullanımı. *Yeniçağ Gazetesi* (6.10.2011). <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/mobi/-370348h.htm>, Erişim Tarihi: 23.10.2021.
- Özgür, . (2009). Çokkültürcü Sosyal Hizmet Uygulamalarına Eleştirel Bir Bakış: Londra'dan Bir rnek (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori*, Bilge Tanrıseven (Çev.), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Potter, W. J. (1996). *An Analysis of Thinking and Research about Qualitative Methods*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Singh, V. (2002). *Managing Diversity For Strategic Advantage: Report for the Council for Excellence in Management and Leadership*, Published By: Council for Excellence in Management and Leadership.
- şan, M. K. (2005). Farklılık ve Çokkültürlülük Siyasetleri stne Bir Deneme, *Milel ve Nihal*, 3 (1-2), 67-114.
- şan, M. K. ve Haşlak, İ. (2012). Asimilasyon İle Çokkültürlülük Arasında Amerikan Anaakımını Yeniden Dşnmek. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(1), 29-53.
- Taylor, C. (2014). Tanınma Politikası. (Yay. Haz. A. Gutmann). *Çokkültürcülük Tanınma Politikası* içinde (s. 46-93). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Thomas, D.C. (1999). Cultural Diversity and Work Group Effectiveness: An Experimental Study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 30(2), 242-263.
- Touraine, A. (1998). Birlikte Yaşayabilecek miyiz, (Çev. K. Kunal), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Tozlu, N. (2005). Eğitim, Demokrasi, Toplum. Adem SOLAK (Ed.), 21. Yüzyılda Sosyoloji ve Eğitim / Küreselleşme ve Toplum içinde (s. 131-166). İstanbul: Hegem Yayınları.
- Vatandaş, C. (2002). *Çok Kültürlülük*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Vurucu, İ. (2011). *Anayasal Vatandaşlık ve Çok Kültürlülük*, <https://21yyte.org/tr/merkezler/anayasal-vatandaslik-ve-cok-kulturluluk>, Erişim Tarihi: 23.10.2021.
- White, R. D. (1999). Managing the Diverse Organization: The Imperative for a New multicultural Paradigm, *Public Administration & Management: An Interactive Journal*, 4(4), 469- 493.
- Yank, C. (2012). Dünyadaki Çokkültürlülük Tartışmaları Bağlamında Türkiye’de Çokkültürlülük Eleştirel Bakış (Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa.
- Yıldız, R. (2018). *Sosyal Felsefeden Sosyolojiye*. İstanbul: Kitabî Yayınları.
- Yolcuoğlu, İ. G. (2012). *Sosyal Hizmete Giriş*. Ankara: Sabev Yayınları.
- Young, I. M. (1999). İletişim ve Öteki: Müzakereci Demokrasinin Ötesinde. (Haz. S. Benhabib). *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması* içinde (s. 174-196). İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.

Extended Abstract

The society as a whole, contains differences in terms of gender, religion, knowledge, status, culture, etc., rather than. Differences enrich social integrity with cohesion and / or acceptance. Yet, these differences sometimes may not be adopted by society members and do not reflect on social relations. Differences have come to the forefront as the main factor that is glorified in some times and places, and as something that marginalizes and separates individuals in some times and places. It has been discussed in social sciences why differences are accepted or rejected by some time, place and groups, and many discourses have been developed on it. It is seen that most of these discourses concentrate on 'culture'. Culture creates a system of values in itself for the individual. In this system of values, the basic value that has meaning for the individual is the 'self'. For this reason, the existence of an individual who has moved away from his/her own cultural system or who has been compelled will now be controversial. Social work which aims at the well-being of people is a discipline that struggles with this existence problem. At this point, multiculturalism comes into play.

It is told through American ethnic diversity that multiculturalism approaches emerged in the mid-1960s as an attitude against the hegemony of assimilation or monoculturalism approaches. The effects of the Anglo-conformity model and the assimilation process continued from the founding of the United States to the beginning of the twentieth century. Different discussions started with the melting pot theory and a new era began. With this melting pot, it was expected that a single culture would be formed by melting the immigrants in the American pot, but the expected result from the assimilation theories was not as desired. Thereupon, social scientists who made statements about cultural pluralism against assimilation practices, created a discourse that allowed the transition to multiculturalism theories. Numerous thinkers have presented pluralistic theories about identities. The main idea of the cultural pluralism approach is to create a country where differences will not lead the country to chaos and different groups will live in harmony without conflict with others. Thus, multiculturalism has become a powerful movement that aims to ensure that differences are preserved under equal conditions in a country that hosts different cultures.

Libertarian tradition and communitarian tradition are in competition in multiculturalism debates. There are many types of the good life in the liberal tradition, and they are incomparable in terms of value but are valued in a different way. It is essential that different identities make their voices heard, fundamental rights and freedoms are guaranteed, and diversity is perceived as a wealth rather than a destructive situation. In the communitarian approach, it is essential that the cultural differences that occur in life practices are recognized at the political level and accepted equally respectable. In other words, pluralism is the recognition of cultural identities.

Multiculturalism takes a stance against monoculturalism which accepts a single culture and ignores other cultures. It is a doctrine that argues that the peaceful coexistence of individuals is possible with a multicultural society, not a monocultural one; a policy that affirms the multicultural nature of society; it is a theory and a movement that advocates multiculturalism. It refers to the political and social philosophy based on the positive and normative response to the reality of cultural diversity. The basis of these policies is the new political concept named citizenship that emerged with the French Revolution which is used against classifications such as religion, language, race and gender. In this context, there is a relationship between multiculturalism and constitutional citizenship. There are those who evaluate it in terms of individual or identity and political or constitutional citizenship. Those who adopt the movement and its supporters are called multiculturalists.

It is noteworthy that multiculturalism which has become much more talked about today, is not understood by the general public and is even met with anger, and is mostly accepted among intellectuals. Advocates of multiculturalism argue that cultural diversity policies will respond to growing needs and demands for recognition. They argue that the situation that will cause these policies the most trouble is the egalitarian objections from the

social base. The study also evaluates multiculturalism discussions in the dilemma of opportunity and risk, taking into account the effects of globalization.

This study, which evaluates the theses of those who see multiculturalism as an opportunity to understand, recognize and promote postmodern differences, and those who see it as a concept that touches the survival of the country, basically reaches the following conclusion. Whatever the meaning attributed to the concept, the expected risk or opportunity, anxiety and hope, threat or opportunity changes accordingly. In this context, a positive understanding in which differences are agreed upon and away from social exclusion will form the common ground of multiculturalism especially in societies with cultural diversity. In addition, the conceptualization and definitions to be made will have a more inclusive and integrative quality. It seems possible only with this positive understanding to accept a multicultural structure where the different one is embraced rather than marginalized, and where differences are lived together, as cultural richness and opportunity. However, the study reveals that it is not possible and easy for minds to adopt a positive understanding and for different cultures to live together as it is. For this reason, it is not sufficient but necessary to take strong measures against risks such as increasing hostility between all groups in the society and turning to repressive policies. Because, thanks to technology, transportation and communication that offer wide opportunities and convenience, as McLuhan said, in the world that has turned into a small village and in the age of intense international migration, people are getting closer to each other and cultures are increasingly intertwined. Despite its risks, it is obvious that globalization, mass migration and social media make multicultural life inevitable.

THE LONG-RUN RELATIONSHIP BETWEEN FISCAL POLICY AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY

Recep YORULMAZ* & Savaş KAPTAN**

Abstract

The effectiveness of the fiscal policy on the economic growth is still a much-debated issue in the public finance literature. Current studies for Turkey analyzing this issue, have not a comprehensive econometric model with coherent results. In this vein, our study investigates the relationship between the fiscal policy and the economic growth in Turkey for the period 1980-2017. The main aim of the study is to understand how the fiscal policy affects the economic growth in Turkey both in the short and long run. We employed the autoregressive distributed lag (ARDL) approach and the bounds test to detect the long-run relationship. This is the first study, having coherent results and a correctly specified model, using ARDL to test the long-run effectiveness of the fiscal policy in Turkey. Using the budget balance indicator as the fiscal policy stance, our long-run ARDL results reveal that the fiscal policy is a significant determinant of the output in the long run. However, it is shown that the fiscal policy is not effective in the short run.

Keywords: Autoregressive Distributed Lag, Economic Growth, Fiscal Policy, Budget Balance.

TÜRKİYE'DE MALİYE POLİTİKASI İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ UZUN VADELİ İLİŞKİ

Öz

Maliye politikasının ekonomik büyüme üzerindeki etkinliği kamu maliyesi literatüründe hala çok tartışılan bir konudur. Bu konuda Türkiye için literatürde tutarlı sonuçlar içeren, yapısal kırılmaları dikkate alan kapsamlı ekonometrik modeller kullanan güncel bir ampirik çalışma bulunmamaktadır. Bu bağlamda, çalışmamız 1980 – 2017 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye için maliye politikası ile büyüme oranı arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Çalışmanın temel amacı Türkiye’de maliye politikasının ekonomik büyümeyi uzun ve kısa vadede nasıl etkilediğini anlamaktır. Bu ilişkinin analizi için otoregresif dağıtılmış gecikme modeli (ARDL) kullanılmış ve sınır testi yapılmıştır. Bu çalışma, Türkiye’nin maliye politikası etkinliğini ölçme noktasında ARDL sınır testi metodunu kullanan ve tutarlı sonuçlar

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Bölümü, ryorulmaz@ybu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9769-2100>

** Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Bölümü, skaptan@ybu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1401-6620>.

veren ilk çalışmadır. Ayrıca, çalışmamız daha önceki çalışmalarda göz ardı edilen değişkenleri dikkate alması bakımından da literatüre katkı sağlamaktadır. Bütçe dengesinin maliye politikası duruşunu ifade ettiği modelimizin sonuçları uzun vadede maliye politikasının çıktı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ancak, modelimizin kısa vadeli sonuçlarına göre kısa vadede maliye politikasının büyüme üzerindeki etkinliği ispatlanamamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Otoregresif Dağıtılmış Gecikme, Ekonomik Büyüme, Maliye Politikası, Bütçe Dengesi.*

Introduction

Economic growth is the primary concern of any policymaker and fiscal policy is considered among the most important determinants of the growth, which pushes governments to use public resources effectively and efficiently. However, there is no clear consensus in the literature about the impacts of fiscal policies on the economic growth. There are three main schools having contrary views on this topic: Keynesian, Neoclassical and Ricardian.

On the one hand, the Keynesian view argues that expansionary fiscal policies, named as Keynesian fiscal policies, enhance economic growth due to the multiplier effect. It is because Keynesian economics assumes that consumers have a very high propensity to consume, therefore, an increase in government expenditures raises the income level and pushes the aggregate demand up much more than the change in the expenditures.

In this vein, the Keynesian theory advocates the effectiveness of fiscal policies on the economic growth, objecting to the main assumptions of the Neoclassical theory. According to Keynesians, full employment level cannot be reached automatically in the market economy that is one of the main assumptions of Neoclassical economics. At this point, governments could reduce involuntary unemployment by expansionary policies.

On the other hand, the Neoclassical economics argues that Keynesian policies do not boost the economic growth because of the crowding-out effect. Since it is assumed that a rise in the government expenditure increases the demand for loanable funds and thus interest rates, which raises the borrowing cost of the private sector. This in turn leads to lower investment level and output growth. Further, the Neoclassical economics advocates that government intervention always causes distortions in the market economy, and governments inefficiently use resources relative to the private sector, and thus favors small size of government. Because of the heavy bureaucracy, especially in the productive sectors of the economy, the cumbersome structure of government mechanism, Keynesian policies tend to hinder economic growth.

Differently from these two paradigms, the Ricardian view focuses on the neutrality of fiscal policy, arguing that an increase in government expenditures does not have any effect on the aggregate demand and output. According to this paradigm, consumers will decrease their consumption and save more when the government spends more and gives deficits. It is because

they think that the government will impose more taxes in the future to finance this deficit.

Based upon these theoretical debates, it is an interesting question whether the Turkish economy, as a developing one having a distinguishing characteristic, reacts positively, negatively or neutrally to the Keynesian fiscal policies. Turkey's fiscal policy strategies were primarily influenced by neoliberal policies introduced in the early 1980s. The macroeconomic uncertainty has prevented Turkey's integration with the advanced economies of the world, owing to a number of factors, including financial liberalization, insufficient financial supervision, and monetary and foreign exchange policy choices. Indeed, the volatile structure of the economy has been a big barrier and challenge for sustainable development. The Turkish economy has undergone three "sudden stops", in which foreign funding dried up rapidly in 1994, 2001, and 2008. These currency shocks have resulted in a considerable drop in the GDP growth (Özer and Karagöl, 2018: 4).

The key problems facing the Turkish economy during those years were the weak financial system, public debt, large and persistent budget deficits, and poor fiscal policy management (Şen and Kaya, 2015:4). Important adverse effects have been generated by the rising government need to fund its budget deficit, causing crowding out in the financial markets, monetization of the debt, inflationary pressures, and expand the degree of dollarization in the economy. Following the disastrous economic crisis in 2001, Turkey implemented serious reforms, including successful fiscal consolidation and a strengthened monetary policy framework by securing the central bank independence. Since then, the financial stability and the price stability became the main priority of the central bank in Turkey (Özer and Karagöl, 2018: 4).

All of these developments motivated us to analyze how fiscal policy has affected the Turkish economy for the last 30 years. Accordingly, we tested the long-run relationship between Turkey's fiscal position and the output employing the autoregressive distributed lag (ARDL) approach and the bounds test proposed by Pesaran et al. (2001). Using the budget balance indicator as the fiscal policy stance, the long-run equation reveals that the budget balance is a significant determinant of the output in the long run. The results further indicate that the negative budget balance, as one of the main structural economic fragility, on the economy, has a negative impact on the economic growth in Turkey in the research period, which could be explained through the crowding-out hypothesis of Neoclassical economics.

Differently from the existing studies for the Turkish economy (Arestis et al., 2019: 1; Özer and Karagöl, 2018: 1), we covered a longer period for the analysis of this relationship and found more robust coefficients for the fiscal and monetary policy variables and provided more consistent results with the existing literature in the related area (Berument, 2007: 9; Barro, 1977: 11; Eken et al., 1997: 38; Engen and Skinner, 1992: 43; Koray and McMillin, 1999: 8). Additionally, to the best of our knowledge, this is the first ARDL

study about the long-run relationship between the fiscal policy and the growth in Turkey covering the period before 1998.

Right after the introduction part, a unifying structure for the studies relating to the effect of fiscal policy instruments on economic growth is laid down in the next section in order to provide an innovative synthesis of recent literature on the relationship between growth and fiscal policy. The following section summarizes the indicators used to assess the impact of fiscal policies on economic growth in Turkey. The methodology used to assess this impact is also discussed in the same section. The next section attempts to assess empirically the nexus between the fiscal policy and the economic growth in Turkey. Concluding remarks and policy implications of the aforementioned discussions are provided in the final part of this study.

1. LITERATURE REVIEW

Fiscal policy is one of the key determinants of many macroeconomic variables. In this respect, there are many theoretical debates about the connection between fiscal variables and macroeconomic variables. On the one side, there are theoretical studies, recently published, supporting Keynesian economics (Blanchard & Leigh, 2013; Christiano et al., 2011). They advocate Keynesian policies by underlining the multiplier effect.

Christiano et al. (2011: 41) asserted that government spending is growth-enhancing thanks to the multiplier impact based upon a dynamic stochastic general equilibrium (DSGE) model. Indeed, the size of the multiplier could be very large when the zero lower bound on the nominal interest binds. This issue is directly related to the liquidity trap that is a case in which monetary policy is totally ineffective. In parallel, Blanchard & Leigh (2013: 20) claimed that an expansionary fiscal stance boosts the economic growth and a contractionary fiscal stance diminishes the growth thanks to the multiplier effect. They asserted that current consumption becomes more important than future consumption, which raises the multiplier effect of expansionary actions by the government.

Indeed, note that there are other theoretical studies highlighting the impacts of specific fiscal policies on economic growth. Aschauer (1989: 2) put forward a hypothesis that some productive government expenditures on maintaining law and order, the provision of public goods and services, and the research and development can foster economic growth in both the short and long run.

From a different point of view, some object to Keynesians and claim that expansionary fiscal actions lower output growth, attributing to the crowding-out effect. Diamond (1965: 23) argues that any rise in the internal or external debt move interest rates up, and the economic growth decelerates, which is widely recognized by Neoclassical economists. Auerbach & Kotlikoff (1987: 46) explains this dynamic through a Neoclassical life-cycle model. They concluded that budget deficits financed by debt issuance certainly crowd out private investments and capital formation.

In the same way, Bernheim (1989: 9) supports the idea of less government intervention and a lower government deficit for a higher long-term economic growth. He further criticizes the Keynesians for looking at the economic dynamics in the short run.

When we look at the empirical studies focusing on the nexus between fiscal and macroeconomic variables, there are mixed results across countries. This relation is mostly tested by regressing budget balance, government debt, taxes and government expenditures on output. Regarding the budget balance and output, some studies demonstrated a significant relation (Ocran, 2011: 7; Ahmad, 2013: 3; Adam and Bevan, 2005: 13), while some could not find any evidence (Ali et al., 2008: 8; Benos, 2009: 25). The connection between the government debt and output is also investigated to analyze fiscal policy effectiveness (Abd Rahman, 2012, January: 3). In addition, Tanzi and Zee (1997: 24) stressed the role of fiscal policy in economic growth in the perspective of taxes and claimed that tax policies are significant determinants of output. Likewise, some researches proved the connection between the fiscal policy and the economic growth by employing government expenditure as a fiscal policy indicator (Ocran, 2011: 7; Özer and Karagöl, 2018: 7).

Ocran (2011: 7) tried to find out the impacts of main fiscal policy variables on output for the economy of South Africa. He followed the VAR methodology to observe the relations between the fiscal variables and output. It was found that budget deficit and government expenditures have a permanent impact on output. Ahmad (2013: 3) also proved the two-way causality between the budget deficit and the growth for the Pakistan economy by employing the Granger causality test.

The tie between fiscal variables and the output is obvious in the literature, but there is not any consensus about whether it is positive or negative. Adam and Bevan (2005: 14) made a panel data analysis covering 45 developing countries and concluded that budget deficits could be growth-enhancing if the government finance this deficit via a limited seigniorage revenue. When budget deficits are financed with domestic borrowing, interest rates go up as well as the supply of government bonds, and thus, private investments are negatively affected, which is known as the financial crowding out effect (Premchand, 1984: 49). Furthermore, according to Fatima et al. (2012: 5), budget deficits negatively affect the output in Pakistan for the period 1978-2009.

Another important issue about the connection between fiscal variables and the output is the time dimension. Fiscal variables may have an effect on the output not only in the short run but also in the long run. To detect this long-run impact, there are some studies employing the ARDL bounds test of Pesaran et al. (2001) and providing mixed results (Ali et al., 2008: 8; Arestis et al., 2019: 16; Ibrahim and Khan, 2019: 11; Madni and Chaudhary, 2017: 14; Özer and Karagöl, 2018: 14; Abd Rahman, 2012, January: 4). Özer and Karagöl (2018) attempted to find out both the effects of monetary policy and fiscal policy on economic growth in Turkey, employing the ARDL bounds

test for the period 1998Q1–2016Q3 using quarterly data. The results demonstrated that monetary policy and fiscal policy have an impact on the growth in the short run, while fiscal policy also affects the long-run growth. However, the model employs the government expenditure as a variable showing the fiscal stance without considering taxes, which can reduce the reliability of the results, contradicting with the literature. As we have mentioned above, a seminal paper by Tanzi and Zee (1997: 24) revealed that taxes, one of the main fiscal tools for governments, have a significant impact on the economic growth. Therefore, the model constructed by Özer and Karagöl seems problematic in terms of model classification.

Further, Özer and Karagöl (2018: 10) employs government consumption in nominal terms in the model, which causes a misinterpretation of their results. Because of this problem, it is claimed that the government consumption and investment expenditures affect the output positively in the long term while the direct and indirect taxes have a negative impact. However, an increasing trend in the government consumption implying an increasing government share in the economy along with unsustainable budget deficits leads to lower growth rates in the long term (Altug et al., 2008: 29; Eken et al., 1997: 38; Engen and Skinner, 1992: 43).

Indeed, Arestis et al. (2019: 1) comparatively examined the effectiveness of fiscal and monetary policy in Turkey for the period 2003Q1-2019Q1 using quarterly data. They followed the ARDL bounds methodology and found that both have a significant effect on the output in the short and long term. In this study, it is claimed that government consumption and investment expenditures affect the output positively in the long term while the direct and indirect taxes have a negative impact. Also, they concluded that expansionary monetary policies decrease the output growth rate in Turkey since the coefficient for the interest rate variable is negative, which strongly contradicts with the existing literature (Berument, 2007: 9; Barro, 1977: 11; Koray and McMillin, 1999: 8).

Looking at the studies about the nexus between fiscal policy and economic growth in other countries, Madni and Chaudhary (2017: 14) took into account institutional quality while analyzing the connection between the economic growth and the fiscal policy for the Pakistan economy following ARDL methodology. They claimed that government spending has a contribution to the long-run economic growth and ability to boost the economy; however, it is not effective in the short-run. Ibrahim and Khan (2019: 11) tried to investigate the long-run relationship between the domestic debt and the economic growth for Nigeria using the ARDL bounds test approach. They revealed that the domestic debt negatively affects the long-run economic growth. Likewise, Abd Rahman (2012, January: 3) followed the same methodology to find out whether a change in the government debt has an impact on the output in the long run for Malaysia's economy. He could not find any evidence in his study covering quarterly data for the period 2000-2011. In parallel to Abd Rahman (2012: 4), Ali et al. (2008: 8) found that the

budget balance does not significantly cause the economic growth in some selected South Asian countries (Pakistan, India, Sri Lanka, and Bangladesh). However, they provided a clear evidence that monetary policy is growth-enhancing in both the short run and long run.

2. DATA AND METHODOLOGY

2.1. Data

This study analyzes Turkey for the period 1980-2017 using yearly data. We did not cover the years 2018 and 2019, even if the data is available because the Turkish economy faced a severe currency shock at these years and almost all the macroeconomic variables were abnormally affected therefore it may lead to some structural problems for our econometric model and misinterpretation of the results.

We tested the long-run relationship between the economic growth and the fiscal policy, therefore our main variable was income which was the dependent variable in the model. We also constructed a different model employing per capita income as the dependent variable to check the robustness of the results. The second variable as an indicator of fiscal policy stance was the budget balance. There are many studies suggesting the budget balance as a fiscal indicator in an output equation (Adam and Bevan, 2005: 13; Ahmad, 2013: 3; Ali et al., 2008: 8; Benos, 2009: 11). On the other hand, some studies employ government expenditures and/or revenues to investigate the relationship between fiscal variables and output (Ocran, 2011: 7; Özer and Karagöl, 2018: 10). We did not use revenues and expenditures separately because we concentrated on the impact of the fiscal policy stance of the government on the output in the long run. Governments sometimes use both of these channels at the same time and the net effect implies the policy stance. To illustrate, a government may increase expenditures while increasing tax rates, therefore we can conclude that it follows an accommodative fiscal policy if the rise in expenditures is higher than the decline in the revenues. Accordingly, to measure the net effect for the stance of the government, we should look at the coefficient for the budget balance. Other independent variable was the real deposit interest rate that was the proxy for the monetary policy stance, which was one of the main determinants of GDP in Turkey. Deposit rates determine the saving rate in an economy and thus, indirectly affects consumption and investment decisions of households and firms. Note that our main focus was to find out the long-run impact of fiscal policy, but we included monetary stance indicator in the model to avoid omitted variable bias problem.

The data were gathered from the World Development Indicators of the World Bank database and the Ministry of Treasury and Finance. GDP data, GDP per capita, and deposit rate data were acquired from the World Bank while budget balance data was provided by the Ministry of Treasury and Finance. The definitions and the sources of the variables are given in Table 1.

We also provided the basic descriptive statistics for all the variables in Table 2. As is seen, we had 38 observations for all the variables. In Turkey, the average budget balance to GDP ratio was -3.5% and the real interest rate was 0.9% for the period 1980–2017. The maximum budget deficit was 12.2%, and the minimum was 0.8% thus the budget balance was always negative in Turkey from 1980 to 2017. The real interest rate for deposits fluctuated in an interval between -86% and 20% for the covered period, which implies a highly unstable monetary environment.

Table 1: Variables

Variable	Definition	Source
<i>y</i>	Gross domestic product (constant prices; log-level)	World Bank, WDI
<i>y_pc</i>	Per capita gross domestic product (constant prices; log-level)	World Bank, WDI
<i>bb</i>	Budget balance (% of GDP)	Ministry of Treasury and Finance
<i>r</i>	Deposit rate (real)	World Bank, WDI

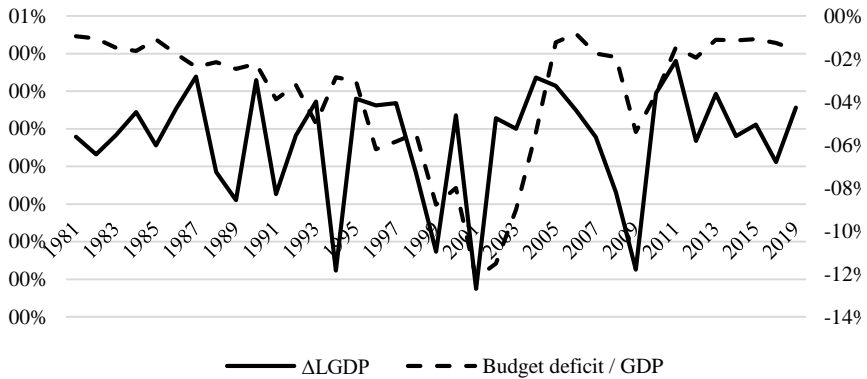
Table 2: Descriptive Statistics

	<i>y</i>	<i>y_pc</i>	<i>bb</i>	<i>r</i>
Mean	11.846	4.061	-0.035	0.009
Standard Error	0.034	0.022	0.005	0.029
Median	11.839	4.046	-0.022	0.058
Standard Deviation	0.211	0.135	0.030	0.177
Sample Variance	0.044	0.018	0.001	0.031
Kurtosis	-0.962	-0.890	1.608	15.623
Skewness	0.096	0.262	-1.506	-3.358
Range	0.740	0.475	0.114	1.066
Minimum	11.488	3.845	-0.122	-0.863
Maximum	12.229	4.320	-0.008	0.203
Observations	38	38	38	38
Confidence Level (95.0%)	0.069	0.044	0.010	0.058

The connection between the GDP and the fiscal and monetary variables for the period we covered is revealed in Figure 1 and Figure 2. As Figure 1 illustrates, the budget deficit increased each year and GDP growth rates had been negative for many times in the 1980s and 1990s. After the IMF stand-by agreement in 2001, the budget balance was under control and the growth performance improved except the 2008-09 Global Financial Crisis. Thus, the plot suggested a positive relationship between the output and the budget balance that was budget deficits negatively influence the output. Furthermore,

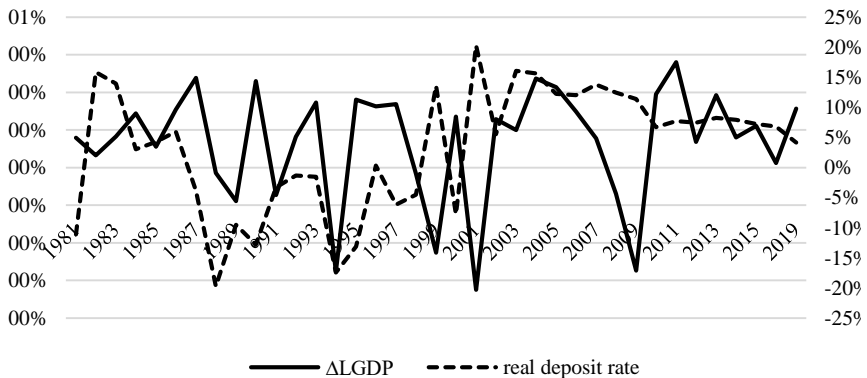
Figure 2 demonstrates that the sign of the relationship between GDP and the real interest rate was negative, but it is not clear. In these figures, it is seen that how economic growth collapsed in 1994, 2001, and 2008 crises and note that we employed a dummy variable for them in our model to interpret coefficients properly.

Figure 1: The Relationship between GDP and Budget Balance



Source: World Bank, Ministry of Treasury and Finance

Figure 2: The Relationship between GDP and Interest Rate



Source: World Bank

2.1. Methodology

To detect the long-run relationship, the ARDL bounds test developed by Pesaran et al. (2001) was used in the study. The main advantage of this method is that it allows both I(0) and I(1) variables in the model, so stationarity is not a requirement (Pesaran et al. 2001).

We constructed an income equation to estimate the coefficients for the fiscal and monetary policy stance variables. The dependent variable is GDP (y), while the independent variables are the budget balance (bb) and real deposit interest rate (r). Also, there is a dummy variable in the model for the economic crises and recessions occurred in 1994, 2001, and 2009. We also created another model with the dependent variable, per capita income (y_pc) in order to check the robustness of the results. The long-run equations for these two models are specified as follows:

$$\Delta y_t = \alpha + \beta_1 \sum_{i=0}^p \Delta y_{t-i} + \beta_2 \sum_{i=0}^p \Delta bb_{t-i} + \beta_3 \sum_{i=0}^p \Delta r_{t-i} + \theta_1 y_{t-1} \quad (1)$$

$$+ \theta_2 bb_{t-1} + \theta_3 r_{t-1} + \theta_4 \text{crises.dummy} + \mu_t$$

$$\Delta y_pc_t = \alpha + \beta_1 \sum_{i=0}^p \Delta y_{t-i} + \beta_2 \sum_{i=0}^p \Delta bb_{t-i} + \beta_3 \sum_{i=0}^p \Delta r_{t-i} \quad (2)$$

$$+ \theta_1 y_{t-1} + \theta_2 bb_{t-1} + \theta_3 r_{t-1}$$

$$+ \theta_4 \text{crises.dummy} + \mu_t$$

where α is the constant term; the long-run coefficients are θ_1 , θ_2 , θ_3 , and θ_4 ; the short-run coefficients are β_1 , β_2 and β_3 ; μ_t is the error term; the lag length is p ; Δ is the first difference operator. The lag length of the model is determined according to the information criteria. We followed Akaike Information Criterion (AIC) and Bayesian Information Criterion (BIC) in this study.

The joint significance of long-run coefficients (θ_1 , θ_2 , and θ_3) were tested to detect the cointegration relationship among the variables. The rejection of the null hypothesis ($H_0: \theta_1 = \theta_2 = \theta_3 = 0$) against the alternative ($H_1: \theta_1 \neq \theta_2 \neq \theta_3 \neq 0$) suggests that there is a long-run connection between the variables so we can follow ARDL bounds methodology. Critical values are provided by Pesaran et al. (2001: 15), and the Wald-test (F-statistic) was employed to find out the significance of the long-term relationship. Pesaran et al. (2001: 15) calculates lower critical values based upon the assumption all the variables are I(0) and upper critical values with the assumption that all the variables are I(1). If the calculated F-statistic value is greater than the upper

critical value, then we reject the null hypothesis of no long-run relationship. If the F-statistic is less than the lower critical value, then we cannot reject the null hypothesis and conclude that there is no long-run relationship between variables. Also, an F-statistic value that is between the lower and the upper critical values implies that the existence of a long-run relationship is ambiguous. Rejecting the null hypothesis for both the lower and upper critical values proves the cointegration. After ensuring the long-run relationship following this cointegration methodology of Pesaran et al. (2001: 7), we can construct an error correction model to get short-run coefficients and test the stability of the model based upon an error correction term. The equations for the error correction models are as follows:

$$\Delta y_t = \alpha + \beta_1 \sum_{i=0}^p \Delta y_{t-i} + \beta_2 \sum_{i=0}^p \Delta bb_{t-i} + \beta_3 \sum_{i=0}^p \Delta r_{t-i} + \pi ECM_{t-1} + \mu_t \quad (3)$$

$$\Delta y_{pc}_t = \alpha + \beta_1 \sum_{i=0}^p \Delta y_{t-i} + \beta_2 \sum_{i=0}^p \Delta bb_{t-i} + \beta_3 \sum_{i=0}^p \Delta r_{t-i} + \pi ECM_{t-1} + \mu_t \quad (4)$$

where the coefficient (π) of the error correction term (ECM_{t-1}) implies the stability of the model and the speed of the convergence to the long-run equilibrium. It is necessary to get a significant coefficient between -1 and 0 for the stability condition (Yıldırım and Yağcıbaşı, 2019: 9).

3. EMPIRICAL ANALYSIS

Before moving to the cointegration analysis, we needed to ensure that all the variables were I(0) or I(1). ARDL bounds methodology allows both I(0) and I(1) variables. ADF test was carried out to investigate the stationarity of the variables. Table 3 reveals that all of the variables are I(1) since the null hypothesis of non-stationarity was not rejected for level but first difference.

Table 3: Augmented Dickey Fuller (ADF) Unit Root Test

	Level		Difference	
	constant	constant + trend	constant	constant + trend
y	0.236	-2.397	-4.111***	-4.123**
y_pc	0.402	-2.003	-4.102***	-4.245**
bd	-2.242	-2.134	-4.084***	-4.203**
r	-1.430	-2.382	-3.905***	-3.854**

Note: ***, **, * represent 1%, 5% and 10% significant level, respectively.

To test the long-run relationship (cointegration), we employed the bounds test. The critical values provided in Table 4 are suggested by Pesaran et al. (2001: 12). The table reveals that the null hypothesis of no-cointegration relationship was strongly rejected at 1 percent significance level for upper critical value.

Table 4: Pesaran, Shin and Smith (2001) Cointegration Test

-	F-test	-
	<----- I (0)	I (1) ----->
10% critical value	3.760	4.795
5% critical value	4.510	5.643
1% critical value	6.238	7.740
F-statistic = 8.471		

Having proved the cointegration, we continued with the calculation of the coefficients of the model to interpret relationships. We tried to estimate the income (y) equation with the variables, the budget balance and the interest rate. The lag lengths of the variables were determined following the Akaike Information Criterion (AIC) and Bayesian Information Criterion (BIC) and we constructed an ARDL (2,1,1) model. Table 5 introduces the estimation results for two different ARDL models. The first model was constructed with the income as the dependent variable while the other one was with the per capita income. The results for the coefficients were robust as both models gave similar values. Also, the error correction term was negative and significant, which showed the stability of the model. All the diagnostic test results for the normality, homoscedasticity, and autocorrelation indicate the robustness of our model. In addition, the Ramsey RESET test result did not imply any misspecification error for the model since we cannot reject the null hypothesis of the correct specification. CUSUM and CUSUMSQ tests did not imply any problem with the stability of the model (see Figure A1 in the Appendix).

When we first look at the short-run equation, it is seen that only the interest rate is a significant determinant of the income while the budget balance is not. On the other hand, the long-run equation reveals that both the budget balance and the real deposit rate are significant determinants of the income in the long run. In parallel to these findings, Tanzi and Zee (1997: 24)

concluded that fiscal policy has a paramount role in the long-run growth in their study, surveying a vast amount of literature about the relationship between fiscal policy and growth. In addition, we tested the effect of government expenditures and revenues on the output to prove the stability of our model and the robustness of the coefficient for the interest rate variable. For the results, see Table A1 in the Appendix.

Table 5 further indicates that the long-run coefficient of the budget balance is positive which implies that if the balance deteriorates, the output was negatively affected in the long run. Otherwise, in case the Turkish government reduces the deficit (or improves the balance), the output growth rises. This dynamic could be attributed to the crowding-out hypothesis of Neoclassical economics. In parallel to our claim, Başar & Temurlenk (2007: 8) indicated that government spending crowd out private investment in Turkey.

This relation can also be explained by comparing two periods 1980-2002 and 2003-2017 in the Turkish economy. For the period before IMF stand-by agreement (1980-2002), the average yearly budget deficit was 4.1 percent of the GDP, and the average output growth rate was 3.8%. After 2002, the average budget deficit ratio reduced to 2.6% and the average growth rate increased to 5.8%. Before 2000s in Turkey, increasing budget deficit was financed through printing money resulting in higher inflation and unstable economic environment, and consequently lower output growth rates (Altug et al., 2008: 29). In this vein, the negative relationship between the budget deficit and the output in the long run is obvious for the Turkish economy.

In line with our results, Eken et al. (1997: 38) found that reducing budget deficits is one of the main conditions for a stable and higher economic growth. Furthermore, Engen and Skinner (1992: 34) examined 107 countries and predicted that a 10 percent increase in government expenditures lower the output growth rates by 1.4 percent in the long term.

Table 5 also reveals that the relationship between the interest rate and output was negative and significant in Turkey for both the short and long run as expected. Berument (2007: 9) proved the same negative relationship for the Turkish economy. Higher interest rates suppress the consumption and the investment; therefore, the output growth rate declines. Furthermore, the significant and the negative sign of the coefficient for the crises dummy variable indicates the clear negative effects of three economic crises (1994, 2001, and 2009) on the output.

Table 5: Estimation of Coefficients

Short-Run Equation				
	<i>Model1</i> (2,1,1)	<i>ARDL</i>	<i>Model2</i> (2,1,1)	<i>ARDL</i>
<i>Dependent Variable:</i>	<i>income (y)</i>		<i>per capita income (y_pc)</i>	
(Intercept)	8.469***		2.976***	
e _{cm} (-1)	-0.736***		-0.772***	
Δbb	0.022		0.070	
Δr	-0.094***		-0.081***	
crises.dummy	-0.040***		-0.039***	
trend	0.014***		0.010***	
Δy(-1)	0.093		0.063	
Long-Run Equation				
(Intercept)	8.469***		2.976***	
bb	0.241***		0.339***	
r	-0.081**		-0.062**	
crises.dummy	-0.054***		-0.053***	
Pesaran et. al. (2001) Cointegration Test				
F-test	8.471***		9.516***	
Diagnostics				
Test	Prob.		Prob.	
Adjusted R-Squared	0.742		0.761	
Normality	0.520		0.563	
Homoscedasticity	0.299		0.293	
Breusch-Godfrey Autocorrelation	0.944		0.970	
Ramsey Reset Test	0.151		0.203	

Note: ***, **, * represent 1%, 5% and 10% significant level, respectively.

The long-run significant impact of the main fiscal policy variable—budget balance—on the output draws attention to the importance of the efficient public financial management in Turkey. A sustainable level of budget deficit is a necessity for a developing economy such as Turkey to enhance the long-run growth performance based upon our empirical results. Higher budget deficits and accumulating public debt deteriorate the general outlook of the economy because of the increasing risk premium as well as directly affecting

some main macroeconomic variables like inflation, interest rates, and investments. A most well-known consequence of higher deficits is inflation, which is related to the financing of the deficit (Altug et al., 2008: 29). A common type of deficit financing—money printing—devalues the local currency and push prices up. Another source of debt financing is issuing bonds resulting in soaring interest rates and slowing down investments along with a crowding-out effect (Premchand, 1984: 49). We proved how increasing interest rates lower the economic growth both in the short and long term. Also, governments can finance the deficit borrowing from abroad in foreign currency. It raises the fragility of the economy since the increasing dependence on foreign capital inflows. Any sudden stop in capital inflows may lead to a debt crisis for the government, which resulted in an economic crisis just as happened to Turkey in 2001. Therefore, to secure a stable economy, the Turkish government should carefully monitor the movements in the public debt and its consequences in the overall economy. Even if expansionary fiscal policies resulting in budget deficits may boost the economy in the short run, they significantly diminish the long-term growth rates.

Moreover, borrowing costs for an emerging economy like Turkey are considerably higher relative to developed economies. Broner et al. (2013: 2) indicated that how higher risk premia hikes the borrowing costs in emerging economies, especially for long-term bonds, which means an additional cost of spending for the government. Any expansionary policy accumulating deficits raises the share of interest payments in the budget and, in the future, constrains the capability of the government about the allocation of the resources for education, infrastructure, and health expenditures etc.

Conclusion

The impacts of fiscal policies on the economic growth are a debating issue since the direction and the size of this impact depends on many economic dynamics. For a developing economy, Turkey, we measure this impact and examined the long-run relationship between the fiscal policy and the output with the help of an empirical model following ARDL bounds methodology. Our results strongly suggest that the budget balance is a long-run determinant of the output, and there is a negative relationship between budget deficits and GDP for the period 1980-2017. However, this relationship is not significant in the short run. Additionally, we found that the influence of the deposit interest rate, a proxy variable for the monetary policy, is significant for both the short and long run and the sign of the coefficient is negative, which is not surprising. The robustness of the coefficients was also confirmed by constructing two equations employing different dependent variables.

Governments sometimes resort to expansionary fiscal policies in case of economic downturns. Especially developed economies like the USA, Japan and some EU countries having relatively sustainable public debt levels frequently implements these policies. However, based upon our empirical

results about the long-term tie between the budget balance and the output in Turkey, we do not suggest expansionary fiscal policies in parallel to the findings of Altug et al (2008: 29), Eken et al. (1997: 38) and Engen and Skinner, (1992: 43). The relatively higher budget deficit and lower growth environment before 2002 and the higher growth performance along with the lowered budget deficit after 2002 also support our policy suggestion. Furthermore, the higher cost of borrowing for the Turkish government compared to developed economies is another reason of our recommendation about the prudent fiscal management.

References

- Abd Rahman, N. H. (2012, January). The Relationship Between Budget Deficit and Economic Growth from Malaysia's Perspective: an ARDL Approach. *In 2012 International Conference on Economics, Business Innovation*. Vol. 38, pp. 54-58.
- Abdullah, H., Yien, L. C. and Khan, M. A. (2019). The Impact of Fiscal Policy on Economic Growth in ASEAN-5 Countries. *International Journal of Supply Chain Management*. 8, 1, pp. 754-760.
- Adam, C. S. and Bevan, D. L. (2005). Fiscal Deficits and Growth in Developing Countries. *Journal of public economics*, 89(4), pp. 571-597.
- Ahmad, N. (2013). The Role of Budget Deficit in the Economic Growth of Pakistan. *Global Journal of Management and Business Research*, 13(5).
- Ali, S., Irum, S. and Ali, A. (2008). Whether Fiscal Stance or Monetary Policy is Effective for Economic Growth in Case of South Asian Countries? *The Pakistan Development Review*, pp. 791-799.
- Altug, S., Filiztekin, A. and Pamuk, Ş. (2008). Sources of Long-Term Economic Growth for Turkey, 1880–2005. *European Review of Economic History*, 12(3), pp. 393-430.
- Arestis, P., Şen, H. and Kaya, A. (2019). Fiscal and Monetary Policy Effectiveness in Turkey: A Comparative Analysis. *Panoeconomicus*, pp. 1-24.
- Aschauer, D. A. (1989). Is Public Expenditure Productive? *Journal of Monetary Economics*, 23(2), pp. 177–200.

- Auerbach, A. J., & Kotlikoff, L. J. (1987). *Dynamic fiscal policy*. Cambridge University Press.
- Barro, R. J. (1977). Unanticipated Money Growth and Unemployment in The United States. *American Economic Review* 67 (2), pp. 101–115.
- Başar, S., & Temurlenk, M. S. (2007). Investigating crowding-out effect of government spending for Turkey: a structural VAR approach. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 95-104.
- Benos, N. (2009). Fiscal Policy and Economic growth: Empirical Evidence from EU Countries. *MPRA Paper 19174, University Library of Munich, Germany*.
- Bernheim, B. D. (1989). A neoclassical perspective on budget deficits. *Journal of Economic Perspectives*, 3(2), 55-72.
- Berument, H. (2007). Measuring Monetary Policy for a Small Open Economy: Turkey. *Journal of Macroeconomics*, 29(2), pp. 411-430.
- Blanchard, O. J., & Leigh, D. (2013). Growth forecast errors and fiscal multipliers. *American Economic Review*, 103(3), 117-20.
- Broner, F. A., Lorenzoni, G. and Schukler, S. L. (2013). Why Do Emerging Economies Borrow Short Term? *Journal of the European Economic Association*, 11(suppl_1), pp. 67-100.
- Christiano, L., Eichenbaum, M., & Rebelo, S. (2011). When is the government spending multiplier large? *Journal of Political Economy*, 119(1), 78-121.
- Diamond, P. A. (1965) "National Debt and Neo-classical Economic Growth," *American Economic Review*, 55, 1125-1150.
- Easterly, W. and Rebelo, S. (1993). Fiscal Policy and Economic Growth: An Empirical Investigation. *Journal of Monetary Economics*. Vol. 32 No. 3, pp. 417-58.
- Eken, S., Helbling, T. and Mazarei, A. (1997). Fiscal Policy and Growth in The Middle East and North Africa Region. *Working Paper of the International Monetary Fund*. 97/101.
- Engen, E. M. and Skinner, J. (1992). Fiscal Policy and Economic Growth. *National Bureau of Economic Research*. No. w4223.

- Fatima, G., Ahmed, M. and Rehman, W. (2012). Consequential Effects of Budget Deficit on Economic Growth of Pakistan. *International Journal of Business and Social Science*, 3(7).
- Ibrahim, A. K. and Khan, S. M. (2019). Domestic Debt and Economic Growth in Nigeria: an ARDL Bounds Test Approach. *Economics and Business*, 33(1), pp. 50-68.
- Khosravi, A. and Karimi, M. S. (2010). To Investigation the Relationship between Monetary, Fiscal Policy and Economic Growth in Iran: Autoregressive Distributed Lag Approach to Cointegration. *American Journal of Applied Sciences*, 7(3), pp. 415-419.
- Koray, F., McMillin, W. D., 1999. Monetary Shocks, the Exchange Rate, and the Trade Balance. *Journal of International Money and Finance*, 18, 925-940.
- Madni, G. R. and Chaudhary, M. A. (2017). Economic Growth in Context of Institutions and Fiscal Policy. *Pakistan Economic and Social Review*, 55(1), pp. 79-98.
- Ocran, M. K. (2011). Fiscal Policy and Economic Growth in South Africa. *Journal of Economic Studies*, 38(5), pp. 604-618.
- Özer, M. and Karagöl, V. (2018). Relative Effectiveness of Monetary and Fiscal Policies on Output Growth in Turkey: an ARDL Bounds Test Approach. *Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*, 13(3), pp. 391-409.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), pp. 289-326.
- Premchand, A. (1984). Government Budgeting and Expenditure Controls: Theory and Practice. *IMF, Washington, DC*.
- Şen, H., and Kaya, A. (2015). The Relative Effectiveness of Monetary and Fiscal Policies on Growth: What Does Long-Run SVAR Model Tell Us? *MPRA Paper*, 65903.
- Tanzi, V. and Zee, H. H. (1997). Fiscal Policy and Long-Run Growth. *Staff Papers (International Monetary Fund)*, 44(2), pp. 179-209.

Yıldırım, M. O. and Yağcıbaşı, Ö. F. (2019). The Dynamics of House Prices and Fiscal Policy Shocks in Turkey. *Economic Annals-XXI*, 64(220), pp. 39-59.

Appendix

Figure A1: CUSUM, CUSUMQ and MOSUM Tests



Table A1: Estimation of Coefficients for the Government Expenditures and Revenues

Short-Run Equation		
	<i>Model1 ARDL (2,1,1)</i>	<i>Model2 ARDL (2,1,1)</i>
<i>Dependent Variable:</i>	<i>income (y)</i>	<i>per capita income (y_pc)</i>
(Intercept)	10.095***	3.685***
ecm(-1)	-0.877***	-0.957***
Δg	-0.001**	-0.001***
Δt	0.001*	0.001*
Δr	-0.081***	-0.067***
crises.dummy	-0.032***	-0.030***
trend	0.016***	0.011***
$\Delta y(-1)$	0.081	0.102
Long-Run Equation		
(Intercept)	10.095***	3.685***
g	-0.001*	-0.001**
t	0.001**	0.002**
r	-0.072*	-0.054*
crises.dummy	-0.043**	-0.038**
Pesaran et. al. (2001) Cointegration Test		
F-test	6.806**	8.025***
Diagnostics		
Test	Prob.	Prob.
Adjusted R-Squared	0.766	0.788
Normality	0.127	0.095*
Homoscedasticity	0.678	0.754
Breusch-Godfrey Autocorrelation	0.380	0.310
Ramsey Reset Test	0.130	0.110

Note: ***, **, * represent 1%, 5% and 10% significant level, respectively.

g: government expenditures

t: government revenues

r: real interest rate

y: income

THE FEAR OF COVID-19 IN THE CONTEXT OF GENDER IN TURKEY

Adem DAĞ* & Nazlı DEMİRCİ** &
Rıdvan ŞİMŞEK*** & Hakan DEMİRCİ****

Abstract

The purpose of this study is to investigate whether the pandemic of Coronavirus disease (COVID-19) is experienced differently by men and women in terms of gender. The COVID-19 Fear Scale was administered to 265 participants using a web-based data collection method. In order to examine the effects of fear on women's emotions, 10 participants were given official web-based interview forms. Qualitative data were analyzed with SPSS 25 Program and t-test. Descriptive analysis was performed with the data collected by interview forms and the theme of fear of COVID-19 was examined with 9 codes. A significant difference was found between the COVID-19 fear levels of men and women ($p < 0.05$). As a result of the descriptive analysis, the emotional reflections of fear of COVID-19 in women were found to be anxiety, fear, restlessness and harmony/normalization. In terms of gender, women's fear of COVID-19 was higher than men. Women who cannot participate in public environments, live dependent on their spouses, and have problems in seeking support for pregnancy and emergencies are more afraid of COVID-19 and reflect this fear on their emotions.

Keywords: Anxiety, COVID-19, Emotions, Fear, Female, Gender, Pandemic

TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA KORONAVİRÜS (COVID-19) KORKUSU

Öz

Bu çalışmanın amacı Koronavirüs hastalığı (COVID -19) pandemisinin toplumsal cinsiyet bağlamında kadın ve erkek tarafından farklı deneyimlenip deneyimlenmediğini araştırmaktır. Web tabanlı veri toplama yöntemi ile 265 katılımcıya Koronavirüs (COVID -19) Korkusu Ölçeği uygulanmıştır. Araştırmanın nicel verileri ile karşılaştırabilmek ve korkunun kadınların duygularındaki

* Doç. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, adem.dag@btu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8548-7599>.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, nazlidervisoglugudemirci@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2587-6936>.

*** Dr. Öğretim Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, ridvansimsek@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0003-4744-3717>.

**** Doç. Dr., SBU Bursa Yüksek İhtisas SUAM Aile Hekimliği Bölümü, drhakandemirci@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0434-4807>.

yansımalarını ortaya çıkartabilmek için 10 katılımcıya web tabanlı görüşme formu uygulanmıştır. Nicel veriler SPSS 25 Programı ve t testi ile analiz edilmiştir. Görüşme formu ile toplanan verilerle betimsel analiz yapılmış ve COVID-19 korku teması 9 kod ile incelenmiştir. Kadın ve erkeklerin COVID-19 korku düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p < 0,05$). Betimsel analiz sonucunda kadınlarda koronavirüs korkusunun duygusal yansımaları: kaygı, korku, huzursuzluk ve alışma/normalleştirme olarak bulunmuştur. Cinsiyet bağlamında kadınların COVID-19 korkusu erkeklerden daha yüksekti. Kamusal ortamlara katılmayan, eşine bağımlı yaşayan, hamilelik ve acil durumlar için destek arayışında sorun yaşayan kadınlar, COVID-19'dan daha fazla korkmaktalar ve bu korkuyu duygularına yansıtılmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Kaygı, COVID-19, Duygular, Korku, Kadın, Cinsiyet, Pandemi

Introduction

In the world of globalization, nations have been facing disorganization and risk. War, pandemics or natural disasters that occur in one part of the world spread quickly to the whole world and become a global problem that threatens humanity. Many problems, such as war, pandemics, immigration, natural disasters or economic crises lead to uncertainty and fear. Uncertainty is a difficult and unbearable situation for a person. A person who worries about his/her health, family and future feels desperate and anxious against an invisible virus. The danger of COVID-19 causes fear in humans. Men and women are affected by COVID-19 at different levels. When death rates in the world due to COVID-19 are examined, it is seen that deaths caused by the virus are higher in men than women. But women are influenced more intensely by COVID-19 in social, economic and psychological aspects. In this study we analyzed the relationship between COVID-19 as a pandemic and gender using a risk society approach.

The relationship between gender and fear of COVID-19 draws more attention with the restriction of women's participation in public environments. Women have difficulties in access to healthcare services. There are several studies showing that women feel a deeper fear of COVID-19 in situations requiring healthcare service, such as pregnancy. It is assumed that there is a direct relationship between fear of COVID-19 and dependency of the woman on her husband. It has been observed in many studies that women experience fear of COVID-19 more intensely than men since female poverty becomes more apparent during a pandemic. At the same time, the domestic workload of women has increased with the lockdowns.

The importance of this study is that it analyzes the presence of different levels of fear in males and females caused by COVID-19, which has recently caused a worldwide pandemic. Based on the hypothesis that males and females are affected by COVID-19 at different levels and they develop different levels of fear, the aim of this study was to investigate whether females develop more fear of COVID-19.

1. CONCEPTUAL AND THEORETICAL FRAMEWORK

In this part of the study, risk society, fear, gender and COVID -19 concepts are explained. At the same time, numeric data are used to show that the mortality rates caused by COVID -19 differ between males and females. Reflections of fear of COVID -19 on women's emotions are explained and the hypothesis and question statement of the study are expressed to be able to show the relationship between gender and fear of COVID -19.

1.1. Risk Society

Today, the global world interwoven with chaos, disorder and uncertainties should be examined again with a different sociologic approach (Aslan, 2020: 275). Beck has tried to explain society and to remedy blockages in social structure conceptually with "Risk Society" and "reflexive modernization" theoretic approaches. According to Beck, today's societies are exposed to kinds of risks that they have not faced in previous centuries and which are results of the modernization process (Çuhacı, 2007: 130). With reference to the starting point of the Risk Society concept, the principal work of Ulrich Beck is *Die Risiko gesellschaft* (Risk Society). Beck, in his study, tries to ground the thesis that classical industry has turned into a risk society (Richter, 2017: 102). At the same time, Beck explains the reflexive modernization concept with risk society theory as a remedy for the gridlocks of modern societies (Koçak and Memiş, 2018: 7). The most important feature of the risk society is that risks and negative effects of industrial development cause more and more social problems. Beck completed his study shortly before the Ukraine/Chernobyl disaster and considered this disaster as validation of the Risk Society theory (Richter, 2017: 102). Today the common point that individuals meet in the risk society is "anxiety". The concept of "anxiety" incorporates feelings of anxiety and fear caused by uncertainties (Çakı and Altundere, 2017: 151). Uncontrolled proliferation of information in the risk society and its unconscious use and irresponsibility cause many problems. Just as ignorance negatively affects the emergence of critical thinking necessary for the development of society, misuse of excessive information creates greater risks with wrong decisions of the people (Turkan-İpek, 2018: 68). With reference to this point, according to Beck, ecologic and social risks can be eliminated only through individual responsibility ethics (Tutar, 2019: 97). COVID-19 emerged at one end of the world and spread all over the world in a short time and became a threat to humanity. The world has been faced with chaos and disorder due to COVID -19. Closed economies, lockdowns and changing social relationships in order to be protected from COVID-19 bring along many risks. COVID-19 has spread throughout the world by means of developments in transport systems.

1.2. Fear

Fear is not a reaction to the situation we are in at that moment, but a reaction to the thoughts we develop about this situation. Fear involves a thought of danger, and as a result of this thought, it is a feeling that produces behaviors of protection and escape (Gençgöz, 1998: 9-10). Fear can emerge sometimes in the form of danger of life and sometimes as theft of individual information, depending on trust (Koçak and Memiş, 2018: 3). When examining the difference between fear and anxiety, while fear is associated with already existing concrete threats and dangers, anxiety is associated with events likely to happen in the future. For example, meeting a wild animal in the forest or a probable explosion, pandemic, disaster or being threatened and attacked by other people creates feelings of fear in individuals (Şahin, 2019: 119). In other words, fear is a feeling that is caused by thoughts of individuals. Since there is “danger” in the structure of these thoughts, a reaction of fear is produced. Thus, different individuals facing similar situations may give different reactions due to their different thoughts. But most of the time, as the individual feeling the fear is not aware of the fact that this fear is caused by his/her own thoughts, he/she doesn't choose to produce an effective solution and carries his/her fears to a crisis, extending to desperation. The crisis encountered can decrease the individual's quality of life by increasing his/her escape behaviors (Gençgöz, 1998: 9). Anxiety in an individual can sometimes be caused by an objective event. For example, emotional reactions observed in individuals who face concrete dangers such as earthquake, flood, drought, war, death of one's relative, losing one's job, being attacked or being raped are examples of objective anxiety (fear). But if individuals experience continuous restlessness, anxiety and unrest even under normal conditions, anxiety disorders start to emerge (Şahin, 2019: 120). Anxiety creates pressure on individual attitudes, behaviors, emotions and thoughts and with this pressure it prompts him/her to behave abnormally. Anxiety is actually a state of worry (Aktan, 2018: 50). Feelings of fear and anxiety are intensively experienced by individuals in the pandemic environment. The concrete danger of COVID-19 creates anxiety in people.

1.3. Gender and COVID-19

The concept of gender involves social and cultural norms related to manhood and womanhood imposed on individuals by the society and expected from individuals. Reflection of this concept in society consists of roles attributed to women and men (Yılmaz, 2013: 143). In other words, we can call gender an identity created socially and culturally more than a physical gender. Basic premises of the social gender norms that make up this identity and affect the individual from birth till death, is the family environment where the first step of life is taken, together with religious life and socialization (Yeter, 2015: 207). In the patriarchal society, the woman is the cherished and the man is the cherisher, namely he is the absolvent. In

patriarchal societies boys are identified with many different heroes and they may be braver in daily life for this reason. On the other hand, girls are like miniature women, in other words they are exposed to the most traumatic crises of life but despite this victimhood, they are defined with moral perfection, fragility and grace (Alpan, 2018: 82). Social gender roles attributed to women or men make a reference to the more powerful one in terms of gender. Men are usually unwelcomed if they cry in public, and in such circumstances, they are imputed as “a man being like a woman”, a criticism in one sense (Sekmen, 2017: 828). In social relations, girls and boys are manipulated to different ways of behavior. Their attentions are turned to different objects, they are referred to with different words, they are exposed to different activities, they are even exposed to different social and economic sanctions in this regard (Dil, 2017: 59). We can establish a direct relationship between gender and fear of COVID-19 since in patriarchal society, the woman is more fragile and the man is more fearless. The woman is the one under man’s protection or cover. Furthermore, the woman is the one who cannot participate in public spaces and who has to live in private spaces during the COVID-19 process.

COVID-19, which spread throughout the world from the Huanan Seafood Wholesale Market in Wuhan, China in December 2019, and which causes pulmonary disease, has deeply affected the world. The spread of COVID-19 in a short time from China, first to Far East countries and Europe, and then to almost the whole world, has led to great fear and panic worldwide (Gürçayır-Teke, 2020: 6). Sociologically, COVID-19 has spread to the whole world as a global biologic threat of death by exceeding all traditional, established identities, patterns and limits in a short time (Özcan, 2020: 866). The risk has not been limited to China.

It has been observed that the course of the COVID-19 disease has been different for males and females. It can be understood from the statistics of different countries that the COVID-19 mortality rate is much higher in males than females.

Table1. COVID 19 Fatality Rate by Gender¹

<i>Gender</i>	<i>Death Rate confirmed cases</i>	<i>Death Rate all cases</i>
Male	4.7%	2.8%
Female	2.8%	1.7%

When examining Table 1, it can be seen that the COVID-19 death rate for all cases is 2.8% for males and 1.7% for females. The COVID-19 death rate for males is much higher than females. But females experience the effects of COVID-19 more negatively in their social relationships. Since the beginning of the COVID-19 pandemic, working women have been obliged to create public space in their private space. It has been observed that maternity and role expectations arising from this status have entered

¹ <https://www.worldometers.info/coronavirus/coronavirus-age-sex-demographics/> 29.10.2020

into the process of redefining distance education, home working applications and role expectations based on the maternity status, which have been diversified and multiplied (Zeybekoğlu-Akbaş and Dursun, 2020: 92). Two hypotheses for the quantitative part of the research and one question statement for its qualitative part were developed in order to analyze the relationship between risk society, COVID-19 and gender:

H0: Fear of COVID-19 differs significantly between men and women.

H1: Fear of COVID-19 does not differ significantly between men and women.

Question Statement: Is the fear of COVID-19 reflected in the emotions, behaviors and attitudes of women?

This study was conducted by adapting methodological pluralism to be able to test the hypotheses developed within the study and find a response to the research question.

2. METHODS

A mixed-methods research design consists of using a combination of methods and techniques with both quantitative and qualitative approaches, considering them as a whole. In mixed-methods design the question of the research is better understood and answered in detail via qualitative and quantitative data acquisition (Alkan, Şimşek and Armağan-Erbil, 2019: 562). This study was designed with a mixed method. The aim of the study was to examine the relationship between gender and fear of COVID -19. In the context of gender, due to the difficulty of examination of fear of COVID-19 by adapting only quantitative methods, an interview form was also used. Thus, a quantitative approach was supported by a qualitative approach. Convenience sampling method was used to collect data in the research. The formal interview form was composed of one question including the Coronavirus (COVID-19) fear.

2.1. Data Collection Tools

In order to detect whether fear of COVID-19 differentiates by gender, the Demographic Data Form, Fear of COVID-19 Scale and Fear of COVID-19 Interview Form were used to collect data.

2.2. Fear of COVID-19 Scale

The Fear of COVID-19 Scale was adapted to Turkish by Bakioğlu, F., Korkmaz, O., and Ercan, H. (2020) with validity and reliability studies. We obtained permission via e-mail to use the Fear of COVID-19 Scale in the study. The Fear of COVID-19 Scale is a five-item Likert-type scale that consists of a unique subscale and seven questions. In the scale, the participants indicate their level of agreement as: (1) strongly disagree, (2) disagree, (3) neither agree nor disagree, (4) agree, (5) strongly agree. The

minimum score possible for the Fear of COVID-19 Scale is 7, the maximum score is 35. The higher the score is the greater the fear of COVID-19.

2.3. Fear of COVID-19 Interview Form

The Fear of COVID-19 Interview Form was developed by the researcher to compare the quantitative results of the research following literature scanning. It consists of one question and it aims to explore the underlying reasons for COVID-19 fear in the participants or expressions reflected in their behaviors. The question is: “What do you feel (anxiety, worry, fear, etc.) when you hear news or conversations about COVID-19?”

2.4. Demographic Data Form

Besides the Fear of COVID-19 Scale and Fear of COVID -19 Interview Form, the participants were given a demographic data form. The demographic data form consists of 6 items about gender, marital status, educational year, income level, age and whether they had any chronic disease.

2.5. Analysis of Data

Quantitative data of the research (Fear of COVID-19Scale) was subjected to SPSS 25 Program and t-test to determine whether there was a significant difference between female and male participants in terms of Fear of COVID-19 total scores. Data collected from 10 female participants via the Fear of COVID-19 Interview Form was subjected to descriptive analysis to support the quantitative data and 1 theme was divided into 9 codes.

Table2. Test of Homogeneity of Variance

	Levene Statistic	df1	df2	Sig.
Based on Mean	,003	1	263	,954
Based on Median	,007	1	263	,933
Based on Median and with adjusted df	,007	1	262,524	,933
Based on trimmed mean	,003	1	263	,960

H₀: No difference between the variants.

H₁: There are differences between the variants.

As a result of Test of Homogeneity of Variance analysis p value was found as p=.954. This result shows that there is no difference between the variants. The variants are homogeneous.

Table3. Tests of Normality

Gender	Kolmogorov-Smirnova			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	df	Statistic	df	Sig.
Female	,061	199	,70	,990	199	,160
Male	,068	66	,200	,970	66	,108

H₀: Variant distribution is normal.

H₁: Variant distribution is not normal.

As a result of Tests of Normality analysis, p value was found as $p=.160$. This result shows that the variant distribution is normal. As a result of test of homogeneity and test of normality, it was decided that t test could be performed on the data of the research.

2.6. Study Group

The study group was reached with a web-based electronic survey. The electronic survey was kept active between 28.10.2020 and 05.11.2020. The Fear of COVID-19 Interview Form was applied to 10 participants.

Table 4. Demographic Data

Variable		f	%
Gender	Female	199	75.1
	Male	66	24.9
	Total	265	100
Marital Status	Married	70	26.4
	Single	185	69.8
	Divorced	8	3.0
	Widow	2	.8
	Total	265	100

When examining Table 4: 199 participants were male (75.1%) and 66 participants were female (24.9%). 70 of the participants were married (26.4%), and 185 of them were single (69.8%), 8 participants were divorced (3%) and 2 participants were widows.

In this research, easily accessible case sampling was preferred to collect qualitative data. Because there were lockdown limitations due to the coronavirus (COVID-19) pandemic. The researchers had no other chance of qualitative sampling.

3. RESULTS

This part is composed of demographic data of the participants, quantitative data obtained from the participants and analysis of these data.

3.1. Quantitative Results

The Fear of COVID-19 Survey was designed to measure whether the Fear of Coronavirus differentiates significantly between females and males. It was applied to 265 participants. Quantitative results are given in Table 5.

Table 5. Independent Group t Test Applied to Detect Whether Fear of Coronavirus (COVID -19) Scale Scores Differentiate in Terms of Gender Variable

Score	Groups	N	\bar{x}	SS	$Sh_{\bar{x}}$	t Test		
						t	Sd	p
Fear of Coronavirus (COVID -19)	Female	199	19.035	5.981	.424	2.946	263	0.004
	Male	66	16.545	5.852	.720			

When examining Table 5, a significant difference was found between females and males as a result of the t test applied to detect whether Fear of COVID-19 differentiates between participants in terms of gender ($t=2.946$; $p=0.004$). Females’ fear of COVID-19 is greater than males.

3.2. Qualitative Results

10 participants were given an interview form consisting of one question to measure their fear of COVID-19. 1 theme and 9 codes were created from the responses of the participants to the question “What do you feel (anxiety, worry, fear, etc.) when you hear news or conversations about COVID-19?” Theme, codes, participants who expressed an opinion and their frequencies are given in Table 4.

Table 6. Reflections of the Fear of Coronavirus

<i>Theme</i>	<i>Codes</i>	<i>Participants Who Express an Opinion</i>	<i>f</i>
Reflections of the Fear of Coronavirus	Restlessness	Participant 1	1
	Fear	Participant 1, Participant 5, Participant 6, Participant 10	4
	Worry	Participant 1, Participant 3, Participant 5, Participant 8, Participant 9, Participant 10	6
	Tension	Participant 1	1
	Uncertainty	Participant 2	1
	Anxiety	Participant 2	1
	Adapting-Normalizing	Participant 3, Participant 4, Participant 7	3
	Desperation	Participant 6	1
	Sadness	Participant 9	1

As seen in Table 6, most of the participants expressed that they felt “worry” (6/10) to the question: “What do you feel (anxiety, worry, fear, etc.) when you hear news or conversations about COVID-19?”. This is followed by “fear”, while 3/10 of the participants declared that they adapted to COVID-19 and the situation was normalized.

3.3. Expressions of Fear of COVID-19 and Emotion in Females

Emotions are usually expressed to the people around us through facial expressions, body language and personal distance. While some emotions are universally expressed in similar ways, some emotions are expressed culturally in different manners. Theories explaining human emotions are listed as: James-Lange Theory, Cannon-Bard Theory, Schachter-Singer Theory, Facial Feedback Theory and Lazarus Theory (Çapan, 2019: 198). Emotions (happiness, sadness, fear, astonishment, etc.) are inseparable parts of our individual and social lives. Our colloquial language is a basic tool that reflects our inner world to our environment. In this context, there are emotional expressions in all languages to reflect the individuals’ state of mind (Kalenderoğlu ve Arslan, 2017: 503). On the other hand, fear can be explained as a sudden and undesirable behavior and emotional reaction against a situation or danger with or without a certain reality (Helvacı, 2019:

24-30). Anxiety is expressed as an irrational state of fear occurring in the inner world of the individual (Kaya, Polat ve Değerli, 2017: 55). Emotions such as worry, desperation, anxiety, uncertainty and restlessness create tension in humans. While some people experience conflict against the fear they face, sometimes behaviors such as adaptation and habituation may occur.

Participant 1 expressed his/her restlessness, fear and worry about the spread and increase of coronavirus and that he/she feels tension during a conversation about coronavirus, as:

“First of all, I feel restless, afraid and worried as it increases and spreads day by day. I am also stressed when I hear any conversation.” (Participant 1, Single, between age 18-24, no chronic disease, high school graduate)

Participant 2 expressed that coronavirus leads him/her to anxiety and uncertainty about the future, as:

“I feel uncertainty and my anxiety increases about what can happen in the future.” (Participant 2, Single, between age 18-24, no chronic disease, high school graduate)

Participant 3 expressed that coronavirus is now a part of life and that it has been normalized depending on this situation, as:

“This type of conversation has started to sound normal and I feel worried that it sounds normal.” (Participant 3, Single, between age 18-24, no chronic disease, high school graduate)

Participant 4 expressed that coronavirus now is a concept heard every moment of life and it has become a pattern with anxiety, as:

“Coronavirus has now become a situation which we hear, talk and worry about every moment of our lives.” (Participant 4, Single, between age 18-24, no chronic disease, high school graduate)

Participant 5 expressed that he/she worries about conversations about coronavirus on behalf of himself/herself, his/her family and his/her beloved ones, as:

“I feel worried for my family and loved ones as I watch the news about coronavirus. I am afraid something will happen to them.” (Participant 5, Single, between age 18-24, has chronic disease, high school graduate)

Participant 6 expressed that coronavirus creates fear and desperation in himself/herself, irresponsible behavior of people increases his/her worries and he/she is anxious that the virus will not end, as:

“I feel fear and desperation. As I think about unconscious behaviors of people, I get the idea that this will not end. Everybody talks but the number of people who go into action to end this process, to protect themselves is unfortunately low.” (Participant 6, Single, between age 18-24, no chronic disease, high school graduate)

Participant 7 expressed that he/she got used to the fear of coronavirus, and the anxiety and worry which he/she felt at the beginning was replaced by adaptation as:

“Especially at first I was much more worried and upset. Although nowadays I feel great anxiety, fear and worry with the increase of cases, I feel like I and we (as a society) necessarily got used to this situation.”(Participant 7, Single, between age 18-24, no chronic disease, high school graduate)

Participant 8 expressed that coronavirus has caused worry and anxiety about himself/herself and the future of humanity, as:

“I feel worry more than fear when I hear news about coronavirus. Because it is a pandemic, balances are changing and this leads me to worry about the future of humanity.” (Participant 8, Single, between age 18-24, no chronic disease, high school graduate)

Participant 9 expressed that coronavirus exhausts his/her hopes and hinders his/her social relations, at same time it leads to social distancing, as:

“When I hear news about coronavirus, I sometimes think that it may be promising news. But I start to worry when I hear that breaking news are mostly more alarming news. The possibility of meeting the virus when I go into a social environment frightens me.” (Participant 9, Single, between age 18-24, no chronic disease, high school graduate)

Participant 10 expressed that he/she is afraid due to the high risk of being infected by coronavirus and concern that the measures taken will not be enough and at the same time his/her concern about the future of his/her children in case he/she gets infected by coronavirus, as:

“I feel fear and worry. I am worried because I am not sure about the way coronavirus is transmitted and whether the measures I have taken will be enough to be protected. I am afraid because I don't know what my children would do, what they would experience and whether I would transmit the disease to them in case I am infected by coronavirus.” (Participant 10, Married, between age 35-44, no chronic disease, university graduate)

In the world, mortality from COVID-19 is higher in males. However, females are more afraid of the coronavirus. COVID-19 creates various emotions in females. First of all, women are more afraid of and worried about COVID-19. Secondly, uncertainty when COVID-19 will end causes restlessness and tension. Besides other negative emotion expressions like anxiety and sadness, the extended time causes behaviors like habituation and perception of COVID-19 as a part of life by women. When qualitative data of the research were analyzed, feelings of fear and anxiety converged on one side and feelings of worry, uncertainty and hopelessness on the other side. Normalizing Coronavirus (COVID-19) and getting used to it are clustered as positive feelings.

Conclusion

COVID-19 is the most important reflection of the risks created by globalization in today's world. The pandemic that has emerged from one end of the world is threatening all humanity. The common point where Risk Society Theory and COVID-19 meet is the anxiety, worry and fear that arise in people. When the statistics of countries on COVID-19 are examined, it is observed that the male mortality rate is higher than for females. But many other studies show that social, economic and psychological reflections of COVID-19 leave deeper effects on women. When we scan the literature about COVID-19 and women, it is seen that women's participation in public space is restricted significantly and they face problems in accessing healthcare and emergency services.

H0 Hypothesis (fear of COVID-19 differs significantly between men and women) was validated at the end of the study. The question statement of the research (is the fear of COVID-19 reflected in the emotions, behaviors and attitudes of women?) was answered. It was concluded that fear of COVID-19 is reflected in the emotions, behaviors and attitudes of women. From the quantitative analysis obtained from the survey data and descriptive analysis results obtained from the interview forms, it was seen that the results were consistent with each other.

In a study performed by Gebhard, Regitz-Zagrosek, K. Neuhauser, Morgan and L. Klein (2020) on the effect of gender on COVID-19 results in Europe, data by gender for COVID-19 in some European countries were analyzed and it was reported that the number of cases by gender was similar but the virus had more severe results in aged men. Death-to-case ratio is highest for males with previous cardiovascular disease. It was concluded that the mechanisms explaining the decreased death-to-case ratio in women are now uncertain. In this study we achieved similar results as Gebhard, Regitz-Zagrosek, K. Neuhauser, Morgan and L. Klein (2020), who showed that women are biologically more resistant to COVID-19. As a result, their death rates are lower than men.

In a study conducted by Walter, L. A., and McGregor, A. (2020) on Sex- and Gender-specific observations and implications for COVID-19, it was demonstrated that biologically, males are more susceptible to an increased severity of infection and the effects of estrogen and testosterone on the immune system response and engagement differ, resulting in a less robust immunologic response in males and subsequent increased morbidity and mortality from viral respiratory illnesses. In addition, the X chromosome carries the largest number of immune-related genes in the human genome, perhaps also contributing to females' superior immune response (female preponderance of autoimmune diseases). We obtained similar results in our study as the study of Walter, L. A., and McGregor, A. (2020). Statistics show that females are biologically more resistant to COVID-19 and accordingly they have lower death rates.

Broche-Pérez, Fernández-Fleites, Jiménez-Puig, Fernández-Castillo, and C. Rodríguez-Martin (2020) performed a cross sectional web-based survey with 772 participants. They concluded that female participants experience, on average, a greater fear of COVID-19 compared to male participants. They reported that the gender of the participants significantly affected the level of fear of COVID-19 and that females experience the fear of COVID-19 at medium and high levels. When compared with a low-level of fear, the possibility of a woman with a medium-level of fear is 3.13 times a man and the possibility of a woman with a high-level of fear is 3.45 times a man. Similar results were found in our study as the research of Broche-Pérez, Fernández-Fleites, Jiménez-Puig, Fernández-Castillo, and C. Rodríguez-Martin (2020). Female participants experience greater fear of COVID-19.

In the cross-sectional study performed by Mohammadpour, Ghorbani, Khoramnia, Ahmadi, Ghvami, Maleki (2020) with 403 participants over the age of 18 who were exposed to COVID-19 in Kermanshah, Iran, a significant relationship was found between social distance and gender, and people who observed social distancing reported higher levels of fear of COVID-19 ($p < 0.001$). No significant relationship was found between handwashing behavior and gender variables, marital status and education ($p > 0.05$). In relation to fear of COVID-19, marital status and anxiety had a positive relationship with fear of COVID-19. However, self-judgment was negatively related to fear of COVID-19 ($p < 0.05$). We obtained similar results in our study as the study of Mohammadpour, Ghorbani, Khoramnia, Ahmadi, Ghvami, Maleki (2020). Women's inability to participate in public space and their higher observance of social distancing rules leads to greater fear of COVID-19.

In the study conducted by Evcili and Demirel (2020): Effects of COVID -19 Pandemic on Female Health and an Assessment on Suggestions, it was reported that the quarantine process and social isolation may lead to the exposure of women to gender-based violence in the home environment. It has been argued that the quarantine process increases the economic and social problems faced by women. We obtained similar results in our study as the study of Evcili and Demirel (2020). Quarantine and increased exclusion from public space also bring social, psychological and economic problems and these problems increase the fear of COVID-19.

In the context of gender, women's fear of COVID-19 is higher than men's. Women who cannot participate in public environments, who live dependent on their husbands and who face problems in requesting support for pregnancy and emergencies are more afraid of COVID-19 and they reflect this fear in their emotions. COVID-19 is more severe in male patients, and this is explained by the hormone estrogen. Perhaps the fear of COVID-19, which we detect in women, pushes them to more protection, and therefore the disease is observed less frequently and mildly in women.

References

- Aktan, E. (2018). *Sosyal Medya ve Sosyal Kaygı: Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma*. Selçuk İletişim, 11 (2), 35-53. DOI: 10.18094/josc.397272
- Alkan, V., Şimşek, S., Armağan Erbil, B. (2019). Karma Yöntem Deseni: Öyküleyici Alanyazın İncelemesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 559-582. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/enad/issue/45025/560606>
- Alpan, E. (2018). Toplumsal Cinsiyet Kalıp Yargılarının Çocuk Oyunlarına Yansıması. *Sanat Dergisi*, (31), 80-89. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunigsfd/issue/40055/294617>
- Aslan, A. (2020). *Risk Toplumu ve Din -Yeni Bir Sosyolojiye Doğru-*, Mustafa Günerigök, İstanbul Maarif Mektepleri Eğitim Basın Yayın, 2018, 253. Mukaddime, 11 (1), 274-279. DOI: 10.19059/mukaddime.705442
- Bakioğlu, F., Korkmaz, O. ve Ercan, H. (2020). Fear of COVID-19 and positivity: Mediating role of intolerance of uncertainty, depression, anxiety, and stress. *International Journal of Mental Health and Addiction*. doi: 10.1007/s11469-020-00331-y
- Broche-Pérez, Y., Fernández-Fleites, Z., Jiménez-Puig, Fernández-Castillo, E. ve C. Rodríguez-Martin B. (2020). Gender and Fear of Covid-19 in A Cuban Population Sample. *International Journal of Mental Health and Addiction*. <https://www.researchgate.net/publication/341782237>
- Çakı, F., Altundere, E. (2017). Risk Toplumunda Çocukluk. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (10-11), 147-171. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/izusbd/issue/54602/744398>
- Çapan, B. E. (2019). *Davranış Bilimlerine Giriş* (Bölüm Adı: Güdüler ve Duyular s.178-203). (Editör: Bilhan Kartal). Eskişehir: Açık Öğretim Fakültesi Yayını No: 1506
- Çuhacı, A. (2007). Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kuramı. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3 (14), 129-157. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuosyoloji/issue/520/4741>
- Dil, K. (2017). İnteraktif Yöntemlerin Öğrencilerdeki Toplumsal Cinsiyet Farkındalığına Etkisi: "Toplumsal Cinsiyet Ve Türkiye'de Kadın"

Dersi Örneği. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (MÜSBİD), 5 (10), 57-69.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tusbd/issue/35108/391491>

Evcili, F., Demirel, G. (2020). Covid-19 Pandemisi'nin Kadın Sağlığına Etkileri ve Öneriler Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Journal of Science and Health*, 1(2), 1-2.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tfsd/issue/55578/753322>

Gebhard, C., Regitz-Zagrosek, V., K. Neuhaus, H., Morgan, R., ve L. Klein, S. (2020). Impact of sex and gender on COVID-19 outcomes in Europe. *Biology of Sex Differences*, (2020) 11:29,
<https://doi.org/10.1186/s13293-020-00304-9>

Gençöz, T. (1998). Korku: Sebepleri, Sonuçları ve Başetme Yolları. *Kriz Dergisi*, 6(2), 0-0. DOI: 10.1501/Kriz_0000000068

Gürçayır-Teke, S. (2020). Gerçek Ozan Kimdir Diye Sorarsan/Çağına Tanıklık Eden Kişidir: Âşıkların Toplumsal Rollerini Açısından Koronavirüs Konulu Eserleri. *Milli Folklor*, 16 (2020), 5-17
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/millifolklor/issue/56908/772742>

Helvacı, A. (2019). Çocukların Hastane Korkularını Yenmede Sanatsal Etkinliklerin Rolü. *Görünüm*, 5/6 (5/6), 24-30.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/gorunum/issue/45855/579136>

Kalenderoğlu, İ, Arslan, H. (2017). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarında Duygu Bildiren İfadeler. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (17).
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/egitimvetoplum/issue/35909/402867>

Kaya, E, Polat, F, Değerli, H. (2017). Araştırmaya Yönelik İnanç ve Duyguların Araştırmaya Yönelik Kaygı Düzeyine Etkisi: Sağlık Yönetimi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28), 55-68.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/38547/451689>

Koçak, H, Memiş, K. (2018). Bilgi Toplumunda Korku: Bilgi Güvenliği ve Risk Toplumu. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (3), 1-10. DOI: 10.32709/akusosbil.484559

Mohammadpour, M., Ghorbani, V., Khoramni, S., Mojtaba Ahmadi, S. M., Ghvami M., Maleki, M. (2020). Anxiety, Self-Compassion, Gender Differences and COVID-19: Predicting Self-Care Behaviors and Fear

of COVID-19 Based on Anxiety and Self-Compassion with an Emphasis on Gender Differences. *Iran J Psychiatry* 2020; 15: 3: 213-219.

Özcan, A. (2020). Koronavirüs ve Kültürel Değişim. *TRT Akademi*, 6 (10), 866-869. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/trta/issue/56639/787244>

Richter, R. (2017). *Sosyolojik Paradigmalar Klasik ve Modern Sosyoloji Anlayışına Giriş* (Çeviren: Necmettin Doğan). (Eserin Orijinali 2001 yılında yayımlanmıştır). İstanbul: Küre Yayınları.

Sekmen, M. (2017). Masallar ve ‘Anlat İstanbul’ Filminin Toplumsal Cinsiyet Eleştirisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 827-845. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisobil/issue/34498/392429>

Şahin, M. (2019). Korku, Kaygı ve Kaygı (Anksiyete) Bozuklukları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6 (10), 117-135. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/50855/663245>

Turkan-İpek, İ. (2018). Risk Toplumunda Seçimler. *Sosyoekonomi*, 26 (36), 65-79. DOI: 10.17233/sosyoekonomi.2018.02.04

Tutar, C. (2019). Risk Toplumu Söylemlerinin Televizyon Reality Programlarında Temsili. *Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi Etkileşim*, (4), 88-115. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usuifade/issue/49338/630257>

Walter, L. A. ve McGregor, A. J. (2020). Sex and Gender-specific Observations and Implications for COVID-19. *Western Journal of Emergency Medicine: Integrating Emergency Care with Population Health*, 21(3), 10.5811/westjem.2020.4.47536

Web: <https://www.worldometers.info/coronavirus/coronavirus-age-sex-demographics/> 29.10.2020

Yeter, E. (2015). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadının Özneliği ve Din. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 15 (2), 189-210. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuilah/issue/27032/284635>

Yılmaz, R. (2013). *Reklamlarda Toplumsal Cinsiyet Kavramı: 1960-1990 Yılları Arası Milliyet Gazetesi Reklamlarına Yönelik Bir İçerik Analizi*. Selçuk İletişim, 4(4), 143-155. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19014/200746>

Zeybekoğlu Akbaş, Ö, Dursun, C. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Pandemisi Sürecinde Özel Alanına Kamusal Alanı Sığdıran Çalışan Anneler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7 (5), 78-94. <https://dergipark.org.tr/pub/asead/issue/54658/738006>

Annex 1. Information of Participants in Formal Interviews

<i>Participant</i>	<i>Marital Status</i>	<i>Age</i>	<i>Income Level</i>	<i>Existence of a chronic disease</i>	<i>Education Level</i>
Participant 1	Single	18-24	0-2.600 TL	No	High School Graduate
Participant 2	Single	18-24	0-2.600 TL	No	High School Graduate
Participant 3	Single	18-24	0-2.600 TL	No	High School Graduate
Participant 4	Single	18-24	0-2.600 TL	No	High School Graduate
Participant 5	Single	18-24	0-2.600 TL	Yes	High School Graduate
Participant 6	Single	18-24	3.501-5.000 TL	No	High School Graduate
Participant 7	Single	18-24	0-2.600 TL	No	High School Graduate
Participant 8	Single	18-24	0-2.600 TL	No	High School Graduate
Participant 9	Single	18-24	0-2.600 TL	No	High School Graduate
Participant 10	Married	35-44	5.001-7.500 TL	Yes	University Graduate

KOVID-19 SÜRECİNDE SEKTÖR ENDEKSLERİNİN FİYAT BALONLARI AÇISINDAN TEST EDİLMESİ: TÜRKİYE ÜZERİNE UYGULAMALI BİR ANALİZ

Hakan YILDIRIM* & Saffet AKDAĞ**

Öz

Piyasalar açısından önem arz eden fiyat balonları uzun vadede yatırımcıların getirileri üzerinde de olumsuz etkilere sebep olmaktadır. Arz ve talebe göre hareket eden fiyatların seyri üzerinde önemli etkiye sahip olan fiyat balonları finansal krizlerin habercisi olarak kabul görmektedir. Bu durumda fiyat balonlarına ait oluşumların ve bu oluşumların hangi varlıklar üzerinde oluştuğu konusunun araştırılması önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de öncü endeks olarak kabul gören BİST100 endeksini genelleyerek fiyat balonlarının varlığını test etmek yerine, endeksin bileşenleri arasında yer alan tüm sektör endekslerini fiyat balonlarının varlığı açısından test etmektir. Bu sayede özellikle pandemi sürecinde Borsa İstanbul’da oluşabilecek fiyat balonları farklı sektörler açısından değerlendirilmiş olacaktır. Küresel piyasalar üzerinde önemli ve olumsuz etkilere sahip olan Covid-19 pandemi sürecinde, 23 farklı sektör endeksi açısından fiyat balonları 11.03.2020 ile 31.12.2020 dönemine ait günlük açılış verileri kullanılarak Generalized Sup-Augmented Dickey Fuller (GSADF) testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde pandemi süreci içerisinde 23 farklı sektör endeksi içinden on sektör endeksinde istatistiksel olarak fiyat balonunun varlığına ulaşılrken, geriye kalan 13 sektör endeksinde fiyat balonunun varlığına ulaşılamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Fiyat Balonu, Sektör Endeksleri, GSADF Testi, Borsa İstanbul

TESTING SECTOR INDICES FOR PRICE BUBBLES IN THE COVID-19 PROCESS: AN APPLIED ANALYSIS ON TURKEY

Abstract

Price bubbles, which are important for the markets, cause negative effects on the returns of investors in the long run. Bubbles, which significantly affect prices that move according to supply and demand, are considered to be the precursors of financial crises. In this case, it is important to determine on which assets the price bubbles occur. This study focuses not on testing the existence of price bubbles by

* Doç. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Lojistik Yönetimi Bölümü, hayildirim@gelisim.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-3271-2841>

** Doç. Dr., Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, saffetakdag@tarsus.edu.tr , <https://orcid.org/0000-0001-9576-6786>

generalizing the BIST100 index, which is accepted as the leading index in Turkey. Instead, it aims to test all sector indices that are among the components of the BIST100 index for the presence of price bubbles. In this way, price bubbles that may occur in Borsa Istanbul, especially during the pandemic process, will be evaluated in terms of different sectors. During the Covid-19 pandemic, which has significant and negative effects on global markets, price bubbles in terms of 23 different sector indices were analyzed with the Generalized Sup-Augmented Dickey Fuller (GSADF) test using daily opening data for the period 11.03.2020 and 31.12.2020. The findings revealed that the existence of a price bubble was statistically observed in ten sector indices out of 23 different sector indices during the pandemic, while the existence of a price bubble was not observed in the other 13 sector indices.

Keywords: Price Bubble, Sector Indices, GSADF Test, Borsa İstanbul

Giriş

Reel ve finansal piyasaların önemli bir parçası olan bireysel ve kurumsal yatırımcılar, fiyat hareketlerinin gelecekte ne olacağı bilmek istemektedirler. Bu nedenle yatırımcılar piyasa haberlerini, uzman görüşlerini ve fiyatlara etki edebilecek göstergeleri yakından takip etmektedirler. Belirsizliği pek de hoş karşılamayan yatırımcılar aşırı fiyat artışı veya düşüşlerinde bu belirsizliği daha fazla hissetmektedirler. Bu yüzden ki fiyat balonları finans literatüründe önemli bir araştırma konusu haline gelmiş ve bu konu hakkında sayısız araştırmalar yapılmıştır. Fiyat balonunun nasıl ifade edilmesi gerektiğini, hangi durumlarda fiyat balonunun oluştuğunu ve hangi varlıkların hangi dönemlerde fiyat balonuna sahip olduğunu araştıran birçok çalışmaya rastlanmaktadır.

Basit biçimde ifade edildiğinde ekonomik açıdan değere sahip bir varlığın fiyatındaki keskin ve hızlı artışlar “fiyat balonu” olarak ifade edilebilmektedir (Korkmaz vd., 2016:30). Diğer taraftan finansal krizlerin önemli bir göstergesi olarak kabul edilebilecek fiyat balonları farklı çalışmalarda benzer tanımlamalar ile ifade edilmiştir. Literatür incelendiğinde Blanchard’ın (1979) çalışmasında ekonomik değeri olan varlıklara ait fiyatların bir nedene bağlanamayacak şekilde hızlı bir şekilde artış göstermesi, belirli bir süre sonunda ani bir düşüş yaşaması şeklinde ifade edilirken, Flood ve Garber’in (1980) çalışmasında fiyatların belirli piyasa kurallarının dışında kendiliğinden bir hareket içine girdiği ifade edilmiştir. Bir diğer araştırma konusu ise varlık fiyatlarının hangi durumda balon olarak ifade edilebileceği hususudur. Mayer’in (2011) çalışmasında varlık fiyatlarının yükseliş eğiliminde iken beklenenden fazla artış göstermesi ve düşüş eğiliminde iken beklenenden çok daha fazla düşüş göstermesi durumunda fiyatlarda bir fiyat balonunun olduğu ifade edilmiştir. Kindleberger (1996) çalışmasında balon kavramı uzun vadede artan fiyat hareketi sonucunda yaşanan ani düşüş olarak ifade edilmiştir (Şahin, 2020: 64).

Literatürde yapılan tanımlar incelendiğinde fiyat balonlarının varlığının ekonomi ve finansal piyasalar açısından önemli bir sorun teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Öyle ki özellikle konut, hisse senedi, döviz kuru, emtia ve son günlerin gündemini meşgul eden kripto para fiyatları yatırımcıların tercih

ettiği önemli yatırım türleri olup, yatırıma konu olan bu değişkenlerde oluşabilecek fiyat balonları yatırımcıların göreceli olarak zarar etmelerine sebep olabilir. Bu durumda bazı yatırımcılar yeteri kadar kâr ettiğini düşünüp yüksek getiriler elde edebilir. Ancak bazı yatırımcılar ise fiyat artışlarının devam edeceği düşüncesiyle varlık alımlarına devam edebilir ve fiyat balonunun patlaması neticesinde ani fiyat düşüşleri sebebiyle büyük zararlar yaşayabilirler. Fiyatların olması gereken seviyeler yerine sanal bir yükseliş içinde hareket etmesi piyasalardaki dengeyi bozabilir ve buna bağlı olarak yapılan yatırımların azımsanamaz bir zarar içinde sıkışıp kalmasına neden olabilir. Özellikle küresel piyasaları etkisi altına alan Kovid-19 pandemi sürecinde oluşabilecek fiyat balonları ve bu balonlardaki sönme durumu daha da şiddetli olabilir. Bu durum ise kurumsal ve bireysel yatırımcıların daha yüksek zararlar ile karşılaşması veya sahip oldukları yatırımlara ait getirilerinin başa baş noktasına veya kâr noktasına dönüşmesi için daha uzun süre beklemlerine sebep olabilir. Bu nedenle söz konusu çalışmada Kovid-19 döneminde Borsa İstanbul'un bileşenleri olan sektör endekslerinin tamamı için fiyat balonlarının varlığı test edilmiştir. Böylelikle finansal kriz, pandemi ve benzer olağan üstü durumların yaşandığı dönemlerde fiyat balonlarının varlığı test edilmiş olacaktır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde fiyat balonlarının literatürde nasıl vurgulandığı ve çalışma hakkında genel bilgiler verilirken, ikinci bölümde fiyat balonlarının farklı varlıklar için test edildiği literatür taramasına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde fiyat balonlarının varlığını test etmek için uygulanan ve en güncel kullanıma sahip GSADF yöntemine ait matematiksel alt yapıdan bahsedilmiştir. Dördüncü bölümde Kovid-19 sürecini kapsayan 11.03.2020 - 31.12.2020 dönemine ait günlük açılış verileri kullanılarak 23 farklı sektörün borsa endeksinde fiyat balonlarının varlığı test edilmiş olup, elde edilen bulgular istatistiksel olarak değerlendirilmiştir. Beşinci sıradaki sonuç bölümü ise literatür ve elde edilen bulguların genel bir şekilde değerlendirilmesini kapsamaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür araştırıldığında fiyat balonlarının varlığını sorgulayan sayısız çalışmaya ulaşılmaktadır. Farklı varlıklar üzerinde araştırmaya konu olan fiyat balonları önemli ve yaygın bir araştırma konusu haline gelmiş olup farklı analiz yöntemleri ile test edilmeye çalışılmaktadır. Bu bölümde ulusal ve uluslararası anlamda yapılan araştırmalara yer verilmiş olup farklı varlıklara ait literatürün olması sebebiyle kronolojik bir sıralama çerçevesinde sunulmamıştır.

Geçmişte yapılan çalışmalar fiyat balonlarının test edilmesinde uygulanan yöntemler açısından değerlendirildiğinde farklı analizlerin uygulandığına ulaşılmaktadır. Shiller (1981) çalışmasında varyans sınır testleri önerilirken, son yıllarda popüler hale gelen Phillips, Wu ve Yu, (2011) çalışması tarafından geliştirilen SADF testi ve Phillips, Shi ve Yu (2015)

çalışmasında önerilen, çoklu balon oluşumlarının tespitine imkân tanıyan GSADF testi kullanılmaktadır.

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde fiyat balonlarına yönelik çalışmaların çoğunlukla konut piyasasında gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu kapsamdaki çalışmalar şu şekilde özetlenebilir: Zeren ve Ergüzel (2015) çalışmasında Türkiye'nin üç büyük şehri olan İstanbul, Ankara ve İzmir gibi bölgelerin konut fiyatlarında oluşabilecek fiyat balonları test edilmiştir. SADF ve GSADF testlerinin uygulandığı çalışmada elde edilen bulgular üç büyük kentteki konutlara ait fiyatlarda balon oluşumlarının olmadığı yönündedir. Zeren ve Ergüzel (2015) çalışmasında olduğu gibi İstanbul, Ankara ve İzmir illerinin test edildiği Coşkun ve Jadevicius (2017) çalışmasında elde edilen bulgular neticesinde aynı sonuçlara varılmış olup, üç il için fiyat balonlarına rastlanmamıştır. Benzer bir çalışma olan ancak farklı bir analizin uygulandığı Çağlı (2018) çalışmasında Türkiye konut endeksi verileri ile Türkiye'nin genelinde oluşabilecek fiyat balonları test edilmiştir. Uygulanan Co-moving Systems modeli neticesinde Türkiye genelinde konut fiyatlarında balonlara ulaşılmıştır. İskenderoğlu ve Akdağ (2019) çalışmasında uygulanan SADF ve GSADF birim kök testleri neticesinde İzmir ve İstanbul'un yanı sıra Türkiye genelinde fiyat balonlarının varlığına ulaşılmıştır. Ankara ili için SADF testi sonucunda fiyat balonunun varlığına ulaşılırken, GSADF testi sonucunda ise ulaşılamamıştır.

Chen ve Funke (2013) çalışmasında Almanya'daki konut fiyatları endeksine ait fiyat balonlarının varlığı test edilmiştir. Çeyrek dönemlik konut fiyatlarının test edildiği çalışmada uygulanan SADF testi neticesinde konut fiyatlarında fiyat balonlarının varlığına ulaşılamamıştır. Farklı bir yöntem uygulayan Engsted, Hviid ve Pedersen (2015) çalışmasında 18 farklı OECD ülkesi için GSADF testi uygulanmış ve elde edilen bulgu Almanya ve İtalya açısından Chen ve Funke (2013) çalışması ile örtüşürken, diğer 16 OECD ülkesi için konut fiyatlarındaki balonların varlığına ulaşılmıştır. Farklı bir ülke için uygulanan ancak aynı yöntemin uygulandığı Escobari ve Jafarnejad (2016) çalışmasında gayrimenkul yatırım ortaklığı endeksine ait aylık veriler kullanılmış ve elde edilen bulgu neticesinde ABD'de fiyat balonunun varlığına ulaşılmıştır. Farklı ülkeler için fiyat balonlarının konut fiyatları üzerinde varlığını test eden Fabozzi ve Xiao (2018) ve Hu ve Oxley (2018) çalışmalarında benzer bulgulara ulaşılmış olup sırasıyla ABD ve Japonya'da konut piyasasında fiyat balonlarının varlığına ulaşılmıştır.

Fiyat balonu araştırmalarına konu olan bir diğer sektör ise kıymetli madenler ve değerli metallere ait gruptur. Diba ve Grossman (1984) çalışmasında altın fiyatları için balonların varlığı test edilmiştir. Uygulanan frekans analizi neticesinde altın fiyatlarında balonun olmadığına ulaşılmıştır. Diba ve Grossman (1984) çalışmasına benzer ancak farklı dönemin kullanıldığı Lucey ve O'Connor (2013) çalışmasında uygulanan Markov Switching ADF testi neticesinde altın fiyatlarında balonların varlığına ulaşılmıştır. Çeşitli kıymetli madenlere ait fiyat balonlarının test edildiği Assenmacher ve Czudaj (2014) çalışmasında nikel, alüminyum, çinko ve

bakır gibi emtia fiyatlarında balonların varlığı test edilmiştir. Uygulanan SADF testi neticesinde alüminyum ve çinko fiyatlarında balonlara rastlanmazken, bakır ve nikel fiyatlarında balonların varlığına ulaşılmıştır. Pan (2018) çalışmasında gümüş ve altın fiyatlarını balon oluşumu açısından değerlendirilmiştir. Uygulanan SADF ve GSADF birim kök testi neticesinde elde edilen bulgular her iki kıymetli maden fiyatlarında balonların varlığına ulaşılmıştır. Yıldırım (2020) çalışmasında 16 farklı gerçek zamanlı emtia fiyatlarına ait balonların varlığı test edilmiştir. Uygulanan SADF testi neticesinde elde edilen bulgular sığır eti ve kereste fiyatları için balonların var olduğu yönündeyken, diğer 14 emtia için ise balonların varlığına ulaşamamıştır.

Fiyat balonlarının test edildiği menkul kıymet piyasaları ulusal ve uluslararası kapsamda incelendiğinde ise, Dezhbakhsh ve Demirguc-Kunt (1990) çalışmasında Amerikan borsasındaki balonların varlığı test edilmiştir. West yönteminin kullanıldığı çalışmada elde edilen bulgular balonların varlığının olmadığı yönündedir. Dezhbakhsh ve Demirguc-Kunt (1990) çalışmasına benzer bir çalışma olan Brooks ve Katsaris (2003) çalışmasında İngiltere'nin öncü borsa endeksi olan FTSE endeksindeki fiyat balonları test edilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde fiyat balonlarının varlığına ulaşılmıştır. Bir diğer benzer çalışma olan Cunado vd. (2005) çalışmasında NASDAQ endeksine ait fiyat balonlarının varlığı test edilmiştir. Elde edilen bulgular ise NASDAQ endeksi aylık veriler açısından fiyat balonuna sahipken, haftalık ve günlük balonların varlığına ulaşamamıştır. Diğer taraftan ulusal anlamda Taşçı ve Okuyan (2009), Yanık ve Aytürk (2011), Bozoklu ve Zeren (2013), Korkmaz vd. (2016), Çağlı ve Mandacı (2017), Anavatan ve Kayacan (2018) gibi çalışmalar BİST100 endeksinde fiyat balonlarının varlığını test eden önemli çalışmalar olup elde edilen bulgular neticesinde fiyat balonlarının varlığına ulaşamamıştır.

2. VERİ VE METODOLOJİ

Söz konusu çalışmada Borsa İstanbul'un önemli bileşenleri olan 23 farklı sektör endeksine ait günlük açılış fiyatları kullanılmıştır. Phillips vd.'nin (2011) çalışmasında geliştirilen SADF analizi ve ileriki yıllarda Phillips vd.'nin (2015) çalışmasında geliştirilen GSADF testleri uygulanmış olup www.investing.com internet sitesi üzerinden elde edilen 23 farklı değişkenin 11.03.2020 ile 31.12.2020 dönemine ait fiyat balonu oluşumları Eviews programı ile test edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait kısaltma ve açıklamaları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlere Ait Kısaltma ve Açılımlar

Değişken	Sembol	Değişken	Sembol
BİST Bankalar	XBANK	BİST Odun, Kâğıt & Baskı	XKAGT
BİST Basit Metaller	XMANA	BİST Sanayi	XUSIN
BİST Bilgi Teknolojileri	XBLSM	BİST Sigorta	XSGRT
BİST Elektrik	XELKT	BİST Spor	XSPOR
BİST Finansallar	XUMAL	BİST Teknoloji	XUTEK
BİST Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları	XGMYO	BİST Tekstil & Deri	XTEKS
BİST Hizmet	XUHIZ	BİST Telekomünikasyon	XILTM
BİST Holding & Yatırımlar	XHOLD	BİST Toptan Satış & Perakende	XTCRT
BİST Kimyasal, Petrol & Plastik	XKMYA	Ticaret	XTRZM
BİST Leasing ve Faktöring	XFINK	BİST Turizm	XULAS
BİST Metal Harici Mineral Ürünler	XTAST	BİST Ulaştırma	XGIDA
BİST Metal Ürünleri & Makineler	XMESY	BİST Yiyecek & İçecek	

Çalışmada fiyat balonlarına ait oluşumların tespiti için SADF testi yerine GSADF testinin uygulanmasının sebebi ise GSADF testinin SADF testine nazaran daha gelişmiş sonuçlar verebiliyor olmasıdır. Phillips vd.'nin (2015) çalışmasında SADF testinin birden fazla sayıda oluşan balonların olması halinde tespit etme gücünün sınırlı olduğu ifade edilmiş ve çoklu balon oluşumunda tespit yeteneği daha yüksek olan GSADF testi önerilmiştir.

SADF ve GSADF testi için birim kök hesaplamaları uygulanırken eşitlik 1'de yer alan regresyon eşitliği uygulanmaktadır (El Montasser vd., 2015: 21):

$$y_t = m + \lambda y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta y_{t-1} + \epsilon_t, \epsilon_t \sim iid N(0, \sigma^2), t = 1, \dots, T \quad (1)$$

Standart bir ADF testi için $y_{(t-1)}$, (λ) katsayısının standart hatası olan λ' ye bölünerek oluşmaktadır. Söz konusu denklem aşağıda yer alan eşitlik 2'de gösterilmektedir (İskenderoğlu ve Akdağ, 2019:1089):

$$ADF_{r_1, r_2} = \frac{\lambda_{r_1, r_2}}{se(\lambda_{r_1, r_2})} \quad (2)$$

Regresyon denklemi ile sağ kuyruklu ADF testleri neticesinde GSADF testine ait eşitlik kurulabilmektedir. Böylelikle başlangıç noktası olan r_1 ile bitiş noktası olan r_2 değişerek sıfır noktasından farklılaşmakta ve alt örneklemeler oluşmaktadır.

Örnekleme ait aralığın 0 ve 1 arasında yer aldığı göz önüne alındığında başlangıç noktasının 0 ve $r_2 - r_0$ arasında, bitiş noktasının ise r_0 ve 1 arasında değişmekte olduğu beklenir (Evrin Mandacı ve Çağlı, 2018:96-97).

GSADF testinin uygulaması aşamasında uygulanacak eşitlikler ise sırasıyla eşitlik 3 ve 4'de yer almaktadır (Phillips vd., 2015:1048- 1049):

$$SADF_{r_2}(r_0) = \text{Sup}_{r_1 \in [0, r_2 - r_0]} ADF_{r_1}^{r_2} \quad (3)$$

$$GSADF(r_0) = \text{Sup}_{r_2 \in [r_0 - 1]} SADF_{r_2}(r_0) \quad (4)$$

Fiyat balonlarının varlığının test edildiği SADF ve GSADF testlerinde fiyat balonunun olmadığını temsil eden boş hipotez $H_0: \lambda = 1$ 'e olarak ifade edilirken, $H_1: \lambda > 1$ ise fiyat balonunun varlığını temsil etmektedir.

3. BULGULAR

Çalışmaya konu olan 23 farklı değişkenin sektör endekslerine ait fiyat balonlarının varlığını test eden GSADF testi sonuçlarından önce ilgili değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiş olup, elde edilen bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir:

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	XBANK	XMANA	XBLSM	XELKT	XUMAL	XTRZM
Ortalama	1245,26	2721,96	547,27	61,48	1204,15	187,37
Maximum	1559,03	4291,16	773,98	87,80	1562,50	293,46
Minimum	1054,65	1849,95	258,22	33,96	919,36	69,13
Standart Sapma	122,87	586,60	117,15	14,85	141,88	61,62
	XTAST	XMESY	XKAGT	XUSIN	XSGRT	XULAS
Ortalama	1178,59	2101,91	1285,89	1586,31	4767,14	1347,42
Maximum	1863,22	3217,25	2327,47	2345,72	6101,65	1733,98
Minimum	566,27	1156,42	559,15	977,15	3034,70	857,02
Standart Sapma	345,80	539,93	479,72	322,79	835,23	170,83
	XGMYO	XUHIZ	XHOLD	XKMYA	XFINK	XGIDA
Ortalama	494,73	993,23	960,84	1240,59	843,61	1628,84
Maximum	657,78	1200,90	1293,09	1861,61	1010,31	2082,83
Minimum	288,83	678,69	654,82	772,89	478,33	1061,92
Standart Sapma	99,54	120,33	139,89	216,14	118,12	262,93
	XSPOR	XUTEK	XTEKS	XILTM	XTCRT	
Ortalama	761,10	1582,63	601,39	377,00	3096,68	
Maximum	1439,46	1955,96	857,72	430,78	3713,51	
Minimum	299,99	923,81	300,42	303,47	2000,01	
Standart Sapma	215,24	248,38	142,87	29,54	392,07	

Tanımlayıcı istatistiklere ait bulgular incelendiğinde Tablo 2'de görüldüğü üzere BİST Sigorta (XSGRT) endeksinin en yüksek oynaklığa sahip olduğuna ulaşılrken, en düşük oynaklığın ise BİST Elektrik (XELKT) endeksi olduğuna ulaşılmaktadır. Sektör endekslerine ait fiyat balonunun varlığını test eden GSADF testi bulguları ise Tablo 3'te yer almaktadır:

Tablo 3: GSADF Testine Ait Bulgular

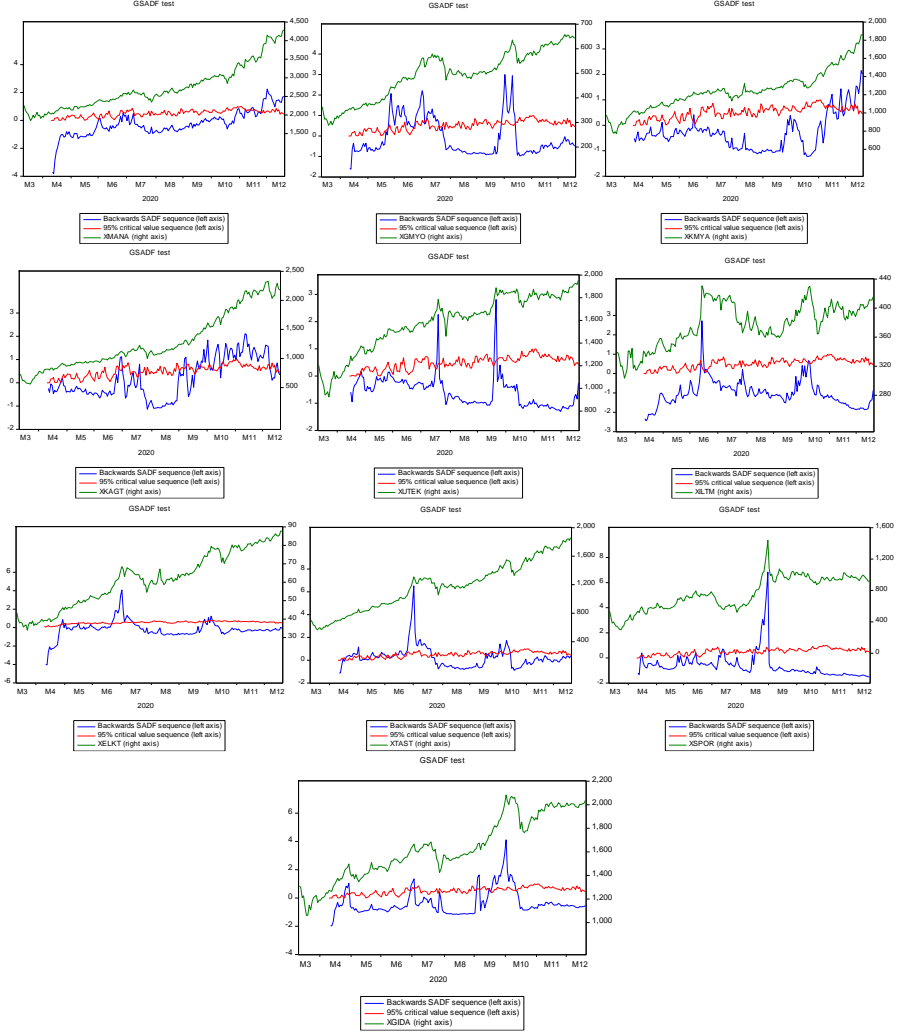
Değişkenler	Kritik Değerler			Test istatistiği
	1%	5%	10%	
XBANK	3.374000	2.008906	1.693620	1.911871
XMANA	3.374000	2.008906	1.693620	2.253660**
XBLSM	3.374000	2.008906	1.693620	1.824117
XELKT	2.896606	2.215091	1.993785	4.089698*
XUMAL	3.058295	2.008906	1.676824	1.473840
XGMYO	3.374000	2.008906	1.693620	2.996055**
XUHIZ	3.374000	2.008906	1.693620	1.426825
XHOLD	3.374000	2.008906	1.693620	1.500941
XKMYA	3.374000	2.008906	1.693620	2.149343**
XFINK	3.374000	2.008906	1.693620	0.799823
XTAST	3.374000	2.008906	1.693620	6.518026*
XMESY	3.374000	2.008906	1.693620	1.858827
XKAGT	3.374000	2.008906	1.693620	2.108066**
XUSIN	3.058295	2.008906	1.676824	1.673799
XSGRT	3.374000	2.008906	1.693620	1.308627
XSPOR	3.374000	2.008906	1.693620	6.836022*
XUTEK	3.058295	2.008906	1.676824	2.812740**
XTEKS	3.374000	2.008906	1.693620	0.974599
XILTM	3.374000	2.008906	1.693620	2.728149**
XTCRT	3.374000	2.008906	1.693620	0.924819
XTRZM	3.058295	2.008906	1.676824	1.844443
XULAS	3.058295	2.008906	1.676824	1.740595
XGIDA	3.374000	2.008906	1.693620	4.112928*

*% 1, **% 5 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir. Kritik değerler, 100 tekrarlı Monte-Carlo simülasyonundan elde edilmiş olup window size 0,10 düzeyinde esas alınarak 23 olarak belirlenmiştir.

GSADF testine ait bulgulara yer verilen Tablo 3 incelendiğinde BİST Basit Metaller (XMANA), BİST Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları (XGMYO), BİST Kimyasal, Petrol ve Plastik (XKMYA), BİST Odun, Kâğıt ve Baskı (XKAGT), BİST Teknoloji (XUTEK) ve BİST Telekomünikasyon (XILTM) için %5 önem seviyesinde fiyat balonunun varlığına ulaşılrken, BİST Elektrik (XELKT), BİST Metal Harici Mineral Ürünler (XTAST), BİST Spor (XSPOR) ile BİST Yiyecek ve İçecek (XGIDA) endeksi için ise %1 önem seviyesinde fiyat balonunun varlığına ulaşılmıştır. Bu durum Kovid-19 pandemi sürecinde Borsa İstanbul'un bileşenleri olan toplam 23 farklı sektör endeksi içerisinde yer alan on farklı sektör için fiyat balonunun var olmadığını ifade eden H₀ hipotezi reddedilirken, geriye kalan on üç sektör endeksi için ise H₀ hipotezi kabul edilmiştir. Çalışmaya dâhil edilen tüm değişkenlere ait GSADF testi grafikleri Ek 1'de sunulmuş olup istatistiksel

olarak anlamlı bulgulara sahip olan değişkenlere ait grafikler Grafik 1'de verilmiştir.

Grafik 1: Fiyat Balonu Bulunan Sektör Endekslerine Ait GSADF Test Grafikleri



Grafik 1'de sırası ile Kovid-19 sürecinde fiyat balonu oluşumlarının meydana geldiği XMANA, XGMYO, XKMYA, XKAGT, XUTEK, XILTM, XELKT, XTAST, XSPOR ve XGIDA gibi sektör endekslerine ait GSADF testi grafiklerine yer verilmiştir. Söz konusu grafikler fiyat balonunun oluştuğu dönemi görsel olarak gözler önüne sermektedir. Üç farklı yatay çizgi içinde başlangıç noktası en altta yer alan (mavi) çizgi ile iki çizginin arasında konumlanan (kırmızı) çizginin kesiştiği ve mavi çizginin söz konusu

kesişmeden sonra kırmızı çizginin üzerine çıktığı bölge fiyat balonunun oluştuğu döneme işaret etmektedir. Tekrar mavi çizginin kırmızı çizginin altında yer alması durumunda fiyat balonunun söndüğü anlamı çıkarılabilir. Grafikler incelendiğinde her bir değişken için çok sayıda balon oluşumu söz konusu olmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Piyasalar üzerinde önemli ve olumsuz bir şekilde etki yaratan fiyat balonları sadece piyasalar üzerinde değil finansal piyasaların önemli aktörleri olan yatırımcıların getirileri üzerinde de olumsuz etkilere sahip olmaktadır. Arz ve talebe göre hareket eden fiyatların seyri üzerinde önemli etkiye sahip olan fiyat balonları finansal krizlerin gelmekte olduğuna da işaret edebilmektedir. Bu durum fiyat balonlarına ait oluşumların ve bu oluşumların hangi varlıklar üzerinde oluştuğunu konusunun ne kadar önemli olduğunun önemli bir işaretidir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin öncü endeksi olan BİST100 endeksini genelleyerek fiyat balonlarının varlığını test etmek yerine, endeksin bileşenleri arasında yer alan tüm sektör endekslerini fiyat balonlarının varlığı açısından test etmektir. Böylelikle özellikle pandemi sürecinde Borsa İstanbul'da oluşabilecek fiyat balonları farklı sektörler açısından değerlendirilmiş olacaktır. Küresel piyasalar üzerinde önemli ve olumsuz etkilere sahip olan Kovid-19 pandemi süreci içinde fiyat balonları Borsa İstanbul'un bileşenleri olan 23 farklı sektör endeksi açısından Phillips vd.'nin (2015) çalışmasında geliştirilen GSADF testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde pandemi süreci içerisinde 23 farklı sektör endeksi içinden on sektör endeksinde istatistiksel olarak fiyat balonunun varlığına ulaşılırken, geri kalan 13 sektör endeksinde fiyat balonunun varlığına ulaşamamıştır. Fiyat balonlarının varlığına ulaşılan sektör endeksleri BİST Basit Metaller (XMANA), BİST Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları (XGMYO), BİST Kimyasal, Petrol ve Plastik (XKMYA), BİST Odun, Kağıt ve Baskı (XKAGT), BİST Teknoloji (XUTEK), BİST Telekomünikasyon (XILTM), BİST Elektrik (XELKT), BİST Metal Harici Mineral Ürünler (XTAST), BİST Spor (XSPOR) ile BİST Yiyecek ve İçecek (XGIDA) endeksleridir. Söz konusu 10 sektör endeksi için fiyat balonlarının var olmasının altında yatan sebepler farklılık arz edebilir. Özellikle teknoloji, telekomünikasyon ve elektrik sektöründe gerek karantina uygulamaları gerekse uzaktan eğitim ve iş modellerine geçilmesinin sektör ürünlerine olan talebi artırması ve beraberinde kârlılıklarının da artması beklentisinin bu tür sonuçların doğmasına neden olduğu düşünülmektedir. Benzer şekilde pandeminin, ilaç sektörünün de yer aldığı kimya endeksi, artan hijyen ihtiyacı nedeniyle kağıt havlu, peçete ve tek kullanımlık selüloz tabanlı ürünlerin yer aldığı kağıt endeksi ve gıda endekslerinde benzer bir sonuç yaratması beklentiler dahilindedir. Pandemi döneminde özellikle faizler üzerinde baskı nedeniyle düşük faiz politikası konut satışlarında dolayısıyla fiyatlarında bir dönem ciddi talep artışı yaratmıştır. Bu artış başta GYO olmak üzere konut yapımında

rol oynayan basit metal ve çimento özelinde mineral ürünlere olan talebin de artışına neden olmuş bu da beraberinde ilgili şirketlere olan ilgiyi artırmıştır.

Sonuç olarak pandemi döneminde bazı sektörlerin ürettiği ürünlere olan yoğun ilgi, ilgili şirketlerin kârlarında artış beklentisine neden olmuş dolayısıyla bu beklenti şirketin hisse senetlerine olan talebi artırmıştır. Bu talep artışının beraberinde ilgili şirketlerin hisse senetleri fiyatlarında balonlara neden olduğu düşünülmektedir. Ancak fiyat balonlarının belirli sektörlerle sınırlı kalması, dönemsel oluşu ve süreklilik arz etmemesi nedeniyle ciddi bir finansal sıkıntı yaratacağı düşünülmemektedir. Normalleşme ile birlikte ilgili sektörlerin de fiyat hareketlerinin genel bir dengeye kavuşacağı öngörülebilir. Bu bağlamda ilgili endekse yatırım yapacak yatırımcıların pandemi sürecini takip ederek yatırım kararlarını sürekli revize etmeleri, dolayısıyla aktif portföy stratejisi izlemeleri önerilebilir.

Bundan sonra yapılacak benzer çalışmalarda fiyat balonlarının söz konusu olduğu sektör endeksleri içinde yer alan hisse senetlerine yatırım yapan yatırımcıların finansal okuryazarlık ve bilişsel kökenli ön yargılar açısından anket yöntemi ile değerlendirilmesi literatüre önemli katkı sağlayabilir.

Kaynakça

- Anavatan, A. ve Kayacan, E. Y. (2018). BIST100 Endeksinde Balon Etkisinin İncelenmesi, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(8), ss.124-131.
- Assenmacher, W. and Czudaj, R. (2015). *Do industrial metals prices exhibit bubble behavior?* In: Beran J., Feng Y., Hebbel H. (eds). In *Empirical economic and financial research* (ss. 275-286). UK: Springer, Cham.
- Blanchard, O. J. (1979). Speculative Bubbles, Crashes and Rational Expectations, *Economic Letters*, 3(4), ss.263-271.
- Bozoklu, Ş. ve Zeren, F. (2013). Türkiye Hisse Senedi Piyasasında Rasyonel Köpükler: Saklı Eş Bütünleşme Yaklaşımı, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(9), ss.17-31.
- Brooks, C. and Katsaris, A. (2003). Rational Speculative Bubbles: An Empirical Investigation of the London Stock Exchange, *Bulletin of Economic Research*, 55(4), ss.319-346.
- Chen, X. and Funke, M. (2013). Renewed momentum in the German housing market: Boom or bubble? *Cesifo Working Paper*, No. 4287 Ludwig Maximilian University.

- Coşkun, Y. and Jadevicius, A. (2017). Is there a housing bubble in Turkey? *Real Estate Management and Valuation*, 25(1), ss.48-73.
- Cunado, J., Gil-Alana, L. A., De Gracia, F. P. (2005). A test for rational bubbles in the NASDAQ stock index: A fractionally integrated approach, *Journal of Banking & Finance*, 29(10), ss.2633-2654.
- Çağlı, E. C. (2018). Explosive behavior in the real estate market of Turkey, *Borsa Istanbul Review*, In Press, ss.1-6.
- Dezhbakhsh, H. ve Demirguc-Kunt, A. (1990). On the Presence of Speculative Bubbles in Stock Prices, *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 25(1), ss.101-112.
- Diba, B. and Grossman, H. (1984). Rational bubbles in the price of gold. *NBER Working Paper*, No. 1300.
- El Montasser, G., Gupta, R., Martins, A. L., Wanke, P. (2015). Are there multiple bubbles in the ethanol–gasoline price ratio of Brazil? *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, ss.19-23.
- Engsted, T., Hviid, S. J., Pedersen, T. Q. (2016). Explosive bubbles in house prices? Evidence from the OECD countries, *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 40, ss.14-25
- Escobari, D. and Jafarinejad, M. (2016). Date stamping bubbles in real estate investment trusts, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 60, ss.224-230.
- Evrin Mandacı, P. ve Çağlı, E.Ç. (2018). Türkiye konut piyasasında balon var mı? İstatistiki bölge birimleri üzerine bir analiz, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 55(646), ss.85-113.
- Fabozzi, F.J. and Xiao, K. (2018). The timeline estimation of bubbles: The case of real estate. *Real Estate Economics*. Ss.1-35.
- Flood, R. P. and Garber P. M. (1980). Market Fundamentals Versus Price-Level Bubbles: The First Test, *Journal of Political Economy*, 88(4), ss.745-770.
- Hu, Y. and Oxley, L. (2018). Bubble contagion: Evidence from Japan's asset price bubble of the 1980-90s. *Journal of the Japanese and International Economies*, 50, ss.89-95.

- İskenderoglu, O. ve Akdağ, S. (2019). Türkiye'de reel konut fiyatlarında balonların varlığı üzerine uygulamalı bir analiz. *Business and Economics Research Journal*, 10(5), ss.1085-1093.
- Kindleberger, C. P. (1996). *World economic primacy: 1500-1990*. Oxford University Press on Demand.
- Korkmaz, Ö., Erer, D., Erer, E. (2016). Alternatif yatırım araçlarında ortaya çıkan balonlar Türkiye hisse senedi piyasasını etkiliyor mu? Bist 100 üzerine bir uygulama, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 10(2), ss.29-61.
- Lucey, B. M. ve O'Connor, F. A. (2013). Do bubbles occur in the gold price? An investigation of gold lease rates and Markov Switching models. *Borsa Istanbul Review*, 13(3), ss.53-63.
- Mayer, C. (2011). Housing Bubbles: A survey, *Annual Review Economics*, 3(1), ss.559-577.
- Pan, W. F. (2018). Sentiment and asset price bubble in the precious metals markets, *Finance Research Letters*, 26, ss.106-111.
- Phillips, P. C., Shi, S., Yu, J. (2015). Testing for multiple bubbles: Historical episodes of exuberance and collapse in the S&P 500, *International Economic Review*, 56(4), ss.1043-1078.
- Phillips, P. C., Wu, Y., Yu, J. (2011). Explosive behavior in the 1990s Nasdaq: When did exuberance escalate asset values? *International economic review*, 52(1), ss.201-226.
- Shiller, R. J. (1981). Do Stock Prices Move to Much to be Justified by Subsequent Changes in Dividends? *American Economic Review*, 71, ss.421-436.
- Şahin, E. E. (2020). Kripto Para Fiyatlarında Balon Varlığının Tespiti: Bitcoin, IOTA ve Ripple Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 62-69.
- Taşçı, H. M. ve Okuyan, H. A. (2009). İMKB'de Spekülatif Şişkinlerin Test Edilmesi, *Doğu Üniversitesi Dergisi*, 10(2), ss.272-283.
- Yanık, S. ve Aytürk, Y. (2011). Rational Speculative Bubbles in Istanbul Stock Exchange, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (51), ss.175-190.

Yıldırım, H. (2020). Testing bubbles formation at real-time commodity prices. *Journal of Public Affairs*, e2243. <https://doi.org/10.1002/pa.2243>

Zeren, F. ve Ergüzel, O. S. (2015). Testing for bubbles in the housing market: Further evidence from Turkey. *Financial Studies*, 19(1), ss.40-52.

www.investing.com

Extended Abstract

Individual and institutional investors, who play important roles in real and financial markets, want to make a prediction about what price movements will be in the future. In order to make this estimation, they closely follow market news, expert opinions and indicators that may affect prices. Investors who do not like uncertainty feel this uncertainty more in excessive price increases or decreases. For this reason, price bubbles have become an important research topic in the finance literature and numerous studies have been conducted on this subject. There are many studies investigating how the price bubble should be expressed, in which situations a price bubble occurs, and which assets have a price bubble in which periods.

The examination of the definitions in the literature reveals that the existence of price bubbles poses an important problem for the economy and financial markets. Especially housing, stocks, exchange rates, commodities and crypto money prices, which occupy the agenda of the last days, are important investment types preferred by investors, and price bubbles that may occur in these variables that are subject to investment may cause investors to lose relatively. In this case, some investors may think that they have made enough profit and get high returns. However, some investors may continue to purchase assets thinking that price increases will continue, and they may suffer great losses due to sudden price decreases as a result of the bursting of the price bubble. The fact that the prices move in a virtual rise instead of the levels they should be may disrupt the balance in the markets and cause the investments made to be stuck in a substantial loss. In particular, the price bubbles that may occur during the Covid-19 pandemic, which affects the global markets, and the extinction of these bubbles may be more severe. This may cause institutional and individual investors to wait longer for higher losses or for the returns on their investments to turn into breakeven or profit points.

Therefore, in this study, the existence of price bubbles was tested for all sector indices, which are the components of Borsa Istanbul, during the Covid-19 period. The study consists of five parts. In the first section, how price bubbles are emphasized in the literature and general information about the study is presented, while in the second section, a literature review in which price bubbles are tested for different assets is given. In the third section, the

mathematical infrastructure of the GSADF method, which is applied to test the existence of price bubbles and which has the most current use, is mentioned.

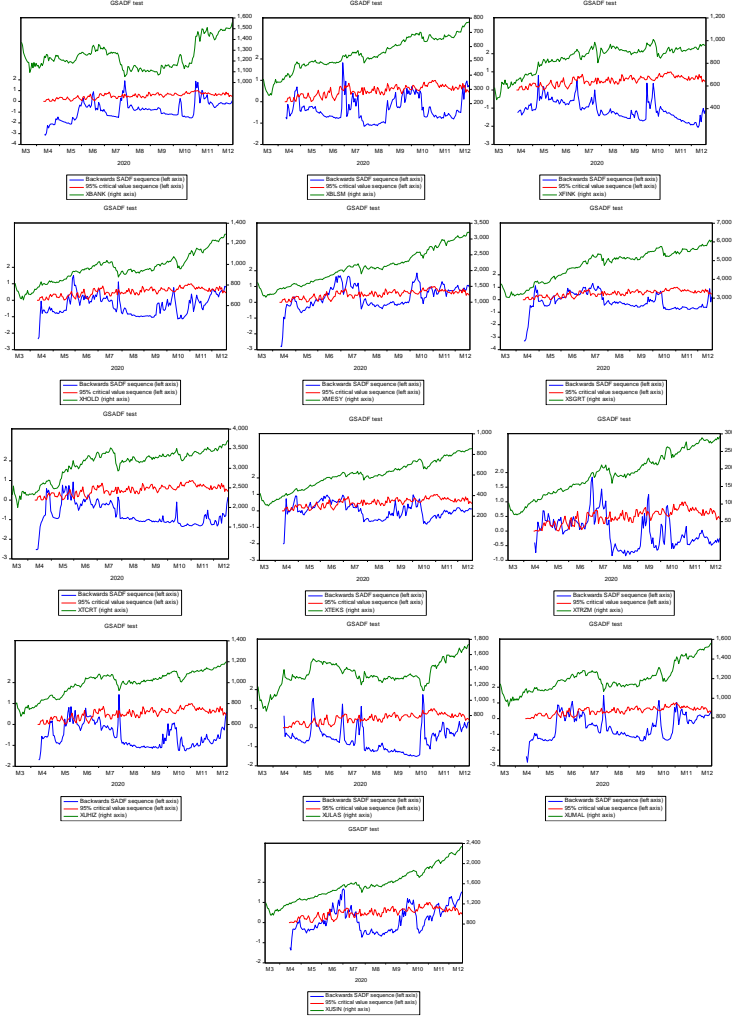
In the fourth section, the presence of price bubbles in the stock market index of 23 different sectors for the period of 11.03.2020 - 31.12.2020 covering the Covid-19 process was tested and the findings were evaluated statistically. The fifth-ranked conclusion section covers a general evaluation of the literature and the findings.

This study, in general terms, generalized the BIST100 index, which is the leading index of Turkey, and instead of testing the existence of price bubbles, it tested all sector indices that are among the components of the index in terms of the presence of price bubbles. Thus, price bubbles that may occur in Borsa Istanbul, especially during the pandemic process, were evaluated in terms of different sectors. Price bubbles during the Covid-19 pandemic process, which has significant and negative effects on global markets, were analyzed in terms of 23 different sector indices, which are the components of Borsa Istanbul, with the GSADF test developed in the study of Phillips et al. (2015). The findings statistically showed the existence of a price bubble in ten sector indices out of 23 different sector indices during the pandemic process, while the existence of a price bubble was not reached in the remaining 13 sector indices. the sector indices in which price bubbles were identified were as follows: BIST Simple Metals (XMANA), BIST Real Estate Investment Trusts (XGMYO), BIST Chemical, Petroleum and Plastic (XKMYA), BIST Wood, Paper and Printing (XKAGT), BIST Technology (XUTEK), BIST Telecommunication (XILTM), BIST Electricity (XELKT), BIST Non-Metal Mineral Products (XTAST), BIST Sports (XSPOR) and BIST Food and Beverage (XGIDA) indices. The reasons underlying the existence of price bubbles for the aforementioned 10 sector indices can be expressed as asymmetric information and uncertainty that occurs during the pandemic process. Whatever the reason may be, this situation may have significant and devastating effects on the BIST100 index, which is the leading index, in the future.

The rapid and continuous increase in the BIST100 index may turn into a larger bubble with a high potential to deflate in the future, and if it deflates, it may cause negative demand shocks together with the contraction of financial conditions. In this case, it can drag the financial markets and the economy into a dead end.

In similar studies to be carried in the future, the evaluation of investors investing in stocks included in the sector indices where price bubbles are in question with the survey method in terms of financial literacy and cognitive biases can make a significant contribution to the literature.

EK 1: Fiyat Balonu Bulunmayan Sektör Endekslerine Ait GSADF Test Grafikleri



COVID-19'UN MAKROEKONOMİK ETKİLERİ VE SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE COVID-19 DÖNEMİNDE UYGULANAN MALİYE VE PARA POLİTİKALARI

Mikail PEHLİVAN* & Abdurrahman KAYA** & Seda Selin KELEŞ***

Öz

Çin'in Hubei eyaletindeki Wuhan şehrinde Aralık 2019'da ortaya çıkan yeni tip koronavirüs (Covid-19) salgını ülke ekonomilerini son dönemde eşine az rastlanırlar biçimde etkilemiştir. Günümüz ekonomileri; işçiler, firmalar, tedarikçiler, tüketiciler, bankalar ve finansal araçlar gibi birçok parçadan oluşan karmaşık bir ağıdır/sistemdir. Bu sistemde herkes bir başkasının çalışanı, müşterisi, kiracısı, tedarikçisidir. Süregelen bu işleyişte ani bir kesinti, bireysel olarak rasyonel olsa bile toplumsal anlamda felaketle sonuçlanacak olaylar zincirini tetikleyebilir. İşte, Covid-19 salgını nedeniyle gerçekleşen kesinti böyle bir durumu ifade etmektedir. Nitekim bu virüs ülkeleri ekonomik, siyasal, sosyal ve daha birçok yönden etkilemiştir. Dolayısıyla ülkelerin bu virüse karşı önlemler alması ve politikalar geliştirmesi gerekliliği doğmuştur. Bu politikalar ekonomik, siyasi, sosyal olmak üzere birçok alanı kapsasa da bunlar arasında en çok önem verilenler ekonomi politikaları olmuştur. Bu bağlamda, çalışmada seçilmiş ülke ekonomileri ve Türkiye ekonomisindeki salgın öncesi ve sonrası makroekonomik göstergelerdeki değişimler, Covid-19'un bu ekonomiler üzerindeki etkileri ve bu etkilere karşı alınan önlemler kapsamında gerçekleştirilen maliye ve para politikalarının neler olduğu üzerinde durulmaktadır. Sonuç olarak Türkiye ve diğer seçilmiş ülkelerin salgının olumsuz etkilerini ortadan kaldırma noktasında para politikalarından ziyade maliye politikalarından daha fazla yararlandıkları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Salgın, Kriz, Maliye politikası, Para politikası.

* Arş. Gör., Trakya Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, mikailpehlivan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7273-333X>

** Arş. Gör., Kastamonu Üniversitesi İİBF Finans ve Bankacılık Bölümü, abdurrahmankaya@kastamonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8869-5155>

*** Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Bölümü, selin.kuzu@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3439-1153>

MACROECONOMICS EFFECTS OF COVID-19 AND FISCAL AND MONETARY POLICIES IMPLEMENTED IN SELECTED COUNTRIES DURING THE COVID-19 PERIOD

Abstract

The new type of coronavirus (Covid-19) pandemic that emerged in Wuhan, Hubei, China in December 2019 has exceptionally affected world economy recently. Today, economy consists of a complex network/system consisting of many parts such as workers, firms, suppliers, consumers, banks and financial intermediaries. In this system, everyone is someone else's employee, customer, tenant, supplier. A sudden interruption in this ongoing process, even if it is individually rational, can trigger a socially catastrophic events. The interruption due to Covid-19 epidemic expresses such a situation. As a matter of fact, this virus has affected countries in economic, political, social and many other ways. Therefore, it is necessary for countries to take measures and develop policies against this virus. Although the policies may cover many areas including economy, politics and social; economic policies play a more significant role. In this context, this study focuses on the changes in macroeconomic indicators of selected country's economy and Turkey's economy before and after the pandemic, Covid-19's impacts on these economies and applications of fiscal and monetary policies against these impacts. Consequently, it can be said that both Turkey and other selected countries used more fiscal policies rather than monetary policies in order to eliminate the negative effects of the epidemic.

Keywords: Covid-19, Pandemic, Crisis, Fiscal policy, Monetary policy.

Giriş

Merkezi Wuhan olan ve 2019 yılının Aralık ayından itibaren görülmeye başlanan Covid-19 salgını nedeniyle ülke ekonomileri birçok olumsuzlukla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Ülkeleri ekonomik, siyasal, sosyal ve daha birçok yönden etkileyen bu virüs insan hayatının olağan işleyişini de çok fazla etkilemiştir. Neredeyse dünyadaki bütün ülkelerde uygulanmaya başlayan sokağa çıkma yasakları ile birlikte çoğu yaşamsal aktiviteler gibi ekonomik aktiviteler de sekteye uğramıştır. Özellikle üretimin yavaşlaması hatta bazı sektörlerde tamamen durması, seyahat yasakları ve birçok üründe ithalat-ihracatın yasaklanması ülke ekonomilerini darboğaza ve çıkmazlara sürüklemiştir. Üretimin yavaşladığı bu dönemde tüketim yavaşlamamış aksine bazı alanlarda daha da çok artmıştır. Bu durum yani üretim olmadan tüketim yapılması ülke ekonomilerindeki rezervlerin erimesine, bu tüketimlerin karşılanması için para basılmasına ve genel olarak belli maliye ve para politikalarının uygulanması gerekliliğine sebep olmuştur.

Covid-19 ekonomiler üzerinde birçok olumsuzluk meydana getirmiştir, ancak bunların başında sağlık sistemlerine ve sağlık harcamalarına etkisi gelmektedir. Birçok ülke bu salgın sürecinde salgınla mücadele, salgın hastalığın önlenmesi ve salgına yakalanan hastaların tedavi edilmesi için büyük miktarlarda kamu harcaması yapmıştır. Bu süre zarfında, devletlerin çokça ihtiyaç duyduğu oksijen tüpleri, maske, test ve tanı kitleri gibi olağan dışı sağlık giderleri ekonomiler üzerinde yük oluşturmaya başlamıştır.

Birçok işyerinin kapanması veya belli saatlerde çalışma usulüne geçilmesi ile birlikte birçok kişi ücretsiz izin almak zorunda kalmıştır. Yukarıda bahsedilen üretimin yavaşlaması, ancak tüketimin devam etmesi gibi, insanların işinden ücretsiz izin alması da tüketimlerini etkilememiş, özellikle temel mal ve hizmet alımına yönelik tüketim artarak devam etmiştir. Bu süreçte devletlerin işinden ayrılmak zorunda kalan ve ücretsiz izne çıkmak zorunda bırakılan bireylere yardım yapması kaçınılmaz hale gelmiştir. Reel üretimin çok fazla düştüğü böyle bir zamanda bu şekilde desteklemeler yapmanın bütçe üzerinde ilerleyen dönemlerde etkisini daha net hissedeceğimiz yükler oluşturması muhtemeldir.

Bu çalışma iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Covid-19 salgınının ekonomi üzerindeki etkisi teorik açıdan ele alınmaktadır. İkinci kısımda ise salgının seçilmiş ülke ekonomileri ve Türkiye ekonomisi bağlamında makroekonomik etkileri üzerinde durulmakta ve devletlerin salgın döneminin olumsuz etkilerini en aza indirmek ve bunu yaparken de ekonomik dinamikleri mümkün olduğunca az etkilemek için gerçekleştirdikleri maliye ve para politikaları ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir.

1. TEORİK ÇERÇEVE

Covid-19 virüsünün yaratmış olduğu salgının etkilerini ve bu salgın sonrası alınan tedbirleri inceleyebilmek için kriz, kriz yönetimi, ekonomik kriz gibi kavramları iyi tanımlamak ve krizin bulaşma kanalları gibi hususları dikkate almak önemlidir.

1.1. Kriz Kavramı, Kriz Yönetimi ve Covid-19 Salgını

Kapsamlı bir tabir ile kriz, bir organizasyonun veya ülkenin iç veya dış çevresel bir unsurdan kaynaklı ortaya çıkan, insanları fiziksel veya zihinsel olarak tehdit edebilen, firmaların iflasına neden olabilen ve normal yönetim prosedürleri kullanılarak krizle başa çıkmaya çalışan varlıkların yaşama kabiliyetini tehlikeye atabilen planlanmamış bir olay olarak ifade edilebilir (Kash ve Darling, 1998, s. 179; Okumus ve Karamustafa, 2005, s. 943). Doğası gereği aniden ortaya çıkan ve önceden tahmin edilemeyen kriz olgusu, etkili bir müdahale sistemi ile güçlü bir yönetim anlayışı gerektirmektedir. Kriz olgusunun negatif tarafının yanı sıra aynı zamanda yeni fırsatlar oluşturması ve ciddi bir öğrenme sürecini içermesi bakımından pozitif bir yanı da bulunmaktadır.

İster içsel ister dışsal bir nedenden olsun insan ve toplum yaşamında sosyal, psikolojik, ekonomik, mali, siyasi, tıbbi ve doğal krizler görülebilmektedir. Yöneticilerin bunu bilerek hareket etmesi gerekmektedir. Her şeyin olağan sürecinde ilerlediği zamanlarda yönetim belirgin değildir. Yönetim becerisi özellikle olağanüstü zamanlarda ön plana çıkmakta ve özel bir anlam ifade etmektedir. Etkin bir kriz yönetiminin olmadığı durumda siyasi, ekonomik ve sosyal kurumların ayakta kalma olasılıkları düşüktür

(Demirtaş, 2000, s. 355). Bu çerçevede, Tablo 1 ile krize neden olan etmenler sınıflandırılmaktadır.

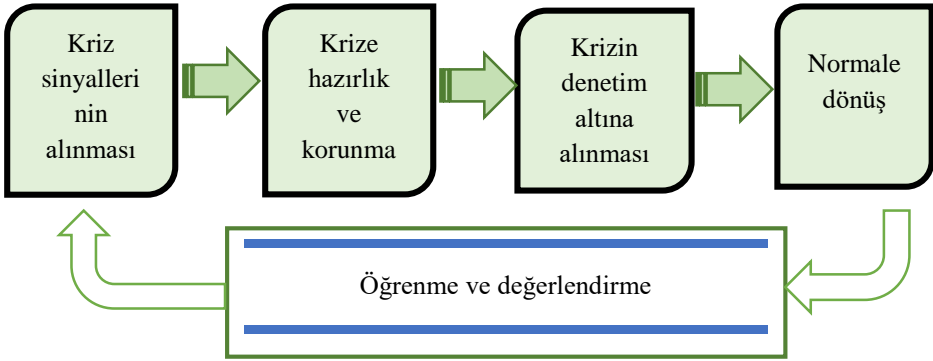
Tablo 1. Krizin Etmenleri

1. Çevresel (Dışsal) Etmenler	(1) Ekonomik sistem ve durum
	(2) Teknolojik gelişmeler
	(3) Toplumsal ve kültürel unsurlar
	(4) Hukuki ve siyasi unsurlar
	(5) Uluslararası çevresel unsurlar
	(6) Doğal faktörler
2. Örgütsel (İçsel) Etmenler	(1) Örgütsel yapı
	(2) Yönetimin niteliği

Kaynak: Can, 2002, s. 333-336.

Çevresel faktörler dinamik yapısı nedeniyle kriz oluşumunda en önemli etken olmaktadır. Örgütsel yapı ve yönetimin niteliği ise yöneticilerin ve kurumların kriz zamanındaki esnekliği ile ilgilidir. Örgütsel yapı, kriz zamanındaki değişimlere adapte olamayacak kadar katı ve bununla beraber örgüt üst yönetimi bu adaptasyon sürecini izleme, veri toplama ve yorumlama noktasında yetersiz ise kriz yönetiminde başarı sağlamak pek mümkün görülmemektedir. Şekil 1 ile de görüldüğü üzere kriz yönetimi sürecinin amacı krizi en az kayıpla atlatarak normale dönüşü gerçekleştirebilmektir.

Şekil 1: Kriz Yönetimi Süreci



Kaynak: Can, 2002, s. 339.

Krizler şu ana kadar birçok kategori altında farklı şekillerde incelenmişlerdir ve kriz yönetimi, ciddi bir stratejik planlama gerektirmektedir (Kovoor-Misra, Clair ve Bettenhausen, 2001; Richardson 1994). Şekil 1 ile de uyumlu olan şu dört aşama kriz yönetiminde önem arz etmektedir: (i) Kriz öncesi aşama (prodromal crisis stage), kriz sinyallerinin alındığı ve böylece krizin önlenebildiği veya en azından krizin zararlarının minimuma indirilmesi için gerekli tedbirlerin alındığı aşamadır. (ii) Akut kriz aşaması (acute crisis stage), krizin başladığı yani, krizin başlamadan önlenebileceği fırsatının artık mümkün olmadığı süreci ifade etmektedir. Bu süreçte yönetim krizin zararını kontrol altına alabilmesi için acil eylem planını devreye koymalıdır. (iii) Kronik kriz aşaması (chronic crisis stage), krizin semptomlarının her zaman açıkça ortada olduğu zaman dilimidir. Bu aşama, bazı kurumlar için fırsat iken, bazıları için iflas anlamına gelmektedir. Krizi

iyi bir şekilde inceleyip anlama, yorumlama, bireyleri ve firmaları destekleme ve iyileşme süreci bu aşamada başlamaktadır. (iv) Çözülme aşaması (crisis resolution stage), krize hazırlık ve korunma noktasında, krizin denetim altına alınmasında nelerin yanlış nelerin doğru yapıldığına dair bir çözümleme ve hangi noktalarda iyileştirmeler yapılması gerektiği hakkında saptamalar içeren bir süreçtir. Bu süreç normale dönüş, öğrenme ve değerlendirme gerçekleşinceye kadar devam etmektedir (Kash ve Darling, 1998, s. 180-182).

Covid-19 salgını, kriz tanımına uygun bir şekilde ani ve beklenmedik bir biçimde ortaya çıkan yerelden tüm küreye yayılan ekonomik kaynaklı olmayan [doğal faktörlerden kaynaklı (sağlık)] fakat ülke toplumları ve ekonomileri üzerinde ciddi etkiler ve sonuçlar doğuran bir sosyo-ekonomik krizdir. Günümüz itibarıyla ülkelerin, Covid-19 krizinde üçüncü aşama olan kronik kriz aşamasında buldukları söylenebilir. Bu aşamada kriz, ekonomiye çoktan sirayet ettiğinden, iç etmenlerin yapısı ve yönetimi krizin başarılı bir şekilde yönetiminde çok önem arz etmektedir.

1.2. Ekonomik Kriz Kavramı ve Türleri

Klasik iktisat öğretisinde teorik anlamda kriz sözcüğü yerine “iş çevrimleri” ya da “konjonktür dalgaları” gibi ifadeler kullanılmakta ve bu tür dalgalanmalar da genellikle ani dışsal şoklar ya da bazı yanlış karar süreçlerine dayandırılmaktadır (Önder, 2009, s. 15). Burada önemli nokta şudur ki bir olayın kriz olarak ifade edilebilmesi için ani ve beklenmedik bir biçimde oluşması gerekmekte, aksi halde konjonktürel dalgalanmalar kriz olarak addedilmemektedir. Bu bağlamda ekonomik kriz, üretimde ciddi bir darboğaza girilmesi, fiyatlar genel seviyesinde ani ve beklenmedik bir biçimde düşme veya yükselme, iflaslar, işsizlik oranında ani ve beklenmedik bir artış vb. faktörlerin makro ve mikro açılardan, ülke ekonomisini, firmaları ve bireysel girişimleri olumsuz yönde etkilemesidir (Aktan ve Şen, 2001).

Ekonomik krizlerin sınıflandırıldığı Tablo 2 ile ifade edildiği üzere, ilk üç kriz türü (enflasyon krizleri, kur krizleri ve parasal değişimler) bir para biriminin satın alma gücünün keskin bir şekilde düştüğü durumları temsil etmekte; dördüncü ve beşinci türler, varlık değerindeki düşüşleri yansıtan durumlardır, ya genel olarak büyük bir hisse senedi fiyatlarındaki düşüşü (varlık fiyat balonlarının patlaması) ya da banka net varlık değerlerinde büyük bir düşüşü (bankacılık krizleri) ifade etmekte; sonuncu tür kriz ise, devlet borcunun (iç borç ve dış borç krizleri) temerrüde düşmesi ile ilgilidir.

Tablo 2. Ekonomik Krizlerin Sınıflandırılması

Niceliksel kriterlerle tanımlanan krizler:

- 1. Enflasyon krizi:** Sürdürülebilir yıllık enflasyonun %20 oranını aşması.
- 2. Kur krizi:** Yıllık olarak kurun %15 ve daha fazla oranda düşmesi (R&R) veya nominal döviz kurunun %10 ila %25 arasında değer kaybı (F&R).
- 3. Parasal değişimler:** Dolaşımdaki madeni paraların metalik içeriğinde %5 veya daha fazla oranda azaltma yapılması (tağış) veya yeni para biriminin, çok değer kaybetmiş bir önceki para biriminin yerini alması.
- 4. Varlık fiyat balonlarının patlaması:** Reel hisse senedi fiyatlarında kümülatif olarak %25 veya daha fazla oranda düşüş yaşanması.

Bir olayın meydana gelmesi ile tanımlanan krizler:

5. Bankacılık krizi: Bankacılık paniği ve likidite krizine (M&R) yol açan iki tür olay ifade edilebilir: (i) Ya bir veya daha fazla finansal kurumun kapatılmasına, birleşmesine veya kamu sektörü tarafından devralınmasına yol açan banka işlemleri ya da (ii) diğer finansal kurumlar için bir dizi benzer sonucun başlangıcını işaret eden önemli bir finansal kurumun (veya kurumlar grubunun) kapatılması, birleşmesi, devralınması veya büyük ölçekli devlet yardımı yapılması.

6. İç veya dış borç krizi: Ülkenin iç veya dış borçlarını ödemede temerrüde düşmesi.

Kaynak: Bordo ve Meissner, 2016 (M&R); Frankel ve Rose, 1996 (F&R); Reinhart ve Rogoff, 2009 (R&R).

Ekonomik krizler yukarıdaki sınıflandırmayı da kapsayacak biçimde reel sektör krizleri ve finansal krizler olarak iki başlık altında toplanabilir. Reel sektör krizleri mal, hizmet ve işgücü piyasalarında ciddi daralmalar biçiminde kendini gösterebilen; bu bağlamda, mal ve hizmet piyasasındaki ani ve beklenmedik fiyat artışlarına enflasyon krizi, fiyat düşüşlerine deflasyon krizi, fiyatlar genel seviyesinin yatırımları teşvik edecek seviyede olmamasına durgunluk krizi, fiyatlar genel seviyesi yükselirken ekonominin daralmasına stagflasyon krizi, işsizlik oranlarının sürdürülemez noktaya gelmesine ise işsizlik krizi denilmektedir. Finansal krizler ise, asimetrik bilgidен kaynaklı ters seçim ve ahlaki tehlike nedeniyle fonların etkin bir biçimde verimli yatırımlara kanalize edilmesinde ortaya çıkan sorunlar olup; döviz ve hisse senedi gibi finans piyasasındaki ciddi fiyat dalgalanmalarına kur krizi (esnek kur sistemi uygulanan ülkelerde döviz kuru krizi ile kur değişimleri kast edilirken, sabit kur sistemi uygulanan ülkelerde ödemeler dengesi krizi ile döviz rezervi azalmaları kast edilmektedir), bankaların yükümlülüklerini yerine getirememeleri ve iflas etmeleri gibi vb. durumlara ise bankacılık krizi denilmektedir (Kibritçioğlu, 2001; Mishkin, 2001; Uruş, 2019, s. 34-35).

1.3. Ekonomik Krizlerin Bulaşma Kanalları ve Covid-19 Bağlamı

Bulaşıcılık kavramı ile, sonuçları itibarıyla ekonomiyi önemli derecede etkileyecek bir olayın aniden başka ülkelere sıçraması kastedilmektedir. Finansal ve ekonomik değişkenlerde tedbirler alınması gereken ani şoklar haricinde, ülkeleri genel olarak etkileyen ekonomik şoklar (uluslararası faiz oranları ve petrol fiyatları gibi) bulaşıcılık dahilinde kabul edilmemektedir. Ancak bunların ciddi anlamda ortak hareket etmesi ile ülkeler üzerinde ortak bir şoka neden olmaları durumunda bulaşıcılık söz konusu olmaktadır (Kaminsky, Reinhart ve Vegh, 2003, s. 55-56). Bulaşıcılık; nedenleri itibarıyla iki şekilde kategorize edilebilmektedir. Birincisi, küresel veya yerel nitelikteki şokların, gerçek ve finansal bağlantılar nedeniyle ülkeler arasında iletilebildiği “temel ilişkilerden bulaşma”dır. Bu noktada, ülkelerin işbirliklerinin derecesi ve bu krizleri iletme mekanizmalarının gücü önemli olmaktadır. İkincisi ise, makroekonomik ilişkilerden bağımsız olarak gerçekleşen “irrasyonel olgu” olarak tanımlanan ve krizin bulaşmasına neden olan, güven kaybı, artan riskten kaçınma, sürü psikolojisi gibi nedenlerin

yatırımcıların kararlarını etkilemesinden kaynaklanmaktadır (Dornbusch, Park ve Claessens, 2000, s. 180). Bu bağlamda, krizlerin temel bulaşma kanalları, uluslararası ticaret, rekabetçi devalüasyonlar, asimetrik bilgi ve finansal bağlantılardan oluşmaktadır. Bu faktörler, birbirinden bağımsız değil; birbiri ile bağlantılı unsurlardır. Bunlara ek olarak, krizlerin bulaşma kanalları olarak “Günahkâr Üçlü” diye adlandırılan uluslararası sermaye akımı, sürpriz şoklar ve ortak borç verenlerden söz edilmektedir (Kaminsky, Reinhart ve Vegh, 2003, s. 60).

Uluslararası ticaret, yerel krizlerin ticaret bağlarıyla diğer ülkelere taşınması ve makroekonomik şokların uluslararası arenaya yayılmasında bir kanal görevindedir. Bu nedenle, krizlerin bir ülkeden diğerine sıçramasında etken olan faktörlerden birisidir. Birbiriyle ticari olarak bağlantılı olan veya uluslararası ticarete birbirine rakip olan ülkelerin, ticari avantaj sağlamak amacıyla veya finansal kriz nedeniyle devalüasyona gitmesi sonucu potansiyel bir krizin tetiği çekilmiş olabilir. Çünkü rakip ülkelere birinin devalüasyon yapması, söz konusu ülkeler arasında ihracat ve ithalat dengesini bozacağından, diğer ülkelerin de devalüasyon yapma durumları gündeme gelebilir. Karşılıklı devalüasyonların yapılması uluslararası yatırımcıların piyasadan sermayelerini çekmelerine ve söz konusu ülkelere kredi vermemelerine sebep olabilir. Bu durumda, rekabetçi devalüasyonlar, krizin yayılmasına neden olmaktadır (Sönmezay, 2014, s. 42).

Asimetrik bilgi dolayısıyla yatırımcının makroekonomik benzerliğe sahip ülkeleri aynı şekilde değerlendirmesi sonucu, tüm yatırımlarıyla ülkelerden çıkması veya kriz olan bir ülkeden çıkarak, benzer kırılgan makroekonomik özelliklere sahip bir ülkeye giriş yapması ile krizin yayılmasına neden olabilmektedir (Kaminsky, Reinhart ve Vegh, 2003, s. 58). Ayrıca, bilgiye erişmenin bir maliyeti olduğundan yatırımcıların, daha fazla bilgiye sahip olduklarını düşündükleri yatırımcıları takip etmeleri sürü psikolojisi olarak adlandırılmakta ve yatırım kararlarını etkilemesi sonucu krizlerin yayılmasına neden olmaktadır (Sönmezay, 2014, s. 43-44).

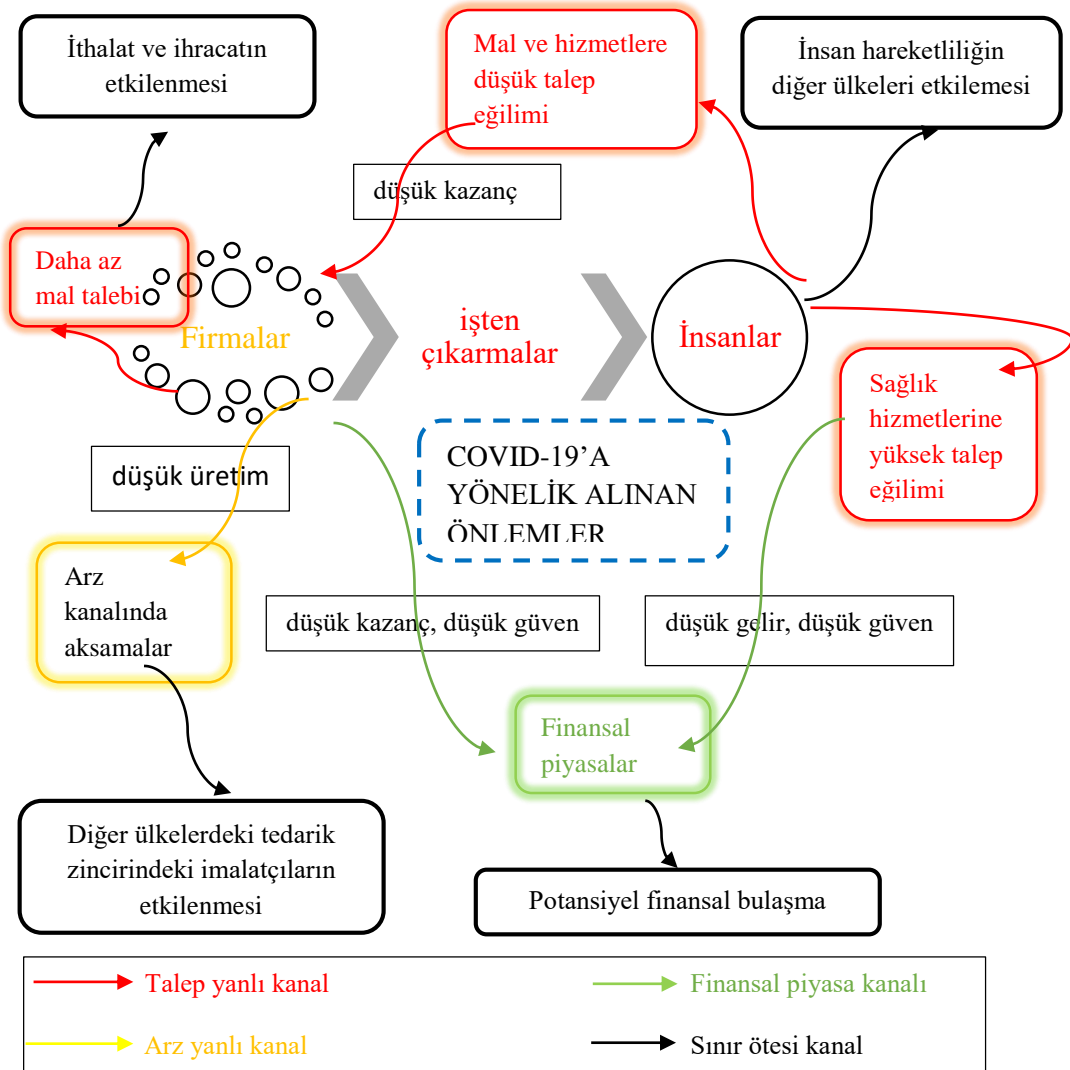
Finansal bağlantılar içerisinde ise, uluslararası sermaye akımı ile ortak borç verenler olarak devletler ve uluslararası bankalar önemli rol oynamaktadır. Bulaşıcılığı yüksek olan krizlere¹ bakıldığında uluslararası sermaye akımının önemli oranda arttığı ve kriz öncesinde aniden durduğu görülmektedir. Birden fazla ülkeye borç veren bir kreditorün olması durumunda ise, olası bir tehlike durumunda kreditor tüm yatırımlarını geri çekerek krizin oluşumuna sebep olabileceği gibi, yayılmasına da neden olmaktadır. Bunun yanı sıra, ortak borç verenler, dolaylı olarak bankalar aracılığıyla da krizin yayılmasına neden olabilmektedir (Kaminsky, Reinhart ve Vegh, 2003, s. 61).

¹ Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde meydana gelen ve uygulanmakta olan sabit döviz kuru sisteminin terk edilmesine neden olan Döviz Kuru Mekanizması (Exchange Rate Mechanism-ERM) Krizi: Finlandiya, 1992; Tekila Krizi: Meksika, 1994; Asya Krizi: Tayland, 1997; Rusya Krizi, 1998; Brezilya Krizi, 1999; Arjantin Krizi, 2001; Türkiye Krizi, 2001.

Uluslararası finansal aktörlerin kararları da krizlerin yayılmasına neden olabilmektedir. Dışa açık ülkelerin, bu kararlardan etkilenme riski daha yüksektir. Sermaye kontrolleri gibi birtakım yollarla tedbir alan, tamamen dışa açık olmayan ülkeler ise, krizlerin bulaşıcılığından korunma ihtimalleri daha yüksektir.

Ülkelerin içinde bulunduğu mevcut koşullarda insan sağlığının korunması ekonominin korunması ile aynı anlama gelmektedir. Covid-19 salgını ekonomide hem reel hem de finansal krizlere neden olabilecek, bulaşıcılığı insan kaynaklı olan, fakat ekonomik krizlerin bulaşma kanallarını da etkileyen ve şiddetlendiren bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda, Şekil 2 ile Covid-19'un ekonomiyi etkilediği kanallar gösterilmektedir.

Şekil 2: Covid-19 Salgının Ekonomiye Bulaşma Kanalları



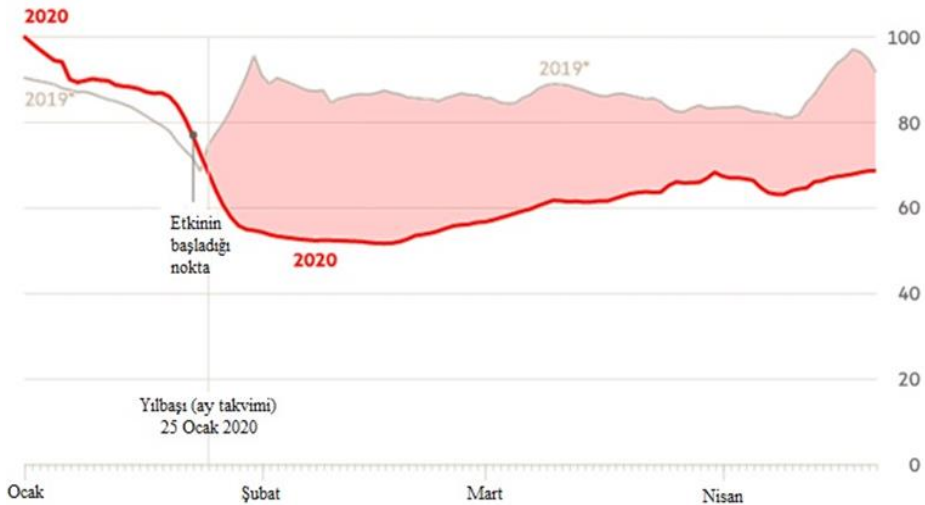
Kaynak: Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, 2020.

Şekil 2'den de yola çıkarak Covid-19'un doğrudan insan faktörü üzerinde olan etkisi dikkate alındığında, reel, finansal ve psikolojik kanallardan ekonomiyi etkileyerek yukarıda ifade edilen ekonomik krizlerin çıkmasına ve başka ülkelere bulaşmasına neden olduğu söylenebilir.

1.4. Covid-19 Salgınının Ekonomi Üzerindeki Etkisi

Günümüz ekonomileri; işçiler, firmalar, tedarikçiler, tüketiciler, bankalar ve finansal araçlar gibi birçok parçadan oluşan karmaşık bir ağdır/sistemdir. Bu sistemde herkes bir başkasının çalışanı, müşterisi, kiracısı, tedarikçisidir... Süregelen bu işleyişte ani bir kesinti, bireysel olarak rasyonel olsa bile toplumsal anlamda felaketle sonuçlanacak olaylar zincirini tetikleyebilir (Gourinchas, 2020, s. 33; Ichino ve ark., 2020). İşte, Covid-19 salgını nedeniyle gerçekleşen kesinti böyle bir durumu ifade etmektedir. Çünkü salgın nedeniyle hem ülkelerin kendi piyasa işleyişleri hem de Çin ekonomisindeki üretim kesintileriyle birlikte küresel tedarik zincirlerinin işleyişi bozulmuştur (Şekil 2 ve Şekil 3) (Araz ve ark., 2020; Ivanov, 2020). Çin'den gelen girdilere bağlı olarak, büyüklükleri ne olursa olsun, dünya çapındaki firmalar üretimde daralmalar yaşamaya başlamıştır. Çünkü Çin ekonomisi, dünya ekonomisinin %16'sına tekabül etmektedir (Fernandes, 2020). Ayrıca ülkeler arasında ulaşımın sınırlanması, küresel ekonomik faaliyetleri daha da yavaşlatmıştır. En önemlisi, tüketiciler ve firmalar arasındaki bazı panikler olağan tüketim kalıplarını bozmuş ve piyasa anomalileri yaratmıştır. Bu panik, olağanüstü anlardaki tedarik zincirinin geleneksel tedarik zincirinden çeşitli sebeplerden dolayı (zaman ve altyapı kısıtı, arz ve talepteki belirsizlikler gibi) daha az etkin olmasından kaynaklanmaktadır (Apte ve ark., 2016; Gopinath, 2020, s. 41-45; McKibbin ve Fernando, 2020, s. 45; Sherman, 2020).

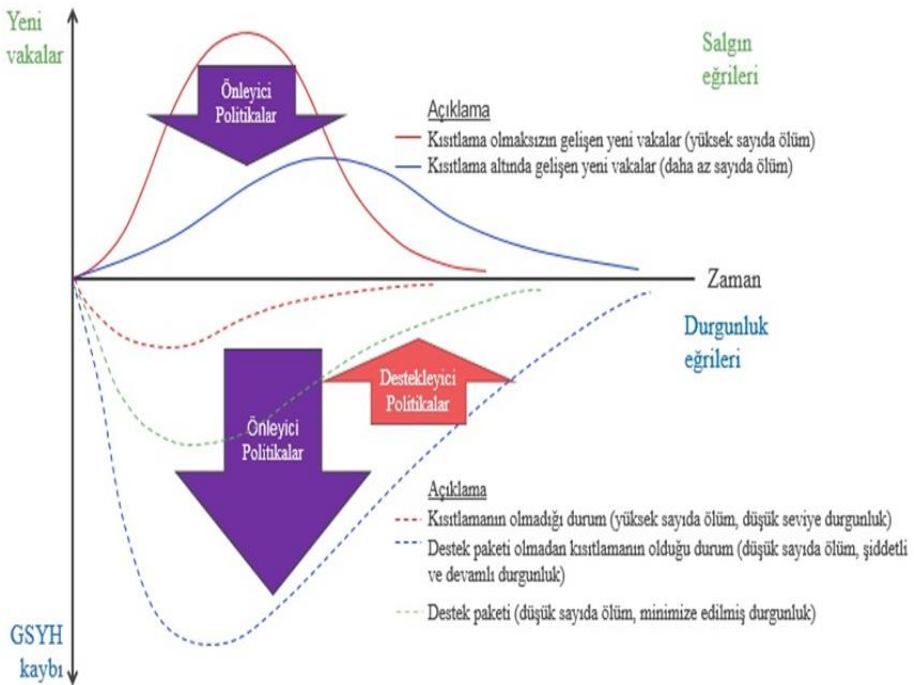
Şekil 3: Şekil 3. Covid-19'un Çin Ekonomisine Etkisi



Kaynak: Financial Times, 2020.

Bu koşullarda, faiz oranlarının düşürülmesi merkez bankaları için olası bir yanıt olmakla birlikte, gerçekleşen şok sadece talep yönetimi sorunu değil; para, maliye ve sağlık politikası tepkileri gerektirecek çok yönlü bir krizdir. Çünkü gerçekleşen makroekonomik şokun (Şekil 5) doğasına bakıldığında piyasa tabanlı bir krizden kaynaklanmamaktadır. Bu süreçte, hükümetler işçilerin çalışmasını ve tüketicilerin tüketmelerini engellemektedir. Bu durum arz ve talep yönlü durgunluğu derinleştirmektedir. Dolayısıyla durgunluk, kasıtlı ve kaçınılmazdır. Fakat hükümetlerin üretime, tüketime ve yatırıma “sert bir duruş/kesinti (hard stop)” koymaları ekonomiyi, tıbbi nedenlerden ötürü oluşan durgunluğu gerekenden daha uzun ve derin yapacak şekilde zarara uğratması söz konusudur (Baldwin, 2020; Gourinchas, 2020, s. 31-32). Şekil 4’te de görüldüğü üzere, herhangi bir müdahalenin olmadığı durumda durgunluk en az seviyede seyrederken, ölüm oranları yükselmektedir. Müdahale edildiğinde ise, ölüm oranları düşerken, gerçekleşen durgunluk (üretim, tüketim ve yatırımın baskılanması nedeniyle) çok yüksek düzeylere çıkmaktadır. Fakat gerçekleştirilecek uygun ekonomi politikaları ile durgunluk düzeyinin hafifletilebileceği de görülmektedir.

Şekil 4: Durgunluğun Minimize Edilmesi

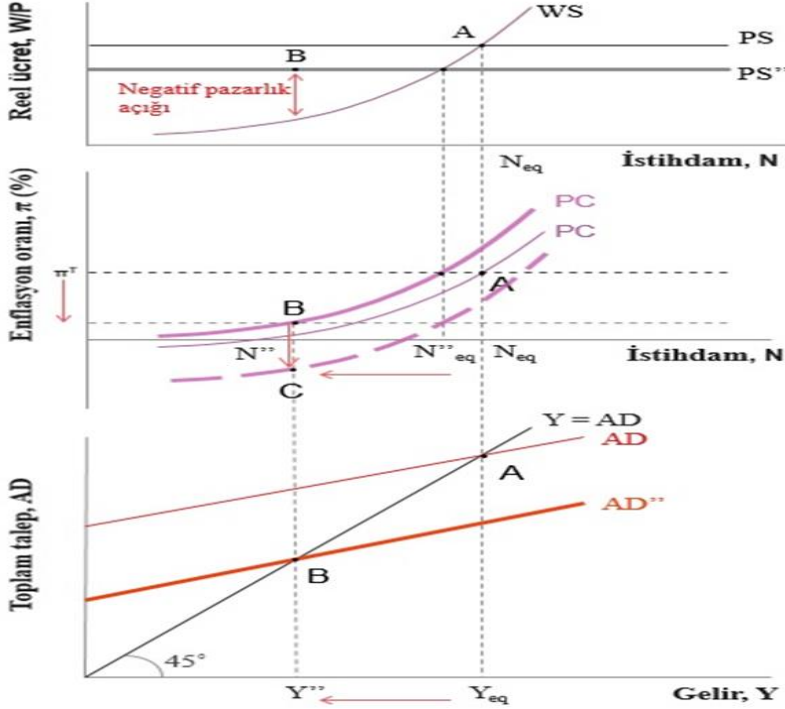


Kaynak: Baldwin, 2020.

Şekil 5’te ise, Covid-19 nedeniyle yaşanan makroekonomik şok, esas itibarıyla reel sektörden kaynaklı bir arz şokunun işgücü piyasasını da etkileyerek talep şokuna neden olması gösterilmektedir. Buna göre, üretim

şoku, fiyat belirleme eğrisinin² (PS-price-setting curve) aşağı doğru kaymasına neden olmuştur. Bu durum istihdamda yeni dengenin N^{eq} noktasında yani, daha düşük istihdam seviyesinde oluşmasına neden olmaktadır. Ardından gerçekleşen enflasyon şoku³ Philips eğrisinin (PC-philips curve) yukarı kaymasına neden olmaktadır (PS ile PS'' arasındaki fark pozitif pazarlık açığını göstermekte, bu da enflasyonun arttığını ifade etmektedir). Üretimin azalması ve işsizliğin artması ise toplam talep eğrisinin (AD-aggregate demand) aşağı kaymasına neden olurken, gelirden yeni denge noktası Y'' noktasına, istihdam ise N'' noktasına gerilemektedir. Son olarak, enflasyon düşmüş ($A \rightarrow B \rightarrow C$, dezenflasyon), AD eğrisinin aşağı kayması PC eğrisinin de aşağı kaymasına neden olmuş ve böylece işsizlik, denge noktasının aşağısında olduğundan negatif pazarlık açığı⁴ (bargaining gap) oluşmuştur. Bu sürecin uzun sürmesi yani, toplam talebin düşük düzeyde seyretmesi deflasyon krizine yol açabilir.

Şekil 5: Covid-19 ve Makroekonomik Şok



Kaynak: The Core Team, 2020, Phillips eğrisi ile ilgili açıklama için, unit 15.6; arz şoku modeli için, unit 15.7; talep şoku modeli için, unit 15.10.

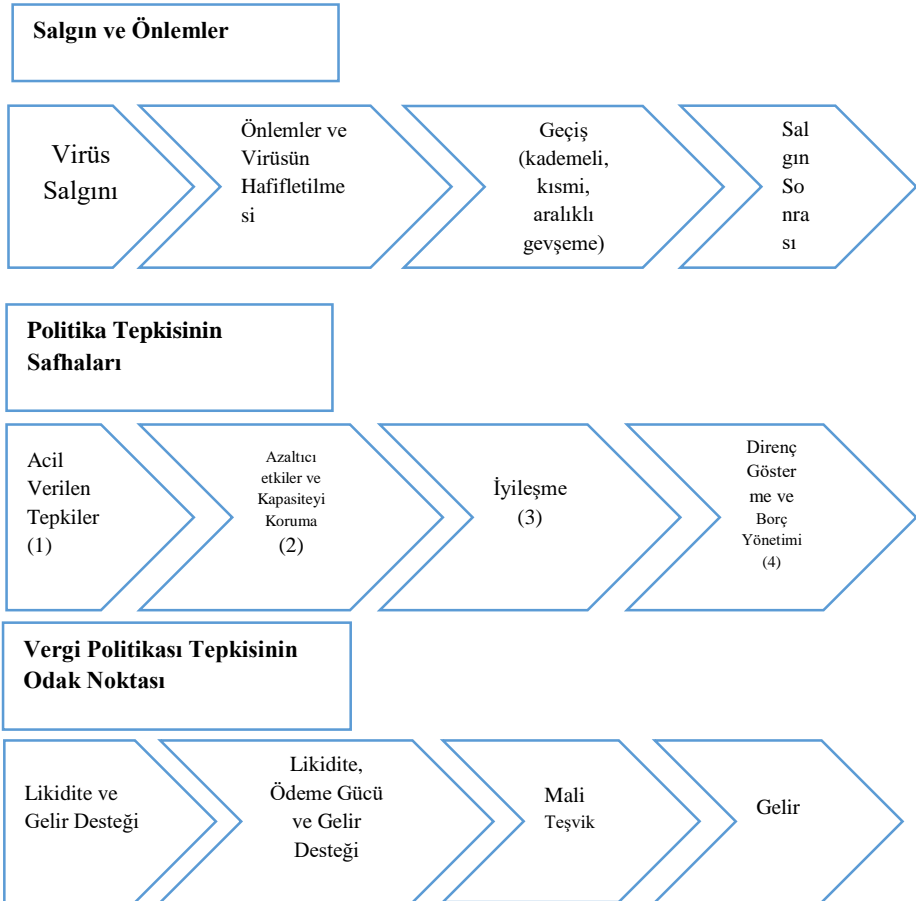
² Ücret belirleme eğrisi (WS-wage setting curve), işçileri çalışmaya teşvik edecek düzeyde olan reel ücreti; fiyat belirleme eğrisi (PS-price-setting curve), piyasadaki tüm firmaların kârlarını maksimize etmek üzere belirledikleri fiyat düzeyini ifade etmektedir.

³ Şekil üzerinde enflasyon şoku ayrıyeten gösterilmemektedir.

⁴ Pazarlık açığı (bargaining gap), firmaların işçilere çalışmaya teşvik edecek düzeyde verdikleri gerçek ücret (WS-wage setting curve) ile firmaların çalışmaya devam etmeleri için maliyetlerin üzerinde belirledikleri fiyat (PS-price setting curve) arasındaki farkı ifade etmektedir. Pozitif pazarlık açığı, enflasyonun olduğunu; negatif pazarlık açığı ise durgunluğun olduğunu ifade etmektedir.

Covid-19 salgının finansal sistem üzerindeki etkileri; virüsün dünyaya ne kadar yayıldığına ve ekonomik faaliyetler üzerindeki etkilerine, uygulanacak maliye ve para politikalarının etkinliklerine ve bankacılık sektöründeki olası kırılmalara karşı yapılacak düzenlemelere ve adaptasyona (yani, iş modellerinde, kurum yapılarında mevcut durumu avantaja çevirecek inovatif gelişmelere) bağlı olmak üzere, bu krizin hızlı bir şekilde atlatılması veya 2008 Küresel Krizi gibi dünyayı ekonomik anlamda etkilemesi ihtimali söz konusudur (Baldwin ve Tomiura, 2020, s. 67; Beck, 2020, s. 73; Brodeur ve ark., 2020, s. 2; Gaspar ve Mauro, 2020; Lustig ve Mariscal, 2020). Bu nedenle ülke yönetimleri, firmaları ve hanehalklarını Covid-19 salgınının etkisine karşı korumak için güçlü parasal ve mali tedbirler alması gerekmektedir. Çünkü yatırımcılar için belirsizliğin giderilmesi ve öngörülebilirliğin artırılması, sermaye çıkışlarının önlenmesi ve finansal istikrarın sağlanması için somut ve kararlı adımlara ihtiyaç duyulmaktadır (Adrian, 2020). Bu çerçevede, Şekil 6 ile verilen projeksiyon önem arz etmektedir.

Şekil 6: Salgın Öncesi ve Sonrası Politika Aşamaları



Kaynak: OECD, 2020, s.10

Salgın döneminde uygulanacak maliye politikaları salgının aşamalarına göre değişiklik göstermektedir. Şekilde yer verildiği gibi virüs salgının başladığı ve bulaş riskinin azaltılmaya çalışıldığı 1. aşamada salgından olumsuz etkilenen hanehalkı ve firmalara likidite ve gelir desteği sağlanmalıdır. Önlemlerin artırıldığı ve virüsün etkisinin azaltılmasının hedeflendiği 2. aşamada bulaş riskinin azaltılması amacıyla uzun süreli kısıtlama yaşayan hanehalkı ve firmalar için likidite desteğinin sağlanabilmesi için daha geniş kapsamlı ve sürdürülebilir vergi politikaları uygulanmalıdır. Virüs salgınından alınan tedbirlerin kademeli olarak gevşetildiği 3. aşamada, artan işsizlik, ekonomik belirsizlik hanehalkı ve firmaların borçlarının birikmesi karşısında mali teşviklerle ekonomi canlandırılmalıdır. Salgın sonrası dönemde olan 4. aşama ise bozulan mali dengenin düzeltilmesi için vergi politikalarının artırıldığı dönemdir (OECD, 2020, s. 9-10).

2. COVID-19'UN MAKROEKONOMİK ETKİLERİ VE COVID-19'A YÖNELİK UYGULANAN MALİYE VE PARA POLİTİKALARI

Covid-19 salgınıyla birlikte dünya son dönemlerde benzeri görülmeyen bir krizle karşılaşmıştır. Bu krizin makroekonomik etkileri ve bu etkilere yönelik uygulanan politikalar ise krizin büyüklüğünü ve ciddiyetini çok net bir biçimde göstermiştir. Birçok ülke bu salgının makroekonomik etkilerini bertaraf edebilme noktasında kamu müdahalesini çare olarak görmüştür.

2.1. Covid-19'un Makroekonomik Etkileri

Birçok ülke virüs salgını sonrası mali tedbirler almış ve bunun üzerine çalışmalar yapmışlardır. Özellikle salgının merkez üssü haline gelen Avrupa'da birçok ülke sıkı tedbirler almak zorunda kalmıştır. Kısıtlamalar dolayısıyla ekonomilerde meydana gelen daralmaları önleyebilmek için maliye ve para politikaları devreye sokulmuştur.

Maliye ve para politikaları kapsamında en etkin çözümlerden birine Almanya imza atmıştır. Salgından etkilenen firmaları desteklemek için Devlet Kalkınma Bankası aracılığıyla 500 milyar euro'luk bir kredi paketi hazırlanmaktadır. Salgından etkilenen firmaların vergi ödemelerinde ertelemeye gidilmesi kararlaştırılmış ve buna bağlı olarak izne ayrılan, iş gidemeyen vatandaşların maaşlarının karşılanması için çalışmalar başlatılmıştır. Bavyera eyaletinde ise yönetim bazı firmalardan hisse satın alarak firmaların iflas etmesi ihtimaline karşı 10 milyar euro'luk fon oluşturmuştur. İngiltere'de stopaj vergilerini erteleme, küçük işletmelere 25 bin sterlin hibe verilmesi, mortgage ödemelerinin üç ay süreyle ertelenmesi, 330 milyar sterlin'lik devlet garantili kredi açılması gibi ekonomik önlemler alınmıştır. Fransa'da kurumlar vergisinin ertelenmesi, firmaların ve çalışan kesimin kayıplarını telafi amacıyla 45 milyar euro'luk destek paketi verilmesi, işe gidemeyen çalışanların maaşlarının ödenmesi, firmalara 300 milyar euro'luk kredi garanti desteği sağlanması yönünde mali önlemler alınmıştır. İtalya'da ise salgınla beraber 3 milyar euro'su sağlık harcamalarına olmak

üzere 25 milyar euro'luk acil yardım paketi açıklanmıştır. Kendi içinde çalışanlara bir defaya mahsus olmak üzere 500 euro para yardımı yanı sıra, işini kaybetmiş olanlara da ek destekler sağlanacağını duyurmuştur. İspanya da bu süreçte İtalya'yla benzer politikalar gütmüştür (Euronews, 2020).

Amerikan Merkez Bankası (FED-Federal Reserve) daha önce faiz indirimine gitmiş ve 700 milyar dolarlık tahvil alımında bulunacağını açıklamıştır. Ayrıca bu paketin dışında repo piyasasına verdiği parayı bir kez daha artırmış, gecelik repo tutarını 175 milyardan 500 milyar dolara çıkarmıştır. FED'in bu denli genişleme politikası gütmesinin amacı da piyasadaki likidite sıkışıklığını çözmeye çalışması olarak nitelendirilmektedir. (Yapı Kredi Bankası, 2020, s. 1) Bunların dışında FED, daha önceden sadece Avrupa Birliği (AB), İsviçre, İngiltere, Kanada, Japonya merkez bankalarına sağladığı swap olanağını 19 Mart 2020'de aldığı kararla içlerinde İsveç, Norveç, Singapur, Yeni Zelanda, Brezilya, Meksika, Avustralya, Danimarka ve Güney Kore'nin olduğu dokuz ülke merkez bankasına da sunmuştur. FED'in parasal önlemlerinin yanında, Avrupa Merkez Bankası da piyasalara likidite bağlamında destek vermek amacıyla 18 Mart 2020'de 750 milyar euro'luk kamu ve özel kesime ait tahvil alımı paketi açıklamıştır (TCMB, 2020; Vakıfbank, 2020).

Covid-19 ile beraber bazı ülkeler önlem paketleri açıklarak, ek bütçeler getirerek, bütçe kalemleri arasındaki transferlere esneklik sağlayarak, bütçe değişiklikleri yaparak ekonomilerindeki daralmaları ve aksaklıkları gidermeye çalışırken, bazı ülkeler ise bu önlem paketleri yerine çeşitli kararlar almakla yetinmiş veya salgını çok fazla ciddiye almamıştır. Ancak geçmiş yıllardaki ve 2020 yılının başındaki bazı değişkenlere baktığımızda durumun ne kadar ciddi olduğunu görmek hiç de zor değildir. Tablo 3'te bazı küresel ekonomik göstergeler yer almakta ve bu göstergeler salgının daha başından itibaren dünya ekonomisi üzerinde meydana getireceği daralmayı ve akabinde ekonomilerde yaratmış olduğu krizi açık bir şekilde göstermektedir.

Tablo 3: Covid-19 Dolayısıyla Küresel Ekonomik Göstergelerde Meydana Gelen Değişimler

	30.03.2018	30.03.2019	01.01.2020	30.03.2020	Yıl Başına Göre Değişim (%)	Son Bir Yıllık Değişim (%)	Son İki Yıllık Değişim (%)
Brent Petrol Fiyatı	67,6	69,0	66,2	22,7	-65,7	-67,1	-66,4
MSCI Dünya Endeksi	2066	2131	2358	1852	-21,4	-13,1	-10,3
MSCI Gelişen Ülkeler Endeksi	1169	1058	1114	832	-25,3	-21,3	-28,8
MSCI Türkiye Endeksi	1551	1272	1502	1161	-22,7	-8,7	-25,1
VIX Endeksi	23,6	13,7	13,8	53,5	287,6	290,5	126,6
DXI Endeksi	90,0	97,2	96,6	99,0	2,5	1,8	10,0
EURO/Dolar	1,23	1,12	1,12	1,10	-1,8	-1,8	-10,5
Dolar/TL	3,90	5,58	5,95	6,65	11,70	19,2	70,5
Euro/TL	4,91	6,27	6,67	7,31	9,60	16,6	48,9

Kaynak: investing.com, 2020

Tablo 3'te yer alan MSCI endeksleri, yabancı yatırımcıların diğer ülkelerdeki yatırım fırsatlarını değerlendirme, riskleri ve potansiyel beklentileri tahmin etmeye fayda sağlayan bir göstergedir. Bu göstergelerdeki düşüş özellikle 2020 yılının mart ayında çok ciddi boyutlara ulaşmış ve önceki yıllarla kıyaslandığında yabancı yatırımların diğer ülkelere yatırım yapma güdülerinin çok büyük ölçüde azaldığı görülmüştür. Tablodaki diğer göstergelerden biri olan VIX ise global açıdan piyasa riskini ölçmeye çalışan ve yatırımcıların korku göstergesi olarak tanımlanan bir endekstir. Bu endeksin de 2020 yılının mart ayında 2020 yılının ocak ayına göre neredeyse üç kat arttığı gözlenmektedir. Önceki yıllarla kıyaslandığında ise yatırımcıların korkularının aşırı derecede arttığı belirtilebilmektedir. DXY ise doların dünya üzerinde en çok işlem gören altı tane ulusal para birimi karşısında değeri olarak tanımlanan bir endekstir. Endeks yükseliyorsa doların diğer kurlar nezdinde değerlendirildiği, endeks düşüyorsa diğer kurlar nezdinde doların değerinde azalma olduğunu söylemek mümkündür. Tablo 3'te görüldüğü üzere DXY endeksinde özellikle son iki yıllık değişim oranına bakıldığında ciddi bir yükseliş olduğu belirtilmektedir. Bu durum dünya üzerinde en çok işlem gören altı ulusal paraya sahip olan ülkelerde rezerv paranın arttığı yorumuna sebep olabilmektedir. Dolar/TL ve Euro/TL paritesinde son iki yıllık değişim çok yüksek olarak görünse bile, bu yükseliş 2018 yılından itibaren Türkiye'de meydana gelen dövizdeki artış hızı ve TL'deki değer kaybından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Brent petrolün fiyatındaki ani düşüşler ve yatırım beklentilerinin düşmesi de ekonomik daralmanın boyutlarını tahmin edebilmek açısından faydalıdır. Bunların yanında yatırımcının yeni yatırım alanları aramaktan korkması, risk almaktan çekinmesi de yatırımların azalmasına, buna bağlı olarak da istihdamın ve üretimin düşmesine ve küresel ölçekte bir resesyona gidilmesine yol açmaktadır.

Tüm bunların yanında Covid-19'un ülke ekonomilerinde derin yaralar açtığı ve ülke ekonomilerini ciddi bir krize soktuğu çok net bir şekilde görülmektedir. Tablo 4'te yer alan bazı makroekonomik göstergeler ülke ekonomilerinin karşı karşıya olduğu ekonomik bunalımı özetler niteliktedir.

Tablo 4: Seçilmiş Ülkelerin Son Üç Yıllık Makroekonomik Göstergeleri

Yıl	2018				2019			
	GSYİH (Trilyon Dolar)	Enflasyon (%)	Büyüme (%)	İşsizlik (%)	GSYİH (Trilyon Dolar)	Enflasyon (%)	Büyüme (%)	İşsizlik (%)
ABD	20.61	2.44	2.92	3.90	21.43	1.81	2.16	3.67
İngiltere	2.86	2.30	1.34	4.02	2.83	1.70	1.46	3.77
İtalya	2.09	1.14	0.94	10.62	2.00	0.61	0.34	9.97
Almanya	3.96	1.73	1.26	3.40	3.86	1.45	0.55	3.15
Fransa	2.79	1.85	1.79	9.03	2.71	1.11	1.50	8.45
İspanya	1.42	1.68	2.43	15.27	1.39	0.70	1.95	14.12
Çin	13.84	2.10	6.75	4.27	14.34	2.90	6.11	4.32
Arjantin	0.51	34.28	-2.56	9.22	0.44	53.55	-2.08	9.78

Avustralya	1.42	1.91	2.94	5.30	1.39	1.61	2.16	5.16
Rusya	1.65	2.88	2.53	4.84	1.68	4.47	1.34	4.58
Türkiye	0.77	16.33	2.95	10.89	0.76	15.18	0.91	13.67
Yıl	2020							
Ülke	GSYİH (Trilyon Dolar)	Enflasyon (%)	Büyüme (%)***	İşsizlik (%)				
ABD	20.93	1.23	-11.2	8.09				
İngiltere	2.71	1.00	-3.70	4.48				
İtalya	1.88	-0.13	-9.10	9.12				
Almanya	3.80	0.51	-5.50	3.02				
Fransa	2.59	0.47	-9.10	8.02				
İspanya	1.27	-0.32	-11.60	15.54				
Çin	14.72	3.32*	1.80	4.37				
Arjantin	0.38**	42.02	-12.90	10.43				
Avustralya	1.35	0.85	-3.80	6.47				
Rusya	1.47	3.38	-4.30	4.42				
Türkiye	0.72	12.28	-1.30	13.92				

* 2020 yılı ilk 3 çeyreğin ortalaması alınarak oluşturulmuştur.

** 2020 yılı tahmini verileridir.

*** 2020 yılı tahmini verileridir.

Kaynak: OECD, 2021, World Bank, 2021a ve IMF, 2021 verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 4 ile son üç yılda yukarıda belirtilen ülkelerdeki bazı makroekonomik ekonomik göstergelerdeki değişiklikler verilmektedir. Bu değişkenler GSYİH, enflasyon, büyüme ve işsizlikten oluşmaktadır. Salgın döneminin etkilerini görebilmek açısından bu üç yıl önemlidir. Tabloya göre, dünya ekonomisinde en önemli paya sahip olan ülkelere birisi ABD’de GSYİH, 2018’den 2019 yılına geçişte artarken, salgının da etkisiyle 2020 yılında azalmıştır. Bu durum Rusya için de geçerli olmaktadır. Tablodaki diğer birçok ülke için ise 2018’den 2019’a geçişte GSYİH’de düşüş gözlenmiş ancak 2019’dan 2020’ye geçişte meydana gelen düşüş daha sert olmuştur. Bu ülkelere örnek olarak İngiltere, İtalya, Fransa, İspanya ve Türkiye verilebilir. Burada da salgının etkilerini daha net görmek mümkündür. Almanya, Arjantin ve Avustralya’da ise bu iki yıldaki geçişlerde daha dengeli bir düşüş gözlenmektedir. Çin’de ise son üç yılda GSYİH’de salgına rağmen bir yükseliş gözlenmektedir.

Tablo 4’teki enflasyon oranlarına baktığımızda GSYİH’de olduğu gibi Çin’in diğer ülkelere farklılaştığı görülmektedir. Çin’in enflasyon oranlarında son üç yıla bakıldığında bir yükseliş olduğu söylenebilmektedir. Çin’in yanı sıra kronik enflasyon sıkıntısıyla boğuşan Arjantin’in de enflasyon oranlarında 2018’den 2019’a geçişte bir yükseliş gözlenmektedir. Salgının etkisiyle de 2020 yılında enflasyon oranı düşmüştür. Ancak Çin’de GSYİH artışıyla beraber bir enflasyon artışı gözlenirse de Arjantin’de durum daha farklı olmuş, 2018 ve 2019 yıllarında GSYİH aynı kalırken enflasyonda artış görülmüştür. Rusya’da ise 2018’den 2019’a geçişte enflasyon oranı artmış, 2020 yılında ise salgının da etkisiyle enflasyon oranı düşmüştür.

Covid-19 sonrası dünyada en çok merak edilen ekonomik göstergelerden biri de ülkelerin büyüme oranları olmuştur. Dünya çapında birçok ülkede büyüme tahminleri olumsuz olurken, salgın dönemini olabildiğince az negatif büyümeyle kapatma yolları aranmaya başlanmış ve bunun için çalışmalar yapılmıştır. 2020 yılında tablodaki ülkelerden sadece Çin pozitif büyüme gerçekleştirmiş, ancak bu ülkenin bir önceki yıla göre büyüme oranı ciddi ölçüde düşmüştür. Zaten 2018 yılından itibaren tablodaki çoğu ülkede büyüme anlamında bir azalma olduğu bellidir, ancak bu azalma 2020 yılında dünyayı kasıp kavuran Covid-19 ile beraber sert şekilde düşmüştür. 2018 yılından 2019'a geçişte sadece İngiltere ve Arjantin'in büyüme oranları artmış, tablodaki diğer ülkelerin büyüme oranları düşmüştür. Arjantin'in büyüme oranındaki artış ise küçülmenin azalması yani, negatif büyümenin düşmesi şeklinde olmuş, pozitif büyüme gerçekleşmemiştir. 2019'dan 2020 yılına geçişle birlikte tablodaki tüm ülkelerin büyüme oranları düşmüş ve Çin hariç diğer ülkeler negatif büyüme sergilemiştir. Özellikle ABD, İspanya ve Arjantin gibi ülkelerde küçülmenin çift haneli rakamlara çıkması, İtalya ve Fransa'da çift haneli rakamlara yaklaşması dünyadaki ekonomik daralmaları çok net bir şekilde göstermektedir.

Tablo 4, son üç yıla ilişkin işsizlik rakamları hakkında da bizlere ipuçları sunmaktadır. Tablodaki ülkeler, GSYİH, enflasyon, büyüme gibi değişkenlerde olduğu kadar net bulgular vermese de ülkelerin bazılarında salgın dönemiyle işsizlik oranlarının arttığını, bazılarındaysa salgına rağmen işsizlik oranlarının düştüğünü söylemek mümkündür. Bazı ülkelerde ise ilginç bir şekilde salgın öncesi artan işsizliğin salgınla birlikte düştüğü gözlenmektedir. Tablo 4'e göre İtalya, Almanya, Fransa, İspanya ve Rusya'da son üç yılda işsizlik oranları sürekli düşmüştür. Yani, salgının daraltıcı etkileri bu ülkelerde birçok ekonomik değişkeni olumsuz etkilese bile işsizlik üzerinde beklendiği kadar olumsuz etki yaratmamıştır. Çin ve Arjantin'de son üç yılda işsizlik oranlarında artış seyri görülmektedir, fakat 2020 yılındaki artışın salgınla bir alakasının olduğunu söylemek güçtür. ABD, İngiltere ve Avustralya'da salgın öncesi düşme eğiliminde olan bir işsizlik varken, salgınla birlikte işsizlik artmaya başlamıştır. 2018'den 2019'a geçişte işsizlik oranı düşmüş, ancak 2019'dan 2020 yılına gelindiğinde işsizlik oranı artmıştır. Bu artışın salgınla ilgili olduğu söylenebilir.

Türkiye'de 2018'den 2019'a geçişte GSYİH'nin düştüğü gözlenmiş, 2020 yılında da bu düşüş devam etmiştir. Türkiye'de GSYİH düşüşü 2020 yılına özgü olmamış, daha önceki yıllardan süregelen çeşitli iktisadi koşulların varlığıyla salgın dönemindeki daralan ekonominin birleşmesi bu düşüşü meydana getirmiştir. Türkiye'de 2018'den 2020'ye gelinirken işsizlik oranı artmıştır. İşsizlikteki bu yükselişin sebebi sadece salgınla açıklanamamakta, 2018 yılından beri süregelen ekonomideki olumsuz gidişatın bu yükselişte payının olduğu düşünülmektedir.

Tablo 4'ten de anlaşılacağı üzere son yıllarda dünyada gözlemlenen bir daralma sonucunda GSYİH, büyüme, enflasyon ve işsizlik gibi ekonomik değişkenlerde olumsuz bir tablo ortaya çıkmaya başlamış ve Covid-19 salgını

ile başlayan dönem bu daralmayı ciddi bir biçimde derinleştirmiştir. Bunun yanı sıra, işsizliğin bazı ülkelerde azaldığı gözlenirse de işsizlikle mücadele kapsamında da birçok ülke salgın döneminde önlemler almıştır. Birçok ülke iktisadi ve sosyal anlamda politikalarını değiştirmiş ve salgını hafifletici, işsizliği azaltıcı, büyümenin düşmesini engelleyici politikalar oluşturmaya gayret etmiştir. Bu çabalar ülke ekonomilerine de haliyle bir yük oluşturmuştur.

2.2. Covid-19'a Yönelik Uygulanan Maliye ve Para Politikaları

Covid-19 salgını ile birlikte ekonomideki daralmalar ve dünya ekonomilerinde meydana gelen krizler, ülke ekonomilerinin ve uluslararası kuruluşların bazı tedbirleri almalarını gerekli kılmıştır. Bu tedbirler en liberal ülkeden en devletçi ülkeye kadar neredeyse bütün dünya ülkelerinde gerekli hale gelmiştir. Tablo 5 ile Covid-19 kapsamında bazı ülkelerin maliye ve para politikaları ile almış oldukları önlemleri görmek mümkündür.

Tablo 5: Covid-19 ile Mücadelede Ekonomi Politikaları

Ülkeler	Alınan Önlemler	
	Maliye Politikaları	Para Politikaları
ABD	<ul style="list-style-type: none">-Afet yardımı fonunun serbest bırakılması-CARES Yasası kapsamında 2 trilyon dolarlık virüs yardım paketi hazırlanması (Bu yasa kapsamında işsizlik yardımları, gıda yardımları, hibeler, vergi indirimleri, çiftçi destek ödemeleri, kredi ve kredi garantileri ve sağlık harcamalarının payının artırılması gibi maliye politikası önlemlerine yer verilmiştir)-Bir defalık vergi iadesi-İşsizlik yardımlarının artırılması-Mükelleflerin stopaj sorumluluklarının ertelenmesi	<ul style="list-style-type: none">-Faiz oranlarının %0,5 düşürülmesi-FED'in, 125 milyar dolarlık tahvil alımına gitmesi ve esnaf, KOBİ ve diğer çalışanlar için 300 milyar dolarlık bir kredi programı hazırlanmasına karar vermesi-Öğrenci kredilerindeki faiz ödemelerinin iptali-SWAP olağanı tanınan ülke sayısının artırılması-Döviz operasyonlarının vadesinin uzatılması
İngiltere	<ul style="list-style-type: none">-Stopaj vergilerinin ertelenmesi-Zorunlu izne çıkartılanların maaşlarının %80'ninin ödenmesi-Turizm ve hizmet sektörünün vergilerinin 2020 yılı boyunca ertelenmesi-KOBİ ölçeğinin altındaki birçok firmaya destek ödemeleri-Konut kredisi ödemelerinin ertelenmesi	<ul style="list-style-type: none">-Devlet garantili kredi açılması-Küçük ve orta ölçekli işletmelere cirolarının dörtte biri kadar düşük faizli kredi sağlanması-150 milyar sterlinlik ek para basımı-Varlık alım programının miktarının artırılması
İtalya	<ul style="list-style-type: none">-Sağlık sistemi için fazladan fon ayrılması-Vergi ve kredi ödemelerinin dondurulması-Ailelere gelir desteği, KOBİ'lere hibeler ve vergi ertelemeleri-İşçilere ilave gelir desteği ve kısa süreli çalışma programının uzatılması-Finansal ve reel piyasalarda iş yapan firmalar için vergi ertelemesi yoluyla teşvikler	<ul style="list-style-type: none">-Kredi olanaklarının ve miktarının artırılması-KOBİ'ler ve bazı hane halkları için kredi geri ödemelerinin tehir edilmesi-Bankaların orta ve büyük ölçekli firmaların finansmanını sağlaması için likidite ve borç verebilme teşvikleri
Almanya	<ul style="list-style-type: none">-Mart ve haziran aylarında iki ek bütçe kabul edilmesi	<ul style="list-style-type: none">-İhracatçılar ve ihracatı finanse eden bankalar için genişletilmiş kredi garantileri-Eyalet düzeyinde kredi garantileri verilmesi

Covid-19'un Makroekonomik Etkileri ve Seçilmiş Ülkelerde Covid-19 Döneminde Uygulanan Maliye ve Para Politikaları

	<ul style="list-style-type: none"> -Düşük gelirli ve serbest meslek erbabına temel gelir desteği, hibe ve vergi ertelemeleri -İşsizlik sigorta sürelerinin geçici olarak uzatılması -Dijitalleşmeye ve yeşil enerjiye yönelik yatırım destekleri ve sübvansiyonlar -Yerel yönetimlerin ekonomilerini desteklemek amacıyla doğrudan yardımlar 	<ul style="list-style-type: none"> -Kamu kredi garantilerine erişim artırılması
Fransa	<ul style="list-style-type: none"> -Salgın sebebiyle üç bütçe değişikliği yasası -Sağlık sigortasında düzenleme yapılması ve sağlık harcamalarının artırılması -Prim ve vergi ödemelerinin ertelenmesi -Düşük gelirli, serbest meslek sahipleri ve mikro ölçekli işletmeler için doğrudan mali destekler -Zor durumdaki firmaların kamulaştırılması için ek tahsis verilmesi -Vergi kredilerinin hızlandırılmış iadesi 	<ul style="list-style-type: none"> -300 milyar euro'ya kadar firmalara kredi verilmesi -Kredi olanaklarının artırılması
İspanya	<ul style="list-style-type: none"> -Acil durum fonundan sağlık bakanlığına bütçe desteği -Kendi nam ve hesabına çalışanlar için olağanüstü yardım -Güçlendirilmiş işsizlik sigortası -İşsizlik ödeneği almayanlara geçici ödemeler -Bütçe kalemleri arasında esneklik sağlayabilmek için bütçe esnekliği -Konut kredisi ödemelerinin ertelenmesi 	<ul style="list-style-type: none"> -Belli bir süreliğine İspanyol hisselerinin satışının yasaklanması -Düşük gelirli mortgage ödemelerinin bir aylık ertelenmesi
Çin	<ul style="list-style-type: none"> -Özellikle hijyene yönelik mal ve hizmet üretiminde KDV'nin kaldırılması ve bir dizi vergi indirimi uygulanması -Özel sektör yatırımlarını canlandırmak amacıyla altyapı hizmetlerinin artırılması ve çeşitli sübvansiyonlar verilmesi 	<ul style="list-style-type: none"> -Ters repo işlemlerinin artırılması -Bir yıllık ve beş yıllık kredi faiz oranının düşürülmesi -Banka rezerv gerekliliklerinin düşürülmesi -Ters repo faiz oranının düşürülmesi -Temel hizmet üreticilerinin ve tarım kesiminin düşük faiz oranlı kredilerle desteklenmesi
Arjantin	<ul style="list-style-type: none"> -Vergi yükümlülüklerinin askıya alınması -Sosyal güvenlik primlerine yönelik muafiyetler -Servet vergisi uygulamasının getirilmesi 	<ul style="list-style-type: none"> -83 milyarlık döviz borcunun yapılandırılması için bankaların zorlanması -IMF ve özel tahvil sahipleri ile borç görüşmeleri hakkında müzakereler yapılması
Avustralya	<ul style="list-style-type: none"> -Virüsten etkilenen eğitim, turizm ve tarım gibi sektörlerle yönelik bütçe ödeneği ayrılması -Turizm sektöründe bazı vergi ve harçların alınmaması -Havacılık sektörüne bütçe ödeneği ayrılması -Vergi ertelemeleri ve vergi indirimleri -Vergi iadelerinin alınmasında kolaylıklar -İşletmelere hızlandırılmış amortisman imkanı -İşsizlik maaşlarına zam yapılması -İşini kaybedenlere belli miktarda yapılan ödemeler 	<ul style="list-style-type: none"> -Mükelleflere düşük faizli krediler -Nakit faiz oranının 0,25'ten 0,10'a indirilmesi -Açık artırma yoluyla piyasadan tahvil alınması
Rusya	<ul style="list-style-type: none"> -Vergi borçlarının ertelenmesi ve vergi tatili -Bazı malların ithalinde gümrük vergilerinin alınmaması 	<ul style="list-style-type: none"> -Kur riski taşıyan borçlulara yönelik önlemler -Kredi kuruluşlarına yönelik olarak geçici bir süreliğine yaptırımların uygulanmaması kararı

<ul style="list-style-type: none">-Servet vergisi uygulamasının getirilmesi-Borç geri ödemelerinde esneklik-Hijyen ürünlerinin ithalatında gümrük vergilerinin sıfıra indirilmesi-Gümrük işlemlerinde kolaylık-İşsizlik yardımlarının artırılması-KOBİ'lerin vergi ve prim ödemelerinde kolaylık sağlanması-İhracat vergisinin düşürülmesi ve bazı ürünlerde geçici kotalar uygulanması-Faizsiz kredi imkânları	<ul style="list-style-type: none">-Rusya Merkez Bankası'nın yurtiçi piyasalardan altın alımının durdurulması-Kredi faiz tutarlarının yeniden yapılandırılması-İpotek kredilerinde uygulanan risk faktörü primlerinin kaldırılması-Varlık likiditelerine ilişkin kurallarda esnekliğe gidilmesi
--	---

Kaynak: Bu tablo, belirtilen ülkelerin her biri için uygulanan politikalar analiz edilerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıdaki önlemler de göstermektedir ki Covid-19'un olumsuz etkilerini önleme kapsamında birçok ülke maliye ve para politikalarına sarılmıştır. Ancak salgının etkilerinin bertaraf edilmesinde maliye politikalarının ağırlığının para politikalarına nazaran daha yoğun olduğunu söylemek mümkündür.

ABD gibi liberal ekonominin öncüsü ve en önemli temsilcisi olarak kabul edilen bir ülke bile kriz, doğal afet, salgın hastalık gibi olağanüstü durumlarda maliye politikalarına sarılarak devletçi uygulamalarda bulunabilmektedir. Diğer ülkelerle karşılaştığımızda ABD'den çok daha devletçi olarak kabul edilen bazı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ABD kadar devletçi olmadığını ve maliye politikalarını uygulamada sınırlı davrandığı görülmektedir. Tablodaki çoğu ülkede alınan önlemlerin geneli maliye politikası olsa da maliye politikasıyla beraber para politikası da birçok ülkede uygulanmaktadır.

Bir para politikası aracı olarak, ekonomik darboğazların ve arz şoklarının giderilmesinde Helikopter Para Teorisi'nin etkin bir rol oynayacağını söyleyenler bulunmaktadır. Friedman (1948) tarafından geliştirilen bu kavram, aslında deflasyonist ortamlarda helikopterden herkese 1000 dolarlık banknot atılması şeklinde tarif edilen bir metafordur. Tüketicilere bir defalığına da olsa verilecek bu meblağların, onların tüketimlerini artırarak, yatırımların, üretimin ve istihdamın artmasına ve böylece ekonomik büyümenin sağlanacağına işaret etmektedir (Eryüzlü, 2020, s. 17). Yani, bu teori maliye ve para politikalarının bir arada uygulanması olarak değerlendirilmektedir. Ancak Helikopter Para Teorisi'nin en belirgin ve ayırt edici özelliği geleneksel para politikaları gibi piyasadan devlet tahvili çekilmesiyle piyasadaki likiditenin artırılması değil, piyasaya doğrudan banknot sürülmesidir (Altay, 2016, s. 2)

Covid-19 kapsamında çoğu ülkenin genişletici maliye ve para politikaları uygulamasının yanında buna ek olarak olağanüstü iktisadi önlemler de mevcuttur. Örneğin 2020 yılının sonunda Arjantin ve Rusya'nın gündeme getirdiği servet vergileri buna örnek teşkil etmektedir. Buradaki durum virüsten kaynaklı ekonomik durgunluğu gidermekle ilgili olmayıp salgın döneminde bozulan gelir bölüşümünü iyileştirmeye yöneliktir.

2020'nin Kasım ayında Rusya'nın, Aralık ayında da Arjantin'in kanunlaştırdığı servet vergisinin 2021'de uygulanmaya başlanması

beklenmektedir. Arjantin'de uygulanacak olan servet vergisinin 2,4 milyon dolar ile 36 milyon dolar arasında serveti olanlardan %2 ila %3,5 arasında bir vergi alınması beklenmektedir. Artan oranlı olan bu vergilemede servetin konusunu finansal olan ve olmayan servet unsurları oluşturmaktadır. Yani bu vergi genel bir servet vergisi niteliği taşımaktadır. Ayrıca Uruguay'da serveti bulunanlar da %5,25'lik bir vergi ödemekle yükümlü tutulmaktadır.

Rusya'daki servet vergisi ise tek oranlı olup 1 milyon rublenin üzerindeki banka hesaplarının faiz gelirini vergilendirmektedir. Vergi oranı %13 olarak uygun görülen bu vergi, finansal kuruluşlarda kayıt altında tutulan varlıkların getirisi üzerinden alınan özel nitelikli bir servet vergisi olarak tarif edilmektedir (Yılmaz, 2020). Rusya'daki servet vergisinin özel nitelikli olması, bu vergiden elde edilecek getirinin ve bu vergi ile sağlanacak adaletin düşük olacağı yönünde eleştiriler bulunmaktadır.

Küresel ölçekte olduğu gibi Türkiye'de de salgının neden olduğu ekonomik sorunların çözümünde maliye ve para politikalarına başvurulmuştur. Ekonomik sorunların çözümünde başvurulmuş maliye politikaları; genişletici ve daraltıcı maliye politikaları şeklinde ikili tasnif edilmektedir. Genişletici maliye politikaları vergi indirimleri, vergi ertelemeleri ve kamu harcamalarının artırılmasıdır, daraltıcı maliye politikaları vergilerin artırılması ve kamu harcamalarının azaltılmasıdır. Covid-19 salgını döneminde alınan mali önlemler diğer kriz dönemlerinden ayrılmaktadır. Bu dönemde, vergi politikaları vergi indirimlerinden ziyade vergi ertelemeleri şeklindedir (Yavuz, 2020).

Maliye politikaları açısından küresel ölçekte alınan önlemler incelendiğinde üst sıralarda borç finansmanı, istihdam destekleri, vergi politikaları ve iş maliyetleri yer almaktadır (World Bank, 2021b). Finansal kesim, hanehalkı ve reel sektör olmak üzere uygulanan ekonomik önlemlerin üç kesime yöneldiği görülmektedir. Türkiye'de Covid-19'la mücadelede uygulanan kamu politikalarına Tablo 6'da yer verilmiştir. Tabloya göre, hanehalkı ve finansal kesimin desteklenmesinde likidite destekleri, borç ertelemeleri ve işsizlik ödenekleri yer almaktadır. Türkiye'de alınan önlemler; belli sektörlerde üretimin desteklenmesi ve teşvik politikaları, krizin hanehalkı ve firmalar üzerinde meydana getirdiği etkinin giderilmesinde vatandaşa destek ve istihdamı destekleme politikalarıdır.

Tablo 6. Türkiye'de Covid-19 ile Mücadelede Uygulanan Ekonomi Politikaları

Politikalar	Uygulamalar
Üretimi Destekleme Politikaları	Piyasaya üç aylık 50 milyar liralık ek likidite sağlanmıştır.
	Kredi Garanti Fonu'nun limiti iki katına çıkarılmıştır.
	İhracattaki geçici yavaşlama sürecinde kapasite kullanım oranlarının korunması amacıyla ihracatçıya stok finansmanı desteği verilmiştir.
	KOBİ'lere yönelik devlet destekli alacak sigortası 25 milyon liradan 125 milyon liraya çıkarılmıştır.

Vatandaşa Destek Politikaları	İşsiz kalanlara ve yardım talebinde bulunan 5,5 milyon aileye 1.000 lira verilmiştir.
	Geliri 5 bin liranın altında olan 6,7 milyon vatandaşa 40 milyar lira finansman desteği verilmiştir.
	Mart-haziran ayları arasında 3 milyondan fazla kişi kısa çalışma ödeneğinden yararlanmıştır. Ücretsiz izne ayrılanlara ise aylık 1.170 lira nakdi destek sağlanmıştır.
	Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın belirlediği kriterlere göre ihtiyaç sahibi ailelere yapılacak nakdi yardımlar için ilave 2 milyar liralık bir kaynak ayrılacağı açıklanmıştır.
	Gecikmeye giren kredilerin takip süresi 90 günden 180 güne çıkarılmıştır.
	Kamu bankaları vasıtasıyla 10 bin liraya kadar 6 ay geri ödemesiz ve 36 ay vadeli olarak Bireysel Temel İhtiyaç Destek Kredisi sağlanmıştır.
	Kamu bankaları normalleşme sürecine geçiş ve sosyal hayatın canlanması için "konut kredisi", "taşıt kredisi", "sosyal hayatı destek" ve "tatil destek" olmak üzere dört yeni kredi paketini hayata geçirmiştir. Birinci el/sıfır veya ikinci el konut alımlarında düşük faiz oranı ve 12 aya kadar ödemesiz dönemi olan 15 yıla varan vade ile finansman imkânı sunulmuştur.
	Yaklaşık 450 bin esnafa 8,4 milyar liralık finansman tahsisi yapılmıştır.
	120 bin firmaya 108 milyar lira finansman desteği ayrılmıştır.
Kamu bankaları aylık 5 bin liranın altında geliri olan tüm vatandaşlar için temel ihtiyaç desteği paketini devreye almıştır.	
İstihdamı Destekleme Politikaları	İşten çıkarmalar üç ay süreyle kısıtlanarak istihdam koruma altına alınmıştır.
	20 bin yeni öğretmen ataması yapılmıştır.
	İstihdamda sürekliliği temin etmek amacıyla iki aylık telafi çalışma süresi dört aya çıkartılmıştır.
Finansal Yükümlülüklerin Ertelenmesi	Tüm esnafın anapara ve faiz ödemeleri ertelenmiştir.
	Konaklama vergisi ertelenmiştir.
	Gecikmeye giren kredilerin takip süresi 90 günden 180 güne çıkarılmıştır.
	Nakit akışı bozulan firmaların bankalara olan kredi anapara ve faiz ödemeleri üç ay ertelenmiştir.
Sektörel Teşvik Politikaları	Perakende, AVM, demir-çelik, otomotiv, lojistik, ulaşım, sinema, tiyatro, konaklama, yiyecek-ıçecek, tekstil-konfeksiyon, organizasyon gibi salgından en çok etkilenen sektörlerin muhtasar, KDV ve SGK ödemeleri 6'şar ay ertelenmiştir.
	197 bin işletmeye 154 milyar lira finansman tahsisi yapılmıştır.

	Halkbank aracılığıyla 1 milyon 300 bin çiftçiye 27 milyar lira destek sağlanmıştır.
	İç havayolu taşımacılığında KDV oranı %18'den %1'e indirilmiştir.
	Konut sektörüne yönelik kredilendirilme desteği verilmiştir.

Kaynak: Yıldız ve Uzun, 2020, s. 36-37.

Tüm bu maliye ve para politikaları uygulamaları göstermektedir ki salgınla beraber dünya genelinde kamu harcamaları artmıştır. Üretimin yavaşladığı dönemde kamu harcamalarındaki artışı telafi edebilmek içinse birçok ülke emisyonla başvurmuştur. ABD ve birçok Avrupa ülkesi gibi Türkiye de emisyon genişlemesinin bir kısmını tahviller aracılığıyla karşılarken bir kısmını da piyasaya banknot sürerek karşılamaya çalışmıştır. Örneğin, TCMB verilerine göre 2019 yılı ile 2018 yılı arasındaki emisyon oranı farkı -1,57'dir. Yani 2019 yılında 2018 yılına göre daha az para basılmıştır ancak 2020 Mayıs ayına kadarki emisyon oranı 2019 yılının sonundaki emisyon oranına göre %60 artmıştır. Bu artışların tümünün tahvil esaslı olması çok düşük bir ihtimal olarak değerlendirilmekte, bu artışların önemli bir kısmının para basılarak karşılandığı tahmin edilmektedir (Eryüzü, 2020, s. 17). Kısacası Türkiye ve birçok ülkede uygulanan genişletici maliye ve para politikalarının Helikopter Para Teorisi'yle örtüştüğü söylenebilmektedir. Ayrıca maliye politikasının ve para politikasının virüsün ekonomiler üzerindeki olumsuz etkilerini gidermede etkili olduğu belirtilebilir.

Sonuç

Bugün yaşanan gelişmeler küreselleşmenin olumsuz tarafını temsil etmektedir (Noy ve ark., 2020, s. 8-9). Şöyle ki tarihe baktığımızda veba salgınının tüm dünyaya yayılması yaklaşık 10 yıl sürmüştü, Covid-19 salgını 2 ay gibi kısa süre içerisinde tüm dünyaya yayılmış, sosyal ve ekonomik hayatı etkilemiştir. Krizin ekonomi üzerindeki etkilerinin hızlı (V şeklinde hızlı bir düşüş ve yükseliş) veya yavaş (U şeklinde daha derin bir düşüş ve yavaş yükseliş) geçmesine göre reel ve finansal piyasalar az ya da çok etkilenecektir. Derin bir durgunluk olmadığı sürece piyasaların fonlanması faydalı görülmektedir. Nitekim bu süreçte genişletici maliye ve para politikaları uygulanarak (kredi garantileri, gelir destekleri, vergi ve borç ertelemeleri) piyasa desteklenmektedir. Kriz piyasa kaynaklı olmadığı için salgın biter bitmez eski haline gelmesinde bir engel görünmemektedir. Normale dönüşte yaşanacak enflasyon yükselişleri ise göz ardı edilebilir.

Türkiye ve diğer seçilmiş ülke örneklerinde görüldüğü gibi salgın sonrası ekonomik daralmaların yaşandığı büyük bir durgunluk meydana gelmiştir. Bunu aşmak için Türkiye ve diğer ülkeler maliye ve para politikalarını devreye sokmuş ve bu olağanüstü dönemi en az zararlı kapatılmak için belli başlı kamu politikaları uygulamaya koymuştur. Bu politikalarından en etkin ve en çok kullanılan ise maliye politikaları olarak göze

çarpmaktadır. Özellikle vergi indirimleri, kamu harcamalarının artırılması, destek ve hibeler salgın döneminde en çok başvurulan kamu politikalarından olmuştur.

Diğer yandan, salgının insanların yaşamlarında bir “yeni normal” oluşturması olasıdır. Normalde ekonomik aktivitelerin çoğu insanların bir araya geldikleri mekânlarda gerçekleşmektedir. Fakat bu “yeni normal” tüketicilerin davranış kalıplarını değiştirebilir. İnsanların bir araya geldikleri restoran, alışveriş merkezi, futbol maçı, kuaför, kafe gibi vb. yerlere olan talep kalıcı olarak değişiklik gösterebilir.

Ayrıca Covid-19, ekonomi-politik ve sosyo-ekonomik açıdan bazı kavramların (rekabet yerine dayanışma, iklim değişikliği, sürekli ekonomik büyümenin gerekli olup olmadığı, vatandaşlık geliri/evrensel temel gelir) yeniden gündeme gelmesini ve tartışılmasını zorunlu kılmaktadır. Son olarak denilebilir ki adil gelir bölüşümü kavramı yine karşımıza çıkmaktadır. 21. yüzyılda düşük ve orta gelir grubuna ait ülkelerde her yıl önlenebilir bir hastalık olan tüberkülozdan milyonlarca insan ölürken, Covid-19 salgınının yüksek gelir grubuna ait ülkelere yayılmasıyla birlikte alınan önlemler, önemli ve ciddi bir konu olan gelir bölüşümünde adaletin tekrar düşünülmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Adrian, T. (2020). Monetary and Financial Stability During the Coronavirus Outbreak. IMF Blog, 11 March. <https://blogs.imf.org/2020/03/11/monetary-and-financial-stability-during-the-coronavirus-outbreak>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).
- Aktan, C. C., ve Şen, H. (2001). Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri. *Yeni Türkiye Dergisi*. 2(42). ss.1225-1230.
- Altay F. (2016). Helikopter Para: Mevcut Parasal Genişleme Politikası İle Kıyaslama. Konya: *Konya Ticaret Odası Araştırma Raporu*.
- Apte, A., Khawam, J., Regnier, E., Simon, J. (2016). Complexity and Self-Sustainment in Disaster Response Supply Chains. *Decision Sciences*. 47(6). ss.998-1015.
- Araz, O. M., Choi, T. M., Olson, D., Salman, F. S. (2020). Data Analytics for Operational Risk Management. *Decision Sciences*. 51(6). ss.1316-1319.
- Baldwin, R. (2020). The Supply Side Matters: Guns Versus Butter, COVID-Style. <https://voxeu.org/article/supply-side-matters-guns-versus-butter-covid-style>, (Erişim Tarihi: 30.04.2020).

- Baldwin, R. E. ve Tomiura, E. (2020). *Thinking Ahead About the Trade Impact of COVID-19*. In Richard Baldwin, Beatrice Weber di Mauro (Eds.) *Economics in the Time of COVID-19*, London: CEPR Press. ss.59-71.
- Beck, T. (2020). *Finance in the Times of Coronavirus*. In Richard Baldwin, Beatrice Weber di Mauro (Eds.) *Economics in the Time of COVID-19*, London: CEPR Press. ss.73-77.
- Bordo, M. D. ve Meissner, C. M. (2016). Fiscal and Financial Crises. *Handbook of Macroeconomics*. 2, ss.355-412.
- Brodeur, A., Gray, D. M., Islam, A., Bhuiyan, S. (2020). *A Literature Review of The Economics of Covid-19*, GLO Discussion Paper, No. 601, Essen: Global Labor Organization (GLO).
- Can, H. (2002). *Organizasyon ve Yönetim*. 6. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Demirtaş, H. (2000). Kriz Yönetimi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*. 23(23). ss.353-373.
- Dornbusch, R., Park, Y. C., Claessens, S. (2000). Contagion: Understanding How It Spreads. *The World Bank Research Observer*. 15(2). ss.177-197.
- Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (2020). The Impact and Policy Responses for COVID-19 in Asia and the Pacific. [https://www.unescap.org/sites/default/files/COVID%20_Report_ESC AP.pdf](https://www.unescap.org/sites/default/files/COVID%20_Report_ESC_AP.pdf), (Erişim Tarihi: 19.03.2021).
- Eryüzlü, H. (2020). Covid-19 Ekonomik Etkileri ve Tedbirler: Türkiye’de “Helikopter Para” Uygulaması. *Ekonomi-Maliye-İşletme Dergisi*. 3(1). ss.10-19.
- Euronews. (2020). Türkiye 100 Milyar Liralık Önlem Paketi Açıkladı, Diğer Avrupa Ülkeleri Ne Yaptı? <https://tr.euronews.com/2020/03/19/turkiye-100-milyar-liralik-onlem-paketi-acikladi-diger-avrupa-ulkeleri-ne-yapti-covid-19>, (Erişim Tarihi: 30.04.2020).
- Fernandes, N. (2020). Economic Effects of Coronavirus Outbreak (COVID-19) On The World Economy. <http://webmail.khazar.org/bitstream/20.500.12323/4496/1/>

Economic%20Effects%20of %20Coronavirus%20Outbreak.pdf,
(Erişim tarihi: 19.03.2021).

Financial Times. (2020). Coronavirus Economic Tracker: Latest Global
Fallout. Financial Times, June 19, 2020.
<https://www.ft.com/content/e5879009-f451-4a54-9374-03472f2c4085>, (Erişim tarihi: 10.07.2020).

Frankel, J. A. ve Rose, A. K. (1996). Currency Crashes in Emerging Markets:
An Empirical Treatment. *Journal of International Economics*. 41(3-4). ss.351-366.

Friedman, M. (1948). Monetary and Fiscal Framework for Economic
Stability. *Essays in Positive Economics*. 38(3). ss.133-56.

Gaspar, V. ve Mauro P. (2020). Fiscal Policies to Protect People During the
Coronavirus Outbreak. IMF Blog, 5 March.
<https://blogs.imf.org/2020/03/05/fiscal-policies-to-protect-people-during-the-coronavirus-outbreak/>, (Erişim Tarihi:07.07.2020).

Gopinath, G. (2020). *Limiting the Economic Fallout of the Coronavirus with Large Targeted Policies*. In Richard Balwin, Beatrice Weber di Mauro (Eds). *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Takes*, London: CEPR Press. ss.41-47.

Gourinchas, P. O. (2020). *Flattening the Pandemic and Recession Curves*. In Richard Balwin, Beatrice Weber di Mauro (Eds). *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Takes*, London: CEPR Press. ss.31-40.

Ichino, A., G. Calzolari, A. Mattozzi, A. Rustichini, G. Zanella, & M. Arnelli. (2020). Transition Steps to Stop Covid-19 Without Killing the World Economy. VoxEU.org, 25 March. <https://voxeu.org/article/transition-steps-stop-covid-19-without-killing-world-economy>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).

Investing.com (2020). Küresel Ekonomik Göstergeler. <https://tr.investing.com/?ref=www>, (Erişim Tarihi: 30.05.2020).

Ivanov, D. (2020). Predicting the Impacts of Epidemic Outbreaks on Global Supply Chains: A Simulation-Based Analysis on the Coronavirus Outbreak (COVID-19/SARS-Cov-2) Case. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*. 136. ss.1-14.

- Kaminsky, G. L., Reinhart, C. M., Vegh, C. A. (2003). The Unholy Trinity of Financial Contagion. *Journal of Economic Perspectives*. 17(4). ss.51-74.
- Kash, T., ve Darling, J. (1998). Crises Management: Prevention, Diagnosis and Intervention. *Leadership and Organization Development Journal*. 19(4). ss.179-186.
- Kibritçioğlu, A. (2001). Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001. *Yeni Türkiye Dergisi*. 41(1). ss.1-17.
- Kovoor-Misra, S., Clair, J. A., Bettenhausen, K. L. (2001). Clarifying the Attributes of Organizational Crises. *Technological Forecasting and Social Change*. 67(1). ss.77-91.
- Lustig, N. and Mariscal, J. (2020). *How COVID-19 Could Be Like the Global Financial Crisis (or Worse)*. In Richard Baldwin, Beatrice Weber di Mauro (Eds.) *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Takes*, London: CEPR Press. ss.185-191.
- McKibbin, W. and Fernando, R. (2020). The Economic impact of COVID-19. In Richard Baldwin, Beatrice Weber di Mauro (Eds.) *Economics in the Time of COVID-19*, London: CEPR Press. ss.45-53.
- Mishkin, F. S. (2001). *Financial Policies and the Prevention of Financial Crises in Emerging Market Economies*. Washington, DC: NBER Working Paper, No: 8087.
- Noy, I., Doan, N., Ferrarini, B., Park, D. (2020). Measuring the Economic Risk of Covid-19. *Covid Economics: Vetted and Real-Time Papers*. 3. ss.1-16.
- OECD. (2020). Tax and Fiscal Policy in Response to the Coronavirus Crisis: Strengthening Confidence and Resilience, May 19, 2020. https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=128_128575-o6raktc0aa&title=Tax-and-Fiscal-Policy-in-Response-to-the-Coronavirus-Crisis, (Erişim Tarihi: 30.03.2021).
- OECD. (2021). <https://data.oecd.org/>, (Erişim Tarihi: 10.01.2021).
- Okumus, F. ve Karamustafa, K. (2005). Impact of An Economic Crisis Evidence From Turkey. *Annals of Tourism Research*. 32(4). ss.942-961.

- Önder, İ. (2009). Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. (42). ss.12-25.
- Reinhart, C. M. & Rogoff, K. S. (2009). *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Richardson, B. (1994). Crisis Management and Management Strategy: Time to “Loop the Loop?” *Disaster Prevention and Management*. 3(3). ss.59–80.
- Sherman, E. (2020). 94% of the Fortune 1000 are seeing coronavirus supply chain disruptions: Report. *Fortune*, 21 February. <https://fortune.com/2020/02/21/fortune-1000-coronavirus-china-supply-chain-impact/>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).
- Sönmezay, N. (2014). *Finansal Krizlerin Bulaşıcılığı Ve Gelişmekte Olan Ülke Örnekleri: Türkiye Uygulaması*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- TCMB. (2020). *Finansal İstikrar Raporu Mayıs 2020*. Sayı: 30, Ankara.
- The Core Team. (2020). *The Economy*. <https://core-econ.org/the-economy/book/text/0-3-contents.html>, (Erişim Tarihi: 30.04.2020).
- Uruş, A. F. (2019). Finansal Krizler Sonrası Uygulanan Regülasyonlar ve Etkinliği. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 26(1). ss.33-48.
- Vakıfbank. (2020). Sermaye Piyasası Kurulu Onaylı İhraççı Bilgi Dokümanı Güncelleme Metni. 3 Aralık 2020, [https://www.vakifbank.com.tr/documents/duyular/2020/300420204%20%20SPK%20Onayl%C4%B1%20\(%C4%B0BD%20G%C3%BCncelleme%20Metni\).pdf](https://www.vakifbank.com.tr/documents/duyular/2020/300420204%20%20SPK%20Onayl%C4%B1%20(%C4%B0BD%20G%C3%BCncelleme%20Metni).pdf), (Erişim Tarihi: 22.03.2021).
- World Bank. (2021a). <https://data.worldbank.org/>, (Erişim Tarihi: 10.01.2021).
- World Bank, (2021b). Workbook: SME-COVID-19. https://dataviz.worldbank.org/views/SMECOVID19/Overview?:embed=y&:isGuestRedirectFromVizportal=y&:display_count=n&:showAppBanner=false&:origin=viz_share_link&:showVizHome=n., (Erişim tarihi: 15.03.2021).

- Yapı Kredi Bankası. (2020). Yatırımın Günlük Rotası-Piyasalara Genel Bakış (Rapor). 17 Mart 2020, <http://www.ykprivate.com.tr/media/pdf/2521/view>, (Erişim Tarihi: 30.04.2020).
- Yavuz, H. (2020). Türkiye’de COVID-19’la Mücadelede Alınan Kamu Maliyesi Tedbirlerinin Değerlendirilmesi, Sakarya Üniversitesi Sakarya Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi. https://sesam.sakarya.edu.tr/sites/sesam.sakarya.edu.tr/file/covi19_kamu_maliyesi_tedbirleri.pdf, (Erişim Tarihi: 16.08.2021).
- Yıldız, M. ve Uzun, M. M. (2020). Koronavirüsle Mücadelede Kriz Yönetimi Ve Kamu Politikası Yapımı. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETAV), <https://setav.org/assets/uploads/2020/06/R165.pdf>.
- Yılmaz, B. E. (2020). Rusya ve Arjantin Yüksek Serveti Vergiliyor. 7 Aralık 2020, <https://www.binhanelifyilmaz.com/rusya-ve-arjantin-yuksekserveti-vergiliyor/>, (Erişim Tarihi: 12.12.2020).

Extended Abstract

In broad terms, a crisis refers to an unplanned event that arises from an internal or external environmental element of an organization or country, that threaten people physically or mentally, that cause the bankruptcy of companies, and that jeopardize the viability of entities trying to cope with the crisis by using normal management procedures. This phenomenon, which emerges suddenly and cannot be predicted by its nature, requires an effective intervention system and a strong management understanding. In addition to its negative side, it also has a positive side in that it creates new opportunities and involves a serious learning process. In accordance with the definition of crisis, the Covid-19 pandemic is a socio-economic crisis that emerged suddenly and unexpectedly spreading from local to the whole globe. Although it does not have economic origin [caused by natural factors (health)] it has serious effects and consequences on the societies and economies of the country.

Covid-19 has led to many negative effects on economies as well as health systems and health expenditures. During this epidemic, many countries have made large amounts of public expenditure to combat with the pandemic, prevent the epidemic and treat the infected patients. During this period, unforeseen health expenses such as oxygen cylinders, masks, test and diagnostic kits, which were much needed by the states, began to burden the economies.

Many people had to take unpaid leave with the closure of many workplaces or the transition to working at certain hours. Similar to the slowdown in production and the continuation of consumption, people's unpaid

leave did not affect their consumption, and consumption for basic goods and services continued to increase. In this process, it has become inevitable for states to help individuals who have to quit their jobs or take unpaid leave. Providing such supports in a period when real production has drastically dropped is likely to place burden on the budget, the effects of which will be felt more clearly in the future.

In this context, the study consists of two parts. In the first part, the role and impact of the Covid-19 pandemic in the economy is discussed theoretically. The second part focuses on the macroeconomic impact of pandemic in the context of the selected countries and Turkey's economy and fiscal and monetary policies taken by governments to minimize the negative effects of the epidemic period.

As it is seen after the outbreak, Turkey and other selected countries experienced a major economic recession. To overcome this extraordinary period, Turkey and other countries have put fiscal and monetary policies into operation. Among these policies, fiscal policies stand out as the most effective and used one. In particular, tax reductions, increasing public expenditures, support and grants were among the most used public policies during the epidemic period.

What is happening today represents the negative side of globalization. Therefore, when we look at the history, it took about 10 years for the plague epidemic to spread all over the world, while the Covid-19 epidemic spread all over the world only in 2 months, affecting social and economic life. Real and financial markets will be affected more or less depending on the rapid (a V-shaped rapid fall and rise) or slow (a deeper U-shaped drop and a slow rise) passing of the effects of the crisis on the economy. As long as there is no deep recession, funding the markets is considered beneficial. As a matter of fact, in this process, the market is supported by applying expansionary fiscal and monetary policies (loan guarantees, income supports, tax and debt postponement). Since the crisis is not caused by the market, there is no obstacle to its recovery as soon as the epidemic is over. Inflation increases that will be experienced in returning to normal can be ignored.

On the other hand, it is possible that the epidemic will create a "new normal" in people's lives. Normally, most of the economic activities take place in places where people come together. However, this "new normal" can change the behavior patterns of consumers. The demand for places such as restaurants, shopping malls, football matches, hairdressers, cafes, etc. where people come together may change permanently.

In addition, Covid-19 requires that some concepts (solidarity instead of competition, climate change, whether continuous economic growth is necessary, citizenship income / universal basic income) should be brought to the agenda again and discussed in terms of economy-politics and socio-economic aspects. Finally, it can be said that the concept of fairness in income distribution comes up again. In the 21st century, while millions of people die of tuberculosis, which is a preventable disease, in low and middle-income

countries every year, the measures taken with the spread of the Covid-19 epidemic to high-income countries clearly reveal that fairness should be rethought in income distribution, which is an important and serious issue.

AHMET HAŞİM'İN ŞİİRLERİNE HAFİFLİK VE AĞIRLIK İMGELERİ MERKEZİNDE BİR YAKLAŞIM

Nilüfer İLHAN*

Öz

19. yüzyılda endüstri devriminin paradigmasını yansıtan modernite, insanın inanç sistemini ve alışkanlıklarını değiştirerek aklın, bilimin, tekniğin rehberliğinde ona yeni bir yaşam olanağı sunması ile varlığın büyüğü şeklinde idrak edilme anlayışını ortadan kaldırır. Dünyanın katı gerçekleriyle yaşamak zorunda kalan, varoluşsal bir yitlilik duygusuyla karşılaşan, buyurgan ve otoriter dille kimliği inşa edilen insan, bu ağırlıktan kurtulmak için sanat ve edebiyata sığınarak kendine yeni bir gerçeklik kurmanın peşine düşer. Nietzsche, insanı düştüğü bu durumdan kurtaracak ve onu neşelendirecek olanağın müzikte olduğunu vurgularken, Heidegger ve Foucault da şiirsel dilin kendilik değerlerini ortaya koyduğunun altını çizer. Siyasi ve sosyal normlara göre inşa edilen dilin, dünyayı ağırlaştırdığını ve taşlaştırdığını belirten İtalo Calvino ise edebiyatın söz konusu normlar karşısında imge ve metaforlar aracılığıyla “hafiflik” duygusu oluşturduğunu ileri sürer. Hafiflik değeri olan nesnelere seçilmesinin gerek dil gerekse anlam noktasında hafifliğe işaret ettiğini ve bunun da rüya hâli yaşattığını ifade eder. Modern Türk şiirinin Yahya Kemal ile birlikte kurucu ismi kabul edilen ve poetikasını estetik bir zeminde kuran Ahmet Haşim’in şiirlerini de Calvino’nun belirlediği “hafiflik” ve “ağırlık” imgeleriyle okumak mümkündür. Hayatın katı gerçeğine karşı edebiyatı bir kaçış alanına dönüştüren Ahmet Haşim, şiirlerinde hafiflik değerleriyle taşlaşmış belleğini gün yüzüne çıkardığı gibi muhayyel/ütopik yerler de kurarak dünyada bulunmanın ağırlığına seçenek sunar.

Anahtar Kelimeler: İtalo Calvino, Hafiflik, Ağırlık, İmge, Şiir, Ahmet Haşim

AN APPROACH TO AHMET HAŞİM'S POEMS ON THE BASIS OF THE IMAGES OF LIGHTNESS AND HEAVINESS

Abstract

Reflecting the paradigm of the industrial revolution in the 19th century and changing the belief system and habits of human beings, modernity offers mankind a new life opportunity under the guidance of reason, science and technique, and eliminates the understanding of the magical realization of existence. Having to live with the harsh realities of the world, confronted with an existential sense of loss, and whose identity is constructed with an authoritarian language, a person seeks to

* Doç. Dr. Yozgat Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, nilufer.ilhan@bozok.edu.tr ve <https://orcid.org/0000-0001-6343-2220>

establish a new reality for himself by taking refuge in art and literature to get rid of this weight. While Nietzsche emphasizes that the opportunity to save people from this situation and cheer them up is in music, Heidegger and Foucault underline that poetic language reveals self-worth. Italo Calvino, who states that the language built according to political and social norms makes the world heavy and petrified, argues that literature creates a sense of "lightness" through images and metaphors in the face of these norms. It states that choosing objects with the value of lightness indicates lightness in terms of language and meaning, which creates a dream state. It is possible to read the poems of Ahmet Haşim, who is considered as the founder of modern Turkish poetry together with Yahya Kemal and established his poetics on an aesthetic ground, with the images of "lightness" and "heaviness" determined by Calvino. Ahmet Haşim, who transformed literature into a space of escape against the harsh reality of life, brings to light his memory, petrified with the values of lightness in his poems, and offers an alternative to the weight of being in the world by establishing imaginary/utopian places.

Keywords: Italo Calvino, Lightness, Heaviness, Image, Poem, Ahmet Haşim.

Giriş

İlk ve Orta Çağ'da sanatın metafizikle iç içe olmasına karşılık Aydınlanma çağıyla birlikte sanatta kutsalın geri plana atılması metafiziksel bir boşluk doğurur. Aydınlanma çağının zihinsel kodlarına işaret eden modernite söylemini akıl, bilim, deney, disiplin ve düzen gibi kavramlarla oluştururken bunların dışında kalan metafiziksel düşünceleri/deneyimleri bir yanılısına şeklinde yorumlar. Başta modernitenin sunduğu değerlerle başı dönen ve kendini yeniliklere kaptıran modern insan ise zamanla kutsalını kaybetmenin neden olduğu kaotik şüursuzluk hâli içinde bir arayışa yönelir. İç ve dış dünyasında ona hakikati keşfettirecek, varlığın bilincinde olmayı hatırlatacak, gerçeğin katılığı ile baş etme yollarını öğretecek, sınırlı-sonlu-ölümlü durumunu aşacak ve hayatı yaşanılır kılacak bir çabaya girişir. Bu çabanın sonunda, sanatı, kendine bir sığınak ve tutamak olarak bulur. Nietzsche, akılı kendine rehber edinen ancak belirsizlikle boğuşan ve trajik bir hâl sergileyen modern insanın, iç dünyasına yönelmesini ve neşesine tekrar kavuşmasını sağlayacak unsurun müzik olduğunun altını çizer. Metafiziğe en yakın olan ruhsal deneyimin müzikte hissedildiğini vurgulayan Nietzsche, Antik Çağ tanrısı Dionysos'un geri çağrılarak sönen coşkuyu ve yitirilen enerjiyi yeniden oluşturacağını belirtir (Nietzsche, 2011: 105).

Nietzsche'nin modern insanın, hakikat karşısında düştüğü yenilgiye karşılık sanatı ve müziği çıkış yolu gösteren düşünceleri, Michel Foucault ve Martin Heidegger'de edebiyat ve özelden de şiirle yansımaları bulur. İktidarın kendine göre bir hakikat biçimi oluşturduğunu ve hakikatin de buyurgan ve otoriter bir dille topluma ulaştığını analiz eden Foucault için özne çıkmaz bir yola girmiştir. Bu durumdan ancak sözün estetik bir düzlemde işlendiği ve toplumsal normların uzağına düştüğü edebiyat ile baş edebilir. Dilin gündelik hayatta disiplin ve düzeni gösteren retorikçi yönü, edebiyatın sağladığı imge ve metaforların yardımıyla ağırlığından kurtulup muhayyel bir alana evrilir. Bu noktada Foucault, zincirlerini kıran metaforik dilin hafifliği ile aklın

yükünü taşıyamayan deliliğin hafifliği arasında bir ilişki kurar (Foucault, 2011: 78-80). Ona göre insan, edebiyat dünyasında muhayyilesiyle sınırları aşır farklı zaman ve mekâna geçiş yapıyorsa, delilik hâli de iktidarın dışladığı dil ile yaşam alanlarını sahiplenerek zaman ve mekânın sınırlarını aşmayı sağlar.

Varoluşçu felsefenin önde gelen isimlerinden Heidegger de “mahrumiyet çağı” ismini verdiği metafiziksel düşünceden/deneyimden yoksun modern zamanda, insanın bilinçlilik ve farkındalık hâlinin yeniden inşasının sanatla ve şiirle gerçekleşeceğini öne sürer. Heidegger için sanat eseri, dilin şiirsel kökeni harekete geçirmekle varlığın istikamet alanını belirler (Esenyel, 2020: 71). Çünkü modern çağın getirdiği akıl, bilim ve teknik metafiziksel hakikati öldürmüştür. Bu da dünyada kendine bir yaşam alanı kuran insanın; varoluşunu unutmamasına, tek tipleşmesine ve anonimleşmesine neden olmuştur. Dünyaya fırlatılan ve çıkış yolları kapatılan insan, sınırlı ve sonlu bir yaşamla karşı karşıya gelir. İnsan, fırlatılma durumunun yarattığı “doğum travması”nı ve sınırlı mekânda kuşatılmışlığını aşmak için sürekli çevresiyle diyaloga girer (Heidegger, 2011: 100-101). İnsanın bu çabayla oluşturduğu dil, zamanla onun evine, barınağına ve yurduna dönüşmeye başlar. Dil ile kimliğini ve aidiyetini pekiştirme yolunda ilerleyen insanın dünyaya yönelik kaygısı devam ettikçe, onu bu sıkıntıdan kurtaracak, varlığını anlamlı hâle getirecek ve ölüme bakışını değiştirecek düşünce şiirde ortaya çıkar. Hayal, rüya, düş, metafor ve imgenin yardımıyla kurulan bu şiirsel dil, mekân ve zamanın dışına çıkabilmeyi sağlayarak mahrumiyet içindeki varlığa yön gösterir. Heidegger’e göre “şiir, modern insan için sadece söylenmeyi söylediğinden, sadece bu yalın hakikatten ötürü varlık için önemlidir. Şiir gündelik dili hiçbir zaman bir hammadde gibi alıp işlemez. İnsani hakikatin yolunu gösterdiğinden, uçurumdan dönüşün yolunu çizdiğinden modern dünyadaki şiirsel düşünce, mahrumiyet hâlindeki varlık için en önemli pusuladır” (Tekelioğlu, 1995: 48). Ancak bu dil, iktidar erklerinin toplumda ayırıştırılmaya, bölücülüğe ve dolayısıyla şiddete dönüştürdüğü araçsal iletişim dilinden farklıdır. Araçsal iletişim dili insanı, zaman ve mekânla sınırlandırmaya çalışırken ürettiği hakikatle varlığın üstünü örter, bilinçlilik düzeyini ortadan kaldırır ve hatırlamaya değil unutmaya odaklanır. Buna karşılık önce kendi içine yönelen ardından çevresindeki varlıklarla iletişime geçen insan, şiirsel hakikatin eşliğinde bilinçlilik durumuna işaret eden Dasein’e dönüşürken otantik var olma biçimini elde eder: “Dasein, dünya içinde varlık ve dünyaya ilgi veya kaygı duyan varlık olarak çevresindeki nesnelere karşılaşır ve onlarla ilişki içinde olan bir varlıktır. Dasein nesnelere değiştirerek kullanımlarına göre araç haline dönüştürür” (Çüçen 2003: 65). Gündelik yaşam dilini kullanan ancak ona bağlı kalmayan insan, sahip olduğu bu şiirsel dille varoluşsal kaygıdan yahut yaşamın ağırlığından kurtulup hafiflik değerleriyle buluşur.

Edebiyatın, yaşamın ağırlığına karşı varoluşsal bir işlevi yerine getirdiğini ileri süren İtalo Calvino ise Harvard Üniversitesi’nde 1985-1986 yılları arasında altı konferans olarak vermeyi düşündüğü ancak birini

tamamlayamadığı derslerinde edebî metinlere farklı okuma olanağıyla yaklaşır. Ölümünden sonra eşi Esther Calvino tarafından bir araya getirilen konferans dizisi, *Amerika Dersleri: Gelecek Binyıl İçin Altı Öneri* ismiyle 1988 yılında kitaplaştığında “hafiflik”, “hızlılık”, “kesinlik”, “görünürlük” ve “çokluk” başlıklarıyla çıkar. Calvino’nun altıncı başlık olarak belirlediği “tutarlılık” kavramı ise ömrü yetmediği için yazılamaz. Calvino, yeni bin yıla girerken edebî metinlerin içeriğinin ve biçiminin değiştiğini belirterek söz konusu başlıklarla okuma önerisinde bulunur. “Hafiflik” ismini verdiği ilk değeri, yıllarca eserlerinde yapmaya çalıştığından, şimdi de bunun kuramsal bir çerçevesini çizmekle işe başladığından bahseder. Calvino’yu “hafiflik” değerini yazmaya götüren neden ise gündelik yaşamın ve dünyanın insana huzur vermeyip ağırlaşmış hatta taşlaşmış olduğunu düşünmesidir (Calvino, 2011: 18). Edebiyat ile hafiflik, dünya ile ağırlık arasında kurduğu ilişkiyi açıklamak için mitolojik karakter Medusa’dan faydalanır. Mitolojide Medusa, baktığı her şeyi taşa çevirir. Ancak Medusa’nın karşısına kanatlı sandallarıyla uçan Perseus, rüzgâr ve bulutun yardımıyla Medusa’nın bakışından kurtulmayı başarır. Bu şekilde Perseus, taşlaşan bir çevrede yaşamakla birlikte gerçeğin karşısına doğrudan çıkmayıp kendi kalkanına yansıyan Medusa’nın imgesi rehberliğinde yaşam olanağı bulur.

İtalo Calvino, Medusa’nın bakışından kurtulmayı başaran Perseus’un çabasını edebiyatın üstlendiğini düşünür. Calvino için edebiyatta hafiflik, düş kurup bu dünyadan uzaklaşmanın yanı sıra gerçekle yaşarken onu başka bir dille ve başka bir anlamla ortaya koymaktır. Bu bakış açısını kimi yazarlar dili ağırlık, kalınlık ve somut öğelerle kurarken kimi de “dili bir bulut, daha doğrusu ince bir toz tabakası, daha da doğrusu bir manyetik itki alanı gibi nesnelere üzerinde süzülen ağırlıksız bir öge haline getirirler” (Calvino, 2011: 28). Dolayısıyla Calvino’nun dilde hafiflik değeri olarak tespit ettiği şey, maddesel ağırlıktan kurtulan öğeler ile onların oluşturduğu anlam dünyasına karşılık gelir. Çoğu gökyüzüne ait olan ve yerçekiminden kurtulan; ay, bulut, rüzgâr, kar, yağmur, sis, çiğ, toz, ağ, kuş, ses, sessizlik, gölge, rüya, tüy, tül, yaprak, ayna, alev ve uçmak gibi öğeler hafiflik değerlerini belirler. Calvino, söz konusu hafiflik öğelerinin; 1) çok hafif olmak, 2) hareket hâlinde olmak, 3) bilgi taşıyıcısı olmak (Calvino, 2011: 25) gibi üç temel özelliği olduğunu söyler. Daha çok somut nesnelere üzerinden hareket eden Calvino, buna karşılık hafifliğin salt somut nesnelere üzerinden verilemeyeceğini soyut duyguların da hafiflik değerleriyle aktarılabilmesini öne sürer. Nitekim ona göre üzüntüyü hüznün, gülmeyi ise ironi esnetip hafiflik imgesi şeklinde görünürlük kazanır.

Reel dünyanın katı, somut, sınırlı ve trajik değerlerine karşı, sanata ve edebiyata işlevsel bir değer biçerek metinleri hafiflik ile ağırlık imgeleri noktasında değerlendiren Calvino’nun düşüncelerinin, Ahmet Haşim’in eserlerinde de varlık bulduğu söylenebilir. Haşim’in nesrindeki neşeli ve nüktedan, şiirlerinde ise imgeli ve hüznü üslubu, hayat karşısında aldığı tavrın iz düşümü şeklinde düşünmek mümkündür. Ahmet Haşim’in şiir anlayışını belirgin kılan sembolist ve empresyonist eğilimi ile yoğun imge ve

metafordan oluşan dili, ben'i etrafında dönen bireysel izlekleri; varlığın çıplak ve yalın olarak algılanmasına itiraz olup Perseus'un yaptığı gibi "muhayyilesinin kalkanına" yansıyan görüntülerin bir araya getirilmesidir. Şaire, muhayyilesi, bir rüya ve düş âlemi sunarak çocukluğundan itibaren yaşadığı kayıp ve yitklik duygusunun onda oluşturduğu "taşlaşmayı" esnetir. Ahmet Haşim'in çocukluğunun geçtiği Bağdat'ta annesini yitirmesi, küçük yaşta İstanbul'a gelip kültürel olarak çok yabancı bir çevrede yaşaması, milliyetçiliğin yükselişe geçtiği bir dönemde dışlanması, imparatorluğun dağılıp ve Bağdat'ın kaybedilişine tanık olması, kendini fiziksel manada kusurlu görmesi yaşamının taşlaşan/ağırlaşan yönüne işaret eder. Tüm bu katılaştıran ve sertleşen anılara, eylemlere ve durumlara, okul sıralarında okumaya başladığı, ardından da kendisinin yazdığı edebî ürünlerle karşı koyar. Gündelik hayatın nesnelere bakışını çeviren, ancak onları muhayyilesinde ses, ışık ve renklerin imbiğinden geçirerek bambaşka bir hâle getiren Ahmet Haşim, Freud'un deyişiyle "düş kuranların o balonsu hafiflikteki yaratılarını gündüz düşleri diye niteleyen dil" (Freud, 2012:109) aracılığıyla göz önüne getirir.

Haşim'in şiirinde, varlığın ağırlığını alışılmadık imge ve dille ortaya konup hafiflik değerlerinin sergilenmesi, ideolojinin belirlediği göreceli gerçekten hareketle dili inşa etmeye çalışan kimi şair ve okuru şaşırtmış, eleştiri oklarını üzerine çekmesine neden olmuştur. Şiirlerinin anlamsız olduğu, sosyal ve siyasi yaşamı yansıtmadığı iddia edilmiştir. Bu noktada Haşim, ilk önce "Şiirde Mana" (1921) ismiyle yazdığı sonrasında *Piyale* (1926) şiir kitabının ön sözünde sunduğu "Şiir Hakkında Bazı Mülâhazalar" başlıklı poetik metniyle eleştirilere cevap verirken şiirindeki dilsel hafifliğin kullanılmasına açıklık getirir. Haşim'in poetikasında öncelikli olarak vurguladığı husus, şiir diliyle nesir dili arasındaki farktır ki bu da şiir dilini saf şiir anlayışına götürür. Rahip Bremond tarafından ilk kez dillendirilen saf şiir, sözcüklerin anlam yükünden kurtulup "gerçeğin esrarengiz şekilde değiştirilme" anlayışına dayanır. Bremond, "şiir ruhtan gelen bir müzik" derken de ruh gibi hafiflik değeriyle ilişkilendirmiş olur (Okay, 2004: 115). Haşim ise poetikasında akıl ve mantıkla yola çıkan, gündelik yaşamın gerçeğine bağlı kalan tür şeklinde tanımladığı nesre/düz yazıya karşılık, Bremond'da olduğu gibi isimsiz ve kudsî menbada doğan, büyülü bir gerçekliğe işaret eden şekilde belirttiği şiir dilinin ayırt edici noktalarını ele alır. Şiir dilini etkili ve büyüleyici kılan, onu "sessiz bir şarkıya" dönüştüren usulün sözcüklerin manasında değil sahip oldukları telaffuz kıymetinde yani ahenk/ritm/musikide yattığını ileri sürer. Sözcükleri, musikinin yardımıyla birlikte idrakin dışına çıkararak Haşim, onları zaman ve mekânın sınırlılığında kurtarıırken hem dil hem de anlam noktasında sözcüklere yeni bakış açısı sunar: "Muhayyileyi kendine râm eden şairin hedefi, mütevvîç ve seyyalî, muzlim ve muzî, ağır ve serî hislere, kelimelerin manası fevkinde, mısraın musiki temevvücâtından nâmahdud ve müessir bir ifade bulmaktır" (Ahmet Haşim, 2003: 67). Bu noktada konuya açıklık getirdiği anda verdiği örnek ve yaptığı tasvirler ile kesinliğe, netliğe, kaba gerçekliğe karşı çıkar.

1. İKAROS'UN KANATLARINDAN VARLIĞI SEYRETMEK: AHMET HAŞİM'İN ŞİİRİNDE HAFİFLİK İMGESİ

Kral Minos'un emriyle bir labirentin içine düşen ve buradan çıkmak için babasının yardımıyla yaptığı mumdan kanatlar ile gökte uçan İkaros gibi Ahmet Haşim de "ruhun kanatlanmasına" karşılık gelen şiirsel hafiflik imgeleriyle bu dünyada yaşamının yazgısına katlanır. Ahmet Haşim'in şiirinde hafiflik imgeleri, sosyal ve siyasi çevrede tutunamayan, zaman ve mekânın ağırlığına dayanamayan, taşlaşmış bir belleği gün yüzüne çıkarmak isteyen ben'in, kendine çıkış yolları aramasının sonucuyla kültürel ağırlığı bulunmayan nesnelere sesin, rengin ve ışığın/karanlığın rehberliğinde sunma biçiminden oluşur. Ahmet Hamdi Tanpınar, ben'ini, doğayı ve nesnelere muhayyilesinin süzgecinden geçiren Haşim'in ortaya koyduğu bu büyülü dili, rüya hâli olarak yorumlar: "Onun şiiri bir tek imajın etrafında toplanmış, hatta çöreklenmiş, daha doğrusu çok esrarlı parıltılarla dolu bir tek imaja kalb olmuş bir halet-i ruhiye şiiri idi. Tabiat manzaralarını, eşyayı bir uykunun arasından görür gibi rüyalı hâli vardı" (Tanpınar, 2000: 321). Rüyada aklın devre dışı kalması, zaman ve mekân olgularının ortadan kalkması, uçmak eyleminin çoğunlukla görülmesi rüyanın sağladığı hafiflik değerleridir. Ahmet Haşim'in şiir evreninde, ağırlaşan dünyaya karşı hafiflik imgesini öne çıkaran metinler, "Şi'r-i Kamer" dizisiyle yoğun olarak görülür. Annesinin ölümünden duyulan acı, belleğinde taşlaşırken şiirsel bir dil aracılığı ile esnek ve estetik bir görünüme kavuşur: "Yitik zamanın mirası gibi duran gerçeklik, idealleştirilmiştir, düşlenen bir gerçekliğin hareketine yerleştirilmiştir" (Bachelard, 2012: 94). Acı, matem ve kaybın oluşturduğu ağırlık, Haşim'i bulunduğu zaman ve mekândan kurtarıp onu hayal âlemine taşımakla bu dünyayı katlanır kılan hafiflik arzusuna ulaştırır.

Doğadaki "su" ve "ay" gibi unsurlardan yola çıkılarak anneye geçen çocukluğun anımsandığı "Ruhum" şiirinde, öznenin anneyi kaybetmesinin üzerinden yıllar geçmesine rağmen ruhunda bitmek bilmeyen acı ile hüznün, su ve ayın sağladığı hafiflik imgeleriyle dile getirilir. Şiirde özne, yoğun bir kayıp duygusuna sahiptir ve teselliye hafiflik değeri olan nesnelere gidermeye çalışır. Şiir; solmuş, sarı ve çıplak bir kuru yaprağın, hareketsiz ölü bir havuza düşmesiyle başlar. Kuru bir yaprak ve hareketsiz havuz imgesi, ağırlıktan kurtuluşa işaret eden hafiflikle özdeşleşir. Durgun bir havuzun ölü anneyi çağrıştırdığı kabul edilirse (Gürbilek, 2007: 106), havuza düşen kuru yaprak da "suyun sinesinde" kendine bir yer aramakla İtalo Calvino'nun hafiflik öğelerinde nitelediği hareketliliğe denk düşer. Gölün (ruhun) semasında ne bir "âhenk" ne de bir "sâye" buradaki "yalnızlığın" sınırını çizemediği gibi esen rüzgârda saklı olan gözyaşına da engel olamaz. Bu hüznü ve yaşlı atmosfer, göle (ruha) yansıyan ay ışığıyla birlikte daha da genişler. Bachelard'ın "suskunluğa gömülmüş suyun yeniden bizimle konuşması için ancak bir akşam rüzgârı gerek. Hayaletin yeniden dalgalar üzerinde yürümesi için hafif mi hafif, donuk mu donuk bir ay ışığı gerekir" (Bachelard, 2006: 84) cümlelerinde olduğu gibi rüzgâr ve ay, duyguları harekete geçiren hafiflik imgesi olarak belirir. Anne ile Dicle ırmağı kenarında yapılan akşam

gezmeleri, bilinçdışını şekillendirip su ve ayı bir tanık konumuna getirir. İtalo Calvino'nun hafiflik unsurlarını değerlendirirken bilgi taşıyıcısı olarak da getirdiği yoruma, Haşim'in şiirlerinde ay ve suyun bellekteki bilgileri taşımakla uygun düştüğü söylenebilir. Su ve ayın, dişiliği temsil ettiği de düşünülürse (Bachelard, 2006: 115) anne ile özdeşleşmesi kaçınılmaz olur. Annenin kaybolan görüntüsünü, ondan bir yansıma olan “eski kamer”, “ezelî ruh-ı münevver”, “mah-ı münevver” diye hitap edilen ay ışığı göz önüne serer. Ay göktedir, ulaşılmazdır ve ışığıyla karanlığı aydınlatmaktadır, kendini ise gün geçtikçe yenilemektedir. Anne de bilinçdışının karanlığına itilmiştir ancak anımsandıkça karanlığı aydınlığa dönüşmektedir, unutulmakla hatırlanmak arasında gidip gelmekle devr-i daimini tamamlar: “Yalnız bu derin gölde senin açtığın izler/ Bir gizli gamın şehka-ı seyyâlini gizler” (Ahmet Haşim, 2003: 98) dizelerinde ay ışığının göle (ruha) yansımasıyla bilinçdışına atılan, orada bir “ebedî matem-i dûrun”a dönüşen anne ile olan anıları dışarı çıkar. Ancak bu anımsama hem dil hem de anlam noktasında hafifliği gösteren unsurlar aracılığıyla yapılarak ağırılık esnetilir. Anneye ait olan “tül” gibi bir nesne, aya ait bir unsur olarak yer almakla yerdeki hafiflik ögesi göğe kaydırılır. Tül ile birlikte bulutun, gümüş rengin, yasemin çiçeğinin oluşturduğu görüntü, yerde “hâb-ı serâbî” ve “rüyâ” hâlini yaşatır. “Yaşam travması karşısında” bu güzelliğin sunduğu hatırlamanın verdiği hazla kendinden geçen özne, ay ışığının suya yansımasını “âgûş-ı sükût”, “leb-i sâye”, “hâb-ı şeb-âvîz”, “ezhâr-ı leyâlî” tamlamalarında dile getirerek “sessizlik”, “gölge”, “uyku” ve “çiçek” gibi değerlerle hafifliği arzular: “Ayın büyü, fikir ve hayali öylesine etkisi altına alır ki, her şey titreyerek imkânsız bir güzelliğe dönüşür. Bu hülya sarhoşluğu ve bu ışıkla gözleri sislenen anne-oğul için artık bütün eşya rüyadakilerine benzer” (Ayvazoğlu, 2006: 39).

Anne kaybının müebbet yasının dile getirildiği “Hazan” şiirinde, ayla beraber mevsimsel değişikliğin oluşturduğu görünümün, öznenin dünyasında ağırlığa yol açması ancak bunun hafiflik imgeleriyle esnetilmesi söz konusu edilir. Yazdan kışa doğru geçişi simgeleyen hazan mevsimi, doğadaki varlıklarda canlılığın sona ermesi olduğu kadar varlıkların üstündeki yükün hafiflemesi şeklinde de yorumlanabilir. Günlerin kısılması, yaprakların sararması ve ardından dökülmesi, sert rüzgârların esmesi, varlıkların bir yerden bir yere taşınması, gölgenin yoğunlaşması öznenin dünyasını etkilemekte gecikmez. Hazan mevsimi, tüm bu özelliklerle birlikte öznenin yaşadığı bir kaybın anına karşılık geliyor ise belleğin taşıyıcısı olarak da yerini alır: “Ey eski kamer, sen bizi elbette bilirsin!/ Annemdi o nûrunda gezen zıll-ı mehâsin” (Ahmet Haşim, 2003: 108) dizelerinde çocukluğun tanığı olan aya/kamere seslenilerek anneye yapılan gezi hatırlanır. Anne, ayın nurunda/ışığında güzelliğin gölgesi şeklinde belirir. Varlığa çıplak bakmak yerine, onu örtülü şekilde dile getiren Ahmet Haşim'in ölü anneyi de yansıttığı bir gölge gibi algılaması hafiflik değeri ile örtüşür: “Kimi zaman büyük bir yumuşaklık, en ustaca birkaç gölge ölümün gerçekliğini son derece hafifletir” (Bachelard, 2006: 102). Annenin, hatıraların “sisinde” varla yok arası bir gölge gibi yer kaplaması, güneşin ışığını akşam yansıtan ayın işlevi ile

özdeşleşir. Ayrıca annenin gölgeli bir güzellik olarak resmedilmesi, hastalığından dolayı canlılığını yitirmesine de göndermedir. Nitekim bu hastalık ve sonrasında gelen ölüm, güz mevsiminde doğanın kızıl/kanlı renge boyanmasıyla görünürlük kazanır:

“On beş senedir, ufka güneş kanlı düşerken/ Tenhâ ovoidan, boş dereden, akşamın erken/ Hüznüyle susan meşcerelerden gam-ı eylül/ Bir gölge yaparken, onu bir savt-ı tegafül/ Hasretle solar kalbimi imlâ eden âha,/ Yerlerde yatan sisli, donuk hüsn-i tebâha” (Ahmet Haşim, 2003: 108)”.

Geçmişe bugünden bakan özne için güneşin doğması ve batması ona kanı çağrıştırmaktadır. Annesiyle birlikte güneşe ait bir hatıranın olmaması, güneşin yabancılaştırılmasıyla sonuçlanır. Güneşin öznenin dünyasında ağırlık değerine işaret etmesini, gizemden yoksun oluşu kadar tüm varlıklara ışığıyla hükmeden bir iktidar aracı gibi görülmesi de söylenebilir (Tanpınar, 1988: 6). Şiirde, hazan mevsimiyle beraber doğadaki ovanın tenhalaşması, derenin boşalması, hüznüyle ağaçların susması, eylül tasasının oluşturduğu gölgelerdir. Ancak isteksiz bir ses, anne mezarını imleyen yerdeki sisli, donuk ve tükenmiş güzelliği kalbine sorarken “sisli”, “donuk”, “tükenmiş” sözcükleriyle mezarın ağırlığı hafifletilmek istenir. Şiirin devamında anne kaybından duyulan yas, doğadaki nesnelerin empresyonist şekilde algılanıp üst bir anlatımla genişlemesiyle birlikte yerini hafiflik arzusunun bırakır. Nitekim mevsimin dağınık ruhu olan bulut, sis gibi titrer; yorgun ve sarı yapraklar kuru bir daldan uçar, hasta güneş ufka madenin gölgesini döker. Bu hüznü atmosferde, anneye ait olan çöldeki kimsesiz küçük bir mezardan, çevreye kesik ve hıçkırıklı seslerin yayılmasıyla da “ses” üzerinden hafifliğe gidilir.

Ahmet Haşim’in çocukluk mekânı olan çöl, kendine has duyuş ve düşünüş biçimiyle dile getirdiği “Çöllere” şiiri, yokluğun hâkim olduğu, yokluğun da ağırlığı ortadan kaldırdığı, birkaç varlığın ise yansımalarıyla görünerek hafiflik değerlerinin yer aldığı metindir. Edebiyatta çöl imgesi ben’in etrafındaki varlıklarla ilişkisini keserek yaşamını taşlaştırmasını, yokluğa/hiçliğe sürüklenmesini simgelediği gibi ben’in varlıktan kaçarak yoklukta kendini bulmasını, iç dünyasına yönelmesini de temsil eder. Dolayısıyla çöl imgesi, yokluk ile varlık, ağırlık ile hafiflik değerlerinin birlikte bulunmasına karşılık gelir. Akşam bir kafilenin çölden geçişi sırasında yerdeki ve gökteki varlıkların aldığı şekil/gölgenin izlenimini dile getiren “Çöllere” şiiri, aslında bir rüya hâlini ya da gerçeğin kendini muhayyileye bırakmasını duyumsatır. Şiire hâkim olan duyguyu, gerek yerdeki gerekse gökteki varlıkların sonsuz bir sessizliğe bürünüp gölgeleriyle var olmaları açığa çıkarır. Tüm ufku kaplayan sessizlik ve gölgeli şekiller, varlığın hafiflik değerinden başka bir şey değildir. Varlıklar, akşam karanlığında boyut değiştirip kendini çıplak göze teslim etmeyerek ağırlıklarından kurtulur. Şiirde aynı zamanda kederli gölgelere sahip şekiller/varlıklar, hareketli değil “durgun”, “sâkit”, “mütereddid”, “uykulu” ve “saf” gibi sıfatlarla nitelenir. Bu ortama asırlardır nefes olan şey ise his rüzgârıdır ki o da yerdeki otları titretmekte, gecenin esrarını bir şiire dönüştürmektedir. Varlığı bir yerden

başka bir yere taşıyan ve yer çekiminden bağımsız hareket eden rüzgârın, burada hisleri kanatlandırıp ilham perisini davet ettiği ve hafiflik imgesi oluşturduğu söylenebilir. Rüzgâr gibi hafiflik imgesinin varlığı, sessizlik ve durgunluk gibi başka bir hafiflik imgesi ile ilişkilendirilir. Tüm bu hafiflik değerleri, muhayyile ile ortaya çıkan şiirin atmosferine işaret eder. His rüzgârı ile beraber gelen “Göklerden inen râz-ı hâfi, râz-ı münevver/ Zulmette gümüş, gizli periler gibi titrer” (Ahmet Haşim, 2003: 113) dizelerinde gizli ve nurlu sırrın karanlıktaki gümüşü, periler gibi titretmesinde hafiflik anlamı kendini belirgin kılar.

Varlığın güzelliğe ve ilhama açıldığı bu mekânda, seferberler/yolcular içlerinde evhama kapılsa da burada “vesvese” ve “kuruntu”nun olmamasını ağırlıktan kurtulma çabası olarak görmek mümkündür. Gerçek hayatta varlıklarla çevrili insan, sürekli kaygı ve vesvese taşıyarak hafiflik arzusunu yok eder. Kaygı ve vesvese, onu bu dünyaya daha da bağımlı hâle getirip kaçmasına ve kurtulmasına pek de izin vermez. Ancak doğadaki renk, ışık ve ses değişimi; seferberdeki/yolcudaki kaygıyı ve kuruntuyu ortadan kaldırır: “Rûhunda açar neş’eli bir nur-ı nevâziş,/ Zulmette köpek sesleri, mes’ûd sadâlar/ Bir va’d-ı teselli gibi meskûn hevâlar” dizelerinde huzurlu ortamın, öznenin ruhunu sakinleştirmek, teselli etmek ve neşelendirmekle hafiflik arzusuna ulaştığı belirtilebilir.

Zaman geçtikçe anneye ait görüntülerin netliğini yitirmesine karşılık şimdi ve gelecekte de onu unutulmaktan koruyacak “ay” gibi bir nesne üzerinden “kayıp estetiğini” dile getiren Ahmet Haşim, “Hâtîme” başlıklı şiirinde ay imgesi ile hafiflik değeri oluşturur. Ahmet Haşim, annenin kaybını kabullenir ancak yasını şiirsel bir dil aracılığıyla dikkate sunarak ağırlıktan kurtulmayı dener. Şimdiki zamanı yaşayan “Hatime” şiirinin öznesi, üç kez kullandığı “yetiştir” sözcüğüyle ayın gelişinden ve annenin anımsanmasından bahseder. Bachelard’a göre şiirde göksel imgelerin yer alması, sallanan düştan (sudan) taşınan (geceye) düşe geçmeyi karşılar. İnsan taşındığı için yukarı doğru taşınır. Hayali onu gerçekten hafiflettiği için gökyüzüne doğru atılır (Bachelard, 2006: 149). Şiirin öznesi, gecenin hüznünü üzerinde taşıyan aya baktıkça gözlerini mehtap ile doldurur ve annenin “nurlu hayali” ile coşar. Coşmanın burada, anımsamanın verdiği hazdan dolayı ruhta oluşan hafiflik eylemine işaret ettiği söylenebilir. Annenin (ayın) nurlu bir hayal şeklinde geldiği ortamda, güzelliğin gecesi bir “duman” içinde “yorgun” durmakta, “sessizliğin” ırmakları ve ufku saran “rüyanın gölgesi” belirlemekte, sonsuzluğun “sessiz” dokunuşlarıyla kendinden geçilmektedir. İtalo Calvino’nun hafiflik imgesi noktasında göksel ayı; yer çekiminden uzaklık, sessizlik, sakinlik ve büyüleyici bir etki bırakmak gibi yaptığı değerlendirmelerin (2011: 37) şiirde karşılık bulduğu görülür. Özne, ayın çıkmasıyla beraber geçmişini anımsar ve ayın onda bıraktığı büyümlü bir etki ile etrafındaki varlıkları algılar: “Mazi ve bu cephemde gezen hep elem-i yâd/ Bahş eyleyerek şimdi bu sessizce esen bâd/ Bir fâcia-ı hisse bütün oldu mübeddel/ Güya ki kamer şimdi uzattın bana bir el/ Bir el ki onun dest-i şifâ- bahşına benzer” (Ahmet Haşim, 2003: 117) dizelerinde geçmişini anımsamanın,

his faciasına neden olması, şimdi sessizce esen bir rüzgâr ile gerçekleşirken rüzgârın taşıyıcılığındaki hafiflik göz önüne serilir. Sessizce esen rüzgâr (his dalgalanması), anıları bulunduğu yerden/bilinçdışından alıp bugüne taşır. Bu taşıma durumu özneye başta keder verse de ayın şimdi uzattığı elin yani görünmesinin oluşturduğu hâl, annenin eliyle özdeşleşerek şifa dağıtır ve kederini kısmen de olsa ortadan kaldırır.

Şifa dağıtan eliyle görünür olan ve yokluğunun bıraktığı ağırlığı hafifleten annenin, belleğe kazanması için ona dair görüntüler somut imgelerle sunulur. Onun şifalı eli, dudakları gibi bitkin, suskun ve düşünceli olup yüzü ise şefkatle gülüp bu hummaya/yasa/ağırlığa saygı öpücüğü kondurur. Somut görüntülerle hafifleşen ortam, “elhan-ı kevâkib”in sağladığı musikinin kendinden geçirmesi ile zenginleşir. Gökyüzünde beliren ışıklı yön de hüznü dağıtmak için gönderilen bir hafiflik imgesidir. Buna karşılık ışığın bir nura dönüşüp öznenin ruhunda bir melâli/yası oluşturması ve hayale ağlanması hafiflik ile ağırlık imgelerinin birlikte görünürlüğüne işaret eder. Ahmet Haşim’in şiirinde yer alan hafiflik ve ağırlık gibi zıt imgelerin beraberliği, Lacan’ın semiyotik adını verdiği İmgesel döneme yahut Kristeva’nın chora olarak adlandırdığı karşıtlıkları bir araya getiren yere karşılık gelir (Özkök, 2019: 127). Dolayısıyla karanlığın yanı sıra gelen ay, şiirin öznesini bu yaşamdan uzaklaştırıp geçmişe götürmekle rahatlatmış gibi aynı zamanda yasını ebedî kılmakla da hüznünü çoğaltmaktadır. Öznenin ruhu, hayalin “coşkunluk” ve “tufanı” ile dolup taşarak ikircikli bir hâl sergiler.

Ahmet Haşim’in şiirlerinde ay, su ve karanlığın yanı sıra kuşların da hafiflik unsuru olarak kullanıldığı ve “Göl Kuşları”nda bu unsurun hayli yer aldığı açıktır. Kuşların gökyüzünde süzülüp uçuşması, göksel varlıklara yakın olması, ağaçlara konması, hareketleriyle nesnelere değiştirmesi ve gölgesinin yere değmesi Ahmet Haşim’in muhayyilesini harekete geçirip rüya âlemine dâhil edilmeleriyle sonuçlanır. Kuşlar da ay, su ve karanlığın bir araya geldiği tabloda renk, ışık ve sesleriyle/sessizliğiyle görünmekle hafiflik imkânı sunarlar. “Mehtâpta Leylekler” şiirinde, suyun kenarına dizilen ve ayın büyümesine dalan leylekler, sessizce bekleyerek kendinden geçerler. Söz konusu tabloda/hayal âleminde, gökyüzünün bir göle ve yıldızların da böceklere ve nurlu hayvancıklara benzetilmesi ile hafiflik imgeleri zenginleşir. Gökyüzündeki bu nurlu hayvancıklara ancak kuşların ulaşabilmesi, kuşları adeta bir elçi gibi konumlandırıp iki âlem arasında gidip gelmelerini sağlar ki bu da İtalo Calvino’nun hafiflik değerleri arasında yer alan “bilginin taşıyıcısı” şeklinde belirttiği nitelikte örtüşür. Şiirde öznenin ruhu, yeryüzü ve göğün güzellikte birbirini tamamladığı bu “hikmetli” manzaraya bakmaktan kendini alamaz. Güzellik karşısında büyülenen leylekler de hayale dalmaya devam ederler. Diğer şiirlerde de kuşlar (kuğu ve yarasa) “yorgun”, “incinen”, “sarhoş” ve “titrek” görünüşleriyle ağırlıktan kurtulduğu gibi siyah ve beyaz renkleriyle etrafında bulunan nesnelere zıtlık oluşturur, yıldızlara ve semaya uçmakla da hareketli bir yapıya sahiptirler. “Kuğuların Avdeti” şiirinde kuğular; suyun yüzeyinde titrek ve gösterişli bir şekilde yansıyan ayın sonsuz sihrine gitmek için semavî bir yolu arayarak ay ve su gibi hafiflik unsurlarına

dâhil olurlar: “Ölü bir sath-ı âbın üstünde/ Ki celi; lerze lerze, dârâtı,/ Sahr-i âbâd-ı mâha gitmek için/ Arıyorlar reh-i semâvâtı” (Ahmet Haşim, 2003: 140) dizelerinde kuşlar, yeryüzüne mensup olup da ağırlıktan kurtulamayan varlıklara karşı uçmak gibi özellikleri ile hafiflik arzusunu yansıtır. Aslında tüm bu metinlerde şiirin öznesi, kuşlarla, ayın büyüğü güzelliğinden etkilenmek noktasında bir yakınlık kurduğu gibi uzaklara, semaya ya da öte âleme uçmak bağlamında -şiirin öznesi bunu hayalle yapar- yakınlık kurarak hafiflik imkânı yakalar.

Ahmet Haşim, “Şi’r-i Kamer” şiirlerinde yalnızlığın ve yabancılaşmanın verdiği ağırılık durumundan kaçmak için geçmiş zamana sığınıp hafiflik arzusunda bulunduğu gibi “O Belde” şiirinde ise yaşadığı anın sıkıntısından kurtulmak için muhayyel bir beldeye gitmekle hafifliği deneyimler. Ahmet Haşim’in, geçmişin büyüğü günlerine sığınarak yahut düşsel yerler hayal ederek yaşamın ağırlığı ile mücadele etmesi aslında Platon’un mağara metaforunu anımsatır. Platon’a göre insanlar mağaranın içinde elleri ve ayakları zincirlenmiş şekilde yaşamaktadır. Mağaranın duvarlarına, dışarıdaki varlıkların gölgesi yansımaktadır. Zincirinden kurtulamayan ve dışarıdaki varlıkların özünü görmeyi başaramayan insan, muhayyilesinin ölçüsünde dışarıdaki yaşamı hayal etmeye başlar. Bu şekilde mağaradaki yaşama katlanmaya çalışır. Birçok varoluşçu düşünür için de dünyaya fırlatılan, sürgüne gönderilen ve çıkış yolları kapatılan insanın bu düşüş hâli mağaradan çıkamamakla özdeşleşir. Heidegger, insanın diğer varlıklardan üstünlüğünü hayal etmek, kendine ve çevresine farklı bakmaktan geçtiğini söyleyerek sanatın icadıyla zincirleri kırdığını ileri sürer (Esenyel, 2020: 165). Heidegger’in sanatın icadı olarak tanımladığı durum, Bachelard’ın yalnızlık fenomeniyle bambaşka dünyalar hayal ederek bendeki ben olmayana gidilmesi ve zamandan kaçmaya yardım eden gündüz düş kurulması şeklinde tanımladığı poetik düşlemeye karşılık gelir. Gündelik yaşamın telaşını ve koşturmasını bir kenara iterek yavaşlık ve dinginlik üzerine kurgulanan poetik düşleme, şairin düşleyerek kendini evrene açma biçimidir. Bu düşle kurulan dünya, üzerinde yaşanılan dünyanın kaygısından, katı gerçeğinden ve kaygan zemininden uzaktır. Düşlemenin cogitosu, şaire kendini şöyle duyurur: “Dünyayı düşlüyorum, öyleyse dünya da onu düşlediğim gibi var oluyor” (Bachelard, 2012: 170). Bu bağlamda Ahmet Haşim’in “O Belde” şiiri, yaşamla uzlaşamamanın ve tutunamamanın verdiği ağırlıktan kurtulmak için “muhayyilesinin kanatları ile” kendine çıkış yolu bulmasıdır. Ütopik bir metin olan şiirde, Ahmet Haşim’in diğer şiirlerinde olduğu gibi hayal ile gerçek, hafiflik ile ağırılık imgeleri birlikte yer almaktadır. Fizikî bağlamda yaşadığı zaman ve mekânı terk edemeyen şairin, muhayyel bir zaman ve mekân arayışı onu ütopik bir metin kurgulamaya yönlendirir (Kanter, 2011: 964). Şiirin muhayyel beldesi, denizle çevrili akşam vaktinde hüznü, sessiz ve güzel kadınların olduğu bir yerdir. Düşlemeye dayalı “ütopyanın bir hafiflik değeri olduğu düşünülürse” (Kacıroğlu, 2016: 237) toprağın katılığına, sabitliğine ve siyahlığına karşı; titrek, durgun, sonsuz ve mavi olan denizin seçilmesi düş gücünü harekete

geçirir. Denizden sevgilinin saçına esen rüzgâr, hafif bir dokunuş eylemi ile hafiflik imgesi olarak belirir.

Deniz, sevgili ve akşam; hafiflik duygusu oluştururken, şiirin öznesinin bir anda gerçek hayatın paradigmasını ortaya koymasına ağırlıktan kaçamadığının göstergesidir: “Melâli anlamayan nesle âşina değiliz/ Sana yalnız bir ince taze kadın/ Bana yalnızca eski bir budala/ Diyen bugünkü beşer/ Bu sefil iştiha, bu kirli nazar/ Bulamaz sende bende bir mâna” (Ahmet Haşim, 2003: 153) dizelerinde modern yaşamla birlikte insanın varlığı algılama biçiminin eskisinden farklılık arz ederek madde ve haza dayalı bir bakış açısının vücut bulduğu vurgulanır. Dolayısıyla tüketim ve gösterinin olduğu bir yaşamda; hüznün, yavaşlık, ruh, yıldız, ay ve sessizlik gibi kavramlar değerini yitirmeye başlar. Şiirin öznesi de modern hayatın paradigmasını sahiplenen neslin içinde, çirkin ve kötü gördüğü davranış kalıpları ile karşılaşarak kendini bir yabancı gibi hisseder. O hâlde “sefil iştiha” ve “kirli nazar”ın olmadığı bir yeri zihninde düşleyip hafiflik arzusunu ifade eder: “Sanatın bir işlevi de insani bir bilinç sayesinde tabiatı kaçıktan, tabiatı kendine yabancı gördükten ve kendini tabiatla garip bulduktan sonra bu gariplik duygusunu hafifletmek için insanın yardımına koşmasıdır” (2012: 29) diyen Ali Şeriatî’nin modern bireye yönelik sözleri, Ahmet Haşim şiirinde yabancılaşmanın üstesinden gelmek ve hafiflemek için doğaya gitmekle örtüşür.

Mavi gölgeli o belde de modern yaşamın değerlerine karşı geliştirilen bir anlayış hâkimdir. Modern yaşamın gürültüsü ve hareketliliği, burada kendini sessizliğe ve yavaşlığa bırakır. Doğadaki nesnelere de çıplak hâlleriyle değil gölgeden yansıyan durumlarıyla esnek bir görünüm arz eder. “Topluyor bû-yı rûhunu güyâ” dizesinde ruha koku atfedilerek ruhun üzerinden hafiflik imgesi sağlanır. Muhayyile ile bedenden ayrılan ruh, burada koku gibi bir yerden bir yere gitmekle ağırlığından kurtulmuş olur. Ruh, o beldenin güzelliği ile kendinden geçip “rüyanın sessizliğine” bürünür. Güzelliğin ve iyiliğin idealize edildiği bu yerde, kadınlar da “güzel”, “ince”, “saf”, “leylî”, “hüzünlü” ve “sessiz” oluşlarıyla varla yok arası bir hâl sergilemekle kültürel ağırlıklarından kurtulurlar. Dudaklarında ağlamaklı buselerin, gözlerinde sorgulayıcı sessizliğin, ellerinde ışığını kaybetmiş bir ayın hüznünün parıltısı olan bu kadınlar ile “dalgın akşam” ve “hasta deniz”in hafiflik imgeleri birbirini tamamlar.

Bulunduğu an ve mekânda muhayyel bir yer tasavvur eden şiirin öznesine; sevgili, akşam ve deniz, hüznün ile ilhamın telini titretir. Ancak öznenin, yaşadığı an ve mekânın gerçeği ile karşılaşarak bu dünyadaki varlığını iki kez “Ve mâî gölgeli bir beldeden cüdâ kalarak/ Bir nefy ü hicre müebbed, bu yerde mahkûmuz” dizelerinde dile getirmesi, sınırlı mekândan kurtulamayışının ağırlığına göndermedir. “Nefy” ve “hicr” olarak görülen bu dünyada yaşamın hayal kırıklığı belirtilirken, 12 farklı vezin, ses, sözcük ve dize tekrarı, bir musiki oluşturup “ruhun dalgalanışına uygun bir iç ahenk doğurur” (Bezirci, 1967: 44).

Ahmet Haşim'in kendini tutsak gibi hissettiği bu dünyadan çıkmak için ütöpik yerler inşa ederek hafifleşmeyi deneyimlemesi “Yollar” başlıklı şiirinde de göz önüne serilir. Estet bir bakışa sahip olan Haşim'in dış dünyada “imkansız mükemmellik ve güzelliği” görememesi onda “ezoterik bir sürgünlüğe” dönüşürken muhayyilesini kullanarak ütöpik yerler tasavvur etmesi, yaşamın ağırlığına karşı dikey bir hamle olarak düşünülebilir. Şairin, bedeninin sınırlı mekânda yaşamaya mahkûm olmasına yönelik muhayyileyle/ruhla sınırsız ve sonsuz mekânlara gidip oradan varlığa bakması Calvino'nun deyişiyle Medusa'nın bakışından kurtulmakla örtüşür: “Umumi olarak Haşim'de her şey, realiteyi silmek, eritmek, yumuşatmak gayesiyle ilgili” (Kaplan, 1997: 143) olduğundan varlığın yükünü hayal etmekle kaldırır. Şiirde, yol metaforu üzerinden hakikatten hayali âleme geçiş sağlanırken ideal, ulvî ve mükemmel olanlar hafiflik imgeleri ile ortaya konur. Akşam güneşinin çekilip gecenin belirmesiyle görünürlük kazanan yollar; “kimsesiz”, “tehi”, “ebedî” ve “pür-sükût” oluşlarıyla gündüz üzerindeki yükten kurtulur, “belde-yi hayâle” giden bir yer şeklinde resmedilir. Yola baktıkça muhayyilesi devreye giren şiirin öznesi, kederli ve çekingen olarak tanımladığı rüzgâr ile ilhama göndermede bulunur. Rüzgârın ortaya çıkıp bitkilere yaptığı “bi-tâb” ve “bî-mecâl” gibi dokunuşlar, hafiflik imgesini açığa çıkarır. Bu imge; gecenin gölgeli oluşu, gizli ve sihirli bir elin çıkışı, yıldızların nurunun yere inmesi ile zenginleşir.

Sessiz bir karanlıkta oluşan büyümlü ve sihirli bir ortam; hissin, hülyanın ve beşerin meçhul ümitlerini temsil eden mabet şeklinde betimlenerek üst düzeyde bir anlatımla dikkate sunulur. Sessizliğin hâkim olduğu mabet, görünürde somut varlığa işaret etmekle birlikte ruhun arındığı bir yer işlevine sahiptir. His, hülya ve ümidin de sığındığı yer olur ki tüm bu soyut değerler dil ve anlam noktasında hafiflik arzusunun karşılığı gelir. Şiirin öznesi, gerçek hayatta hiçbir yere sığdıramadığı bakir hayal ve hislerini kutsal bir mekân olan mabede yerleştirir. Mabedin içinde ise ruhun elemine davet eden ilâheler de varla yok arası yahut yansımadan seyredilen özellikleri ile *O Belde*'nin kadınlarını çağırıştırırlar. Soluk ve gölgeli yüzlü, rüya gözlü, titrek dudaklı ilâheler; sessizliğin suyunda titrek yıldızları indirmekte, ruhun elemine vecde davet etmekte ve rüya heyecanını nakşetmektedir. Ayrıca bu ilâheler; “Biri yorgun semâ-yı lâle bakar/ Biri bir gölge meşy ve gaşyile/ Miyâh-ı râkide-i samt ü hâb içinde akar/ Biri bir erganun-ı eb'adı/ Dinliyor, gölgelerde ser-bezemin/ Biri altın gözüyle, gûya ki/ Sana ey kalb-i mübkem ü bâki/ “Gel” diyor/ Lâkin/ İniyor/ İşte leylin zalâm-ı bîdadı” (Ahmet Haşim, 2003: 149) özellikleri ile hafiflik arzusunun üst perdeden dışa yansıtırlar. İlâhelerin “gel” çağrısına gidemeyen şiirin öznesi, buranın bir ütöpik âlem olduğunun farkındadır. Ancak gerçeğe bu şekilde karşı koyarak yaşamın ağırlığını “ilâhelerle” hafiflik imkânına çevirir.

2. İKAROS'UN LABİRENTİNDEN VARLIĞI SEYRETMEK: AHMET HAŞİM'İN ŞİİRİNDE AĞIRLIK İMGESİ

Ahmet Haşim, şiirinde muhayyilesinin sağladığı hafiflik imgeleri ile etrafında bulunan nesnelere ve doğayı bambaşka bir gözle yorumlarken sınırının dışına çıkmadığı, varlığıyla kendine yük olan nesneyi yahut mekânı ağırlık imgeleriyle anlatır. Onda ağırlık imgesi, hayalin yetmediği hakikat karşısında duyulan çatışma, uyumsuzluk, sıkıntı ve bunalımla doğrudan ilişkilidir. Bu psikolojik gerginlik hâlleri, somut nesnelere kendine yer bulurken hem dil hem de anlam noktasında bir ağırlığa karşılık gelir. Varlığı somut gerçekliğinden çıkararak, ona hep bir estetik çerçeveden bakan ve idealize edilen güzelliğin peşinde koşan Ahmet Haşim'in "Başım" şiiri, ruhun "muhayyileyle kanatlanmasına" karşılık kusurlu bir yüzden/baştan kurtulamayışının oluşturduğu ağırlığı dile getirir. Sosyal hayatında, karşı cinsle olan ilişkisine de yansıyan bu kusurlu/çirkin gördüğü başını, şiirsel bir dille ortaya koyarak aslında onun oluşturduğu patolojik gerilimi, örselenmeyi ve yaralanmayı şiirin imkânı dâhilinde hafifletmek ister: "*Bihaber gövdeme gelmiş konmuş/ Mütteheyyic, müttekallis bir baş/ Ayırır sanki bu baştan etimi/ Ömr-i ehrama muâdil bir yaş!*" (Ahmet Haşim, 2003: 89) dizelerinde istenmediği hâlde bu beden parçası olan başın/yüzün sıkıntısına değinir. *Gelmiş ve konmuş* derken, bu yaratılıştaki kendi iradesinin olmadığını altı çizilirken *mütteheyyic* ve *müttekallis* sözcüklerinde hoşnutsuzluğun oluşturduğu ruh haline işaret edilir. Şiirin diğer dörtlüklerinde bedenle uyumsuz olan bu başın oluşturduğu ağırlık, cehennem imgesi üzerinden verilir. İyiliğin, güzelliğin, huzurun, sükûnetin ve hafifliğin temsili olan cennete karşılık; kötülüğün, çirkinliğin, gerilimin, cezanın ve ateşin olduğu cehennem çıkarılır. Cehennemden yetmişmiş denilen kafadaki şakakta; kan akmakta, kızıl çehrede ateş gözler bakmakta, sıkıntısı kanlı bir lokmaya dönüşmekte, ifritin (başın) dişi ve tırnakları etine geçmektedir. Dilin ve anlamın yol açtığı ağırlık, varlığı daha da görünür kılmak için kızıl ve ateş renkleri ile belirginleşir. Dışardan bakan bir gözle, başına/yüzüne dikkatini çevirdiği anda gördüğü suret, onu ürpertip dehşete düşürür. Bu dehşete kapılma hissi, Medusa'nın bakışıyla karşılaşan varlıkların taşla dönüşmesini anımsatır. Ancak şiirin öznesini taşla dönüşmekten alıkoyan durum, "dehşetli görüntüyü" örtülü bir dilin sınırları içinde yani "imge kalkanının" aracılığıyla göz önüne getirmesinde yatar.

"Başım" şiirinde ruhun ve beden çirkin bir başa tutsak olmasını ve ondan kurtulamayışını vurgulayan Ahmet Haşim, "O Eski Bir Hücreye Benzer Ki" şiirinde ise bu dünyada yaşamın verdiği ağırlığı ve sınırları aşamadığını hücre metaforu üzerinden aktarır. Dünyaya istenmeden gelmek, aradığını bulamamak, seçimlerle karşı karşıya gelmek ve fark edilmeden yaşamak insanı varoluş sorunuyla karşı karşıya getirir. Ontolojik anlamda kendini evinde ve yurdunda güvenli hissedemeyen insan; çevresiyle yaşadığı yabancılaşma, yalnızlık, uyumsuzluk, kopukluk ve iletişimsizlik durumunu ben'ine de yansıtır. Kaygan zeminde ilerlemesi kendilik değerlerinin inşasını kökten yok ettiği gibi gerçeği algılama biçimini de etkiler. Ahmet Haşim'in çocukluğundan başlayarak karşılaştığı kaybetme ve ardından yaşamla

uyuşamama sorunsalı, “kederli ömrünü” bir hücreye dönüştürür. İnsanın bu dünyadaki yalıtılmışlığını temsil eden hücre; karanlık, sessiz, dar, sınırlılığı ile varlığa değil yokluğa göndergedir. Şairin şiirde hücreye benzettiği yer ise kendi iç dünyasıdır. Burada bütün pencereler, güneş ışığına kapanmıştır, bütün renklere üzüntü ve yokluğun tozu sinmiştir, emel ile hevesin yerini sessizlik ve unutmaya almıştır, bütün his bahçelerinden toplanan çiçekler ümitsiz baharın camdan mezarında uyumuştur, gül ve karanfil her kederli kış geçtikçe ağır ağır solmuştur, ocak boş, harâb lamba ise kimsesiz olmuştur, hasta sessizlik hüznü ve yalnızlığı ima etmiştir, hüznü batmışlık soluk duvara asılmıştır, buradaki çehreler gözlerinde geçmiş günlerin hayaliyle uyumuştur ve bu hücrede tesellinin ufkuna karşı perdeler çekilmiştir. Yoğun bir hüznün ve karamsarlığın yer aldığı şiirde, anlamsal ağırılık dile getirilmekle birlikte hafiflik imgeleri de bu ağırlığa eşlik etmektedir. Şiirde “toz”, “çiçek”, “cam”, “hayal” gibi isimler ve “sessizlik”, “yalnızlık”, “ima etmek”, “yokluk”, “boşluk”, “solmak”, “uyumak” ve “unutmak” gibi isim/fiil soylu sözcükler hafiflik değeri olarak yer alır. Hüznün ve karamsarlığın üstesinden hafiflik imgeleri ile gelinmesi, katı gerçeğin estetik bir zeminde bozularak, değiştirilerek ve süslenerek duyumsatılmasıyla sonuçlanır.

Sonuç

Yaşadığı dönemin sosyal, siyasal ve kültürel anlayışı ile uyuşamayan, çocukluktan beri yaşadığı kaybı taşlaşmış belleğe dönüştüren, kusurlu/çirkin bir yüze sahip olduğunu düşünen Ahmet Haşim'in reel dünyanın ağırlığından kaçıp sığındığı bir alanı temsil eden şiirlerinde, hafiflik arzusunun yoğun olarak yer aldığı görülür. Ahmet Haşim'in şiirlerinde varlığın bambaşka bir gerçek ile dile getirilip yolu empresyonizme ve sembolizme çıkan eğilimi, hafiflik değerleri ile yakından ilişkilidir. Yer çekiminden uzak nesnelere seçilmesi, nesnelere kütleli ağırlıktan uzak olması ve bir yerden bir yere taşınma gibi özellikleri hafiflik değerlerinin göstergesi şeklinde yer edinir. Ahmet Haşim'in yıllarca belleğinde saklı tuttuğu ve yasa dönüştürdüğü anıları, hafiflik imgelerinin kendine sağladığı olanakla dışarıya yansır. Hafiflik imgeleri, varlığı ağırlığından kurtardığı gibi varlığa bakışta rüya hâli de yaşatır. Daha çok “Şi'r-i Kamer”de yer alan şiirlerde “su”, “ay”, “yıldız”, “bulut”, “rüzgâr”, “sis”, “yaprak”, “tül”, “ayna”, “gölge”, “ışık”, “karanlık”, “sessizlik” gibi kavramların hem dil hem de anlam noktasında hafiflik arzusu oluşturduğu söylenebilir. Söz konusu varlıklar “titrek”, “yorgun”, “hasta”, “hüzünlü”, “kederli”, “suskun” ve “uykulu” gibi sıfatlarla nitelenerek hafiflik duygusunda zenginleşmeye gidilir. Şairin bulunduğu zaman ve mekânın dışına çıkıp muhayyel yerler kurguladığı “O Belde” ve “Yollar” isimli ütöpik şiirleri de ağırlığın hafifliğe evrildiği ve rüya hissi uyandırdığı metinlerdir. Varlığın düşünerek anlam kazandığı metinlerde, bambaşka bir evren kurularak dünyada yaşamının yazgısı, katı gerçeğin kırılmasıyla mümkün olabileceği dile getirilir. Şiirlerinde kaba ve sert gerçeği resmetmekten kaçan Ahmet Haşim, “Başım” ve “O Eski Bir Hücreye Benzer Ki” şiirlerinde ise kusurlu bedenden; sınırlı, dar, kısıtlayıcı ve mekândan kurtulamayışının

ağırlığını “baş” ve “hücre” kavramları merkezinde duyumsatır. Aslında ağırlığın hüznü dönüşerek ortaya konması, Calvino’nun da belirttiği gibi katı ve sert olanın şiirsel dilin içinde esnetilip hafiflik duygusu oluşturmasından başka bir şey değildir.

Kaynakça

- Ahmet Haşim (2003), *Bütün Şiirleri: Piyale/ Göl Saatleri/ Diğer Şiirleri*, (Haz: İnci Enginün-Zeynep Kerman), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2006), *Ömrüm Benim Bir Ateşi: Ahmet Hâşim’in Hayatı, Sanatı, Estetiği, Dramı*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bachelard, G. (2006), *Su ve Düşler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bachelard, G. (2012), *Düşlemenin Poetikası*, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bezirci, A. (1967), *Ahmet Haşim*, İstanbul: Akşam Kitap.
- Calvino, İ. (2011), *Amerika Dersleri: Gelecek Binyıl İçin Altı Öneri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çüçen, A. Kadir (2003), *Heidegger’de Varlık ve Zaman*, Bursa: Asa Kitabevi.
- Esenyel, A. (2020), *Martin Heidegger: Varlığın Patikaları*, Ankara: Fol Kitap.
- Foucault, M. (2011), *Büyük Kapatılma: Seçme Yazılar 3*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Freud, S. (2012), *Sanat ve Sanatçılar Üzerine*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gürbilek, N. (2007), *Kör Ayna, Kayıp Şark*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Heidegger, M. (2011), *Sanat Eserinin Kökeni*, Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Kacıroğlu, M. (2016), Tevfik Fikret’in Şiirlerinde Hafiflik ve Ağırlık İmgelerinin Anlam Değerleri Üzerine, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, Güz, S.40, ss: 233-246.
- Kanter, F. (2011), Tevfik Fikret ve Ahmet Haşim’in Şiirlerinde Ütopya, *Turkish Studies*, Volume 6/3, Summer, ss:963-972.

Kaplan, M. (1997), *Şiir Tahlilleri 1: Tanzimat'tan Cumhuriyete*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Nietzsche, F. (2011), *Müziğin Ruhundan Tragedyanın Doğuşu*, İstanbul: Say Yayınları.

Okay, O. (2004), *Poetika Dersleri*, Ankara: Hece Yayınları.

Özkök, S. (2019), "Ahmet Haşim'in Şiirinde Özne, Doğa ve Yersizyurtsuzlaşma", *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Şeriatı, A. (2012), *Sanat*, Ankara: Fecr Yayınları.

Tanpınar, A. H. (1988), *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Tanpınar, A. H. (2000), *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tekelioğlu, O. (1995), Haller, Şiir Hali ve Dasein, *Defter*, Sonbahar, Yıl 8, S:25, ss.39-63.

Extended Abstract

Despite the fact that art was intertwined with metaphysics in the Ancient and Middle Ages, with the Age of Enlightenment, the sacrament lost its importance, creating a metaphysical void. Nietzsche underlines that the element that will enable the modern man, who considers the mind as the guide but struggles with uncertainty and exhibits a tragic state, to turn to his inner world and regain his joy is music. Emphasizing that the spiritual experience, which is closest to metaphysics, is felt in music, Nietzsche states that the ancient god Dionysus will be recalled and regenerate the lost enthusiasm and lost energy. Nietzsche's ideas, which show art and music as a way out in response to the defeat of modern man by the truth, find their reflection in literature and in particular poetry in Michel Foucault and Martin Heidegger. Italo Calvino, who argues that literature fulfills an existential function against the weight of life, approaches literary texts with the opportunity to read differently in the lectures he planned to give as six conferences at Harvard University between 1985-1986, but completed one of them. The lecture series, put together by his wife Esther Calvino after his death, was published under the titles of "lightness", "speediness", "precision", "visibility" and "multiplicity" in 1988 as *America Lessons: Six Suggestions for the Next Millennium*. The reason that led Calvino to write the value of "lightness" is that he thinks that everyday life and the world do not give people peace and become heavy or even petrified. He uses the mythological character Medusa

to explain the relationship he established between literature and lightness, between the world and weight.

It can be said that the ideas of Calvino, who evaluates the texts in terms of lightness and heaviness, can also be found in Ahmet Haşim's works. In Haşim's poetry, the weight of existence is revealed with an unusual image and language and the values of lightness are exhibited, surprising some poets and readers who tried to construct the language based on the relative reality determined by the ideology, and caused him to draw arrows of criticism. It is claimed that his poems are meaningless and do not reflect social and political life. At this point, Haşim clarifies the use of linguistic lightness in his poetry while responding to the criticisms with his poetic text titled "Some Considerations About Poetry", which he first wrote under the name "Mana in Poetry" (1921) and then presented in the preface of his poetry book *Piyale* (1926). The images of lightness in Ahmet Haşim's poetry come from the way of presenting objects that have no mass, under the guidance of sound, color, and light/darkness, as a result of the self, who cannot hold on in the social and political environment, who cannot withstand the weight of time and space, who wants to unearth a petrified memory, seeks a way out for himself. occurs. In Ahmet Haşim's poetry universe, the texts that emphasize the image of lightness against the heavy world are seen intensely with the series "Şi'r-i Kamer".

In the poem "My Soul", in which the childhood spent with the mother is remembered based on the elements such as "water" and "moon" in nature, the endless pain and sadness in the soul of the subject, despite the years since the loss of the mother, is expressed with the images of water and the lightness provided by the moon. In the poem "Hazan", in which the life-long mourning of the loss of a mother is expressed, it is mentioned that the appearance created by the seasonal change with the moon causes heaviness in the world of the subject, but this is stretched with images of lightness. The poem "Deserts", in which Ahmet Haşim expresses the desert, which is his childhood place, with his unique way of feeling and thinking, is the text in which the absence dominates, the absence removes the weight, and the values of lightness are included by appearing with the reflection of a few assets. Ahmet Haşim, who expresses his "lost aesthetics" through an object such as the "moon" that will protect him from being forgotten now and in the future, despite the fact that the images of the mother lose their clarity as time passes, creates a lightness value with the image of the moon in his poem titled "Hâtime". It is clear that in addition to the moon, water and darkness, birds are used as an element of lightness in Ahmet Haşim's poems, and this element is highly involved in "Birds of the Lake". In the poem "Storks in the Moonlight" in this book, storks lined up by the water and plunged into the moon's magic are described with the image of lightness. In his poems "Şi'r-i Kamer", Ahmet Haşim experiences lightness by going to an imaginary town to get rid of the boredom of the moment he lives in, in his poems "O Belde" and "Yollar", just as he seeks lightness by taking refuge in the past to escape the weight of loneliness and

alienation. In his poems, "water", "moon", "star", "cloud", "wind", "fog", "leaf", "tulpe", "mirror", "shadow", "light", "darkness", It can be said that concepts such as "silence" create a desire for lightness in terms of both language and meaning.

Ahmet Haşim, while interpreting the objects and nature around him from a completely different perspective with the images of lightness provided by his imagination in his poetry, describes the object or space that he cannot go beyond its limit and that is a burden to himself with its existence, with images of weight. Ahmet Haşim's poems "My Head" and "It Looks Like an Old Cell", who succeeded in extracting existence from its concrete reality, always looking at it from an aesthetic perspective and chasing after idealized beauty, are texts with images of weight.

TEK EBEVEYNLİ HANELERDEKİ KADINLARIN ROL VE SORUMLULUKLARINDAKİ DEĞİŞİMLER VE DENEYİMLEDİKLERİ GÜÇLÜKLER

Barış DEMİREL* & Sema BUZ**

Öz

Bu çalışmada, tek ebeveynli hanelerdeki kadınların rol ve sorumluluklarındaki değişimlerin ve deneyimledikleri güçlüklerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemiyle yürütülen çalışmada, derinlemesine görüşmeler yapılarak boşanma sonucunda tek ebeveyn anne olan 14 kadın araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. 14 kadının seçiminde farklı sosyo-ekonomik düzeyden katılımcıların yer alması ve maksimum çeşitliliğin sağlanmasına özen gösterilmiştir. Araştırma verileri 2020 yılı Aralık ve 2021 Mart ayları arasında yüz yüze görüşmeler aracılığıyla toplanmış olup covid-19 pandemi koşullarından dolayı hijyen tedbirlerine azami ölçüde dikkat edilmiştir. Araştırma bulguları; yaşanan güçlükler ve sorunlardaki değişimler, sorumluluklardaki değişimler, istihdama katılım ve gelir durumu, destek mekanizmaları, toplumdaki boşanmış kadın algısı ve katılımcıların gelecek planları başlıkları altında paylaşılmıştır. Araştırmada tek ebeveynlik sürecinde ekonomik sorunların ön plana çıktığı, kadınların sorumluluklarında çok büyük değişimlerin yaşanmadığı, evli iken çalışmayan kadınların boşanmadan sonra iş arayışında olduğu, destek mekanizmaları çerçevesinde enformel desteklere daha çok başvurulduğu, toplumdaki boşanmış kadın algısının damgalayıcı ve eleştirel olduğu ayrıca kadınların geleceğe yönelik planlarının da büyük ölçüde çocukları üzerinden yapıldığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ailede değişim, boşanma, tek ebeveynli aile, tek ebeveynli ailelerde deneyimlenen güçlükler, tek ebeveyn kadın.

CHANGES IN THE ROLE AND RESPONSIBILITIES OF WOMEN IN SINGLE-PARENT HOUSEHOLDS AND THE CHALLENGES THEY EXPERIENCED

* Öğr. Gör. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Delice Meslek Yüksekokulu Müdürlüğü Sosyal Hizmetler Programı, barisdemirel@kku.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-5916-4999>

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, semabuz@hacettepe.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-8326-3732>

Not: Bu araştırmanın yapılabilmesi için Hacettepe Üniversitesi Senatosu Etik Komisyonu'nun 21.10.2020 tarih ve 35853172-900-E.00001293329 sayılı yazısı ile Etik Kurul izni alınmıştır.

This study aimed to determine the changes in the roles and responsibilities of women in single-parent households and the difficulties they experienced. A qualitative research method was adopted and in-depth interviews were conducted with 14 women who became single parents as a result of divorce. In the selection of participants, attention was paid to the participation of participants from different socio-economic levels and it was aimed to ensure maximum diversity. The data were collected through face-to-face interviews between December 2020 and March 2021, and due to the covid-19 pandemic conditions, maximum attention was paid to hygiene measures. The findings were grouped under the following headings experienced difficulties and problems, changes in responsibilities, participation in employment and earning income, support mechanisms, the perception of divorced women in the society and future plans. In the study, it was found that economic problems were regarded as significant, there were no major changes in responsibilities, women who did not work while married were looking for a job after the divorce, informal support was used more within the framework of support mechanisms, the perception of divorced women in the society was stigmatizing and critical.

Keywords: *Change in family, divorce, single parent family, difficulties experienced in single parent families, single parent woman.*

Giriş

Tek ebeveynli aile, çocuğun veya çocukların sadece bir ebeveyniyle birlikte aynı evi paylaştığı, sadece bir bakım veren ebeveyninin olduğu aile türüdür (Bradshaw ve Millar, 1991:6; Abd Hamid ve Saleh, 2013: 1154; Nazlı ve Kiye, 2021:471). Tek ebeveynlik sürecini deneyimleyenler biyolojik çocuğa sahip ya da evlat edinen bir ebeveyn olabilir (OECD, 2020: 1). Eşlerden birinin ölümü, eşlerin evliliği sonlandırması, yalnız yaşayan bireyin evlat edinmesi, eşlerden birinin uzun süreli hükümlü olması, taşıyıcı annelik ve yapay dölleme yolları ile ebeveyn olmayı tercih etme gibi unsurlar çerçevesinde tek ebeveynli aileye dönüşümün gerçekleştiği görülmektedir (Gladding, 2015).

Farklı ülkelerde yapay dölleme veya taşıyıcı annelik yolu ile yasal tek ebeveyn olma süreçleri deneyimlenmekle birlikte dünya genelinde ve Türkiye’de eşlerden birinin ölümü ve boşanmanın gerçekleşmesi en yaygın tek ebeveynli aile dinamiği olarak ön plana çıkmaktadır. Gordon ve McLanahan (1991) tarafından 30 yıl önce yapılan bir akademik çalışmada boşanmanın, ölüme kıyasla daha belirgin bir tek ebeveyn olma gerekçesi olacağı öngörülmüştür. Günümüzde boşanma kaynaklı tek ebeveynli aileye dönüşümün ilk sırada yer aldığına dair bilgiler bahsedilen araştırmanın öngörüsünü doğrulamaktadır. Çin’de yapılan akademik bir çalışmada 1982 yılı verileri ile %1’den düşük bir oranda boşanma sonrası tek ebeveynli ailelerin olduğu; aynı yıl için eşin ölümü sonrası oluşan tek ebeveynli aile oranının ise yaklaşık %3 olduğu ifade edilmektedir. 2016 yılında ise boşanma sonrası oluşan tek ebeveynli aile oranının %2’lere yükseldiği; eşin ölümü sonrası oluşan tek ebeveynli aile oranının ise %1’den daha düşük bir seviyeye gerilediği aktarılmaktadır (Zhang, 2020: 87).

Bununla birlikte Finlandiya, İsveç ve Birleşik Krallık' ta tek ebeveynliğe giden bir yol olarak; evlilik bağı olmaksızın birlikte yaşama durumunun boşanma ile benzer bir etki ve ağırlığa sahip olduğu ifade edilmektedir (EC, 2006: 86).

OECD ülkelerinde yaklaşık dört çocuktan birinin tek bir ebeveyni ile yaşadığı tahmin edilmektedir. Belçika, Litvanya ve ABD'de tek ebeveynli hane oranının yüksek olduğu; en düşük tek ebeveynli hane oranının ise Türkiye, İsviçre ve Yunanistan'da olduğu belirtilmektedir (OECD, 2020: 1). Avrupa Birliği genelinde ise 9,2 milyon civarında tek ebeveyn birey bulunduğu ifade edilmektedir (European Institute for Gender Equality, 2020: 1).

Türkiye açısından bakıldığında ise TÜİK'in "İstatistiklerle Aile 2020" başlıklı bülteninde yer alan bilgiler doğrultusunda; Türkiye'de hane halkı büyüklüğünün 2008 yılında 4 kişi olduğu, 2020 yılında ise 3,3 kişiye gerilediği bilgisine yer verilmiştir (TÜİK, 2021a). Türkiye'de tek ebeveynli aile oranının yıllara göre değişimine bakıldığında ise 2014 yılında %7,6 olan tek ebeveynli aile oranının 2020 yılında %9,7'ye yükseldiği görülmektedir. 2014'ten 2020 yılına %2,1 oranında artış gösterdiği gözlenen tek ebeveynli ailelerin %7,5'i anne-çocuk; %2,2'si ise baba-çocuk olarak yaşamını sürdürmektedir (TÜİK, 2021a). Yani tek ebeveynli hanenin sürdürülmesinde annelerin babalara kıyasla çok daha fazla sorumluluk aldığı görülmektedir.

Tüm bu bilgiler ışığında bu çalışma kapsamında boşanma sonrası oluşan tek ebeveynli hanedeki kadınların rol ve sorumluluklarındaki değişimlerin ve deneyimledikleri güçlüklerin belirlenmesi hedeflenmektedir.

1. BOŞANMA SÜRECİNE "KADIN VE ÇOCUK" ODAKLI BAKIŞ

Boşanma, yasal olarak devam eden evlilik birliğinin artık sürdürülemeyecek bir noktaya gelmesi ve evliliğin hukuki zeminde sonlandırılması olarak tanımlanabilir. Türk Medeni Kanunu (TMK)'nda boşanma nedenleri ve hukuksal sürece yönelik olarak çeşitli hükümlere yer verilmektedir. Bu kapsamda boşanma sürecinin hukuksal çerçevede ilerlediğini ve tarafların çeşitli haklarının olduğunu ifade etmek mümkündür. TMK 161-166. maddeler arasında "şiddetli geçimsizlik, eşin terki, zina, onur kırıcı davranışta bulunma, eşin canına kast etme, eşlerin birbirine kötü muamelede bulunması ve akıl hastalığı" gibi durumların söz konusu olması halinde yasal olarak boşanmanın gerçekleştirilebileceğine yer verilmektedir (Türk Medeni Kanunu [TMK], 2001: 8071-8072).

TMK'de yer verilen boşanma gerekçelerinin geçerliliğini koruduğunu ifade etmekle birlikte günümüz koşullarında bu gerekçelerin daha çok çeşitlendiğini ifade etmek mümkündür. Bir evliliğin sürdürülmesi için sürecin sağlıklı bir şekilde işliyor olması yönünde genel bir kabul olduğu ifade edilebilir. Coşkun ve Şarlak (2020: 1) sağlıklı aileleri; iş birliğinin var olduğu, duyguların paylaşıldığı, karşılıklı temel gereksinimlerin giderildiği ve sorun çözme becerilerinin yaygın olarak kullanıldığı aileler şeklinde

tanımlamaktadır. Eşlerin aile ile ilgili konularda anlaşmaları ve sorunlarını olumlu bir şekilde çözüme kavuşturmaları sağlıklı aile örüntüleri açısından son derece önemlidir. Bahsedilen sağlıklı etkileşim ve iletişim sürecinin sürdürülemediği evliliklerin boşanma ile sonulanabileceğine yönelik güçlü bir öngörü bulunmaktadır. Dolayısıyla sağlıklı olarak tarif edilen aile örgütlenmesinin işlevsiz bir noktaya gelmesiyle evliliklerin sonlandığını ifade etmek mümkündür.

Hiç kuşkusuz mevcut aile sisteminin ortadan kalkması ve yeni bir sürecin başlayacak olması, içerisinde çeşitli değişimleri ve güçlükleri barındırmaktadır. Bununla birlikte literatürde yer alan bilgiler doğrultusunda boşanma sürecine yıkım, kayıp ve yas getiren bir deneyim olarak bakılmadığı durumlarda boşanmanın, içinde krizleri ve fırsatları barındırdığı dolayısıyla da yeni başlangıçlara olanak tanıdığı vurgulanmaktadır (Hetherington, 2003: 217).

Literatürde tek ebeveynli aileler açısından öne çıkan bazı temel değişimler, ortak güçlük ve fırsatlar bulunmaktadır. İlk olarak tek ebeveynli ailelerde ekonomik, psikolojik, hukuksal ve sosyal destek yoksunluğu problemlerinin ön plana çıktığı ve ocuk/çocuklara yönelik sorun ve güçlüklerin yaşandığı ifade edilmektedir. Ek olarak tek ebeveyn annelerin karşılaştıkları en önemli güçlükler; maddi sorunlar, zaman yetersizliği, artan rol ve sorumluluklar olarak belirtilmektedir (Aile Eğitim Programı, 2018).

Tek ebeveynli aileler çeşitli nedenlerle yoksulluğa karşı daha savunmasız bir duruma gelebilmektedir. Çift ebeveynli aileler için mevcut olan kaynaklarla kıyaslandığında, ekonomik açıdan dezavantaj ön plana çıkmakta, çocukları yalnız yetiştirme ve iş-aile ilişkileri alanında çeşitli baskılar söz konusu olabilmektedir. Örneğin, Birleşik Krallık' ta tek ebeveyn bireylerin istihdam oranı % 56,2 olarak belirlenirken, tek ebeveyn babaların tek ebeveyn annelerden daha yüksek bir istihdam oranına (%67) sahip oldukları görülmektedir. Ancak bu durum çift ebeveynli ailelerdeki baba istihdamına kıyasla daha düşük olarak belirlenmiştir (Fagan vd., 2006: 86). Avrupa Birliği (AB) ölkeleri arasında yürütölen başka bir çalışmada ise erkeklerin %83'ünün ve kadınların yalnızca %55'inin istihdam edildiği paylaşılmaktadır. İstihdam hayatında olsalar dahi bir bağımlı çocuğu olan, çalışan kadınların %35'inin ise ulusal yoksulluk sınırının altında ücret aldığı ortaya konmaktadır. Tek ebeveyn kadınların tek ebeveyn erkeklere kıyasla daha düşük ücretlerle istihdamları söz konusu olmaktadır. Bu durum kadınların iş gücü piyasasında kalıcı olmalarında ve aile geçimini sürdürmelerinde zorluklar doğurabilmektedir (Fagan vd., 2006: 86). Ayrıca tek ebeveynli aileler odağında tek ebeveyn annelerin, tek ebeveyn babalara kıyasla yoksulluk açısından daha dezavantajlı oldukları belirtilmektedir. Tek ebeveyn annelerin % 49'unun, tek ebeveyn babaların ise %32'sinin yoksulluk veya dışlanma riski altında oldukları paylaşılmaktadır (Barbieri vd. 2016: 90). Tek ebeveyn babaların istihdam oranının tek ebeveyn annelere göre daha yüksek olması yoksulluk riski açısından anneleri daha dezavantajlı olarak konumlandırmaktadır.

Tek ebeveynli hanelerdeki çocukların ise; psikiyatrik hastalık, intihar veya intihar girişimi, yaralanma ve bağımlılık risklerinde artış görüldüğünü, çocuklukta psikiyatrik hastalıklar açısından iki ebeveynli hanelerdeki çocuklara kıyasla daha yüksek riske sahip olduklarını ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır. Tek ebeveynli ailelerdeki erkek çocuklarda psikiyatrik hastalık ve madde bağımlılığı olasılığının kızlara göre daha yüksek olduğuna ve erkek çocukların kız çocuklarına kıyasla intihar ve ölüm açısından daha fazla riskle karşılaştığına dair bilgiler paylaşılmaktadır (Weitof vd. 2003: 290). Bu bilgilerin aksine tek ebeveynli hanelerdeki çocukların bir kısmında ise aile içi çatışmaların ve şiddet döngüsünün ortadan kalkması nedeniyle çocukların iyilik halinin arttığına yönelik sonuçlar (Gedik, 2015: 172) çift ebeveynli aile sisteminin işleyiş biçiminin boşanma sonrası çocuk üzerinde bırakacağı etkiler açısından bir farklılaşma yaratabildiğini göstermektedir.

Bunların yanı sıra tek ebeveynli hanelerdeki çocukların akademik başarı açısından daha dezavantajlı olduklarını ve çift ebeveynli ailelere kıyasla tek ebeveynli ailedeki çocukların akademik başarısızlık riskinin daha yüksek olduğunu ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Ermisch ve Francesconi, 2001: 256; Park, 2007: 863).

Ek olarak ebeveynin boşanması ve çocuk depresyonu arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve tek ebeveynli hanedeki çocuğun psikolojik iyilik halinin daha olumsuz ilerlediğine dair veriler bulunmaktadır (Sands vd., 2017: 113). Ancak bu olumsuz sonuçların yanı sıra boşanma sürecinin olumlu etkilerinin olduğu ve çeşitli fırsatlar doğurduğu durumlar da söz konusudur. Kendini düşünme ve iyileştirme, daha iyi bir sağlık durumu, özgüvenin yenilenmesi, sağlıklı bir iletişim ve ilişki örgütlenmesi içinde çocuğun büyütülmesi gibi unsurlar bu çerçevede ön plana çıkmaktadır (Gross, 2014). Örneğin mutsuz ve şiddet dolu bir evlilik söz konusu ise boşanma ile oluşan tek ebeveynli ailede kadın ve çocukların şiddetsiz ve huzurlu bir ortamda yaşamını sürdüreceği (Gedik, 2015:172) için yeni durum olumlu olarak değerlendirilebilir. Gedik (2015:172) tarafından yürütülen bir araştırmada boşanmış kadınların boşanma sonrasında daha iyi aile ilişkileri kurabildikleri; iki ebeveynli olunan dönemde şiddete maruz kalma öyküsü olan çocukların boşanmadan sonra anneleriyle ilişkilerinin olumlu ilerlediği ortaya konmuştur.

Özetle, tek ebeveynli ailelerin deneyimlerinin ve sorunlarının çeşitlilik gösterdiği, hanedeki kadın ve çocukların çeşitli güçlüklerle karşılaşma olasılığının daha yüksek olduğu görülmektedir. Tek ebeveyn olmadan önceki koşullar, evliliğin niteliği ve işleyiş biçimi tek ebeveynlik dönemindeki deneyimleri de büyük ölçüde belirlemektedir. Güncel veriler doğrultusunda da tek ebeveynli aile oranlarının hem dünyada hem Türkiye’de artış gösterdiği, tek ebeveynli aile oluşumunda boşanmanın en yaygın neden olduğu görülmektedir. Tüm bu bilgiler doğrultusunda bu araştırma, tek ebeveynli hanelerde kadınların rol ve sorumluluklarındaki değişim ve deneyimlenen güçlüklerin belirlenmesi amacıyla yürütülmüştür.

2. YÖNTEM

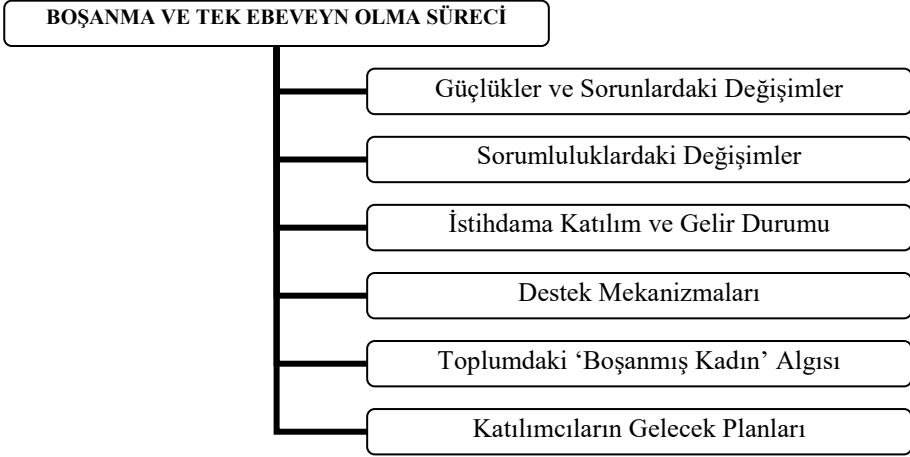
Araştırmada nitel yöntem kullanılmıştır. Denzin ve Lincoln (2008: 4) nitel araştırmaları “insanların bakış açıları çerçevesinde olayları anlamlandırmaya ve yorumlamaya çalışarak insanları, doğal çevrelerinde incelemeye olanak tanıyan ve olaylara bağlamı içinde derinlemesine açıklamalar getirmek üzere geliştirilen araştırmalar” olarak tanımlamaktadır. Nitel araştırma yorumlayıcı olma eğilimindedir ve bir olguyu, kendi bağlamında daha derinlemesine anlayabilmek üzere çaba gösterir (Morrow, 2007).

Araştırmanın çalışma grubunu Kırıkkale ilinde yaşamını sürdüren 14 tek ebeveyn kadın oluşturmuştur. Kırıkkale ilinin seçilmesinde iki önemli gerekçe ön plana çıkmıştır. Bunlardan ilki; Orta Anadolu’ya ait temel aile istatistikleri ve Türkiye geneli verilerin benzerlik göstermesidir. Örneğin, 2019 yılı hane halkı büyüklüğü Türkiye geneli için 3,4 kişi olarak belirlenirken Orta Anadolu için de aynı büyüklük tahmin edilmiştir (TÜİK, 2019). Bu nedenle bulunduğu coğrafi bölgede temsil düzeyi yüksek olan Kırıkkale ili seçilmiştir. İkinci olarak ise metropollerde ailelere yönelik hizmet ve uygulamalara daha erişilebilir olması, hizmet sağlayıcıların sayısının daha fazla olması (dernek, vakıf, yerel yönetimler vb.) nedeniyle daha küçük ve kısıtlı olanaklara sahip bir şehirde tek ebeveynli ailelerin deneyimleri anlaşılacak istendiği için Kırıkkale ili seçilmiştir.

Kadınlara erişimde amaçlı örnekleme yoluna gidilmiştir. Amaçlı örnekleme, nitel araştırma sürecinin en yaygın olarak tercih edilen örnekleme tekniğidir. Amaçlı örnekleme ile araştırmacı aktif olarak araştırma sorusunu cevaplamak için amaca hizmet eden en ideal grubu belirler ve araştırmacının araştırma alanı, mevcut literatür ve çalışmanın odaklandığı bilgiye dayanarak şekillendirilir (Marshall, 1996: 523).

Veri toplama sürecinde araştırmacılar tarafından oluşturulan aydınlatılmış onam formu ve yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Verilerin toplanması aşamasında derinlemesine görüşmeler yapılmış ve katılımcıların onamı alınarak veriler ses kaydı ile toplanmıştır. Veriler 29.12.2020-02.03.2021 tarihleri arasında yüz yüze görüşmeler yoluyla toplanmış olup covid-19 pandemi koşulları çerçevesinde maske-mesafe ve hijyen kurallarına azami ölçüde dikkat edilmiştir.

Her bir katılımcı ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşme süreci ortalama 50 dakika sürmüştür. Ses kaydı ile elde edilen verilerin içerik analizi araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ses kayıtları araştırmacılar tarafından öncelikle metne dönüştürülmüş sonrasında katılımcıların paylaşımlarında öne çıkan ve tek ebeveynlik sürecinde en fazla değerlendirmede buldukları konular çerçevesinde temalar belirlenmiştir. Yapılan içerik analizi neticesinde bir ana ve altı alt tema oluşturulmuştur. Belirlenen ana ve alt temalar ise aşağıdaki gibi şekillenmiştir.



Şekil 1. Ana tema ve alt temalar

Şekil 1’ de yer alan ana tema ve alt temalara ilişkin bilgilere bulgular başlığı altında yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Özneleri

Tek ebeveynli hanede kadınların rol ve sorumluluklarındaki değişim ve deneyimlenen güçlüklerin belirlenmesi amacıyla yürütülen çalışmanın özneleri Kırıkkale ilinde yaşamını sürdüren ve boşanma sonrası tek ebeveyn annelik sürecini deneyimleyen 14 kadındır. Kadınların belirlenmesinde; velayeti altında 18 yaşın altında en az bir çocuğunun bulunması ya da yükseköğrenime devam etmesi koşuluyla 24 yaşına kadar bekar çocuğu ile yaşamını sürdürüyor olması ve boşanma üzerinden en az bir yıl süre geçmiş olması kriterleri dikkate alınmıştır. En az bir yıldır süreci deneyimliyor olmaları, sürece yönelik tecrübelerini paylaşılabilecekleri düşüncesiyle konulan bir kriterdir. Katılımcıların ailesiyle ya da yalnız çocuklarıyla yaşaması, eğitim düzeyi farklılıkları ve çalışma durumları dikkate alınarak deneyimlerinde heterojenliğin sağlanması hedeflenmiştir. Bu koşul ve olanakların tek ebeveynli hanelerdeki kadınların deneyimlerini farklılaştırıp farklılaşırmadığı değerlendirilmiştir.

Araştırmaya katılan kadınlara yönelik temel bilgiler ise aşağıdaki gibidir.

Katılımcı 1 (K1): 39 yaşında, lisans mezunu ve çalışan bir bireydir. 17 yıl süren bir evlilikten sonra boşanmıştır. Şu anda annesi, babası ve iki kızı ile birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 2 (K2): 41 yaşında, ön lisans mezunu ve işsiz bir bireydir. Evliliğini 18 yıl sürdürdükten sonra boşanmıştır. Şu anda annesi, babası ve üç oğlu ile birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 3 (K3): 43 yaşında, ön lisans mezunu ve pandemi nedeniyle kısa çalışma ödeneği ile geçinen bir bireydir. 11 yıl süren bir evlilikten sonra boşanmıştır. Şu anda annesi, babası, iki kızı ve bir oğlu ile birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 4 (K4): 41 yaşında, ortaokul mezunu ve çalışan bir bireydir. 17 yıl süren bir evlilikten sonra boşanmıştır. şu anda annesi, iki oğlu ve bir kızı ile birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 5 (K5): 44 yaşında, lise mezunu ve çalışan bir bireydir. 7 yıl süren bir evlilikten sonra boşanmıştır. şu anda oğlu ile birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 6 (K6): 35 yaşında, ortaokul mezunu ve işsiz bir bireydir. 11 yıl süren bir evlilikten sonra boşanmıştır. şu anda kızı ve iki oğlu ile birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 7 (K7): 47 yaşında, ilkokul mezunu ve çalışan bir bireydir. 25 yıllık bir evlilikten sonra boşanmıştır. şu anda iki kızı ile birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 8 (K8): 48 yaşında, ilkokul mezunu ve çalışan bir bireydir. 16 yıl süren bir evlilikten sonra boşanmıştır. şu anda iki kızı ve bir oğlu ile birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 9 (K9): 37 yaşında, yüksek lisans mezunu ve çalışan bir bireydir. 7 yıllık evlilikten sonra boşanmıştır. şu anda kızı ile birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 10 (K10): 30 yaşında, açık lise öğrencisi ve işsiz bir bireydir. Evliliğini 2 yıl sürdürdükten sonra boşanmıştır. şu anda annesi, babası ve kızı ile birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 11 (K11): 36 yaşında, ilkokul mezunu ve işsiz bir bireydir. 10 yıl süren bir evlilikten sonra boşanmıştır. şu anda annesi, babası ve kızı ile birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 12 (K12): 21 yaşında, ortaokul mezunu ve işsiz bir bireydir. 4 yıl süren bir evlilikten sonra boşanmıştır. şu anda annesi, iki kızı ve bir oğlu ile birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 13 (K13): 43 yaşında, ilkokul mezunu ve işsiz bir bireydir. Evliliğini 14 yıl sürdürdükten sonra boşanmıştır. şu anda oğlu ve kızı ile birlikte yaşamaktadır.

Katılımcı 14 (K14): 43 yaşında, ilkokul mezunu ve işsiz bir bireydir. Evliliğini 5 yıl sürdürdükten sonra boşanmıştır. şu anda kızı ile birlikte yaşamaktadır.

2.2. Etik Konular

Bu araştırma için Hacettepe Üniversitesi Senatosu Etik Komisyonu'nun 21.10.2020 tarih ve 35853172-900-E.00001293329 sayılı yazısı ile Etik Kurul izni alınmıştır.

3. BULGULAR VE TARTIşMA

Araştırmanın bulguları temelde boşanma sürecini deneyimlemiş ve velayeti altındaki çocuklarının bakımlarını sürdüren kadınların genel olarak diğer tek ebeveyn bireylerle benzeyen deneyimleri ve güçlüklerinin daha fazla olduğunu ortaya çıkarırken boşanma sonrasında kadınların farklı sosyoekonomik statüleri nedeniyle bazı alanlarda özđün deneyimleri olduğuna da işaret etmektedir. Bu kapsamda boşanma nedeniyle tek ebeveynli aileye dönüşen ve bu süreci yürüten bireylerle yapılan

derinlemesine görüşmelerde ön plana çıkan deneyimler doğrudan alıntılar yoluyla aktarılmış ve literatür bilgileri ile desteklenerek tartışılmıştır. Boşanma ve tek ebeveyn olma süreci şeklinde belirlenen ana tema altında yer alan altı alt temaya dair bulgular aşağıdaki şekildedir.

3.1. Güçlükler ve Sorunlardaki Değişimler

Tek ebeveyn kadınların çeşitli güçlükler yaşadığı bilinmektedir. Kadınların güçlüklerle karşılaşma ve sorun deneyimleme olasılıklarının daha yüksek olduğu Özar ve Yakut-Çakar (2012: 32-37) ve Soygan (2019: 77-97) tarafından yürütülen çalışmalarda da ortaya konmuştur. Bu çerçevede eşle sorunlar yaşandığı, ekonomik ve psikolojik sorunların deneyimlendiği, sosyal destek eksikliği ve hukuksal sorunlarla karşılaşıldığı, çocuklarla ilgili ve çocukların yaşadıkları sorunların varlığı ortaya konulmuştur. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AEP, 2018) ve Acar (2001: 19) tarafından yapılan çalışmalarda da tek ebeveyn bireylerin sorunları ve güçlükleri psikolojik sorunlar, ekonomik sorunlar, sosyal destek yoksunluğu, hukuksal sorunlar ve çocuklarla ilgili sorunlar şeklinde sıralanmıştır.

Katılımcıların evliliğinin devam ettiği süreçte yaşadığı güçlükler ve sorunlara yönelik anlatılarında; eşten baskı görme, eşin ilgisizliği, eşin ev ile ilgili giderlere katkı sağlamamasının ön plana çıktığı görülmektedir.

Evliliğim devam ettiği sürece daha çok güçlükler yaşadım. Hani biri var yardım etmesi gerekiyor, çocukları düşünmesi gerekiyor, evi düşünmesi gerekiyor, beni düşünmesi gerekiyor ama hani ortada yok. İşte gece 2’de eve geliyor, 3’te eve geliyor, bilmem ne yapıyor?

K1 (39 yaş, iki çocuk sahibi)

“Evli iken eşimden çok çektiğim için o sürecin de çok zorlukları vardı yani.”

K8 (48 yaş, üç çocuk sahibi)

Evliliğimizdeki sorunlar zaten eski eşimin ilgisizliği, evine bakmaması, çocuklarıyla ilgilenmemesi idi. Benim en küçük çocuğuma mesela hiç sevinmedi bile. Çocuk doğduğunda, babasının da bir insanoğlu olduğu için gurur duymasını bekliyorsunuz ama olmadı. Ama işte eski eşim benim çocuklarımı düşündüden itti. Bakmak istemedi.

K13 (43 yaş, iki çocuk sahibi)

Eski eşimin ilgisi ile kendi ailenin ilgisi çok farklı yani. Ailem benimle çok daha fazla ilgilendi. Ben ailemden hiçbir sıkıyönetim görmedim. Şiddet görmedim. Ama evlendiğim kişiden bana bazı baskılar her zaman oldu.

K14 (43 yaş, bir çocuk sahibi)

Yine bu kapsamda evlilik sürecinde erkekler tarafından hanedeki çocuk ve kadına yönelik bir şiddet de söz konusu olabilmektedir. Bu

doğrultuda şiddet döngüsünde devam eden bir evlilik geçmişi ve hanedeki çocuğun buna şahit olmaması için verilen çaba K5'in anlatısında ifade edilmektedir:

“Çocuğum mesela babanın geleceği saatte komşunun evine gidiyordu. En azından eşimin dövme, vurma, kırma olaylarını görmesin diye.”

K5 (44 yaş, bir çocuk sahibi)

Boşanma Nedenleri Araştırması (2009)'nda; her on boşanmadan dokuzunda şiddetli geçimsizliğin temel boşanma gerekçesi olduğuna yer verilmektedir. Aynı çalışmada ekonomik kökenli sorunlar; gelirden fazla harcama yapan eşin varlığı ve geçim sıkıntısı yaşanması boşanma açısından ön plana çıkarılmaktadır. Bu araştırma katılımcılarının ifadeleri ise bireylerin boşanma yoluyla tek ebeveyn olmalarında eşten şiddet ve baskı görme, kendisine ve çocuklarına karşı ilgisizlik ve ekonomik sorunların belirleyici olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla literatürde yer alan ulusal ve uluslararası kaynaklardan elde edilen bulgular ile bu araştırmanın bulguları benzerlik göstermektedir.

Boşanma aşamasında yasal sürecin yavaş ilerlemesi ve mahkeme süreçlerinin sosyal ve ekonomik olarak güçlükler yaşattığı da ifade edilmektedir. K9 (37 yaş, bir çocuk sahibi)' un, bu kapsamdaki destekleyici anlatısı *“boşanma süreci benim zannettiğim, en azından benim tahmin ettiğimden çok daha uzun ve zorlu bir süreçti. Mahkemenin işleyiş süreci inanılmaz yavaş ve sizi desteklemiyor. Ben eğer çalışan bir insan olmasaydım bir maaşım olmasaydı o süreci sürdürmem asla mümkün değildi”* şeklindedir.

Ayrıca tek ebeveyn bireyler açısından ekonomik alanda sorun ve güçlüklerin ön plana çıktığı, ekonomik kaynaklı yoksunluk yaşadıkları da görülmektedir. Katılımcıların ekonomik güçlüklerinin ön plana çıkmasında işsizliğin önemli bir katkısı olduğu anlatılarda görülmektedir.

Neyden sıkıntı yaşadım? Mesela bir odamız yoktu, kanepede yatıyorduk oturma odası kısmında. E küçük çocuk var, beşik yok, eşyalar geldi, çantaları geldi, kıyafetler geldi ama onları koyacak herhangi bir dolap yok. Bende iş yok, maddi bir şey yok tam tersi aileme söylemediğim borçlarım da var.

K1 (39 yaş, iki çocuk sahibi)

“Boşandıktan sonra tabi ki maddiyat yönünde hani çalışmadığım için hani ailem çok varlıklı olmadığı için hani illa ki sıkıntı çektim. Eşimle beraberken de öyle ahım-şahım bir hayatım yoktu hani aynıydı.”

K12 (21 yaş, üç çocuk sahibi)

Katılımcıların evin geçimi ve giderlerin karşılanması noktasında yaşadıkları güçlükleri öne çıkarırken, durumu “sıkışıyorum” diyerek ifade etmeleri yaşanan güçlüğü vurgulamaktadır. K8 ve K13'ün anlatılarında gelirin giderleri karşılamadaki yetersizliği ve bireylerin yaşadıkları kaygı paylaşılmaktadır.

“Boşandıktan sonra hayat mücadelesi, geçim derdi sorunum sadece şu an. Şu an bile işte ayın sonunu nasıl getiririm, şuraya nereden veririm onları düşünüyorum, başka hiçbir fikrim yok. Sadece ev geçimi...”

K8 (48 yaş, üç çocuk sahibi)

“Yeri geldiği zaman maddi olarak sıkışıyorum. Oğlum mesela üniversite okuyor sıkışıyorum, doğalgaz geliyor, elektriğim geliyor, birçok fatura geliyor. Bir evde olması gerekenler oluyor yani.”

K13 (43 yaş, iki çocuk sahibi)

Katılımcıların anlatılarda tek ebeveynlik sürecinde ekonomik kaynaklı güçlüklerin yaygınlık gösterdiği anlaşılmaktadır. Buna benzer bulgular Soygan ve Gedik (2019: 3962) tarafından Yozgat ilinde gerçekleştirilen boşanmış kadınlarla ilgili çalışmada da paylaşılmaktadır. Yozgat ve Kırıkkale ilinin kültürel alt yapısının benzer olması kadınların sorun ve güçlüklerinde de benzerliği ortaya koymaktadır. Tek ebeveyn olmanın getirdiği gelir azlığı ya da yokluğunun ekonomik yoksunluğu arttırabildiğine yönelik veriler söz konusudur (McLanahan ve Garfinkel, 1989; Amato, 2000). Yine boşanmanın ardından kadınların yaşam standardında düşüş yaşama olasılığının erkeklerden daha fazla olduğu; boşanmış tek ebeveynli ailelerin çift ebeveynli ailelerden daha yoksul olma riskiyle karşılaştığına ilişkin veriler söz konusudur (Andreaß, vd. 2006: 533; Hashim vd. 2015: 6-7; Zhang, 2020: 87).

Katılımcıların deneyimledikleri sorun ve güçlüklerle yönelik anlatılarında kadınların, çocuklarının sorunları ya da çocuklarla ilgili sorun ve güçlüklerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar; baba yoksunluğu yaşanması, birden fazla çocuğun olması durumunda velayet paylaşımındaki güçlükler, çocuklarla iletişim güçlükleri, çocukların kontrolü ve gereksinimlerinin giderilmesi boyutlarındaki eksiklikler olarak ön plana çıkmaktadır. Çocuk odaklı yaşanan ve yaşanması olası sorunlar Kucur ve Kelebek (2021: 254-256) tarafından baba yoksunluğu; Gedik (2018: 79-80) tarafından ise çocukları kontrol etme zorluğu ve babanın yokluğundan kaynaklı sorunlar olarak ortaya konmuştur ve bu çalışmanın bulguları ile benzerlik göstermektedir. Katılımcıların anlatılarında bu durum öne çıkarken babalarından sevgi görmeseler dahi çocukları için babaların önemli olduğu vurgulanmıştır:

“Evlilikte tabi ki baba rolü olduğu için en azından çocuklara sınır koymak daha kolaydı. Boşandıktan sonra bütün modelleri anne üstlendiği için daha sıkıntılı bir durum oluyor.”

K3 (43 yaş, üç çocuk sahibi)

Mesela benim oğlum ilkokula gittiğinde, okuldan hep eve gelmek istiyordu. Hep ağlıyordu bunu bana çok yansıtmamaya çalışsa bile ben hep soruyordum neden diye? Örneğin, anne diyordu bugün arkadaşım babasıyla pikniğe gitmiş veya bir yerden bir alışveriş yapmış, lütfen arkadaşlarıma söyle bana baba kelimesi kullanmasınlar ben bunu hiç yaşamadım.

K5 (44 yaş, bir çocuk sahibi)

Çocuklarım, babalarından hiçbir sevgi, ilgi görmedikleri halde demek ki babaları yani sonuçta evin direği olarak onu görüyorlarmış. Kızım ergenlik çağında; ona yetişemiyorum. Oğlum 11 yaşında sürekli babası için ağlıyor, en küçük çocuğum zaten babaya çok düşkün. Hani günlerce, gecelerce ağladıkları oluyor. Bu konuda omuzlarımda o kadar büyük bir yük var ki.

K6 (35 yaş, üç çocuk sahibi)

Bazı durumlarda ise kadınlar boşanmanın ve baba yoksunluğunun sorumlusu olarak suçlanabilmekte ve bu durum onları psikolojik açıdan olumsuz etkilemektedir. Üç çocuğundan yalnızca birisi yanında olan K2'nin deneyimleri buna örnek olarak verilebilir:

şu anda ben iki çocuğumdan maalesef ki ayrırım. Bir anne olarak çok ağır ve zor geçiriyorum bu dönemi ve çocuklarımı 15 günde bir geldiklerinde görüyorum. Tabi ki elimden geldiği kadar onlarla ilgilenmeye çalışıyorum ama çocuklarım şu an anneye karşı çok kapalılar yani ben onlarla iletişim kuramıyorum bir şey konuştuğumda 'he sen çok iyi bir annesin bizi terk edip gittin' diyerek tepki veriyorlar ve çok bir şey yapamıyorum.

(41 yaş, üç çocuk sahibi),

Araştırma bulguları diğer akademik çalışmalarda elde edilen sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Bunlar; ebeveynlerin boşanması sonrasında çocuklarda okula devam problemleri, okul terki, akademik zorluklar, ergenlik dönemindeki uyum problemleri ve madde kullanımı gibi yıkıcı davranışlara eğilim gösterme olarak ifade edilmektedir (Pong, 1996: 248; Cherlin, 1999: 424; Lee ve McLanahan, 2015; Thomas, 2020). Uluslararası çalışmalarda olduğu gibi ulusal ölçekli akademik çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Kasuto vd. (2020: 50) tarafından yapılan çalışmada ebeveynin medeni durumunun değişmesinden kaynaklı çocuklarda akademik ve ruhsal sorunların görülebildiğine yer verilmiştir. Bununla birlikte, boşanmış ailelerden gelen ve ebeveynlerinin boşanma sürecine yönelik umursamaz bir tavır sergileyen gençlerin dahi her iki ebeveynin bir arada bulunabileceği mezuniyet veya düğün gibi organizasyonlar hakkında sıklıkla endişe geliştirebildiği ve bu tarz etkinliklerden duygusal olarak olumsuz etkilenebildikleri görülmektedir (Laumann-Billings ve Emery, 2000). Ayrıca evliliğin sona ermesinin çocuklarda psikolojik stres yaratan bir süreç olduğu da vurgulanmaktadır (Amato ve Keith, 1991; Auersperg vd. 2019).

3.2. Sorumluluklardaki Değişimler

Tek ebeveyn bireylerin yaşamında evlilik dönemine kıyasla bir sorumluluk değişimi yaşanması, beklenen bir durumdur. Kadınların ev içi sorumluluk paylaşımında daha fazla sorumluluğu üstleniyor olmaları her ne

kadar sorumluluklarda artış gibi görünse de aslında tek ebeveyn kadınların anlatılarından, hane içi ve çocuklarına yönelik sorumluluklarında zaten temel yükü omuzladıkları için belirgin bir değişim yaşanmadığı anlaşılmaktadır.

Kadınların, hane içi sorumluluklarının evlilikte ve şimdi aynı olduğuna ve boşanma sonrası değişmediğine yönelik bazı anlatılar öne çıkmaktadır. Bu durumun bu şekilde gerçekleşmesinde yaşanan evliliklerdeki zor süreçlerin etkisi olduğu düşünülmektedir. Aslında sorumlulukları değişmeyen kadınların evlilikleri devam ederken de eşlerinden sorumluluk almaya dair bir girişim görmedikleri ve dolayısıyla boşanmayı bir rahatlama olarak tarif ettikleri anlaşılmaktadır.

Benim sorumluluğum hep aynıydı. Çünkü eşim tamamen sorumsuz bir adam olduğundan bu konuda tek ebeveyn olduktan sonra ben sıkıntı yaşamadım. Yani artık eşim yok ne yapacağım olayına hiç girmedim. Pazardı, erzak alışverişiydi, faturaları bile ben takip ediyordum. Yani eşimden sonra bu sorumluluk konusu bende bir sıkıntı yaratmadı, evliyken eşim sorumluluk bilmezdi ki.

K1 (39 yaş, iki çocuk sahibi)

Evlilikte de zaten bütün sorumluluklar bende idi, eşim devlet memuruydu ama eve çok gelen bir eş değildi, sürekli dışarıdaydı. Yine ben o dönemlerde ev temizliğine gittim, yine evin bütün geçimi bende idi.

K5 (44 yaş, bir çocuk sahibi)

(İç çekme-Derin nefes) Yani evliliğimin devam ettiği süreçteki her şeyi yapıyorum zaten. Ama evliyken bir zorlama durumu vardı. Sürekli karşı tarafın talebi ve ona sürekli hizmet etme durumu söz konusuydu. Yani şu anda evde ne yapıyorsam o zaman da aynısını yapıyordum.

K9 (37 yaş, bir çocuk sahibi)

Anlatılardan toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü ve kadınların hane içi eşitsiz toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle daha fazla sorumluluk yüklenmek durumunda kaldığı görülmektedir.

K-2 (41 yaş, üç çocuk sahibi), ise evliliği devam ederken eşinin aslında bir aileye yönelik sorumlulukları üstlendiğini belirtirken bu ailenin kendi çekirdek aileleri olmadığını, eşinin kök ailesi olduğunu ifade etmektedir. *“Eşimin ailesi bundan 6-7 yıl kadar önce tüm ailenin sorumluluklarını eşime yükledi. Bu aşamadan sonra eşim de bizim evin tüm sorumluluğunu bana bırakmıştı. Halen aynı devam ediyor.”* Anlatı, erkeklerin ekmeği kazanan ve ailenin geçimini sağlayan rolünü sürdürme beklentisini göstermektedir.

Yukarıdaki anlatılarda hane içi sorumlulukların kadınlar açısından aynı şekilde devam ettiği katılımcılar tarafından ifade edilmektedir. Hane içi sorumlulukların çoğunlukla ev işleri, temizlik, fatura ödemeleri ile ilgili olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Boşanma öncesinde de katılımcıların

eşlerinin büyük çoğunluğunun evliliklerinde sorumluluk almadıkları anlaşılmaktadır. Bu durum geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri ve cinsiyete dayalı iş bölümünün bir yansıması olarak açıklanabilir. Evliliklerin devam ettiği süreçte sadece ekonomik konulardaki sorumlulukların erkekler tarafından yüklenilmesi yeterli olarak görülmekte iken tek ebeveynlik sürecinde kadınlar bu gelirden de mahrum kalarak artan sorumluluklarını yerine getirmeye çalışmaktadır.

Kadınların, çocuklara yönelik sorumluluklarının her zaman aynı olduğuna ve tek ebeveynli aile olma sürecinde değişmediğine dair öne çıkan bazı anlatılar, çocuklarına yönelik sorumluluklarda eşlerinin sorumluluktan kaçındıklarını göstermektedir:

“Bir değişim olmadı. Çocuklar okula gittiğinde servişçi ile görüşülecekse ben görüşüyordum, çocukların okul kaydını ben yaptırıyordum. Eşim sorumluluk bilmezdi ki.”

K1 (39 yaş, iki çocuk sahibi)

“Evliliğin dışına çıktığınız zaman fark ediyorsunuz ki zaten bütün sorumlulukları siz yapıyormuşsunuz. E benim için pek bir şey değişmedi...”

K3 (43 yaş, üç çocuk sahibi)

Sorumluluklarım aynı, hani evimin içindeyim. Çocuklarımla beraberim. İşte onların yemekleri, ütöleri, bulaşıkları, çamaşırları, banyoları hani dışarıya olan aktiviteleri parktır, gezmedir, çarşıdır, pazardır aynı şekilde her şey devam ediyor.

K12 (21 yaş, üç çocuk sahibi)

Hem hane içi hem de çocuklara yönelik sorumlulukların çoğunlukla kadınların üzerinde olmasının ataerkil toplumsal bakış açısı ve toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Yani bu durumun temelinde kadınların ev içi işlerden ve çocuk bakımından birinci derecede sorumlu tutulmasının etkisi olduğu düşünülmektedir.

Yukarıda yer alan anlatıların aksine çocuklara yönelik sorumluluklarda değişim yaşandığına yönelik durumlar da deneyimlenmiştir. Bu anlatılarda annelik ve babalık rollerine yönelik değerlendirmeler dile getirilirken kadınların babasız bir aile örgütlenmesinde çocuk büyütmenin zorluğuna duydukları inançla ilişkili olarak bir değerlendirmede buldukları düşünülmektedir:

“Çocuklar için çalışmam gerektiği ortaya çıktı ama yine babalık rolünü, öğretmenlik rolünü ben yapıyordum. Çocuklar için karar mekanizması olmak, bunlar zor şeyler. Bunlar değişti diyebilirim.”

K3 (43 yaş, üç çocuk sahibi)

Boşandıktan sonra kızımın tamamen sorumluluğu bana geçti. Sonuçta bir erkek yok, tamamen yük bana geldi. Şu anda sorumluluklarım

biraz daha arttı. Sonuçta ergenliğe girmiş bir çocuk var yanımda ve daha çok ihtiyaçları var.

K10 (30 yaş, iki çocuk sahibi)

“Sorumluluk bayağı ikiye katlandı. Ne anneyi arattık ne de babayı arattık.”

K14 (43 yaş, bir çocuk sahibi)

Sorumluluğun ifade edilmesinde evliliğin devam ettiği aşamada çocuklarının herhangi bir risk ile karşı karşıya kalabileceği kaygısı yaşayan K8 (48 yaş, üç çocuk sahibi)’ in anlatısı çocuklarını babalarından korumak üzerine kuruluydu.

“Ya evliyken en önemli sorumluluğum çocuklarımı babalarından korumaktı, dayaktan... Çocukları dışarı alkol almaya gönderdiği zaman işte hep korkuyla beklerdim. Bir an önce gelse, çocuğuma bir şey olmasa, birinin eline geçerse öyle korudum onları. Ayrıldıktan sonra da korudum yani çocuklarımı ama babalarına karşı koruma zorunluluğum iyice azaldı”

Sorumluluk durumunun dikkate alınmasından ziyade çocuklarını, kendi babalarından korumak gibi sürekli bir kaygının anne tarafından taşındığı anlaşılmaktadır. K13 (43 yaş, iki çocuk sahibi)’ün paylaşımı ise sorumlulukların arttığına işaret etmesine rağmen çocuklarının babanın olduğu bir ortamda çok daha olumsuz bir duygu durumu ve davranış geliştirecekleri ön görüşünü paylaşmakla ilgiliydi; *“boşandıktan sonra sorumluluklarım çok arttı diyebilirim. Ama eşim yanımda olsaydı, işte çocuklarım daha kötü duruma düşerdi. Yani öyle bir babadan nasıl çocuk beklersiniz ki.”*

Yukarıda yer alan anlatılarda görülebileceği üzere çocukların baba yoksunluğu hissetmemesi ve gereksinimlerinin giderilmesi adına tek ebeveyn kadınların bir kısmı sorumluluklarında artış olduğunu ifade etmişlerdir. Boşanma sonrası belirgin bir sorumluluk değişimi ifade edilmemesine rağmen eski eşin yükünün artık olmayışı da anlatılara yansıtılmıştır. K4 (41 yaşında, üç çocuk sahibi), eşinin sorumluluğunun ortadan kalkmasını şu şekilde ifade etmiştir.

“Yüküm hafifledi açıkçası. Evliyken mesela bütün sorumluluk bendeydi. Eşim sorumsuz olduğu için. Bizim çocuklar babalarından korktuğundan dolayı babasına hiçbir şey söyleyemiyordu, soramıyordu ya da bir şey isteyemiyordu. Yani omzumdaki yük gitti aslında. Zaten her şey benim üstümde idi. En azından sinirimi bozacak bir şey kalmadı arada.”

Katılımcıların sorumluluklarındaki değişime yönelik anlatılarında evliliğin devam ettiği süreçte de boşandıktan sonra da aslında sorumlulukların büyük ölçüde kadınlar tarafından sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Sadece babalık rolü bağlamında bazı katılımcılar çocuklar odağında sorumluluklarının arttığını ifade etmişlerdir. Boşanma sonrası kadınlarda sorumluluk artışı olduğunda duygu durumunun değişmesi de söz konusu olabilmektedir (Oğurtan, 2011: 50). Bu doğrultuda özellikle boşanma ile sonuçlanan evliliklerde erkeklerin üzerlerine düşen rol ve sorumlulukları etkin bir şekilde sürdürmedikleri, sorumlulukların büyük bir kısmının yine kadınlar tarafından sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

Ailede süregelen istikrarsızlık ise bazı araştırmalarda çocuklar için büyük bir sorun olarak adlandırılmakta; bununla birlikte boşanma/ayrılık olumlu bir süreç olarak tarif edilmektedir. Özellikle mutsuz evliliklerdeki kadınlar veya ebeveyn çatışmalarının çok yaşandığı hanelerde kalan çocuklar için boşanma olumlu sonuçlar doğurabilmektedir (D' Onofrio ve Emery, 2019: 100). Sorumluluk çerçevesinde ele alındığında katılımcıların büyük bir kısmı sorumluluklarında belirgin bir değişimin yaşanmadığını, evliliğin devam ettiği süreçte sorumluluk almayan bir eş ile yaşamının sonlanmasından kaynaklı iyilik hallerinin arttığını belirtmişlerdir.

3.3. İstihdama Katılım ve Gelir Durumu

İstihdama katılım oranları açısından bakıldığında Türkiye'deki kadın istihdam oranlarının erkeklere kıyasla daha düşük olduğu belirtilmektedir. "İstatistiklerle Kadın 2020" başlıklı bültende de 15 yaş ve üstü istihdam edilenlerin %63,1'i erkek; %28,7'si kadın olarak açıklanmıştır (TÜİK, 2021b). Asgari seviyede dahi bir yaşamın sürdürülebilmesi için istihdama katılım ve gelir elde durumu, bir yaşamsal zorunluluk olarak ifade edilebilir. Tek ebeveyn olarak yürütülen süreçte çocuk/çocukların gereksinimleri de gelir elde etme zorunluluğunu artıran bir etken olarak görülebilir. Boşanma sonrasında yaşam koşullarının değişmesi, hane içi ve çocukların sorumluluklarını sürdürme gereksinimi ve sürecin getirdiği sorunlar, kadınların istihdama girmesine yol açmaktadır (Uğur, 2014: 297). Katılımcılar arasında mevcut durumda çalışma hayatında olanlar, boşandıktan sonra istihdama girenler, çalışmak istemesine rağmen çocuk bakımı ve kronik hastalıklar gibi nedenlerle istihdama katılamayanlar olduğu görülmektedir. Araştırma katılımcılarının anlatılarında çalışıyor ve gelir elde ediyor olmanın, yaşanan güçlükleri azalttığı öne çıkarken istihdama girememe ve gelir elde edememe durumunun süreci daha da zorlaştırdığı ifade edilmektedir. Buna ilişkin Özar ve Yakut-Çakar (2012: 32) tarafından yapılan çalışmada da istihdam ve gelir elde etme durumunun refaha erişim konusunda önemli bir belirleyici olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Mevcut durumda istihdam yaşamı içinde olan katılımcıların bir kısmı eşiyile yaşarken bir kısmı ise boşandıktan sonra çalışma yaşamına girdiklerini belirtmiştir. Ayrıca katılımcıların anlatılarında her ne kadar elde edilen

gelirin tam olarak yetmediği paylaşılsa da “kimseye muhtaç olunmadığına” vurgu yapılmaktadır.

Ya ben kendi imkanlarımla küçük oğlumu da alıp ev temizliğine çok gittim. Çalıştığım ortamdaki kişilerin evine olsun, tanıdıkların olsun. Annemin maaşı vardı işte. Elimizden geldiğince ayakta durmaya çalıştık.

K4 (41 yaşında, üç çocuk sahibi)

“Şu an çalışıyorum. Çalıştığım için pek maddi sıkıntım olmuyor. İki kızımın birlikte yaşıyorum. Onlarla yürütüyoruz işte evimizi.”

K7 (41 yaşında, iki çocuk sahibi)

Evli iken çalışmıyordum, ayrıldıktan sonra çalıştım hani çalışmam daha iyi oldu. Yani kimseye muhtaç olmadan, aileme dahi muhtaç olmadım. Yani bir ev tuttum, çocuklarımı içine aldım. Hani az da olsa aldım, çocuklarıma yedirebilirdim, ayakta durdum kimseye muhtaç olmadım ama evliyken ben daha muhtaçtım.

K8 (48 yaş, üç çocuk sahibi)

K10 (30 yaş, iki çocuk sahibi) ise boşanma durumlarında rastlanan bir şekilde eşinden kurtulmayı öncelikli görerek kendisi için nafaka talep etmeksizin evliliğini sonlandırmış ve kök ailesinden ekonomik destek beklentisi içinde olmasının kendisine kötü hissettirdiğini paylaşarak çalışma ihtiyacı içine girdiğini ifade etmiştir: “Başta zorunluluktan dolayı çalışmaya başladım. Çünkü kendim için bir nafaka talep etmedim. Sadece kızımın velayetini istediğim için uğraşmayım, boşanayım çabasıydım. 150 TL bir nafaka bağlandı, ben çalışmaya ihtiyaç duydum. Annemgilden falan istemek zoruma gidiyordu.” İstihdama katılım ve gelir elde etme zorunluğu olduğunu ifade eden K-11 ise çalışma hayatına girerek aynı zamanda psikolojik iyilik halini de artırmayı hedeflediğini ifade etmiştir:

Evli iken hiç çalışmadım. Boşandıktan sonra 2-3 sene çalışmadım çünkü kendimi toparlayamadım. Çok şey geçirdiğim için boşandıktan 4-5 sene sonra çalışmaya başladım. İşkur aracılığıyla geçici olarak çalıştım işte. Hem kafa dağıtmak için hem de kendimi geliştireyim diye. Bir de rahatsızlığımı unutayım diye, evde telef olmayım diye, kapalı kalmayayım diye çalıştım.

K11 (36 yaş, bir çocuk sahibi)

Evlilik döneminde çalışmak istemesine rağmen eski eşinin isteği doğrultusunda istihdama girmediğini ifade eden K2 (41 yaş, üç çocuk sahibi) bunun sıkıntısını bugün yaşadığını ve şimdi iş bulmakta oldukça zorlandığını vurgulamaktadır.

Çocuklar küçük, arka arkaya da çocuklar olunca eşim beni bir şekilde ikna etti ve evliyken çalışmadım. Ben o çocukları büyüttüm ama yanlış yaptım şu an görüyorum. 41 yaşında iş bulmak çok zor. Bunun

sıkıntısını yaşıyorum. Yani eşimin maaşıyla yaşadık evliliğimiz boyunca sonra... Babam sağ olsun, babamın emekli maaşı ile idare etmeye çalışıyoruz”

Kadınların istihdama girme noktasında dahi eşinden izin alarak hareket etmesi gerekliliği ataerkil toplumsal yapı ile ilişkili olarak değerlendirilebilir. Buna ek olarak istihdama engel bir durumları olduğunu ifade eden katılımcılar da olmuştur. Çocukların bakımı bu doğrultuda öne çıkan en önemli konu olarak kendisini göstermektedir:

“Evliyken işe girmiştım epey bir çalıştım. Boşandıktan sonra çalışmadım. Çalışmayı da düşünmüyorum, çocuklarıma destek olmak açısından...”

K6 (35 yaş, üç çocuk sahibi)

Çalışmak istiyorum. Ama işte çocuklar olduğu için çalışmıyorum. Çünkü okula başlayacaklar ikisi. Çocukları kimseye emanet edemem. Çocuklara birinin bakması gerekiyor benim çalışabilmem için. Hani o zaman da çocuklarımla ilgilenemem.

K12 (21 yaş, üç çocuk sahibi)

Ayrıca katılımcıların engel ve/veya kronik hastalık durumu da çalışma yaşamı için birer engel olarak tarif edilmektedir:

Evliyken çalışmıyordum. Ta ki ayrıldıktan sonra çocuklarıma mecbur bakmak zorunda kaldığım için birkaç yerde çalıştım. Sonra işte hastalığım çıktı o yüzden çalışmadım. Ondan sonra işte Allah yardım etti.

K13 (43 yaş, iki çocuk sahibi)

Ben on sene köyde kaldım ondan sonra da buraya (şehire) geldim. Buraya da geleli on sene oldu zaten, durumum yoktu. Kendim bir de kalsiyum hastasıyım, ameliyat oldum onun için de çalışmadım. Ama engel durumum olmasaydı çalışmayı çok isterdim.

K14 (43 yaş, bir çocuk sahibi)

Kadınların evlilik sürecinde istihdamda olmaları durumunda eşlerinin baskısı ve gelirlerini kullanmaya onay vermemesi nedeniyle uzun süredir çalışıyor olmalarına rağmen ancak boşandıktan sonra gelirleri üzerinde söz sahibi olabildikleri anlaşılmıştır. Dolayısıyla evliliğin devam ettiği süreçte kadının elde ettiği gelir üzerinde söz sahibi olamadığı da öne çıkan bir bulgu olarak değerlendirilmektedir.

İstihdama katılım konusunda çok güzel değişim yaşandı. 2005 senesi işe başladım ama sürekli borç ödüyordum, sürekli eşimin borçlarını, bilinmeyen borçlarını... Ama maddi açıdan şu anda değişim oldu hayatımda. Daha iyiyim yani. En azından aldığım şeyler var. Elle tutulur, gözle görülür şeylere para öder durumdayım ama öteki daha farklıydı. Yani ben bu konuda şanslıyım.

K1 (39 yaş, iki çocuk sahibi)

Evlilik zamanında da benim eşimin bana hiçbir katkısı olmadığı için ben hep kendim götürüyordum. Ama boşandıktan sonra daha rahat ettim. Neden? En azından benim aldığım, sattığım şeyleri ben biliyorum, borcumu biliyorum ona göre harcama yapıyorum.

K5 (44 yaş, bir çocuk sahibi)

İstihdam ve gelir elde etme durumunda, hali hazırda herhangi bir geliri olmayan tek ebeveyn kadınlar için çalışma isteği ön plana çıkmaktadır. Poortman (2005: 301), kadın istihdamı ile boşanma arasındaki ilişkinin iki ana yönüne dikkat çekmektedir. Birinci olarak, kadın istihdamındaki artışın boşanma oranlarının artması ile ilgili olduğu yani bir istihdam gereksinimi doğurduğu; ikinci olarak, boşanmış veya boşanmayı bekleyen kadının işe girme gereksinimi ile ilgili olduğu belirtilmektedir. Son yirmi beş yıllık süreçte Türkiye’de boşanmış kadınların diğer kadınlara kıyasla istihdam oranının en yüksek grup olduğu paylaşılmaktadır (Aksoy, vd., 2019: 153). Ancak istihdamdaki artışa karşın yeterli bir gelirin elde edilemediğine yönelik veriler de ortaya konmaktadır. Yapılan başka çalışmalarda da tek ebeveyn kadınların tek ebeveyn erkeklere ve çift ebeveynli ailelerdeki kadınlara kıyasla daha düşük gelire sahip oldukları görülmektedir (Weiss, 1984: 116; ASAGEM, 2011; Boylu ve Öztıp, 2013: 213). Kadın istihdamında çocuk bakım yükünü sürdürmenin de bir belirleyici olduğu ve kadın istihdamını olumsuz etkilediği ifade edilmektedir. Çocuksuz hanelerde yaşayan 25-49 yaş grubundaki kadınların işgücüne katılım oranı %45 iken; bu oran çocuklu kadınlarda %45’ten % 29,6’ya düşmektedir (KEİG, 2018).

3.4. Destek Mekanizmaları

Tek ebeveyn kadınların profesyonel anlamda hukuksal ve psikolojik desteğe gereksinimlerinin bulunduğu bununla birlikte sosyal destek gereksiniminin de ön plana çıktığı bilinmektedir. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde süreç içerisinde kadınların ve hanedeki çocukların bir kısmının profesyonel destek sürecine dahil oldukları, bir kısmının enformel bir şekilde aile, arkadaş, akraba vb. kişilerle bir sosyal destek ağı oluşturdukları, bazılarının ekonomik destek süreçlerine dahil oldukları, bir kısmının ise çocukları dışında bir destek mekanizması olmadığı yönünde sonuçlara ulaşılmıştır.

Katılımcıların kendileri ve çocukları için profesyonel destek açısından psikolojik destek sürecine dahil oldukları belirlenmiştir. Dolayısıyla psikolojik desteğe duyulan gereksinimle birlikte danışmanlık ve tıbbi tedavi sürecine dahil olma durumunun söz konusu olduğu anlatılardan anlaşılmaktadır:

“Psikolojik destek alıyoruz hepimiz ailecek. Bir en küçük oğlum almıyor desteği. Kızım da destek alıyor, oğlum da destek alıyor bu konuda.”

K6 (35 yaş, üç çocuk sahibi)

Boşandıktan sonra çocuklarımın psikolojisi çok bozuldu. Sosyal hizmetlerde çalışan psikologlar çok destek oldu. Hani onlar çocuklarımla çok görüştüler destek oldular. Bana çok yardımcı oldular, sürekli onlara danıştım, yönlendirdiler.

K4 (41 yaşında, üç çocuk sahibi)

“Ben bir dönem psikolojik destek almıştım, bir dönem aldım sonra bıraktım. Şimdi tekrar almaya başladım, benim panik atağım oluştu korkulardan dolayı, şu an ilaç kullanıyorum panik atak ilacı.”

K8 (48 yaş, üç çocuk sahibi)

Katılımcıların aldıkları enformel desteklerde kök aile ve yakın çevre ön plana çıkmaktadır. Aileden görülen desteklerin ekonomik ve barınma odaklı olduğu anlaşılmaktadır.

Ailem iyi, sahip çıktılar bize. Yani diğer kardeşlerim de öyle yani hep sordular abimle, küçük kardeşim falan bir eksiğin var mı, şunun var mı, bunun var mı? Eşleri de çalışıyor, maddi olarak bir sıkıntılarını yok ama ben söylemedim, şu eksiğim var diyemedim yani. Yani bana en büyük destek annem, babam ve ailemden geldi gerçekten.

K1 (39 yaş, iki çocuk sahibi)

Eşimden ayrıldığımdan beri de ailem sağ olsun başta onlar çok büyük destek oldular bana. Arkadan tüm arkadaşlarım, akrabalarım hepsi destek oldular. Arkadaşlarımla bir telefonda konuşmak bile terapi gibi oluyor bana sağ olsunlar. Bir de eşimin teyzeleri, dayıları yani hepsi bana destek.

K2 (41 yaş, üç çocuk sahibi)

“Maddi olarak ailem çok destek oldu. Varlıkları bir kere destek de... Aldığın karar her ne olursa olsun arkadayız demeleri büyük bir destektir. Onun dışında bir destek sürecim olmadı.”

K9 (37 yaş, bir çocuk sahibi)

“Boşandıktan sonra iyiydi her şey. Ailem de destek verdi, akrabalarım da destek oldu.”

K11 (36 yaş, bir çocuk sahibi)

Yukarıda yer alan anlatılar, literatürdeki diğer çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Reher (1998: 203), tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada Güney Avrupa ülkelerinde aile bağlarının daha kuvvetli olduğu bulunmuştur. Destek mekanizmalarının başta kök aile olarak belirtilmesi bu durum ile uyumluluk göstermektedir. Yine Türkiye ile benzer şekilde Güney Avrupa'da boşanmış ailelerin çocuklarının büyük bir kısmının ebeveynleriyle birlikte yaşamaya devam etmesi söz konusudur (Albertini, vd. 2018: 2). Yapılan diğer akademik çalışmalarda kadınların boşanma sonrası kök ailesiyle yaşamaya başlayabildiğine ve bu kapsamda destek görünürken toplumsal olarak bir baskıyla karşılaşma ihtimallerine vurgu yapılmaktadır

(Gedik, 2015: 207; Can ve Aksu, 2016: 895; Aktaş-Akoğlu ve Küçükkaragöz, 2018: 169).

Katılımcıların bazılarının sosyal ve ekonomik destek hizmet süreçlerine dahil oldukları ve sosyal yardım aldıkları belirlenmiştir. K10 (30 yaş, iki çocuk sahibi), *“başlarda ekonomik destek falan filan pek araştırmıyorduk açıkçası. Daha sonrasında bu şeyleri araştırdık, öyle yardım falan almaya başladık”* diyerek ekonomik yardım sürecini ifade etmiştir.

Katılımcıların hiç desteği olmadığına ya da çocukları dışında herhangi bir destek mekanizması olmadığına dair anlatıları da söz konusudur. Çocuklarının, en büyük destekçileri ve motivasyon kaynağı olduğu katılımcılar tarafından paylaşılmaktadır.

Hiçbir destek mekanizmam yok. Kendi kendime mücadele ediyorum. Dışarıya çıkamıyoruz zaten bu süreçten (pandemi) dolayı hiçbir yere. Sadece çocuklarımla vakit geçiriyorum. Yani başka da hiçbir şeyim yok, başka kimsenin desteği yok.

K7 (41 yaşında, iki çocuk sahibi)

Biraz daha kendimle kalıyorum. Çocuklarımla muhabbet etmeyi çok seviyorum. Onlarla oturup konuşunca kızım büyüdüğü için biraz daha onunla konuşabiliyorum çünkü o daha mantıklı yaklaşabiliyor. Ortak kararları onunla birlikte almaya çalıştıkça daha iyi ifade ediyorum kendimizi. Böylece çok daha kolay oluyor bence.

K3 (43 yaş, üç çocuk sahibi)

Katılımcıların destek mekanizmalarına yönelik anlatılarında kök ailelerinin kendilerine destek olduğu ön plana çıkmaktadır. Katılımcıların bir kısmının ve onlarla birlikte çocuklarının profesyonel psikolojik destek sürecine dahil oldukları anlaşılırken sosyal yardım uygulamalarına dahil olan katılımcıların olduğu da belirlenmiştir. Bazı tek ebeveyn kadınlar süreci yalnız başına sürdürdüğünü, hiçbir desteğinin olmadığını ifade ederken çocuklarının varlığını ve çocuklarıyla geçirdiği vakti ve onlarla iletişimini bir destek mekanizması olarak nitelemektedir. Türkiye Aile Yapısı Araştırması (2011)’e göre de boşanma sürecinde enformel bir şekilde aile, akraba ve yakın çevreden büyük destek alındığı görülmektedir. Genel olarak boşanmış kadınların sosyal destekten daha fazla yoksun olduğuna dair çalışmalar da literatürde yer almaktadır (Özabacı vd. 2015: 466; Sezer ve Gürkan, 2018: 218; AEP, 2018). Bu durum Özar ve Yakut-Çakar (2012: 39) tarafından yapılan çalışmada, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın eşi ölmüş kadınlara yönelik bir sosyal destek programı hazırladığından söz edilmekte, eşinden boşanmış kadınların ise bu sosyal destek programının dışında tutulduğuna yer verilmektedir. Bu durum, sosyal destek yoksunluğunun kamusal düzeyde kendini gösterdiğini ortaya koymaktadır.

3.5. Toplumdaki ‘Boşanmış Kadın’ Algısı

Katılımcıların anlatılarında toplum tarafından olumsuz olarak değerlendirildikleri ve damgalandıkları ön plana çıkmaktadır. Doğrudan cinsel taciz olarak değerlendirilebilecek durumlarla karşılaşan katılımcıların yanı sıra tüm katılımcıların bu yönde etiketleyici bir bakışa maruz kaldıkları öğrenilmiştir. Katılımcıların tümüne toplum tarafından hissettirilen “Artık boşandın ve hiçbir şey eskisi gibi olmayacak, çok daha dikkatli ol” ve “Boşanmış bir kadından nasıl faydalanabilirim?” algısı şeklinde dir. Türkiye’de bekar anne kavramının yaygın olmaması nedeniyle çocuklarıyla yalnız yaşayan kadınlara yönelik toplumun bakışının olumlu olmadığı söylenebilir (Gedik, 2018: 90).

Katılımcıların anlatılarında boşanmış kadın algısının farklı olduğu ve kendilerinden yararlanılmak istendiğine dair bulgular öne çıkmaktadır. Kavas (2010: 8) tarafından yapılan çalışmada da toplumsal bakış açasının ve toplumsal tutumların olumsuzla dönüştüğüne yer verilmektedir.

şimdi şöyle... Adın evet bir kere boşandı oluyor işte... Hani genel bizimkilerin bir boşanmış kadın hesabı var burada yani. Yani sanki “*Yürünecek Kadın, Gezilecek Tozulacak Kadın*” gibi bir algı var. Mesela kendine böyle baktığın zaman da araniyor oluyorsun.

K1 (39 yaş, iki çocuk sahibi)

“Boşandıktan sonra tabi... Kırıkkale toplumunda kadına bakış açası çok çirkin. Dul kelimesi hiç sevmediğim bir kelime...”

K5 (44 yaş, bir çocuk sahibi)

Evlenip ayrıldıktan sonra şöyle bir izlenim oluyor. Hani ayrıldı bu kişi, bir dul şeyi var ya o göz oluyor. Zaten bu iki yıl boyunca atlatamadığım bir şeydi. İki yıl boyunca sürekli bir göz hapsindeydim. Hiç kimse, hiçbir şeye izin vermiyordu. Ben ayrıldıktan iki yıl sonra çalışmaya başladım. Oradaki çalışan kadının vasfı başkaydı patronların gözünde onu anladım. O yaklaşımı bana da yapmaya çalıştılar. Sırf o yüzden, o iş yerinden çıkmak mecburiyetinde kaldım.

K10 (30 yaş, iki çocuk sahibi)

Nasıl söylesen; hani küçük bir yerde yaşadığımız için işte boşanmış-dul farklı bakıyorlar. Boşanmış kadına genelde hani farklı bakarlar. Bir de küçük bir yerde yaşıyorsunuz ve pis bir ortam anladınız mı o şekilde. Rahatsız edici bir gözle bakıyorlar.

K12 (21 yaş, üç çocuk sahibi)

Ataerkil toplum yapısından kaynaklı olarak boşanmanın ilk olarak kök aile tarafından kabullenilmediği ve boşanan kadınlara süreçte sıkı bir denetime tabi tutulduklarına dair anlatılar da söz konusudur.

Ataerkil bir toplum, öyle bir aileden geldiğimiz için boşanmış olmak, yalnız dışarıya çıkmak vesaire gibi şeyleri çevredeki ve ailedekiler

kabul etmiyor ilk başta. Sürekli bir mücadele içinde oluyor boşanmış bayanlar bence (gülüyor).

K3 (43 yaş, üç çocuk sahibi)

“Kayınbabam bile bu boşanma süreci başladığında bana dedi ki: *boşandıktan sonra evliyen olduğun gibi olmayacaksın*, dedi. Başımı yerden kaldırmayacaksın dedi. Açıkçası bunlar beni biraz yıprattı.”

K6 (35 yaş, üç çocuk sahibi)

K-8 ise anlatısında; boşanmış kadın ve dul kadın algısına karşı kendini korumak için ortaya koyduğu tutumu paylaşmakta ve “*bir an önce yaşlansam da kimse benimle ilgilenmese*” diye dilekte bulunduğunu aktarmaktadır. Bu şekilde bir koruma mekanizmasının katılımcı tarafından uygulanması yeni bir duygusal ilişki sürecine girilse dahi toplum tarafından olumsuz yargılanma ve eleştirilme kaygısından uzak durma ile ilişkili olarak değerlendirilmektedir. Toplumun baskısının bireylerin özel yaşamları üzerinde son derece etkili olduğu düşünülmektedir.

Kimse senin sorununu bilmiyor, ne çektiğini bilmiyor. Ama sana işte yemek teklifleri, işte güzel sözler, iltifatlar ediyorlar. Ne bileyim değişik yani... Daha önce sıcakkanlı bir insandım ben ama şimdi çok ciddi duran bir insan oldum. Neden? Çünkü yapımı öyle korudum ciddi durdum ki kimse bana gelmesin, kimse iltifat etmesin, benim ile bir yemek teklifi olmasın, bir şey olmasın diye ciddiyete büründüm yani. İşte sonra dedim ki: Allah'ım bir an önce yaşlansam da kimse benimle bu şekilde ilgilenmese.

K8 (48 yaş, üç çocuk sahibi)

Yukarıda yer alan anlatılar doğrultusunda boşanmış kadınlara bakış açısının daha olumsuz olduğu ve ayrıca kadınların bu algı ile mücadele etmek zorunda hissettiklerine yönelik bulgular mevcuttur (Thomas ve Ryan, 2008: 216-217; Rathi ve Pachauri, 2018: 208; Sezer ve Gürkan, 2018: 217; Pirak, vd. 2019: 79-80; Qamar, 2021: 1). Ayrıca toplumda var olan türlü önyargılar, boşanmış kadınların etiketlenmesine varıncaya kadar olumsuz tutumları besleyebilme özelliği göstermektedir (Arıkan, 1996: 217). Çoğunlukla kadının, sürecin sorumlusu ve suçlusu olarak görülmesine yönelik bir algının var olduğunu ifade etmek mümkündür.

3.6. Katılımcıların Gelecek Planları

Katılımcıların gelecek planlarına yönelik anlatılarında çocukların büyütülmesi, eğitim hayatının tamamlanması, iyi bir işe girmeleri ve mutlu bir evlilik yapmaları konuları ön plana çıkmaktadır. Çocukları merkeze alan bu bakış açısı geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde kadınların kendi yaşamlarından vazgeçerek kendilerini çocuklarına adanması ve tekrar evlenmemesi beklentisiyle ilişkili görünmektedir.

Katılımcıların küçük bir kısmının kendine dair yeni bir evlilik yapma planı olduğu öğrenilirken büyük bir çoğunluğunun da yeni bir evliliğe

olumsuz bakışları olduğu görülmektedir. Çalışmayan katılımcılar için ise istihdama katılabilmek bir gelecek planı olarak paylaşılmaktadır. Bu kısımdaki bulgular mevcut literatür ile benzerlik göstermektedir. Duygusal bir birliktelik ya da yeni bir evlilik planından önce tek ebeveyn kadınların çocukları ile vakit geçirme, onların büyüdüğünü görme, muhtaç bir birey olarak yaşamama ve çalışmayanlar için istihdama girme hedefleri ön plana çıkmaktadır (Çamur-Duyan, vd., 2007: 35; Portier ve Cocq, 2018: 82; Keim, 2018: 119).

Katılımcıların çocuklarına yönelik gelecek planlarında eğitimlerini tamamlamaları, iş sahibi olmaları ve evlenmeleri ön plana çıkmaktadır. Katılımcıların hayatlarının öznesi olarak çocuklarını görmeleri, yine toplumsal yapı içinde çocuğa yönelik sorumlulukların ömür boyu sürecek şekilde nitelendirilmesiyle ilişkili olarak değerlendirilebilir.

Çocuğum inşallah iyi bir bölümü kazanır, inşallah daha sonra da atanır ve işe girer. Çocuğum için bunu düşünüyorum. İşte çocuklarım için elimden geleni yapmayı düşünüyorum işte bir sporda profesyonel olsunlar istiyorum, bir dili çok iyi konuşsunlar istiyorum, bir müzik aleti çalabilsinler istiyorum.

K1 (39 yaş, iki çocuk sahibi)

“Genellikle çocuklarla ilgili plan yapıyorum. Nasıl? Büyüsünler bana baksınlar vesaire gibi değil. Büyüsünler kendilerine meslek edinsinler, ben giderim bir huzurevine yerleşirim diye düşünüyorum (gülüyor).”

K3 (43 yaş, üç çocuk sahibi)

“Yani gelecekle ilgili Rabbim nasip ederse çocuklarımla bir iş güç sahibi olmaları ve evlenmelerini istiyorum inşallah.”

K4 (41 yaşında, üç çocuk sahibi)

Bütün planlarım çocuklarımla ilgili kendimi onlara adadım bundan sonra. Eğitimleri çok önemli... Hiçbir şekilde ailemin yanına sığınmak yok kesinlikle. Zaten eşim evi bana bıraktı, çocuklarımla hayatıma devam etmek istiyorum başka hiçbir şey istemiyorum.

K7 (41 yaşında, iki çocuk sahibi)

Katılımcıların kişisel olarak ortaya koydukları gelecek planları ve beklentilerinde evliliğe, eğitime, istihdama ve huzur arayışına yönelik anlatılar öne çıkmaktadır. Katılımcıların evliliğe yönelik bakış açısında bir kısım kesinlikle yeni bir evlilik düşünmediğini ifade etmiştir. Bu durum üzerinde önceki evlilik tecrübesinde yaşanan olumsuzlukların etkili olduğu değerlendirilmektedir.

“Şu andan itibaren kesinlikle bir evlilik düşünmüyorum. Hayatta da büyük konuşmak istemiyorum ama... Ve bir işe girmek istiyorum.”

K2 (41 yaş, üç çocuk sahibi)

Şu andaki durumda evlilik bayağı bir uzak geliyor. Yani bayağı bir oldu ayrıralı ama hala kendimi evliliğe hazır hissetmiyorum dışarıdaki

kişilerden dolayı insanlar bayağı değişik. Şu anda açık öğretim lisesine yazıldım, okuyorum. Bunları tamamlamak istiyorum.

K10 (30 yaş, iki çocuk sahibi)

Yukarıdaki anlatıların aksine daha önce yaşanan evliliklerin kötü olmasına rağmen iyi bir evlilik umudu taşıyarak yeni bir evliliğe olumlu bakan katılımcılar da vardır.

İnşallah hani Allah bozmasın duygusal bir ilişkim var ve evlilik de olabilir, düşünüyorum da. Çünkü doğru düzgün bir evlilik yaşamadım. Hani bir adam işten çıktıktan sonra eve gelir, hani evde bir eksik var mı diye aranır ya, ben onu hiç bilmiyorum mesela.

K1 (39 yaş, iki çocuk sahibi)

“Benim planım nasipte olursa hani bir evlilik, yoksa ben hayatımı zaten yoluna koydum iyiyim yani böyle iyiyim.”

K6 (35 yaş, üç çocuk sahibi)

Gelecekte huzur beklediğini aktaran K-3’e ek olarak K-4 huzur beklentisinin yeni bir evlilikte olmadığını, manevi kaynaklara yöneleceğini ifade ederek ortaya koymaktadır.

“Biraz huzur istiyorum. Sessizlik ve huzur başka hiçbir beklentim yok. Bu kadar.”

K3 (43 yaş, üç çocuk sahibi)

Kendim umreye, hacca, o tarz şeylere adadım inşallah kendimi nasip olursa. İkinci evliliği de gerçekten tavsiye etmiyorum. Ağzımın yandığından dolayı mıdır nedir böyle düşünüyorum ikinci evliliği tavsiye etmiyorum.

K4 (41 yaşında, üç çocuk sahibi)

K9 (37 yaş, bir çocuk sahibi) ise eğitim, koruyucu aile olma hedefi ve yeni bir şehre taşınma planını paylaşmaktadır. “Çok uzatmalı bir doktora tezim var ama hala zihnimi toparlayıp da işin içine giremiyorum. Hani doktora tezimi verebilirsem doktoramı almak istiyorum. Koruyucu aile olabilir miyim onu düşünüyorum. Şehir noktasında yer değişikliği yapabilirim diye de bir şey var zihnimde.” K-11 de istihdama girmeye yönelik bir gelecek planı ortaya koymaktadır.

“Çalışmak istiyorum. İleriki zamanda bir evlilik istemiyorum, çalışmak istiyorum yani.”

K11 (36 yaş, bir çocuk sahibi)

Yukarıda yer alan anlatılar doğrultusunda boşanmayı deneyimlemiş olan kadınların büyük bir çoğunluğunun yeni evlilik konusunda kaygıları olduğu ve tepki geliştirdikleri anlaşılmaktadır. Uğur (2014: 317-318), tarafından boşanmış akademisyen kadınlarla yapılan bir çalışmada da benzer

sonuçlara ulaşılmıştır. Can ve Aksu (2016: 900), tarafından yapılan benzer bir çalışmada ise boşanmış kadınların büyük çoğunluğunun evlilik ve duygusal ilişkiye olumsuz baktığı ve gelecek planları arasında yeni bir evliliğe çok fazla yer vermedikleri paylaşılmıştır. Ayrıca hiç kuşkusuz mevcut durumda tek ebeveyn kadınların sosyo-ekonomik koşulları, eğitim düzeyleri ve istihdam durumları gelecek planlarını ortaya koyarken temel belirleyiciler olmaktadır. Her bir bireyin içinde bulunduğu koşullar ve yeterlilikler doğrultusunda bir değerlendirmede bulunduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada tek ebeveynli hanelerdeki kadınların rol ve sorumluluklarındaki değişimlerin ve deneyimledikleri güçlüklerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırmanın Kırıkkale ilinde gerçekleştirilmiş olması ve Kırıkkale odaklı çalışmaların literatürde çok yaygın olmamasının Kırıkkale ili ve benzer ölçekteki diğer illere de örnek olacak şekilde paylaşılan sonuçların değerlendirilmesi ve yeni uygulama örneklerinin inşası adına literatüre önemli bir katkı sunacağı umulmaktadır. Bu bağlamda araştırma sonuçlarına göre;

Tek ebeveynli hanelerdeki kadınların büyük bir çoğunluğu için evliliklerini sonlandırdıktan sonra hayatlarındaki eş baskısının büyük ölçüde ortadan kalktığı görülmektedir. Yani evlilikler devam ederken ciddi bir eş baskısı ile kadınların mücadele ettiği anlaşılmaktadır. Sorumluluk değişimleri dikkate alındığında ise tek ebeveyn olmadan önce de kadınların aileye yönelik (ekonomik, bakım, evin günlük işleyişini sürdürme vb. gibi) sorumluluklarını aktif bir şekilde sürdürdükleri; bununla birlikte boşanma sonrasında özellikle ekonomik kaynaklı sorumluluklarında bir artış olduğu belirlenmiştir. Ancak ev içi sorumlulukların sürdürülmesi ve çocuklara yönelik sorumlulukların yerine getirilmesinde sürecin evlilik dönemiyle benzerlik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Erkeklerin ev içi sorumluluklar ve çocuk bakımına yönelik toplumsal cinsiyet rolleri doğrultusunda sorumluluk almamalarının bu sonuçla ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Sorunlar ve güçlükler odağında bir eş ile evliliği sürdürürken özellikle şiddet, ilgisizlik, sevgisizlik, kök aile sorunları gibi durumların ön plana çıktığı anlaşılırken; boşanma sonrası tek ebeveynlik sürecinde ise gelir elde edilmesi, çocukların bakımının sağlanması, çocukların kontrolünün sürdürülmesi ve sosyal destek görememe gibi durumların öne çıktığı belirlenmiştir. Eşe dair sorumlulukların ortadan kalkmasıyla kadınların rahatladıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Tek ebeveyn bireylerin yaşadıkları olumsuzluklarla baş etme noktasında destek mekanizması olarak ilk etapta kök ailelerine başvurdukları, ekonomik anlamda ciddi destekler alamazlar dahi sosyal bağlamda aile desteğinden yararlandıkları görülmüştür. Kadınların çok azının psikolojik destek alma yoluna gittiği belirlenirken, ekonomik sorunlarını giderme adına sosyal yardıma başvurdukları sonucuna

ulaşmıştır. Ekonomik kökenli gereksinimlerin katılımcılar tarafından öncelikli olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Tek ebeveyn konumunda bulunan bir kadına yönelik toplumsal bakış açısı bağlamında; büyük ölçüde bir damgalanma süreci yaşadıkları, toplumun diğer kesimleri tarafından daha çok istismara açık bir pozisyonda değerlendirildikleri sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle toplumda olumsuz olarak değerlendirilen “boşanmış” ve “yalnız kadın” algısının hakim olduğu anlaşılmaktadır.

Gelecek planları çerçevesinde tek ebeveyn kadınların çoğunun planlarının çocuklarına yönelik olarak belirlendiğini ifade etmek mümkün iken çok azının yeni bir duygusal birliktelik veya evlilik konusunda olumlu görüş beyanında bulunduğu görülmüştür. Genel olarak çocuklarına yönelik beyanda bulunmayı tercih eden kadınların çoğunun yeni bir birliktelik ve yeni bir evlilik konusunda olumsuz bakış açısına sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmaya katılım gösteren tek ebeveyn kadınlar arasındaki farklılara yönelik yapılan değerlendirmede; eğitim düzeyi yüksek olan katılımcıların özellikle gelecek planlarında yeni bir iş ve doktora eğitimini tamamlamak gibi eğitim planlarının olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun aksine eğitimi daha az olan kadınların gelecek planlarında çocuklarının ön plana çıktığı anlaşılmıştır. Düzenli ve sürekli geliri olan ve çalışan tek ebeveyn kadınların ekonomik anlamda sorun yaşamadığı belirlenirken boşanma sonrasındaki sürece uyumlarının daha kolay olduğu anlaşılmıştır. Çalışma hayatında olmayan kadınların boşanma sonrasında ekonomik kaynaklı sorunlarının arttığı ayrıca gelecekte bir iş sahibi olma planı yaptıkları belirlenmiştir. Bununla birlikte tek ebeveyn birey olduktan sonra kök ailesi yanına çocuklarıyla dönmek zorunda kalan kadınların, kök aile ile birlikte yaşamada çeşitli güçlükler deneyimledikleri özellikle ekonomik ve çocuk bakımı konusundaki sorumluluklarını kök aileleriyle paylaştıkları sonucuna ulaşılmıştır. Yalnızca çocuklarıyla yaşayan kadınların ise yüklendikleri sorumlulukları, büyük ölçüde kendilerinin sürdürdükleri belirlenmiştir. Katılımcıların hangi yaş aralığında olduğu fark etmeksizin, yapılan değerlendirmelerde toplumda boşanmış kadına yönelik “damgalayıcı” bir bakış açısının var olduğu ve bu durumun kendilerine yansıtıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu araştırmanın sonuçları literatürde yer alan önceki boşanma odaklı araştırmaların sonuçlarıyla büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Özellikle hane içi sorumlulukların ve çocuk bakım sorumluluğunun sürdürülmesinde toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkili olarak kadınların birinci dereceden sorumlu tutulması öne çıkan ortak bir sonuçtur.

Ayrıca boşanma sonrasında ekonomik konularda sorun yaşama riskinin artması ve ekonomik kökenli sorunların yaşanması diğer araştırmalar ve bu araştırmanın en önemli ortak sonucu olarak öne çıkmaktadır. Kadınların yeni bir evlilik yapma konusunda olumsuz bir tutum sergilemeleri diğer akademik çalışmalarda da ulaşılmış bir sonuçtur.

Kadınlara yönelik toplumsal bakış açısının damgalayıcı boyutlara ulaşabildiğine yönelik sonuç ta diğer araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Araştırmadan elde edilen sonuçların genel olarak literatürde yer alan benzer çalışmaların sonuçlarıyla aynı doğrultuda olduğu ifade edilebilir.

Yukarıda yer alan araştırma sonuçları dikkate alındığında; tek ebeveyn birey durumunda olan kadınların profesyonel destek mekanizmalarından (sosyal ve ekonomik destek, ücretsiz kreş ve gündüz bakımevi, psikolojik destek, aile eğitim programı ve danışmanlık hizmetleri) yararlandırılmaları önerilmektedir. Kadınların çocuk bakımı ve istihdama katılım konusunda sorunlar yaşadığı ortadadır. Mevcut durumda sürdürülen sosyal ve ekonomik destek hizmeti, ücretsiz kreş ve gündüz bakımevi hizmeti, boşanma danışmanlığı hizmeti, aile eğitim programı gibi uygulamaların tanınırlığını artırmak; bu durumdaki bireylere öncelikli olmak koşuluyla değerlendirme yapılması ve tek ebeveynli ailelere öncelik verilmesi önerilmektedir. İstihdam sürecine katılım bağlamında güçlendirme esaslı meslek edindirme faaliyetlerinin yaygınlaştırılması ve bu durumdaki bireylere pozitif ayrımcılık sağlanması gerekmektedir. Özellikle politika üretimi bağlamında sosyal içerme odaklı boşanmayı deneyimleyen ailelerin gereksinimlerine cevap verecek özel politikaların inşa edilmesi ve uygulamaya konulması bu ve benzeri durumdaki bireyler, çocuklar ve aileler için son derece önemli olarak görülmektedir.

Kaynakça

- Abd Hamid, SR. ve Salleh, S. (2013). Exploring single parenting process in Malaysia: Issues and coping strategies, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 84, ss. 1154-1159.
- Acar, H. (2001). “Tek Ebeveynli Ailelere Yönelik Feminist Sosyal Hizmet Müdahalesi”. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 12 (3). ss.13-25.
- Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü. (2009). *Boşanma Nedenleri Araştırması*. Ankara.
- Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü. (2011). *Tek Ebeveynli Aileler*. Ankara.
- Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2018). *Aile Eğitim Programı: Tek Ebeveynli Aileler Kitapçığı*. Ankara.
- Aksoy, N., Felek, Ş., Yayla, N., Çeviş, İ. (2019). Türkiye’de kadın istihdamı ve etkileyen faktörler, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(3). ss. 146-163.

- Aktaş-Akoğlu, Ö. ve Küçükkaragöz, H. (2018). Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlüklerle İlişkin Bir Araştırma: İzmir İli Örneği, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29(1). ss. 153-172.
- Albertini, M., Gähler, M., Härkönen, J. (2018). Moving back to “mamma”? Divorce, intergenerational coresidence, and latent family solidarity in Sweden, *Population, Space and Place*, 24(6). e2142.
- Amato, PR. (2000). “The consequences of divorce for adults and children”. *Journal of Marriage and Family*. 62. ss. 1269–1287.
- Amato, PR. ve Keith, B. (1991). Parental divorce and adult well-being: A meta-analysis, *Journal of Marriage and the Family*. 53. ss. 43–58.
- Andreß, HJ., Borgloh., B., Bröckel., M., Giesselmann, M., Hummelsheim, D. (2006). The economic consequences of partnership dissolution-A comparative analysis of panel studies from Belgium, Germany, Great Britain, Italy, and Sweden, *European Sociological Review*, 22(5). ss. 533-560.
- Arıkan, Ç. (1996). “Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları Araştırması”. *T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı*. Ankara.
- Auersperg, F., Vlasak, T., Ponocny, I., Barth, A. (2019). Long-term effects of parental divorce on mental health—A meta-analysis, *Journal of Psychiatric Research*, 119. ss. 107-115.
- Barbieri, D., Huchet, M., Janeckova, H., Karu, M., Luminari, D., Madarovo, Z., ve Reingarde, J. (2016). Poverty, gender and intersecting inequalities in the EU, *Review of the implementation of Area A: Women and Poverty of the Beijing Platform for Action*.
- Boylu, A.A. ve Öztıp, H. (2013). Tek ebeveynli aileler: Sorunlar ve çözüm önerileri, *Sosyoekonomi*, 19(19). ss. 207-220.
- Bradshaw, J. ve Millar, J. (1991). *Lone parent families in the UK*, HM Stationery Office.
- Can, Y. ve Aksu, NB. (2016). Boşanma Sürecinde ve Sonrasında Kadın, *Electronic Journal of Social Sciences*, 15(58). ss. 888-902.
- Cherlin, AJ. (1999). “Going to extremes: Family structure, children’s well-being, and social science”. *Demography*. 36(4). ss. 421-428.

- Coşkun, S. ve Sarlak, D. (2020). Reasons for Divorce in Turkey and the Characteristics of Divorced Families: A Retrospective Analysis, *The Family Journal*, ss. 1-8. <https://doi.org/10.1177/1066480720904025>.
- Çamur Duyan, G., Acar, H., Baykara-Acar, B., Karataş, K. (2007). Boşanmış Kadınların Yaşam Öyküleri ve Yoksullukla Baş Etme Biçimleri, *Kriz Dergisi*, 15 (1). ss. 25-38.
- Denzin, NK. Ve Lincoln, YS. (2008). *Collecting and interpreting qualitative materials*, Los Angeles: Sage Publications.
- D'Onofrio, B.ve Emery, R. (2019). Parental divorce or separation and children's mental health, *World Psychiatry*, 18(1). ss. 100-101.
- Ermisch, JF. ve Francesconi, M. (2001). Family structure and children's achievement, *Journal of Population Economics*, 14. ss. 249–270.
- European Institute for Gender Equality. (2020). *Poverty, Gender and Lone Parents in the EU*.
- Fagan, C., Urwin, P., Melling, K. (2006). Gender inequalities in the risks of poverty and social exclusion for disadvantaged groups in thirty European countries, Office for Official Publications of the European Communities.
- Gedik, E. (2018). "Single Mothers Doing Family: Re-Forming Traditional Family in Turkey". *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*. 21(1). ss. 71-101.
- Gedik, E. (2015). *Trapped in between state, market and family: experiences of moderately educated divorced and widow women*, Ph.D. Thesis, Department of Sociology, METU, Institute of Social Science, Ankara, Turkey.
- Gladding ST. (2015). *Aile Terapisi: Tarihi, kuram ve uygulamaları* (5. Baskı). Ankara: Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği Yayınları.
- Gordon, L. ve McLanahan, S. (1991). Single parenthood in 1900, *Journal of Family History*, 16. ss. 97–116.
- Gross, G. (2014). https://www.huffpost.com/entry/positive-outcomes-of-divo_b_4768426#:~:text=This%20self%2Dreflection%20and%20self,most%20positive%20outcomes%20of%20divorce.&text=By%20e

xperiencing%20your%20authentic%20self,a%20happier%20and%20
0healthier%20lifestyle (Erişim Tarihi: 16.05.2021).

- Hashim, IHM., Azmawati, AA., Endut, N. (2015). Stress, roles and responsibilities of single mothers in Malaysia, *In SHS Web of Conferences* (Vol. 18, p. 03003). EDP Sciences.
- Hetherington, EM. (2003). “Social support and the adjustment of children in divorced and remarried families”. *Childhood*. 10(2). ss: 217-236.
- Kadın Emeği ve İstihdamı Girişim Platformu (2018). <http://www.keig.org/kadin-istihdami-ve-cocuk-bakim-yuku-iliskisi/> (Erişim Tarihi: 20.05.2021).
- Kasuto, M., Aktan, ZD., Yardımcı, E. (2020). Ebeveyn Medeni Durumunun Çocukların Ruh Sağlığına Etkisi, *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 3(2). ss. 48-68.
- Kavas, S. (2010). *Post divorce experience of highly educated and professional women*. Ph.D. Thesis, Department of Sociology, METU, Institute of Social Science, Ankara, Turkey.
- Keim, S. (2018). “Are lone mothers also lonely mothers? Social networks of unemployed lone mothers in Eastern Germany”. *In Lone parenthood in the life course*. ss. 111-140). Springer, Cham.
- Kucur, F. ve Kelebek, Ö. (2021). Boşanmış Kadınların Boşanma Aşaması, Süreci ve Sonrasında Yaşadıkları Zorluklar: Esenler SHM Örneği, *Journal of Social Policy Conferences*, 80. ss. 231-266).
- Laumann-Billings, L. ve Emery, RE. (2000). Distress among young adults from divorced families, *Journal of family psychology*, 14(4). ss. 671-687.
- Lee, D. ve McLanahan, S. (2015). Family structure transitions and child development: Instability, selection, and population heterogeneity, *American sociological review*, 80(4). ss. 738-763.
- Marshall, MN. (1996). “Sampling for qualitative research”. *Family Practice*. 13. ss. 522-525.
- McLanahan, S. ve Garfinkel, I. (1989). Single Mothers, The Underclass, and Social Policy, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 501. ss. 92-104.

- Morrow, S. (2007). "Qualitative research in counseling psychology: Conceptual foundations". *The Counselling Psychologist*, 35 (2). ss. 209-235.
- Nazlı, S. ve Kiye, S. (2021). Tek Ebeveynli Ailenin Boşanmaya Uyumunu Destekleme: Olgu Sunumu, *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (51). ss. 470-494.
- OECD Family Database <http://www.oecd.org/els/family/database.htm>
OECD - Social Policy Division - Directorate of Employment, Labour and Social Affairs 1 Updated: February 2020 SF1.2: Children in Families (Erişim Tarihi: 06.05.2021).
- Oğurtan SG. (2011). *Boşandım Diyemedim: Boşanmanın Aile ve Toplum Üzerine Etkileri*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Özabacı, N., Gamsız, Ö., Şeyma, BB., Altınok, A., Dursun, A., Sandıkçı, Ç. (2015). Boşanmış kadınların umutsuzluk düzeyleri ve sosyal destek alma durumları, *International Journal of Human Sciences*, 12(1). ss. 456-479.
- Özar, Ş. ve Yakut-Çakar, B. (2012). Aile, devlet ve piyasa kıskacında boşanmış kadınlar, *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 16. ss. 1-12.
- Pachauri, P. (2018). "Problems faced by divorced women in their pre and post-divorce period: A sociological study with reference to District Meerut". *Journal of Pharmacognosy and Phytochemistry*. 7(1). ss. 207-212.
- Park, H. 2007. "Single Parenthood and Children's Reading Performance in Asia." *Journal of Marriage and Family*. 69(3). ss. 863-877.
- Pirak, A., Negarandeh, R., Khakbazan, Z. (2019). Post-divorce regret among Iranian women: a qualitative study, *International journal of community based nursing and midwifery*, 7(1). ss. 75-86.
- Pong, SL. (1996). "School participation of children from single-mother families in Malaysia". *Comparative Education Review*. 40(3). ss. 231-249.
- Poortman, A. (2005). "Women's Work and Divorce: A Matter of Anticipation? A Research Note". *European Sociological Review*. 21(3). ss. 301-309.

- Portier-Le Cocq, F. (2018). “Lone Young Parenthood by Choice? Life Stories in Great Britain”. In *Lone Parenthood in the Life Course*. ss. 75-92). Springer, Cham.
- Qamar, AH., ve Faizan, HF. (2021). Reasons, Impact, and Post-divorce Adjustment: Lived Experience of Divorced Women in Pakistan, *Journal of Divorce & Remarriage*, ss. 1-26.
- Rathi, P. ve Pachauri, JP. (2018). Problems faced by divorced women in their pre and post-divorce period: A sociological study with reference to District Meerut, *Journal of Pharmacognosy and Phytochemistry*, 7(1). ss. 2017-212.
- Reher, DS. (1998). “Family Ties in Western Europe”: *Persistent Contrasts. Population and Development Review*. 24(2). ss. 203–234. <https://doi.org/10.2307/2807972>
- Sands, A., Thompson, EJ., ve Gaysina, D. (2017). Long-term influences of parental divorce on offspring affective disorders: A systematic review and meta-analysis, *Journal of affective disorders*, 218. ss. 105-114.
- Sezer, F. ve Gürkan, U. (2018). Boşanmış bireylerin baş etme stratejilerinin ve yaşam kalitelerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(40). ss. 209-221.
- Soygan, H. (2019). *Boşanmış kadınların boşanma sebepleri ve boşanma sonrası karşılaştıkları güçlüklerin sosyolojik analizi Yozgat ili örneği*, Sosyoloji Anabilim dalı, Yozgat Bozok Üniversitesi.
- Soygan, H.ve Gedik, E. (2019). Kocasız Yaşam: Yozgat'ta Boşanmış Kadınların Deneyimleri, *Electronic Turkish Studies*, 14(7). ss. 3953-3966.
- Thomas, B. (2020). *The Effects of Divorce on Children*. <https://digitalcommons.sacredheart.edu/acadfest/2020/all/95/> (Erişim Tarihi: 06.10.2021).
- Thomas, C. ve Ryan, M. (2008). Women's Perception of the Divorce Experience: A Qualitative Study, *Journal of Divorce & Remarriage*, 49:3-4. ss. 210-224.

Uğur, SB. (2014). “Günümüzde kadının boşanma deneyimleri: akademisyen kadınlar üzerine bir araştırma”. *Mediterranean Journal of Humanities*. 4(2). ss. 293-326.

TÜİK (2019). *Bölgesel İstatistikler 2019*.

TÜİK (2021a). *İstatistiklerle Aile 2020*.

TÜİK (2021b). *İstatistiklerle Kadın 2020*.

Türk Medeni Kanunu [TMK], 2001: 8071-8072.

Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2011.

Weiss, RS. (1984). “The impact of marital dissolution on income and consumption in single-parent households”. *Journal of Marriage and the Family*. ss. 115-127.

Weitoff, GR., Hjern, A., Haglund, B., Rosén, M. (2003). Mortality, severe morbidity, and injury in children living with single parents in Sweden: a population-based study, *The Lancet*, 361(9354). ss. 289-295.

Zhang, C. (2020). “Are Children from Divorced Single-Parent Families Disadvantaged? New Evidence from the China Family Panel Studies.” *Chinese Sociological Review*. 52 (1). ss. 84-114.

Extended Abstract

Single-parent family is the type of family in which the child or children share the same house with only one parent and only one caregiver parent (Bradshaw and Millar, 1991:6; Abd Hamid and Saleh, 2013: 1154; Nazlı and Kiye, 2021:471). A single-parent family occurs within the framework of factors such as the death of one of the spouses, the termination of the marriage by the spouses, the adoption of a single individual, the long-term conviction of one of the spouses, the choice of being a parent through surrogacy and artificial insemination (Gladding, 2015).

While the processes of becoming a legal single parent through artificial insemination or surrogacy are experienced in different countries, the death of one of the spouses and the divorce are the most common dynamics of being a single parent family both in Turkey and around the world. In an academic study conducted 30 years ago by Gordon and McLanahan (1991), it was predicted that divorce would be a more prominent reason for being a single parent than death. The fact that divorce is the common reason for the single-parent family formation process today confirms the prediction of this research. it is stated that the rate of single-

parent families formed after divorce was less than 1% in 1982, while the rate of single-parent families formed as a result of the death of the spouse was approximately 3% in the same year. However, in 2016, it is reported that the rate of single-parent family formed as a result of divorce increased to 2%, and the rate of single-parent family formed as a result of the death of the spouse decreased to less than 1% (Zhang, 2020: 87).

In this study, it was aimed to reveal the changes in the roles and responsibilities of women in single-parent households and the difficulties they experience. Qualitative research method was used and the data were collected through in-depth interviews. Permission was obtained from Hacettepe University Ethics Committee to conduct the research.

In this context, the following results were obtained in this study:

It was found that for the vast majority of women in single-parent households, spousal pressure in their lives largely disappeared after they ended their marriage. In other words, it was understood that women struggled with a serious pressure from their spouses during the marriages. Considering the changes in responsibilities, it was seen that before becoming a single parent, women actively continued their responsibilities towards the family (economic, care, maintaining housework, etc.); however, it was determined that there was an increase in economic responsibilities, especially after the divorce. However, it was concluded that there was no visible change in maintaining domestic responsibilities and fulfilling responsibilities for children compared to the marriage period. The fact that men do not maintain their responsibilities for domestic responsibilities and child care has also been reflected in the research results in a way that can be associated with the perception of gender.

Within the scope of difficulties, it is understood that situations such as violence, indifference, lack of love, root family problems come to the fore while maintaining a marriage with a spouse; In the post-divorce single parenting process, it was determined that situations such as earning income, providing care for children, maintaining control of children and not being able to receive social support come to the fore. It was concluded that, with the disappearance of responsibilities regarding the spouse, the difficulties related to the spouse disappeared to a large extent.

It was observed that single-parent individuals applied to their root families in the first place as a support mechanism in coping with the obstacles they experience, and even if they cannot receive serious support in economic terms, they turn to family support in the social context. While it was determined that very few of the women received psychological support, it was concluded that they applied to social aid services in order to solve their economic problems. It is understood that economic-based needs are considered as priority/urgent by the participants.

The social perspective towards a single-parent woman stands out as being exposed to a stigmatization process and being evaluated in a position open to abuse by the society. It is understood that there is a perception of

"divorced woman" and "lonely woman", which are evaluated negatively in society.

It was determined that most of the single parent women made plans for their children within their future plans. It was observed that very few of them expressed a positive opinion about a new emotional relationship or marriage. In general, it was concluded that women preferring to make statements about their children had a negative opinion about a new relationship and a new marriage.

On the basis of the findings of the study, it is recommended that single-parent women should benefit from professional support mechanisms (social and economic support, free kindergarten and day care center, psychological support, family education programme and counselling services). It is obvious that women have problems in childcare and employment. It is recommended that an evaluation be made on the condition that priority is given to individuals in this situation, to increase the recognition of practices such as social and economic support services, free kindergarten and day care services, divorce counseling service, family education program, which are currently being maintained. In the context of entering employment, empowerment-based vocational training activities should be expanded and positive discrimination should be provided to individuals in this situation. Especially in the context of policy making, it is considered extremely important for individuals, children and families in this and similar situations to build and implement special policies that are focused on social inclusion and will meet the needs of families who have experienced divorce.

YETİŞKİNLERDE BEDEN İMGESİ BAŞ ETME STRATEJİLERİ VE ÇOCUKLUK ÇAĞI TRAVMALARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Kahraman GÜLER* & Ayşe Mine TUNCAY**

Öz

Bu çalışma, yetişkin beden imgesi baş etme stratejileri ve çocukluk çağı travmaları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmada gönüllülük esasına bağlı olarak 178'i kadın 147'si erkek olmak üzere toplam 325 yetişkin katılımcı bulunmaktadır. Araştırmada demografik veri formu, Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri Ölçeği (BİBSÖ) ve Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği (CTQ) kullanılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre, beden imgesi baş etme stratejileri ile çocukluk çağı travmaları arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri Ölçeği'nin olumlu mantıksal kabullenme alt boyutunun cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği ve kadınların erkeklere göre daha yüksek puan aldığı görülürken, görünüşü düzeltme ve kaçınma alt boyutu cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği'nin fiziksel istismar ve fiziksel ihmal alt boyutlarının da cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık gösterdiğini ve erkeklerin kadınlara göre daha yüksek puan aldıkları görülürken, duygusal istismar, duygusal ihmal ve cinsel istismar alt boyutları cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Medeni durum değişkeni de görünüşü düzeltme, duygusal istismar ve fiziksel istismar alt boyutlarında anlamlı farklılık göstermektedir ve bekarların, evlilere göre daha yüksek puan aldıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri, Çocukluk Çağı Travmaları, Travma*

THE INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE BODY IMAGE COPING STRATEGIES AND CHILDHOOD TRAUMAS

Abstract

This study aimed to examine the relationship between body image coping strategies and childhood traumas. The sample of the research consisted of 325

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü Klinik Psikoloji Bölümü, kahramanguler@aydin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0049-0658>

** Psikolog, İstanbul Aydın Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü Klinik Psikoloji Bölümü, aysetuncay@stu.aydin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9506-8320>

Not: Bu araştırmanın yapılabilmesi için İstanbul Aydın Üniversitesi Etik Kurul Komisyonu'ndan 04.05.2021 tarih ve E-88083623-020-12375 Sayısı ile Etik Kurul İzni alınmıştır.

Önerilen Atf: Güler, K., Tuncay, A. M. (2021). Yetişkinlerde Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri ve Çocukluk Çağı Travmaları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Akademik Hassasiyetler*, 8(17), 193-221.

individuals with a total of 178 females and 147 males who participated in the study voluntarily. Personal Information form, Body Image Coping Strategies Scale (BICSI) and Childhood Trauma Scale (CTQ) were used in the study. Significant differences were found between the body image coping strategies and childhood trauma. While the positive rational acceptance sub-dimension of the Body Image Coping Strategies Scale differed significantly with regard to gender and women obtained higher scores than men, the appearance fixing and avoidance sub-dimension did not differ significantly in terms of gender. The physical abuse and physical neglect sub-dimensions of the Childhood Trauma Scale also differed significantly according to the gender and men obtained higher scores than women, emotional abuse, emotional neglect and sexual abuse sub-dimensions did not differ significantly with regard to the gender variable. The marital status variable also showed a significant difference in appearance fixing, emotional abuse, and physical abuse sub-dimensions, and it was observed that single participants obtained higher scores than married ones.

Keywords: *Body Image Coping Strategies, Childhood Traumas, Trauma*

Giriş

İnsan, yaşamı boyunca kendine dair geliştirdiği beden imgesi olan bir varlıktır. Bu, kişinin kendisini algılamasını, kimliğini ve nasıl bir insan olduğu hakkındaki fikrini etkilemektedir (Yavuzer, 2002, Kırat'tan 2019:2). Kişinin geliştirdiği bu algı, kendisini nasıl bir insan olarak algılamasıyla beraber kendisine biçtiği değeri de şekillendirebilmektedir (Yörükoğlu, 1990, Kırat'tan 2019:2). Bir insanın kendilik algısının merkezi, onun bedenidir ve bu kişinin kendisi hakkındaki duygu ve düşüncelerini etkilemektedir (Demiralp vd., 2015:83). Muth ve Cash (1997:1438) ise beden imgesini, bireyin dış görünümüne dair tutumu olarak yorumlamaktadır. Yani beden imajı, bireyin kendi dış görünüşü ile ilgili ne düşündüğü, nasıl hissettiği ve davrandığını göstermektedir.

Çocukluktan itibaren şekillenen beden imgesi kavramı cinsiyet, yaş, köken ve kültür gibi faktörlerden etkilenecek gelişmektedir (Kırat, 2019:16). Çocukluktan ergenliğe kadar gelişimini sürdüren bu kavram, insanın fiziksel özellikleri, toplumun bu fiziksel özelliklere dair algısı ve medyanın yarattığı beden algısı gibi faktörler çerçevesinde şekillenmeye devam etmektedir (Koç, 2004:235).

Şekillenen bu algı, yani bireyin kendi vücudundan memnun olma seviyesi, beden imgesinden hoşnut olma şeklinde tanımlanır (Güneş, 2009:1). Fakat bu aynı zamanda kişi için bir hoşnutsuzluk olarak da açığa çıkabilmektedir (Doğan, Sapmaz & Totan, 2011:122).

Beden imgesi, yapılan çeşitli çalışmalarda da farklı yönlerden incelenerek anlaşılmaya çalışılmaktadır (Koff & Sangani, 1996:52). Gelişen bu algıda medyanın da kişi üzerindeki etkisi yadsınamaz bir haldedir. Bu imge, oluşturan kilo algısı ve kişinin yaptığı egzersizler medyadan da etkilenebilmektedir (McCabe, Ricciardelli & Finemore, 2002:147). Bunun yanı sıra ailenin de çocuğun beden algısında etkili olduğu söylenebilir. Örneğin; kusursuz olma çabasına sahip bir birey, bunu ailesinden öğrenmiş olabilir ya da ailesinin sevgisini elde etmek için kusursuz olmak ve öyle

görünmek için uğraş gösteriyor olabilir. Bu noktada sosyal öğrenme ile aileyi taklit ederek geliştirilen bir beden algısı çocukta her anlamda olduğu gibi bedensel olarak da kusurlu görünmekten kaçınma ile kendini gösterecektir (Özteke, 2015:2). Bu nedenle bireyin bedenine karşı kabul ile yaklaşması ve bedeninden memnuniyet duyması, hayat standartlarının olumlu gelişimi için gerekli olmakla beraber, kişinin vücuduyla alakalı olumlu ya da olumsuz tüm değerlendirmelerinde etkili olur (Aydın & Vural, 2018:112).

Bireyin bedenine dair yaptığı değerlendirmelerin zaman zaman gerçekçi yaklaşımlar sunmaması durumu ile de karşılaşılabilir. Bazı durumlarda insanlar dış dünyadan da etkilenerek kendilerini olduğundan daha farklı görebilir ve var olan beden imgeleri, hayalini kurdukları imgeden de farklılaşırsa bu kişi için bir üzüntü kaynağı haline gelebilir (Atik & Örtten, 2008:19). Olumsuz bir beden algısının yaratacağı olası sorunlar da dikkate alınmalıdır. Bu algının olumsuz biçimde gelişmesi durumunda insanlar farklı farklı psikolojik sorunlar deneyimleyebilir, kendilerini kötü olarak etkileyecek bir yoğunlukta iç dünyalarına dönebilir ve sosyal yaşamdan kopma durumunun da ortaya çıkması ile yıpranabilmektedirler (Haspolat & Kağan, 2017:142).

Kişinin ruhsal sağlığında ve hayat kalitesinde olumsuz etkiler bırakabilen olumsuz beden algısı, insanın bedenini yanlış değerlendirmesine yol açan çeşitli psikiyatrik bozukluklara, depresyona, düşük benlik saygısına ya da sosyal kaygıya sebep olabilmektedir (Doğan vd., 2011:122).

Çocukluktan itibaren geliştiğinden bahsettiğimiz beden algısının, deneyimlenen örseleyici yaşantılara bağlı olarak neden olabileceği sonuçlar bunlardır. Bunun yanı sıra çocuklukta deneyimlenen bazı olayların da çocuğa zarar vermesi ve yetişkinlikteki yaşamını etkilemesi mümkündür. Bu etkiler kısa ya da uzun vadede kaygı bozukluğu, disosiyasyon, depresyon, korku, somatizasyon gibi olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir (Bilim, 2012:2).

Bu sebeple benlik kavramı ile yakından ilişkili olan beden imgesinin olumsuz olduğu insanlarda hangi tür baş etme stratejilerinin kullanıldığı bilinmesi, hem psikiyatrik bozuklukları (örneğin, depresyon, yeme bozuklukları) tedavi ederken hem de bedensel kusura sahip kişilerin ruh sağlığını korumak ve iyileştirebilmek için yardımcı olacağı düşünülmektedir (Doğan vd., 2011:122).

Birey, beden imgesi ile baş etmede öncelikli olarak görünüşü düzeltme ve kaçınma stratejilerini kullanmaktadır. İnsan, beden imgesiyle alakalı algı ve tutumları ile baş etmek için kusurlu bulunduğu yanlarını düzeltmeye çalışır veya kendisine beden imgeleriyle alakalı düşüncelerini hatırlatacak ortamlardan uzak tutmaya çalışır. Bunlarda görüşünü düzeltme ve kaçınma davranışlarıdır (Özteke, 2015:53). Cash, Santos & Williams, (2005) “Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri” ölçeğini geliştirdikleri çalışmalarında bireyin beden imajına dair olumsuz tutumlarıyla baş etmede kullandığı stratejileri “Görünüştü Düzeltme”, “Olumlu Mantıksal Kabullenme” ve “Kaçınma” stratejileri şeklinde ortaya koymuşlardır.

GörünüŖü düzeltme stratejisi, bireyin kendisini kusurlu bulduğu ya da içinde yaŖadığı kültür tarafından onaylanmamıŖ olarak görülen dıŖ görünüŖle alakalı taraflarını gizleme veya düzeltmesi Ŗeklinde tanımlanmaktadır. Özetle bu strateji, insanın dıŖ görünümündeki olumsuzluklarla alakalı yaptığı deđiŖiklikler üzerinden ilerlemektedir (Güney, 2007, Acarer, 2019'dan:37).

Bu stratejiyi kullananlar genelde makyaj ve saç yapma, peruk kullanma, solaryum, cilt beyazlaŖtırma, diyet ve egzersiz yapma, güzellikle alakalı algılarına uygun kıyafet seşimleri ve estetik yaptırma gibi davranıŖlarda görünüŖleri ile alakalı kabul etmekte zorlandıkları taraflarını gizleyebilmek ve bununla alakalı deđiŖiklikler yapabilmek için fazlasıyla vakit harcarlar (Walker & Murray, 2012, Özteke, 2015'ten:53).

Kaçınma davranıŖında birey, kilosu ve bedeniyle alakalı konuşmama, bol kıyafetler tercih etme, aynaya bakmama gibi birçok davranıŖ ortaya koymaktadır. Beden imgesiyle alakalı stres yaratan durumlardan uzak duran birey, görünüŖünü ortaya çıkarabilecek dans ve egzersiz gibi aktivitelerden de uzak kalabilmekte hatta evden makyajsız çıkmama gibi davranıŖlar sergileyebilmektedir. Dolayısıyla bu davranıŖ bireyin özel hayatına etki edebilir. KiŖi, sosyal ortamlardan uzak durabilir ve romantik iliŖkilerinde bu davranıŖı sürdürerek etraflarında olan insanlardan kaçınabilmektedir. Fiziksel özelliklerini ortaya çıkarabilecek durumlarla ve fiziksel olarak beğendiği hem cinsleri ile arasına mesafe koyabilir ya da kendilerine göre var olan bedensel kusurlarının ortaya çıkmasını engelleyebilmek için fotoğraf çekilmekten ve hatta insanlarla kucaklaŖmaktan kaçınabilirler (Özteke, 2015:54).

Üçüncü strateji olan olumlu mantıksal kabul, bireyin beden imgesine dair pozitif bir bakıŖ açısı ile hareket etmesini ve mantıksal kabullenmeyi içermektedir. Bu strateji, kaçınma ve görünüŖü düzeltme stratejilerine kıyasla daha işlevseldir (Cash vd., 2005:197).

Çocukluk çağı travmaları, kiŖinin ihmal edilmesi, istismara uğraması veya travmatik bir senaryoya tanıklık etmesi durumlarında ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda çocuğun istismarı ve ihmali ile ortaya çıkan travmatik durumların daha iyi anlaşılabilmesi adına istismar ve ihmalin tanımlanması uygun olacaktır. Bu tanımlamalar yapılırken istismarın tıbbi, hukuki, psikolojik ve sosyolojik açıdan ele alınıyor olduğu ve tanımlarında bu disiplinler üzerinden ele alındığı unutulmamalıdır (Polat, 2016:21).

İstismarın tanımında dikkat edilen unsurlar “tekrar eden, kasıtlı olan, çocuğun fiziksel, zihinsel, psikososyal gelişimine ve sağlığına olumsuz etki eden” durumlardır. “Çocuğun ihmali” ise en az istismar kadar önemlidir. Çocuğa bakmakla sorumlu olan kiŖilerin üzerine düşen maddi ve manevi yükümlülükleri yerine getirmemesi yani ihmal etmesi durumu söz konusudur. Genel anlamda bakıldığında ihmal pasif, istismar ise aktif davranıŖlardan meydana gelmektedir (Pelendecioğlu & Bulut, 2009:50).

İstismar kavramı bir sağlık çalıŖanı tarafından ele alındığında ondan elde edilmesi beklenen bilgiler temelinde ilerleteceği süreçte hekimin sorumlulukları, öykü almak, fiziksel muayene ve laboratuvar sonuçlarını incelemek üzerine olacaktır. Bu süreçte hekimin, olay dıŖındaki insanları

gereksizlikçe sürece dahil etmeme, olaya karşı umursamaz davranmama ya da dramatize etmeme, çocuğu suçlayıcı veya eleştirici yorumlarda bulunmama, çocuğu istismarcı ile karşı karşıya getirmeme, çocuğun durumundan yetkililere bahsetmek zorunda olduğu için çocuğa anlattıklarının bir sır olarak kalacağını söylememe ve olanları unutmaması konusunda çocuğun üzerinde baskı kurabilecek söylemlerden kaçınma gibi sorumlulukları da bulunmaktadır (Acehan, Bilen, Ay, Gülen, Avcı & İçme, 2013:599).

Hukuki açıdan bakıldığında ise yaşamsal, gelişimsel ve güvenlik haklarının korunup korunmadığı önem kazanmaktadır. Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre çocuğun tıbbi bakım, beslenme, barınma gibi temel yaşamsal hakları ve eğitim, oyun, dinlenme, öğrenme ve fikir özgürlüğüne sahip olma gibi gelişimsel hakları bulunmaktadır. Korunma hakkı da direkt olarak ihmal ve istismar ile alakalıdır. Tüm bunlar çocuğun ihmal ve istismar senaryolarından korunmasını amaçlamaktadır (Uğurlu & Gülsen, 2014:12).

Çocuğun bu süreçte ruh sağlığı açısından değerlendirilmesi de oldukça önemlidir. İstismar, çocuğun sosyal, bilişsel, duygusal ve davranışsal gelişimine etki edebilir ve hatta kalıcı izler bırakabilir. Çocuğun iletişim becerileri, yakın ilişki kurabilme seviyesi, duygu durumu, akademik başarısı ve davranışlarındaki saldırganlık oranı gibi faktörlere dikkat edilmesi de psikolojik açıdan değerlendirilmesi için gerekmektedir (Taner & Gökler, 2004:83).

Hassas bir konu olması sebebiyle farklı disiplinler tarafından ciddiyle ele alınan ihmal ve istismar birçok sonuca sebep olabilmektedir. Örneğin, çocuklar ihmal ve istismar gibi örseleyici deneyimler sonucunda kaygılı bir kişiliğe sahip olabilir. Bu durumda korkunun yarattığı güvende hissetme ihtiyacı da karşılanmazsa kaygılı durum daha da kuvvetlenir ve bakım veren ile güvende hissetmeme durumu da güvensiz bağlanmaya sebebiyet verebilir (Can & Yılmaz, 2017:539). Bu süreçte çocuğun yaşadığı durumu tam olarak anlamak önem kazanmaktadır.

Çocuk istismarıyla ilgili başlığa DSM-I (1952) ve DSM-II (1968) 'de yer verilmemiştir. Ancak konu DSM-III te çocuk kötüye kullanımı olarak yer almıştır. DSM-5'te ise konu. "Klinik İlgi Odağı Olabilecek Diğer Durumlar" başlığının altında "Çocuğa Kötü Muamele ve Çocuğu Boşlama Problemleri" içinde, "çocuğa bedensel sömürü", "çocuğa cinsel sömürü", "çocuğu boşlama", "çocuğa ruhsal sömürü" şeklinde yer almaktadır (DSM-5, 2014, Aydın, 2018'den:33).

Çocuklar farklı şekillerde istismara uğrayabilmektedirler. Çocuk istismarı 4 kategoride ele alınmaktadır (Polat, 2016:20). Bunlar;

1. Fiziksel istismar
2. Cinsel istismar
3. Duygusal istismar
4. İhmal

Fiziksel istismarda "çocuğun kaza dışı yaralanması" söz konusudur ve vücutta sıyrıklar, kırıklar, yanıklar ve lezyonlara rastlanmaktadır. En fazla

karşılaşılan durum çocuğun fiziksel şiddet görmesi, dövülmesidir (Polat, 2016: 20). Fiziksel istismara uğrayan çocuklarda rastlanan bu bulguların zamanla kötüleşmesi ve ailenin bu durumdan tedirgin olmasıyla acile başvurulabilir ve sağlık çalışanlarına da çocuğun başına gelenlerin aktarıldığı sırada gerçekleri çarpıtarak aktarma durumu yaşanabilmektedir (Pelendecioğlu & Bulut, 2009:50). Fiziksel istismarda çocukların cinsiyetleri açısından bir farklılık yoktur. Ancak çocuklar en sık dört-sekiz yaşları arasında fiziksel istismara uğramaktadırlar (Kaplan vd., 1999:3)

Cinsel istismar kavramı, cinsel gelişimi hala devam eden bir çocuk ya da ergen kişinin, bir yetişkinin cinsel dürtülerini karşılamak amacıyla, güç kullanma, tehdit ya da kandırmayla çocuğu kullanmaya çalışmasıdır. Eğer çocuğu istismar eden kişi ile çocuğun kan bağı var ise de bu durum ensest şeklinde tanımlanmaktadır (Aktepe, 2009:33). Cinsel istismarın kesin olarak şiddet içermesi gerekmez, bu açıdan çocuğun buna onay verip vermemesine bakılmaz (Nurcombe, 2000, Alpaslan, 2011'den:194). Alpaslan (2011:196), cinsel istismara uğrayan çocukların belli başlı özelliklerinden bahsetmiş ve istismarcı için çocuğun ideal mağdur olarak görülmesine sebep olabilecek unsurları açıklamıştır. Bu özelliklerden ilki olan merak, çocuğun etrafına olan ilgi ve alakası ile ilişkilidir ve çocuğun büyürken cinsellikle ilgili artan merakının da toplumda bu konulardan bahsedilirken çekinilmesine sebep olan tabularla birleştiğinde çocuk için daha da merak uyandıran bir konu haline gelmesinden bahsedilmiştir. Bu da çocuğun istismarcı tarafından kullanılmasına ön ayak olabilen sebeplerden birisi olarak verilmiştir. Bahsedilen bir diğer unsur ise çocuğun ilgi ve sevgi ihtiyacıdır. Bir çocuğun bariz şekilde ihtiyaç duyduğu ilgi ve sevgi, çocuğun özellikle bu konudaki ihtiyaçlarının giderilmediği durumlarda istismarcı için kullanılabilir bir silah haline gelebilmektedir. Bunun yanı sıra çocuğun yetişkin bir kişi tarafından yönlendirilmeye açık olması da savunmasızlık yaratır ve istismarcı için kullanılabilir bir başka durum olarak karşımıza çıkabilir. Bir diğer unsur ise çocuğun, ailesinin tepkisini ölçmemesi ve kızabileceklerinden veya çocuğun özgürlüğünü kısıtlayabileceklerinden korkmasıyla olan biteni gizlemeye çalışması olarak karşımıza çıkmaktadır (Alpaslan, 2011:196).

Duygusal istismar, çocuğun veya gencin ihtiyaç duyduğu alakayı göstermeyerek ilgisiz ve sevgisiz bırakılması, bu anlamda gerekli bakımın verilmemesi ya da olumsuz davranışlara maruz bırakılması ile gelişen psikolojik açıdan zarar verme durumudur. Bu tutumlar çocuğun ya da gencin üstünde etkisi olan insan ya da insanlar tarafından gösterilir (Polat, 2016:20). Bu olumsuz tutumlar çocuğun yeteneklerini aşağılama, altından kalkmakta zorlanacağı görevler verme ve bunu başaramadığında alay etme, psikolojik iyi olma halini olumsuz etkileyebilecek hakaretler etme ve çocuğu tehlikeli davranışlara teşvik etmeye çalışmak şeklinde açıklanabilir. Tüm bunlar sonucunda çocuk kendisini önemli olmayan, sevilmeyi hak etmeyen ve eksik bir birey olarak görebilmektedir (Dağlı & Dinleyici, 2016:19).

İhmal, çocuktan sorumlu olan bakım vereninin sorumluluğunu üstlenmeyerek, çocuğu bedensel ve duygusal olarak ihmal etmesi durumudur.

Beslenme, tıbbi ihtiyaçlar, duygusal gereksinimler ya da temel yaşam gereksinimleri için ihtiyaç duyulan ilgiden mahrum bırakma olarak açıklanmaktadır. Büyüme hızı normal olarak ilerlemeyen, eğitim gereksinimleri eksik kalan, temel sağlık hizmetlerinden faydalanamayan çocuklarda ihmal düşünülmelidir (Polat, 2016:20).

Sonuç olarak yapılan araştırma; yetişkin bireylerde beden imgesi baş etme stratejileri ve çocukluk çağı travmalarının arasında bir ilişki olup olmadığını incelemek üzerine kurulmuştur.

1.Yöntem

1.1.Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, en az iki değişkenin aralarındaki ilişkinin varlığını ve derecesini öğrenmek için kullanılan model olarak tanımlanmaktadır (Karaşar & Ögülmüş, 2016: 473).

1.2. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın örnekleme 18 yaşından büyük olan yetişkinleri kapsamaktadır. Araştırmada basit seçkisiz örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Tüm katılımcılar araştırmaya gönüllülük esasına bağlı olarak katılım sağlamışlardır. Örneklem grubu 178'i kadın (%54,8), 147(%45,2)'si erkek olmak üzere 325 kişiden oluşmaktadır. Katılanların %14.8'i 18-23 yaş arası, %40.6'sı 24-29 yaş arası, %34.2'si 30-39 yaş arası, %10.5'i 40 yaş ve üzeri, %2.5'i ortaokul mezunu, %8'i lise mezunu, %75.1'i üniversite mezunu, %14.5'i yüksek lisans (Uzman statüsü) ve üzeri mezun, %48.6'sı evli, %51.4'ü bekarıdır.

Katılımcıların yaş ortalaması ($\bar{X}=30$, $SS=7$), en küçük yaş 18 en büyük 56'dır. Kardeş sayısı ortalaması ($\bar{X}=3$, $SS=2$), en az kardeş sayısı 1 en çok 12'dir. Kardeş sırası ortalaması ($\bar{X}=2$, $SS=1$), kardeş sırası en az 1, en çok 9'dur.

1.3. Veri Toplama Araçları

1.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Bu formda kişilere cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni hal, kardeş sayısı ve kardeş sırası ile ilgili sorular sorulmuştur.

1.3.2. Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri Ölçeği (BİBSÖ)

Cash vd., (2005) tarafından geliştirilmiş olan Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri Ölçeği; Doğan vd., (2011) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri Ölçeği, 29 maddelik dörtlü likert tipi bir ölçektir. Ölçeğin, görünüşü düzeltme, olumlu mantıksal kabullenme ve kaçınma olmak üzere üç alt boyutu bulunmaktadır. Bunlardan alınan puanların yüksek olması o boyutlar ile alakalı baş etme stratejilerinin de yüksek olduğu

anlamına gelmektedir. Bu çalışmada ölçeğin güvenilirlik katsayıları, görünüşü düzeltme boyutu için .86, olumlu mantıksal kabul boyutu için .75, kaçınma boyutu için de .75 şeklinde verilmiştir (Doğan vd., 2011: 127).

1.3.3. Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği (CTQ)

Berstein ve arkadaşları tarafından geliştirilmiş olan CTQ-28, ölçeği beşli likert tipi bir ölçektir. Ölçek Şar (1996) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış olup beş alt ölçek ve 28 maddeden meydana gelmektedir. Alt ölçekler; duygusal istismar, fiziksel istismar, fiziksel ihmal, duygusal ihmal ve cinsel istismarı ölçmektedir. Bu maddelerden alınan puanların yüksek oluşu, çocukluk çağı travma yaşantılarının sıklığını göstermektedir. Şar (1998: 1058) tarafından geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmış olan ölçeğin güvenilirliği Cronbach alpha değeri ile test edilmiş ve .90 bulunmuştur.

1.3.4. Verilerin Analizi

Verileri toplamak için kullanılan istatistik programı SPSS25 olarak seçilmiştir. Toplanan verilerin sayısal hale çevrilerek programa girilmesi ile bu verilerin analizleri gerçekleştirilmiştir.

Verilerin normal dağılıp dağılmadığına verilerin incelemesi yapılmadan önce bakılmıştır. Analizlerin küçük gruplarla ($n < 30$) yapılacağı durumlarda verilerin normal dağılıp dağılmadığına bakarken araştırmacıyı daha güvenilir sonuçlara ulaştırdığı için Shapiro Wilk testinden faydalanılmaktadır. Daha fazla katılımcı gruplarının yer aldığı çalışmalarda ($n \geq 30$) da olabilecek en doğru sonuçlara ulaşılabilmesi için Kolmogrov-Smirnov testinden yararlanılması tavsiye edilmektedir (Öztuna, Elhan & Tüccar, 2006: 175). Bu nedenle yapılan çalışmada kullanılan değişkenlerin örneklemdeki normallik dağılımını incelemek için Kolmogrov-Smirnov testinden faydalanılmıştır.

Katılımcı sayısı 325 olduğu için ($n \geq 30$) Kolmogorov Smirnov testinin p değerine kontrol edilmektedir. Ölçeklerin ve alt boyutlarının tamamının p değerinin 0.05'in altında olması sebebiyle normal dağılımın olmadığı sonucuna varılmıştır. Elde edilen verilerin analiz edilirken %95 olan güvenilirlik düzeyi baz alınmıştır. Nicel verilerin karşılaştırması yapılırken parametrik olmayan iki grubun farkını incelemek adına iki bağımsız değişken testi olarak Mann-Whitney-U testinden faydalanılmıştır. Nicel veriler karşılaştırılırken parametrik olmayan birden çok grubun farkının analizi içinse Kruskal Wallis-H testinden yararlanılmıştır. Araştırmadaki bağımlı ve bağımsız değişkenlerin ilişkisinin testi de Spearman Korelasyon Analizi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Korelasyon katsayısıyla ilgili sayısal sınırlar mevcuttur. 0.00 ve 0.30 değer sınırları içerisinde yer alan bulgular düşük düzey bir ilişkiyi, 0.31 ve 0.70 değer sınırları içerisinde yer alan bulgular orta düzey bir ilişkiyi, 0.71 ve 1.00 değer sınırları içerisinde yer alan bulgularsa yüksek düzey bir ilişkiyi işaret etmektedir (Büyüköztürk, 2011: 33).

1.3.5. Etik Konular

Bu araştırmanın yapılabilmesi için İstanbul Aydın Üniversitesi Etik Kurul Komisyonu'ndan 04.05.2021 tarih ve E-88083623-020-12375 Sayısı ile Etik Kurul İzni alınmıştır.

Bulgular

Tablo 1. Yaş, Kardeş Sayısı, Kardeş Sırası Değişkenleri ile Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri Ölçeği, Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Ait Bulgular

	Yaş	Kardeş Sayısı	Kardeş Sırası
Görünüşü Düzeltme	-,168**	-,141*	-,118*
Olumlu Mantıksal Kabullenme	-0,018	-0,053	-0,022
Kaçınma	0,075	,146**	0,053
Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği	0,058	,166**	0,001
Duygusal İstismar	-0,042	0,076	-0,045
Fiziksel İstismar	0,024	0,034	-0,027
Fiziksel İhmal	,116*	,186**	,129*
Duygusal İhmal	0,040	,163**	-0,017
Cinsel İstismar	-0,034	-0,001	-0,033

** $p < 0.01$, * $p < 0.05$ Kullanılan test: Spearman Korelasyon Testi

Bulgular incelendiğinde, Görünüşü Düzeltme ve Yaş ($r = -.168$, $p < 0.01$) puanlarının zayıf seviye ve negatif bir ilişkisi, Görünüşü Düzeltme ve Kardeş Sayısı ($r = -.141$, $p < 0.01$) puanlarının zayıf seviye ve negatif bir ilişkisi, Görünüşü Düzeltme ve Kardeş Sırası ($r = -.118$, $p < 0.01$) puanlarının zayıf seviye ve negatif bir ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Kaçınma ve Kardeş Sayısı ($r = .146$, $p < 0.01$) puanlarının birbiri ile zayıf seviye ve pozitif bir ilişkisi bulunmaktadır.

Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği ve Kardeş Sayısı ($r = .166$, $p < 0.01$) puanlarının birbiriyle zayıf seviye ve pozitif bir ilişkisi bulunmaktadır.

Fiziksel İhmal ile Yaş ($r = .116$, $p < 0.01$) puanlarının birbiriyle zayıf seviye ve pozitif bir ilişkisi, Fiziksel İhmal ile Kardeş Sayısı ($r = .186$, $p < 0.01$) puanlarının birbiriyle zayıf seviye ve pozitif bir ilişkisi, Fiziksel İhmal ile Kardeş Sırası ($r = .129$, $p < 0.01$) puanlarının birbiriyle zayıf seviye ve pozitif bir ilişkisi olduğu görülmüştür.

Duygusal İhmal ile Kardeş Sayısı ($r=.163$, $p<0.01$ puanlarının birbiriyle zayıf seviye ve pozitif bir ilişkisi bulunmuştur.

Tablo 2. Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri Ölçeği ile Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği Arasındaki İlişkinin İncelenmesiyle Elde Edilen Bulgular

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1-Görünüşi Düzeltme	1								
2-Olumlu Mantıksal Kabullenme	0.099	1							
3-Kaçınma	.395**	-0.073	1						
4-Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği	.184**	-.386**	.360**	1					
5-Duygusal İstismar	.215**	-.196**	.277**	.613**	1				
6-Fiziksel İstismar	.186**	-.205**	.262**	.405**	.463**	1			
7-Fiziksel İhmal	.169**	-.283**	.294**	.716**	.290**	.226**	1		
8-Duygusal İhmal	.145**	-.379**	.316**	.894**	.411**	.237**	.563**	1	
9-Cinsel İstismar	.199**	-.111*	.146**	.376**	.326**	.286**	.145**	.163**	1

** $p<0.01$, * $p<0.05$ Kullanılan test: Spearman Korelasyon Testi

Görünüşi Düzeltme ve Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği'nin ($r=.184$, $p<0.01$) puanlarının zayıf seviye ve pozitif bir ilişkisi, Görünüşi Düzeltme ile Duygusal İstismar ($r=.215$, $p<0.01$) puanlarının zayıf seviye ve pozitif bir ilişkisi, Görünüşi Düzeltme ile Fiziksel İstismar ($r=.186$, $p<0.01$) puanlarının zayıf seviye ve pozitif bir ilişkisi, Görünüşi Düzeltme ile Fiziksel İhmal ($r=.169$, $p<0.01$) puanlarının zayıf seviye ve pozitif bir ilişkisi, Görünüşi Düzeltme ile Duygusal İhmal ($r=.145$, $p<0.01$) puanlarının zayıf seviye ve pozitif bir ilişkisi, Görünüşi Düzeltme ile Cinsel İstismar ($r=.199$, $p<0.01$) puanlarının zayıf seviye ve pozitif bir ilişkisi olduğu sonucu elde edilmiştir.

Olumlu Mantıksal Kabullenme ile Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği ($r=-.386$, $p<0.01$) puanlarının orta seviye de negatif bir ilişkisi, Olumlu Mantıksal Kabullenme ile Duygusal İstismar ($r=-.196$, $p<0.01$) puanlarının zayıf seviye ve negatif bir ilişkisi, Olumlu Mantıksal Kabullenme ile Fiziksel İstismar ($r=-.205$, $p<0.01$) puanlarının zayıf seviye ve negatif bir ilişkisi,

Olumlu Mantıksal Kabullenme ile Fiziksel İhmal ($r=-.283, p<0.01$) puanlarının zayıf seviye ve negatif bir ilişkisi, Olumlu Mantıksal Kabullenme ile Duygusal İhmal ($r=-.379, p<0.01$) puanlarının orta seviye ve negatif bir ilişkisi, Olumlu Mantıksal Kabullenme ile Cinsel İstismar ($r=-.111, p<0.01$) puanlarının zayıf seviye ve negatif bir ilişkisi olduğu bulunmuştur.

Kaçınma ile Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği'nin ($r=.360, p<0.01$) puanlarının orta seviye ve pozitif bir ilişkisi, Kaçınma ile Duygusal İstismar ($r=.277, p<0.01$) puanlarının zayıf seviye ve pozitif bir ilişkisi, Kaçınma ile Fiziksel İstismar ($r=.262, p<0.01$) puanlarının zayıf seviye ve pozitif bir ilişkisi, Kaçınma ile Fiziksel İhmal ($r=.294, p<0.01$) puanlarının zayıf seviye ve pozitif bir ilişkisi, Kaçınma ile Duygusal İhmal ($r=.316, p<0.01$) puanlarının orta seviye ve pozitif bir ilişkisi, Kaçınma ile Cinsel İstismar ($r=.146, p<0.01$) puanlarının zayıf seviye ve pozitif bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Cinsiyet Değişkenine Göre Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri Ölçeği ile Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği Puanlarının Karşılaştırılması

		n	S.O	S.T	U	Z	p
Görünüşü Düzeltme	Kadın	178	164.98	29366.50	12730.50	-0.42	0.675
	Erkek	147	160.60	23608.50			
	Toplam	325					
Olumlu Mantıksal Kabullenme	Kadın	178	177.16	31535.00	10562.00	-3.00	0.003*
	Erkek	147	145.85	21440.00			
	Toplam	325					
Kaçınma	Kadın	178	159.76	28436.50	12505.50	-0.69	0.492
	Erkek	147	166.93	24538.50			
	Toplam	325					
Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği	Kadın	178	155.89	27748.00	11817.00	-1.50	0.133
	Erkek	147	171.61	25227.00			
	Toplam	325					
Duygusal İstismar	Kadın	178	161.54	28755.00	12824.00	-0.33	0.740
	Erkek	147	164.76	24220.00			

	Toplam	325					
Fiziksel İstismar	Kadın	178	150.53	26795.00	10864.00	-3.97	0.008*
	Erkek	147	178.10	26180.00			
	Toplam	325					
Fiziksel İhmal	Kadın	178	151.14	26903.00	10972.50	-2.64	0.008*
	Erkek	147	177.36	26071.00			
	Toplam	325					
Duygusal İhmal	Kadın	178	156.50	27857.50	11926.50	-1.38	0.168
	Erkek	147	170.87	25117.50			
	Toplam	325					
Cinsel İstismar	Kadın	178	167.27	29774.50	12322.50	-1.39	0.164
	Erkek	147	157.83	23200.50			
	Toplam	325					

* $p < 0.05$ Kullanılan Test: Mann Whitney- U

Olumlu Mantıksal Kabullenme ($U=10562.00$, $Z=-3.00$, $p < 0.05$) alt boyutunun puanları ile cinsiyet değişkeninin anlamlı biçimde farklılaştığı görülmüştür. Elde edilen ortalamalara göre kadınlar erkeklere kıyasla daha fazla puan almaktadırlar.

Fiziksel İstismar ($U=10864.00$, $Z=-3.97$, $p < 0.05$) alt boyutundan, Fiziksel İhmal ($U=10972.50$, $Z=-2.64$, $p < 0.05$) alt boyutundan alınan puanların cinsiyete göre anlamlı seviyede farklılaştığı görülmüştür. Elde edilen ortalamalara göre erkekler kadınlara kıyasla daha fazla puan almaktadırlar.

Görünüşü Düzeltme, Kaçınma, Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği, Duygusal İstismar, Duygusal İhmal, Cinsel İstismar alt boyutu cinsiyet değişkenine göre anlamlı seviyede bir farklılığa işaret etmemektedir ($p > 0.05$).

Tablo 4. Medeni Durum Değişkenine Göre Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri Ölçeği ile Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği Puanlarının Karşılaştırılmasıyla Elde Edilen Sonuçlar

		n	S.O	S.T	U	Z	p
Görünüşü Düzeltme	Evli	158	149.69	23650.50	11089.50	-2.49	0.013*
	Bekar	167	175.60	29324.50			
	Toplam	325					
Olumlu Mantıksal Kabullenme	Evli	158	167.84	26519.00	12428.00	-0.91	0.365
	Bekar	167	158.42	26456.00			
	Toplam	325					
Kaçınma	Evli	158	171.88	27156.50	11790.50	-1.66	0.097
	Bekar	167	154.60	25818.50			
	Toplam	325					
Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği	Evli	158	159.09	25136.50	12575.50	-0.73	0.465
	Bekar	167	166.70	27838.50			
	Toplam	325					
Duygusal İstismar	Evli	158	150.84	23832.00	11271.00	-2.45	0.014*
	Bekar	167	174.51	29143.00			
	Toplam	325					
Fiziksel İstismar	Evli	158	155.94	24638.00	12077.00	-1.99	0.047*
	Bekar	167	169.68	28337.00			
	Toplam	325					
Fiziksel İhmal	Evli	158	169.06	26711.00	12236.00	-1.19	0.233
	Bekar	167	157.27	26264.00			
	Toplam	325					

Duygusal İhmal	Evli	158	157.87	24943.00	12382.00	-0.96	0.336
	Bekar	167	167.86	28032.00			
	Toplam	325					
Cinsel İstismar	Evli	158	158.78	25088.00	12527.00	-1.21	0.225
	Bekar	167	166.99	27887.00			
	Toplam	325					

* $p < 0.05$ Kullanılan Test: Mann Whitney- U

Görünüü Düzeltme ($U=11089.00$, $Z=-2.49$, $p < 0.05$) alt boyutundan, Duygusal İstismar ($U=11271.00$, $Z=-2.45$, $p < 0.05$) alt boyutundan, Fiziksel İstismar ($U=12077.00$, $Z=-1.99$, $p < 0.05$) alt boyutundan alınan puanların medeni durum değişkenine göre anlamlı seviyede bir farklılığı olmadığı görülmüştür. Elde edilen ortalamalara göre bekar olanların, evli olanlara kıyasla daha fazla puan aldıkları tespit edilmiştir.

Olumlu Mantıksal Kabullenme, Kaçınma, Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği, Fiziksel İhmal, Duygusal İhmal, Cinsel İstismar alt boyutu medeni durum değişkenine göre anlamlı seviyede farklılaşmadığı görülmektedir ($p > 0.05$).

Tablo 5. Yaş Değişkenine Göre Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri Ölçeği ile Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği Puanlarının Karşılaştırılması

		<i>n</i>	<i>S.O</i>	<i>X</i> ²	<i>Sd.</i>	<i>p</i>	
Görünüü Düzeltme	18-23	48	186.92	8.09	3	0.044*	
	24-29	132	171.29				
	30-39	111	147.76				
	40 ve üstü	34	146.81				
	Total	325					
Olumlu Kabullenme	Mantıksal	18-23	48	162.63	0.25	3	0.969
		24-29	132	166.02			
		30-39	111	160.43			
		40 ve üstü	34	160.21			

Yetişkinlerde Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri ve Çocukluk Çağı Travmaları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

	Total	325				
Kaçınma	18-23	48	157.41	2.53	3	0.469
	24-29	132	155.04			
	30-39	111	171.21			
	40 ve üstü	34	174.99			
	Total	325				
Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği	18-23	48	162.05	4.65	3	0.199
	24-29	132	150.45			
	30-39	111	174.23			
	40 ve üstü	34	176.43			
	Total	325				
Duygusal İstismar	18-23	48	162.99	0.59	3	0.898
	24-29	132	165.29			
	30-39	111	158.33			
	40 ve üstü	34	169.37			
	Total	325				
Fiziksel İstismar	18-23	48	149.01	3.18	3	0.365
	24-29	132	166.27			
	30-39	111	163.13			
	40 ve üstü	34	169.65			
	Total	325				
Fiziksel İhmal	18-23	48	151.83	8.01	3	0.046*
	24-29	132	150.83			
	30-39	111	174.10			

	40 ve üstü	34	189.75			
	Total	325				
Duygusal İhmal	18-23	48	164.06	4.53	3	0.210
	24-29	132	151.07			
	30-39	111	176.69			
	40 ve üstü	34	163.12			
	Total	325				
Cinsel İstismar	18-23	48	163.20	1.89	3	0.595
	24-29	132	167.35			
	30-39	111	156.83			
	40 ve üstü	34	165.96			
	Total	325				

* $p < 0.05$ Kullanılan Test: Kruskal Wallis-H

Olumlu Mantıksal Kabullenme, Kaçınma, Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği, Duygusal İstismar, Fiziksel İstismar, Duygusal İhmal, Cinsel İstismar alt boyutu yaş değişkenine göre anlamlı seviyede farklılaşmamaktadır ($p > 0.05$).

Görünüşi Düzeltme puanlarının yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($X^2=8.09$, $Sd=3$, $p < 0.05$). Bu işlemde sonra iki grubun farkını karşılaştırmak için Mann Whitney-U testi kullanılmıştır. 18-23 yaş arasındaki grubun 30-39 yaş arasındaki gruptan daha fazla puan aldığı görülmüştür.

Fiziksel İhmal puanları yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılığı işaret etmektedir ($X^2=8.01$, $Sd=3$, $p < 0.05$). Bu işlemde sonra iki grubun karşılaştırmalarda seçilen Mann Whitney-U testi kullanılmıştır. 30-39 yaş arasındaki grubun 24-29 yaş arasındaki gruptan daha fazla puan aldığı görülmüştür. 40 ve üzeri yaş arasındaki grubun 30-39 yaş arasındaki gruptan daha fazla puan aldığı görülmüştür.

Tartışma

İnsanların beden algılarını, bu algılamalarla ilgili geliştirdikleri tutum, inanç, duygu, düşünce ve davranışlarını kapsayan beden imgesi kavramı, kişinin bedenini kendi zihninde nasıl algıladığıyla alakalıdır. Gelişimini kültürel etkiler ve kişilerarası ilişkiler gibi etkenlere borçlu olan beden

imgesinin olumsuz bir gelişim göstermesi, bireyin bedeninden ve görünüşünden memnun olmamasıyla ilişkilendirilebilir (Güler, 2020: 6).

Bu çalışmada yetişkin bireylerin beden imgesi baş etme stratejileri ile çocukluk çağı travmaları arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan araştırma, ölçeklerin alt boyutlarıyla ve çeşitli kişisel verilerle birlikte değerlendirilmiştir. Alt boyutlar Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri Ölçeği'nde, görünüşü düzeltme, olumlu mantıksal kabullenme ve kaçınmadır. Çocukluk Çağı Travması Ölçeği alt boyutları da duygusal istismar, fiziksel istismar, fiziksel ihmal, duygusal ihmal ve cinsel istismardır. Araştırmada katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni hal, kardeş sayısı ve kardeş sırası bilgileri de kullanılmıştır.

Araştırmanın sonucuna göre, Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri Ölçeği'nin görünüşü düzeltme alt boyutunun yaş, kardeş sayısı ve kardeş sırası ile arasında zayıf seviyede ve negatif bir ilişkiye rastlanmıştır. Kaçınma alt boyutunun ise yaş ve kardeş sırasıyla anlamlı ilişkisi bulunamamış, kardeş sayısı ile arasındaysa zayıf seviyede pozitif bir ilişkiye rastlanmış yani kardeş sayısının artması halinde beden imgesiyle ilgili olumsuz durumlardan kaçınmanın da arttığı görülmüştür. Olumlu mantıksal kabullenme alt boyutunun ise hem yaş hem kardeş sayısı hem de kardeş sırası değişkenleri ile arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Kişinin dış görünüşüyle alakalı algılarını, tutumlarını, düşüncelerini ve davranışlarını içeren bir kavram olan beden imgesi kavramının gelişimi, bireyin doğumundan itibaren tüm hayatı boyunca sürmektedir. Aile, çevre ve medya gibi faktörlerin beden imgesinin oluşumunda önemli bir yeri vardır ve bu imgenin şekillenmesi yaşam boyu devam etmektedir (Kozan & Hamarta, 2017: 65). İnsanların beden imgeleriyle ilgili değişkenlere nasıl tepkiler verdiklerini anlamak, yetişkinlikteki beden imgesi kavramını anlamak açısından da önemli hale gelmektedir. Bergeron (2007: 74), un beden imajındaki negatif algıların bireylerin psikolojik uyumlarında olumsuz bir etki yaratacağı, beden imajından memnun olmamanın psikolojik sıkıntıları beraberinde getirebileceği görüşünü destekleyen ve başa çıkma stratejilerinin bu imaja etkisini araştırdığı çalışmada, beden imajından tatmin olamayan bireylerin psikolojik sıkıntı yaşama ihtimalleri ile pozitif bir uyum olduğu görülmüştür.

BİBSÖ alt boyutları cinsiyete göre değerlendirildiğinde kaçınma ve görünüşü düzeltme ile anlamlı bir ilişkisi bulunamamış, olumlu mantıksal kabullenmede ise kadınların erkeklere göre daha fazla puan aldıkları görülmüştür. Benzer bir çalışma olarak Acarer (2019: 111), 200 katılımcı ile yaptığı çalışmada kişilerin Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri Ölçeği'nin hiçbir alt boyutu ile cinsiyet değişkeninin anlamlı bir ilişkisi olmadığı sonucuna varmıştır. Çalışmamızda farklı olarak, olumlu mantıksal kabullenme alt boyutunda kadınların erkeklere göre daha yüksek puan aldığı görülmektedir. Griffiths vd., (2016: 521), cinsiyetin beden memnuniyetsizliği, yaşam kalitesi ve psikolojik sıkıntılarla ilişkisini inceledikleri çalışmalarında ise her iki cinsiyet için anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Artan olumsuz beden

imgesinin, zihinsel ve fiziksel sağlıkla ilgili yaşam kalitesini olumsuz olarak etkilediği ve daha fazla psikolojik sıkıntıya sebep olduğu belirlenmiştir. Ayrıca araştırmada olumsuz beden imajı ile psikolojik sıkıntı arasındaki pozitif ilişki erkeklerde daha belirgin olarak bulunmuştur.

Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri Ölçeği'nin medeni hal ile olan ilişkisinde, olumlu mantıksal kabullenme ve kaçınma ile arasında bir ilişki bulunamamış ancak görünüşü düzeltmenin bekar bireylerde evlilere göre daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Bu durum bekarların dış görünüşleri konusunda evlilerden daha özenli olduğuna işaret etmektedir. Sosyal görünüş kaygısıyla ilgili olarak yapılan bir araştırmada bekarların, Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği'nden daha yüksek puanlar aldıkları görülmüştür (Akkuş vd., 2016: 123). Bu araştırmanın sonucu da bekarların dış görünüşlerine daha fazla dikkat ettiklerini göstermektedir.

Araştırmanın Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği'nden elde edilen sonuçlara göre, kardeş sayısı arttıkça Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği'nden alınan puan da artmaktadır. Alt ölçeklerde ise duygusal istismar, fiziksel istismar ve cinsel istismar ile yaş, kardeş sayısı ve kardeş sırası değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Fiziksel ihmal ile yaş, kardeş sayısı ve kardeş sırası arasında ise zayıf seviyede bir pozitif ilişki vardır. Aynı şekilde duygusal ihmal alt boyutunun da yaş ve kardeş sırası ile arasında anlamlı bir ilişki bulunamazken, kardeş sayısı ile arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Buna benzer olarak yapılan bir araştırmada çocukluk çağı travması puanı ile kardeş sayısı değişkeninin anlamlı bir farklılığa sahip olup olmadığı incelenmiştir. Elde edilen sonuca göre, 3 ve daha fazla kardeşe sahip olan katılımcıların çocukluk çağı travması puanları, kardeş sayısı 1 veya 2 olan katılımcıların çocukluk çağı travması puanlarından daha yüksektir. Yani araştırmaya göre kardeş sayısı değişkeninin çocukluk çağı travması puanları ile arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Alt boyutlarda ise duygusal ihmal ve duygusal istismarın, kardeş sayısının artışıyla birlikte daha çok yaşandığı sonucuna varılmıştır. Aynı çalışmada çocukluk çağı travmaları ile kardeş sırası değişkeni arasındaki ilişkiye de bakılmış fakat ikisi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir (Kourt, 2011: 60-63). Kardeş sayısındaki artışın, ailenin bakım verebilme becerilerini olumsuz olarak etkileyebilmesi ihtimali de elde edilen bulgularla güçlenmektedir.

Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği'nin cinsiyet değişkeni ile anlamlılık düzeyine bakıldığında duygusal/cinsel istismar ve duygusal ihmalle arasında bir ilişki bulunamamıştır. Ancak fiziksel istismar ve fiziksel ihmal alt boyutlarından alınan puanların cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaştığı ve erkeklerin kadınlara göre daha yüksek puanlar aldıkları görülmektedir. Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği medeni durum değişkenine göre karşılaştırıldığında, fiziksel/duygusal ihmal ve cinsel istismarla bir ilişkisi bulunamamıştır. Ancak duygusal istismar ve fiziksel istismar alt boyutlarının medeni hale göre farklılaştığı ve bekarların, evlilere göre daha yüksek puanlar aldıkları görülmüştür. Çobanoğlu (2020: 45), Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği ile cinsiyet ve medeni hal değişkenlerinin ilişkisini incelediği

çalışmasında, Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği ile hem cinsiyet hem de medeni durum değişkeni arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Benzer olarak çocukluk çağı travmalarıyla ilgili yapılan bir çalışmada kullanılan Çocukluk Örselenme Yaşantıları Ölçeği ile cinsiyet ve medeni durum değişkenleri arasında da anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır (Bostancı vd., 2006: 104).

Yaş değişkenine göre BİBSÖ ve CTQ puanlarının karşılaştırılması sonucunda elde edilen verilerin anlamlılık düzeyleri ölçeklerin alt boyutlarına göre değişmektedir. BİBSÖ alt boyutlarından olumlu mantıksal kabullenme ve kaçınma yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermezken, görünüşü düzeltme alt boyutu yaş değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. 18-23 yaş grubunun aldıkları puanların 30-39 yaş grubundan daha fazla olduğu görülmüştür. Yani araştırmanın sonucuna göre yaşın ilerlemesi, kişinin dış görünüşünde olumsuzluk olarak gördüğü durumlarla daha az ilgili hale geldiğini göstermektedir. İsmail (2018:53), sosyal görünüş kaygısı ile ilgili araştırmasında yaşın sosyal görünüş kaygısıyla ilişkisini incelemiş ve 18-20 yaş aralığındaki katılımcıların sosyal görünüş kaygılarının, 21-30 yaş aralığında yer alan katılımcılardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu görmüştür. Beden memnuniyetiyle ilgili İspanya’da yapılmış bir çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Yaş grupları ergenler (12-18 yaş), genç yetişkinler (19-30 yaş), orta yaşlı (31-49 yaş) yetişkinler ve ileri yetişkinler olarak ayrılmış ve kişilere beden memnuniyetsizlikleri ile alakalı sorular yöneltilmiştir. Bulgulara göre, yaş ilerledikçe daha az beden memnuniyetsizliği görülmekte ve daha az sosyokültürel baskı hissedilmektedir (Esnaola vd., 2010: 26).

CTQ alt boyutlarının yaş gruplarına göre anlamlılığı incelendiğinde duygusal istismar, fiziksel istismar, cinsel istismar ve duygusal ihmal alt boyutlarının yaşa göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı, yalnızca fiziksel ihmal alt boyutunun yaş değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür. Burada 40 yaş ve üzeri grubun, 30-39 yaş grubundan, 30-39 yaş grubunun da 24-29 yaş grubundan daha fazla puan aldığı sonucu elde edilmiştir. Çocuk istismarı ve ihmali ile ilgili 14-17 yaşları arasında 912 öğrenci ile yapılan bir çalışmada ihmal, fiziksel ve duygusal ihmal olarak ayrılmadan ele alınmış ve ihmalin, en fazla görülen ruhsal travma olduğu sonucuyla karşılaştırılmıştır. Bu sıklığı sırasıyla duygusal istismar, fiziksel istismar ve cinsel istismarın takip ettiği görülmüştür. Ayrıca çalışmada ihmal ve istismarın bireyin kendine zarar verebilme ihtimalini de artırdığı belirlenmiş ve bu oran ihmal kurbanı katılımcılarda %41.6 olarak tespit edilmiştir (Zoroğlu vd., 2001: 72).

Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri Ölçeği ile Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği arasındaki ilişkinin incelenmesiyle bazı bulgular elde edilmiştir. Görünüşü düzeltme, olumlu mantıksal kabul ve kaçınma alt boyutları ile duygusal istismar, fiziksel istismar, fiziksel ihmal, duygusal ihmal ve cinsel istismar alt boyutları arasında çeşitli ilişkilere rastlanmıştır.

GörünüŖü düzeltme alt boyutunun duygusal istismar, fiziksel istismar, fiziksel ihmal, duygusal ihmal ve cinsel istismar alt boyutlarıyla arasında zayıf seviyede ve pozitif bir iliŖkiye rastlanmıŖtır. KiŖinin beden imgesine dair olumsuzluklarını gidermeye çalıŖmasına iŖaret eden görünüŖü düzeltme alt boyutu puanlarının yüksek olması kiŖinin, Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği'nin tüm alt boyutlarından da yüksek puan alma eğilimi gösterdiğine iŖaret etmektedir. KiŖilerin olumsuz beden algılarının çocuklukta travmalarla iliŖkisinin araŖtırıldıđı başka çalıŖmalar da mevcuttur. Tunç (2019: 211), un üniversite öğrencilerinde çocukluk çağı travmaları ve yeme tutumlarıyla ilgili yaptığı çalıŖmasında katılımcıların, çocukluk çağında fiziksel ihmal yaŖama oranlarının artmasıyla zayıflıkla daha çok uğraŖtıkları yani yemek yerken kontrollü olmak için daha yoğun bir çaba gösterdikleri görölmüŖtür. Ayrıca cinsel istismara uğrama oranları arttıkça diyetle alakalı beslenme tutumlarının daha fazla bozulduğu ve kalorili besinlerden kaçınma, zayıf olmak için aşırı uğraŖma gibi eğilimlerinin arttığı sonucuna varılmıŖtır.

Olumlu mantıksal kabullenme ve Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği'nin tüm alt boyutlarıyla arasında negatif bir iliŖki bulunmuŖtur. Beden imgesiyle alakalı olumsuzlukların gerçeğçiliğinin ve iŖlevselliđinin eleŖtirilebilme becerisinin artması, Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği'nin alt boyutlarından alınan puanların azaldığını göstermektedir. Beden imgesi ile ilgili olumsuzluklara mantıklı bir çerçeveden bakmanın önemine dikkat çekilen ve Vücut Algısı Ölçeği ile Beck Umutsuzluk Ölçeği kullanılan bir çalıŖmada, Vücut Algısı Ölçeği'nden alınan puanların artması halinde Beck Umutsuzluk Ölçeği'nden alınan puanların düŖtüđu görölmüŖtür. Zayıf beden imajının, kiŖinin yaŖam doyumuna ve geleceğe bakıŖ açısına olumsuz bir etki edeceği belirlenen bu çalıŖmada, kiŖilerin hayatlarına pozitif bakıŖ açısıyla yaklaŖmaları için erken çocukluk dönemlerinde pozitif bakıŖ açısının oturtulmasının önemi vurgulanmıŖtır (Güler, 2015: 75).

Kaçınma alt boyutu ve Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği'nin tüm alt boyutları arasında ise pozitif bir iliŖki bulunmuŖtur. Yani birey, beden imgesiyle alakalı olumsuzluklara kaçınma ile tepki gösteriyorsa bu, Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği'nin tüm alt boyutlarından da benzer bir Ŗekilde yüksek puan alma eğilimine iŖaret eder. Sonuçlar, çocukluk çağında yaŖanan ihmal ve istismarın ileride beden imgesine dair olumlu mantıksal kabulü negatif bir iliŖkiyle, kaçınma ve görünüŖü düzeltmeyi ise pozitif bir iliŖkiyle yordadığını yani genel anlamda olumsuz sonuçlar doğuracağını öngörmektedir. Alan yazında çocukluk çağı travmalarının olumsuz sonuçlarını inceleyen farklı çalıŖmalar mevcuttur. (Örsel vd., 2010: 135), çocuklukta duygusal, fiziksel, cinsel istismara uğrayan insanlarla ilgili yaptıkları araŖtırmalarında 15-67 yaŖlarında 183 katılımcıyla çalıŖmıŖ ve bunların 117'sinin çocuklukta duygusal, fiziksel ve cinsel istismardan en az birine; 11 tanesinin de bu istismar türlerinden üçüne birden maruz kaldıkları öğrenilmiŖtir. Aynı zamanda katılımcıların 146'sı duygusal, 129'u ise fiziksel ihmal yaŖantısı bildirmişlerdir. Sonuçlara göre duygusal istismara maruz kalan kiŖilerde duygudurum ve anksiyete bozukluklarına daha fazla

rastlanırken, diğer tanı gruplarıyla istismar türleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Cinsel istismara uğradığını söyleyen grubun ise alkol-madde bağımlılıkları ve intihara kalkışma oranları istatistiksel açıdan yüksek olarak bulunmuştur.

Tortamış (2009: 136)'ın kadın sığınma evlerinde kalan 75 kadınla yaptığı araştırmada kadınların yaşadıkları şiddetin türüne göre benlik saygısı ve beden algısı değerlendirilmiştir. Araştırmaya göre, aile üyelerinin duygusal şiddetine maruz kalan kadınların benlik saygısından aldıkları puanlar anlamlı derecede düşüktür. Bu da beden algısı kavramının birey üzerinde yaratabileceği olumsuz imaja vurgu niteliğindedir. Aynı zamanda bu kadınların %84,5'lik kısmı çocukluk dönemlerinde sevdikleri bir faaliyetten sürekli olarak mahrum bırakıldıklarını söylemiştir. Yani çocukluk çağında yaşanan ihmalin kadınların öz değerlendirmelerini ve yetişkinlikteki psikolojik iyi oluşu olumsuz etkilediği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra 18'inden önce fiziksel, duygusal ve cinsel şiddet görmüş kadınların beden algısı puanlarının, yalnızca duygusal ve fiziksel şiddet görmüş kadınlara göre anlamlı şekilde daha da düşük olduğu görülmüştür. Bu da cinsel şiddetin olumsuz etkilerine bir örnek niteliğindedir.

Sonuç

Yetişkin beden imgesi baş etme stratejileri ve çocukluk çağı travmalarının ilişkisinin araştırıldığı ve sonuçların istatistiksel verilerle desteklendiği bu çalışmada çeşitli bulgular elde edilmiştir. Araştırma, ölçek alt boyutları ve bazı kişisel veriler de eklenerek ele alınmıştır. Kullanılan ölçekler Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri Ölçeği ve Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği'dir. Ölçeklerin alt boyutları Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri Ölçeği için görünüşü düzeltme, olumlu mantıksal kabullenme ve kaçınma olarak verilmiştir. Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği alt boyutları da duygusal istismar, fiziksel istismar, duygusal ihmal, fiziksel ihmal ve cinsel istismar olarak verilmiştir. Araştırmada Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri Ölçeği görünüşü düzeltme alt boyutunun yaş, kardeş sayısı ve kardeş sırasıyla arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Yani kişinin yaşı, kardeş sayısı veya kardeş sırasında bir artış olması durumunda kişinin, beden imgesindeki olumsuzlukları gidermeye yönelik çabalarında azalma görülmektedir. Yaşın ilerlemesiyle birlikte kişinin hayatındaki yaşam deneyimlerinin çoğalması, zaman zaman sorunların artışı ve sosyal ilişkilerini geliştirmesinin, bireyin beden imgesine dair olumsuz algılarını daha az düşünmesine ve dolayısıyla bu tarz olumsuz düşünceleri geri plana atmasına, daha az önemsemesine sebep olabilir. Bu noktada yaşın ilerlemesiyle birlikte bireyin, kişisel gelişimine önem vererek hareket etmesi ve düşüncelerini de buraya odaklaması sebebiyle yaş ile arasında negatif bir ilişki olduğu düşünülebilir. Kardeş sayısının ve sırasının artışı ise, ailenin tek çocuğu olmamanın ve en az bir kardeşe sahip olmanın kişi için bir duygusal destek olduğu varsayılabılır ve beden imgesi ile ilgili olumsuz düşüncelerle baş etmede, kardeş sayısının ve sırasının artması kolaylaştırıcı bir etken olarak değerlendirilebilir. Kaçınma alt boyutu ile yaş

ve kardeş sırası arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır. Ancak kardeş sayısı ile pozitif bir ilişkisi olduğu görülmüştür. Kardeş sayısının artmasının bireyin bedenini saklamasını, dış görünüşüyle ilgili konuşmak istememesini ya da dış görünüşünde beğenmediği herhangi bir unsuru dış dünyaya göstermemek için gayret göstermesini sağlaması yani kaçınma davranışları göstermesini, büyürken aile içinde kendisini kardeşleriyle karşılaştıran dış çevrenin ya da kişinin kendisini kardeşleriyle karşılaştırmasının bir sonucu olarak ortaya çıkabileceği şeklinde yorumlanabilir. Bu noktada ebeveyn tutumunun önemli olduğu düşünülmektedir. Olumlu mantıksal kabullenme alt boyutu ise yaş, kardeş sayısı ve kardeş sırası değişkenleri ile anlamlı bir ilişki göstermemektedir. Bu ölçeğin alt boyutlarının cinsiyete göre anlamlı olarak farklılık gösterip göstermediğine bakıldığında ise yalnızca olumlu mantıksal kabullenmenin anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği ve kadınların daha yüksek puanlar aldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada kadınların kendilerine daha olumlu bir algıyla yaklaştıkları yorumu yapılabilir ancak çalışmamızda yer alan katılımcıların cinsiyete göre dağılımları ve kadın katılımcı sayısının erkek katılımcı sayısından yüksek oluşu ile de sonucun etkilenebileceği düşünülmektedir. Bu nedenle sonucun başka araştırmalarla karşılaştırılması ve katılımcı sayısının artırılmasının sonuçta değişikliğe sebep olup olmayacağı bilinmemektedir. Ölçeğin medeni hal değişkenine göre incelenmesi ile de yalnızca görünüşü düzeltme alt boyutunda bekarların anlamlı biçimde daha yüksek puan aldıkları görülmüştür. Bu durum, hayatında partnere sahip olmayan bir insanın dış görünüşüne, evli olan bir insandan daha özenli davrandığına işaret etmektedir. Bekarların, ilgi duyabilecekleri potansiyel partnerlere karşı daha iyi göründüklerini hissetmek için çaba göstermeleri ihtimali, bu sonucun elde edilmesinde bir sebep olarak görülebilir.

Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği alt boyutlarına göre incelendiğinde yaş, kardeş sayısı ve kardeş sırası değişkenleri ile fiziksel ihmal arasında pozitif bir ilişki, duygusal ihmal alt boyutunun da kardeş sayısı ile arasında pozitif bir ilişkiye rastlanmıştır. Yani kardeş sayısının artışı duygusal olarak ihmal edilme ihtimalini artırmaktadır. Ailenin artan çocuk sayısı ile birlikte her bir çocuğa daha az vakit ayırabilme, onların fiziksel ve duygusal gereksinimlerini karşılamada daha fazla zorlanma gibi senaryolar gerçekleşebilir. Bu da bireyin ailesi tarafından hem fiziksel hem de duygusal olarak ihmaline sebep olabilir. Ölçeğin cinsiyet değişkeni ile değerlendirilmesi durumunda duygusal/cinsel istismar ve duygusal ihmal ile arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ancak fiziksel istismar ve fiziksel ihmal alt boyutlarının cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaştığı ve erkeklerin daha yüksek puanlar aldıkları görülmüştür. Ölçek medeni durum değişkenine göre değerlendirildiğinde duygusal istismar ve fiziksel istismarın medeni hal değişkeninde farklılaştığı ve bekarların evlilere göre daha fazla puan aldıkları tespit edilmiştir. Medeni durum ile fiziksel ihmal, duygusal ihmal ve cinsel istismar arasında anlamlı farklılık görülmemiştir.

Yaş değişkeni gruplara ayrılarak incelendiğinde Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri Ölçeği görünüşü düzeltme alt boyutuna göre, 18-23 yaş grubu, 30-39 yaş grubuna göre daha yüksek puanlar almışlardır. Yani yaş ilerledikçe birey, dış görünüşünde sorun olarak gördüğü her şeyle daha az ilgilenir hale gelmektedir. İnsanların yaşamlarındaki odak noktasının dış görünüşten zamanla uzaklaşarak daha farklı noktalara kayması ihtimali de yaşın ilerleyişiyle görünüşü düzeltme isteğinin azalmasına sebep olabilir. Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği fiziksel ihmal alt boyutunun anlamlı olarak farklılaştığı yaş değişkeninde ise 40 yaş üstü grubun 30-39 yaş grubundan daha fazla puan aldıkları ve 30-39 yaş grubunun 24-29 yaş grubundan daha yüksek puanlar aldıkları görülmüştür. İnsanların çocuk büyütme konusundaki farkındalıklarının, eğitim seviyesinin her jenerasyonda daha üst kademelere çıkmasıyla artışı mümkün olabilir. Böylece, insanların aldıkları eğitimlerle çocuk yetiştirmedeki farkındalık seviyelerinin artışı daha mümkün hale gelmektedir. Bakım veren, çocuğu kendi ailesinin onu yetiştirme şeklinden daha fazla gösterilmiş bir özenle yetiştirdiği zaman da insanların git gide ihmale daha az maruz kalarak büyümelerinin sağlanabileceği düşünülmektedir. Yaşın küçülmesiyle fiziksel ihmal tablosunun azalması, bu değişimin bir sonucu olabilir.

Beden İmgesi Baş Etme Stratejileri Ölçeği ile Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği arasındaki ilişkinin de görünüşü düzeltme ve kaçınma alt boyutunun tüm Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği alt boyutu ile pozitif bir ilişki içinde olduğu ve olumlu mantıksal kabullenme ile negatif bir ilişki gösterdiği tespit edilmiştir. Çocuklukta travmatik yaşantılara maruz kalmanın, insanın beden algısını olumsuz olarak etkilediği ve bu etkilerin yetişkinlik hayatında kalıcı olabileceğini söylemek mümkündür. İhmal ve istismar yaşantılarını deneyimlemeden büyüyen insanların ise, dış görünüşlerine dair algılarının daha gerçekçi ve yapıcı olabileceği de çalışmamızın desteklediği sonuçlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak çocukluk çağında yaşanan ihmal ve istismar gibi travmatik yaşam deneyimleri, bireyin hayatının ilerleyen yıllarında da beden imgesi üzerinde etkili olabilmektedir. Kişinin dış görünüşüne dair olumsuz algılara sahip olması ya da bu imgelerden kaçınmaya çalışması olasılığının doğmasına da sebep olabilen bu travmatik deneyimler, aynı zamanda bireyin beden imgesine dair gerçekçi yaklaşımlara sahip olmasına da engel oluşturabilmektedir.

Kaynakça

Acarer, E. (2019). *Üniversite öğrencilerinde obsesif inanışlar ve beden imgesi ile baş etme stratejileri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Tez No. 590230) İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

- Acehan, S., Bilen, A., Ay, M. O., Gülen, M., Avcı A., & İçme, F. (2013). Çocuk istismarı ve ihmalinin değerlendirilmesi. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 22(4). ss.591-614.
- Akkus, Y., Turk, R., & Akkuş Aydemir, A. (2019). Evaluating the relationship between healthy life style behaviours and social appearance anxiety. *Journal of Health Science and Profession*, 6(1). ss.120-126.
- Aktepe, E. (2009). Çocukluk çağı cinsel istismarı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 1(2). ss.95-119.
- Alpaslan, A. (2014). Çocukluk Döneminde Cinsel İstismar. *Kocatepe Tıp Dergisi*, 15 (2). ss.194-201.
- Atik, D. ve Örtten, T. (2008). İdeal beden imgesini oluşturan sosyal ve kurumsal faktörler ve bu idealin bireyler üzerindeki etkileri. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 25(1). ss.17-35.
- Aydın, E. (2018). *Çocukluk çağı travmatik yaşantılarının psikolojik sağlık ve depresyon belirtileri üzerine etkisi*. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Aydın, M., & Vural, G. Z. (2018). Üniversite öğrencilerinin beden imgelerinin yaşam niteliklerine etkisi. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 4(3). ss.111-121.
- Bergeron, D. P. (2007). *The relationship between body image dissatisfaction and psychological health: an exploration of body image in young adult men*. [Doctoral dissertation, The Ohio State University]. <https://etd.ohiolink.edu/>
- Bilim, G. (2012). *Çocukluk çağı örselenme yaşantıları: Duygu düzenleme, kişilerarası tarz ve genel psikolojik sağlık açısından bir inceleme*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Bostancı, N., Albayrak, B., Bakoğlu, İ., & Çoban, Ş. (2006). Üniversite öğrencilerinde çocukluk çağı travmalarının depresif belirtileri üzerine etkisi. *New/Yeni Symposium Journal*, 44(4). ss.189-195.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum*. Ankara: Pegem Akademi.
- Can, H. Ö., & Yılmaz, T. I. (2017). Yenidoğan dönemde çocuk istismarı ve ihmali.

https://www.researchgate.net/publication/321624462_Yenidogan_Donemde_Cocuk_Istismari_ve_Ihmali

- Cash, T. F., Santos, M. T., & Williams, E. F. (2005). Coping with body-image threats and challenges: Validation of the Body Image Coping Strategies Inventory. *Journal of psychosomatic research*, 58(2). ss.190-199.
- Çobanoğlu, B. (2020). *Çocukluk çağında travmaya uğramış bireylerin, beliren yetişkinlik döneminde duygusal yeme davranışı ve benlik saygısı oluşumu arasındaki ilişki*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Demiralp, M., Demiralp, B., Sarıkoç, G., İyigün, E., Açikel, C. ve Başbozkurt, M. (2015). Beden imgesinin yaşam niteliğine etkisi ölçeğinin Türkçe uyarlaması: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 16. ss.82-90.
- Dinleyici, M., & Dağlı, F. (2016). Duygusal ihmal, istismar ve çocuk hekiminin rolü/Emotional abuse, neglect and the role of pediatrician. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 38(2). ss.18-27.
- Doğan, T., Sapmaz, F. ve Totan, T. (2011). Adaptation of the body image coping strategies inventory to Turkish: A validity and reliability study. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 12(2). ss.121-129.
- Esnaola, I., Rodríguez, A., & Goñi, A. (2010). Body dissatisfaction and perceived sociocultural pressures: Gender and age differences. *Salud mental*, 33(1). ss.21-29.
- Griffiths, S., Hay, P., Mitchison, D., Mond, J. M., McLean, S. A., Rodgers, B., & Paxton, S. J. (2016). Sex differences in the relationships between body dissatisfaction, quality of life and psychological distress. *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, 40(6). ss.518-522.
- Güler, K. (2015). *Beden imajının üniversite öğrencilerinde yaşam doyumu ve umutsuzluk üzerine etkisi*. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Güler, K. (2020). *Kadınlarda toplumsal cinsiyet rolleri ile erken dönem uyum bozucu şemalar, başa çıkma biçimleri ve beden imgesi baş etme stratejilerinin ilişkisi*. Doğu Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü Doktora Tezi.

- Güneş, İ. (2009). *Medyada yer alan kadın bedeni imgeleri ve kadınlarda beden imgesi hoşnutsuzluğu*. Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Haspolat, N. K. ve Kağan, M. (2017). Sosyal fobinin yordayıcıları olarak beden imajı ve benlik saygısı. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2). ss.139-152.
- İsmail, M. (2018). *Mutluluğun yordayıcısı olarak cinsel benlik şeması ve sosyal görünüş kaygısı*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Kaplan, S. J., Pelcovitz, D., & Labruna, V. (1999). Child and adolescent abuse and neglect research: A review of the past 10 years. Part I: Physical and emotional abuse and neglect. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 38(10). ss.1214-1222.
- Karaşar, B., & Öğülmüş, S. (2016). Üniversite öğrencilerinde sosyal onay ihtiyacının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(2). ss.469-495.
- Kırat, M. N. (2019). *Ergenlerde sanal zorbalık beden imgesi ve duygusal zekâ arasındaki yordayıcı ilişki*. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Koç, M. (2004). Gelişim psikolojisi açısından ergenlik dönemi ve genel özellikleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17. ss.231-256.
- Koff, E., & Sangani, P. (1997). Effects of coping style and negative body image on eating disturbance. *International Journal of Eating Disorders*, 22(1). ss.51-56.
- Kourt, R. (2011). *18-24 yaş arası üniversite öğrencilerinde çocukluk çağı travmalarının dissosiyatif yaşantılar ve suçluluk-utanç duyguları ile ilişkisinin incelenmesi*. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Kozan, H. İ. Ö., & Hamarta, E. (2017). Beliren Yetişkinlikte Beden İmgesi: Bağlanma ve Sosyal Görünüş Kaygısının Rolü Body Image in Emerging Adulthood: The Role of Attachment and Social Appearance Anxiety. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(48). ss.63-81.
- McCabe, M. P., Ricciardelli, L. A., & Finemore, J. (2002). The role of puberty, media and popularity with peers on strategies to increase

weight, decrease weight and increase muscle tone among adolescent boys and girls. *Journal of Psychosomatic Research*, 52(3). ss.145-153.

Muth, J. L. ve Cash, T. F. (1997). Body-image attitudes: what difference does gender make? *Journal of Applied Social Psychology*, 27(16). ss.1438-1452.

Örsel, S., Karadağ, H., Kahiloğulları, A. K., & Aktaş, E. A. (2011). Psikiyatri hastalarında çocukluk çağı travmalarının sıklığı ve psikopatoloji ile ilişkisi. *Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 12(2). ss.130-136.

Özteke, H. İ., (2015). *Bağlanma, eş seçiminde sınırlandırıcı inançlar ve beden imgesi baş etme stratejilerinin romantik ilişkilerde mükemmeliyetçiliği yordaması*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi.

Öztuna, D., Elhan, A. H., & Tüccar, E. (2006). Investigation of four different normality tests in terms of type 1 error rate and power under different distributions. *Turkish Journal of Medical Sciences*, 36(3). ss.171-176.

Pelendecioğlu, B., & Bulut, S. (2009). Çocuğa yönelik aile içi fiziksel istismar. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1). ss.50-62.

Polat, O. (2016). Şiddet. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(1). ss.15-34.

Taner, Y., & Gökler, B. (2004). Çocuk istismarı ve ihmali: Psikiyatrik yönleri. *Acta Medica*, 35(2). ss.82-86.

Tortamış, B. (2009). *Sığınma evinde kalan kadınlarda şiddet öyküsü açısından travma sonrası stres bozukluğu, benlik saygısı ve beden algısının değerlendirilmesi*. İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Tunç, P. (2019). Üniversite Öğrencilerinde Çocukluk Çağı Travması ve Yeme Tutumları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 11(1). ss.203-219.

Uğurlu, Z., & Gülsen, İ. (2014). Çocuk hakları ve hukuki bağlamda çocuğun ihmali ve istismardan korunması. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(2). ss.1-24.

Zoroğlu, S. S., Tüzün, Ü., Şar, V., Öztürk, M., Kora, M. E., & Alyanak, B. (2001). Çocukluk dönemi istismar ve ihmalinin olası sonuçları. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2(2). ss.69-78.

Extended Abstract

Body image is influenced by factors such as gender, age, ethnicity, and culture, which evolve over time and shape people's self-perceptions. It is molded by elements such as a person's physical qualities, society's view of these characteristics, the family's approach, and the media's sense of beauty. Depression, low self-esteem, and social anxiety can all be sign of a negative body image.

These are the results of traumatic experiences in childhood that shape one's body image. And certain childhood experiences can hurt children and affect their adulthood. Anxiety disorder, dissociation, depression, fear, and somatization are all possible outcomes of these impacts. As a result, understanding the types of coping methods performed by persons who have a negative body image can help to protect the person's mental health.

The strategies used by the individual to cope with negative body image are "Appearance Fixing," "Positive Rational Acceptance," and "Avoidance," according to the "Body Image Coping Strategies Scale."

The appearance-fixing method is characterized as hiding or changing the features of an individual's look that he/she believes are flawed. They can spend a significant amount of time hiding and changing their appearance. People who use the avoidance method avoid talking about their bodies and try to hide them. The positive rational acceptance method is more functional than the other strategies, and it encourages people to have a good attitude about their bodies.

When a child is neglected, abused, or witnesses a horrific event, they can develop childhood traumas. In this circumstance, it would be helpful to define child abuse and neglect in order to better understand the horrific conditions that result from child abuse and neglect.

In abuse, there is a pattern that is repeated and intentional. The physical, mental, and psychological wellbeing of the child is damaged. Child neglect is just as important as abuse. When a caregiver fails to perform their responsibilities, the child may be neglected. In general, passive behaviors are included in neglect, while active behaviors are included in abuse.

Method

Research Model

In this study relational screening model was used. The relational screening model is defined as the model used to learn the existence and degree of the relationship between at least two variables.

Purpose of the Study

In this study, it was aimed to examine the relationship between body image coping strategies and childhood traumas.

Study Sample

The study's sample consists of 325 adult volunteers over the age of 18. Simple random sampling method was used in the study. All participants participated in the research on a voluntary basis.

Data Collection Tools

In the study, besides to the Body Image Coping Strategies Scale (BICSI) and Childhood Trauma Scale (CTQ), the sociodemographic form was used to ask about gender, age, education level, marital status, number of siblings and sibling ranking.

Data Analysis

The Kolmogorov-Smirnov test was used to see if the data had a normal distribution, and it was discovered that it did not. The Mann-Whitney U test was used in two-group comparisons because the data from the study did not have a normal distribution. The Kruskal Wallis-H test was used to analyze the difference between the non-parametric multigroup in comparison of quantitative data. The relationship between dependent and independent variables of the study was tested with Spearman Correlation Analysis.

Discussion

In the BICSI findings, a weak and negative relationship was found between the sub-dimension of appearance fixing and age, number of siblings and sibling rank. However, there was no evidence of a relationship between appearance-fixing and gender. Only the sub-dimension of appearance fixing was found to have a significant relationship with marital status and singles got higher scores than married ones. A positive significant relationship was found between CTQ scores and the number of siblings. Considering the level of significance between the gender variable and CTQ, the scores obtained from the physical abuse and physical neglect sub-dimensions differs significantly according to gender and it is seems that men gets higher scores than women. The emotional abuse and physical abuse sub-dimensions differed according to marital status, and single people scored higher than married people according to the marital status variable.

Examining the relationship between BICSI and CTQ, a positive correlation was found between the sub-dimensions of appearance fixing and avoidance with all CTQ sub-dimensions. A negative correlation was found between the positive rational acceptance sub-dimension and all CTQ sub-dimensions.

Conclusion

As a result, traumatic life experiences such as neglect and abuse in childhood can have an impact on body image in the later years of an individual's life. These traumatic life experiences, which may lead to negative perceptions of one's looks or attempts to avoid them, can also impede an individual from having realistic body image approaches.

GLOBAL CORRUPTION INDEXES: A CRITICAL OVERVIEW

Yusuf PUSTU* & Abdul Malik ABDULAI** & Murat İNCE***

Abstract

Concerns about corruption have prompted organizations such as Transparency International, the World Bank, and Freedom House to develop some key indicators using a variety of methods, as well as other equally important indicators. The construction of indexes, on the other hand, differs, posing concerns about the global corruption indices' implementations and challenges. This study examines whether these indices are effective and useful and elaborates on some discussions about them. In this context, the World Bank, Corruption Index, Freedom House and Transparency International indicators are subjected to a comprehensive review of how they work, their methodologies, sources of financing, reporting frequencies, motivations and global reach. In this study, special attention is paid to Measurement of Corruption, Utilization of Corruption Indices and Challenges of Global Corruption Indices. The paper concludes that despite the challenge of measuring corruption, it still is a reality with negative impact on different countries. While international measures of corruption may contribute positively to the welfare and democracy level of some countries, they can have extremely negative consequences for others as well. Although they are seen as a useful framework that opens the door to a global awareness, the political spirit behind the corruption assessments should never be overlooked.

Keywords: Global Corruption Indexes, Measurement of Corruption, Utilization of Corruption Indices, Anti-Corruption.

KÜRESEL YOLSUZLUK ENDEKSLERİ: ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME

Öz

Yolsuzlukla ilgili endişeler; Uluslararası Şeffaflık Örgütü, Dünya Bankası ve Freedom House gibi kuruluşları, çeşitli yöntemlerin yanı sıra eşit derecede önemli diğer bazı göstergeleri kullanarak temel bazı göstergeler geliştirmeye sevk etmiştir. Bununla birlikte endekslerin yapısı farklılık göstermekte ve küresel yolsuzluk

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ypuustu@yahoo.com , <https://orcid.org/0000-0003-2578-3200>.

** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, deenaso89@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1785-3758>

*** Dr., T.C. Sayıştay Başkanlığı, muratince@sayistay.gov.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1519-0321>

endekslerinin uygulamaları ve zorlukları hakkında endişeler yaratmaktadır. Bu çalışma, söz konusu endekslerin etkili ve kullanışlı olup olmadığını incelemekte ve endeksler etrafındaki bazı tartışmalara yer vermektedir. Bu çerçevede, Dünya Bankası, Yolsuzluk Endeksi, Freedom House ve Uluslararası Şeffaflık göstergelerinin, nasıl çalıştıkları, metodolojileri, finansman kaynakları, raporlama sıklıkları, motivasyonları ve küresel erişimleri kapsamlı bir incelemeye tabi tutulmaktadır. Çalışmada; Yolsuzluk Ölçümü, Yolsuzluk Endekslerinin Kullanımı ve Küresel Yolsuzluk Endekslerinin Zorlukları konularına özel bir önem atfedilmiştir. Çalışma, yolsuzluğun ölçülmesindeki zorluklara rağmen, bunun hala farklı ülkeler üzerinde olumsuz etkileri olan bir gerçek olduğu sonucuna varmaktadır. Uluslararası yolsuzluk önlemleri bazı ülkelerin refah ve demokrasi düzeyine olumlu katkıda bulunurken, diğerleri için de son derece olumsuz sonuçlar doğurabilir. Her ne kadar küresel bir bilinçle kapı aralayan faydalı bir çerçeve olarak görülse de yolsuzluk değerlendirmelerinin arkasındaki politik ruh asla gözden kaçırılmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Yolsuzluk Endeksleri, Yolsuzluk Ölçümü, Yolsuzluk Endekslerinin Kullanımı, Yolsuzlukla Mücadele.

Introduction

Corruption has changed from a largely national and regional concern to a global revolutionary force epidemic. The social backlash against corruption, like a firestorm, has erupted through the global political system in less than a decade (Glenn et al, 1997 cited in Newell, 2018). Corruption is a dynamic social, political and economic phenomenon which is widespread to varying degrees in all states (Rohwer, 2009). Most governments and top-level officials have fallen as a result of corruption scandals. Notably, Mexico in 1997, fired the top law drug-enforcement officer for taking bribes and subsequently shut down the department because of corruption; the Leader of Ukraine waged a war on corruption once again; PM Li Peng of China complained that his country had been losing ground in its corruption battle; Endemic corruption was declared by South Korean President Kim Young; Anatoly Kulikov, the Russian Interior Minister vowed to fight corruption and the “gray economy”; The electorate of Pakistan, disillusioned by perceptions of widespread corruption, remained in droves away from the elections and Washington public schools were suspected to be fraught of nepotism and cronyism. Corruption scandals have also led to the decline in government effectiveness in India, Italy, Brazil, and Ecuador in recent years. The long-established ruling parties have been weakened, including the Liberal Democratic Party of Japan and the Mexican Institutional Revolutionary Party. The number, range and relevance of corruption cases in countries indicates both the complexity of this problem and its seriousness as a global problem. When corruption is endemic and unchecked, it thwarts economic growth and threatens democratic authority. Less pervasive forms result in wasted resources, greater resource sharing disparity, less electoral competitiveness, and greater government mistrust. Creating and leveraging high-level political bribery resources often raises government expenditures, distorts the distribution of government

spending, and can dangerously decrease the efficiency of infrastructure (Elliott, 2002).

As part of the global effort to curb corruption, the need for international anti-corruption regulation in transnational business activities has been discussed by the UN; however, beyond the development studies, agreements and guidelines, no attempt has been made to harmonize regulatory and anti-corruption policies. There has been a surge of interest in the development and implementation of governance metrics over the past three decades: Now there are about 140 user-accessible collections of governance metrics, containing practically thousands of individual indicators (Arndt & Oman, 2006). Over the last decade, the number of metrics based on evaluating corruption has increased exponentially. They vary from some of the more developed and commonly used measures such as the Corruption Perceptions Index (CPI) of Transparency International (TI) and the World Bank's Worldwide Governance Indicators (WGI) to a more modern generation of assessment and appraisal instruments such as the Global Corruption Barometer of TI and the Global Integrity Index of Global Integrity. The Corruption Perceptions Index (CPI), released by Transparency International every year, is by far the most popular index of this kind (TI) (UNDP, 2008).

The indices mentioned above are quantitative aggregates and the main goals behind the indicators are to raise public awareness, to enable statistical analysis to better understand and resolve the problem, and to support governments in their efforts to fight corruption. These corruption indexes face major challenges and raise special concern about their relevance for most countries around the world (Kolstad, Fritz and O'Neil, 2008). Although wide-ranging measures are useful to educate policy discourse and to allow quantitative analysis into the causal chains of corruption, they alone are not adequate to inform donors of their organizational practices in the field of governance and anti-corruption. More comprehensive qualitative knowledge is therefore required, both to assist with the validation of quantitative indices and, more specifically, to support particular anti-corruption operations.

So far, however, the qualitative evidence required to advise organizational work has remained scarcer. To date, there are few mechanisms available to gather such data in a comprehensive manner. Fact-based indexes, such as the Global Integrity Index, in particular, may come to conclusions that are very distinct from 'perception-based' tests. Perception-based indices are better at capturing 'how things really work'; in this sense, fact-based tests can be deceptive since they are overly oriented on the structured administrative setting world (Kolstad, Fritz and O'Neil, 2008).

Again, the wide definition of corruption is one concern in the measurement of aggregated corruption indices. What the corruption indexes really tell us is uncertain since the forms of corruption and their importance differ from country to country (Thompson and Shah, 2008, 8). According to Transparency International, the initial goal of the perception-based indicator is to raise awareness of corruption and to provide clearer evidence for

researchers to examine the causes and effects of corruption (Knack, 2006, 16). The concern is that multiple types of corruption are present. In addition to the problem that it is not really clear what actually determines any of the various indicators used in the aggregated indexes, there is the problem that different forms of corruption are calculated by these different indicators. The Country Policy and Institutional Assessment of the World Bank, for example, questions about inadequate investigations, conflicts of interest, initiatives skewed against limited interests, corruption-affected policies and public services redirected to private benefit, while the World Economic Forum asks about the volume of bribes charged (Lambsdorff, 2008). Therefore, since sources measuring two various facets of corruption are averaged together, it is unclear what precisely the CPI and WGI are measuring.

It is against this backdrop that this paper aims to discuss the effectiveness of these indexes, through elaborating on some controversies around them. The paper is developed into five sections; the first part reflects on the general problem of corruption globally then the emergence of national and international corruption index lists. The second part discusses Corruption indices and the actors involved, the third part explores Measurement of corruption by these corruption indicators, the fourth and fifth part examine Utilization of Corruption Indices and the global challenges respectively.

1. ANTI-CORRUPTION EFFORTS AROUND THE WORLD

Fighting corruption has become one of the dominant international themes in today's world. The perception of corruption as a problem at the center of both national and transnational networks of political relations has led to an increase in global consciousness and awareness in this area. Corruption, which is accepted as a transnational crime with the 8th article of the United Nations Convention Against Transnational Organized Crime, signed by many countries, constitutes one of the main agenda items of today's international society. Again in this context, the Conference of States Parties to the United Nations Convention on Anti-Corruption (COSP), established by Article 63 of the United Nations Convention against Corruption, is an important policy guide to the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) for the development and implementation of anti-corruption activities, which continues its activities as an international decision-making body (UNCAC, 2020). One of the important developments observed in this field is that, as a product of the awareness and struggle understanding at the UN level, supreme audit institutions have also started to take an active role in the fight against corruption in the national and international arena. The fight against corruption is not within the direct mandate and jurisdiction of SAIs. However, the fact that the main purpose of SAIs, the duty of auditing the revenues and expenditures of the state, also has a critical effect in detecting and deterring corruption in the public sector, has become a global theme that is increasingly emphasized in the international arena.

The concept of corruption, which has become one of the popular topics of global politics, cannot be handled independently of the globalization process with its economic, cultural and political aspects. With globalization, corruption has rapidly moved away from being a national and generally cultural problem and has started to come to the fore as an economic, political and global problem. "There are many factors that have led to the emergence of this trend and are largely linked to the globalization process. First of all, the globalization process has changed or diversified the parties that lead to corruption activities. When the corruption activities between individuals, companies and government institutions at the national level reached a global scale, it started to occur between individuals, firms, non-governmental organizations, international financial institutions, multinational companies, non-governmental organizations and states. Cross-border illegal activities, terrorist financing, mafia and money laundering help to internationalize this problem. The involvement of multinational companies in economic activities all over the world and the internationalization of economic activities on a wider scale have increased global competition and increased the demands of such companies affected by corruption to put pressure on the countries where corruption is present" (Aktan, 2019:2).

Undoubtedly, the worldwide movement in favor of increased accountability reflects a growing democratic assertiveness in the world. As a result of this, we witness an increased community participation in today's policymaking processes. However, we should also note that this fact brings additional burdens and aporias on the issue of corruption as well. In the analysis of the definition, nature and effectiveness of the international corruption indices, which we will discuss below, it should be kept in mind that corruption assessments have political implications and can be used as a very effective intervention instrument in global power struggles.

2. CORRUPTION INDICES, WHICH ACTORS ARE INVOLVED

An overview of selected international indexes of corruption is given in this section. Three main indexes; namely, the Transparency International's Corruption Perceptions Index (CPI), the World Bank's Worldwide Governance Indicators, and Freedom House Nations in Transit Index.

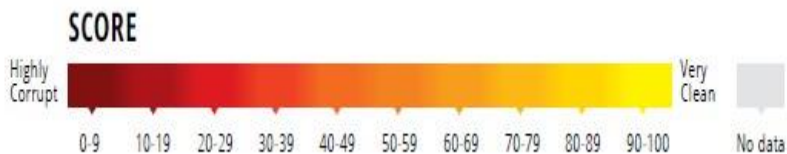
2.1. Transparency International's Corruption Perceptions Index (CPI)

The Transparency International is a transnational advocacy network established in 1993. Its core objective is to "To curb corruption by mobilizing a global coalition to promote and strengthen international and national integrity systems." TI aims to do so by enabling policymakers to create and enforce successful anti-corruption programmes, regulations, and policies. Its emphasis at this point is to improve the openness and accountability of government activities, in particular government procurement, and to shift the

moral and ethical mindset of the public. Organizationally, TI comprises of a global secretariat in Berlin and an ever-expanding number of national chapters-from about 50 in 1995 to over 100 in 2000. National chapters of TI also form partnerships with other NGOs, such as churches and human rights groups, whose aims coincide with it. To optimize funding from multiple actors, TI emphasizes rather different facets of corruption. Second, TI describes its goal as one of steadily reforming national and international processes to make them more accountable and less corruption-friendly. It is far from disclosing specific instances of corruption. It is far from disclosing specific instances of corruption. National chapters are encouraged to observe TP guiding principles of non-investigative work and freedom from political agendas of government, commerce, and partisanship. Thus, TI appears not to be seen as threatening any country, company, or individual. They exchange data and experience with governmental anti-corruption agencies and education organizations in place. Providing such information to the public is a significant component of TFs policy to shift attitudes against corruption (Wang and Rosenau, 2001).

The most noticeable undertaking of TI is probably its Corruption Perception Index (CPI). The CPI is not an objective measurement of corruption in different countries, as TI is careful to point out. It is a “composite index”, a survey of polling, drawing on data related to corruption from analyst and industry studies performed by a range of credible and reliable organizations (Kubik and Linch, 2013:304). According to analysts and business people, the CPI evaluates 180 countries and territories by their alleged rate of public sector abuse. A scale of zero to 100 is used, where zero is incredibly corrupt and 100 is very clean. (Transparency International, 2020).

Chart 1. Transparency International’s Corruption Perceptions Index



Source: *Corruption Perception Index (CPI) (2019).*

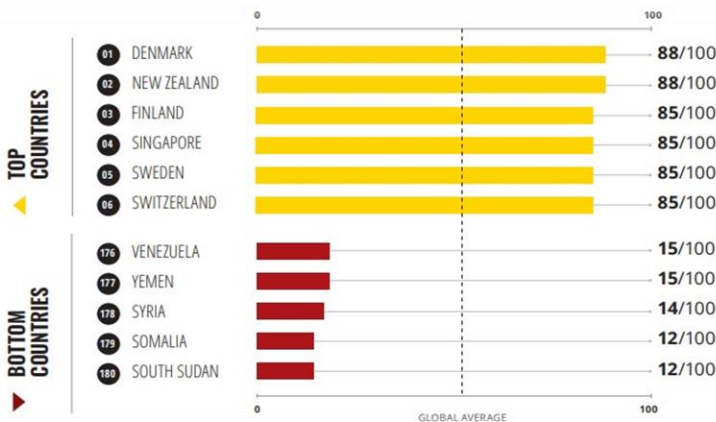
Some major changes were made to the methodology in 2012, after a thorough evaluation process. The method used to combine multiple data sources has been streamlined and now contains only data from each data source for one year. Crucially, this approach would make it easier to measure scores over time, which was generally not methodologically feasible. From 2012 onwards, year on year correlations would be possible.

For measuring the CPI, the following steps are followed:

- a. Choose sources of data: The CPI is an aggregate metric that draws together information from a range of outlets. To qualify as a source for the Corruption Perceptions Index, each data source needs to meet the following criteria:
 - Quantifies public sector corruption perceptions,
 - Based on a reliable and effective methodology that grades and rates several states on the same scale,
 - Performed and expected to be conducted periodically by a reputable organization,
 - Enable ample difference in scores to differentiate between nations.
- b. Standardize data sources on a 0-100 scale where a 0 is equivalent to the highest perceived corruption level and a 100 is equal to the lowest perceived corruption level. This is achieved by subtracting and dividing the mean of the data set by the standard deviation which resulting in z-scores, which are then calibrated to have an average of about 45 and a standard deviation of about 20 so that the data set matches the 0-100 range of the CPI.
- c. Compute the average: For a nation or region to be included in the CPI, the state must be assessed by a minimum of 3 sources. The CPI score of a nation is then determined as the average of all the available standardized scores for that country.

Report the uncertainty measurement: The CPI is supplemented by a standardized score-related error and confidence interval, which captures the difference in the scores of available data sources for that country/Territory (Transparency International, 2012).

Chart 2. Corruption Perception Index



Source: Corruption Perception Index (2020).

2.2. World Bank's Worldwide Governance Indicators: Control of Corruption

Six governance metrics have been developed by the World Bank Institute and the Research Development of the World Bank since 1996. Corruption regulation, assessing the perception of corruption, are the six aspects of governance. The World Bank Institute began a long-standing study initiative on Governance Indicators in the late 1990s (Apaza, 2009). Virtually no globally equivalent transparency or corruption measures existed at the time (IBRD/World Bank, 2006). Since 1996, with the assistance of Pablo Zoido-Lobaton and Massimo Mastruzzi, Daniel Kaufman and Aart Kraay have been creating six Worldwide Indicators (WGI) governance indicators, which are now available every two years since 1996 and every five years between 2002 and 2006. The sources are chosen to represent individuals, business owners, researchers, and specialists from the public, corporate, and non-governmental sectors from around the world, and the standard methodology is adopted (World Bank, 2011). The WGI data itself is a composite index of data organized by an aggregation method. Since 1996, the WGI has reached more than two hundred countries and territories, evaluating six governance dimensions: “voice and accountability, political stability and absence of violence/terrorism, effectiveness of government, regulatory quality, rule of law, and corruption control” (Kaufmann, D., Kraay, A. and Mastruzzi, M. (2011).

In their Worldwide Governance Indicators (WGI) initiative, researchers at the World Bank followed the basic methodology of the TI CPI, but tried to improve it in many ways (Kaufmann et al. 1999 cited in Rohwer, 2009). Over the period 1996 to 2008, this project publishes aggregate and individual governance metrics for 212 countries and territories. The aggregate indicators combine the views of a large number of respondents in industrial and developing countries from companies, citizens and expert surveys. The aggregate metrics blend the opinions of a broad number of respondents in developed and developing countries from companies, residents and expert polls. A wide number of survey institutes, think tanks, non-governmental organisations, and multinational organizations build on the individual data sources underlying the composite metrics. The World Bank began by compiling current awareness metrics to generate one of the six elements, such as Control of Corruption. They used only those perception indexes which contain, from their point of view, useful information for evaluating the quality of corruption control in different countries. The Control of Corruption indicator applies to 25 outlets with 40 indicators in the 2009 version of WGI. The World Bank uses an “Unobserved Component Model (UCM) to aggregate the various responses to six broad clusters” (Kaufmann et al. 2009:98; Arndt and Oman 2006). This particular model is used to take into account the fact that corruption is not detectable on its own, and only by aggregating the scores from given measures can one estimate it. The aggregation of the various sources used takes place more specifically in 5 stages:

- In the Control of Corruption cluster, all indicators from the same source are merged into a single indicator. In order to generate a single source number, the World Bank uses a plain, un-weighted average of all the existing indicators that it uses from a source. As a consequence, in the Control of Corruption cluster, we have as many metrics as sources.
- In order to assess whether the source encompasses a broad enough number of countries in various income groups and regions to identify representative sources, each of the developed indicators has now been rescaled. For the Control of Corruption composite measure, nine out of the 25 sources used in 2009 are listed as representative.
- The World Bank aggregates these representative references into a Regulation of Corruption preliminary composite measure. Based on the frequency of their correlation with one another, the multiple representative sources are weighted. More specifically, the weight applied to the numbers from each source is inversely proportional to its error variance compared to the other sources used to create the indicator, so that the smaller the expected error variance of the source is and the greater the weight is, the more similarly the numbers from one source correspond with those of other sources.
- In order to achieve estimates of the error variances of these sources (i.e., the other 16 sources used to derive the Control of Corruption composite indicator), the World Bank regresses non-representative sources to the previously measured composite indicator. The same weighting method as in phase 3 is used here by the World Bank. Non-representative references are used since the attenuation bias imparted by the calculation error is corrected in the preliminary composite indicator projections in step 3 (Arndt and Oman 2006, 107).
- Finally, all the metrics, representative and non-representative, are built on by new indicators. Based on that, new figures for the real degree of corruption control for each nation can be determined.

Each of the composite measures is developed by Kaufmann et al. (2009) in such a way that the resulting projections of governance estimates have an average value (across countries) of zero and a standard deviation (across countries) of one. This suggests that nearly all ratings are between -2.5 and 2.5, with higher ratings leading to better performances. This methodological characteristic of the aggregate indicators also means that their scales are essentially random and that they cannot be consistently used over time to track changes in government levels (Arndt and Oman 2006, 61), but are descriptive about changes in the relative roles of individual countries over time, according to Kaufmann et al. (2009, 15). There is an expectation that global governance averages are zero in each cycle, as a convenient choice of units (Kaufmann et al. 2009, 22).

2.3. The Freedom House Nation in Transit Index

The Nations in Transit reports (NIT) compiled by Freedom House falls under the Expert Assessment category of corruption measure. The NIT is publicly accessible and publishes more information on its sources, measurement criteria and survey methods (Kubik and Linch, 2013). Freedom House is a non-governmental organisation based in the US that performs studies on democracy, democratic freedom and human rights and advocacy. Freedom House publishes articles and analyses on a variety of primary subjects pertaining to democracy, human rights and civil liberties. The offices of the company are in Washington, D.C. and the research activities are in New York City. It still has over a dozen field offices around the globe. "Freedom House's non-partisan Board of Trustees is comprised of prominent business and labour leaders, former diplomats and senior government officials, scholars, and journalists". Freedom House depends on funds from the US federal government and donations from private corporations, foundations and citizens. A large percentage of the annual budget is given by the US government. The financing for Nations in Transit comes from the US International Development Agency. "In the 29 formerly communist countries from Central Europe to Central Asia, Nations in Transit examines "democracy," analysing seven categories: "National Democratic Governance, Local Democratic Governance, Electoral Process, Independent Media, Civil Society, Judiciary Framework and Independence, and Corruption" (Freedom House, 2020).

The 2014 Country Reports in Nations in Transit adopt an essay structure that helped the writers of the study to provide a detailed overview of the progress of democratic reform in their expert country. Freedom House "provided them with guidelines for ratings and a checklist of questions covering seven categories: electoral process, civil society, independent media, national democratic governance, local democratic governance, judicial framework and independence, and corruption". In order to provide readers with more comprehensive and nuanced coverage of these two critical topics, Freedom House launched separate analysis and ratings for national democratic governance and local democratic governance beginning with the 2005 edition. The scores for all categories reflect the agreement of Freedom House, the advisers to Nations in Transit, and the writers of the study. The NIT index of corruption look at public perceptions of corruption, the business interests of top policymakers, laws on financial disclosure and conflict of interest, and the efficacy of anticorruption initiatives.

In consultation with the study authors, a panel of academic advisors, and a committee of regional expert reviewers, Freedom House has issued numerical scores in the seven categories mentioned above for all 29 states in Nations in Transit. The scores are based on a 1 to 7 scale, with 1 indicating the highest level of democratic development and 7 the lowest. A quarter-point scale accompanies the scores. Usually, minor to moderate changes involve a positive or negative change of a quarter point (0.25), while major

developments require a half point change (0.25). (0.50). More than half a point in a single year is unusual for either group to fluctuate. There are four steps in the ratings process for Nations in Transit:

- Preliminary scores are recommended by the authors of individual country studies in all seven categories covered by the review, ensuring that substantial data is presented when a score change is proposed.
- Every draft report is then submitted to a variety of regional expert reviews, who include input in the report's text on both the improvement in score and the consistency of its justification.
- The institutional advisory board of Freedom House reviews and assesses all ratings over the course of a two-day meeting.
- Report authors are given the right to challenge by more than 0.50 points any changed ranking that varies from the original.

On the basis of political purposes or laws alone, Nations in Transit does not rank states per se, nor does it rate countries. Instead, the ratings of a nation are calculated by considering the realistic impact of state and nongovernmental actors on the rights and freedoms of a person. NIT rating, which cannot be taken as absolute indicators of a country's condition, are useful in making a general evaluation of the democratic or authoritarian existence of a country. They also allow the comparative study of reforms between the countries studied and the analysis of long-term trends in a given country to be carried out Freedom House (2014).

3. MEASUREMENT OF CORRUPTION

The broad concept of corruption is one issue with measuring corruption. While the word 'corruption' generally refers to the abuse of authority by elected authorities or public employees in order to achieve personal gains, new and different meanings have arisen over the last few decades (Andvig et al, 2000; Huberts et al 2006 and Sampford, 2006). The definition of the harm involved in corruption is the basic disagreement between indicator providers: The World Bank (WB) describes corruption as the abuse of public office for private benefit (WGI, 2013). Corruption is conceptualized by Transparency International (TI) as "abuse of entrusted power" (Transparency International, 2013). The United Nations has simplified the differences relating only to "abuse of power for private gain" (UN, 2004). As a result, the biggest distinction applies to the "type of sector, public or private, affected by corruption". The meaning given by TI and Lambsdorff refers to 'the private gain measure of public power' which relates to the receiving of money or valued properties, but may also include power or status increases' (Lambsdorff, 2007). For the World Bank, corruption includes "both petty and grand forms of corruption, as well as the 'capture' of the state by elites and private interests" (WGI, 2013). "what counts as corruption in one part of the world, is understood similarly elsewhere".

What the corruption indexes really tell us remains uncertain since the forms of corruption and their importance differ from one country to another (Thompson and Shah, 2008: 8). The initial goal of their perception-based metric, according to TI, was to raise awareness of corruption and provide researchers with better data to examine the causes and effects of corruption (Knack, 2006, 16). According to Thompson and Shah (2005: 7), the extent of corruption in a country may depend on the frequency of corrupt acts, the number of bribes paid or the benefits generated by contractors through corruption. As indicated by Andvig et al. (2000), “Bribery, embezzlement, fraud, and bribery” are the four main categories of corruption.

- Bribery is understood in a corrupt arrangement as the reward (in money or kind) that is given or taken. Kickbacks, commercial transactions, and pay-offs are all words that can be used to describe bribery. These are all forms of bribes concerning the payment of money or favors to private-sector workers, government officers, and legislators.
- Extortion is the use of intimidation, abuse or threatening to use force to obtain money and other services.
- Embezzlement is abuse of resources, e.g., when disloyal workers loot from their bosses, from persons who are responsible for handling them. From a purely legal standpoint, it is not called corruption, but it is used in a wider definition.
- It includes the exploitation or fabrication by public officials of information, evidence and knowledge for their own benefit.

Another way to categorize various kinds of corruption is to split it into petty and grand corruption. On the one hand, petty corruption is characterized as corruption that exists on a daily basis in the street. It happens as people communicate with low-to-mid-level government officials in situations such as hospitals, schools, police forces, and other bureaucratic bodies. The amount of money involved is limited, and it mainly involves people (and disproportionately the poor; UNDP 2008, 8). Grand corruption, on the other hand, takes place at the conclusion of policy formulation in politics. It applies to the extent at which it happens (where laws and regulations can be affected unfairly), rather than the amount of money involved. Normally, the forms of transactions that attract great corruption are broad in scale. Great corruption is often used to synonymize political corruption.

In addition to the problem that it is not really clear what actually determines any of the various indicators used in the aggregated indexes, there is the problem that different forms of corruption are calculated by these different indicators. The World Bank's Country Policy and Structural Evaluation, for example, inquire about ineffective audits, conflicts of interest, policies that favour limited interests, policies impacted by corruption, and public services manipulated for private benefit, while the World Economic Forum inquire about the amount of bribes charged (Lambdsorff, 2008). Therefore, since sources measuring such various facets of corruption are

averaged together, it is not clear what precisely for instance, the CPI and WGI are measuring. Depending on the scale used by the various corruption index, a country is considered to be corrupt by the number obtained during the survey. For example; on a CPI's scale of zero to 100, a country that obtains zero is incredibly corrupt and 100 is very clean. On the WGI scores lie between - 2.5 and 2.5, with higher scores corresponding to better outcomes. On a NIT scale of 1 to 7, country with 1 is considered being clean, and 7 the most corrupt.

4. UTILIZATION OF CORRUPTION INDICES

4.1. Governments Reactions

The report or publications from the corruption indices discussed have yielded countries' reactions in terms of policy-making, acceptance or rejections of such reports from countries unsatisfied with their positions on the various corruption indicators. For instance, the annual publication of the CPI by TI creates a lot of media interest, drawing public attention to the corruption issue, as well as to TI itself. Understandably, low ranking (meaning considered to be corrupt) governments of states are critical of TI. Cameroon's government released a statement firmly criticizing the ranking. Also, Argentina's President Menem, who ranked sixty-first out of eight-five nations, also dismissed the TIs Ranking, saying that the results were politically driven. Governments all over the world, whether they like it or not, pay heed to the rankings. All the corruption initiatives were particularly sensitive to the suspicion and hostility of developing countries towards foreign imposition. "For Prime Minister Mahathir of Malaysia argues that "if you sell them, we can't take bribes. that "we can't take bribes unless you offer them." In reaction, Eigen released a caution against concentrating in the developing world on corruption: "Corruption is perceived to be greatest there, but I urge the public to recognize that a large share of the corruption is the explicit product of multinational corporations, headquartered in the leading industrialized countries, using massive bribery and kickbacks to buy contracts in the developing world and the countries in transition" (Eigen, 2005). TI is currently working on a bribery-propensity index to assess which countries have "bribe-paying companies" (Wang, and Rosenau, 2001).

4.2. Policy-Making and Political Implications of Corruption Measurement

An assumption of the corruption model, which is linked to the notion of the central importance of calculation, is the conviction that the measurement of corruption, among other governance metrics, can be converted into policy. Their role is to guide the successful creation and evaluation of policies. As Weber (2007: 45) argued, "Corruption measures" are fundamentally policy instruments. Their role is to guide the successful creation and evaluation of policies. Undoubtedly, the CPI has contributed to

putting corruption on the global agenda, generating pressure across countries for change and shaping the actions of states, companies, civil society groups and mass media (Eigen, 2005; Financial Times, 2004; Transparency International, 2006). The relationship between measurement and policy formulation can be seen in stages: measurements create stimuli and inform policies globally, national political leadership is then convinced to enact policies, and these policies are reformed in the institutional structures (the rules of the game). The concept specifically expects compliance with the suggested policies to lead to a better record in the current ranks, indexes and corruption indicators for these countries. Rose-Ackerman (1999) and Kaufman (1997) outline government changes that have been motivated or triggered by corruption indices as a result of the relatively high profile of such indices to minimize perceived corruption. Kaufman's findings include the implementation of total liberalization through legislative changes; macroeconomic deregulation; tax, administration, and expenditure reform; structural reform; regulatory reform; and reform of the public service, including an enhanced pay structure with sufficient wage benefits and enforceable punishments for malfeasance. Recommendations by Rose-Ackerman to eliminate benefits and raise costs for corrupt behaviour include the abolition of anti-corruption programs; privatization; public program reform; regulatory reform; regulation of anti-corruption regulations and procurement processes. Some of these reforms have in many ways worked. Examples of their success are the Czech Republic and other pioneers of the post-communist change. The anti-corruption policy of the Fox administration in Mexico was focused on the country's success in the CPI (Weber, 2007). The pledge by South Korea to achieve a top-ten spot by 2007, after being ranked 50 in 2003 (Financial Times, 2004), is the signal value given to the ranking. In reality, Korea made a huge leap in the 2005 CPI (from 47 in 2004 to 40 in 2005), and TI Korea and the Korea Independent Commission Against Corruption hailed this achievement (KICAC) (Wang and Rosenau, 2001).

4.3. Institutional Innovativeness

The effectiveness of the Corruption Indices is attributed to its potential to include creative systemic frameworks to help tackle corruption. As TI has learned, the North, for example, is a significant center of opposition to the anti-corruption campaign. Although it is in the interests of many northern firms not to have to pay bribes, they believe that if they fail to pay bribes, their rivals will get contracts and jobs. This is a common example of the "Prisoners Dilemma". The model of "islands of integrity" by TI gives a valuable response to this problem. This model is meant to eliminate corruption in a single market with few rivals. Abuse with a small range of rivals in a single market. It is most important to major capital programs funded by the government, in which corruption has become the most severe. The model has been used in a few Latin American programs since its introduction in 1993. It has recently been approved by a number of African national and local governments. The model

is now funded by the World Bank and other major developed-country corporations. The "islands of integrity" framework was developed to assist governments and corporations in preventing corruption. It demands that all public tender applicants and the government that issues it sign a pact obliging all competitors to refrain from corrupt practices. If the deal is breached, the violators face fines such as losing their contract, being held liable for damages (to the government and competing bidders), and losing their bid security. Corrupt businesses will also be excluded from potential government enterprises. Accrediting government departments and businesses that refrain from corrupt practices is a related tool by which national chapters hope to affect government and company activities (Wang and Rosenau, 2001).

4.4. Adoption by Loan and Aid Givers

Generally, in their investment decisions, investors and foreign banks increasingly use governance measures, and the less mature the economy is, the more relevant these indicators seem to be (Arndt and Oman, 2006). According to Jens Andvig (2005), if perception indexes are used to direct donor assistance allocations to the poorest nations, this could lead to a worsening of inequalities in the private investment cycle. As a result, for developing countries in need of loans, their CPI ranking may have profound consequences. As part of an increased emphasis on fostering good governance to combat poverty and corruption, aid agencies now use the measure. Notably, TI admits that the recent decline in Bangladesh's foreign direct investment could be attributed to the country's position at the foot of the standings since 2001 (Financial Times, 2004). TI cautioned that debt relief to the world's poorest countries could be lost to corruption as all nineteen countries had serious to extreme levels of corruption in terms of their CPI scores owing to debt relief owed to the World Bank, the International Monetary Fund (IMF) and the African Development Bank. Low ratings, however, do not result in assistance being withdrawn; instead, aid should be replaced by improved funding for anti-corruption programs by recipient countries, according to TI (Financial Times, 2005). Nonetheless, it is understood that at least one donor has stopped financing a country dependent on the CPI (Arndt and Oman, 2006: 48). The Millennium Challenge Account, formed by the US government, in 2003, reported that countries invited to bid for assistance would have to show their contribution to good governance and that how the country performed on Transparency International's CPI would be an indicator used to test cases (US Info, 2004). The CPI's influence is clearly acknowledged in USAID's anti-corruption policy (USAID Frontlines, 2005).

5. CHALLENGES OF GLOBAL CORRUPTION INDICES

Although corruption indexes have yielded both policy and structural reforms across the globe, researchers over the years have raised criticism on the challenges of the indexes in measuring corruption (Malito, 2020). One major challenge agreed among scholars has been the issue of "perceived

corruption and the actual extent of corruption”. According to Maurseth (2008: 27) perceptions are expressed in perception-based indicators. As a consequence, their capacity to reflect reality is dependent on whether expectations reflect reality, and perceptions can shift more rapidly or more slowly than reality. For instance, the CPI is not, however, a tool for measuring degrees of corruption. It only measures opinions, especially of foreign business executives, and therefore may be skewed. Although it can tell us a lot about how countries compare in terms of perceived corruption, it doesn't tell us anything about corruption levels at the sub-national or sector level. Even if the Transparency International CPI is considered "hard data," it does not rigorously analyze whether variations in ranking between countries are statistically important (Transparency International 2011). In short, “the CPI is an advocacy tool par excellence, but should not be relied upon as a tool for measuring corruption, certainly not in isolation” (Rao and Marquette, 2012). In the view of Galtung (1998), “perceived value of corruption omits the ‘absolute amount of corruption’”. Others, on the other hand, believe that perception indices are overly reliant on the opinions of specific groups of business elite or experts (Andvig et al., 2000). For example, the World Bank's Control of Corruption has been criticized as biased from the perspective of business elites, who evaluate corruption based on their own political orientation (Rohwer, 2009). The CPI has also been chastised for its dubious assumption (Arndt and Oman, 2006) about the relationship between perceived and actual corruption levels (Søreide, 2006). Most factors that predict perceived corruption, such as economic development, democracy, and press freedom, do not correlate well with available measures of actual corruption experiences, which is one of the acknowledged limitations of aggregate perception data (Triesman 2007).

Another significant challenge of the global corruption indices is manifested in the fact that corruption is invisible to the naked eye. Parties of fraud, on both the giving and receiving sides, go to great lengths to keep their dealings secret from the public eye. While it is commonly believed or known that such activities exist, the concrete acts of corruption are cloaked in secrecy and vehemently denied when evidence of them is presented. Because of the covert and dispersed nature of corruption, and the challenge of measuring any success in its elimination, it's impossible for future participants to know whether or not they've made a difference; nevertheless, information is the lifeblood of any social movement. In the case of corruption, the logic of large-scale concerted action, in short, fails. Corruption frequently involves collusion between the parties involved. Unlike cases of human rights violations and environmental pollution, where one party is harmed, corruption practices benefit all parties involved. Everyone involved has a vested interest in keeping their collusion hidden (Wang and Rosenau, 2001).

It is also stated that individual data sources have disproportionate effects on the CPI and exhibit causal interrelationships within one another, as demonstrated by the findings of some of the indices, especially the CPI, which

cover 176 countries. The perception of corruption varies by region, with developed countries reporting lower levels of perceived corruption than developing countries (Budzaratragoon and Jitmaneeoj, 2020). In addition, both of the most important corruption indicators are based on an aggregation methodology: The World Bank's Control of Corruption indicator is made up of 21 different assessments and surveys, while Transparency International's CPI is calculated using 17 data sources. Even if composite indicators are effective at summarizing data, they run the risk of losing conceptual clarity (Van Dijk and Van Mierlo, 2011), because the indices may rely on non-public sources (Knack and Keefer, 1995) or obscure methodologies. Internal validity loss is significant due to the inability to ensure the independence of various sources. In fact, data that rely on the same sources for the construction of their own measures may be included in data aggregation from multiple data sources. As a result, the aggregation may not be based on independent judgments, potentially introducing bias and jeopardizing the composite indicator's "conceptual precision" (Knack, 2006).

Lastly, it should be emphasized that we are living in an increasingly internationalised world in which many privately owned commercial companies exercise more power than some individual nation states. It is extremely important how global efforts to combat corruption are affected by this. According to Jenkins, the ongoing process of globalization has introduced a range of new power-holders—such as multinational corporations and transnational social movements—that slip through the jurisdictional cracks separating national authorities, yet whose actions have a profound impact on people's lives. The influence exercised over economic policy in poor countries by such multilateral institutions as the World Bank, the International Monetary Fund, and the World Trade Organization has also reduced the autonomy of many governments, making domestic democratic accountability even more elusive (Jenkins, 2007: 137).

With the effect of globalization, today's states and public administration are being forced to "do more with less" worldwide. According to Farazmand, this may be viewed partly as a global design to set up the public sector for failure and to cause further legitimization crisis so that corporate elites can claim the entire public sector with the slogan of better management (Farazmand, 2001:437-463). In fact, the emergence of new public-holders is a serious threat for democratic governability in one respect, because these structures have the potential to deepen the legitimization crisis in modern democracies. As is known, a legitimization crisis breaks when and where we observe a decline in the confidence of an administrative/institutional function. Here the question lies: How can we legitimize one of World Bank's (politically) true (?) interventionist actions within the boundaries of national hegemony in terms of democratic governance? The rise of worldwide quasi-autonomous and independent agencies, to some extent, holds the claim to address the legitimacy crisis in nation states but we must acknowledge that they are still

parts of the problem they challenge in terms of democratic governability (Ince and Taner, 2017:4-5).

Conclusion

The challenge of corruption continues to attract the attention of policy makers and researchers from different disciplines. Corruption is seen as a major threat to good governance and growth in many societies across the world. Yet fighting corruption seems to be as difficult as identifying the practice as it comes in different forms, at different levels and different intensity. In addition, there has been a growing debate as to how or even if it is possible to measure corruption. The academic field does not seem to favour a specific approach adopted by the many corruption indices. This paper therefore sought to examine the significance and relevance of third party indices in measuring corruption. The paper selected four international indices (World Bank, Corruption Index, Freedom House, Transparency international), looked at their methodological approach and examined the challenges that elicit criticisms on their findings. Despite the opposition on the use of these indices, they are seen as very important tools that can be used to paint a snap image of a country's governance and operational risks. Proponents of these indices argue that they provide practitioners dealing with development issues with information that can allow them to formulate and identify programs by examining the level of corruption within institutions and countries. They add that the existence of these indices has catapulted discussion on corruption more seriously at the national, regional and international level.

On the other hand, opponents of these indices argue that countries that are perceived to be corrupt tend to be rigorously tested in order to prove the prevalence of corruption while countries that are perceived not to be very corrupt are not strictly examined. This concern is particularly brought up with the use of composite indicators that dominate the Transparency International Corruption Perception Index and the World Bank Corruption Control Index. Similarly, concerns are raised over which corruption index measurement is the most effective and accurate. The World Bank, Corruption Index, Freedom House, Transparency international all use different measurements and are adopted by different organisations and institutions to push for corruption and reform agenda across the world. Sometimes what constitutes corruption in one country may not be considered as corruption in another. Therefore, it is ineffective to adopt either the composite or survey indices without cross checking the findings of one indicator with the other.

The long term effect of these indices is that they have been used to exert conditions on many developing countries that are presented as corrupt, yet given that some of these indices relay purely on perception rather than quantitative and empirical evidence, these countries may end up paying an exaggerated price. This is not in any way supposed to mean that the indices are less important, in fact they are useful in many ways. What is of concern to us in this paper is that these index data are used in many ways and affect

development and political trust in different countries. Given this importance, measurement and ranking of countries based on corruption indices needs to be given the seriousness it deserves. Corruption interpretation and perception is a very fluid concept that can change from one person to another. Therefore, there is need to reevaluate corruption indices and strengthen the processes to produces more useable data.

Despite the challenge of measuring corruption, it still is a reality with damning impact on different countries. An act of evident corruption as well as any misassessment in the corruption result in reduction in investment, including Foreign Direct Investment (FDI), eventually leading to the deterioration of economic prosperity. A change in the balance of government spending away from more profitable practices and into activities that are less productive can also be associated with this. Considering that, the inequality is growing globally, and poverty is becoming more widespread, international aid efforts are also adversely affected by this process. While international measures of corruption may contribute positively to the welfare and democracy level of some countries, they can have extremely negative consequences for others as well. Although they are seen as a useful framework that opens the door to a global awareness, the political spirit behind the corruption assessments should never be overlooked.

References

- Aktan, C. C. (2019). *Yolsuzlukla Mücadele Stratejileri, Hak İş Konfederasyonu Yayınları*, Ankara
- Andersson S. and Heywood P. (2009). The Politics of Perception: Use and Abuse of Transparency International's Approach to Measuring Corruption. *Political Studies*. 57: 746-767.
- Andvig, J. C., Amundsen, O.-H. F. I., & Søreide, T., (2000, May 13). Research on Corruption. Chr. *Michelsen Institute (CMI) & Norwegian Institute of International Affairs (NUPI)*.
- Apaza, C. R. (2009). Measuring Governance and Corruption Through the Worldwide Governance Indicators: Critiques, Responses, and Ongoing Scholarly Discussion. *PS: Political Science and Politics*, 139-143.
- Arndt, C. and Oman, C. (2006). *Uses and Abuses of Governance Indicators. Development Centre of the OECD*. Paris
- Eigen, P. (2005) Statement by the Chairman of TI, 18 October 2005 [online]http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2005/statement_pe [Accessed 27th February, 2021].

- Elliott, K. A. (2002). Corruption as an International Policy Problem. *Political Corruption: Concepts and Contexts*. Taylor & Francis Publishing
- Farazmand, A. (2001), Globalization, the State and Public Administration: A Theoretical Analysis with Policy Implications for Developmental States. *Public Organization Review: A Global Journal* 1: 437-463.
- Financial Times (2004) Hazards of Charting Corruption [online]. Available from: <http://news.ft.com/cms/s/d0c8d270-2235-11d9-8c55-00000e2511c8.html> [Accessed on 26th February, 2021].
- Freedom House (2014). Methodology. https://freedomhouse.org/sites/default/files/Methodology_Proof1.pdf accessed on 26/02/2021
- Freedom House (2020). Source Description. <https://www.ecoi.net/en/source/11154.html> accessed on 26.02.2021
- Galtung, F. (1998). Criteria for sustainable corruption control. *The European Journal of Development Research*, 1, 105–128.
- Glynn, P., Kobrin, S. J., & Naim, M. (1997). The Globalization of Corruption. *Corruption and the Global Economy*, 7, 17.
- Hawken A. and Munck G. (2009) Do You Know Your Data? Measurement Validity in Corruption Research, *Working Paper, School of Public Policy*, Pepperdine University. California.
- Heywood, P. M. (2015). Measuring Corruption: Perspectives, Critiques, and Limits. *Routledge Handbook of Political Corruption*, 137-153.
- Huberts, L., Lasthuizen, K., & Peeters, C. (2006). Measuring Corruption: Exploring the Iceberg. In C. J. G. Sampford (Ed.), *Measuring Corruption*. Ashgate Publishing, Ltd.
- Ince, M., Taner, A. (2017). The Globalization and the Implications for Public Accountability: Turkey Case. *3rd International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS)*, 09-11 Nov. 2017.
- Jenkins R. (2007). The Role of Political Institutions in Promoting Accountability. *Performance Accountability and Combating Corruption*, ed. Anwar Shah, Washington, D.C., The World Bank.

- Kaufman, D. (1997). Corruption: The Facts. *Foreign Policy*. Vol.107 (summer): 114–31.
- Kaufmann, D., A. Kraay and M. Mastruzzi (2003), Governance Matters III: Governance Indicators for 1996–2002. *World Bank Policy Research Working Paper* 3106.
- Kaufmann, D., A. Kraay and M. Mastruzzi (2009). Governance Matters VIII: Aggregate and Individual Governance Indicators 1996–2008. *World Bank Policy Research Working Paper* 4978.
- Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2011). The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues1. *Hague Journal on the Rule of Law*, 3(2), 220-246.
- Kaufmann, D. A. Kraay and P. Zoido-Lobaton (1999). Aggregating Governance Indicators. *World Bank Policy Research Working Paper* 2195.
- Keck, M. E., & Sikkink, K. (1998). *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*. Cornell University Press.
- Knack, S. (2006). Measuring Corruption in Eastern Europe and Central Asia: A Critique of the Cross-Country Indicators. *World Bank Policy Research Working Paper* 3968.
- Knack, S., & Keefer, P. (1995). Institutions and Economic Performance: Cross-Country Tests Using Alternative Institutional Measures. *Economics & Politics*, 203–227.
- Kolstad, I., Fritz, V., & O’Neil, T. (2008). Corruption, Anti-Corruption Efforts and Aid: Do Donors Have the Right Approach? http://www.odi.org.uk/PPPG/politics_and_governance/publications/GAPWP3.pdf Aid.
- Kubik, J., & Linch, A. (Eds.). (2013). *Postcommunism from Within: Social Justice, Mobilization, and Hegemony* (Vol. 8). NYU Press.
- Lambsdorff, J. G. (2007). *The Institutional Economics of Corruption and Reform*. Cambridge University Press.
- Lambsdorff, J. G. (2008). The Methodology of the Corruption Perceptions Index 2008, http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2008 (accessed 2 March, 2021).

- Malito, D. (2014). Measuring Corruption Indicators and Indices. *Robert Schuman Centre for Advanced Studies Research Paper*, 13.
- Morris, S. D. (2011). Forms of Corruption. *CESifo DICE report*, 9(2), 10-14.
- Newell, J. L. (2018). Corruption in Contemporary Politics. *Manchester University Press*.
- Rao, S., & Marquette, H. (2012). Corruption Indicators in Performance Assessment Frameworks for Budget Support. *U4 Issue*. March 2012, No 1
- Rohwer, A. (2009). Measuring Corruption: A Comparison Between the Transparency International's Corruption Perceptions Index and the World Bank's Worldwide Governance Indicators. *CESifo DICE Report*, 7(3), 42-52.
- Rose-Ackerman, Susan. (1999). Corruption and Government: Causes, Consequences and Reform. *Cambridge University Press*.
- Sampford, C. J. G. (2006). Measuring Corruption. *Ashgate Publishing Company. Transparency International* (2013). Website. Available at: <http://www.transparency.org/>
- Søreide, T. (2006). Business Corruption: Incidence, Mechanisms, and Consequences. Thesis Submitted for the Degree of Dr. Oecon at the Norwegian, School of Economics and Business Administration (NHH), Bergen, Norway.
- Transparency International (2006) Frequently Asked Questions about Transparency International [online]. Available from: http://www.transparency.org/news_room/faq/faq_ti [Accessed on 26th February, 2021].
- Transparency International, (2020). Corruption Perception Index 2019. https://www.transparency.org/files/content/pages/2019_CPI_Report_EN.pdf accessed on 22.02.2021
- Transparency International, Corruption Perception Index (2012). Corruption Perceptions Index 2012: Short Methodology Note. https://www.transparency.org/files/content/pressrelease/2012_CPIShortMethodologyNote_EMBARGO_EN.pdf accessed on 22.feb.2021.

- Treisman, D. 2007. 'What Have We Learned About the Causes of Corruption from Ten Years of Cross-National Empirical Research?' *Annu. Rev. Polit. Sci.* 10: 211–44.
- United Nations. (2004). *United Nations Handbook on Practical Anti-Corruption Measures for Prosecutors and Investigators*. United Nations.
- UNCAC (United Nations Convention Against Corruption) (2004). https://www.unodc.org/documents/brussels/UN_Convention_Against_Corruption.pdf
- USAID Frontlines (2005) *Fight against Corruption Becomes Part of Foreign Aid Strategy* [online]. Available from: http://www.usaid.gov/press/frontlines/fl_jan05/develop.htm [Accessed 28 February, 2021].
- USInfo (2004) *Countries Eligible for New US Aid to be Selected in May* [online]. Available from: <http://usinfo.state.gov/ei/Archive/2004/Mar/11-340626.html> [Accessed 28 February, 2021].
- Van Der Vleuten V. and Verloo M. (2012) *Ranking and Benchmarking: New Regulatory Instruments in the Fields of Gender Equality & Politics* 40(1): 73-88.
- Van Dijk, J., & Van Mierlo, F. K. (2011). *Indicators of Corruption: Further Explorations of the Link Between Corruption and Implementation Failure in Anti-Trafficking Policies*. Working Paper, International Victimology Institute (INTERVICT), University of Tilburg, the Netherlands, 1–30.
- Wang, H., & Rosenau, J. N. (2001). *Transparency International And Corruption As an Issue of Global Governance*. *Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organizations*, 7(1), 25-49.
- Weber Abramo, C. (2007) *How Much Do Perceptions of Corruption Really Tell Us?* *Economics Discussion Papers 2007-19* [online]. Available from: <http://www.economics-ejournal.org/economics/discussionpapers> [Accessed 27 February, 2021].
- Worldwide Governance Indicators. (WGI) (2013). *Frequently Asked Questions*. Available at: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/faq.htm>.

IMPACT OF INCOME DISTRIBUTION INEQUALITY ON THE HUMAN DEVELOPMENT INDEX: PANEL DATA ANALYSIS FOR BRICS COUNTRIES*

Eylül KABAKÇI GÜNAY ** & Ferhat TOPBAŞ***

Abstract

Understanding how income inequality affects the human development index (HDI) is crucial to understand where the multidimensional poverty problem originates from. The Gini coefficient expresses income inequality and allows the comparison of income distributions between countries. This study aims to use the HDI and the Gini coefficient, which shows the income distribution inequality, to analyse Brazil, Russia, India, China, and the Republic of South Africa (BRICS countries) and thus to understand how the income distribution inequality influences the human development index values. In this context, the Gini coefficient of the BRICS countries for the period 1990-2018 was analyzed with the panel data analysis method as the independent and the HDI data as the dependent variable. In addition, the economic growth variable was added as an explanatory variable to the model. In this analysis, the Augmented Mean Group Estimator (AMG) was used because the coefficient homogeneity could not be found after the cross-section dependence and cointegration test was performed and there was a correlation between the units. As a result, it was determined that there was no statistically significant relationship between the Gini coefficient and the HDI among BRICS countries. However, country-based showed that the changes in the Gini coefficient affected HDI in Brazil and Russia. While the direction of this effect was opposite in Brazil, it was linear in Russia.

Keywords: Gini Coefficient, Human Development Index, BRICS, Augmented Average Group Estimator

GELİR DAĞILIMI EŞİTSİZLİĞİNİN İNSANİ GELİŞİME ENDEKSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BRICS ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ

Öz

Gelir eşitsizliğinin insani gelişme endeksini (İGE) nasıl etkilediğini açıklamak çok boyutlu yoksulluk sorununun nereden kaynaklandığını anlamak için çok önemlidir. Bu

* This study is derived from the oral presentation presented in 4. International 19 May Innovative Scientific Approaches Congress on 21-22 December 2020.

** Assist. Prof. İzmir Demokrasi University FEAS Department of Economics, eylul.kabakci@idu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5547-4316>.

*** Assoc.Prof., İzmir Demokrasi University FEAS Department of Economics, ferhat.topbas@idu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7576-4668>.

çalışma, Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti (BRICS) için İGE ve gelir dağılımı eşitsizliğini gösteren Gini katsayısını birlikte analiz etmeyi ve böylece gelir dağılımı eşitsizliğinin İGE'yi nasıl etkilediğini anlamayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda BRICS ülkelerinin 1990-2018 dönemi Gini katsayısı bağımsız değişken, İGE de bağımlı değişken olarak modele dahil edilmiş ve panel veri analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Ayrıca modele açıklayıcı değişken olarak ekonomik büyüme eklenmiştir. Bu analizde, yatay kesit bağımlılığı ve eşbütünlük testi yapıldıktan sonra katsayı homojenliği bulunamadığı ve birimler arasında korelasyon olduğu için katsayı tahmini için Artırılmış Ortalama Grup Tahmincisi (AMG) kullanılmıştır. Sonuç olarak BRICS ülkeleri grubunda Gini katsayısı ile İGE arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Ancak ülke bazlı analizler incelendiğinde Gini katsayısındaki değişimlerin Brezilya ve Rusya'da İGE'yi etkilediği görülmektedir. Bu etki Brezilya'da ters yönlü iken; Rusya'da doğrusaldır.

Anahtar Kelimeler: *Gini Katsayısı, İnsani Gelişme Endeksi, BRICS, Genişletilmiş Ortalama Grup Tahmincisi*

Introduction

The human development index (HDI) is an index that evaluates countries in terms of education, health, and living standards. In this respect, it is one of the research topics of development economics. HDI, which was developed by the United Nations Development Program (UNDP), has been used since 1990. The HDI values along between 0 and 1. The closer a country's HDI is to 1, the more advanced that country is in human development. Based on the definition of a good and long life, access to information and a high standard of living, the index comprises income, education, and health indicators, associates socioeconomic indicators with economic growth, and allows international comparisons to be made by monitoring the situations of developed countries and less developed countries together. However, debate continues over whether HDI can accurately measure human development.

According to the current method, HDI consists of three components. The *health* is life expectancy at birth; *the education* is measured by the mean of years of schooling for 25 years old above and expected years of schooling for children of school entering age. *The standard of living* is measured by gross national income per capita (UNDP, 2007/2008, p.356). Ranking high in the HDI is one of the primary goals of developing countries because the index is one of the development indicators.

However, maintaining the human development of countries by taking into account only these 3 components is far from providing a deep enough perspective. As we know, there are some external indicators that effects the HDI. For example, in the context of development, how that income is distributed among individuals is more essential than the income created in a country. Therefore, how HDI has changed in developing countries where income inequality is occurrent should also be examined. In this context, this study aims to reveal the relationship of HDI with the Gini coefficient and GDP growth rate and to determine the direction of the relationship for the BRICS countries. In this way, a new perspective will be

developed by evaluating the human development index and income inequality together. By understanding the Gini coefficient and whether economic growth has an impact on the human development index, policy proposals can be developed for sample countries in order to rank higher in this index.

The data were analyzed for the period between 1990-2018 for the BRICS countries by using the AMG estimator. Gini coefficient is an indicator that represents income inequality. Gini index measures the extent to which the distribution of income (or, sometimes, consumption expenditure) among individuals or households within an economy deviates from a perfectly equal distribution. Economic growth rate represents annual percentage growth rate of GDP at market prices based on constant local currency.

Besides, the major reason to select the BRICS (Brazil, Russia, India, China, and South Africa) as a sample of the study; the countries' economies are developing. As is known, economic growth is essential for development, but it is not sufficient alone. In this context, understanding how the HDI values of BRICS countries, which are countries with high economic growth rates but not fully developed yet, are affected by income inequality will contribute significantly to the literature. Relatively to the results, these countries can aim to be fairer (lower gini index) in the income distribution according to the direction of the relationship between the income distribution and the human development index.

1. LITERATURE REVIEW

When we checked out the former studies related to the scope, we came across some distinguished studies. Some studies are related with directly Gini coefficient and HDI's relationship. However, the others are related to the HDI and economic growth. Our econometric model contains both variables; and thus, we took into consideration the studies that comprise both Gini coefficients and economic growth's effects on HDI together or separately. Some of them are as follows.

Mo (2003) showed that income inequality had a considerable negative impact on GDP growth rates. The transfer channel was the most important of the routes identified by contemporary literature, whereas the human capital channel was the least essential. The direct influence of income disparity on the rate of productivity growth, on the other hand, accounted for more than 55% of the total.

Mikk (2008) examined how HDI values in Baltic countries affected the Gini index values. It was concluded that low-income inequality was associated with higher human development.

Alvan (2009) investigated the relationship between income inequality and human development in 90 countries. It was found that two factors were negatively correlated and there was causality in both directions. When human development increased (High Human Development), income distribution tended to be fairer, also when income distribution was more equal, human development tended to become higher.

Hysa (2014) examined the relationship between inequality level and human development for a group of 151 countries. The study reported a statistically significant negative relationship between Gini index and human development.

Theil (2016) applied panel analysis to estimate the effect of net income inequality on the HDI and its components in a panel of 117 countries for 1970 to 2010. In conclusion, a negative long-run effect of inequality on human development was found. Briefly, Theil claimed that income inequality led to a decreasing effect on HDI.

Parikh et al. (2018) investigated whether Gini coefficient affected HDI or not in 78 countries. They found that the Gini index predominantly had a strong positive relationship with the HDI, but more so in developed countries than in developing nations.

Ceesay et al. (2019) investigated the effect of income inequality on economic growth in the selected Western African countries for the period of 1969-2016 using panel data analysis. The result showed that poverty had a positive and statistically significant effect; openness had a negative, and also a significant effect on economic growth. Inequality and human capital had a negative effect on economic growth and were slightly statistically significant. Therefore, the result of the study was that government should focus on human capital more precisely.

Sarkodie and Adams (2020) investigated the relation between electricity access, human development index, governance, and income inequality in sub-Saharan Africa. They used data between 1990 to 2017 in sub-Saharan Africa using a non-parametric regression technique with Driscoll–Kraay standard errors. The study revealed that income inequality was found to reduce human development, claims that evidence from the study showed that income inequality reduces human development.

It is seen that, in most studies, income inequality reduces human development. When we evaluate economic growth, the variable has a positive effect on human development.

2. EMPIRICAL ANALYSIS

In this study, we used the augmented mean group estimator by Eberhardt and Teal (2010) to investigate the relationship of the HDI with the income distribution inequality and economic growth in BRICS countries which are represented by Gini coefficient and GDP growth rate, respectively. The data belonged to the period between 1990-2018.

The econometric model we use was as follows,

- $HDI = \alpha_1 + \beta_1(GINI)_t + \beta_2 (GROWTH\%)_t + \varepsilon_{it}$
- **HDI:** Human Development Index contains The *health dimension*, *the education dimension*, and *the standard of living dimension*. In the study HDI range is 0-1.
- **GINI:** Gini index the distribution of income among individuals or households within an economy that deviates from a perfectly equal

distribution. The Gini index of 0 represents perfect equality, while an index of 100 implies perfect inequality.

- **GROWTH %:** Annual percentage growth rate of GDP based on constant 2010 U.S. dollars.

2.1. Coefficient Heterogeneity

Before the panel data analysis, whether the slope coefficients have homogeneity or heterogeneity for each unit is revealed by the delta test developed by Pesaran and Yamagata (2008). Pesaran and Yamagata (2008), based on Swamy's (1970) study, proposed asymptotically normal distribution standardized distribution statistics for panel data models where unit size N and time dimension T are large. Determining the slope coefficient heterogeneity is important for choosing the most appropriate test.

Table 1. Heterogeneity Test Results

Test	Test Statistics	Prob.
$\tilde{\Delta}$	5.060	0,000
$\tilde{\Delta}_{adj}$	5.449	0,000

Created by Authors

According to the results of the present study, p-value was smaller than 0,05. Therefore, we had to reject null-hypothesis. As a result, slope coefficients were heterogeneous. It should be used as a test for considering the heterogeneity. Thus, we preferred a test that considers slope heterogeneity.

2.2. Cross Section Dependence Test

The test of cross-sectional dependency (CD) is a requirement for estimating panel data models. Cross-section dependency is important in determining whether all series will be affected equally by a shock to the section units of the analysis. To determine whether Cross Section Dependence is among the series, Breusch-Pagan (1980) LM or Pesaran (2004) CD test can be used. Breusch-Pagan (1980) LM test can be used where if ($T > N$). Pesaran (2004) CD test can be used if both the time dimension is greater than the cross-sectional dimension and the cross-section dimension is larger than the time dimension ($T > N, N > T$). If the time dimension of the panel is smaller than the section size of the panel ($T < N$), Bias-corrected scaled LM (Baltagi, et al., 2012) test statistics can be used. For our study, the time dimension was equal to 29, and cross-section dimension was equal to 5. In short, $T = 29$, and $N = 5$. Thus, we applied Pesaran CD test. The cross-sectional dependence null hypothesis was as follows:

H_0 = No cross-section dependency. (There is no correlation between units)

H_1 = There is cross section dependency. (There is a correlation between units)

Table 2. Cross Section Dependence Test Results

Variables /TESTS	HDI p-value	GINI p-value	GROWTH p-value
Breusch Pagan LM	0,000	0,0032	0,000
Pesaran CD	0,000	0,1952	0,000
Bias Corrected Scale	0,000	0,0003	0,000

Created by Authors

Probability values are expected for Pesaran CD for Gini to be below 0.05. According to test results, the null hypothesis was rejected and an alternative hypothesis was accepted. In short, there was a cross-sectional dependency and correlation between units. Therefore, we had to use a 2nd generation unit root test that considers cross-section dependence. In this study, Pesaran (2003) was preferred as the unit root test. Investigating the cross-sectional dependency between the series in the fixed effects panel data model is a crucial step in achieving accurate results. It is very important to take this into account in the unit root and cointegration tests to make the analysis results more consistent.

2.3. Unit Root Test

Unit root tests developed for the absence of correlation between units in the literature are called first-generation tests and tests used in the presence of a correlation between units are called second-generation unit root tests. Since there was a correlation between units in the study, a second-generation unit root test was used. In this study, Pesaran (2003) was preferred as the unit root test. Pesaran (2003) introduced a simple and new process to test unit roots in dynamic panels that serially depend on correlated errors and have cross-section dependence. For this, he expanded the standard DF (or ADF) regressions with the first differences of individual series and cross-sectional averages of lag levels. When applying the Pesaran CADF-CIPS statistics to find the lag lengths for the variables, Schwarz Info Criteria (SIC) was taken into consideration.

H_0 : Unit root (Non-Stationary)

H_1 = No Unit Root (Stationary)

Table 3. Unit Root Test Results

Variables	HDI	GINI	GROWTH
Schwarz Info Criteria	-7.962513 (4 th Lag)	3.365707 (2 nd Lag)	4.998227 (3 rd Lag)
Unit Root Test Results Pesaran CD (2nd Gen)	-2,757 (0,142)	-2,744 (0,035)**	-3,004 (0,047)**

Created by Authors

2.4. Panel Cointegration Test

It is ensured that the variables used in the model are stationary in the same order. It was checked whether the error terms of the regression established with

these variables were stationary in the level values. If the error terms are stable in level values, there is cointegration between variables. To define the cointegration exists or not, we used the Westerlund cointegration test. As a result of the test, the null hypothesis was rejected. Therefore, there was cointegration between variables. The panel cointegration test was done through Westerlund (2008) test. The main feature that distinguishes this test from other cointegration tests is that all other tests are based on the prerequisite that all variables in the model should not be stationary while determining the cointegrated relationship between variables, while Westerlund (2008) works with the prerequisite that at least one variable in the model is not stationary.

- **H₀**: No Cointegration
- **H₁**: Cointegration

As we can see clearly in Table 4, p value was smaller than the 0.05. Therefore, we should reject the null hypothesis. The result was H₀ reject, the claim was cointegration for variables.

Table 4. Westerlund Cointegration Test Result

Cointegration Test	Statistics	p-value
Westerlund Cointegration Test	5.3113	0,0000

Created by Authors

2.5. Panel Causality Test

The method developed by Dumitrescu and Hurlin (2012) was used to test the existence of a causality relationship between the series. The advantages of this method are that it can consider both the cross-sectional dependency and heterogeneity between the countries, it can be used when the time (T) dimension is smaller than the cross-section size (N), and it can also produce effective results in unbalanced panel data sets (Dumitrescu & Hurlin, 2012). Another feature of the Dumitrescu and Hurlin tests is that can analyze both in the presence and absence of a cointegrated relationship. For this reason, Dumitrescu-Hurlin panel causality test was used for causality analysis in this data set where there is no cointegrated relationship.

Table 5. Dumitrescu-Hurlin Causality Test Results

Number of Causalities	Dumitrescu-Hurlin Causality Null Hypotheses	Statistics (Z-BAR)	p-value
1	H ₀ : GINI does not Granger Cause HDI	10.7756	0.0000
2	H ₀ : Growth does not Granger cause HDI	5.5382	0.0000

3	H ₀ : HDI does not Granger cause GROWTH	3.1056	0.0019
4	H ₀ : HDI does not Granger-cause GINI	1.6910	0,0908

Created by Author

When we evaluate table 5, both Gini and Growth Rate can cause HDI. It means income inequality and economic growth rate can affect and cause Human Development Index. Another inference is that we can claim HDI can cause growth, but HDI cannot cause income inequality.

2.6. Augmented Mean Group Estimator

As mentioned before, there was an inter-unit correlation (Cross Section Dependence); and thus, heterogeneity in the cross-sections was used in the analysis. Here, the data needed to be tested with an estimator according to these properties. Hence, the estimator to be applied in our study was the Augmented Mean Group estimator. The Augmented Mean Group estimator (AMG) was developed by Eberhardt and Teal (2010) which takes into consideration both cross-section dependence and heterogeneity.

Table 6. Augmented Mean Group Estimator Results

Countries	Growth	Gini Coefficient
Brazil	0.000395 (0.123)	.0005804 (0.023)
Russia	.0000599 (0.000)	-.0003305 (0.001)
India	.0001907 (0.001)	.0000875 (0.884)
China	.000142 (0.000)	.0002098 (0.348)
South Africa	.0003457 (0.541)	.0004724 (0.409)

Created by Authors

Table 6 shows the coefficient estimation results of the BRICS countries estimated by the AMG Estimator. According to the results, the growth had a statistically significant relationship with the HDI for Russia, India, and China. Because these countries' p-values were smaller than 0,05. The direction of the relationship revealed a positive sign for all the coefficients, which indicated that

there was a linear relationship for these countries, that is when growth increased, HDI increased too.

On the other hand, Gini coefficient had a statistically significant relationship with HDI for Brazil and Russia. This means that there was a linear relationship for Brazil and inverse relationship for Russia. Therefore, if Gini coefficient rises; HDI rises as well; but if the Gini coefficient rises; HDI decreases, respectively.

Conclusions

As we stated before, the growth had a statistically significant and linear relationship with the HDI for Russia, India, and China. The linear relationship between the growth rate and the HDI for Russia, India and China indicates that the growth rate in these countries has a healing effect on human development. The obtained result through GDP growth rate is expected and rational because unless there is an increase in population that exceeds the growth rate, an increase in economic growth will increase per capita income. Increasing per capita income will also increase life expectancy and education level at birth.

On the other hand, when the Gini coefficient increased, which means inequality rises, Brazil's and Russia's Human Development Index values were affected positively and negatively, respectively. For Brazil, there was a linear relationship between the Gini coefficient and HDI, while there was an inverse relationship for Russia. In this context, the increase in income inequality in Brazil increased HDI. It can be said that because of the increasing income inequality, the people with higher income in the population immediately improved in HDI component's areas such as getting education, health, and standards of living. Our finding for Brazil is consistent with the study of Parikh et al. (2018). When the Gini coefficient increased in Russia, the HDI decreased. The result claims that income inequality created a disruptive effect on HDI. This finding is compatible with previous literature such as Alvan (2009), Hysa (2014), Theil (2016), and Sarkodie and Adams (2020). This situation suggests that there is a fairer income distribution in Russia than in Brazil because in a society that already has a fairer income, the living conditions of the society will deteriorate as equality deteriorates. Another conclusion that we can draw in Russia is, contrary to Brazil, that components of the HDI were more directly related to the income distribution and these components had more sensitivity to the income distribution.

In future studies, it will be useful to examine the HDI and income distribution inequality with other country groups. We believe that doing this test, especially in country groups with similar development levels, will be useful to understand the nature of the relationship between human development and income distribution inequality. We also believe that it could be useful to calculate a new HDI that considers the Gini coefficient as a component.

References

- Alvan, A. (2009). Forging a link between Human Development and Income Inequality: Cross-Country Evidence, *Review of Social, Economic & Business Studies*, 7(8), 31-43 .
- Baltagi, B., Feng, Q., and Kao, C. (2012). A Lagrange Multiplier Test For Cross-Sectional Dependence In A Fixed Effects Panel Data Model. *Journal of Econometrics*, 170 (1): 164-177.
- Breusch, T., and Pagan, A. (1980) The Lagrange Multiplier Test and Its Application to Model Specification in Econometrics. *Review of Economic Studies*, 47: 239-254.
- Ceesay, E. K. & Fanneh, M. M. & Tsenkwo, J. (2019). Effect of Income Inequality on Economic Growth in Selected West Africa Countries: An Empirical Analysis. *BİLTÜRK, The Journal of Economics and Related Studies*, 1 (3), 240- 257.
- Dumitrescu, E. I. and Hurlin, C., (2012). Testing for Granger Noncausality in Heterogeneous Panel. *Economic Modelling*, 29(4):1450-1460.
- Eberhardt, M., and Teal F. (2010). Productivity Analysis in Global Manufacturing Production. *Discussion Paper 515*, Department of Economics, University of Oxford.
- Hysa, E. (2014). Inequality and Human Development Correlation in Albania. In *Proceedings in GV-Global Virtual Conference (No. 1)*.
- Mikk, J. (2008). The Role of Income Inequality in Human Development. *Socialiniai tyrimai / Social Research*. 4 (14), 78–83.
- Mo, P. H. (2000). Income Inequality and Economic Growth. *Kyklos*, 53: 293-315. <https://doi.org/10.1111/1467-6435.00122>
- Pesaran, M. H. (2003). A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross-Section Dependence, *Cambridge Working Papers in Economics*, 0346. <http://www.econ.cam.ac.uk/research-files/repec/cam/pdf/cwpe0346.pdf>
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels, *Discussion Papers on IZA*, Discussion Paper No. 1240. <https://doi.org/10.17863/CAM.5113>
- Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.

- Sarkodie S. A. and Adams S. (2020). Electricity access, human development index, governance and income inequality in Sub-Saharan Africa, *Energy Reports*, 6, pp. 455-466, <https://doi.org/10.1016/j.egy.2020.02.009>.
- Swamy, P. A. V. (1970) “Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model”. *Econometrica* 38: 311–323.
- Theil, F. (2016). *The Effect of Inequality on (Human) Development – Insights from a Panel Analysis of the Human Development Index*, Master Thesis, Universitat de Barcelona, <http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/100229/1/Master-ThielFabian.pdf>
UN, Human Development Report 2007/2008, United Nation Development Programme, <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-20078>
- Westerlund, J. and Edgerton, D.L. (2008), A Simple Test for Cointegration in Dependent Panels with Structural Breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 70: 665-704. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2008.00513.x>

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE VERGİ YAPISININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: DİNAMİK PANEL VERİ ANALİZİ*

Gözde NALBANT EFE**

Öz

2008 küresel finansal krizi sonrasında ülkeler, kriz sebebiyle artan kamu borç yükü ve bütçe açıkları ile uğraşırken, bir yandan da istihdamı ve ekonomik büyümeyi teşvik edecek maliye politikası önlemleri geliştirmenin yollarını aramaya başlamıştır. Bu bağlamda vergiler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenirken, vergi gelirlerini azaltmadan vergi yapısının büyümeyi teşvik edecek şekilde nasıl tasarlanabileceği ampirik literatürde sıkça araştırılan bir konu haline gelmiştir. Ampirik çalışmalardan elde edilen bulgular neticesinde gelir üzerinden alınan vergilerin toplam vergiler içindeki payının azaltılarak, tüketim ve servet vergilerinin payının artırılması önerilmeye başlanmıştır. Bu çalışmada söz konusu önerinin gelişmekte olan ülkeler için de geçerli olup olmadığı incelenmiştir. 2000-2018 dönemi 54 gelişmekte olan ülkenin genel yönetim vergi gelirleri ile büyüme oranları arasındaki ilişkiler dinamik panel veri analiz teknikleri kullanılarak incelenmiştir. Toplam vergi yükünü azaltmadan, vergi yapısındaki değişiklikler ile gelişmekte olan ülkeler özelinde ekonomik büyümenin teşvik edilebileceği vergi politikası önerileri ortaya koyulmuştur. Çalışmada literatürle uyumlu bir şekilde gelir yansızlığı varsayımı altında toplam vergi gelirleri içinde gelir üzerinden alınan vergilerin payının azaltılıp, tüketim vergilerinin payının artırılması halinde ekonomik büyüme oranının olumlu yönde etkilenebileceği tespit edilmiştir. Ancak bu bulgu kişisel gelir vergisi ve sosyal güvenlik yükümlülüklerinin payının azaltılması ve tüketim vergilerinin payının artırılması halinde geçerlidir. Kurumlar vergisinin büyümeye en çok zarar veren vergi türü, servet vergilerinin ise büyümeye en az zarar veren vergiler olduğuna yönelik anlamlı bir kanıt elde edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Yapısı, Büyüme, Dinamik Panel Veri Analizi, Gelişmekte Olan Ülkeler.

* Bu çalışma 14-17 Ekim 2021 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen 35. Uluslararası Maliye Sempozyumu'nda özet bildiri olarak sunulmuştur.

** Arş. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, gozde.nalbant@medeniyet.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4651-2007>

THE IMPACT OF TAX STRUCTURE ON ECONOMIC GROWTH IN DEVELOPING COUNTRIES: DYNAMIC PANEL DATA ANALYSIS

Abstract

After the 2008 global financial crisis, countries started to look for ways to develop fiscal policy measures to encourage employment and economic growth, while dealing with the increasing public debt burden and budget deficits due to the crisis. In this context, the question of how the tax structure can be designed to encourage growth without reducing tax revenues has become a frequently researched topic in the literature while examining the relationship between taxes and economic growth. As a result of the findings obtained from empirical studies, it has been suggested to increase the share of consumption and wealth taxes by decreasing the share of income taxes in total taxes. In this study, it was examined whether the aforementioned proposal is also valid for developing countries. The relations between general government tax revenues and growth rates of 54 developing countries for the 2000-2018 period were examined using dynamic panel data analysis techniques. Tax policy proposals that can encourage economic growth in developing countries with changes in the tax structure without reducing the total tax burden were put forward. In line with the literature, under the assumption of revenue-neutrality, it was determined that the economic growth rate would be positively affected if the share of income taxes in total tax revenues was reduced and the share of consumption taxes increased. However, this finding is valid if reductions in personal income tax and social security contributions offset by increases in consumption taxes. No evidence was found that corporate tax is the most harmful tax type for growth or wealth taxes are the most growth-friendly.

Keywords: *Tax Structure, Growth, Dynamic Panel Data Analysis, Developing Countries.*

Giriş

1980'li yıllardan günümüze değin vergi politikaları incelendiğinde; vergi yapısı içinde dolaylı vergilerin payının artırılması, çevre vergilerinin uygulama alanının genişletilmesi, kurumlar vergisi oranlarında indirimler yapılması, gelir vergisinde artan oranlılığın yumuşatılması veya düz oranlı vergi sistemlerinin uygulamaya konulması şeklinde eğilimlerin olduğu görülmektedir (Topal, 2017; Arachi, Bucci ve Casarico, 2015). 2008 küresel finansal krizi ise artan kamu borçları ve işsizlik-durgunluk karşısında ülkelerin bir yandan ekonomik büyümeyi teşvik etmesini öte yandan bütçe açıklarının sürdürülebilirliğini sağlamasını gerektiren bir ortam yaratmıştır. Bu doğrultuda vergiler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair çalışmalarda, vergi gelirlerini azaltmadan başka bir deyişle gelir-yansızlığı (revenue-neutral) varsayımı altında vergi yapısının büyümeyi teşvik edecek şekilde tasarlanıp tasarlanamayacağının araştırılmasına ağırlık verilmeye başlanmıştır.

Vergi geliri hedefinden uzaklaşmadan vergi yapısının büyüme-odaklı şekilde nasıl reforme edilebileceğine ilişkin çalışmaların öncüsü olan Arnold, Brys, Heady, Johansson, Schweltnus ve Vartia (2011), OECD ülkeleri verisinden yola çıkarak gerçekleştirdikleri analizde, vergileri ekonomik

büyüme üzerindeki negatif etkilerine göre bir sıralamaya tabi tutmuşlardır. Büyümeye en zararlı olandan en zararsıza doğru sıralandığında; *kurumlar vergisi, gelir vergisi, tüketim vergileri ve servet vergileri* şeklinde bir sıralamanın ortaya çıktığı belirtilmiştir.

Arnold vd. (2011) ve benzer ampirik çalışmaların bulgularından hareketle, OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı), IMF (Uluslararası Para Fonu) ve EC (Avrupa Komisyonu) gibi ekonomik ve siyasal işbirliği örgütleri tarafından yayınlanan raporlarda, vergi gelirleri içinde gelir üzerinden alınan vergilerin (özellikle emek üzerindeki vergiler ve kurumlar vergisi) payının azaltılması ve vergi yükünün büyüme dostu olarak görülen tüketim, çevre ve servet vergilerine kaydırılması önerilmiş¹ ve vergi-büyüme literatüründe yeni bir tartışmanın tohumları atılmıştır (OECD, 2010; EC, 2015; IMF, 2015; Mathe, Nicodeme ve Rua, 2015).

İlgili politika önerisi üzerine şekillenen yakın dönem ampirik literatürde; özellikle OECD, Avrupa Birliği (AB) ya da gelişmiş ülkelerden oluşan örneklerle gerçekleştirilen analizlerde gelir-yansızlığı varsayımı altında Arnold vd. (2011)'nin sunduğu sıralamaya benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Ancak sayıca az da olsa gelişmekte olan ülkeleri kapsama alarak gerçekleştirilen analizlerde, vergi yapısındaki değişikliklerin büyüme üzerindeki etkilerine ilişkin farklı sonuçlar da elde edilmektedir. Bu bakımdan uluslararası kuruluşların, çoğunluğu OECD ya da AB üyelerinden oluşan ülke örnekleriyle gerçekleştirilen analizlerden elde edilen sonuçlara dayanarak politika önerileri getirmeleri eleştiri konusu olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere özgü politika önerilerinin ortaya koyulabilmesi için ise ilgili ülkeleri kapsamına alan ampirik çalışmaların artış göstermesi gerekmektedir.

Bu noktadan hareketle çalışmamızda vergi yapısının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi gelişmekte olan ülkeler bağlamında incelenmiştir. Böylece söz konusu ülkelerde vergi yapısının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ile gelişmiş ülkelerdeki etkisine ilişkin sonuçların kıyaslanması amaçlanmıştır. Ampirik analiz gelir-yansızlığı varsayımına dayandırılmış ve gelişmekte olan ülkeler özelinde vergi yapısında gerçekleştirilecek vergi yükü kaydırmaları ile ekonomik büyümeyi destekleyici vergi politikası önerilerinin neler olabileceği ortaya koyulmuştur.

Çalışmanın izleyen bölümünde vergilerin ekonomik büyümeyi etkileme kanalları teorik olarak irdelenmiştir. İkinci bölümde vergilerin ekonomik büyümeye etkisini araştıran ampirik literatür özetlenmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölüm ise analiz kısmına ayrılmış ve öncelikle kullanılan

¹ Büyüme odaklı vergi reform önerileri elbette yalnızca vergi yükünün kaydırılması ile sınırlı değildir. Bunun yanında ilgili raporlarda; ücretliler üzerindeki vergi yükünü azaltmak, tüm vergi türlerinden vergi tabanını genişletmek (kayıt dışı faaliyetlerin kapsanması), katma değer vergisinin konusunu genişletmek, emlak vergilemesinde teşvikleri kaldırarak vergi tabanını genişletmek, çevre vergilerinin dışsallıklarla ilişkisini kurarak tabanını genişletmek, kurumlar vergisinde ve konut sektöründe borç yanlı finansman yapısını önlemek, vergi harcama ve teşviklerini azaltmak, vergiden kaçınma ve kaçakçılık olanaklarını azaltmak, AR-GE yatırım teşviklerini artırmak, vergi uyumu ve yönetimini güçlendirmek gibi öneriler de ortaya koyulmaktadır. Ancak çalışmanın analiz kısmında vergi yükünün gelir üzerinden alınan vergilerden tüketim ve servet vergilerine kaydırılması önerisi incelendiğinden, diğer politika önerilerinin detaylarına değinilmemiştir.

veri seti tanıtılmıştır. Kamu kesiminin ekonomi içindeki gerçek büyüklüğünü göstermesi bakımından genel yönetim vergi gelirleri verisinin kullanımı hedeflenmiş ve analizin zaman ve birim boyutu bu kısıt altında belirlenmiştir. Sonrasında analiz yöntemi olarak kullanılan dinamik panel veri modelleri kısaca tanıtılmıştır. Dinamik modelin tahmini için kullanılan farklı tahminciler ve bu tahmincilerin tutarlılığını gösteren testler açıklanmıştır. Son olarak analizlerden elde edilen bulgular ortaya koyulmuş ve literatürdeki bulgular ile kıyaslanmıştır. Analiz sonuçları gelişmekte olan ülkelerde gelir vergileri ve sosyal güvenlik yükümlülüklerinden tüketim vergilerine doğru vergi yükü kaydırmasının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyeceğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, kurumlar vergisinin büyümeye en fazla, servet vergilerinin ise büyümeye en az zarar veren vergiler olduğu yönündeki öngörüler, gelişmekte olan ülkeler açısından doğrulanmamıştır. Son bölümde çalışmanın sonuçları özetlenmiştir.

1. VERGİLER VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Ekonomik büyüme bir ülke ekonomisinin üretim hacminde çeşitli dönemler itibarıyla meydana gelen artış olarak tanımlanmaktadır. Üretim hacmindeki artışın göstergesi ise Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla'daki değişimlerdir (Turan, 2008: 11). Bununla birlikte bir ülkede yaşayan bireylerin refah düzeyini ve yaşam standartlarını devamlı olarak artıran kişi başına düşen reel GSYH'de meydana gelecek sürekli artışlardır (Ünsal, 2016: 11). Bu sebeple iktisat okulları, ekonomik büyümeyi etkileyen faktörleri incelemiş ve toplumun refahını artırmanın yollarını açıklamaya çalışmıştır.

İktisadi okullar, büyüme üzerinde etkisi bulunan faktörleri araştırırken, kamu kesiminin ve vergilerin rolüne ilişkin de farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Merkantilist düşüncede ithalat vergisi, Fیزیokratlarda tarım üzerinden vergi alınması, Adam Smith'in getirdiği tarafsız vergi önerisi ve Keynes'in önerdiği telafi edici vergiler gibi örnekler değerlendirildiğinde, vergilerin üretim düzeyi üzerindeki etkilerine dair teorik öngörülerin eski dönemlere dek uzandığı görülmektedir.

Klasik İktisat ve Keynesyen İktisat yaklaşımlarında büyümenin temel kaynağının tasarruflar ve sermaye birikimi olduğu öngörülmüştür. Klasik iktisatçılar vergilerin, büyümenin temel kaynağı olarak gördükleri sermaye birikimini olumsuz yönde etkilediğini öne sürmüşlerdir. Ricardo tarafından "Zorunlu bir kötülük" olarak nitelenen devletin mümkün olduğunca küçük tutulmasını, vergilerin ise birey ve firmaların ekonomik kararlarını etkilemeyecek şekilde tarafsız olması gerektiğini belirtmişlerdir (Susam, 2016: 30). Keynes 1929 Büyük Buhran'da ortaya çıkan durgunluğun sebebi olarak talep yetersizliğini göstermiş ve toplam talebi artırmak amacıyla vergilerde indirim yapılması gerektiğini belirtmiştir (Yılmaz, 2020: 90). Keynesyen iktisatçılardan Harrod ve Domar, geliştirdikleri büyüme modelinde ekonomik büyümenin kaynağı olarak sermaye birikimi ve bu birikimin oluşmasını sağlayan tasarrufları öne çıkarırken, vergi sisteminin

tasarrufları teşvik edecek şekilde tasarlanmasını önermişlerdir (Turhan, 2020: 375; Pınar, 2011: 179).

Neo-klasik İktisat yaklaşımında, Solow modeli olarak da bilinen büyüme modelinde sermayenin azalan marjinal verimliliğe sahip olduğu varsayılarak ekonominin uzun dönemde sıfır büyüme oranına doğru dengeleneceği, büyüme oranını artıracak tek faktörün dışsal olarak belirlenen teknolojik gelişmeler olduğu kabul edilmiştir. Maliye politikaları ile gerçekleştirilecek müdahalelerin kısa dönemde üretim düzeyi üzerinde etkili olsa da uzun dönem durağan durum denge büyüme oranı açısından bir etkisinin olmayacağı belirtilmiştir (Taşar, 2016: 2-3). 1970'li yıllarda ortaya koyulan Arz Yanlı İktisat yaklaşımında ise vergilerde yapılacak indirimlerin bireyleri çalışma, tasarruf etme, yatırım yapma ve üretme yönünde teşvik edeceği ve böylece ekonomik büyümenin olumlu yönde etkileeneceği öne sürülmüştür (Öztürk, 2007: 50).

1980'li yıllara gelindiğinde ekonomik büyümenin, ekonomik sistemin kendi iç işleyişinde var olan birtakım faktörlerin etkileşimiyle içsel olarak gerçekleştiğini savunan içsel büyüme modelleri ortaya çıkmıştır (Özel, 2012: 67). Bu modeller, sermayenin tanımını fiziki sermayenin yanına beşeri sermayeyi de koyarak genişletmiş, böylece Neo-klasiklerin öne sürdüğü sermayenin azalan marjinal getirisi varsayımının geçerli olmadığı ortaya koyulmuştur. Bilginin yayılımı, ölçek ekonomileri, uzmanlaşma, pozitif dışsallıklar, yayılma etkileri, beşeri sermaye artışı, Ar-GE' ye yönelik gelişmeler ve kamu politikaları gibi içsel faktörlerin de ekonomik büyümeyi etkilediği ve sürdürülebilir bir büyüme oranını sağlamanın mümkün olduğunu göstermişlerdir (Demir ve Üzümcü, 2003: 18).

İçsel büyüme modellerinin geliştirilmesiyle birlikte, devletin topladığı vergiler ve gerçekleştirdiği kamu harcamaları ile ekonomik büyüme üzerinde birtakım etkiler doğurduğu kabul görmeye başlamıştır (Myles, 2000: 147). Barro (1989), vergi politikasını içsel büyüme çerçevesi içinde inceleyen ve vergilerin ekonomideki bireylerin fiziki ya da beşeri sermaye yatırım kararlarını etkilemek suretiyle uzun dönem ekonomik büyüme oranı üzerindeki etkilerini ortaya koyan öncü çalışmada, üretim fonksiyonuna kamu kesimi büyüklüğünü kamusal girdi şeklinde dahil etmiş ve kamu kesimi büyüklüğünün büyüme üzerindeki etkilerini incelemiştir.

Vergiler, bireylerin ve firmaların ekonomik kararları üzerinde etkili olmaktadır. Faydasını maksimize etmek isteyen bireylerin tüketim, tasarruf, beşeri sermaye, emek arzı gibi kararları ile karını maksimize etmek isteyen firmaların yatırım, emek talebi, inovasyon gibi kararları vergiler yoluyla etkilenmektedir. Dolayısıyla bir verginin konulması ya da değiştirilmesi, birey ve firmaların optimal kararlarını değiştirdiğinden, ekonominin genel dengesi aracılığıyla büyüme üzerinde de etkili olmaktadır (Myles, 2009: 7).

Görüldüğü üzere vergi politikası ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin incelenmesinde en uygun teorik altyapıyı sağlayan modeller, içsel büyüme modelleridir (IMF, 2015: 4). İçsel büyüme teorilerine göre dolaysız vergiler saptırıcı (distortionary) vergiler olarak kabul edilmektedir. Çünkü söz

konusu vergiler, büyümenin kaynakları olarak görülen tasarruf, sermaye birikimi, istihdam, AR-GE, beşeri sermaye vb. üzerinde dolaylı vergilere kıyasla daha olumsuz etkiler ortaya çıkarmakta ve ekonomik büyümeyi daha olumsuz etkilemektedir. Saptırıcı olmayan (non-distortionary) vergiler olarak kabul edilen dolaylı vergilerin ise büyümeyi belirleyen faktörler üzerindeki olumsuz etkilerinin nispeten daha zayıf olduğu kabul edilmektedir (Benos, 2009: 2).

2. AMPİRİK LİTERATÜR

Birçok iktisadi yaklaşım, vergilerin iktisadi faaliyetler üzerindeki etkilerine ilişkin farklı görüşler öne sürmüştür de söz konusu ilişkilerin ampirik olarak incelendiği çalışmalar ancak 1980'li yıllardan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Marsden (1983) 10 yüksek gelirli ülke ile 10 düşük gelirli ülkeye ait 1970-1979 dönemi verilerinden hareketle gerçekleştirdiği analizde, ortalama vergi oranları ile büyüme arasında ve ortalama vergi oranları ile büyümenin kaynağı olarak ele aldığı yatırımlar, işgücü arzı/verimliliği ve ihracat oranları arasındaki ilişkinin negatif olduğu sonucuna ulaşmıştır. Skinner (1988) 31 Afrika ülkesine ait 1965-1982 dönemi verilerinden yola çıkarak gerçekleştirdiği analizde, vergilerin ekonomik büyüme ve büyümenin kaynağı olarak görülen faktörler üzerinde etkili olduğunu ancak bu etkinin çeşitli vergi türleri bakımından değişkenlik gösterdiğini belirtmiştir. Çalışmada gelir ve kurumlar vergisi yükünün tüketim vergilerine kaydırılması ile ekonomik büyüme oranının artırılacağı sonucuna ulaşılmıştır. Koester ve Kormendi (1989) ise 63 ülkeye ait 1970-1979 dönemi verilerinden hareketle gerçekleştirdikleri analizde marjinal vergi oranlarının uzun dönem büyüme oranları üzerinde negatif etki doğurduğunu ve artan oranlılığın yumuşatılması ile büyüme oranlarının da artırılacağını belirtmişlerdir.

1990'lı yılların başlarında maliye politikalarının ekonomik büyüme oranı üzerinde etkili olduğunu savunan içsel büyüme yaklaşımının etkisiyle ampirik çalışmaların sayısında artış gerçekleşmiştir. Bu yaklaşımın öncülerinden Barro (1991) 1960-1985 dönemi için 98 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin verilerini analiz etmiş ve yüksek vergi oranlarının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki doğurduğunu ortaya koymuştur. Easterly ve Rebelo (1993) 100 ülkenin 1970-1988 dönemi verileriyle gerçekleştirdikleri analizde, vergi oranlarının büyümeyi negatif etkilediğini ancak bu bulgunun kırılma noktası olduğunu belirtmişlerdir. Widmalm (2001) 23 OECD ülkesinin 1965-1990 dönemi verileriyle gerçekleştirdiği analizde, gelir vergisi ve vergilerin artan oranlılığı ile ekonomik büyüme arasında negatif, mal ve hizmet vergileri ile büyüme arasında ise pozitif yönde bir etkinin varlığını ortaya koymuştur. Lee ve Gordon (2005) 70 ülkenin 1970-1997 dönemi verilerinden hareketle, kurumlar vergisi oranları ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Bahsi geçen erken dönem çalışmalar, analizlerinde vergi yapısının göstergesi olarak genellikle vergi yükünü ya da marjinal vergi oranlarını kullanmışlardır.

Bir kısım çalışmalar ise vergileri saptırıcı ve saptırıcı olmayan vergiler olarak gruplandırmış ve analizlerini bu şekilde gerçekleştirmiştir. Kneller, Bleaney ve Gemmell (1999) ve Benos (2009) bu türden çalışmalara örnek olarak gösterilebilir. Bu çalışmalarda saptırıcı olarak sınıflandırılan vergilerin (gelir ve servet üzerinden alınan vergiler) büyümeyi olumsuz etkilediği ve vergi yapısı içindeki ağırlıklarının azaltılması gerektiği belirtilmiştir. Vergi yapısının temsili için, dolaysız vergilerin dolaylı vergilere oranı şeklinde ifade edilen vergi karması ile büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Martinez-Vazquez, Vulovic ve Liu (2011) 116 ülkenin 1972-2005 dönemi verilerinden hareketle, vergi karması ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin negatif olduğunu tespit etmişlerdir.

Özellikle 2008 finansal krizinin ardından sayıca artış gösteren bir kısım çalışmalar ise vergi geliri hedefinden uzaklaşmadan, vergi yapısının büyüme-odaklı olarak değiştirilip değiştirilemeyeceğine odaklanmıştır. Bu çalışmaların öncüsü olan Arnold vd. (2011) 21 OECD üyesi ülkenin 1971-2004 dönemi verilerinden yola çıkarak gerçekleştirdikleri analizde, gelir üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payının azaltılması ve bu azalmanın tüketim ve servet vergilerinde yapılacak artışlarla telafi edilmesi halinde ekonomik büyümenin olumlu yönde etkileneceğini belirtmişlerdir. Ayrıca -giriş kısmında da değinildiği üzere- büyüme üzerindeki zararlı etkilerine göre vergileri bir sıralamaya tabi tutmuşlardır. Daha geniş bir ülke örneklemini (69 ülke) ile 1970-2009 dönemi için benzer bir analizi gerçekleştiren Acosta-Ormaecha ve Yoo (2012) ise Arnold vd. (2011) ile benzer bulgulara ulaşmış, ancak büyümeye en zararlı vergilerin kurumlar vergisi değil, gelir vergisi ve sosyal güvenlik yükümlükleri olduğunu belirtmişlerdir. Xing (2012) 17 OECD ülkesinin 1970-2004 dönemi için, vergi yapısı içinde servet vergilerinin payının artırılması ile büyümenin teşvik edilebileceğini belirtmiştir. Çevik ve Oh (2013) 1980-2010 dönemi için OECD ülkeleri verilerinden yola çıkarak gerçekleştirdikleri analizlerinde, vergi yapısı içinde gelir vergilerinin payının azaltılarak tüketim vergilerinin artırılması durumunda ekonomik büyüme oranının artacağını, servet vergilerinin artırılması durumunda ise azalacağını tespit etmişlerdir. McNabb ve LeMay-Boucher (2014) 100 ülkenin 1980-2010 dönemi için yaptıkları çalışmada, gelir vergilerinin payının azaltılarak tüketim ve ticaret vergilerinin payının artırılması durumunda ekonomik büyüme oranında artış olduğunu gözlemlemişlerdir. Ancak bu etkinin orta ve yüksek gelirli ülkeler için geçerli olduğunu, düşük gelirli ülkeler için benzer bir politikanın etkili olmayacağını belirtmişlerdir. McNabb (2018) ise 100 ülkenin 1980-2012 dönemini incelemiş; yüksek gelirli ülkelerde, vergi yapısında servet vergilerine doğru bir kaydırmanın büyümeyi olumlu etkileyeceğini, orta ve düşük gelirli ülkelerde ise bu politikanın ekonomik büyüme üzerinde negatif etki yaratacağını belirtmiştir.

Diğer yandan vergi yapısının göstergesi olarak vergi gelirlerinin GSYH içindeki payı ya da fiili vergi oranları ile analizlerini gerçekleştirmeye devam eden bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Canavire-Bacarrea, Martinez-

Vazquez ve Vulovic (2013) Latin Amerika ülkeleri için gerçekleştirdikleri analizde, 1990-2009 döneminde gelir vergisi ve ekonomik büyüme arasında ters yönlü ilişkinin olduğunu ancak kurumlar vergisi bakımından herhangi bir ilişkinin tespit edilemediğini belirtmişlerdir. Macek (2014) OECD üyesi ülkelerin 2000-2011 dönemi verileriyle gerçekleştirdiği analizde, gelir üzerinden alınan vergilerin büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Arachi vd. (2015) OECD ülkelerinden seçtikleri çeşitli örneklemeler ile gerçekleştirdikleri analizlerde, emek üzerindeki vergi yükü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin negatif olduğunu tespit etmişlerdir. Topal (2017) 22 OECD üyesi ülkede 1971-2014 döneminde gelir ve servet üzerinden alınan vergilerin büyümeyi negatif, tüketim üzerinden alınan vergilerin ise pozitif yönde etkilediğini belirtmiştir.

Sayıca az da olsa gelişmekte olan ülkeleri de kapsama alarak analiz gerçekleştirilen çalışmalarda, vergilerin büyüme üzerindeki etkilerine ilişkin farklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Örneğin Martinez-Vazquez vd. (2011) gelişmekte olan ülkelerde vergi karması ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki tespit edememişlerdir. Canavire-Bacarreza vd. (2013) Latin Amerika ülkelerinde kurumlar vergisi ile büyüme arasında bir ilişki tespit edememişlerdir. Hakim, Karia ve Bujang (2016) 43 gelişmekte olan ülke ile 23 gelişmiş ülkenin 2005-2012 dönemi verilerinden hareketle mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilerin ekonomik büyümeye etkisini incelemiş ve gelişmiş ülkelerde pozitif, gelişmekte olan ülkelerde ise negatif olduğunu belirtmişlerdir. Gbato (2017) 1980-2010 döneminden hareketle 32 Sahra altı Afrika ülkesinde vergi gelirleri ile büyüme arasında uzun dönemde bir ilişki tespit edememiştir. Kısa dönemde ise hem gelir vergisi hem de dolaylı vergilerin büyümeyi negatif etkilediğini belirtmiştir. Şaşmaz ve Yayla (2018) AB geçiş ülkeleri ile Türkiye'nin verilerini kullanarak 2003-2015 dönemi için gerçekleştirdikleri çalışmada yaygın bulguların aksine, dolaysız vergiler ile kişi başına düşen gelir arasında pozitif, dolaylı vergiler ile kişi başına düşen gelir arasında ise negatif bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Vergi yapısında gerçekleştirilecek değişimlerin büyüme üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Koch, Schoeman ve Tonder (2005) Güney Afrika'nın 1960-2002 dönemi verileriyle gerçekleştirdikleri veri zarflama analizinde, vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin payının azaltılıp dolaysız vergilerin payının artırılmasıyla ekonomik büyümenin olumlu yönde etkilenebileceğini tespit etmişlerdir. Gelir yansızlığı varsayımı altında gerçekleştirilen çalışmalardan Acosta-Ormaecha ve Yoo (2012), orta gelirli ülkelerde gelir vergisi ile sosyal güvenlik yükümlülüklerinin payının artırılması halinde büyümenin olumsuz etkileneceğini tespit etmiş ancak kurumlar vergisine dair katsayının anlamsız olduğunu belirtmişlerdir. Düşük gelirli ülkelerde ise dış ticaret vergileri dışındaki vergiler ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki tespit edememişlerdir. Yanıkkaya ve Turan (2017), 1970-1999 dönemi 100 ülkenin verileriyle yaptıkları çalışmada, tüm örneklem için vergi yükünün gelir vergilerinden tüketim ve servet vergilerine kaydırılması ile büyümenin pozitif

yönde etkilendiğini, ancak düşük gelirli ülkeler örnekleminde tam tersine vergi yükünün tüketim ve servet vergilerinden gelir vergilerine kaydırılması halinde ekonomik büyüme oranının artırılabilceğini ortaya koymuşlardır. McNabb (2018) 100 ülkenin 1980-2012 dönemi verisiyle gerçekleştirdiği analizde, gelir vergisi ve sosyal güvenlik yükünün tüketim vergilerine kaydırılması halinde büyümenin olumlu etkilendiğini, kurumlar vergisi için bu bulgunun geçerli olmadığını tespit etmiştir. Topal (2019) ise AB geçiş ülkeleri için 1995-2015 döneminden yola çıkmış, gelir yansızlığı varsayımı altında gelir, servet ve dış ticaret vergilerinin payının azaltılıp tüketim vergilerinin payının artırılması halinde büyümenin olumlu etkileneceğini tespit etmiştir. Farahati (2019) 1982-2016 dönemi İran için yaptığı analizde gelir yansızlığı varsayımı altında, tüketim vergileri yükünün azaltılıp gelir ve servet vergilerinin artırılması halinde büyümenin olumlu etkilendiğini, ancak kurumlar vergisinin artırılması halinde büyümenin olumsuz etkilendiğini belirtmiştir. Neog ve Gaur (2020) Hindistan'a ait 1991-2016 dönemi verilerinden hareketle, gelir yansızlığı varsayımı altında servet vergilerinin payında meydana gelecek artışın büyümeyi olumlu etkileyeceğini, mal ve hizmet vergilerinin payında meydana gelecek artışın ise negatif etki yaratacağını tespit etmiş, gelir üzerinden alınan vergilere ilişkin ise anlamlı bir sonuç elde edememişlerdir.

Gelişmekte olan ülkeler örneklemiyle gerçekleştirilen analizler, vergilerin büyüme üzerindeki etkileri bakımından Arnold vd. (2011)'inin öne sürdüğü sıralamanın ve bu sıralamadan yola çıkarak önerilen vergi yükü kaydırması politikasının gelişmekte olan ülkeler için geçerli olmayabileceğine güçlü bir şekilde işaret etmektedir. Bu bakımdan çalışmanın ilerleyen bölümü, gelişmekte olan ülkeler örneklemi ile gerçekleştirilen analize ayrılmıştır.

3. ANALİZ

3.1. Veri Seti ve Tanımlayıcı İstatistikler

Analize dahil edilen ülkeler belirlenirken, IMF'in World Economic Outlook yayınından faydalanılmıştır (IMF, 2018: 130). Bu yayında ülkeler temelde iki ana gruba ayrılmaktadır:

1. Gelişmiş Ekonomiler (Advanced economies),
2. Yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ekonomiler (Emerging market and developing economies).

Örneklem belirlenirken devletin ekonomiden vergi vb. gelirler şeklinde topladığı tüm gelirlerini, başka bir ifadeyle kamunun ekonomi içindeki toplam ağırlığını göstermesi bakımından "genel yönetim vergi gelirleri" verisinin anlamlı bir seri oluşturacak şekilde varlığı ve temini öncelik olarak belirlenmiştir. Gözlem aralığı da aynı gerekçeyle 2000-2018 dönemini kapsayacak şekilde sınırlandırılmıştır. Bu doğrultuda IMF sınıflandırmasında

ikinci grupta (b) anılan ülkelerden oluşturulan örnekleme yer alan ve analize dahil edilen ülkeler 54 tanedir.²

Tablo 1: Değişkenler ve Veri Kaynakları

qDeğişken	Tanımı	Veri Kaynağı
Büyüme	Kişi başına düşen reel GSYH artış oranı (%)	World Bank- World Development Indicators
Yatırım	Yıllık brüt sabit sermaye oluşumlarının GSYH içindeki payı (%)	
Nüfus	Yıllık nüfus artış oranı (%)	
Beşeri Sermaye	Beşeri sermaye endeksi	Penn World Tables
Vergi	-Toplam vergi gelirlerinin GSYH içindeki payı (%) -Vergi türlerinin toplam vergi gelirleri içindeki payı (%)	UNU-WIDER (2021) Government Revenue Dataset

Tablo 1’de analizde kullanılan değişkenler ve veri kaynakları özetlenmiştir. Vergilere ilişkin tüm değişkenler Birleşmiş Milletler Üniversitesi Dünya Kalkınma Ekonomisi Araştırma Enstitüsü (The United Nations University, World Institute for Development Economics Research (UNU-WIDER))’nden temin edilmiştir. Büyüme, yatırım ve nüfus artışı göstergeleri Dünya Bankası’ndan elde edilmiştir. Beşeri sermaye göstergesi olarak ise Penn World Table veri setinde yer alan, ortalama okullaşma yılları göstergesi ile eğitimin tahmin edilen getirisine dayalı olarak oluşturulmuş beşeri sermaye endeksi kullanılmıştır.

Tablo 2’de ise kullanılan değişkenlere ait gözlem sayıları, minimum ve maksimum değerler ile ortalama ve standart sapma gibi tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Değişkenlere ait gözlem sayıları incelendiğinde ele alınan veri setinin dengesiz panel özelliği taşındığı görülmektedir.

² Arnavutluk, Arjantin, Bulgaristan, Brezilya, Şili, Çin, Kosta Rika, Dominik C., Fiji, Guatemala, Guyana, Hırvatistan, Macaristan, Jamaika, Meksika, Morityus, Malezya, Peru, Polonya, Paraguay, Romanya, Sırbistan, Tayland, Trinidad ve Tobago, Türkiye, Uruguay, Güney Afrika, Moldova, Barbados, Ukrayna, Eswatini, El Salvador, Senegal, Filipinler, Nikaragua, Fas, Lao Dem. Halk C., Kenya, Hindistan, Endonezya, Honduras, Gana, Kongo, Kamerun, Fildişi Sahili, Belize, Tunus, Uganda, Togo, Ruanda, Nijerya, Mali, Madagaskar, Burkina Faso.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler (2000-2018)

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart sapma	Min.	Maks.
Toplam vergi yükü (% GSYH)	1004	19.93	8.15	3.82	39.51
Gelir üz. al. vergiler (%Toplam vergi)	969	41.05	12.49	15.20	78.25
Gelir vergisi (%Toplam vergi)	974	11.90	6.66	0	35.78
Kurumlar vergisi (%Toplam vergi)	984	15.26	9.27	.88	66.07
Sos. güv. yük. (%Toplam vergi)	999	14.04	11.66	0	42.67
Tüketim vergileri (%Toplam vergi)	1001	55.46	12.30	19.93	82.27
Servet vergileri (%Toplam vergi)	981	1.55	1.49	.02	7.23
Büyüme (%)	1026	2.68	3.33	-15.04	13.87
Yatırım (%)	1024	22.96	7.02	4.70	79.40
Beşeri sermaye	1026	2.35	.58	1.07	3.57
Nüfus artışı (%)	1026	1.26	1.19	-3.85	5.60

3.2. Yöntem ve Tahminlere Yönelik Testler

Ekonomik büyüme kendi geçmiş değerlerinden etkilenen, diğer bir ifade ile dinamik karaktere sahip bir veri türüdür. Dolayısıyla ekonomik büyümenin bağımlı değişken olarak kullanıldığı modellerde bu durumun göz önünde tutulması gerekmektedir. Bu çalışmada ele alınan örneklem 54 gelişmekte olan ülkenin 2000-2018 dönemi verilerinden oluşmaktadır. Diğer bir ifadeyle çalışmanın birim boyutu $N=54$ ve zaman boyutu $T=19$ olup, dengesiz panel özelliği taşımaktadır. Büyümenin dinamik karakteri, panelin zaman boyutunun kısalığı ve dengesiz panel özelliklerine sahip olması nedeniyle, vergiler ile ekonomik büyüme ilişkisinin araştırılacağı analizde dinamik panel veri yöntemi ve bu yöntemeye uygun tahminler tercih edilmiştir.

Dinamik modeller bağımlı değişkenin zaman içindeki dinamik etkilerini de yansıtan, bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin bağımsız değişken olarak yer aldığı modeller olarak bilinmektedir. Dinamik panel veri modeli aşağıdaki gibi formüle edilebilmektedir:

$$y_{it} = \alpha y_{i,t-1} + \beta x'_{it} + n_i + v_{it} + e_{it}$$

Modelde y_{it} bağımlı değişkeni, $y_{i,t-1}$ bağımlı değişkenin gecikmeli değerini, x'_{it} bağımsız değişkenleri, n_i , gözlenemeyen bireysel etkileri, v_{it} gözlenemeyen zamana özgü etkileri, e_{it} ise hata terimini göstermektedir. Gecikmeli bağımlı değişkenin modelde yer alması ile katı dışsallık varsayımı

bozulur ve en küçük kareler yöntemi ya da tesadüfi etkiler yöntemi ile elde edilen tahminler tutarsız hale gelir (Baltagi, 2021, s. 188). Bu nedenle dinamik modellerin tahmininde daha çok birim etkilerin varlığını göz önüne alan sabit etkiler ve birinci fark tahmincilerine yoğunlaşmıştır.

Dinamik panel veri modellerinin tahmininde hata terimi ile ilişkili olan gecikmeli bağımlı değişken yerine «araç değişkenler» kullanılır. Sabit etkiler için gölge değişkenli en küçük kareler (GEKK) tahmincisi kullanıldığı takdirde, tutarlılık ancak T sonsuza giderken sağlanmakta ve bu duruma «Nickell sapması» denilmektedir. Parametre tahminlerinin tutarsızlığına rağmen Monte Carlo simülasyonları varyansın diğer tahmincilerden daha düşük olduğunu gösterdiği için, parametre tahminlerini düzelterek GEKK tahmini yapılmaya başlanmıştır. Kiviet (1995) ve Bun ve Kiviet (2003) N büyük ve T küçük iken ortaya çıkan Nickell sapması için düzeltme önermişler ve dengesiz paneller için de genişletmişlerdir. Bu yöntemle göre ilk aşamada otoregresif model GEKK yöntemi ile tahmin edilmekte ve ikinci aşamada parametreler düzeltilmektedir (Tatoğlu, 2018: 119). Çalışmamızda N büyük, T küçük iken dengesiz panel için de tutarlı sonuç veren, düzeltme için Bun ve Kiviet (2003)'in oranını, başlangıç değeri olarak Blundell ve Bond (1998)'un tutarlı tahmincilerini kullanan Sapması Düzeltilmiş GEKK yöntemi tahmin sonuçlarına yer verilmiştir.

Birim etkileri ortadan kaldıran alternatif bir dönüşüm yöntemi de birinci farklar yöntemidir. Bu durumda, önceden belirlenmiş açıklayıcı değişkenler ile hata terimi arasındaki korelasyonun ele alınması daha kolaydır (Baltagi, 2021: 188). Tüm modelin birinci farkını alarak ilerleyen Anderson ve Hsiao'nun tahmincileri, hata terimleri sabit varyanslı ve otokorelasyonsuz ise etkindir. Ancak birinci fark hata terimleri çoğu zaman negatif otokorelasyonludur. Bu sebeple Arellano ve Bond (1991) genelleştirilmiş momentler (GMM) tahmincisini önermiştir. Bu yöntemde birinci farkı alınan model araç değişken matrisi ile dönüştürülmekte daha sonra bu model GEKK yöntemi ile tahmin edilmektedir. Bu nedenle iki aşamalı araç değişkenler tahmincisi olarak da bilinmektedir. GMM tahmincisinin sapmasız sonuçlar vermesi için kullanılan araç değişken sayısının N'ye eşit ya da küçük olmasına dikkat etmek gereklidir (Yerdelen Tatoğlu, 2018: 129-130). Bu yöntemde otokorelasyonun varlığını test etmek için Arellano ve Bond'un otokorelasyon testi ve aşırı tanımlama kısıtlarını (kullanılan araç değişkenlerin hata terimi ile ilişkili olup olmadığını) test etmek için Sargan testine başvurulmaktadır. İki aşamalı GMM tahmincisinin kullanımı, GMM tahmincilerini otokorelasyon ve heterokedastisiteye karşı düzeltmektedir. Ancak elde edilen standart hatalar aşağıya doğru sapmalı olmaktadır. Bu sebeple Windmeijer (2005) küçük örnek düzeltmesi önermiştir (Baltagi, 2021, s. 193) Çalışmamızda bir diğer tahminci olarak Windmeijer'in dirençli standart hatalarını kullanan Arellano ve Bond iki aşamalı GMM tahmincisinin sonuçlarına yer verilmiştir.

Dengesiz panel veri ile çalışırken ya da N büyük ve T küçükken, birinci farklar yönteminde çok fazla veri kaybı olabilmektedir. Bu nedenle birinci fark dönüşümü yerine «ileri ortogonal sapmalar» yöntemi önerilmiştir. Birinci

fark yönteminin aksine, bir değişkenin tüm gelecek değerlerinin ortalamasının farkı alınarak dönüştürülmekte ve veri kaybı minimize edilmektedir. Arellano ve Bover (1995) / Blundell ve Bond (1998) Sistem GMM yöntemi olarak bilinen bu yöntemde de yine araç değişken sayısının N'yi aşmamasına dikkat edilmelidir. Aşırı tanımlama kısıtlamalarının geçerliliği test etmek için ise Hansen testine başvurulmaktadır. Çalışmamızda yine Windmeijer'in dirençli standart hatalarını kullanan AB/BB iki aşamalı sistem GMM tahmincisinin sonuçlarına da yer verilmiştir.

Çalışmada analizler Stata 15 programı yardımıyla gerçekleştirilmiş, dinamik panel veri tahmin yöntemlerinden Arellano-Bond iki aşamalı GMM (dirençli standart hatalar ile), Arellano ve Bover-Blundell ve Bond iki aşamalı sistem GMM (dirençli standart hatalar ile) ve Sapması Düzeltilmiş Gölge Değişkenli EKK tahmincilerinin bulgularına yer verilmiştir. İki aşamalı GMM tekniğinin kullanıldığı modellerde aşırı tanımlama kısıtlamalarının geçerli olup olmadığı Sargan testiyle, Sistem GMM tekniğinin kullanıldığı modellerde ise Hansen testi ile kontrol edilmiştir. Ayrıca modellerde otokorelasyon problemi bulunup bulunmadığı Arellano ve Bond (1991) tarafından önerilen ikinci sıra otokorelasyon testleri³ AR(2) ile sınanmıştır. Söz konusu testlerde, p-olasılık değeri 0,05 değerinden büyük ise araç değişkenlerin geçerli olduğu ve modelde otokorelasyon problemi bulunmadığı anlaşılmaktadır. Test sonuçlarına Tablo 3 ve 4'ün alt kısmında yer verilmiştir. Modellerde yer alan araç değişken sayısı, N'yi aşmayacak şekilde sınırlandırılmıştır. Tahmin edilen tüm modellerde ikinci dereceden otokorelasyon problemi bulunmadığı ve araç değişkenlere ilişkin aşırı tanımlama kısıtlamalarının da geçerli olduğu görülmektedir.

Analizler yapılmadan önce, modellerde yer alan bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusallık (multicollinearity) olup olmadığı varyans artış faktörü (varyans inflation factor -VIF) kullanılarak incelenmiştir. Literatürde varyans artış faktörünün 4, 5 ya da 10'un üstünde olması durumunda modelde çoklu doğrusallık problemi olduğunu ortaya koyan kurallar bulunmaktadır (O'Brien, 2007, s. 684; Hair, Ringle ve Sarstedt, 2011: 145). Tahmin edilen dört farklı model için elde edilen VIF testi sonuçları Ek Tablo 1'de yer almaktadır. VIF değerlerinin tamamı 4'ten küçük olduğu için modellerde çoklu doğrusallık probleminin olmadığı kabul edilmiştir.

3.3. Model ve Bulgular

Daha önce de belirtildiği üzere çalışmanın amacı gelişmekte olan ülkelerde vergi yapısının ekonomik büyümeye etkisini, gelir yansızlığı varsayımı altında incelemektir. Bu sayede gelişmekte olan ülkelere özgü büyüme dostu vergileme politikalarını ortaya koymak hedeflenmektedir. Bu amaçla aşağıda yer alan dört farklı model, bir önceki bölümde bahsi geçen üç ayrı tahmin yöntemi ile tahmin edilmiştir.

³ Dinamik panel veri modellerinde modelin doğası gereği birinci mertebeden otokorelasyona sıkça rastlanır. Bu nedenle ikinci mertebeden otokorelasyon olmaması halinde birinci mertebeden otokorelasyon göz ardı edilmektedir (Arellano, 2003, s. 121).

$$büyüme_{it} = \alpha + \beta_1 büyüme_{it-1} + toplamvergi_{it} + \beta_2 tümgelir_{it} + \beta_3 nüfus_{it} + \beta_4 yatırım_{it} + \beta_5 beşerisermaye_{it} + u_{it} \quad (1)$$

$$büyüme_{it} = \alpha + \beta_1 büyüme_{it-1} + toplamvergi_{it} + \beta_2 kişiselgelir_{it} + \beta_3 kurumlar_{it} + \beta_4 sgk_{it} + \beta_5 nüfus_{it} + \beta_6 yatırım_{it} + \beta_7 beşerisermaye_{it} + u_{it} \quad (2)$$

$$büyüme_{it} = \alpha + \beta_1 büyüme_{it-1} + toplamvergi_{it} + \beta_2 tüketimservet + \beta_3 nüfus_{it} + \beta_4 yatırım_{it} + \beta_5 beşerisermaye_{it} + u_{it} \quad (3)$$

$$büyüme_{it} = \alpha + \beta_1 büyüme_{it-1} + toplamvergi_{it} + \beta_2 tüketim_{it} + \beta_3 servet_{it} + \beta_4 nüfus_{it} + \beta_5 yatırım_{it} + \beta_6 beşerisermaye_{it} + u_{it} \quad (4)$$

Modellerde bağımlı değişken kişi başına düşen reel GSYH artış oranıdır. Söz konusu modellerde ayrıca i = analizde yer alan 54 gelişmekte olan ülkeden her birini, t = 2000-2018 yılları arasında ilgili verinin ait olduğu yılı, α_i modelin sabit terimini, u_{it} ise modelin hata terimini göstermektedir. Modellerde içsel büyüme yaklaşımlarının öngörülerinden ve literatürdeki çalışmalardan hareketle, fiziki sermaye yatırımlarının yanında beşeri sermaye ve kamu kesiminin etkisini gösteren bağımsız değişkenlere yer verilmiştir. Bu doğrultuda modeldeki kontrol değişkenler; sabit sermaye yatırımlarının GSYH içindeki payı, beşeri sermaye endeksi ve nüfus artış oranıdır. Her bir regresyonda ayrıca, toplam vergilerin GSYH içindeki oranına kontrol değişken olarak yer verilmekte, böylelikle gelire yansız vergi değişikliklerine odaklanılmaktadır⁴. Bunların dışında her bir modelde, vergi yükünün kaydırıldığı varsayılan bir vergi türünün toplam vergi gelirleri içindeki oranı yer almaktadır.

Tablo 3'te gelir-yansızlığı varsayımı altında iki aşamalı GMM tahmincisi ile elde edilen model tahminleri yer almaktadır. En alt satırda hangi vergi türünün denklem dışında bırakıldığı belirtilmiştir. Örneğin Model 1'de tahmin edilen regresyonda tüketim ve servet vergilerinin toplam vergi gelirleri içindeki oranı model dışında tutulmuş, bu vergilerde gerçekleştirilecek bir indirimin gelir üzerinden alınan vergilerdeki artışlarla telafi edildiği varsayılmıştır. Başka bir ifadeyle bu modelde, varsayımsal olarak toplam vergi gelirleri sabit tutulurken, gelir üzerinden alınan vergilere doğru bir vergi yükü kaydırmasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi değerlendirilmektedir. İlk modelden elde edilen bulgular, gelir üzerinden alınan vergilerin artırıldığı, tüketim ve servet üzerinden alınan vergilerin ise azaltıldığı durumda ekonomik büyüme üzerindeki etkinin anlamlı ve negatif olacağı ortaya koymaktadır. Model 2'de ise gelir üzerinden alınan vergiler kişisel gelir vergisi, kurumlar vergisi ve sosyal güvenlik yükümlülükleri olarak ayrıştırılmış ve düzeltme faktörü olarak yine tüketim ve servet vergileri seçilmiştir. Kişisel gelir vergisi ve sosyal güvenlik yükümlülüklerine doğru bir vergi yükü kaydırmasının ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve negatif

⁴ Toplam vergi/GSYH değişkeninin katsayısı toplam vergi yükünün büyüme üzerindeki etkisi şeklinde yorumlanmamaktadır. Çünkü her bir regresyonda belli bir vergi türü dışarıda bırakıldığından, toplam vergi yükünün katsayısı uzun dönemde dışarda bırakılan vergi türünde meydana gelen değişimlerin toplam vergilerde ortaya çıkardığı değişikliğin GSYH üzerindeki etkisini de içermektedir. Bu nedenle her bir regresyonda katsayının yönü farklılık gösterebilmektedir. Aynı zamanda ilave vergi yapısındaki değişikliklerle sağlanan ilave vergi gelirlerinin nasıl harcandığı da dikkate alınmadığından regresyonlar, ilgili katsayının doğru bir tahminini sağlayamadığından bu katsayı yorumlanmamaktadır (Arachi vd., 2015, s. 643).

bir etkiye neden olacağı ve sosyal güvenlik yükümlülüklerindeki negatif etkinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Kurumlar vergisine doğru gerçekleştirilecek bir vergi yükü kaydırmasının ise büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir.

Tablo 3. Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları (I)

Tahminci	Arelano Bond İki Aşamalı GMM			
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Büyüme _{t-1}	.067* (1.69)	.040 (0.93)	.054 (1.27)	.053 (1.27)
Yatırım	.136 (0.94)	.110 (0.73)	.140 (0.94)	.136 (0.92)
Beşeri Sermaye	-2.535 (-0.91)	-.193 (-0.07)	-2.674 (-0.86)	-2.862 (-0.93)
Nüfus Artışı	-3.08*** (-3.57)	-3.12*** (-3.56)	-3.29*** (-3.79)	-3.27*** (-3.73)
Toplam Vergi/GSYH	.107 (0.40)	-.058 (-0.21)	.115 (0.39)	.119 (0.40)
Gelir üzerinden alınan vergiler	-.191** (-2.49)			
Gelir Vergisi		-.329* (-1.76)		
Kurumlar Vergisi		-.104 (-1.26)		
Sosyal Güvenlik Yükümlülükleri		-.490*** (-2.96)		
Tüketim ve servet üzerinden alınan vergiler			.194** (2.39)	
Servet Vergileri				.094 (0.23)
Tüketim Vergileri				.191** (2.40)
Gelir Yansızlığını Sağlayan Vergiler	Tüketim ve servet vergileri		Gelir üzerinden alınan vergiler	
Ülke/Gözlem Araç değişken	54/870 38	54/870 40	54/876 38	54/876 39
Arellano Bond AR(2) Testi	z= -1.45 [0.145]	z= -1.52 [0.127]	z= -1.28 [0.199]	z= -1.28 [0.20]
Sargan Test	chi2= 42.38 [0.1037]	chi2= 43.31 [0.0876]	chi2= 41.91 [0.1129]	chi2= 41.61 [0.1190]

*Not: * 0.1'de, ** 0.05'te, *** ise 0.01 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Katsayıların altında parantez içindeki değerler z-test istatistik değerlerini göstermektedir. Test sonuçları için test istatistiklerine yer verilmiş ve köşeli parantez içinde olasılık değerleri belirtilmiştir.*

Model 3 değerlendirildiğinde, bu kez gelir üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki oranı model dışında tutulmuş ve bu vergilerde gerçekleştirilecek bir indirim tüketim ve servet vergilerindeki artışlarla telafi edildiği varsayılmıştır. Model 3 toplam vergi gelirleri sabit tutulduğunda, tüketim ve servet vergilerine doğru yapılacak vergi yükü kaydırmalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki doğuracağını göstermektedir. Model 4'te ise tüketim ve servet vergileri modele ayrı ayrı

dahil edilerek her bir vergi türünün etkisini gözlemlemek amaçlanmıştır. Bulgular tüketim vergilerine doğru gerçekleştirilecek vergi yükü kaydırmalarının büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu gösterirken, servet vergilerine doğru bir vergi yükü kaydırmasının büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 4. Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları (II)

Tahminci	Arellano ve Bover/Blundell Bond İki Aşamalı Sistem GMM			
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Büyüme _{t-1}	.354*** (3.38)	.351*** (3.29)	.335*** (3.37)	.334*** (3.37)
Yatırım	.071 (1.43)	.072 (1.39)	.060 (1.10)	.061 (1.11)
Beşeri Sermaye	.324 (1.13)	.242 (0.79)	-.120 (-0.32)	-.125 (-0.33)
Nüfus Artışı	-.307* (-1.76)	-.307 (-1.61)	-.659*** (-4.14)	-.658*** (-4.15)
Toplam Vergi/GSYH	-.025 (-0.97)	-.016 (-0.56)	-.024 (-0.78)	-.025 (-0.82)
Gelir üzerinden alınan vergiler	.0036 (0.38)			
Gelir Vergisi		-.011 (-0.51)		
Kurumlar Vergisi		.015 (1.07)		
Sosyal Güvenlik Yükümlülükleri		.003 (0.14)		
Tüketim ve servet üzerinden alınan vergiler			.033** (2.35)	
Servet Vergileri				.052 (0.53)
Tüketim Vergileri				.034** (2.33)
Gelir Yansızlığını Sağlayan Vergiler	Tüketim ve servet vergileri		Gelir üzerinden alınan vergiler	
Ülke/Gözlem Araç değişken	54/925 37	54/925 39	54/933 37	54/933 38
Arellano Bond AR(2) Testi	z=0.62 [0.535]	z=0.61 [0.543]	z=0.82 [0.41]	z=0.82 [0.413]
Hansen Test	chi2=40.21 [0.124]	chi2=41.48 [0.099]	chi2=41.64 [0.096]	chi2=41.71 [0.095]

*Not: * 0.1'de, ** 0.05'te, *** ise 0.01 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Katsayıların altında parantez içindeki değerler t-test istatistik değerlerini göstermektedir. Test sonuçları için test istatistiklerine yer verilmiş ve köşeli parantez içinde olasılık değerleri belirtilmiştir.*

Sistem GMM tahmincisinden elde edilen sonuçların yer aldığı Tablo 4 incelendiğinde, tüketim ve servet vergilerinden gelir vergilerine doğru bir vergi yükü kaydırmasının büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. Öte yandan gelir üzerinden alınan vergilerin payının azaltılıp

tüketim vergilerinin payının artırılması halinde ekonomik büyümenin olumlu yönde etkileneceği bu tahminciyle de doğrulanmıştır.

Tablo 5. Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları (III)

Tahminci	Sapması Düzeltilmiş Gölge Değişkenli EKK (Blundell ve Bond)			
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Büyüme _{t-1}	.250*** (7.13)	.237*** (7.01)	.250*** (8.01)	.250*** (8.05)
Yatırım	.082*** (3.12)	.078*** (2.98)	.088*** (3.59)	.088*** (3.59)
Beşeri Sermaye	-2.558** (-2.32)	-1.688 (-1.56)	-2.339* (-1.85)	-2.288* (-1.73)
Nüfus Artışı	-1.86*** (-3.69)	-1.81*** (-3.59)	-1.89*** (- 3.74)	-1.87*** (-3.67)
Toplam Vergi/GSYH	.038 (0.48)	-.015 (-0.19)	.036 (0.47)	.034 (0.43)
Gelir üzerinden alınan vergiler	-.058** (-2.22)			
Gelir Vergisi		-.147*** (-4.37)		
Kurumlar Vergisi		.006 (0.17)		
Sosyal Güvenlik Yükümlülükleri		-.151*** (-3.35)		
Tüketim ve servet üzerinden alınan vergiler			.061** (2.21)	
Servet Vergileri				.001 (0.01)
Tüketim Vergileri				.062** (2.20)
Gelir Yansızlığı Sağlayan Vergiler		Tüketim ve servet vergileri		Gelir üzerinden alınan vergiler

Not: * 0.1'de, ** 0.05'te, *** ise 0.01 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Katsayıların altında parantez içindeki değerler t-test istatistik değerlerini göstermektedir.

Tablo 5'te yer alan sapması düzeltilmiş gölge değişkenli EKK tahmincisinin bulguları incelendiğinde, yine tüketim vergilerine doğru gerçekleştirilecek vergi yükü kaydırmalarının büyüme olumlu yönde etkileyeceği, gelir vergisi ve sosyal güvenlik yükümlülüklerine doğru vergi yükü kaydırmalarının ise büyüme olumsuz etkileyeceği bulgusuna ulaşılmıştır.

Elde edilen sonuçlar, kişisel gelir vergisi ile sosyal güvenlik yükümlülüklerine doğru gerçekleştirilecek vergi yükü kaydırmalarının büyüme negatif etkilediği ancak kurumlar vergisine doğru vergi yükü kaydırmalarının etkisinin belirsiz olduğu tespit edilen Acosta-Ormaecha ve Yoo (2012), McNabb ve Le-May Boucher (2014) ve McNabb (2018)'in bulguları ile benzerlik göstermektedir. Bunun yanında Arnold vd. (2011)'den farklı olarak servet vergilerinin büyüme dostu vergiler olduğu yönündeki

öngörünün de gelişmekte olan ülkeler açısından geçerli olmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgu geçiş ülkelerinde servet vergilerine ilişkin anlamlı sonuç elde edemeyen Topal (2019)'ın bulguları ile örtüşür niteliktedir.

Sonuç

Vergiler; birey ve firmaların tüketim, tasarruf, yatırım, emek arzı, emek talebi, beşeri sermaye yatırımı, Ar-ge, girişimcilik vb. ekonomik kararlarının optimal düzeyine ve böylece ekonominin genel dengesini değiştirmek suretiyle ekonomik büyüme oranına etkide bulunmaktadır. Vergilerin büyümeye etkisini inceleyen literatür son yıllarda, toplam vergi gelirlerini azaltmadan vergi yapısında gerçekleştirilecek birtakım değişikliklerle ekonomik büyümenin olumlu yönde etkilenip etkilenemeyeceğine odaklı bir şekilde gelişme göstermiştir. Bu eğilimin temel sebebi ise OECD, IMF ve EC gibi kuruluşların özellikle 2008 ekonomik krizi sonrası dönemde büyümeyi teşvik etmek bakımından, gelir üzerinden alınan vergi yükünün tüketim, çevre ve servet vergilerine kaydırılması yönünde önerilerde bulunmasıdır.

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme üzerinde yalnızca ülkenin kendi içsel dinamikleri değil, diğer ülkelerle olan ilişkileri de belirleyici olmaktadır. Söz konusu ülkelerde üretim düzeyi genellikle enerji, teknoloji ve ara malı ithalatına bağımlıdır. Gelir ve tasarruf düzeyinin düşüklüğü ise yabancı sermaye yatırımlarına, dış borçlara ve dış yardımlara bağımlılığı beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme oranını belirleyen faktörler farklılık göstermektedir (Chirwa ve Odhiambo, 2016). Benzer şekilde gelişmekte olan ülkelerin vergi yapısı da, gelişmiş ülkelerin vergi yapısından oldukça farklıdır. Sanayi sektörünün yeterince gelişmediği, kişi başına düşen gelir düzeyinin düşük olduğu, kayıt dışı istihdam ve ekonomik faaliyetlerin yaygın olduğu, vergi idaresi ile vergi bilincinin yeterince gelişmediği gelişmekte olan ülkelerde vergi yapısı içinde dolaylı vergiler dolaysız vergilere kıyasla daha yüksek bir paya sahiptir. Gelişmiş ülkelerde ise vergi hasılatı içinde dolaysız vergilerin payı çok daha yüksektir (Nalbant Efe ve Yetkin Ataer, 2016).

Ele alınan farklılıklar nedeniyle gelişmekte olan ülkeler bakımından uygulanması gereken büyüme dostu vergi politikası önerilerinin de gelişmiş ülkelerden farklı yönde olabileceği düşünülmektedir. Bu sebeple çalışmada, gelir üzerinden alınan vergi yükünün tüketim, çevre ve servet vergilerine kaydırılması şeklinde bir politikanın, gelişmekte olan ülkeler açısından büyümeye ne yönde etki edeceğini incelemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 54 gelişmekte olan ülkenin 2000-2018 dönemi için, genel yönetim vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler dinamik panel veri analiz yöntemi ile incelenmiştir. Dinamik panellerin tahmininde başvurulan üç farklı tahminciden elde edilen sonuçlar ortaya koyulmuştur.

Bulgular; toplam vergi gelirlerinde bir değişikliğe gitmeden, tüketim ve servet vergilerinin toplam vergi gelirleri içindeki payının azaltılıp, bu azalmanın gelir üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payında bir artışla telafi edilmesi halinde ekonomik büyüme oranının olumsuz

etkileneceğini göstermiştir. Tam tersine toplam vergi gelirleri içinde gelir üzerinden alınan vergilerin payının azaltılıp, bu azalmanın tüketim ve servet vergilerinin payında gerçekleştirilecek bir artışla telafi edilmesi halinde ise büyümenin olumlu yönde etkileneceği ortaya koyulmuştur.

Söz konusu bulgular; gelişmekte olan ülkelerde de gelir üzerinden alınan vergilerden tüketim ve servet vergilerine doğru bir vergi yükü kaydırmasının ekonomik büyüme üzerinde olumlu yönde etkide bulunacağını göstermektedir. Ancak vergi türleri detaylı olarak değerlendirildiğinde, yalnızca kişisel gelir vergisi ve sosyal güvenlik yükümlülüklerinde yapılacak indirimler ya da tüketim vergilerinde yapılacak artışlar bakımından anlamlı katsayılar elde edilmiştir. Dolayısıyla, büyüme üzerindeki olumsuz etkileri bakımından Arnold vd. (2011) tarafından vergilere ilişkin geliştirilen sıralamanın gelişmekte olan ülkeler açısından geçerli olmadığı görülmektedir. Anlamlı bir etkinin tespit edildiği vergi türleri bakımından bir sıralama yapmak gerekirse, gelişmekte olan ülkelerde büyümeye en zararlı vergi türünün sosyal güvenlik yükümlülükleri ve ardından kişisel gelir vergisi olduğu ve bunu tüketim vergilerinin izlediği görülmektedir.

Kurumlar vergisi ya da servet vergilerinin vergi yapısı içindeki ağırlığının değiştirilmesi halinde ekonomik büyüme üzerinde -pozitif ya da negatif- anlamlı bir etkisi üç tahminciyle de tespit edilememiştir. Dolayısıyla kurumlar vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki payında gerçekleştirilecek artışların büyümeye en fazla zarar veren vergi politikası olduğu yönündeki öngörülere dair bir kanıt bulunamamıştır. Benzer şekilde büyümeye en az zarar veren vergi türünün servet vergileri olduğu, vergi yükünün servet vergilerine doğru kaydırılması halinde ekonomik büyümenin olumlu yönde etkileneceğine dair öngörüler de gelişmekte olan ülkeler açısından doğrulanamamıştır. Son tahlilde ilgili vergi politikası önerilerinin gelişmiş ülkeler için geçerli olabileceği, ancak gelişmekte olan ülkelerde etkisiz hatta belki büyüme üzerinde olumsuz etkide bulunabileceği göz önünde tutulmalıdır.

Elde edilen bulgular vergi yapısı ve ekonomik büyüme arasında, tüm ülkeler için geçerli kabul edilebilecek bir ilişkinin olmadığını; farklı gelir düzeyine sahip ülkelerde vergi yapısının büyüme üzerindeki etkisini gösteren katsayıların yönü, büyüklüğü ve geçerliliğinin değişkenlik gösterebildiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerin, yüksek gelirli ülkeleri kapsamına alan analizlerden elde edilen bulgulara dayanarak getirilen politika önerileri karşısında ihtiyatlı davranmaları gerekmektedir. Bu durum gelişmekte olan ülkeler örnekleme ile gerçekleştirilecek gelecek çalışmaların önemini de ortaya koymaktadır.

Gelecek çalışmalarda, birim ve zaman boyutu ile analiz yöntemleri farklılaştırılarak gelişmekte olan ülkelere özgü vergi politikası önerileri çeşitlendirilmelidir. Örneğin bu çalışmada analizler, vergiler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin doğrusal olduğu varsayılarak gerçekleştirilmiştir. Benzer bir analiz, doğrusal olmayan ekonometrik yöntemler kullanılarak da gerçekleştirilebilir. Ayrıca ülkelerin gelir düzeyi arttıkça, farklı vergi

türlerinin ekonomik büyümeyi neden farklı yönde etkilediği de gelecek çalışmalar için bir araştırma konusu olarak ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Acosta-Ormaechea, S. and Yoo, J. (2012). Tax Composition and Growth: A Broad Cross-Country Perspective. IMF Working Paper, WP/12/257.
- Arachi, G.; Bucci, V. and Casarico, A. (2015). Tax Structure and Economic Performance. *International Tax and Public Finance*, 22, 635-662.
- Arellano, M. (2003). *Panel Data Econometrics*. Oxford: Oxford University Press.
- Arellano, M. and Bond, S. (1991). Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations. *Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.
- Arellano, M. and Bover, O. (1995). Another Look at the Instrumental Variables Estimation of Error Component Models. *Journal of Econometrics*, 68(1), 29-51.
- Arnold, J. M.; Brys, B.; Heady, C.; Johansson, A.; Schweltnus, C. and Vartia, L. (2011). Tax Policy for Economic Recovery and Growth. *The Economic Journal*, 121, 59-80.
- Baltagi, B. H. (2021). *Econometric Analysis of Panel Data (sixth edition)*. Switzerland: Springer.
- Barro, R. J. (1989). *A Cross Country Study of Growth, Saving and Government*. National Bureau of Economic Research, Working Paper No: 2855.
- Barro, R. J. (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-443.
- Benos, N. (2009). *Fiscal Policy and Economic Growth: Empirical Evidence from EU Countries*. MPRA Paper No. 19174.
- Blundell, R. and Bond, S. (1998). Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models. *Journal of Econometrics*, 87(1), 115-143.

- Bun, M. J. G. and Kiviet, J. F. (2003). On the Diminishing Returns of Higher-order Terms in Asymptotic Expansions of Bias. *Economic Letters*, 79(2), 145-152.
- Canavire-Bacarreza, G.; Martinez-Vazquez, J. and Vulovic, V. (2013). *Taxation and Economic Growth in Latin America*. Inter-American Development Bank (IDB) Working Paper Series, No. IDB-WP-431.
- Chirwa, T. G. ve Odhiambo, N.M. (2016). Macroeconomic Determinants of Economic Growth: A Review of Economic Literature. *South East European Journal of Economics and Business*, 11(2), 33-47.
- Çevik, S. and Oh, C. (2013). Tax Structure and Economic Growth: A Panel Data from OECD Countries. *Regional Industry Review*, 36(1), 31-54.
- Demir, O. ve Üzümcü, A. (2003). İçsel Büyümenin Kaynakları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 17(3-4), 17-38.
- Easterly, W. and Rebelo, S. (1993). Fiscal Policy and Economic Growth. *Journal of Monetary Economics*, 32, 417-458.
- European Commission (EC) (2015). *Tax Reforms in EU Member States 2015: Tax Policy Challenges for Economic Growth and Fiscal Sustainability*. Taxation Papers, Working Paper No. 58.
- Farahati, M. (2019). Revenue-neutral Changes in Tax Structure and Economic Growth in Iran. *Quarterly Journal of Economic Growth and Development*, 9(35), 121-136.
- Gbato, A.(2017). Impact of Taxation on Growth in Sub-Saharan Africa: New Evidence Based on a New Data Set. *International Journal of Economics and Finance*, 9(11), 173-193.
- Hair, J. F., Ringle, C. M. and Sarstedt, M. (2011). PLS-SEM: Indeed a Silver Bullet. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 19(2), 139-152.
- Hakim, T. A.; Karia, A. A. and Bujang, I. (2016). Does Goods and Services Tax Stimulate Economic Growth? International Evidence. *Journal of Business and Retail Management Research*, 10(3), 137-146.
- IMF (2018). *World Economic Outlook: Challenges to Steady Growth*. Washington, DC, October.
- International Monetary Fund (IMF) (2015). *Fiscal Policy and Long-term Growth*. IMF Policy Paper.

- Kiviet, J. F. (1995). On Bias, Inconsistency and Efficiency of Various Estimators in Dynamic Panel Data Models. *Journal of Econometrics*, 68(1), 53-78.
- Kneller, R.; Bleaney, M. F. and Gemmell, N. (1999). Fiscal Policy and Growth: Evidence from OECD Countries. *Journal of Public Economics*, 74, 171-190.
- Koch, S. F.; Schoeman, N. J. and Tonder, J. J. V. (2005). Economic Growth and the Structure of Taxes in South Africa: 1960-2002. *South African Journal of Economics*, 73(2), 190-210.
- Koester, R. B. and Kormendi, R. (1989). Taxation, Aggregate Activity and Economic Growth: Cross-country Evidence on Some Supply-side Hypotheses. *Economic Inquiry*, 27(3), 367-386.
- Lee, Y. and Gordon, R. H. (2005). Tax Structure and Economic Growth. *Journal of Public Economics*, 89, 1027-1043.
- Macek, R. (2014). The Impact of Taxation on Economic Growth: Case Study of OECD Countries. *Review of Economic Perspectives*, 14(4), 309-328.
- Marsden, K. (1983). *Links Between Taxes and Economic Growth: Some Empirical Evidence on Some Supply Side Hypothesis*. World Bank Staff Working Papers, No: 605, Washington D.C., USA.
- Martinez-Vazquez, J.; Vulovic, V. and Liu, Y. (2011). Direct versus Indirect Taxation: Trends, Theory and Economic Significance. Albi, E. ve Martinez-Vazquez, J. (Ed.). *The Elgar Guide to Tax Systems* (37-92). USA: Edward Elgar.
- Mathe, M.; Nicodeme, G. and Rua, S. (2015). *Tax Shifts*. European Commission Taxation Papers, Working Paper No. 59.
- McNabb, K. (2018). Tax Structures and Economic Growth: New Evidence from the Government Revenue Dataset. *Journal of International Development*, 30, 173-205.
- McNabb, K. and LeMay-Boucher, P. (2014). *Tax Structures, Economic Growth and Development*. International Center for Tax and Development, Working Paper, 22.
- Myles, G. D. (2000). Taxation and Economic Growth. *Fiscal Studies*, 21(1), 141-168.

- Myles, G. D. (2009). *Economic Growth and the Role of Taxation-Theory*. OECD Economics Department Working Papers, No. 713, OECD Publishing, Paris.
- Nalbant Efe, G. ve Yetkin Ataer, M. (2016). Ülke Gruplarının Vergi Yapıları Arasındaki Farklılıklar ve Nedenleri. Aydın, M. ve Tan, S. S. (Ed.). *Political Economy of Taxation* (109-125). London: Ijopec Publication.
- Neog, Y. and Gaur, A. K. (2020). Tax Structure and Economic Growth: A Study of Selected Indian States. *Journal of Economic Structures*, 9(38), 1-12.
- O'Brien, R. M. (2007). A Caution Regarding Rules of Thumb for Variance Inflation Factors. *Quality & Quantity*, 41(5), 673-690.
- OECD (2010). *Tax Policy Reform and Economic Growth*. OECD Tax Policy Studies, No. 20.
- Özel, H. A. (2012). Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 63-72.
- Öztürk, N. (2007). *Piyasa Başarısızlığından Devlet Başarısızlığına, Ekonomide Devletin Değişen Rolü*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Pınar, A. (2011). *Maliye Politikası, Teori ve Uygulama*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Skinner, J. (1988). *Taxation and Output Growth in Africa*. World Bank, International Economics Department, Working Paper Series, No. 73.
- Susam, N. (2016). *Kamu Maliyesi, Temel Kavram ve Esaslar*. İstanbul: Beta Basım.
- Şaşmaz, M. Ü. ve Yayla, Y. E. (2018). Vergilerin ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi: Avrupa Birliği Geçiş Ekonomileri Örneği. *Maliye Dergisi*, 174, 315-336.
- Taşar, İ. (2016). *İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Uygulamaları*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Topal, M. H. (2017). Vergi Yapısının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkelerinden Ampirik Bir Kanıt. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 184-206.

- Topal, M. H. (2019). An Analysis of the Relationship between Tax Structure and Gross Domestic Product in European Transition Economies. *European Journal of Theoretical and Applied Studies*, 7(2), 1-19.
- Turan, T. (2008). *İktisadi Büyüme Teorisine Giriş*. İstanbul: Yalın yayıncılık.
- Turhan, S. (2020). *Vergi Teorisi ve Politikası*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- UNU-WIDER (2021, Ekim). Government Revenue Dataset. doi: 10.35188/UNU-WIDER/GRD-2021.
- Ünsal, E. (2016). *İktisadi Büyüme*. Ankara: BB101 Yayınları.
- Widmalm, F. (2001). Tax Structure and Economic Growth: Are Some Taxes Better than Others? *Public Choice*, 107, 199-219.
- Windmeijer, F. (2005). A Finite Sample Correction for the Variance of Linear Efficient Two-step GMM Estimators. *Journal of Econometrics*, 126(1), 25-51.
- Xing, J. (2012). Tax Structure and Growth: How Robust is the Empirical Evidence? *Economics Letters*, 117, 379-382.
- Yanıkaya, H. ve Turan, T. (2017). *Tax Structure and Economic Growth: Do Differences in Income Level and Government Effectiveness Matter?* Gebze Technical University, Working Paper No: 2017-04.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2018). *İleri Panel Veri Analizi. Stata uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Yılmaz, G. A. (2020). *Kamu Maliyesi (6. baskı)*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Extended Abstract

The 2008 financial crisis caused an environment that countries started to look for ways to develop fiscal policy measures to encourage employment and economic growth, while dealing with the increasing public debt and budget deficits due to the crisis. In this direction, analyzes on the relationship between taxes and economic growth have been mainly carried out in terms of how the tax structure can be designed to encourage growth without reducing tax revenues. International organizations such as the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), the International Monetary Fund (IMF) and the European Commission (EC) recommended in their reports that the share of income taxes in tax revenues should be reduced and the tax burden shifted to consumption, environment and wealth taxes, which are seen as more growth-friendly. These recommendations started a new discussion in the tax-growth literature.

Arnold et al. (2011) is the pioneer of studies on whether the tax structure can be reformed in a growth-oriented way without reducing the total tax burden. Based on the data of 21 OECD countries between 1971-2004, they ranked taxes according to their negative effects on economic growth. When the taxes were listed from the most to the least harmful to growth; a ranking emerged in the form of corporate income tax, personal income tax, consumption taxes and wealth taxes. Similar results were obtained in subsequent empirical studies conducted with OECD or EU samples (Acosta-Ormaechea and Yoo (2012); Xing (2012); Çevik and Oh (2013); MacNabb and LeMay-Boucher (2014); MacNabb (2018)). However, the findings of the analyzes that conducted with developing countries sample strongly indicated that the relationship between tax structure and growth may be different from developed countries (Koch, Schoeman, and Tonder (2005); Yanıkkaya and Turan (2017); Mcnabb (2018); Topal (2019); Farahati (2019); Neog and Gaur (2020)) In this respect, it is a matter of criticism that international organizations make policy recommendations based on the results obtained from the analyzes carried out with OECD or EU samples. Empirical studies covering the developing countries should increase in order to put forward specific policy recommendations for developing countries.

From this perspective, in our study, we analysed the relationship between tax structure and economic growth in developing countries under the assumption of revenue-neutrality. Findings on the effect of tax shifts on economic growth were compared with findings from the studies using sample of developed countries. It was also examined how tax shifts can be used as fiscal policy measures that support economic growth in developing countries.

While determining the unit and time dimension of the study, the provision of "General Government Tax Revenues" data was determined as a constraint in terms of representing the real size of the public sector in the economy. In this context, the analysis covered the period 2000-2018 for 54 developing countries. Tax revenue data was obtained from the UNU-WIDER database. The real GDP growth per capita used as the dependent variable, the share of fixed capital investments in GDP and the population growth rate which used as control variables are all from the World Bank database and the human capital index was obtained from the Penn World Table.

Since the economic growth data is dynamic in nature and affected by its previous values, and the study had a sample with unbalanced panel characteristics and a short time dimension, the dynamic panel data method was preferred in the estimation of the models. All the models were analyzed with three different estimators that gave consistent results when N is large and T is small. The estimators used were as follow: Arellano and Bond (1991) two-stage GMM estimator, Arellano and Bover (1995)/ Blundell and Bond (1998) System GMM estimator, and Bias-corrected LSDV estimator which uses the ratio of Bun and Kiviet (2003) for correction and Blundell and Bond (1998) as initial value.

Results showed that under the assumption of revenue-neutrality, if the share of consumption and wealth taxes in total tax revenues was reduced and this reduction was compensated by an increase in the share of income taxes, the economic growth rate would be adversely affected. On the contrary, if the share of income taxes in total tax revenues was reduced and this decrease was compensated by an increase in the share of consumption and wealth taxes, it is revealed that growth would be positively affected.

These results indicates that a shift of the tax burden from income taxes to consumption and wealth taxes in developing countries will have a positive effect on economic growth. However, when tax categories were included in the analysis separately, significant coefficients were obtained only in terms of reductions in personal income tax and social security contributions or increases in indirect taxes. Thus, it was found that the ranking of taxes suggested by Arnold et al. (2011) in terms of their negative effects on growth is not valid for developing countries.

If the share of corporate tax or wealth taxes in the tax structure had been changed, no significant effect -positive or negative- on economic growth would have been detected with any of the three estimators. Therefore, there is no evidence for the predictions that the increase in the share of corporate tax in total tax revenues will be the most harmful fiscal policy for growth. Similarly, the predictions that the most growth-friendly taxes are wealth taxes and the economic growth will be positively affected if the tax burden is shifted towards wealth taxes, could not be confirmed in terms of developing countries.

Ek Tablo: Varyans Artış Faktörü (VIF) Analiz Sonuçları

Model 1			Model 3		
Değişken	VIF	1/VIF	Değişken	VIF	1/VIF
Nüfus artışı	2.77	0.361370	Nüfus artışı	2.66	0.376302
Beşeri sermaye	2.68	0.373078	Beşeri sermaye	2.65	0.377492
Yatırım	1.01	0.994971	Yatırım	1.01	0.985578
Toplam vergi	2.50	0.400567	Toplam vergi	2.41	0.414975
Gelir üz. alınan vergiler	1.48	0.677785	Tüketim ve servet üz. alınan vergiler	1.44	0.693348
Ort. VIF	2.08		Ort. VIF	2.03	
Model 2			Model 4		
Değişken	VIF	1/VIF	Değişken	VIF	1/VIF
Nüfus artışı	2.91	0.343643	Nüfus artışı	2.67	0.374323
Beşeri sermaye	2.84	0.351660	Beşeri sermaye	2.65	0.377199
Yatırım	1.02	0.983372	Yatırım	1.02	0.983566
Toplam vergi	3.38	0.295841	Toplam vergi	2.51	0.398174
Kişisel gelir vergisi	1.11	0.902797	Tüketim vergileri	1.54	0.650037
Kurumlar vergisi	1.39	0.719307	Servet vergileri	1.02	0.983566
Sosyal güv. yük.	2.83	0.353566	Ort. VIF	1.93	
Ort. VIF	2.21				

2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİNİN ŞİRKETLERİN FİNANSAL PERFORMANSLARINA ETKİSİ: BIST 100 ÖRNEĞİ

İsmail Erkan ÇELİK* & Melih Sefa YAVUZ**

Öz

2008 Küresel Finansal Krizi ile Amerika Birleşik Devletleri'nin finansal piyasalardaki varlık fiyatlarında oluşan balonların ve piyasaya sürekli olarak ihraç edilen yeni subprime mortgage kredilerin küresel ölçekte bir krizi tetikleyebilecek kadar tehlikeli olabileceği deneyimlenmiştir. Nitekim kriz küreselleşmeyle birlikte dünyaya entegre olmuş pek çok ülkenin ekonomilerini etkisi altına almıştır. Bu çalışma, 2008 Küresel Finans Krizinin Borsa İstanbul 100 Endeksi'nde listelenen şirketlerin finansal performansı üzerine etkilerini, firmaların finansal raporlama davranışları bağlamında analiz etmeyi amaçlamaktadır. Küresel Finans Krizi tüm dünya ekonomilerini olduğu gibi Türkiye ekonomisini de etkilemiş ve makroekonomik dengesizliklere yol açmıştır. Krizin makroekonomik etkileri yanında işletmeleri de etkilediği, şirketlerin finansman güçlüklerle karşılaşmalarına, mali durum ve performanslarında düşümlere yol açtığı gözlemlenmiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak, firmaların finansal raporlama davranışlarının (şeffaflık, kazanç yönetimi gibi) kriz dönemlerinde değişebileceği öngörülmektedir. Bu öngörünün geçerliliği, Borsa İstanbul 100 Endeksi'nde listelenen firmalar için literatürde yaygın olarak kullanılan göstergeler yardımıyla test edilmiştir. Bu çerçevede, ampirik analizlerde, 2003-2015 yılları arasında BİST 100'de listelenen şirketlerin durum, performans, şeffaflık ve kazanç yönetimi rasyolarının, finansal kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrası dönemler itibarıyla farklılık gösterip göstermediği Varyans Analizi (ANOVA) yardımıyla tahmin edilmiştir. Firmaların öz kaynak oranlarının kriz öncesi dönemde kriz sonrası döneme göre daha yüksek olduğu, aktif karlılık oranlarının ise kriz öncesi dönemde, kriz dönemi ve kriz sonrası döneme göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca firmaların; nakit akış oranlarının kriz öncesi dönemde kriz dönemi ve kriz sonrası dönemde daha düşük olduğu, nakit akış marjı ve net kar/piyasa değeri rasyolarının ise kriz öncesi dönemde kriz sonrası döneme göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Finans Krizi, Finansal Rasyolar, Borsa İstanbul.

Jel Kodları: G01, G10, G32.

* Dr. Öğr. Üyesi, Doğu Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, erkancelik@dogus.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2274-0750>.

** Arş. Gör., Beykent Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme (Türkçe) Bölümü, sefayavuz@beykent.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1085-5304>.

THE EFFECT OF 2008 GLOBAL FINANCE CRISIS ON THE FINANCIAL PERFORMANCES OF COMPANIES: EXAMPLE OF BIST 100

Abstract

With the 2008 Global Financial Crisis, it was experienced that the bubbles in the asset prices in the financial markets of the United States and the new subprime mortgage loans that are continuously exported to the market can be dangerous enough to trigger a crisis on a global scale. As a matter of fact, the crisis affected the economies of many countries that were integrated into the world with globalization. This study aims to analyze the effects of the 2008 Global Financial Crisis on the financial performance of companies listed in the Borsa Istanbul 100 Index in the context of companies' financial reporting behaviors. Global Financial Crisis affected the Turkish economy as well as all the World economies and led to macroeconomic imbalances. It was observed that the crisis affected businesses as well as its macroeconomic effects, causing companies to face financing difficulties and to decrease their financial status and performance. Depending on these developments, it is predicted that the financial reporting behaviors of companies (such as transparency, earnings management) may change during crisis periods. This study aims to analyze and estimate the impact of Global Financial Crisis on financial information regarding the status and performance of companies listed on Borsa Istanbul. For this purpose, the effects of the Global Financial Crisis on these variables was using indicators widely used in the literature, which convey financial information about the company's financial situation, performance, transparency in financial reporting, and earnings management activities. In the empirical analysis, Analysis of Variance (ANOVA) was used to examine whether the status, performance, transparency, and earnings management ratios of the companies listed in the Borsa Istanbul between the years 2003-2015 differed in terms of pre-crisis, crisis period and post-crisis periods. It was determined that the equity ratios of the firms were higher in the pre-crisis period compared to the post-crisis period, and the return on assets ratios were higher in the pre-crisis period than in the crisis period and post-crisis period. In addition, it was concluded that the cash flow rates of the companies were lower in the pre-crisis period and in the post-crisis period, while the cash flow margin and net profit/market value ratios were higher in the pre-crisis period than in the post-crisis period.

Keywords: *Global Financial Crisis, Financial Ratios, Borsa Istanbul.*

Jel Codes: *G01, G10, G32.*

Giriş

Dünya ekonomileri küreselleşmenin etkisiyle karmaşık bir hal almış, ekonomilerin birbirine entegre olması uluslararası ölçekte karşılaşılabilecek uyumsuzluk sorunlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu nedenle 90'lı yılların ortalarından itibaren gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler finansal serbestleşme ve uluslararası uyumsuzlukları gidermek amacıyla çeşitli politikalar yürütmüşlerdir. Söz konusu politikalar ülke ekonomilerinin küresel ekonomiye entegrasyonunu hızlandırmış ve finans sektörünün de etkinliğini artırmıştır. Finansal piyasalarda işlem yapan yatırımcı sayılarının ve işlem gören enstrümanların çeşitliliğinin artmasıyla birlikte de söz konusu

piyasaların regülasyonlar çerçevesinde; denetleme ve düzenleme, kontrol ve yaptırım gibi mekanizmalarında aksamalar yaşanmıştır. Özellikle muhasebe ve finansal raporlama özelinde yaşanan standardizasyon yoksunluğu, 2000’li yılların başlarında Amerikan enerji şirketi Enron’un iflas etmesiyle başlayan ve ardından Worldcom, Tyco, Healthsouth, American International Group (AIG), Lehman Brothers gibi şirketlerde ortaya çıkan finansal skandallarla birlikte su yüzüne çıkmıştır (Toms, 2019; Corporatefinanceinstitute, 2021). Yaşanan skandallar pek çok ülkedeki finansal ve muhasebe düzenlemelerinin sorgulanmasına neden olmuş ve uluslararası standartlara olan ihtiyacın gerekliliğini birçok alanda tartışmaya açmıştır. Uluslararası uyumsuzlukların giderilmesi, muhasebe kayıtlarının ve finansal raporların okunmasında karışıklığa sebebiyet verebilecek farklılıkların düzenlenmesi, muhasebe ve finansal tablolarda yapılabilecek manipülatif işlemlerin engellenmesi yönünde pek çok hükümet ve meslek örgütleri tarafından standardizasyon çalışmaları yapılmıştır. Bu çerçevede 2001 yılında Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (International Accounting Standards Board – IASB) ardından 2003 yılında da Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (International Financial Reporting Standards – IFRS) yayınlanmış ve pek çok ülke tarafından genel kabul görmüştür (IFRS, 2021; Fırat ve Seldüz, 2014).

Ulusal ve uluslararası yatırımcılar açısından finansal raporlardan elde edilen bilgiler büyük önem arz etmektedir. Söz konusu önem yatırımcıların ilgili bilgileri analiz ederek yatırım kararlarını şekillendirmesinden gelmektedir. Bu bağlamda doğru analiz sonuçlarına ulaşılabilmesi için bilgilerin doğru, detaylı ve şeffaf olması gereklidir. Teknoloji ve iletişim imkânlarındaki gelişmeler ile birlikte küresel finans piyasalarında artık firmalara ait mali ve finansal raporlardan beklenenlerde de önemli değişimler yaşanmaktadır. Firmalar yatırımcıların beklentilerini karşılamak amacı ile mali ve mali olmayan bilgilerini kurumsal şeffaflık düşüncesi çerçevesinde daha güvenilir ve şeffaf hale getirmeye çalışmaktadır (Gökgöz, 2012).

Küresel ölçekte kabul gören ve uygulanan Uluslararası Finansal Raporlama Standartları’na rağmen 2008 yılında patlak veren KFK 21. yüzyılın en önemli finansal krizlerin başında gelmektedir. 2007 yılının ortalarında konut finansmanı piyasasında başlayıp birçok ülkede neredeyse tüm sektörleri etkileyen kriz, küresel bir krize dönüşmüştür. Amerika Birleşik Devletleri’nde bulunan finansal piyasalardaki varlık fiyatlarında oluşan balonların ve piyasaya sürekli olarak ihraç edilen yeni subprime mortgage kredilerinin küresel ölçekte bir krizi tetikleyebilecek kadar tehlikeli olabileceği deneyimlenmiştir. Söz konusu krizin bu denli etkili olmasının en önemli sebeplerinden biri de ekonomilerin ve finansal piyasaların küreselleşmenin etkisiyle birbirleriyle iç içe ve bağımlı hale gelmesidir (Engin ve Göllüce, 2016).

Türkiye gibi gelişmekte olan ve küreselleşmeyle birlikte dünyaya entegre olmuş pek çok ülkenin ekonomileri ve finansal piyasaları da krizden etkilenmiştir. Nitekim KFK’nın zamanla Avrupa Birliği (AB) ülkelerini etkisi altına alması, Türk reel sektörünü de önemli ölçüde etkilemiştir. AB pazarının

daralması ihracat olanaklarını azalttığı gibi firmaların yabancı kaynak ihtiyacını artırmasının yanı sıra yaşanan ekonomik daralma karlılık oranlarının düşmesine neden olabilecek faktörlerdir. Kriz ortamlarında genellikle işletmelerin finansman ihtiyaçları artmaktadır. Bu durum finansmana olan talebin artmasına ve kriz ortamının getirdiği konjonktürel ortama bağlı olarak finansman maliyetlerini yükselmesine neden olabilmektedir. Ayrıca KFK'nın özellikle gelişmekte olan ülkelerin sermaye piyasalarını da olumsuz yönde etkilemesi işletmelerin finansman imkanlarını da kısıtlayıcı bir etki yaratmıştır (Tuğay vd., 2014).

Bu çerçevede çalışmanın amacı; KFK'nın, BİST100'de listelenen şirketlerin durumu ve performanslarına ilişkin mali bilgiler üzerindeki etkisini analiz ve tahmin etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik olarak, Kısım 1, şirketin finansal durumu, performansı finansal raporlamadaki şeffaflık ve kazanç yönetimi faaliyetlerine ilişkin finansal bilgi taşıyan, literatürde yaygın olarak kullanılan göstergelere ilişkin literatür taramasını sunmaktadır. Kısım 2'de ampirik analizlerde kullanılan veriler ve yöntem tanıtılmaktadır. Kısım 3 BIST100'de listelenen şirketlerin, durum, performans, şeffaflık ve kazanç yönetimi rasyoları, finansal kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrası dönemler itibariyle farklılık gösterip göstermediğini belirlemeye yönelik uygulanan Varyans Analizi (ANOVA) sonuçlarını sunmaktadır. Kısım 4'te bulgulara ilişkin genel değerlendirmeler özetlenmektedir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Özellikle hisse senedi piyasalarındaki finansal krizin esas olarak yetersiz finansal bilgi şeffaflığından kaynaklandığı göz önüne alındığında, sorunun 2 farklı sebepten kaynaklandığı söylenebilir. Birincisi, yatırımcıların Enron, Tyco, Parmalat, Ahold vb. olmak üzere çeşitli şirketlerin skandallarına bağlı olarak uğradığı zararlar; ikincisi, söz konusu dönemlerde firmaların mali durum ve performanslarının kötüleşmesi ve faaliyetlerini finanse etmek için gerekli kaynaklara ulaşmalarının zorlaşmasıdır. Kurumsal şeffaflık, halka açık firmaların periyodik performansı, mali durumu, yatırım fırsatları, yönetişimi, değeri ve riski hakkında ilgili, güvenilir bilgilerin yaygın olarak kullanılabilirliği olarak tanımlanır. Bu nedenle finansal performans ölçülürken şeffaflık konusu çok önemlidir (Adiloğlu vd., 2018). Magnan (2009), kriz koşullarında, bir dizi olumsuz haber beklendiğinde bir muhasebe muhafazakarlığı biçimi olarak ihtiyatlılık ilkesinin aşırı uygulanmasının fiyat hareketinin gelişimini etkilediğini belirtmektedir (Robu ve Istrate, 2014). Birçok araştırma, firmaların finansal bilgilerinin mevcudiyetinin ve kalitesinin yatırımcıların ekonomik kararlarını etkileyen önemli faktörler olduğunu göstermektedir (Bahrami ve Bejan, 2015).

Barth ve Schipper (2008) şeffaflığın kullanılma yöntemlerinden çıkarım yaparak, finansal raporlama şeffaflığını, finansal raporların bir işletmenin temelindeki ekonomiyi finansal raporları kullananlar tarafından kolayca anlaşılabilir bir şekilde ortaya koyma derecesi olarak tanımlamaktadırlar. Araştırmacılara göre finansal raporlarda sunulan bazı

bilgiler, temelde yatan ekonomiyi ve yatırımcılar arasında bilgi asimetrisinin azalmasına yardımcı olabilmektedir. Çünkü şeffaf şekilde düzenlenen bilgiler kolayca anlaşılabilir. Araştırmalar, bu özelliklere sahip finansal raporların - yani şeffaf finansal raporlamanın - sermaye maliyetini düşürerek faydalı olabileceği fikrini desteklemektedir. Madhani (2007)'e göre şeffaflık, şirketin işletme ve finansal performansının ve sahiplik, yönetim kurulu, yönetim yapısı ve süreçleri ile ilgili kurumsal yönetim uygulamalarının zamanında ve yeterli şekilde açıklanmasıdır.

Şeffaflık “kurumların açıklığı, kurumların açık olması, dürüstlük ve basit algılanabilirlik” olarak tanımlanabilmektedir. Tanım içerisinde ki, kurumların açıklığı, kurum içinde operasyona kolay erişim anlamına gelirken, kurumların açık olması bilgi şeffaflığı veya açıklık anlamına gelmektedir. Finansal raporlamada şeffaflıkla ilişkili eksiksiz ifşa (açıklama) prosedürleri, güvenli koşullar yaratabilir ve yatırımcıların faydalarını destekleme konusunda güveni artırabilir. Araştırmalar ayrıca, gönüllü açıklamanın firma performansı üzerinde olumlu etkisi olduğunu ve paydaşların ve hissedarların menfaatlerinin sürdürülmesini etkileyebileceğini göstermiştir. Başka bir deyişle, raporlamada bilgi şeffaflığı ve belirsizlik eksikliği, firmanın değerini düşürürken şüpheli ve ahlaksız davranışlara yol açabilmektedir (Bahrami ve Bejan, 2015). Piyasada önemli ve etkili bilgilerin yayınlanmasına açıklama (disclosure) denir. Şeffaflık, şirket faaliyetlerinin ve ekonomik temellerinin şirket dışındaki kişiler tarafından anlamlı bir şekilde analiz edilmesinin basitliği ve kolaylığı olarak tanımlanabilir. Şeffaflık, gerekli bilgilerin doğru, açık ve zamanında sunulması için yönetim güç endeksidir (Paydar ve Babalou, 2019).

Şeffaflık düzeyi ile performans göstergeleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara bakıldığında; karlılık göstergeleri ile şeffaflık düzeyi arasında ters yönlü ilişkiler (Aksu ve Köseadağ, 2005; Liu ve Eddie, 2007); pozitif ilişkiler (Wallace vd., 1994; Richardson ve Welker, 2001; Klapper ve Love, 2003) olduğu bulgusuna ulaşan çalışmalar dışında karlılık göstergeleri ile şeffaflık düzeyi arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını (Cafferman ve Cooke, 2002; Taliyev, 2011) ileri süren çalışmalara rastlanılabilmektedir (Doğan vd.,2015). Paydar ve Babalou (2019)'e göre şirketin finansal taahhütlerini yerine getirme yeteneğini gösteren likidite oranları düşük olan şirketlerde iflas ve finansal kriz olasılığı daha yüksektir. Dolayısıyla, finansal durumu iyi olan şirketlerin, likidite sıkıntısı (daha az likidite) olan şirketlere göre daha fazla ve kaliteli bilgi ifşa etmesi beklenmektedir ve bu durum ekonomik krizde teyit edilmiştir.

Madhani (2007) firmaların rekabet güçlerini arttırmak için açıklamaları (ifşa) bir yükten çok fırsat olarak gördüklerini belirtmektedir. Madhani'ye göre ifşa seviyesi ne kadar yüksekse, bilgi riski primi o düşük olacak ve düşük risk primi de daha yüksek değerlendirme sağlar. Firmalar, şeffaf raporlama ile itibar kazanarak, sonuçta daha yüksek yönetim güvenilirliği elde edip süreç daha yüksek bir fiyat / kazanç katsayısı, artan likidite ve daha düşük sermaye maliyeti ile sonuçlandırdığından kazanırlar.

Acar ve Mortaş (2011) işletmelerin hesap verebilirlikleri ile performans oranları arasındaki ilişki karşılıklı olarak belirleme ana amacını taşıyan çalışmaları için İMKB – 30 endeksinde yer alan firmaları kullanmışlardır. Çalışma içerisinde oluşturulan finansal şeffaflık ile ilgili hipotezlerden “aktif karlılık oranı finansal şeffaflık ve açıklamaların Granger nedeni değildir” ve “finansal şeffaflık ve açıklamalar aktif karlılık oranının Granger nedeni değildir” hipotezlerinin her ikisi de kabul edilmiştir. Buradan hareketle finansal şeffaflık ve açıklamalar arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı vurgulanmıştır.

Morris vd. (2011) 1996 ve 2001 yıllarında Kuala Lumpur borsasında listelenen 94 şirketi değerlendirerek 1997 Asya mali krizinden sonra Malezya’da mali raporlama şeffaflığı ve kurumsal yönetişimin alaka düzeyinin artıp artmadığını incelemişlerdir. Çalışma bulgularına göre hem ifşa endeksleri (disclosure indexes) hem de kurumsal yönetim tedbirlerinin 1996 yılında geçerli değilken 2001 yılında ise ciddi düzeyde önemli olduğu görülmüştür. Buna göre, Asya mali krizinden sonra, yatırımcıların şeffaflık ve kurumsal yönetim konularına daha duyarlı hale geldiği görülmektedir.

Adiloglu ve Vuran (2012) Manova analizi kullanarak şeffaflık düzeyleri ile finansal performans arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında; şeffaflık seviyesinin varlık getirisi, toplam borç / toplam varlıklar, uzun vadeli borç / toplam varlıklar ve kurumsal yönetim endeksi değişkenleri ile istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulgularına ulaşmışlardır.

Robu ve Istrate (2014) küresel finansal krizin Bükreş Borsasında listelenen Romen şirketleri tarafından rapor edilen mali bilgiler üzerindeki etkisini analiz ve tahmin etmeyi amaçlamışlardır. Finansal bilgilerin şirketin finansal durumu ve performansı ile ilgili belirli finansal oranların değerleri ile ifade edildiği çalışmada, mali oranlara dayalı olarak, küresel finansal krizin borsada işlem gören şirketler tarafından rapor edilen muhasebe bilgileri üzerindeki etkisi test edilmiş ve tahmin edilmiştir. Çalışma 2005-2011 yılları arasında Romanya Bükreş listesinde yer alan şirketler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Kriz öncesi aşama (2005-2007), Kriz Aşama I (2008-2009), Kriz Aşama II (2010-2011) olarak 3 farklı aşama için yapılan değerlendirmelerde göz önünde bulundurulmuş finansal oran değerleri ile ölçülen muhasebe bilgileri üzerindeki küresel krizin etki analizini takiben, Bucharest Stock Exchange (BSE)’de listelenen Romen şirketlerinin ortalama olarak yüksek düzeyde mali özerkliğe ve ayrıca aşamadan bağımsız olarak belirlenen hükümlerin yüksek bir seviyeye sahip olduğu bulunmuştur. Araştırma sonuçları, Küresel Finansal Kriz tezahürünün muhasebe sonuçları, şirket değeri ve aynı zamanda nakit akışları ile ilgili muhasebe göstergeleri üzerinde önemli bir etkisinin varlığını göstermektedir.

Doğan vd. (2015) BİST’te işlem gören 10 bankanın 2005-2013 yılları arasına ait verileri kullanarak şeffaflık düzeyleri ile performans göstergeleri arasında ki ilişkiyi incelemişlerdir. 3 kategoriye ayrılarak incelenmiş olan şeffaflık düzeylerinden mülkiyet yapısı ve yönetim yapısı şeffaflık düzeyi ile muhasebe esaslı performans göstergeleri olan varlık karlılığı ve öz sermaye

karlılığı arasında negatif ilişkiler belirlenmiştir. Diğer yandan piyasa esaslı performans göstergesi olan Tobin Q değişkeni ile bankaların finansal ve yönetim yapısı şeffaflık düzeyi arasında da istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişkiler bulunmuştur.

Sharif ve Lai (2015), 2012 Malezya Kurumsal Yönetişim Yasasının (MCCG 2012) önerilen uygulamalarını kullanarak kurumsal yönetim uygulamalarında açıklamanın (ifşaatın) halka açık şirketlerde firma performansı, iflas riski, kaldıraç ve temettü politikası üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bulgular kurumsal bilgilendirme uygulamalarının şirket performansı üzerinde olumlu, şirket kaldıracı üzerinde olumsuz etkileri olduğunu göstermektedir. Kurumsal şeffaflık seviyeleri ile iflas riski ve temettü ödemeleri arasında ise önemli bir ilişki bulunmamıştır.

Qui vd. (2016) bir firmanın çevresel ve sosyal açıklamaları (ifşaatları) ile karlılığı ve piyasa değeri arasındaki bağlantıyı ortaya koymayı amaçlayan çalışmaları neticesinde karlılık ile sosyal açıklama arasında bir ilişki olduğunu ve çevresel açıklamalar ile karlılık arasında bir ilişki olmadığını ortaya koymuşlardır. Diğer yandan daha fazla ekonomik kaynağa sahip firmaların net pozitif ekonomik fayda sağlayan daha kapsamlı açıklamalar yaptığını tespit etmişlerdir.

Manganaris vd. (2016) bankacılık sektöründe ki şeffaflığın derinliğini ve 2008 finansal krizinin etkisini Avrupa bankacılık sektörü açısından değerlendirmişlerdir. Çalışmada 98 banka için şeffaflık, ihtiyatlılık ve zamanlama açısından yorumlanmıştır. Çalışma bulgularına göre, Avrupa bankacılık sektöründe zorunlu IFRS indüksiyonunun ilk yıllarında ihtiyatlılığın varlığını belgelenemezken, krizin patlak vermesinden sonra ihtiyatlılık seviyeleri önemli ölçüde artmıştır. Kriz başladıktan sonra dakikliğin önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Kombine muhafazakarlık ve zamanındalık konusundaki bu kanıt, bankaların, tipik olarak sektörü karakterize eden opaklığın olumsuz sonuçlarını hafifletmek için patlak veren finansal krizin ardından şeffaflığı artırma girişimine işaret etmektedir.

Adiloglu vd. (2018) finansal raporların altında yatan bilgilerin yatırımcılar tarafından anlaşılması ve analiz etmesi için gereken açıklamaları değerlendirmek amacını taşıyan çalışmalarında finansal şeffaflık ve temel finansal oranlar arasındaki ilişkiye odaklanmışlardır. Çalışmada 2016 yılı için BIST 100'de finans sektörü hariç olmak üzere işlem gören şirketlerin şeffaflık seviyelerini değerlendirilmesi için Standard & Poor metodolojisi kullanılmıştır. Çalışma bulguları, şeffaflık seviyesinin bazı temel finansal oranlar açısından grup ortalamaları arasında istatistiksel olarak farklı olduğunu ortaya koymuştur. Çalışma aynı zamanda firmaya özgü şeffaflık ve açıklama (T&D_ transparency and disclosure) puanları ile BIST 100 firmalarının finansal performansı arasındaki ilişkiyi de değerlendirmiştir. Yüksek seviyede ki şeffaflık ve açıklamanın sermaye maliyetlerini düşürmeye çalışan yatırımcılar ve risk ve getirileri değerlendirmeye çalışan borç verenler açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Mortaş ve Şamil (2020) hem BIST Kurumsal Yönetim Endeksi hem de BIST 100 endeksinde işlem gören 23 firmanın (bankacılık ve mali kurumlar dışında) 2012-2016 yılları arasındaki verilerini ve TOPSİS yöntemini kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında; işletmelerin finansal başarısının, işletme büyüklüklerinin, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık uygulamaları üzerinde pozitif anlamlı bir etkisinin olduğu, borçlanma oranlarının ise; işletmelerin kamuyu aydınlatma ve şeffaflık uygulamalarının üzerinde anlamlı negatif etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Firma yaşının ise, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık uygulaması üzerinde pozitif ancak anlamlı olmayan etkisi olduğu görülmüştür.

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

2008 küresel finansal krizin finansal tablolar üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmanın ampirik analizlerinde kullanılan veriler, BİST100 endeksinde listelenen firmaların 2003-2015 yıllarına ilişkin finansal verilerini içermektedir. Ampirik analizlere, BIST100 firmalarından, 2003-2015 yılları arasında finansal verileri süreklilik gösteren 78 firma verileri dahil edilmiştir. Örneklemde yer alan 78 firmaya ilişkin Tablo 1’de yer alan 10 farklı finansal oran değişkeni tanımlanmıştır. Bu çalışmada kullanılan veriler Thomson Reuters Eikon Datastream veri tabanından alınmıştır. Örneklemdeki toplam gözlem sayısı 1014 olmakla birlikte, eksik veriler dolayısıyla değişkenlere ilişkin gözlem sayıları farklılık göstermektedir (Tablo 2’ye bakınız).

Tablo 1. Ampirik Analizlerde Kullanılan Değişken Tanımları

Değişken	Finansal Oranın Adı ve Tanımı	Datastream Kodu
ÖZO	<u>Özkaynak Oranı</u> : Toplam Özkaynak / Toplam Varlık	WC03501/WC02999
PÖZ	(Piyasa değeri-Toplam Özkaynak) / Toplam Özkaynak	(WC08001- WC03501)/WC03501
PDD	<u>Piyasa Değeri /Defter Değeri</u> : Piyasa Değeri / Toplam Özkaynak	WC08001/WC03501
FMO	<u>Faaliyet Kar Marjı</u> : Faaliyet Gelirleri / Net Satışlar	WC01250/WC01001
ÖSK	<u>Öz sermaye Karlılığı</u> : Net Kar / Öz Sermaye	WC08301
AKK	<u>Aktif Karlılığı</u> : Net Kar / Toplam Aktifler	WC01706/WC02999
NKM	<u>Net Kar Marjı</u> : Net Kar / Toplam Satışlar, Toplam Gelir	WC01706/WC01001
NAM	<u>Nakit Akış Marjı</u> : Toplam Nakit Akışları / Net Satışlar	WC08311
NAO	<u>Nakit Akışları Oranı</u> : Toplam Nakit Akışları / Toplam Varlıklar	(WC05501- WC05301)/WC02999
NKP	Net Kar / Piyasa Değeri	WC01706/WC08001

Çalışmanın ampirik analizlerinde kullanılacak olan 10 farklı finansal oran değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

		Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	95% Ortalama için %95 Güven aralığı		Minimum	Maksimum
						Alt sınırı	Üst sınırı		
ÖZO	KÖ	389	0.502	0.285	0.014	0.473	0.530	-0.884	0.999
	KD	234	0.473	0.279	0.018	0.437	0.509	-0.375	0.997
	KS	389	0.422	0.301	0.015	0.392	0.452	-1.365	1.026
	TD	1012	0.464	0.292	0.009	0.446	0.482	-1.365	1.026
PÖZ	KÖ	352	0.721	1.540	0.082	0.560	0.883	-4.100	12.283
	KD	234	0.309	3.490	0.228	-0.141	0.758	-40.311	14.925
	KS	389	0.676	2.945	0.149	0.382	0.969	-32.464	15.291
	TD	975	0.604	2.692	0.086	0.435	0.773	-40.311	15.291
PDD	KÖ	352	1.721	1.540	0.082	1.560	1.883	-3.100	13.283
	KD	234	1.309	3.490	0.228	0.859	1.758	-39.311	15.925
	KS	389	1.676	2.945	0.149	1.382	1.969	-31.464	16.291
	TD	975	1.604	2.692	0.086	1.435	1.773	-39.311	16.291
FMO	KÖ	388	0.101	0.698	0.035	0.031	0.171	-12.882	0.919
	KD	231	0.101	0.213	0.014	0.073	0.128	-0.939	0.894
	KS	387	0.042	0.466	0.024	-0.005	0.089	-5.325	0.827
	TD	1006	0.078	0.531	0.017	0.045	0.111	-12.882	0.919
ÖSK	KÖ	350	16.944	19.490	1.042	14.895	18.993	-66.38	115.51
	KD	230	10.822	31.755	2.094	6.697	14.948	-351.07	141.88
	KS	372	2.733	207.719	10.770	-18.444	23.911	-3974.1	266.79
	TD	952	9.912	131.351	4.257	1.558	18.267	-3974.1	266.79
AKK	KÖ	388	0.080	0.110	0.006	0.069	0.091	-0.289	0.801
	KD	234	0.045	0.104	0.007	0.032	0.059	-0.616	0.507
	KS	388	0.045	0.080	0.004	0.037	0.053	-0.583	0.374
	TD	1010	0.059	0.100	0.003	0.053	0.065	-0.616	0.801
NKM	KÖ	388	0.125	0.536	0.027	0.071	0.178	-7.659	4.148
	KD	231	0.116	0.270	0.018	0.081	0.151	-1.219	1.463
	KS	388	0.094	0.630	0.032	0.031	0.157	-9.297	6.275
	TD	1007	0.111	0.529	0.017	0.078	0.144	-9.297	6.275
NAM	KÖ	386	22.426	38.883	1.979	18.535	26.317	-107.37	418.87
	KD	231	16.124	27.154	1.787	12.604	19.644	-61.75	232.61
	KS	389	13.609	47.906	2.429	8.833	18.384	-551.03	170.09
	TD	1006	17.569	40.615	1.281	15.057	20.082	-551.03	418.87
NAO	KÖ	372	-0.762	1.554	0.081	-0.920	-0.604	-18.574	-0.014
	KD	234	-0.456	0.889	0.058	-0.570	-0.341	-6.912	-0.012
	KS	389	-0.330	0.744	0.038	-0.404	-0.256	-5.714	-0.007
	TD	995	-0.521	1.157	0.037	-0.593	-0.449	-18.574	-0.007
NKP	KÖ	352	0.098	0.161	0.009	0.081	0.115	-0.708	1.302
	KD	234	0.066	0.323	0.021	0.024	0.107	-2.759	1.137
	KS	388	0.065	0.156	0.008	0.049	0.081	-0.971	1.025
	TD	974	0.077	0.210	0.007	0.064	0.090	-2.759	1.302

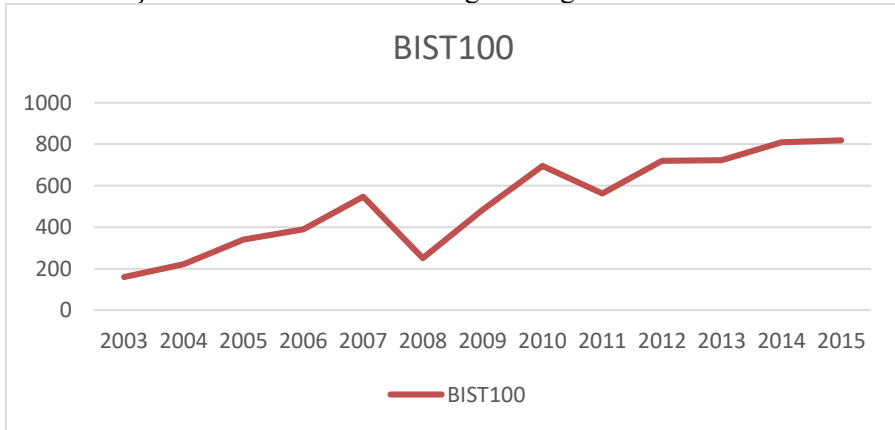
Not: KÖ, KD, KS, TD sırasıyla, kriz öncesi dönem (2003-2007), kriz dönemi (2008-2010), kriz sonrası dönem (2011-2015) ve toplam örneklem dönemini (2003-2015) göstermektedir.

Yöntem

Bu çalışmada, küresel finansal krizin BİST100 firmalarının finansal tabloları üzerine etkileri Tek Yönlü Varyans analizi ve Bonferroni yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Nitel bir bağımsız değişken ile nicel bir bağımlı değişken arasındaki ilişkiyi test etmek için Varyans Analizi yöntemi kullanılır. Varyans analizinde nitel değişkene faktör ve faktörün aldığı değerlere de Faktör Düzeyleri denir. Varyans analizi bir veya iki nitel

değişkenli olabilir. Tek nitel değişken durumunda Tek yönlü Varyans analizi adı verilir (Karagöz, 2009).

Bu çalışmada, bağımsız değişkenler, Tablo 1’de sunulmuş olan BIST100 firmalarına ait finansal rasyolardır. Çalışmanın bağımlı, diğer bir deyişle faktör değişkeni, krizin farklı evrelerini içeren, Küresel Finans Krizi (KFK) değişkenidir. KFK faktör değişkeninin faktör değerleri, kriz öncesi dönem (KÖ) (2003-2007), kriz dönemi (KD) (2008-2010) ve kriz sonrası dönem (KS) (2011-2015) olarak, BIST100 endeksindeki 2003-2015 yılları arasındaki gelişmeler dikkate alınarak belirlenmiştir (Şekil 1). Şekil 1 incelendiğinde, KFK ile birlikte BIST100 endeksi 2007 sonrası düşüşe geçmiş, krize bağlı endekste bozulma 2010 yılına kadar sürmüştür, sonrasında krizin etkilerinin zaman içerisinde ortadan kalktığı görülmektedir. Yukarıda belirtilen KFK faktör değişkeninin faktör değerleri, Şekil 1’e ilişkin bu gözlemden hareketle belirlenmiştir. Finansal oran değişkenlerinin ortalamalarının, finansal krizin farklı evrelerinde istatistiki olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği tek yönlü varyans analizi ile araştırılmıştır. Varyans analizinde sıfır hipotezi, finansal oranlarla KFK faktör değişkeni arasında ilişki olmadığı, araştırma hipotezi ise bir ilişki olduğu şeklinde oluşturulmuştur. Teknik olarak, varyans analizinde nicel değişkenin toplam varyansı, nitel değişkene bağlı (gruplar arası) varyans ile nitel değişkene bağlı olmayan (gruplar içi) varyans olarak ikiye ayrılır ve karşılaştırılır. Varyans analizinde, hipotezler F-test kullanılarak test edilir. Örneklemden hesaplanan F oranı, belli bir anlamlılık düzeyinde F tablo değerinden büyük ise sıfır hipotezi reddedilir (Karagöz, 2009). Sıfır hipotezi reddedildiğinde, finansal oran değişkenlerinin krizin farklı evrelerinde örneklem ortalamalarının anlamlı bir şekilde birbirinden farklılık gösterdiği sonucuna varılır.



Şekil 1. BIST100 endeksindeki gelişmeler, 2003-2015.

Bonferroni Yöntemi

Varyans analizinde faktör düzeyleri ortalamaları arasında anlamlı farklılık olup olmadığı belirlenir. Fakat hangi ortalamanın diğerinden farklı olduğuna, yani farklılığın nerede olduğu varyans analizi tarafından belirlenemez. Bunun için Çoklu karşılaştırma yöntemleri kullanılır (Karagöz,

2009). Çoklu karşılaştırma için anlamlı farklar analizi, Scheffe testi, Tukey yöntemi, Duncan ve Bonferroni yöntemi gibi yöntemler kullanılır. Bu çalışmada Bonferroni çoklu karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır.

Bonferroni yöntemi, ikili grup ortalamalarının karşılaştırmalarında t-istatistiğine dayanan ve eşit örneklem sayısı gerektirmediği için çoklu karşılaştırmalarda yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Bonferroni testi, çoklu karşılaştırmalara ilişkin hipotez testlerinde, doğru olduğu halde sıfır hipotezinin reddedilmesini önlemek için bir ayarlama yaparak, Tip I hatayı kontrol altına almayı amaçlar. Bu ayarlama, her test için belirlenen anlamlılık değerinin (alfa değeri örneğin 0.05) grup sayısına bölünmesiyle gerçekleştirilir. Böylelikle gözlemlenen anlamlılık düzeyi çoklu karşılaştırmalar için düzeltilmiş ve Tip I hata oranı test edilecek hipotezler arasında eşit olarak bölünmüş olur. Çıkan sonuç, istatistiki anlamlılık için gerekli en küçük olasılık değeri olarak kullanılır.

3. ANALİZ SONUÇLARI

Bir önceki kısımda belirtildiği üzere, KFK'nın BİST100 firmalarının açıkladıkları finansal bilgileri nasıl etkilediğini belirlemek ve test etmek için bu çalışmada tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Tablo 3 Tek Yönlü Varyans Analiz sonuçlarını sunmaktadır. Tablo 2 incelendiğinde, KFK'nin evrelerinin BIST100 firmalarının açıkladıkları finansal bilgiler üzerinde istatistiki olarak anlamlı farklılıklara yol açtığı görülmektedir. ÖZO, AKK, NAM, NAO değişkenlerinin krizin farklı dönemlerindeki ortalamalarının %1 ve NKP değişkeninin %10 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir. Diğer değişkenlerden PÖZ ve PDD değişkenlerin krizin farklı evrelerindeki ortalamalarının %15 anlamlılık düzeyinde farklılık gösterdiği söylenebilir. Bu çerçevede, Tablo 3 BIST100 firmalarının finansal rasyolarından sadece FMO, ÖSK ve NKM değişkenlerinin ortalamaları arasında örneklem döneminde farklılık olmadığını göstermektedir.

Tablo 3 KFK'nın farklı evrelerinde açıklanan finansal rasyo ortalamalarının farklılaştığını göstermekle birlikte, hangi dönem ortalamalarının bir diğerinden farklılaştığını göstermemektedir. Ortalamalar arası farklılığın nerede olduğu belirlemeye yönelik olarak uygulanan Bonferroni çoklu karşılaştırma yöntemi sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 3. Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

	F-İstatistiği	Anlamlılık Düzeyi
ÖZO	7.516*	0.001
PÖZ	1.884	0.152
PDD	1.884	0.152
FMO	1.462	0.232
ÖSK	1.063	0.346
AKK	15.154*	0.000
NKM	0.344	0.709
NAM	4.791*	0.008
NAO	14.076*	0.000
NKP	2.740**	0.065

Not: *, ** sırasıyla ortalamalar arası farklılıkların 0.05 ve 0.10 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 4 incelendiğinde, firmaların açıkladıkları kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrasını kapsayan dönemde finansal verilerin önemli farklılıklar gösterdiği görülmektedir. ÖZO oranının ortalama değerinin kriz öncesi dönemde kriz dönemine oranla %2.9 ve fakat anlamsız, kriz sonrası döneme oranla ise %8 ve anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir.

PÖZ oranının kriz öncesi dönemde kriz dönemine oranla %41.3 ve fakat krizin ikinci aşaması olan KS dönemine oranla yalnızca %4.5 oranında daha yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte dönem ortalamaları arasındaki farklılıkların %5 düzeyinde istatistiki olarak anlamlı değildir. PDD değişkeni içinde benzer sonuçların elde edildiği görülmektedir.

FMO oranının kriz öncesi dönemdeki değeriyle kriz dönemi ortalamasının birbirine eşit olduğu bununla birlikte kriz sonrası dönemle karşılaştırıldığında %5.9 daha yüksek olduğu görülmektedir. KÖ ve KS ortalamaları arasındaki farklılıklar %5 düzeyinde anlamlıdır.

ÖSK değişkeninin KÖ, KD ve KS dönemleri ortalamaları arasında çok büyük farklılıklar olmakla birlikte, bu farklılıkların istatistiki olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, AKK değişkeninin (aktif karlılığı) KÖ dönemde krizin her iki aşamasından da %3.5 oranında daha yüksek olduğu ve bu farklılığın istatistiki olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. NKM değişkeninin farklı dönemler itibarıyla ortalamalarının nerede ise değişmediği ve gözlemlenen farklılığın istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

NAM değişkeninin KÖ, KD ve KS dönem ortalamalarının çok farklılaştığı ve fakat bu farklılıklardan yalnızca KÖ-KS dönemleri ortalamalarının istatistiki olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. NAO değişkeninin KD ve KS dönemleri ortalamaları KÖ ile karşılaştırıldığında, sırasıyla %30.6 ve %43.2 oranında daha yüksek olduğu ve her iki durumda da dönem ortalamaları arasındaki farklılıkların anlamlı olduğu görülmüştür. NKP değişkeninin KD ve KS dönemleri ortalamalarının KÖ ile karşılaştırıldığında her iki durumda da yaklaşık olarak %3 oranında daha düşük olduğu ve KÖ-KD dönem ortalamaları arasındaki farklılıklar istatistiki olarak anlamlıdır.

Özkaynak oranı firmaların sermaye yapısına ve varlıklarına ilişkin fikir veren bir finansal rasyodur. Özkaynak oranının düşük oluşu firmaların yabancı kaynak kullanmalarının ya da hissedarların yatırımlarını çekmiş olabileceğinin göstergesidir. Nitekim analiz sonuçlarına göre krizin etkisi firmaların KS dönemde öz sermaye oranlarının %8 oranında düşmesine neden olmuştur. Aktif karlılık oranı ise firmanın aktif toplamının ne karlı olduğunu gösteren bir rasyodur. Yatırım getirisi olarak da ifade edilen bu oran firmaların varlıklarını ne ölçüde başarılı yönettiğinin göstergesidir (Akgül, 2020). Aktif karlılık oranı ne kadar büyükse firmanın kar yaratma yeteneği de o kadar yüksek olacaktır. Elde edilen bulgulara göre veri setini oluşturan firmaların KÖ dönemde krizin her iki aşamasından da %3.5 oranında daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Firmalar için nakit akışları firmaların faaliyetlerini devam ettirebilmesi adına büyük önem arz etmektedir. Özellikle hissedarlar

ve yatırımcıların firmaya ilişkin kara verebilmeleri için işletmenin nakit yaratma gücünü, likiditesini, zamanlamasını ve hassasiyetini değerlendirmeleri gereklidir (Dereköy, 2020). Araştırmada ele alınan firmaların nakit akışları oranının KD ve KS dönemlerinde KÖ dönemine göre sırasıyla %30.6 ve %43.2 oranında yüksek olduğu görülmektedir. Firmaların nakit akış oranlarındaki yükseliş dikkat çekicidir. Firmalara olan nakit akımları (giriş-çıkışlar) satışlarından, faaliyetlerinden ve finansman faaliyetlerinden doğmaktadır (Karğın ve Aktaş, 2012). Analiz sonuçlarında elde edilen KD ve KS dönemlerindeki yükselişin firmaların finansman faaliyetleri sonucunda elde ettiğini düşünülebilir. Nitekim firmaların özkaynaklarında ve aktif karlılıklarındaki düşüş söz konusu durumu destekler niteliktedir. Firmaların net kar/ piyasa değeri rasyoları ise KD vs KS dönemde KÖ döneme göre düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu durum firmaların KFK öncesi oranlara hali hazırda ulaşamadığını da göstermektedir.

Tablo 4. Finansal Rasyonların Bonferroni Yöntemi ile İkili Karşılaştırma Test Sonuçları

Bağımlı Değişken			Ortalamalar Arası Fark	Standart Hata	Anlamlılık	%95 Güven Aralığı	
						Alt Sınırı	Üst Sınırı
ÖZO	KÖ	KD	0.029	0.024	0.688	-0.029	0.086
		KS	0.080*	0.021	0.000	0.030	0.130
PÖZ	KÖ	KD	0.413	0.227	0.208	-0.131	0.957
		KS	0.045	0.198	1.000	-0.429	0.520
PDD	KÖ	KD	0.413	0.227	0.208	-0.131	0.957
		KS	0.045	0.198	1.000	-0.429	0.520
FMO	KÖ	KD	0.000	0.044	1.000	-0.106	0.106
		KS	0.059	0.038	0.369	-0.033	0.150
ÖSK	KÖ	KD	6.122	11.149	1.000	-20.615	32.859
		KS	14.211	9.781	0.440	-9.246	37.667
AKK	KÖ	KD	0.035*	0.008	0.000	0.016	0.055
		KS	0.035*	0.007	0.000	0.018	0.052
NKM	KÖ	KD	0.008	0.044	1.000	-0.097	0.114
		KS	0.031	0.038	1.000	-0.060	0.122
NAM	KÖ	KD	6.302	3.366	0.184	-1.769	14.373
		KS	8.817*	2.907	0.007	1.846	15.788
NAO	KÖ	KD	-0.306*	0.095	0.004	-0.535	-0.077
		KS	-0.432*	0.083	0.000	-0.630	-0.233
NKP	KÖ	KD	0.033	0.018	0.202	-0.010	0.075
		KS	0.033**	0.015	0.099	-0.004	0.070

Not: *, ** sırasıyla ortalamalar arası farklılıkların 0.05 ve 0.10 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. KÖ, KD, KS, TD sırasıyla, kriz öncesi dönem (2003-2007), kriz dönemi (2008-2010), kriz sonrası dönem (2011-2015) ve toplam örneklem dönemini (2003-2015) göstermektedir.

Sonuç

Finansal krizler işletmelerin finansal performanslarını önemli ölçüde etkilemektedir. Kriz dönemlerinde iç ve dış dinamiklerin etkisiyle ortaya çıkan şoklar, firmaların finansal performansını bozucu etkiler yaratmaktadır. Krizin etkisiyle oluşan güvensizlik ortamı; ekonomik daralma, kredi maliyetlerinin artması ve likiditeye erişimde yaşanan problemler gibi sorunların da eklenmesiyle birlikte firmaların finansal performanslarını etkilemektedir. Söz konusu ortamlar genellikle işletmeleri iflas sürecine kadar

götürebilecek niteliktedir. Firmaların krizlerden etkilenme dereceleri farklı olsa da nakit akışlarının ve karlılık oranlarının azalması, finansman maliyetlerinin yükselmesi ve alacakların tahsilatındaki gecikmeler gibi problemler hemen hemen her sektörde karşılaşılan sorunların başında gelmektedir. Bu noktada firmaların krize karşı bakış açıları ve krize karşı takındıkları tutum ve alacakları önlemler de krizin etkilerinin azaltılmasında büyük önem arz etmektedir. Nitekim KFK'da Türk reel sektörünün finansal performanslarını da etkilemiştir. ABD'nin finansal piyasalarında başlayıp ekonomik bir krize dönüşmesiyle birlikte KFK'nın etkileri zamanla AB ülkelerini etkisi altına almıştır. Türk reel sektörü önemli bir pazar olan AB pazarına sızrayan kriz ihracat olanaklarının azalmasına neden olmuştur. Ayrıca küresel ölçekteki bir krizin Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin reel sektörünü ve dolayısıyla ekonomilerini etkilediği de aşikârdır. Kriz ortamı söz konusu ülkelerde faaliyet gösteren firmaların yabancı kaynak ihtiyacını artırmasının yanı sıra yaşanan ekonomik daralma ile birlikte karlılık oranlarının da düşmesine neden olabilir. Kriz ortamlarında genellikle işletmelerin finansman ihtiyaçları da artmaktadır. Bu durum finansmana olan talebin artmasına ve kriz ortamının getirdiği konjonktürel ortama bağlı olarak finansman maliyetlerini yükselmesine neden olabilmektedir. Nitekim KFK, özellikle gelişmekte olan ülkelerin finansal piyasalarını da olumsuz yönde etkilemiş ve firmaların finansmana erişebilecekleri kaynaklar üzerinde kısıtlayıcı bir etki yaratmıştır.

Araştırmada BİST 100 Endeksi'nde listelenen 78 firmanın 2003-2015 yıllarına ilişkin 10 farklı finansal oran değişkeni tanımlanmış ve analiz edilmiştir. Küresel finans krizinin BİST 100 firmalarının finansal rasyoları üzerindeki etkilerini tespit etmek amacıyla yapılan bu araştırma sonucunda; firma ÖZO'larının kriz öncesi dönemde kriz sonrası döneme göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. AKK değişkeninin KÖ döneminde KD ve KS döneme göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca NAO'ların KÖ dönemde KD ve KS döneminde daha düşük olduğu, NAM ve NKP değişkenlerinin ise KÖ dönemde KS döneme göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda firmaların AKK oranlarında KÖ döneme kıyasla KD ve KS dönemlerinde düşüş görülse de NAO'larının KD ve KS dönemde yükseldiği sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu durum işletmelerin KD ve KS dönemlerinde yabancı kaynak kullanımına gitmiş olmalarıyla ilişkilendirilebilir. Nitekim firma ÖZO'larının KS dönemde KÖ'ye göre düşük olması bu durumu destekler niteliktedir.

Gelecek çalışmalarda Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin borsalarında kote olan firmaların finansal performansları analiz edilerek, gelişmekte olan ülkeler ölçeğinde KFK'nın etkileri sınanabilir. Krizin etkilerinin reel sektör özelinde sektörel ayrımlar yapılarak da incelenmesi de mümkündür. Ayrıca firmaların finansal tabloların yanı sıra pay senetlerinin performansları ve borçluluk durumlarına ilişkin rasyolar da dahil edilerek KFK'nın etkileri test edilebilir.

Kaynakça

- Acar, D. ve Mortaş, M. (2011). İşletmelerin Hesap Verebilirlikleri ile Performans Oranları İlişkisi: İmkb-30 Endeksinde Yer Alan İşletmeler Üzerine Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 13(21), 85-94.
- Adiloglu, B. and Vuran, B. (2012). The Relationship Between The Financial Ratios And Transparency Levels of Financial Information Disclosures Within The Scope of Corporate Governance: Evidence From Turkey. *The Journal of Applied Business Research*. 28(4). ss.543-554.
- Adiloglu, B., Gungor, N. and Yucel, G. (2018). The Link Between Financial Transparency and Key Financial Ratios: A Case From Turkey. *Journal of Economics, Finance and Accounting (JEFA)*. 5(3), ss.321-327.
- Akgül, Y. (2020). Şirket büyüklüğünün aktif karlılığı üzerindeki etkisi: Türk sigortacılık sektöründen kanıtlar. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(39), 993-1006. DOI: 10.46928/iticusbe.768360.
- Bahrami, T. and Bejan, K. (2015). Firms' Financial Reporting Transparency and The Rank of Financial Reporting Transparency. *Research Journal of Finance and Accounting*, 6(5). ss.1-7.
- Barth, M. E. and Schipper, K (2008). Financial Reporting Transparency, *Journal of Accounting, Auditing & Finance*. 23(2). ss.173-190. <https://doi.org/10.1177/0148558X0802300203>.
- Dereköy, F. (2020). Nakit akış tablosu ile likidite oranları ilişkisi: Borsa İstanbul KOBİ sanayi işletmeleri üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 3505-3517. <https://dx.doi.org/10.20491/isarder.2020.1055>.
- Doğan, M., Elitaş, B.L. ve Mecek, G. (2015). Bankaların Şeffaflık Düzeyleri İle Finansal Performans Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 17 (2), ss.305 – 330.
- Engin, C. ve Göllüce, E. (2016). 2008 Küresel Finans Krizi ve Türkiye Üzerine Yansımaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), ss.27-40.
- Fırat, E. ve Seldüz, H. (2014). Finansal Krizlerin Oluşmasında Finansal Raporlamanın Rolü: Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının Getirdiği Düzenlemeler Yeterli mi? *International Conference On Eurasian Economies*. ss.515-525.

Gökgöz, A. (2012). Küresel Finansal Krizin Muhasebe Temelli Nedenleri Bağlamında Kurumsal Yönetim ve Muhasebe Meslek Etiğinin Önemi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 26(3-4). ss.313-331. <https://dergipark.org.tr/pub/atauniiibd/issue/2707/35766>.

<https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/other/top-accounting-scandals/>, (Erişim Tarihi: 20.08.2021)

<https://www.ifrs.org/list-of-standards/>, (Erişim Tarihi: 20.08.2021)

Karagöz, M. (2009). *İstatistik Yöntemleri*. Bursa: Ekin Yayınları.

Karğın, M. ve Aktaş, R. (2011). Türkiye muhasebe standartlarına göre raporlanmış nakit akış tablosu ve analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 52, 1-24. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/mufad/issue/35631/396070>.

Madhani, P. (2007). Role of Voluntary Disclosure and Transparency in Financial Reporting, *The Accounting World*. Special Issue. ss.63-66.

Manganaris, P., Beccalli, E. and Dimitropoulos, P. (2016). Bank Transparency and The Crisis. *The British Accounting Review*. 49. ss.121-137.

Morris, R. D., Pham, T. and Gray, S. J. (2011). The Value Relevance of Transparency and Corporate Governance In Malaysia Before and After The Asian Financial Crisis. *ABACUS*. 47(2). ss.205-233. doi: 10.1111/j.1467-6281.2011.00339.x

Mortaş, M. ve Şamil, S. (2020). Şeffaflığı Arttırmaya Yönelik Mekanizmalar ve Finansal Başarının Şeffaflık Üzerindeki Etkisi: BIST XKURY’de Bir Araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9(1). ss.341-359.

Paydar, S. R. and Babalou, F. (2019). Investigating Financial Reporting Transparency, *Singaporean Journal of Business Economics and Management Studies*. 6(12). ss.18-27.

Qiu, Y., Shaukat, A. and Tharyan, R. (2016). Environmental and Social Disclosures: Link With Corporate Financial Performance. *The British Accounting Review*. 48(1). ss.102-116.

Robu, I. B. and Istrate, C. (2014). Empirical Study on The Analysis of The Global Financial Crisis Influence on The Accounting Information Reported By Romanian Listed Companies. *Procedia Economics and Finance*. 15. ss.280 – 287.

Sharif, S. P. and Ming Lai, M. M. (2015). The Effects of Corporate Disclosure Practices on Firm Performance, Risk and Dividend Policy. *International Journal of Disclosure and Governance*. 12(4). ss.311-326.

Toms, S. (2019). Financial scandals: a historical overview, *Accounting and Business Research*, 49:5, 477-499, DOI: 10.1080/00014788.2019.1610591.

Tuğay, O., Dalğar, H. ve Tekşen, Ö. (2014). Ekonomik Kriz Dönemlerinde İşletmelerin Muhasebeye Karşı Tutumlarındaki Değişikliklerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. 61. ss.1-18. DOI: 10.25095/mufad.396446.

Extended Abstract

World economies became intricate with the effect of globalization. The integration of economies with each other may cause incompatibility problems that may be encountered on an international scale. For this reason, since the mid-90s, developed and developing countries have implemented various policies in order to eliminate financial liberalization and international incompatibilities. These policies accelerated the integration of national economies into the global economy and increased the efficiency of the financial sector.

Information obtained from financial reports is of great importance for national and international investors. This importance comes from the way investors shape their investment decisions by analyzing relevant information. In this context, the information must be accurate, detailed, and transparent in order to reach the correct analysis results. Firms are trying to make their financial and non-financial information more reliable and transparent within the framework of corporate transparency in order to meet the expectations of investors (Gökgöz, 2012).

Despite the globally accepted and implemented International Financial Reporting Standards, Global Financial Crisis (GFC), which broke out in 2008, is one of the essential financial crises of the 21st century. The effects of the crisis, which started in the mortgage market in the middle of 2007 and affected almost all sectors, turned into a global crisis by affecting many countries. It was experienced that the bubbles in asset prices in the financial markets in the United States and the new subprime mortgage loans that were continuously issued to the market can be dangerous enough to trigger a crisis on a global scale. One of the most important reasons why the said crisis was so powerful is that economies and financial markets became intertwined and interdependent with the effect of globalization (Engin and Göllüce, 2016:28).

The economies and financial markets of many developing countries such as Turkey that integrated into the world with globalization were also affected by the crisis. As a matter of fact, the fact that GFC had taken the

European Union (EU) countries under its influence over time also significantly affected the Turkish real sector. Contraction in the EU market reduced export opportunities and increased the need for foreign resources of companies, as well as the economic contraction experienced, are factors that may cause a decrease in profitability rates (Tuğay et al., 2014).

In this context, the aim of the study was to analyze and estimate the impact of GFC on the financial information regarding the status and performance of companies listed in the Borsa Istanbul 100 Index (BIST 100). For this purpose, the effects of the global financial crisis on these variables were tested using indicators widely used in the literature, which reveal financial information about the company's financial situation, performance, transparency in financial reporting, and earnings management activities.

In the empirical analysis, using Analysis of Variance (ANOVA), it was estimated whether the status, performance, transparency, and earnings management ratios of companies listed in BIST between 2003 and 2015 differed in terms of pre-crisis, crisis period, and post-crisis periods. It was seen that the financial data of the companies showed significant differences in the period covering the pre-crisis, crisis period, and post-crisis period.

It was found that the average value of the Eq/At (Total Equities/ Total Assets) ratio was 2.9% in the pre-crisis period compared to the crisis period, but it was not significant, and it was 8% and significantly higher than the post-crisis period. However, it was concluded that the Rnet/TR (Net Result/Total Revenues) variable (return on assets) was 3.5% higher in the pre-crisis period compared to the crisis period and post-crisis periods and this difference was statistically significant.

The averages of the Rnet/TO (Net Result/Turnover) variable for different periods almost did not change, and the observed difference was not statistically significant. It was found that the averages of the CFt/TO (Total Cash Flows/Turnover) variable before the crisis, during the crisis, and after the crisis differed a lot, but among these differences, only the averages of the pre-crisis and post-crisis periods were statistically significant.

The comparison of the averages of the crisis period and post-crisis periods of the CFt/At (Total Cash Flows/ Total Assets) with the pre-crisis period showed that the averages were 30.6% and 43.2%, higher, respectively, and the differences between the period averages were significant in both cases. When the averages of the crisis period and post-crisis periods of the Rnet/MV (Net Result/ Market Value) variable are compared with the crisis period, it was approximately 3% lower in both cases, and the differences between the averages of the pre-crisis and crisis periods were statistically significant.

As a result of this research, which was carried out to determine the effects of the global financial crisis on the financial ratios of BIST 100 companies, it was concluded that firm Eq/At ratios were higher in the pre-crisis period than in the post-crisis period. It was determined that the Rnet/TR variable was higher in the pre-crisis period compared to the crisis period and the post-crisis period. In addition, it was determined that CFt/At ratios were

lower in the pre-crisis period than in the crisis period and post-crisis period, and CFt/TO and Rnet/MV ratios were higher in the pre-crisis period than in the post-crisis period.

As a result of the research, it was concluded that although there was a decrease in the Rnet/TR ratios of the companies in the crisis period and post-crisis periods compared to the pre-crisis period, their CFt/At ratios increased in the crisis period and post-crisis period. The fact that company Eq/At ratios were lower in the post-crisis period compared to the pre-crisis period supports this situation. This situation can be associated with the fact that enterprises have used foreign resources in the crisis period and post-crisis periods.

SERMAYE YAPISININ FİNANSAL PERFORMANSA ETKİSİ: BORSA İSTANBUL LOJİSTİK VE ULAŞTIRMA FİRMALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Yusuf GÜNEYSU** & Oğuz Yusuf ATASEL*** & Yasin ŞEKER****

Öz

Küreselleşme ile birlikte lojistik ve ulaştırma firmalarının ülke ekonomilerine katkıları giderek önemli hale gelmeye başlamıştır. Bu firmalar faaliyetlerinin devamlılığını sağlamak ve kâr elde edebilmek amacıyla bir takım finansman kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Firmaların bu ihtiyaçları ise ya borç ya da özsermayeden finanse edilmektedir. Bu finansmanda ise firmalar getirilerini maksimize edebilmek ve rekabet gücünü artırabilmek için bir sermaye yapısı kararı almaktadır. Firmaların sermaye yapısı bağlamında aldığı kararlar finansal performanslarını etkilemektedir. Bundan dolayı çalışmanın amacı, Borsa İstanbul (BİST)'a kayıtlı olan lojistik ve ulaştırma sektöründeki firmaların sermaye yapısının finansal performans üzerindeki etkisini tespit etmektedir. Bu doğrultuda sermaye yapısı göstergesi olarak toplam borç/toplam aktif, finansal performans için ise aktif kârlılığı, özsermaye kârlılığı ve Tobin Q oranları kullanılmıştır. Firmaların 2014-2020 dönemlerine ait verileri panel regresyon modelleri ile test edilmiştir. Çalışmanın sonucunda ise sermaye yapısı ile aktif kârlılığı ve özsermaye kârlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiş, ancak Tobin Q ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Lojistik-Ulaştırma, Sermaye Yapısı, Finansal Performans.

* Bu çalışma 7-8 Eylül 2021 tarihleri arasında Adana'da düzenlenen 7. Çukurova Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi adlı etkinlikte sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özeti kongre özet kitabında basılmış "Sermaye Yapısının Kârlılık Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Lojistik ve Ulaştırma Firmaları Üzerine Bir Araştırma" başlıklı bildirinin tamamlanmış halidir.

** Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, yusufguneyusu@ktu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6809-1995>.

*** Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, oguzatasele@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1654-9850>.

**** Dr., Hitit Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, yasinseker01@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0513-7682>.

THE IMPACT OF CAPITAL STRUCTURE ON FINANCIAL PERFORMANCE: EVIDENCE FROM LOGISTICS AND TRANSPORTATION FIRMS ON BORSA ISTANBUL

Abstract

The contribution of logistics and transportation firms to the national economy has grown in importance as a result of globalization. These firms require a variety of financing resources in order to continue operations and make profits. The needs of the firms are financed by either debt or equity. This financing is used by firms to determine their capital structure in order to maximize returns and increase competitiveness. The capital structure decisions made by firms have an impact on their financial performance. Therefore, the aim of this study is to determine the impact of capital structure on the financial performance of logistics and transportation firms listed on the Borsa Istanbul (BIST). In this study, total debt/total assets were used as a proxy for capital structure, and return on assets, return on equity, and Tobin Q ratios were used as proxies for financial performance. Panel regression were used to test the data of the firms from 2014 to 2020. The findings showed that there is a statistically significant negative relationship between capital structure, return on assets, and return on equity, but no statistically significant relationship with Tobin Q.

Keywords: Logistics-Transportation, Capital Structure, Financial Performance.

Giriş

Ekonomi politikalarının ve finansal piyasaların küreselleşmesi, yatırım olanaklarını ve finansman seçeneklerini artırmakla beraber sermaye piyasalarına olan bağımlılığın da önemli ölçüde artmasına neden olmaktadır. Firmalar kuruluş aşamasında ya da faaliyetlerini büyütme için ihtiyaç duyduğu finansman kaynağını, borç ve özsermaye olmak üzere iki ana kaynaktan karşılamaktadır. Dolayısıyla firmalar finansman politikasını belirlerken temel olarak sermaye yapısı teorisini dikkate almaktadır (Nasimi, 2016: 9).

Sermaye yapısı kararı, firmaların getirilerini maksimize etme ve rekabet gücünü artırma açısından önem arz etmektedir. Bir firmanın *sermaye yapısı*, farklı menkul kıymetlerin bir bileşimi olarak açıklanmaktadır (Abor, 2005: 438). Diğer bir ifade ile *sermaye yapısı*, bir firmanın faaliyetlerini ve varlıklarını finanse etmek için kullandığı uzun vadeli kaynakların (uzun vadeli borçlar ve özsermaye) dağılımı olarak tanımlanmaktadır (Gill vd., 2011: 4). Firmaların sermaye yapısı çeşitli finansman araçlarından oluşmaktadır. Bu çerçevede firmalar varlıklarının finansmanında hisse senedi ihracı, yedekler, tahvil ihracı, banka kredileri gibi kaynaklardan yararlanmaktadır (Nirajini ve Priya, 2013: 1). Bununla birlikte sermaye yapısı kararı ile uzun vadeli fon kaynaklarının uygun bir bileşimi oluşturularak firmanın piyasa değeri maksimize edilmeye çalışılmaktadır. Optimal sermaye yapısı olarak da ifade edilen bu bileşim, firmaların sermaye maliyetini minimize eden özsermaye ve borç bileşimini göstermektedir (Kartal, 2018: 337).

Sermaye yapısı kararlarının finansal performans ile ilişkisini açıklayan birçok önemli teori bulunmaktadır. Bu çerçevede temel teori olarak kabul

edilen Modigliani–Miller teorisi, firmanın piyasa değerinin sermaye yapısından etkilenmediğini varsaymaktadır. Ancak bu teori, dayandığı varsayımların gerçekçi olmaması nedeniyle eleştirilmektedir. Firmaların sermaye yapısını açıklamak için geliştirilen diğer teoriler arasında dengeleme, vekâlet, finansman hiyerarşisi, bilgi asimetrisi ve sinyal teorileri bulunmaktadır (Abor, 2005: 439; Khan, 2012: 246; Le ve Phan, 2017: 710). Dengeleme teorisi, firmaların borç ve özsermaye finansmanının faydalarını ve maliyetlerini takas ettiğini ileri sürmektedir (Hasan vd., 2014: 185). Bu teoriye göre firmalar, faizin vergi tasarrufu etkisinin finansal zorluk ve vekâlet maliyetleri ile dengelenmesi sonucunda optimal sermaye yapısına ulaşabilmektedir (Kartal, 2018: 333). Vekâlet teorisine göre vekâlet sorunu, hissedarlar ile yöneticiler arasındaki bir çıkar çatışmasından kaynaklanmaktadır (Hasan vd., 2014: 185). Bu bağlamda vekâlet teorisi, firmanın piyasa değerini maksimum kılmak için optimal bir sermaye yapısının paydaşlar arasındaki çıkar çatışmalarını minimize etmesi gerektiğini varsaymaktadır. Finansman hiyerarşisi teorisi ise sermaye yapısında önce iç finansmanın, daha sonra borcun ve son olarak hisse senedi ihracının tercih edildiği varsayımına dayanmaktadır (Le ve Phan, 2017: 710). Bu doğrultuda, yüksek kazançlı firmaların düşük kazançlı firmalara göre daha az yabancı kaynak kullanması beklenmektedir (Abor, 2005: 440). Sinyal teorisi ise yöneticilerin piyasaya sinyal göndermek için çeşitli araçları kullanması şeklinde açıklanmaktadır. Bu teori bilgi asimetrisinin var olduğu durumlarda örneğin yöneticilerin (içeridekilerin) dış yatırımcılara kıyasla firma hakkında daha fazla bilgiye sahip olduğu bir durumda bu bilgileri dışardakilere belli etmesi üzerine kurgulanmaktadır (Khan, 2012: 246).

Yukarıda ifade edildiği üzere sermaye yapısı ile finansal performans arasındaki ilişkinin tespitine yönelik birçok teori geliştirilerek konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Sermaye yapısının firma performansı üzerindeki etkisi ile ilgili literatür incelendiğinde ise diğer ülkelerde birçok çalışma (Bknz. Gana için Abor, 2005; Mısır için Ebaid, 2009; ABD için Gill vd., 2011; Pakistan için Khan, 2012; İngiltere için Nasimi, 2016; Vietnam için Ngoc vd., 2021 vb.) bulunmasına rağmen, Türkiye’de az sayıda çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Türkiye için yapılan çalışmaların genellikle imalat sektörünü (Örneğin; Toraman vd., 2013; Tifow ve Sayılır, 2015; Avcı, 2016; Özçelik ve Arslan, 2019) kapsadığı belirlenmiştir. Ayrıca lojistik ve ulaştırma sektörüne yönelik bir çalışmaya rastlanamamıştır.

Lojistik, firmaların mal ya da hizmetlerini doğru yer ve zamanda nihai tüketim noktalarına ulaştırmasını sağlayan hizmetler bütünü olarak ifade edilmektedir. Lojistik, firmaların hem sürdürülebilir rekabeti sağlaması hem de üretimin devamlılığı için önemlidir. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerde lojistik sektörü; istihdam, milli gelir ve yabancı yatırımlar açısından ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır. Lojistik sektörünün verimliliğini artırmak için karar alıcılara bilgi sağlamada performans ölçümü önemli bir rol oynamaktadır (Erdoğan ve Kırbaç, 2021: 1093). Dolayısıyla uzun vadede güçlü potansiyeli içerisinde barındıran ve vazgeçilemez bir konuma sahip olan

lojistik ve ulaştırma sektöründeki (KPMG, 2021: 2) firmaların sermaye yapısının finansal performansa etkisinin tespiti önem arz etmektedir. Sermaye yapısının finansal performans üzerindeki etkisinin incelenmesi, lojistik sektöründeki firmaların uygun bir sermaye yapısı oluşturmalarına ve böylece finansal performanslarını arturmalarına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda çalışmada, Borsa İstanbul (BIST)'a kayıtlı lojistik ve ulaştırma firmalarının finansal performansı üzerinde sermaye yapısının etkisi araştırılmıştır. Çalışmada öncelikle sermaye yapısının firma performansına etkisini inceleyen çalışmalara yönelik literatür araştırmasına ve hipotez geliştirme bölümüne yer verilmiştir. Daha sonra çalışmanın veri seti ve yöntemi açıklanmıştır. Son kısımda ise analizler sonucu elde edilen ampirik bulgular ile tartışma ve sonuç sunulmuştur.

1. LİTERATÜR VE HİPOTEZ GELİŞTİRME

Sermaye yapısı ve firma performansı arasındaki ilişkiye ilişkin literatürdeki ampirik bulgular tek taraflı olmayıp birbirinden farklılık göstermektedir. Sermaye yapısı ve finansal performans arasındaki ilişkinin bazı çalışmalarda negatif yönlü, bazı çalışmalarda ise pozitif yönlü olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde konu kapsamındaki literatürde yer alan çalışmalara yer verilmiştir. Daha sonra literatür doğrultusunda çalışmanın hipotezleri geliştirilmiştir.

Bu kapsamda öncelikle uluslararası literatürde yer alan bazı çalışmalara ilişkin bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

Abor (2005) çalışmasında 1998-2002 döneminde Gana Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören firmaların sermaye yapısı ile karlılığı arasındaki ilişkiyi regresyon analizi ile araştırmış, çalışmanın sonucunda, kısa vadeli borçların toplam aktiflere oranı ve toplam borçların toplam aktiflere oranı ile özsermaye kârlılığı arasında pozitif bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Diğer taraftan uzun vadeli borçların toplam aktiflere oranı ile özsermaye kârlılığı arasında negatif bir ilişki tespit etmiştir.

Ebaid (2009) çalışmasında 1997-2005 döneminde Mısır'da borsada işlem gören firmaların finansal performansı ile sermaye yapısı arasındaki ilişkiyi incelemiş ve sermaye yapısı seçim kararının aktif kârlılığını negatif etkilediğini ortaya koymuştur.

Gill vd. (2011) çalışmasında 2005-2007 yılları arasında New York Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören imalat ve hizmet firmalarının kârlılığı üzerinde sermaye yapısının etkisini regresyon analizini kullanarak test etmişlerdir. Buna göre Gill vd. (2011) hizmet sektöründe özsermaye kârlılığı ile kısa vadeli borç ve toplam borç oranları ile özsermaye kârlılığı arasında negatif; imalat sektöründe ise özsermaye kârlılığı ile borçlanma oranları (kısa vadeli, uzun vadeli ve toplam) arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Khan (2012) 2003-2009 döneminde Pakistan'da borsada işlem gören firmaların performansı üzerinde sermaye yapısının etkisini araştırdığı çalışmada, borçlanma oranları (kısa vadeli borç oranı ve toplam borç oranı)

ile finansal performans (aktif kârlılığı, brüt kâr marjı ve Tobin Q) arasında negatif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Pakistan için yapılan farklı bir çalışmada Sheikh ve Wang (2013) borç oranları ile aktif kârlılığının negatif ilişkili olduğunu belirlemişlerdir.

Salim ve Yadav (2012) Malezya'da borsada işlem gören firmaların sermaye yapısı ile firma performansı arasındaki ilişkiyi 1995-2011 dönemi için incelemişler ve aktif kârlılığı, özsermaye kârlılığı ve hisse başına gelir ile sermaye yapısı (kısa vadeli borç, uzun vadeli borç ve toplam borç oranları) arasında negatif; Tobin Q ile kısa vadeli ve uzun vadeli borç oranları arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Nirajini ve Priya (2013) Sri Lanka'da borsada işlem gören ticaret firmalarının sermaye yapısı ile finansal performansı arasındaki ilişkiyi 2006-2010 dönemi için analiz etmişler ve sermaye yapısı ile finansal performans arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır.

Hasan vd. (2014) Bangladeş'te borsada yer alan firmaların performansı üzerinde sermaye yapısı tercihlerinin etkisini 2007-2012 dönemi için analiz etmişler ve hisse başına getirinin kısa vadeli borç oranı ile pozitif, uzun vadeli borç oranı ile negatif olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte yazarlar, aktif kârlılığı ile sermaye yapısı arasında negatif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Vätavu (2015) çalışmasında 2003-2010 döneminde Bükreş Borsası'nda işlem gören imalat firmalarının sermaye yapısı ile finansal performansı arasındaki ilişkiyi araştırmış ve kısa vadeli borç ve toplam borç oranları ile aktif kârlılığı ve özsermaye kârlılığı arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Nasimi (2016) çalışmasında 2005-2014 yılları arasında Londra Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören firmaların kârlılığı üzerinde sermaye yapısının etkisini çoklu regresyon analizi yardımıyla incelemiş ve sonuç olarak faiz karşılama oranı ile firma performansı arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca borç-özsermaye oranının özsermaye kârlılığı üzerinde pozitif, aktif kârlılığı ve yatırım sermayesi getirisi üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Le ve Phan (2017) Vietnam'da borsada işlem gören finansal olmayan firmaların performansı üzerinde sermaye yapısının etkisini 2007-2012 dönemi için panel veri regresyon yöntemi ile incelemiş ve tüm borç oranlarının firma performansı ile önemli ölçüde negatif bir ilişkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Vietnam için yapılan bir diğer çalışmada Ngoc vd. (2021) borsada işlem gören lojistik firmalarının finansal performansı üzerinde sermaye yapısının etkisini 2012-2019 dönemi için test etmişler ve sonuç olarak sermaye yapısının aktif kârlılığı üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir.

Konuyla ilgili uluslararası alandaki çalışmalar sunulduktan sonra aşağıda ulusal alandaki çalışmalara yer verilmiştir.

Toraman vd. (2013) çalışmalarında 2005-2011 döneminde BIST'te işlem gören imalat firmalarının kârlılığı üzerinde sermaye yapısının etkisini araştırmış ve kısa vadeli borç oranı ve uzun vadeli borç oranı ile aktif kârlılığı arasında negatif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Avcı (2016) çalışmasında 2003-2015 döneminde BIST'te işlem gören imalat firmalarının sermaye yapısı ile performansı arasındaki ilişkiyi incelemiş, kısa vadeli borç ve uzun vadeli borç oranlarının firma performansı üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Özçelik ve Arslan (2019) ise 2008-2019 yılları arasında BIST'e kayıtlı imalat firmalarının kârlılığı üzerinde sermaye yapısının etkisini incelemiş ve uzun vadeli borçlanma oranının aktif kârlılığını pozitif, kısa vadeli borçlanma oranının ise negatif etkilediğini ortaya koymuştur.

Ulusal literatürde ulaşılabilen çalışmalara göre, sermaye yapısı ve finansal performans arasındaki ilişkinin imalat sektöründeki firmalar için analiz edildiği söylenebilir. Bununla birlikte yapılan literatür araştırmaları sonucunda Türkiye'de lojistik ve ulaştırma sektöründeki firmaların finansal performansı üzerinde sermaye yapısının etkisini inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Türkiye gibi oldukça önemli bir stratejik konumda bulunan ülkelerde lojistik ve ulaştırma sektörü oldukça önemli bir yere sahip olup sürekli olarak gelişim göstermektedir. Bu faktörler konuyla ilgili Türkiye'deki ilgili firmaların sermaye yapıları ile finansal performansları arasındaki ilişkiyi incelemek için güçlü bir etken oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışma kapsamında tüm sektörler açısından önemli bir yere sahip olan BIST'te kayıtlı lojistik ve ulaştırma sektöründeki firmaların sermaye yapısının finansal performansa etkisi incelenmiştir. Araştırma hipotezleri geliştirilirken literatürde sermaye yapısı ile finansal performans arasındaki ilişkinin yönüne dair farklı sonuçlar mevcut olduğu için yön belirtilmemiş olup araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibi geliştirilmiştir:

H₁: Firmaların sermaye yapısı ile aktif kârlılığı arasında bir ilişki vardır.

H₂: Firmaların sermaye yapısı ile özsermaye kârlılığı arasında bir ilişki vardır.

H₃: Firmaların sermaye yapısı ile Tobin Q arasında bir ilişki vardır.

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışma, sermaye yapısının finansal performans üzerindeki etkisini incelemek için 2014-2020 dönemine ait BIST'te işlem gören lojistik ve ulaştırma sektöründeki firmaların verilerini dikkate almaktadır. Çalışma kapsamında dengeli panel veri analiz yöntemi tercih edilmiştir. Dengeli panellerde belirlenen örnekleme yer alan firmaların verilerinin aynı yıllarda olması ve verilerinde eksik bulunmaması gerekmektedir. Firmalara ait değişkenlerde 2014 yılı öncesinde eksik gözlem olduğu için veri seti bu yıldan başlatılmıştır. Ayrıca çalışmanın veri setinde birim boyutu zaman boyutundan büyük olduğu için statik panel veri analizi kullanılmıştır. Çalışmanın kısıtları olarak; veri setindeki yıl aralığının kısa olması ile belirli bir sektör ve sadece Türkiye örnekleminde konunun incelenmesi şeklinde ifade edilebilir.

Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP)'ndan verisine tam olarak ulaşılan ve analizlere dâhil edilen lojistik ve ulaştırma sektöründeki 8 firma Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. BIST'te Kayıtlı Lojistik ve Ulaştırma Firmaları

Kodu	Firma Adı
BEYAZ	Beyaz Filo Oto Kiralama A.Ş.
CLEBI	Çelebi Hava Servisi A.Ş.
DOCO	Do & Co Aktiengesellschaft
GSDDE	GSD Denizcilik Gayrimenkul İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş.
PGSUS	Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş.
RYSAS	Reysaş Taşımacılık ve Lojistik Ticaret A.Ş.
TLMAN	Trabzon Liman İşletmeciliği A.Ş.
THYAO	Türk Hava Yolları A.O.

Çalışmada, bağımlı değişken olarak kârlılık ve piyasa göstergeleri kullanılmıştır. Bunlar net kârın toplam aktiflere oranı olan aktif kârlılığı (AK) ve net kârın özsermayeye oranı olan özsermaye kârlılığı (ÖSK) ve Tobin Q (TQ) oranlarından oluşmaktadır. Bağımsız değişken başka bir ifadeyle sermaye yapısı olarak ise toplam borçların toplam aktiflere (TBTA) oranı kullanılmıştır. Bununla birlikte modelde aktiflerin doğal logaritmasını ifade eden firma büyüklüğü (FB), maddi duran varlıkların toplam varlıklara oranı olarak tanımlanan maddi duran varlık (MDVTA) oranı, toplam aktiflerin bir önceki yıla göre değişimini gösteren aktif büyüme (AB) oranı ve dönen varlıkların kısa vadeli borçlara oranı olarak tanımlanan cari oran (CO) kontrol değişkenleri olarak yer almıştır. Çalışma kapsamında kullanılan değişkenlerin kodu, adı ve dayanak kaynakları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Değişkenler

Kodu	Değişken	Kaynak
AK	Aktif Kârlılığı Oranı	Ebaid (2009); Salim ve Yadav (2012); Khan (2012); Sheikh ve Wang (2013); Nirajini ve Priya (2013); Hasan vd. (2014); Vätavu (2015); Avcı (2016); Nasimi (2016); Le ve Phan (2017); Özçelik ve Arslan (2019); Ngoc vd. (2021)
ÖSK	Özsermaye Kârlılığı	Abor (2005); Ebaid (2009); Gill vd. (2011); Khan (2012); Salim ve Yadav (2012); Nirajini ve Priya (2013); Hasan vd. (2014); Vätavu (2015); Avcı (2016); Nasimi (2016); Le ve Phan (2017); Özçelik ve Arslan (2019); Ngoc vd. (2021)
TQ*	(Piyasa Değeri- Dönen Varlıklar+ KVYK**+ UVYK**)/TA***	Khan (2012); Salim ve Yadav (2012); Hasan vd. (2014); Le ve Phan (2017)
TBTA	Sermaye Yapısı Oranı	Abor (2005); Ebaid (2009); Gill vd. (2011); Khan (2012); Salim ve Yadav (2012); Sheikh ve Wang (2013); Nirajini ve Priya (2013); Hasan vd. (2014); Vätavu (2015); Avcı (2016); Le ve Phan (2017); Ngoc vd. (2021)

FB	Firma Büyüklüğü	Ebaid (2009); Khan (2012); Salim ve Yadav (2012); Hasan vd. (2014); Avcı (2016); Ngoc vd. (2021)
AB	Aktif Büyüme Oranı	Salim ve Yadav (2012); Özçelik ve Arslan (2019); Ngoc vd. (2021)
MDVTA	Maddi Duran Varlıkların Toplam Aktiflere Oranı	Sheikh ve Wang (2013); Vätavu (2015); Le ve Phan (2017); Ngoc vd. (2021)
CO	Cari Oran	Vätavu (2015); Özçelik ve Arslan (2019); Ngoc vd. (2021)

*Tobin Q oranı hesaplanırken Chung ve Pruitt (1994) tarafından geliştirilen Yaklaşık Tobin Q oranı dikkate alınmıştır. **Kısa Vadeli Yabancı Kaynak, ***Uzun Vadeli Yabancı Kaynak, **** Toplam Aktif

Sermaye yapısının finansal performans üzerindeki etkisi incelemek için panel veri regresyon analizinden yararlanılmıştır. Lojistik ve ulaştırma firmalarının finansal performansı üzerinde toplam borç oranı, firma büyüklüğü, aktif büyüme oranı, maddi duran varlık oranı ve cari oranın etkisi aşağıdaki modeller aracılığı ile açıklanmıştır.

$$AK_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 TBTA_{it} + \alpha_2 FB_{it} + \alpha_3 AB_{it} + \alpha_4 MDVTA_{it} + \alpha_5 CO_{it} + v_{it} \quad (1)$$

$$\dot{SK}_{it} = \beta_0 + \beta_1 TBTA_{it} + \beta_2 FB_{it} + \beta_3 AB_{it} + \alpha_4 MDVTA_{it} + \alpha_5 CO_{it} + u_{it} \quad (2)$$

$$TQ_{it} = \gamma_0 + \gamma_1 TBTA_{it} + \gamma_2 FB_{it} + \gamma_3 AB_{it} + \gamma_4 MDVTA_{it} + \gamma_5 CO_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Burada $\alpha_0, \beta_0, \gamma_0$ sabit terimleri; $\alpha_1, \beta_1, \gamma_1$ toplam borç oranının finansal performans değişkenleri üzerindeki etkisini gösteren katsayıları; $\alpha_2, \beta_2, \gamma_2$ firma büyüklüğünün finansal performans değişkenleri üzerindeki etkisini gösteren katsayıları; $\alpha_3, \beta_3, \gamma_3$ aktif büyüme oranının finansal performans değişkenleri üzerindeki etkisini gösteren katsayıları; $\alpha_4, \beta_4, \gamma_4$ maddi duran varlık oranının finansal performans değişkenleri üzerindeki etkisini gösteren katsayıları; $\alpha_5, \beta_5, \gamma_5$ cari oranın finansal performans değişkenleri üzerindeki etkisini gösteren katsayıları ve $v_{it}, u_{it}, \varepsilon_{it}$ ise hata terimlerini göstermektedir. Son olarak kurulan panel regresyon modellerinden Model 1 H₁ hipotezini, Model 2 H₂ hipotezini ve Model 3 ise H₃ hipotezini test etmek amacıyla kurulmuştur.

Çalışma kapsamında 2014-2020 dönemine ait 8 firmanın 7 yıllık verisi bulunduğu statik panel veri yöntemi kullanılmıştır. Statik panel veri modellerinin tahmininde havuzlanmış en küçük kareler, sabit ve tesadüfi etkili tahminçiler yer almaktadır (Güriş, 2018: 9). Lojistik ve ulaştırma sektöründeki firmaların finansal performansı ile sermaye yapısı arasındaki ilişki test edebilmek için 3 adet panel regresyon modeli kurulmuştur. Bu bağlamda ilgili modellerde geçerli olacak tahminçilerin belirlenebilmesi amacıyla ilk olarak Breusch Pagan (1980) testi ve daha sonra çıkan sonuca göre de Hausman testi yapılmıştır. Yapılan test sonuçlarına göre kurulan panel regresyon modelleri için tesadüfi etkiler modellerinin geçerli olduğu tespit edilmiştir¹. Modeller tespit edildikten sonra ise temel varsayım testleri yapılmış ve Model 1 ile Model 2 için değişen varyans ve otokorolesyon sorunun varlığı bulunmuş, iki model için de bu sorunlara karşı dirençli standart hatalar (genellikle Arellano,

¹ Hausman test istatistiği ve olasılık değerleri; **Model 1** için Hausman Testi 3,19 (0,6700); **Model 2** için Hausman Testi 4,48 (0,4827); **Model 3** için Hausman Testi 2,65 (0,7537) şeklindedir. Hausman test istatistik ve olasılık değerlerine bakıldığında tüm modeller için tesadüfi etkiler modeli geçerli olduğu söylenebilir.

Froot ve Rogers standart hataları olarak bilinmektedir) elde edilmiştir. Model 3 için ise değişen varyans sorunu ortaya konmuş buna karşı da dirençli standart hatalar (genellikle Huber, Eicker, White tahminci olarak ifade edilmektedir) elde edilmiştir.²

3. BULGULAR

BIST’te kayıtlı lojistik ve ulaştırma sektöründeki 8 firmanın 2014-2020 dönemine ait 7 yıllık verilerinden yararlanılarak kurulan panel regresyon modellerinde yer alan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Arithmetik Ortalama	Standart Hata	Minimum Değer	Maksimum Değer
AK	56	0,062	0,113	-0,086	0,398
ÖSK	56	0,141	0,344	-0,885	0,934
TQ	56	1,307	1,514	0,486	11,784
TBTA	56	0,662	0,164	0,253	0,958
FB	56	21,168	2,099	18,123	25,957
AB	56	0,249	0,301	-0,386	1,499
MDVTA	56	0,403	0,267	0,01	0,947
CO	56	1,211	0,776	0,17	4,91

Tablo 3’ten bağımlı değişkenlerin aritmetik ortalamalarına bakıldığında AK’nın 0,062, ÖSK’nın 0,141 ve TQ’nun 1,307 olduğu görülmektedir. Bağımsız değişken olan TBTA’nın aritmetik ortalaması ise 0,662’dir. Kontrol değişkenlerin aritmetik ortalamalarına bakıldığında ise FB’nin 21,168, AB’nin 0,249, MDVTA’nın 0,403 ve CO’nun 1,211 olduğu görülmektedir. Bağımlı, bağımsız ve kontrol değişkenleri arasındaki ilişkiyi ve yönünü gösteren korelasyonlara ilişkin bilgiler Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Korelasyon Tablosu

Değişkenler	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
(1) AK	1,000							
(2) ÖSK	0,796***	1,000						
(3) TQ	0,186	0,135	1,000					
(4) TBTA	-0,634***	-0,370***	-0,129	1,000				
(5) FB	-0,379***	-0,189	-0,260*	0,401***	1,000			
(6) AB	-0,070	0,044	0,055	0,174	0,270**	1,000		
(7) MDVTA	-0,390***	-0,302**	-0,328**	0,077	0,126	0,066	1,000	
(8) CO	0,553***	0,300**	0,211	-0,470***	-0,151	-0,088	-0,366***	1,000

*Not: *, ** ve *** sırası ile %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.*

² Temel varsayım testleri; değişen varyans sorunun tespiti için Değiştirilmiş Wald Testi, otokorelasyon sorunun tespiti için Bhargava etc.DW ile Baltagi-Whu LBI testleri ve yatay kesit bağımlılığı sorunun tespiti için ise Peseran testi kullanılmıştır. Değiştirilmiş Wald Test istatistiği ve olasılık değerleri sırasıyla; Model 1 için 283,67 (0,0000), Model 2 için 848,85 (0,0000) ve Model 3 için 12567,95 (0,0000) şeklinde olduğu için 3 modelde değişen varyans sorunu tespit edilmiştir. Bhargava etc.DW ile Baltagi-Whu LBI testlerinin istatistik değerleri sırasıyla; Model 1 için 1,7606 ve 2,1393, Model 2 için 1,8655 ve 2,3541, Model 3 için 2,1763 ve 2,2293 olarak bulunmuş olup bulunan değerler Bhargava etc.DW’e göre (Model 3 hariç) 2’den küçük olduğu için (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 241) otokorelasyon sorunu varlığı söz konusudur. Peseran test istatistiği ve olasılık değerleri sırasıyla; Model 1 için 1,81 (0,2798), Model 2 için 0,606 (0,5448) ve Model 3 için 0,470 (0,6381) şeklinde olduğu için 3 modelde de yatay kesit bağımlılığı sorunu yoktur.

Tablo 4'ten görüleceği üzere en fazla anlamı ilişki AK bağımlı değişkeni ile diğer değişkenler arasındadır. Ayrıca korelasyon tablosunda %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde birçok değişken arasında pozitif ya da negatif bir ilişki olduğu görülmektedir. Çalışmanın uygulama kısmında sermaye yapısının finansal performans (AK, ÖSK, TQ) üzerindeki etkisi tahmin edilmiş olup bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Regresyon Sonuçları

	(1) AK	(2) ÖSK	(3) TQ
TBTA	-0,244*** (0,079)	-0,779*** (0,284)	0,104 (0,549)
FB	-0,01 (0,011)	-0,011 (0,03)	-0,185** (0,075)
AB	0,014 (0,023)	0,123 (0,088)	0,746 (0,578)
MDVTA	-0,015 (0,052)	-0,106 (0,189)	-1,546** (0,614)
CO	0,023** (0,01)	0,028 (0,034)	0,177** (0,083)
Sabit (C)	0,402 (0,295)	0,876 (0,635)	5,381*** (1,518)
Gözlem Sayısı	56	56	56
R ²	0,163	0,101	0,046

Notlar: 1) Standart hatalar parantez içerisinde verilmiştir.

*2) *, ** ve *** sırası ile %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.*

Tablo 5'ten görüldüğü üzere “H₁: Sermaye yapısı ile aktif kârlılığı arasında bir ilişki vardır.” hipotezini sınavan 1 numaralı panel regresyon modeline göre aktif kârlılığı ile sermaye yapısı (TBTA) arasında istatistiki olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiş olup, H₁ hipotezi kabul edilmiştir. Ayrıca aktif kârlılığı ile cari oran arasında istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur. Son olarak AK bağımlı değişkeni ile FB, AB ve MDVTA kontrol değişkenleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

“H₂: Sermaye yapısı ile özsermaye kârlılığı arasında bir ilişki vardır.” hipotezini test eden 2 numaralı panel regresyon modeline göre özsermaye kârlılığı ile sermaye yapısı (TBTA) arasında istatistiki olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiş olup H₂ hipotezi kabul edilmiştir. Ayrıca ÖSK bağımlı değişkeni ile FB, AB, MDVTA ve CO kontrol değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Son olarak “H₃: Sermaye yapısı ile Tobin Q arasında bir ilişki vardır.” hipotezini test eden 3 numaralı panel regresyon modeline göre Tobin Q ile sermaye yapısı (TBTA) arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilemediğinden H₃ hipotezi reddedilmiştir. Tobin Q ile FB ve MDVTA kontrol değişkenleri arasında istatistiki olarak anlamlı ve negatif, CO kontrol değişkeni ile ise istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer taraftan Tobin Q ile AB kontrol değişkeni arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Sonuç

Bu çalışmada 2014-2020 döneminde BIST'te kayıtlı lojistik ve ulaştırma sektöründeki firmaların finansal performansı üzerinde sermaye yapısının etkisi araştırılmıştır. Araştırma kapsamında lojistik ve ulaştırma sektörünün belirlenmesinde ise KMPG (2021: 7-8)'nin yayınlamış olduğu raporda da belirtildiği üzere Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi konum itibarıyla hem lojistik hem de ulaştırma alanında potansiyelinin yüksek olması, dünya çapında alternatif üretim merkezi arayışında 2020 yılında Türkiye'nin ön plana çıkması ve son olarak Avrupa ile Uzak Doğu ülkeleri arasında uluslararası ticarete (transit geçişler dâhil) yön vermesi gibi durumlar ve literatürde bu sektörde çalışmaya rastlanmamış olması etkili olmuştur.

Lojistik ve ulaştırma sektöründeki firmaların varlıklarının ve faaliyetlerinin finansmanını sağlayan sermaye yapısı, getirileri maksimum kılmak ve sürdürülebilir rekabet açısından önem arz etmektedir. Zira küreselleşme ile birlikte ticarete yaşanan rekabetin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bu rekabet ortamında lojistik ve ulaştırma sektöründeki firmaların optimal bir sermaye yapısı oluşturarak finansal performanslarını artırmalarının önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu çalışmada, BIST'te kayıtlı lojistik ve ulaştırma sektöründeki 8 firmanın 7 yıllık verileri kapsamında finansal performansı üzerinde sermaye yapısının etkisi panel veri regresyon yöntemi aracılığıyla test edilmiştir. Kurulan panel regresyon modellerinin sonuçlarına göre sermaye yapısı ile aktif kârlılığı ve özsermaye kârlılığı arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Bulunan bu sonuçlar literatürdeki çalışmaların (Ebaid, 2009; Khan, 2012; Sheikh ve Wang, 2013; Vätavu, 2015, Le ve Phan, 2017; Ngoc vd., 2021) sonuçlarıyla da uyumlu olduğu ifade edilebilir.

Sonuç olarak, çalışma kapsamındaki firmaların belirlenen yıllar arasında borçlanma oranları başka bir ifadeyle finansal kaldıraç oranından yararlanmaları arttıkça aktif kârlılığı ile özsermaye kârlılığının azalış gösterdiği söylenebilir. Ayrıca borçlanma oranındaki artışın özsermaye kârlılığını aktif kârlılığına göre daha fazla etkilediği ifade edilebilir. Dolayısıyla firmaların sermaye yapısına ilişkin politikalar belirlenirken finansmanın sürdürülebilir olduğunun tespit edilerek borçlanmanın ona göre yapılması önem arz etmektedir. Bu bağlamda firmaların rekabetçi ortamda faaliyetlerinin devamlılığını sağlayabilmesi için borçlanma dâhil tüm konularda sürdürülebilirliği temel bir ilke haline getirmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Abor, J. (2005). The Effect of Capital Structure on Profitability: An Empirical Analysis of Listed Firms in Ghana. *The Journal of Risk Finance*. 6(5). ss.438-445.
- Avcı, E. (2016). Capital Structure and Firm Performance: An Application on Manufacturing Industry. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 38(1). ss.15-30.
- Chung, K. H. and Pruitt, S. W. (1994). A Simple Approximation of Tobin's q. *Financial Management*, 23(3). ss.70-74.
- Ebaid, I. E. (2009). The Impact of Capital-Structure Choice on Firm Performance: Empirical Evidence from Egypt. *The Journal of Risk Finance*. 10(5). ss.477-487.
- Erdoğan, H. H. ve Kırbaç, G. (2021). Financial Performance Measurement of Logistics Companies Based on Entropy and Waspas Methods. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 13(2). ss.1093-1106.
- Gill, A., Biger, N., Mathur, N. (2011). The Effect of Capital Structure on Profitability: Evidence from the United States. *International Journal of Management*. 28(4). ss.3-15.
- Güriş, S. (2018). Panel Veri Modelleri. *Uygulamalı Panel Veri Ekonometrisi* (1-39). İstanbul: Der Yayınları.
- Hasan, Md. B., Ahsan A. F. M. M., Rahaman, Md. A., Alam, Md. Nurul (2014). Influence of Capital Structure on Firm Performance: Evidence from Bangladesh. *International Journal of Business and Management*. 9(5). ss.184-194.
- Kartal, M. T. (2018). Sermaye Yapısı. *Finansal Yönetim* (329-342). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Khan, A. G. (2012). The Relationship of Capital Structure Decisions with Firm Performance: A Study of The Engineering Sector of Pakistan. *International Journal of Accounting and Financial Reporting*. 2(1). ss.245-262.
- KPMG (2021). *KPMG Perspektifinden Taşımacılık ve Lojistik Sektörüne Bakış*. <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2021/09/kpmg-perspektifinden-tasimacilik-ve-lojistik-sektorune-bakis-2021.pdf> (Erişim Tarihi: 21.09.2021).

- Le, T. P. V. and Phan, T. B. N. (2017). Capital Structure and Firm Performance: Empirical Evidence from A Small Transition Country. *Research in International Business and Finance*. 42. ss.710-726.
- Nasimi, A. N. (2016). Effect of Capital Structure on Firm Profitability (An Empirical Evidence from London, UK). *Global Journal of Management and Business Research*. 16(4). ss.9-19.
- Ngoc, N. M., Tien, N. H., Thu, T. H. (2021). The Impact of Capital Structure on Financial Performance of Logistic Service Providers Listed on Ho Chi Minh City Stock Exchange. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*. 18(2). ss.688-719.
- Nirajini, A. and Priya, K. B. (2013). Impact of Capital Structure on Financial Performance of The Listed Trading Companies in Sri Lanka. *International Journal of Scientific and Research Publications*. 3(5). ss.459-467.
- Özçelik, H. ve Arslan, Z. (2019). Effect of Financial Structure Ratios on Profitability: Panel Data Analysis on Manufacturing Sector. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 11(1). ss.504-516.
- Salim, M. ve Yadav, R. (2012). Capital Structure and Firm Performance: Evidence from Malaysian Listed Companies. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 65. ss.156-166.
- Sheikh, N. A. and Wang, Z. (2013). The Impact of Capital Structure on Performance. *International Journal of Commerce and Management*. 23(4). ss.354-368.
- Tifow, A. A. ve Sayılır, Ö. (2015). Capital Structure and Firm Performance: An Analysis of Manufacturing Firms in Turkey. *Eurasian Journal of Business and Management*. 3(4). ss.13-22.
- Toraman, C., Kilic, Y., Reis, Ş. G. (2013). The Effects of Capital Structure Decisions on Firm Performance: Evidence from Turkey. *International Conference on Economic and Social Studies*. 10-11 Mayıs, Sarajevo.
- Vătavu, S. (2015). The Impact of Capital Structure on Financial Performance in Romanian Listed Companies. *Procedia Economics and Finance*. 32. ss.1314-1322.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). *Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Extended Abstract

The interdependence of economic policies and financial markets has grown as a result of globalization. This is due to an increase in investment opportunities as well as the development of financing options. Consequently,

the dependency of firms on capital markets is increasing day by day. Firms need a variety of financial resources to continue operating. Firms meet these requirements using either their own funds or borrowed funds. Firms decide on their capital structure when determining their financing policy under this framework.

The capital structure decision is vital in terms of maximizing the returns of the firms and increasing their competitiveness. The capital structure of a firm is explained as a combination of different securities. The examination of the literature on the effect of capital structure on firm performance reveals that although there are many studies in other countries, there are few studies in Turkey, especially on the manufacturing sector. Furthermore, to the best of the researchers' knowledge, there is no research on the subject for Turkey's logistics and transportation sector.

It is anticipated that investigating the impact of capital structure on financial performance will support firms in the logistics sector in developing an appropriate capital structure and thus improving their financial performance. The impact of capital structure on the financial performance of logistics and transportation firms listed on the Borsa Istanbul (BIST) was examined in this context. The following section of the study includes a review of the literature and the development of hypotheses for studies investigating the impact of capital structure on firm performance. The following section describes the study's data set and methodology. The empirical findings and results yielded as a result of the analyses are discussed in the final section.

The static panel data method was used in the scope of study since there was 7 years of data from 8 firms covering the years 2014-2020. Pooled least squares, fixed and random effect estimators were used to estimate static panel data models. Three different panel regression models were developed to test the relationship between financial performance and capital structure of firms in the logistics and transportation sector. In this context, first, the Breusch Pagan (1980) test and then the Hausman test was used to determine the estimators that will be accurate in the relevant models. According to the test results, the random effects models were considered to be accurate for the panel regression models established.

The effect of capital structure (total debt/total assets [TDTA]) on financial performance (return on asset [ROA], return on equity [ROE], Tobin q [TQ]) was estimated in the regression models, and the findings are presented below.

Table. Regression Results

	(1) ROA	(2) ROE	(3) TQ
TDTA	-0,244*** (0,079)	-0,779*** (0,284)	0,104 (0,549)
Size	-0,01 (0,011)	-0,011 (0,03)	-0,185** (0,075)
AGR	0,014 (0,023)	0,123 (0,088)	0,746 (0,578)
TANGI	-0,015 (0,052)	-0,106 (0,189)	-1,546** (0,614)
CR	0,023** (0,01)	0,028 (0,034)	0,177** (0,083)
_cons	0,402 (0,295)	0,876 (0,635)	5,381*** (1,518)
Observations	56	56	56
R ²	0,163	0,101	0,046

Notes: 1) Standard errors are given in parentheses.

*2) *, ** and *** indicate 10%, 5% and 1% significance level, respectively.*

3) Size – Firm Size, AGR – Asset Growth Rate, TANGI – Tangibility Ratio (Ratio of property, plant, and equipment to total assets), CR – Current Ratio

The table shows that there was a statistically significant and negative relationship between capital structure and return on assets. Furthermore, return on assets and current ratio had a statistically significant and positive relationship. Finally, there was no statistically significant relationship between the dependent variable ROA and the control variables Size, AGR, and TANGI.

The results of model number 2, which tested the hypothesis "There is a relationship between capital structure and return on equity," showed that there was a statistically significant and negative relationship between return on equity and capital structure (TDTA). Furthermore, no significant relationship was found between the dependent variable ROE and the control variables Size, AGR, TANGI, and CR.

Finally, the results of model 3, which tested the hypothesis "There is a relationship between capital structure and Tobin Q," revealed that there was no statistically significant relationship between Tobin Q and capital structure (TDTA). Tobin Q had a statistically significant and negative relationship with the Size and TANGI control variables, and a statistically significant and positive relationship with the CO control variable. On the other hand, no statistically significant relationship was found between Tobin Q and the AGR control variable.

The capital structure, which provides financing for the assets and activities of firms in the logistics and transportation sector, is critical for maximizing returns and ensuring long-term competition since, as a result of globalization, trade competition has become quite intense. In this competitive environment, firms in the logistics and transportation sector can be said to play an important role in improving their financial performance by establishing an optimal capital structure. The results of the established panel regression

models revealed a negative relationship between capital structure, return on assets, and return on equity.

As a result, it is concluded that as the debt ratio of the examined firms increase, the return on assets and return on equity decrease. Furthermore, an increase in the debt or leverage ratio has a greater impact on the return on equity than on the return on assets. Therefore, when determining firm policies regarding capital structure, it is critical to ensure that the financing is sustainable and to borrow accordingly. In this context, it is recommended that firms incorporate sustainability into all aspects of their operations, including debt, in order to ensure the continuity of their operations in a competitive environment.

HALKLA İLİŞKİLER İÇİN BİR PARADİGMA ÖNERİSİ

Ali Kerem İNGEÇ*

Öz

Belirli bir çalışma alanının akademik bir disiplin olarak nitelendirilebilmesi için o alanla ilişkili disiplinlerin akademik birikiminden faydalanılarak bir teorik arka plan ve kavramsal çerçeve inşa edilmesi zorunludur. Halkla ilişkiler literatürü incelendiğinde, onu disiplinle etmeye yönelik bazı girişimler bulunmakta birlikte halkla ilişkilerin teorik arka planının inşa edilmiş olduğunu söylemek oldukça iddialı olacaktır. Ancak yönetim bilimine ait teorik birikim, halkla ilişkilerin teorik arka planını ve kavramsal çerçevesini inşa etmek, yani onu disiplin olarak var etmek açısından oldukça işlevsel gözükmektedir. Klasik yönetim anlayışında işgörenlerin sadece üretim performansına odaklanılarak, bu performansı artırmaya yönelik çalışmalar yapılması ve bu çalışmalardan biri olan Hawthorne araştırmalarının sonuçlarının İnsan İlişkileri Yaklaşımını var etmesi halkla ilişkilerin organizasyonlarda kurum içi ölçekte bir "action" olarak ortaya çıkmasının fitilini ateşleyen gelişme olmuştur. İnsan İlişkileri Yaklaşımı organizasyonlara önemli kazanımlar sağlamış ancak işgörenlere odaklanan bu yaklaşım, kurumun dış çevresini göz ardı etmesine sebep olmuştur. Bertalanffy'nin sistem kuramının organizasyon yönetimine uyarlanması kurumların hem iç hem dış çevreleriyle dengeli ilişkiler geliştirmeleri gerekliliğini gözler önüne sermiş ve bir yönetsel işlev olarak halkla ilişkiler bugünkü işleyiş mantığını kazanmaya başlamıştır. Buna göre halkla ilişkiler önce kurumun iç çevresi daha sonra ise dış çevresiyle ilişkileri yönetme ihtiyacının bir sonucu olarak açığa çıkmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın amacı yönetim bilimi teorileri ve kavramları aracılığıyla halkla ilişkilerin teorik arka planını açıklamak ve bir alana bir paradigma önermektir. Nihayetinde yönetim bilimi teorileri ve kavramları aracılığıyla bu amaca ulaşılmıştır. Halkla İlişkilerin, organizasyonlarda yönetsel bir ihtiyaç olarak ortaya çıktığı ve yönetim ve iletişim alanındaki gelişmelerle bugünkü formunu aldığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halkla İlişkiler, Yönetim Bilimi, Organizasyon Teorisi, Paradigma

* Arş. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, kerem.ingec@marmara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9830-084X>.

A PARADIGM PROPOSAL FOR PUBLIC RELATIONS

Abstract

In order for a particular field of study to be qualified as an academic discipline, it is necessary to construct a theoretical background and conceptual framework by utilizing the academic background of the related fields. The literature on the public relations reveals that it would be quite assertive to say that the theoretical background of public relations has been built, although there are some attempts. However, the theoretical background of management science seems to be quite functional in terms of constructing the theoretical background and conceptual framework of public relations, that is, qualifying it as a discipline. In the classical management approach, focusing only on the production performance of the employees, conducting studies to increase this performance, and the results of the Hawthorne researches, which is one of these studies, have triggered the Human Relations Approach. However, this approach has focused on only employees. Adaptation of Bertalanffy's system theory to organizations has revealed the necessity of institutions to develop balanced relations with both their internal and external environments, and public relations has begun to gain its current form. In this context, the aim of this study is to explain the theoretical background of public relations management science theories and concepts, and to propose a paradigm for public relations through management science theories and concepts. It is understood that public relations emerged as a managerial need in organizations and took its current form with the developments in the field of management and communication

Keywords: *Public Relations, Management Science, Organization Theory, Paradigm*

Giriş

Belirli bir çalışma alanının kendisini akademik bir disiplin olarak var edebilmesi için o alana ait bir teorik arka planın ve kavramsal çerçevenin kurulmuş olması gerekmektedir. Bu iki koşul sağlanmadıkça ilgili alanın akademik bir disiplin olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Disipline olma gayretindeki bir alan, kendisiyle ilişkili disiplinlerin sahip olduğu bilgi birikiminden faydalanarak teorik arka planını ve kavramsal çerçevesini inşa etmek zorundadır. Bu bağlamda bu çalışmanın *assumption*'ı halkla ilişkiler alanının disipline olması için bir teorik arka plana ve kavramsal çerçeveye ihtiyaç duyduğu ve yönetim bilimi disiplinin özellikle son yüz yıllık birikiminin bu ihtiyacı karşılamaya haiz olduğudur.

Literatür incelendiğinde, aslında halkla ilişkileri teorik olarak temellendirmek adına bazı girişimlerin olduğu söylenebilir. Bu girişimlerden biri; halkla ilişkilerin, antik dönem hükümdarlarının tebaalarına hoş görünmek, onlarla iyi ilişkiler kurmak, karşılıklı anlayışı tesis etmek vb. amaçlarla ortaya koyduğu ilgi çekici giyinme, bahşiş verme, halkın arasına karışıp onlarla doğrudan iletişim kurma gibi uygulamalardan ortaya çıktığı ve bu uygulamaların aynı amaç doğrultusunda farklı araç ve yöntemlerle günümüze sirayet ettiği şeklinde literatürde yerini almıştır. Bir diğeri ve en çok itibar gören temellendirmeye göre ise 19. yüzyılın ortalarından itibaren kişi ve kurumların kamuyu tasarlanmış mesajlarla etkileme girişimlerinin tamamı halkla ilişkiler olarak nitelendirilmelidir. Bu girişimler Grunig ve

Hunt tarafından *Basın Ajansı Modeli*, *Kamuyu Bilgilendirme Modeli*, *İki Yönlü Asimetrik Model* ve *İki Yönlü Simetrik Model* olarak sınıflandırılmış ve modelleştirilmiştir. Diğer yandan işletme literatüründe işletmeler arasında rekabetin artmasıyla halkla ilişkilerin bir ihtiyaç olarak var olduğu şeklinde yüzeysel bazı açıklamalar bulunmaktadır.

Bu açıklamaların ve modellerin halkla ilişkiler nasıl bir ihtiyacın sonucu ortaya çıktığını, mantığını, rolünü ve işlevini açıklamaya muktedir olup olmadığı muğlaktır. Ancak yukarıda belirtildiği üzere yönetim bilimi disiplininin teorik ve kavramsal birikimi bu açıklamayı yapma fırsatı sunmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde yöneticilerin ortaya çıkan bazı yönetsel problemler karşısında ürettikleri çözüm önerileri ve organizasyonu daha verimli, etkin veya etkili kılma çabaları bazı yönetim yaklaşımları ve teorilerinin var olmasını sağlamıştır. Bu çalışmada, yönetim yaklaşımları, teorileri ve kavramları incelenerek, yönetim anlayışlarındaki değişimlerin halkla ilişkilerin varoluşuna etkisi açığa çıkarılacaktır. Bu bağlamda çalışmanın iddiası şudur: Halkla ilişkiler, organizasyon yönetiminde bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmış ve bu ihtiyacın derinleşmesiyle bugünkü niteliğini kazanmıştır. Tüm bu süreç halkla ilişkilerin teorik arka planını açıklamaktadır ve bu sürece yani yönetim bilimine ait bazı kavramlar, halkla ilişkilerin kavramsal çatısını kurma potansiyeline sahiptir. Çalışma, halkla ilişkilerin teorik arka planını saptama ve kavramsal çatısını kurmayı, literatürdeki bir boşluğu doldurmayı ve aynı zamanda doldurma girişimlerini tetiklemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, geçmişte vukuu bulmuş olguların farklı olgularla ilişkilendirilmesi, analiz edilmesi, kavramsallaştırılması ve kuramsallaştırılmasına dayalı tarihsel yöntem kullanılmıştır. Çalışma kapsamında, organizasyon yönetim teorilerinden, klasik yönetim teorisi, insan ilişkileri yaklaşımı, siste teorisi, Japon yönetim anlayışı, Z teorisi ve durumsallık teorisi incelenecektir.

1. KLASİK YÖNETİM TEORİSİ

Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği*'nde, toplumların ve organizasyonların, iş bölümü ve belirli bir alanda uzmanlaşma sayesinde bazı ekonomik kazanımlar elde edecekleri; zamandan ve emekten tasarruf ettirecek icat ve makineler kullanarak verimliliği (productivity) artıracakları sonucuna ulaşmasıyla klasik yönetim teorisinin ilk nüveleri kendisini hissettirmeye başlamıştır (Robins ve Coluter, 2012: 28). Nitekim Sanayi Devrimi ile birlikte buhar makinesinin, daha sonra elektrikli makinelerin icat edilmesi, tüm iş kollarında üretim biçimlerini ve organizasyonların yapısını köklü bir değişime uğratmıştır. Üretim tesisleri, küçük atölyelerden büyük fabrikalara evrilmiş ve seri üretim ortaya çıkmıştır. İş bölümü ve uzmanlaşmaya dayalı bu yeni işleyişte, iş görenler makinelerle entegre olarak çalışmaya başlamışlardır. Bu işleyişte, yöneticilere bütün bir üretim sürecinin her bir dalını ve aşamasını koordine etme ve sürece ilişkin performansı maksimum seviyeye çıkarma sorumluluğu yüklenmiştir. Bu gelişmeler ve sonuçları,

klasik yönetim teorisi uygulamalarının organizasyonlar arasında yaygınlaşmasını hızlandırmıştır (Williams, 2011: 43).

Klasik yönetim teorisinin temel varsayımı (assumption) şudur (Schermerhorn, 2013: 34): “İşçiler, kendilerine sunulan fırsatları rasyonel bir biçimde değerlendirirler ve kişisel ve maddi kazanımlar elde etmek için ne gerekiyorsa yaparlar”. Yani klasik yönetim yaklaşımının amaçlarından biri organizasyon ve iş görenleri mümkün olduğu kadar etkin (efficient) duruma getirmektir. (Robins ve Coulter, 2012: 29). Bir diğer amaç verimliliğin (productivity) artırılmasıdır ve yöneticiler, verimliliği artırmanın bir yolu olarak organizasyonun yapısını iyileştirmeye odaklanırlar (Mullins, 2005: 68; Certo ve Certo, 2016: 178). Demek ki klasik yönetim teorisini karakterize eden başlıca iki kavram vardır: Verimlilik ve etkinlik. Verimlilik kavramı, ortaya koyulan performans ile elde edilen çıktının niteliği ve niceliğinin arasındaki oranı gösterirken (Timmerman, 2017: 137); organizasyonel etkinlik girdinin (input) çıktıya (output) oranıdır. Etkinlik bize bir organizasyonun girdilerinin ne kadarının çıktıya dönüştürüldüğünü ve ne kadarının sistem tarafından emildiğini söyler (Katz ve Kahn, 1978: 254). Dolayısıyla, klasik yönetim anlayışında temel kaygı, kâr maksimizasyonudur ve bunu sağlamak için verimlilik sürekli kontrole tabidir (Parker ve Lewis, 1995: 215). Fredrick W. Taylor’un *Bilimsel Yönetim Yaklaşımı*, Henri Fayol’un *Yönetimsel (administrative) İlkeler Yaklaşımı* ve Max Weber’in *Bürokratik Organizasyon Yaklaşımı* klasik yönetim teorisini oluşturan temel yaklaşımlardır.

Bilimsel yönetim yaklaşımının fikir babası, dünyanın ilk verimlilik uzmanı olarak bilinen Frederick W. Taylor’dır. Bilimsel yönetim yaklaşımının temel prensibi, yöneticinin omuzlarına iş görenleri eğitmek, onların iş performanslarını denetlemek, geribildirimler almak ve daha işlevsel yöntemler geliştirip üretimi daha verimli hale getirmek gibi sorumluluklar yüklemektir (Schachter, 2010: 439). Taylor’a göre, meslek gruplarının hemen hepsinde yapılacak işin kısa sürede, yerinde ve deneyerek öğretilmesi, aynı işin onlarca yöntemle yapılmasına sebep olmuştur ve bu yöntemlerden biri muhakkak diğerlerinden daha sağlıklı ve hızlı sonuç veren *en iyi* yöntemdir. En iyi yöntem, ancak ve ancak bilimsel bir çalışma ve analiz yoluyla keşfedilebilir. Bilimsel yönetim yaklaşımının amacı, hedefi ve mantığı budur (Taylor, 1947: 25). Bunun sonucu olarak, nitel düşünme ve eylem biçimlerinin yerini nicel biçimler almıştır. Organizasyonlar maliyetler, gelirler, kârlılık vb. açısından ele alınmış, insan faktörü göz ardı edilmiştir (Morgan, 1990: 95).

Tıpkı Taylor gibi *en iyi* yönetim şeklini bulmaya çalışan diğer bir isim Fransız bir mühendis olan Henri Fayol’dur. Bugün organizasyonlarda hakim olan yönetim anlayışı büyük oranda Henri Fayol’un *Yönetimsel (Administrative) İlkeler Yaklaşımı*’nın mirasıdır (Rahim, 2001: 9). Kariyeri boyunca Fayol, yöneticilerin işine yarayacak pratik ve basit yönetim ilkelerini saptamaya çalışmıştır. Bu sorunsal üzerine yoğunlaştığı yıllarda verdiği konferanslardaki konuşmaları, daha sonradan ünlü olan eseri *Genel ve*

Endüstriyel Yönetim kitabı halini almıştır (Koontz ve O'Donnel, 1955: 23; Buchanan ve Huczynski, 2019: 535)

Henri Fayol'a göre (1954: 3) organizasyonların yönetim faaliyetlerini oluşturan ana bileşenler planlama, organize etme, komuta, koordinasyon ve kontroldür. Yönetim faaliyetleri organizasyonun en üst pozisyonundan, daha alt kademedeki diğer üyelere doğru yayılan bir faaliyettir (Fayol, 1954: 6). Yönetim pratiği öğretilabilir niteliktedir. Bu bağlamda Fayol, bir yöneticinin faaliyetlerinin objektif olarak değerlendirilmesine, analiz edilmesine ve yöneticinin yönetim kalitesinin artırılmasına olanak tanıyacak; aynı zamanda tüm organizasyonlara uygulanabilecek ve okullarda öğretilebilecek yönetim ilkeleri belirlemiştir (Buchanan ve Huczynski, 2019: 535; Schermerhorn, 2013: 36; Robins ve Coulter 2012: 31). Fayol'un belirlediği 14 yönetim ilkesi şöyledir (1954: 20-40): İşbölümü, otorite, disiplin, komuta birliği, yürütme birliği, genel çıkarların bireysel çıkarlara tercih edilmesi, ücretlendirme, merkezileştirme, emir-komuta zinciri, düzen, hakkaniyet, iş görenlerin istikrarı, inisiyatif ve birlik ruhu.

Henri Fayol, bu 14 ilkeyle, yöneticilerin son derece etkin bir yönetim performansı sergileyebileceğini (Pryor ve Taneja, 2010: 492) ve bu ilkelerle yönetilmeyen organizasyonda kaos ve belirsizliğin kaçınılmaz olacağını savunmuştur (Fayol, 1954: 42). Tüm bu ilkeler, bir klasik organizasyon teorisini olan Henri Fayol'un tıpkı Frederick Taylor gibi verimlilik ve etkinlik kavramlarını merkezde konumlandığı göstermektedir. Nitekim, kendisi de konferanslarında, iş bölümü ilkesini anlatırken amacın verimlilik ve etkinlik olduğunu açıkça belirtmiştir (Fayol, 1954: 20).

Klasik organizasyon teorisini besleyen bir diğer önemli yaklaşım Max Weber'in tasarladığı bürokratik yönetim yaklaşımıdır. Weber, gelişmiş bir bürokratik örgütlenme biçiminin karakteristik özelliklerini saptayarak ideal bir yönetimi tarzı elde etmeyi amaçlamıştır. Bu amaç, Weber'in yaklaşımındaki Taylor etkisini göstermektedir (Önday, 2016: 102). Bürokrasi kavramını ilk kez ele alan ve tanımlama girişiminde bulunan Weber (Lunenburg ve Ornstein, 2012: 9), bu kavramını, şu üç temel bileşeni içeren bir yönetim sistemini, tanımlamak için kullanmıştır (Certo ve Certo, 2016: 179): Ayrıntılı prosedürler ve kurallar, net bir biçimde kademelendirilmiş organizasyonel hiyerarşi ve organizasyon üyeleri arasında resmi (kişisel olmayan) bir ilişki.

Weber yönetim pratiğini, yasaklar, kısıtlamalar, kurallar ve yönetsel düzenlemeler üzerine inşa eder. Organizasyon içindeki hiyerarşi, kesin bir üst-üst ayrımı ve astın, üst tarafından sıkıca denetlenmesi bürokratik yönetimin temelini teşkil eder. Bürokratik yönetim anlayışında, iş görenlerin maksimum performans ortaya koyması önemlidir. Hatta mesaisini doldurup doldurmadığına bakılmaksızın iş görenler, daha fazla çalışabilecek durumdadır ise çalışmalıdırlar (Shafritz vd. 2016: 78). Yani Weber de tıpkı Taylor ve Fayol gibi verimlilik, etkinlik kavramlarını ve kâr maksimizasyonuna odaklanmaktadır (Wren ve Bedeian, 2018: 186). Klasik

yönetim teorisinin verimlilik, etkinlik ve kâr maksimizasyonu odaklı anlayışı ancak *İnsan İlişkileri Yaklaşımı*'yla kırılmıştır.

2. İNSAN İLİŞKİLERİ YAKLAŞIMI

İnsan İlişkileri Yaklaşımı, Hawthorne Deneyleri'nin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Hawthorne Deneyleri, Harvard Üniversitesi'ne mensup F. Roethlisberger ve Elton Mayo önderliğindeki bilim adamları tarafından, *Western Elektrik Şirketi*'nin Chicago'daki fabrikasında gerçekleştirilen deneylerdir. Elde edilecek sonuçlarla verimlilik ve etkinliğin artırılmasının amaçlandığı bu araştırmalar, 1924 yılında başlamış ancak sonuçları 1930 yılında alınmıştır. Araştırmaların temel hipotezi şudur: “*Işıklandırma, ısıtma, dinlenme zamanları gibi fiziksel iyileştirmelerin derecesi arttıkça üretkenliğe katkı yapacaktır*” (Koçel, 1998: 147). Bu öngörü ile 21.000'i aşkın iş görenin katıldığı araştırmalar gerçekleştirilmiştir ancak araştırmalar sonucunda hipotez doğrulanmamış, fiziksel faktörlerde yapılan iyileştirmelere rağmen verimlilik artmamış, bazen de herhangi bir iyileştirme yapılmadan verimlilik artmış ve formel olmayan sosyal ilişkilerin iş görenlerin davranışları üzerinde oldukça etkili olduğu saptanmıştır (Buchanan ve Huczynsk, 2019: 327-328; Lunenburg ve Ornstein, 2012: 9; Wren ve Bedeian, 2018: 230-238; Koçel, 1998: 147; Efil, 2015: 70).

Öyle ki araştırmalar sırasında yapılan görüşmeler ve gözlemler, iş yerinde insani ve sosyal unsurların belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Verimlilikteki artışların, herhangi bir işverenin talebi veya fiziksel faktörlerden çok, grup dinamiklerinin ve etkili yönetimin bir sonucu olduğu anlaşılmıştır. Araştırmacılar, verimlilikteki artışın moral, aidiyet duygusu, motive edici liderlik, katılımcı karar verme ve etkili iletişim gibi insani ve sosyal faktörlerden kaynaklandığını keşfetmişlerdir. Yani, insan davranışını ve özellikle grup davranışını yönetim perspektifinden anlamının önemi kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde tespit edilmiştir (Lunenburg ve Ornstein, 2012: 9). Hawthorne araştırmalarının sonunda elde edilen bu sonuçlar, organizasyon yönetiminde *İnsan İlişkileri Yaklaşımı*'nın ortaya çıkmasına önayak olmuştur (Morgan, 1990: 28).

İnsan ilişkileri yaklaşımı, insana ve onun psikolojik ve sosyal yönlerine odaklanır. Çünkü bir organizasyonda yönetici ile iş gören arasındaki ilişkilerin organizasyonun kazanımlarına doğrudan etki ettiği açıktır (Anık ve Soncu, 2017: 22). Bu yaklaşımla beraber, iş görenler sadece makinelerin birer uzantısı olarak değil, kendi başlarına değerli bir kurumsal kaynak olarak ele alınmaya başlanmıştır. İş görenlerin ihtiyaçlarının önemi anlaşılmış, onların iş görme performanslarının, patronlarıyla, iş arkadaşlarıyla ve çalışma gruplarıyla olan ilişkilerinden etkilendiği kabul görmüştür. Bir başka deyişle, verimlilik ve etkinlik gibi kavramların yeterli olmadığı anlaşılmıştır (Williams, 2011: 58). Bu kavramların yanı sıra insan ilişkilerinin de üzerinde durulmasının iş görenlerin performansını artıracığı fikri kabul görmüştür (Griffin, 2013: 38). Nihayetinde verimlilik ve etkililik kavramları, etkinlik kavramıyla ikame

edilmeye başlanmış; kar maksimizasyonu yerine kar optimizasyonu esas hedef haline gelmiştir.

Etkililik (effectiveness) kavramı geri dönüşlerin (return) maksimizasyonu anlamına gelmektedir. Ancak bu geri dönüş sadece maddi unsurları kapsamaz ki maddi unsurların maksimizasyonu etkinliğin alanına girer. Maddi olmayan, daha çok politik araçlarla elde edilen maksimizasyon etkinliğin göstergesidir. Etkililiği maksimize etmenin; organizasyonel büyüme, organizasyonel dayanıklılık, organizasyonun ömrü ve organizasyonun kendi çevresinin kontrolü gibi konulara dolaylı olumlu yansımaları olacaktır (Katz ve Kahn, 1978: 255). Bu bağlamda organizasyonların verimlilik ve etkinlik kavramlarını etkililik kavramıyla ikame etmesiyle organizasyonel sürdürülebilirlik fikri de tebarüz etmiştir.

3. ORGANİZASYONLARDA SİSTEM TEORİSİ

İnsan ilişkileri yaklaşımının, insanın ihtiyaçları üzerine fazlaca yoğunlaşmış olması organizasyonun gereksinimleri ıskalanmasına sebep olmuştur. Bu zaaf ancak sistem teorisinin organizasyonlara sirayet ettirilmesiyle giderilmiştir. Zira, sistem teorisi, organizasyonların yönetim anlayışıyla ortaya çıkmış bir teori değildir. Doğa bilimleri, fizik ve biyoloji gibi alanlarda hali hazırda yer bulmaktaydı. Sistem teorisinin kurucusu 1951 yılında yayınlanan *Problems of General System Theory: A New Approach to the Unity of Science* adlı makalesinde *sistem teorisi* ifadesini ilk kez kullanan biyolog Ludwig von Bertalanffy'dir. Daha sonra, E. J. Miller ve A. K. Rice, 1967 yılında yayınlanan *System of Organization* adlı makalelerinde, sistem teorisini organizasyonlar kapsamında ele almışlardır (Mullins, 2005: 83-84).

Bertalanffy *General System Theory* adlı eserinde bütün bir sistem teorisinin temel fikrini şu şekilde özetler: “*Bütün, parçaların toplamından daha fazlasıdır*” (1969: 18). Sistem, “*iç ve dış bileşenleri ayırt eden; varlığın kendisiyle ilgili olan ve varlığın var ettiği girdi ve çıktılarını tespit eden*” (Mele vd. 2010: 126), “*tutarlı bir bütün olarak tanımlanabilir*” (Ng vd. 2009: 379). Dolayısıyla bir sistem, yalnızca temel parçaların toplamı olarak değil, bir bütün olarak belirli bir olguyu analiz eden teorik bir perspektiftir. Bu yaklaşımın odak noktası; bir organizasyonun, işleyişini sağlayan etkileşimler ve parçalar arasındaki ilişkilere (Mele vd. 2010: 126). Bu bağlamda; sistem, kendisini oluşturan kendisinden küçük parçalara sahiptir. Esasen bu küçük parçalar da kendi başlarına birer sistemdir. Sistem, kendisini oluşturan daha küçük parçalara göre bir üst sistem; küçük parçalar da sisteme nazarında birer alt sistemdir. Tüm sistemlerde, alt ve üst sistemler arasında ilişkiler mevcuttur ve sistemler ilişki kurdukları bir çevreye sahiptirler. Sistemlerin kendilerini oluşturan parçalarıyla olan ilişkileri, çevreleriyle kurdukları ilişkilerden daha sık ve süreklidir. Demek ki sistemler, “*hem çevrelerini etkilemekte hem de çevrelerinden etkilenerek değişime uğramaktadırlar*” (Anık, 2002: 65).

Katz ve Kahn (1978: 52-55), bir sistemin sahip olduğu alt sistemleri şu şekilde sınıflandırmıştır: (1) *Üretim veya teknik alt sistemler*, (2) *destekleyici alt sistemler*, (3) *varlık koruma alt sistemleri*, (4) *uyumlayıcı alt sistemler* ve

(5) *yönetmel alt sistemler*. *Üretim veya teknik alt sistemler*, sistemin ana işlevini oluşturan iş hacmi ile ilgilidir. Enerji ve bilgi dönüşümü sağlayan alt sistemlerdir. *Destekleyici alt sistemler*, girdinin sağlanması ve çıktının elden çıkarılması sürecine yardımcı olur, tüm çevresel işlemleri yürütür. *Varlık koruma alt sistemleri*, sistemin beşeri kaynaklarına odaklanır. İşe alma, iş görenin motivasyonu, sosyalleştirme, ödüllendirme veya cezalandırma gibi yöntemlerle kalıcı ve sürdürülebilir organizasyon yapısını kurar. Bu alt sistemler, görevlerin başarılması için gerekli olan birbirine bağlı davranış dokusunu örme ve sürdürme işlevi görür ve insanları, işleyen parçalar olarak sisteme bağlarlar. *Uyumlayıcı alt sistemler*, organizasyonun, zevkler, normlar, değerler gibi hususlardaki dışsal değişimlere uyum sağlaması işlevini yerine getirir. Bu amaç doğrultusunda uyumlayıcı alt sistemler, uzun vadeli planlama, araştırma ve geliştirme gibi görevler üstlenir. *Yönetmel alt sistemler*, organizasyonun alt sistemlerini denetleme, koordine etme ve yönetme sorumluluğunu üstlenir.

Öte yandan, sistem yaklaşımı organizasyonların, insanları, makineleri ve çeşitli üretim materyallerini akılcı ve mantıklı kullanarak etkinlik ve kârlılığı artırmayı amaçlayan finansal birimler olduğu fikrine karşı çıkar. Buna göre organizasyonlar; parçaların, süreçlerin, amaçların, değişimlerin ve insan teşebbüslerinin kaynaşması; bir araya gelerek ahenk oluşturmasıdır. Birbirlerini etkileyen parçalar, onları doğrudan organizasyonel hedeflere yönlendiren iletişim ve karar verme gibi süreçlerle birbirlerine bağlanırlar. Böylece sistem yaklaşımı, yönetim anlayışını verimlilik, kârlılık ve etkinliğe öncelik veren dar bakış açısından kurtarır. Keza sistem, kendisini ve yönetimin eylemlerini etkileyen birçok değişkeni içerir (Haimann vd. 1978: 37). Bu noktada, Katz ve Kahn'ın sınıflandırdığı alt sistemlerden bir veya birkaçı devreye girerek organizasyonel etkililiğe hizmet eder.

Sistem teorisinin en önemli iki kavramını açıklamak zarureti bu noktada zuhur etmektedir: Entropi ve negatif entropi (negentropi). Entropi tüm sistemler için geçerli bir özelliktir ve bu kavram sistemlerin tükenme ve yok olma, ölme eğilimlerini ifade eder. Yani bir sistem çevresinden taze girdi (input) ve enerji almazsa, sonunda varlığını yitirecektir. Organizasyonlar hayatta kalmak ve gelişmek için çevrelerini takip etmeli, değişikliklere uyum sağlamalı ve sürekli olarak yeni girdiler edinmelidir. Buna göre yöneticiler, entropiyi azaltmak için organizasyon-çevre ilişkisini tasarlamaya ve yönetmeye gayret ederler. (Daft, 2008: 53). Bir başka deyişle, entropi sistemin çökmesine neden olan normal bir süreçtir. Bir organizasyon, çevresinden gelen geri bildirimlere hakim olmadığında başarısız olacaktır. Sistem perspektifinden bakıldığında, yönetimin birincil amacı, entropiyi önlemek için kuruma sürekli olarak enerji vermektir (Griffin, 2013: 45). Entropiyi önleyici, onun etkisini zayıflatacak tüm girişimler negatif entropi olarak ifade edilir (Koçel, 1998: 169). Örneğin; biyolojik bir sistem olarak insan vücudunu ele alacak olursak, yeterli ve doğru besin almadığında insan vücudu hasta olmaya veya ölmeye meyillidir. Bu durum entropinin göstergesidir. Vücuda giren

yiyecekler, içecekler, ilaçlar, takviye gıdalar vb. ise negatif entropi kavramına denk düşmektedir.

Sistem teorisinin bir uzantısı veya eklentisi olarak nitelendirilen *Yönetimde Durumsallık Yaklaşımı*'na bu noktada değinmek gerekmektedir. Yaklaşımın göre yöneticinin ne tür bir performans sergileyeceği organizasyonun ve çevresinin içerisinde bulunduğu duruma göre değişmektedir. Bu yaklaşım, evrensel yönetim teorilerinin olmadığını ve etkili yönetim teorisinin veya anlayışının, yöneticilerin veya organizasyonların karşılaştıkları sorun veya durumlara bağlı olarak ortaya koyulan yönetim performansı olduğunu açıkça belirtir (Williams, 2011: 71). Diğer bir deyişle, etkinliği ve verimliliği artırmak için en iyi örgüt yapısını ve bir dizi genel ilkeleri bulmayı amaçlayan yönetim anlayışlarının aksine durumsallık yaklaşımı, örgüt yapısını, çeşitli içsel ve dışsal koşullar arasındaki ilişkilere göre biçim alan bir yapı olarak görmektedir (Akat vd. 1997: 99).

Durumsallık yaklaşımında da organizasyon bir sistem olarak ele alınır. Bu yaklaşımda organizasyon içindeki alt-sistemlerin kendi aralarındaki ve dış çevrelerindeki unsurlarla ilişkileri incelenir (Efil, 2015: 113-114). Durumsallık yaklaşımı kavramsal olarak gerçekçilik, karmaşıklık, açık sistem ilkeleri üzerine bina edilmiştir (Luthans ve Stewart, 1977: 183). Somut bir biçimde ifade etmek gerekirse, durumsallık yaklaşımı; kararların kalitesi ve kabulü düşük olduğunda yöneticinin otokratik bir yönetim tarzı ortaya koymasını gerektirdiğini öne sürer. Aksine, hem karar kalitesi hem de kabulü yüksekse, yönetici, katılımcı bir yönetim tarzı ortaya koymalıdır. Demek ki, etkili yönetim, yönetim tarzlarının durumlarla eşleştirilmesine bağlıdır (Rahim, 2001: 85). Öte yandan, organizasyon yapısı ve dış çevre arasındaki uyum ne kadar iyi olursa, yönetsel etkililik seviyesi o kadar yüksek olur (Rahim, 2001: 93). Özetle durumsallık yaklaşımı her koşulda geçerli olanın değil; her bir farklı durum için ayrı ayrı geçerli olanın peşindedir.

4. JAPON ORGANİZASYON YÖNETİMİ

1980'li yıllara gelindiğinde, Japonların elde ettiği yüksek verimlilik Batılı ülkelerin, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin dikkatini çekmeye başlamıştı. 1940'lı yılların sonlarından 1980'li yılların ortalarına kadar Japonya firmaları verimlilik konusunda -sadece OECD ülkeleri değil Latin Amerika ülkeleri ve Asya ülkeleri de dahil- dünyadaki tüm büyük ekonomileri geride bırakmıştı. II. Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribatı diğer tüm ülkelerden daha hızlı bir biçimde atlatan Japonya, ciddi bir ekonomik büyüme de sağlamıştı (Saxonhouse, 1993: 151). Bu sırada ABD, düşük verimlilik, yüksek faiz ve aşırı istihdam gibi sorunlarla boğuşmaktaydı. Japonya'nın ise ABD'nin 4 katı verimlilik elde edilmesi ve Japonya'nın dünyanın süper gücü olabilme ihtimali ABD'li yöneticilerin ve akademisyenlerin yönlerini Japonya'ya çevirmelerine neden olmuştur (Daft, 2004: 117-118). Japonya'nın bu başarısının onların organizasyon yönetim biçiminden kaynaklandığı ve bu yönetim biçimini de Japon tarihi, kültürü ve inanç sistemi tarafından biçimlendirildiği çok geçmeden anlaşılmıştır (Saxonhouse, 1993: 153;

Mullins, 2005: 98). Japonların kaliteye atfettikleri önemin ve kendi kültürlerini organizasyon yönetimine yansıtılmalarının, organizasyon yönetim teorisine en belirgin iki katkısı; *Toplam Kalite Yönetimi* ve *Z Teorisi* olmuştur.

Toplam kalite yönetiminin fikri temeli, 1950 yılında Japon yöneticilerin Amerikalı istatistikçi W. Edwards Deming'i kalite kontrol tekniklerini öğretmesi amacıyla Japonya'ya davet etmeleriyle atılmıştır. Deming onlara 3 tip kaliteden bahsetmiştir (Gitlow ve Gitlow 1987: 7-8): Tasarım/yeniden tasarım kalitesi, uygunluk kalitesi ve performans kalitesi. Buna göre toplam kalite yönetimi; organizasyonun tamamında iş görenlerin katılımı, yüksek ürün kalitesi, sürekli kıyaslama ve geliştirme ve müşteri ihtiyaçlarına odaklı bir süreç yönetimidir (Schermerhorn, 2013: 47; Daft, 2008: 54). Toplam kalite yönetiminin Japon organizasyonlarının başarı anahtarlarından biri olduğu ABD'li akademisyenler ve yöneticiler tarafından anlaşılınca, Deming önderliğinde Ford Motor Company, General Motors, Pontiac Division gibi firmalarda uygulanmaya başlanmıştır (Gitlow ve Gitlow 1987: 7). Bu uygulamanın nihai amacı, müşteri ihtiyaçlarını karşılamak, kalitesizliğin getirdiği ek maliyetlerden kurtulmak ve insan kaynaklarından maksimum verim almaktır (Pentecost, 1991: 8). Böylece, kaliteli ürün ve müşteri ilişkileri aracılığıyla, müşteri memnuniyeti, düşük maliyet, olumlu imaj, organizasyon ömrü açısından sürdürülebilir olma gibi kazanımları elde edilecektir.

Japonların yönetim alanına diğer önemli katkısı Z teorisinin mimarı ise Japon firmalarının başarısının arkasındaki gerçeğin ne olduğu üzerine araştırmalar yapan yönetim bilimci William Ouchi'dir. William Ouchi, 4 seneyi aşkın bir süre boyunca Amerika'daki ve Japonya'daki organizasyonların yönetim pratiklerini ve ilkelerini mercek altına almış ve bazı farklılıklar saptamıştır. Bu farklılıkların Japon organizasyonlarındaki başarının anahtarı olduğunu ancak Japon kültürünün ve çevresel koşullarının Amerika'dan farklı olduğunu idrak eden Ouchi, sentez bir yöntemin biçimi ortaya koymuş ve teorisini *Z Teorisi* olarak adlandırmıştır. Ouchi'nin Japon ve Amerikan organizasyonlarıyla ilgili bulguları (1981: 58) ve Z tipi organizasyona ilişkin tespitleri şu şekildedir:

Japon Organizasyonları: Ömür boyu istihdam, yavaş değerlendirme ve terfi, uzmanlığa dayanmayan kariyer planı, örtülü kontrol mekanizması, ortak karar alma, ortak sorumluluklar, iş görenlere bütüncül (özel hayat dahil) ilgi

Amerikan Organizasyonları: Kısa vadeli istihdam, hızlı değerlendirme ve terfi, uzmanlığa dayalı kariyer planı, aleni kontrol mekanizması, bireysel karar alma, bireysel sorumluluklar, iş görenlere belirli bir alanda (sadece iş hayatı) ilgi

Z Tipi Organizasyonlar: Uzun vadeli istihdam, yavaş değerlendirme ve terfi, yarı-uzmanlaşmaya dayalı kariyer, örtülü/aleni kontrol mekanizması, ortak karar alma, bireysel sorumluluklar, iş görenlere bütüncül ilgi

William Ouchi, 7 kategoriden oluşan bulguları Amerikan organizasyonlarına uyguladığında ilk önce uzun vadeli istihdamın gerekliliğine vurgu yapar. Uzun vadeli istihdam, yavaş değerlendirme ve terfiyi de beraberinde getirir. (Ouchi, 1981: 71). Z tipi organizasyonlardaki

uzmanlaşma sadece o organizasyonda yapılan iş konusunda uzmanlaşmayı işaret eder ve *örtülü ve aleni kontrol mekanizması* aynı anda işlemde ve dengededir (Ouchi, 1981: 72). Öte yandan ortak karar alma süreci önemlidir ancak Z tipi organizasyonlarda sorumluluklar bireysel olmalıdır (Ouchi, 1981: 78-79). Son olarak iş görenlere *bütüncül ilgi* gösterilir ve formel olmayan ilişkiler önemsenir (Ouchi, 1981: 79).

5. YÖNETSEL BİR İHTİYAÇ OLARAK HALKLA İLİŞKİLER

Halkla ilişkilerin nasıl bir ihtiyacın sonucu olarak var olduğunu yönetim teorileri ve yönetim bilimi literatürü vasıtasıyla değerlendirmeden önce, halka ilişkileri tanımlamak ve tarif etmekte fayda var. Her şeyden önce, organizasyonların kamu ile tüm ilişki, iletişim ve etkileşimlerinin doğrudan halkla ilişkilerin kapsam alanına girmektedir (Soncu, 2018: 187). Detaylı bir tanım için literatür incelendiğinde 500'ün üzerinde halkla ilişkiler tanımı bulunduğu görülmektedir. Bu tanımları filtreleyen Rex F. Harlow kapsamlı bir halkla ilişkiler tanımını literatüre kazandırmıştır (1976: 36): “*Halkla ilişkiler, bir kuruluş ile onun kamuları arasında karşılıklı iletişim sürecine; kabulü, anlayışı ve işbirliğini kurmaya ve sürdürmeye yardımcı olan özgün bir yönetim işlevidir*”. Yönetime; sorunları yönetme, onları kamu hakkında sürekli bilgilendirilme ve kamunun görüşlerine yanıt verme gibi konularda yardımcı olur. Yönetimin kamu yararına hizmet etme sorumluluğunu vurgular. Yönetimin dış çevredeki değişimleri takip etmesine ve buna ilişkin verilerin etkili bir şekilde kullanmasına yardımcı olarak, kamunun yönelimlerini tahmin etmeye yardımcı olmak için bir erken uyarı sistemi görevi görür. Bu bağlamda, halkla ilişkilerin kamu ile münasebetlerin tamamında var olduğu ve yönetsel bir işlev ve süreci ihtiva ettiği açıktır (Hanavcı, 2019: 310). Ancak, halka ilişkilerin, her ikisi de *yönetim* olarak Türkçeye çevrilen *management* kavramının mı yoksa *administration* kavramının mı anlam alanına dahil olduğunu çözümlmek, netleştirmek onun mantığının ve işlevinin ve teorik arka planının anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Camilla Stivers, *Administration Versus Management* (2003) adlı makalesinde bu iki kavramı mercek altına almıştır. Buna göre, Latince *administrare* kelimesinden türeyen *administration* kelimesi, kökeni itibariyle bakan-besleyen-büyüten, hizmet eden, iletişim kuran, yardım eden, bilgi veren, adalet sağlayan, iyileştiren, kılavuzluk eden gibi anlamlara sahiptir ve bu sıfatlar çerçevesinde bir yönetim biçimini ifade eder. Fransızca *manège* kelimesinden türeyen *management* ise hane halkı/haneye ait olan anlamına gelir ve kontrolcü bir idareyi işaret eder. Ancak zaman içerisinde bu kavramların anlamları ters-yüz olmuştur. Günümüzde, literatür *administration* kelimesini teknik veya bilimsel bilgiyle ve kurullarla problem çözme ve insanları yönetme pratiği olarak kabul eder; bu gücü elde eden kişi ise *administrator*'dür. *Management* ise *administration* kelimesinin ilk anlamındaki gibi yetiştiren, iyileştiren, iletişimi ön planda, dinleyen, demokratik vb. nitelikleri barındıran bir yönetim anlayışına işaret eder ve bu

tip bir yönetim anlayışının uygulayıcısı da *manager*'dir. Literatürde bu iki farklı yönetim pratiğine cinsiyet atfetmekten kaçınılsa da *administration*'un şirket yönetimi gibi eril, *management*'in ise annenin aile yönetmesi gibi dişil bir pratik olduğu söylenebilir. Bu bağlamda halkla ilişkiler *management* anlamında bir yönetsel işlevidir ve ancak *management* (günümüzdeki anlamına göre)anlayışıyla yönetilen organizasyonlarda var olabilir.

Klasik yönetim teorisinin hakim olduğu dönemde, organizasyonlarda bir halkla ilişkiler uygulamasına rastlanmamasının sebebi böylece anlaşılmaktadır. Literatürde genellikle *management* olarak adlandırılrsa da klasik yönetim teorisi -Fayol'un yaklaşımını isimlendirdiği gibi- aslında *administrative* bir yönetim anlayışını vaaz etmektedir. Kurallara endeksli, katı bir hiyerarşinin bulunduğu, verimliliğin ve etkinliğin ön planda olduğu, iletişimin gereksiz görüldüğü, iş görenlerin makinelerin birer parçası gibi çalıştırıldığı ve ilişkilerin ve iletişimin formel olarak yürütüldüğü yönetim biçiminin en iyi yönetim biçim olduğu düşüncesini barındıran klasik yönetim teorisi, *administration* anlamındaki yönetim anlayışıyla örtüşmektedir. Dolayısıyla iletişimi önceleyen halkla ilişkiler hem kendisinin bir *management* olması hem de ön koşul anlamda *management* anlayışıyla yönetilen organizasyonlarda var olabilmesi sebebiyle klasik anlayışla yönetilen organizasyonlarda kendisine yer bulamamıştır.

Halkla ilişkilerin organizasyonlarda tebarüz etmesi ancak Hawthorne Araştırmaları'nın sonuçlanmasıyla mümkün olmuştur. İş görenlerin performansını artıracak fiziksel koşulları saptamak amacıyla gerçekleştirilen araştırmaların sonuçları göstermiştir ki; iş görenlerin performansı fiziksel koşullardan ziyade onların sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarına bağlıdır. Bu sonuç, yönetimde insan ilişkileri yaklaşımını var etmiştir. İnsan ilişkileri yaklaşımına göre; yöneticiler, kar maksimizasyonuna, verimliliğe ve etkinliğe odaklı, eril, bürokratik, hiyerarşik ve kuralcı yaklaşımı yani *administration*'ı terk ederek; iletişim temelli, bireylerin sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarına odaklı, etkililiği önceleyen, kucaklayıcı, dişil bir yönetim yaklaşımını yani *management*'i benimsemelidir. Buna göre, yöneticiler ancak iş görenlere kurumu sevdirecek, kurumla aidiyet bağı kuracak, kurumsal kültür inşa edecek, onu sadece maaş karşılığı çalışıyor hissinden uzaklaştıracak faaliyetler yürüttükleri takdirde iş görenlerin performansını ideal seviyeye getirebilirler. Bu düşünce sayesinde halkla ilişkiler -*management* olarak-bugün "kurum içi halkla ilişkiler" ismiyle anılan kapsamda tebarüz etmiştir. Öte yandan, insan ilişkileri yaklaşımıyla birlikte verimlilik ve etkinlik fikrinin yerini etkililiğe bırakmasının, organizasyonel büyüme, organizasyonel dayanıklılık, organizasyonun ömrü gibi hususlara yaptığı olumlu katkı, günümüzde halkla ilişkiler uygulamalarının sık sık yolunun kesiştiği *kurumsal sürdürülebilirlik* fikrinin ortaya çıkararak esas gelişme olmuştur. Demek ki insan ilişkileri yaklaşımı *management* olarak halkla ilişkilerin var olmasını ve sürdürülebilirlik fikrinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Bertalanffy'nin genel sistem teorisinin organizasyonlara adapte edilmesiyle birlikte halkla ilişkiler günümüzdeki formunu almaya başlamıştır.

Çünkü insan ilişkileri yaklaşımında örgüt tek yönüyle, iç hedef kitlesiyle ele alınmıştır ancak sistem kuramı organizasyonun çevresine dikkat çekmekte ve onun çevresinden bağımsız düşünülemez bir organizma olarak görmektedir (Anık, 1997: 31). Her sistem gibi organizasyonlar da ilişki ağı kurduğu bir çevreye sahiptir ve sistemler hem çevrelerini etkiler hem de çevrelerinden etkilenerek değişime uğrarlar. Birer sistem olarak organizasyonlar, varlıklarını sürdürmek ve koruyabilmek için çevrelerinden sürekli girdi alarak bu girdileri işleyip çevrelerine çıktı olarak vermeli ve böylece çevreye uyum sağlamalı ve çevreyi kendileriyle uyumlu hale getirmelidirler (Anık, 1997: 28) Sistemler bu girdiyi iletişim yoluyla elde ederler. Çevreyle iletişim kurarak varlığını kabul ettiren ve sürdüren sistemler, çevreden aldığı geribildirimler (feedback) ile çevreyi kontrol eder ve uyumu yakalar (Anık, 1997: 38). Yani sistem olarak organizasyon, kendinden bağımsız bir sistem olan çevreyle sürekli iletişim halindedir ve ona duyarlıdır. Ayrıca organizasyon sistemi, daha etkili işleyebilmek adına kendi alt sistemlerine bazı görev ve roller atar (Anık, 1997: 36-37). Buna göre Katz ve Kahn'ın sınıflandırdığı alt sistemlerden destekleyici alt sistemler ve uyumlayıcı alt sistemler organizasyonun çevresiyle iletişimini ve uyumunu, varlık koruma alt sistemleri ise iç hedef kitlesiyle iletişimini ve dengeli ilişkisini temin etmekle yükümlüdür. Demek ki sistem yaklaşımında bazı alt sistemlere halkla ilişkiler rolü yüklemiştir ve kuşkusuz günümüzdeki anlamıyla halkla ilişkiler anlayışı sistem yaklaşımıyla şekillenmiştir.

Halkla ilişkilerin, organizasyonlarda, bir tür negatif entropi uygulaması olarak konumlandırıldığı anlaşılmaktadır. Entropi her sistemin yeteri kadar girdi almazsa zamanla yok olacağına işaret eden bir kavramken; negatif entropinin ise bu yok oluşun önüne geçmeye yönelik her türlü eylemi kapsamakta olduğu yukarıda belirtilmişti. Buna göre halkla ilişkilerin, iletişim süreciyle organizasyonun dış çevresinden girdi alması, bu girdileri işleyerek çıktı olarak çevresine vermesi ve bu sayede dengeli ilişkiler kurarak organizasyonun varlığını korumasını yani sürdürülebilir olmasını sağlaması, onun somut bir negatif entropi pratiği olduğunu göstermektedir.

Sistem teorisi, organizasyon yönetiminde bir paradigma değişimi yaşanmasını sağlamış ve daha sonra ortaya koyulan yönetim teorileri, yaklaşımlar ve modelleri de organizasyonları dış çevreleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Nitekim, sistem teorisinin devamı veya eklentisi olarak nitelendirilen yönetimde durumsallık yaklaşımı da yöneticilere, iş görenlerden alınan geribildirimlere göre yönetsel tutum (otokratik veya demokratik gibi) sergilemeyi önerirken aynı zamanda organizasyonun dış çevresiyle, özellikle kamuyla koşullar bağlamında dengeli bir iletişim ve ilişki yakalanmasını hedefler. Böylece kamudan, iletişim süreciyle girdi ithal edip onlara çıktı ihraç ederek sürdürülebilir olmak amaçlanır. Çünkü organizasyonun etkililiği ve dolayısıyla sürdürülebilirliği büyük ölçüde organizasyon ile dış çevre arasındaki uyuma bağlıdır. Demek ki tıpkı sistem teorisinde gibi olduğu durumsal yaklaşımında da organizasyonların kamu ile ilişkilerinin sağlıklı yürütülmesini sağlayan iletişim faaliyetleri olarak halkla ilişkilere (Soncu ve

Kurt 2018: 729) kilit bir rol yüklenmiştir. Böylece halkla ilişkilerin tüm organizasyonlar için mutlak bir yönetsel ihtiyaç olduğu düşüncesi yerleşmeye başlamıştır.

1980'li yıllara gelindiğinde dünya genelinde organizasyonlar verimlilik ve etkinlik açısından gerilerken Japon organizasyonlarının yükselişi özellikle ABD'li ve Avrupalı yöneticilerin ve yönetim bilimcilerin ilgisini çekmişti. Japon organizasyonların mercek altına alınmasıyla, Japonların bu başarısının en önemli iki sebebinden ilkinin onların kendine has organizasyon yapısı; ikincisi ise toplam kalite yönetimi anlayışının olduğu anlaşılmıştı. Toplam kalite yönetimi, organizasyonun tüm birimlerinde, özellikle ürün ve müşteri ilişkileri konusunda kaliteyi artırarak hem ek maliyetlerden kurtulma hem de iletişim süreciyle müşterilerle uyumu ve dengeli ilişkiler kurarak sürdürülebilir olma fikrine dayanmaktadır. Buna göre, bugün halkla ilişkiler alanında sıkça duyduğumuz olumlu imaj, itibar, marka güvenilirliği, marka sadakati gibi konular, toplam kalite yönetimi anlayışıyla birlikte organizasyon için doğrudan hedef haline gelmiştir. Bu hedef doğrultusunda ortaya koyulan performans, bugün, halkla ilişkiler olarak adlandırılmaktadır.

Japon yöneticiler, toplam kalite yönetimi anlayışıyla dış çevrelerine uyarlanıp, dış çevrelerini de kendileriyle uyumlu hale getirmeyi ve dengeli bir ilişki yürütmeyi başarırken, kendilerine özgü organizasyon yapılanmaları sayesinde iç çevreleriyle iletişim ve ilişkileri dengeli bir biçimde yürütebilmişlerdir. Japon organizasyonların ortak karar alma, ortak sorumluluklar ve iş görenlere bütüncül ilgi prensipleri iç hedef kitleyle kurulan iletişim ve ilişkilerin dengeli olmasında önemli rol oynamıştır. Organizasyonun kararlarıyla ilgili fikir beyan edebilmeleri, yani yönetimde söz sahibi olabilmeleri, iş görenlerin organizasyona aidiyetlerini güçlendirmiş ve duygusal bağ kurmalarını sağlamıştır. Ortak sorumluluklar üstlenmek, iş görenler açısından bir özgüven kaynağı olmuştur. Bugün halkla ilişkiler alanında kurumsal kültür, kurumsal aidiyet, kurumsal davranış gibi kavramlar, insan ilişkileri yaklaşımıyla tebarüz etmiş ve Japon yönetim anlayışıyla olgunlaşarak oradan tevarüs etmiştir. Ayrıca, iş görenlere bütüncül ilgili prensibi, iş görenlerin sadece iş hayatı ile alakalı sorun veya görüşlerine değil, aynı zamanda onların özel hayatına ilişkin sorunlarına ve hatta ailelerinin sorunlarına ve bu sorunların çözümüne odaklanmaktadır. Bu prensip hem bir organizasyonun dışarıya açılan penceresi olan iş görenlerin gözünde hem de onların çevrelerinin nezdinde olumlu imaj oluşturmaya yardımcı olmuştur. Bugün iç çevrenin organizasyon için en önemli halkla ilişkiler aracı olduğuna ilişkin görüşün ve iç çevreye yönelik halkla ilişkiler çalışmalarının kaynağının, Japonların bu şekilde elde ettiği organizasyonel başarı olduğu söylenebilir.

Sonuç

Halkla ilişkilerin kendisini bir disiplin olarak var etmesi için teorik bir arka plana ve kavramsal çerçeveye ihtiyaç duyduğu açıktır ve yönetim bilimi literatürü bu ihtiyacı karşılamak için tüm birikimini halkla ilişkilerin emrine

amade kılmıştır. Halkla ilişkilerin yönetsel bir ihtiyaç olarak ortaya çıktığı, halkla ilişkilerin kendisinin de yönetsel bir pratik olduğu muhakkaktır. Yönetim bilimini, halkla ilişkilerin *administration* mı, *management* mi olduğu sorusuna gösterdiği çözüm yolunun sonu, halkla ilişkilerin *management* olduğu sonucuna çıkmaktadır. Çalışmanın halkla ilişkilere ilişkin ilk somut sonucunun onun *management* anlamında bir yönetim fonksiyonu olduğunu başta belirtmek, diğer çıkarımları daha anlaşılır kılacaktır.

Halkla ilişkilerin teorik arka planını açıklamaya aracı olacak diğer tüm çıkarımlar yönetim teorilerinin tarihsel akışı içerisinde saklıdır. Öyle ki fabrikaların gittikçe büyümesi ve iş gören gruplarının kalabalıklaşması, yöneticileri ideal organizasyon yönetimi biçimi keşfetmeye yöneltmiş ve bu yönelim klasik yönetim anlayışını doğurmuştur. Klasik yönetim anlayışı, organizasyonlarda iletişim etkinliklerin kısıtlamaya eğilimli bir fikri yapının ürünüdür. Bu anlayışa göre, insanlar yorgunluk, açlık, hastalık, sakatlık vb. biyolojik problemleri olmadıkça, farklı bir şeye gereksinim duymaksızın çalışabilirler. Bu açıdan iş görenlerin bir makineden ya da robottan farkı yoktur. İş görenler maksimum verimliliği, etkinliği ve kârlılığı sağlayacak şekilde çalışmalıdır. Buna göre klasik yönetim anlayışının organizasyonlarda yaygın olduğu dönemde, herhangi bir halkla ilişkiler uygulamasına rastlamak mümkün değildir.

Klasik yönetim teorisi, verimlilik, etkinlik ve kâr maksimizasyonu kavramları üzerine inşa edilmiştir. Bu bakış açısıyla, iş görenlerin performansının nasıl artırabileceğini saptamak için Hawthorne araştırmalarına başlanmıştır. Araştırmalarda, işyerlerinin fiziksel şartlarının iş görenler üzerindeki etkilerinin tespit edilmesi hedeflenirken; sonuçların, psikolojik ve sosyal ihtiyaçların iş görenlerin performansında daha belirleyici olduğunu göstermesi ve böylece, yönetimde bireyi merkeze alan insan ilişkileri yaklaşımı ortaya çıkması organizasyon yönetimi açısından dönüm noktası olmuştur. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, insan ilişkileri yaklaşımını benimsemiş yöneticilerin uygulamalarının günümüz kurum içi halkla ilişkiler pratiklerinden farklı olmadığı açıktır. Buna göre, organizasyon yönetimi insan ilişkileri anlayışının hakim olmasıyla birlikte halkla ilişkiler (kurum içi kapsamda), yönetsel bir fonksiyon olarak var olmuştur. Ayrıca insan ilişkileri yaklaşımıyla birlikte verimlilik ve etkinlik kavramlarının etkililik kavramı ile ikame edilmesi ve buna bağlı olarak kâr maksimizasyonu yerine kar optimizasyonunun esas hedef haline gelmesi, günümüzde halkla ilişkilerin çalışma alanlarından amaçlarından biri olan kurumsal sürdürülebilirlik fikrinin var olmasını sağlamıştır.

İnsan ilişkileri yaklaşımı organizasyonları tek boyutuyla yani sadece kurum içi ölçekte ele almıştır. Genel sistem teorisinin organizasyonlara uyarlanmasıyla, yöneticilerin organizasyonun dış çevresini keşfetmiş ve yönetim pratikleri ve halkla ilişkiler uygulamaları hacim kazanmıştır. Nitekim organizasyonun kendisinden bağımsız bir çevreden etkilendiği ve o çevreyi de etkileyebildiğinin idrak edilmesi, yöneticileri iç çevreyle birlikte dış çevreye de yönelik uygulamalar geliştirmeye icbar etmiştir. Kendi içerisinde belirli alt

sistemler var edebilen bir sistem olarak organizasyon, varlık koruma, destekleyici ve uyumlayıcı alt sistemlerine iç ve dış çevreyle ilişkileri iletişim süreciyle dengeleme rolü yüklemiştir. Bu alt sistemlerin faaliyetlerinin tamamı esasen halkla ilişkilerin bugünkü anlamına tekabül etmektedir. Diğer yandan sistem teorisine göre, her alt sistemde olduğu gibi bir alt sistem olarak halkla ilişkiler uygulamalarında ortaya çıkacak olumlu ve olumsuz durumlar sistemin performansını doğrudan etkileyecektir. Bu noktada insan ilişkileri yaklaşımıyla ortaya çıkan sürdürülebilirlik fikrinin sistem yaklaşımında halkla ilişkilere apaçık bir sorumluluk olarak yüklendiği anlaşılmaktadır. Bu sorumluluğu yerine getirme çabası olarak halkla ilişkiler organizasyonlar için negatif entropi niteliğindedir.

Sistem teorisinin organizasyonun çevresiyle ilişki ve iletişiminin önemini ortaya koyması ve sürdürülebilirliğe vurgu yapması organizasyon yönetiminde çevreyle ve özellikle kamu ile ilişkilerin merkeze alınmasını sağlamıştır. Sistem teorisinin bir devamı olarak nitelendirilen yönetimde durumsallık yaklaşımında da dış çevre ile ilişki ve iletişim ayrı bir yer tutmaktadır. Yaklaşımına göre organizasyon kamu ile ilişkilerini onlardan aldıkları geribildirimler çerçevesinde sürdürmelidir. Yani kamunun talep, istek ve ihtiyaçları bir organizasyonun faaliyetlerini ve iletişimin rotasını belirlemelidir. Bu şekilde, uzun vadede sürdürülebilir bir organizasyon olma fırsatı elde edilebilir. Dolayısıyla halkla ilişkiler uygulamaları vasıtasıyla kamu ile dengeli ve uyumlu iletişim ve ilişki tesis etmek sürdürülebilir bir organizasyon olmanın anahtarıdır.

1980'li yıllara gelindiğinde, dünya genelinde, özellikle ABD ve Avrupa'daki organizasyonların verimlilik açısından gerilemesine karşın, Japon organizasyonlarının sürekli yükselişi, Batılı yöneticilerin gözlerini Japonya'ya çevirmelerini sağlamıştır. Japon organizasyonlarının mercek altına alınması sonucu, bu başarıya onların kendine özgü organizasyon yapıları ve kalite anlayışları sayesinde ulaşıldığı anlaşılmıştır. Japonların organizasyon yapısı esasen kurum içi halkla ilişkilerin önemini ortaya koymuştur. Öyle ki, iş görenlerle birlikte karar alma, ortak sorumluluklar paylaşma, iş görenlerin iş yaşamı ile birlikte özel hayatlarıyla da ilgilenme, onları baskı yaratmadan denetleme gibi uygulamalar esasen kurum içi halkla ilişkiler uygulamalarıdır ve kurumsal aidiyet, kurumsal sadakat, kurumsal bağlılık ve kurumsal kültür gibi olguları inşa eder. Böylece kurum içi çevreyle denge ve uyum yakalanarak sürdürülebilir bir organizasyon amacı sağlanabilir. Diğer yandan toplam kalite yönetimi anlayışı gerek ürün gerekse hizmet açısından müşteriye merkeze koyar. Ürün ve müşteri ilişkileri yönetimi, müşterilerden gelen geribildirimler yani talep ve isteklerle şekillendirilir ve kalite maksimum seviyede tutulur. Böylece hedef kitleyle ilişkiler, iletişim süreciyle sağlıklı bir biçimde sağlanarak sürdürülebilirliğe katkı sağlanır. Demek ki Japon organizasyon yapısı müstakil biçimde kurum içi çevreye yönelik halkla ilişkiler uygulamalarını; kalite eksenli yönetim anlayışı da dış çevreye yönelik halkla ilişkiler uygulamalarını barındırır.

Özetle, halkla ilişkiler, insan ilişkileri yaklaşımıyla ve tabii olarak organizasyonel etkililik fikriyle birlikte yönetsel bir araç olarak kurum içi ölçekte var olmuş, sistem kuramının organizasyonlara uyarlanması sonucu organizasyonların çevrelerinin farkına varmasıyla birlikte kendisini organizasyonun bir alt sistemi olarak konumlandırmış ve negatif entropi işlevi görerek bugünkü formuna yakın bir form kazanmıştır. Böylece günümüzdeki anlamına yakın bir halkla ilişkiler anlayışı tecessüm etmiştir. Organizasyonların iç ve dış çevreyle ilişkilerinin önemi pekiştikçe kamu ile ilişkilerin organizasyon yönetimindeki hacmi genişlemeye devam etmiştir. Sözelimi durumsallık yaklaşımı, organizasyonun her işleminin dış çevrenin fikirleri ekseninde gerçekleştirilmesi gerektiğini vaaz eder. Diğer yandan Japon organizasyonları iç çevreyle ilişkileri organizasyon yapıları sayesinde; dış çevreleriyle ilişkileri de kalite anlayışları sayesinde -yani başarılı bir halkla ilişkiler süreciyle- dengede tutmuşlardır. Böylece halkla ilişkiler yönetsel bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmış ve işlevselliği anlaşıldıkça konumunu sağlamlaştırmıştır. Günümüzde halkla ilişkilere yüklenen misyonun ve organizasyonlardaki konumu teorik arka planı bu şekildedir.

Kaynakça

- Akat, İ., Budak G., Budak G. (1997). *İşletme Yönetimi*, İzmir: Barış Yayıncılık.
- Anık, C. (2002). “Sistem Kuramları Açısından Baskı Grupları”. *İletişim*. 14. ss.61-92.
- Anık, C. (1997). *Çoğulcu Sistemde İş Sendikası*, Ankara: Hizmet-İş Sendikası Eğitim Yayınları.
- Anık, C., Soncu, A. G. (2017). “Management Relations in the Context of Proverbs: The Case of Turkey”, *Practise Fields in Public Relations: The Panaroma of Turkey..*(Ed. Ü. Arklan). Frankfurt: Peter Lang, ss.11-36
- Bertalanffy, L. V. (1969). *General System Theory*, New York: George Braziller.
- Buchanan, D. A., Huczynski, A. A. (2019). *Organizational Behaviour*, Harlow: Pearson.
- Certo, S. C., Certo, S. T. (2016). *Modern Management: Concepts & Skills*, Boston: Pearson.
- Daft, R. L. (2008). *Management*, USA: Thomson South-Western.

- Efil, İ. (2015). *İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon*, Bursa: Dora.
- Fayol, H. (1954). *General and Industrial Management*, (Çev. C. Storrs) London: Sir Isaac Pitman and Sons.
- Gitlow, H. S., Gitlow, S. J. (1987). *The Deming Guide to Quality and Competitive Position*, New Jersey: Prencite-Hall.
- Griffin, R.W. (2013). *Management*, USA: South-Western Cengage Learning.
- Haimann, T., Scott, W. G., Connor, P. E. (1978). *Managing the Modern Organization*, Boston: Houghton Mifflin.
- Hanavcı, İ. (2019). “The Use of New Media As A Tool in The Context of Governmental Public Relations: The Sample of Maltepe Municipality”, *New Horizons in Communication Age*. (Ed. B. Alıcı, Ö Aydınlioğlu). Ankara: İksad Publishing House, ss.309-355.
- Harlow, R. F. (1976). “Building a Public Relations Definition”. *Public Realtion Review*. 12. ss.34-42.
- Katz, D., Kahn, R. L. (1978). *The Social Psychology of Organizastions*, New York: John Wiley & Sons.
- Koçel, T. (1998). *İşletme Yöneticiliği*, İstanbul: Beta Basım.
- Koontz, H., O'Donnell, C. (1955). *Principles of Management: An Analysis of Managerial Funcitions*, New York: McGraw-Hill Book Company.
- Lunenburg, F. C., Ornstein, A. C. (2012). *Educatioanl Administration: Concepts and Practices*, USA: Wadsworth Cengage Learning.
- Luthans, F., Stewart, T. I. (1977). “A Brief Contingency Theory of Management”. *The Academy of Management Review*. 2. ss.181-195.
- Mele, C., Pels, J., Polese, F. (2010). “A Brief Review of System Theories and Their Managerial Applications”. *Service Science*. 2. ss.126-135.
- Morgan, G. (1990). *Organization in Society*, New York: McMillan Educaiton.
- Mullins, L. J. (2005). *Management and Organizational Behaviour*, Harlow: Prentice Hall.
- Ng, I., Maull, R., Yip, N. (2009). “Outcome-based Contracts as a Driver for System Thinking and Service-Dominant Logic in Service Science:

Evidence from the Defence Industry”. *European Management Journal*. 6. ss.377-387

Ouchi, W. G. (1981). *Theory Z*, USA: Addison-Wesley Publishing.

Önday, Ö. (2016). “Classical Organization Theory: From Generic Management of Socrates to Bureaucracy of Weber”. *International Journal of Business and Management Review*. 1. ss.87-105.

Parker, L. D., Lewis, N. R. (1995). “Classical Management Control in Contemporary Management and Accounting: The Persistence of Taylor and Fayol’s Word”. *Accounting Business and Financial History*. 5(2). ss.211-236.

Pentecost, D. (1991). “Quality Management: The Human Factor”. *European Participation Monitor*. 6. ss.8-10.

Pryor, M. G., Taneja, S. (2010). “Henri Fayol, Praticioner and Theoretician – Revered and Reviled”. *Journal Management History*. 4. ss.489-503.

Rahim, A. M. (2001). *Managing Conflict in Organizations*, London: Quorum Books.

Robins, S. R., Coulter, M. (2012). *Management*, Boston: Prentice Hall.

Saxonhouse, G. (1993). “Economic Growth and Trade Relations: Japanese Performance in Long-Term Perspective”. *Trade and Protectionism NBER-EASE Vol 2*.(Ed. T. Ito,. O. Krueger). USA: University of Chicago Press, ss.149-182

Schacter, H. L. (2010). “The Role Played by Frederick Taylor in the Rise of the Academic Management Fields”. *Journal of Management History*. 4. ss.437-448.

Schermerhorn, J. R. (2013). *Management*, USA: John Wiley and Sons.

Shaftritz, J. M., Ott, J. S., Jang Y. S. (2016). *Classics of Organization Theory*, Boston: Cengage Learning.

Soncu, A. G. (2018). “Halkla İlişkiler Açısından Hermeneutik Yöntem”. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. 46. ss.186-206.

Soncu, A. G., Kurt, M. C. (2018). “Halkla İlişkiler Faaliyetlerinde Kullanılan Dil: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Örneği”. *Erciyes İletişim Dergisi*: 4. ss.713-732

Stivers, C. (2003). "Administration Versus Management: A Reading From Beyond the Boundaries". *Administration and Society*. 35. ss.210-230.

Taylor, F. W. (1947). *Principles of Scientific Management*, Connecticut: Greenwood Press.

Timmermann, D. (2017). "Productivity, Effectiveness, Efficiency Basic Concepts of the Economics of Education", *Schools in Transition*. (Ed. P. Siljander, K. Kontio, E. Pikkarainen). Rotterdam: Sense Publishers.

Williams, Chuck (2011). *Management*. USA: South-Western Cengage Learning.

Wren, D. A., Bedeian, A. G. (2018). *The Evolution of Management Thought*. New Jersey: John Wiley and Sons.

Extended Abstract

In order for a particular field of study to be qualified as an academic discipline, it is necessary to construct a theoretical background and conceptual framework by utilizing the academic background of related fields. When the public relations literature is examined, it would be quite assertive to say that the theoretical background of public relations has been built, although there are some attempts. However, the theoretical background of management science seems to be quite functional in terms of constructing the theoretical background and conceptual framework of public relations, that is, qualifying it as a discipline.

The development of paradigms, theories and approaches related to management science in the historical process and the development of public relations as an "action" show parallelism. So much so that the classical management approach and the way of organizational management prior to it, equated the employees with a robot or a machine with the effect of the industrial revolution. Only the physical competencies and production performance of the employees were focused on, and their human aspects, social, psychological and cultural dimensions were completely ignored. Therefore, in the period when the classical understanding was dominant in organizations, it was not possible to see any core of public relations focused on people in a holistic way. The strict and narrow-minded management approach prevented the necessity of public relations from being realized. In the classical understanding, all organizational relations are established on the axis of profit maximization, productivity and efficiency. With this understanding, many studies have been conducted to increase the performance of employees and to benefit more from them. However, one of these studies, the Hawthorne Experiments, revealed some unexpected results. In short, the results of this research revealed that the production performance of employees

is determined not by physical conditions, but by their social and psychological conditions. These results have led to the existence of the approach known as the Human Relations Approach. Thus, the strict hierarchy and rules based mechanical understanding in organizations has been abandoned. Instead, a management approach based on communication, human relations, in which employees are at the forefront and some organizational freedoms are given to them has been adopted. The concepts of efficiency and productivity have been replaced by the concept of effectiveness. Therefore, the first public relations practices on an in-house scope emerged. After the human relations approach ignited the fuse, public relations began to take its current form due to the adaptation of Bertalanffy's general system theory to organizations. In the human relations approach, the organization has been dealt with in one dimension, with its internal target audience; however, system theory draws attention to the environment of the organization and sees it as an organism that cannot be considered apart from its environment. Namely organizations have started to turn to external target audiences with the system approach. The fact that the system theory reveals the importance of the relationship and communication of the organization with its environment and emphasizes the sustainability has ensured that the relations with the environment and especially with the public are placed in the center in the organization management.

In the contingency approach in management, which is described as a continuation of the systems theory, the relationship and communication with the external environment has a separate place. According to the approach, the organization should maintain its relations with the public within the framework of the feedback they receive from them. In other words, the demands, wishes and needs of the public should determine the activities of an organization and the route of communication.

On the other hand, in the 1980s, Japanese organizations rose steadily, despite the decline of organizations worldwide in terms of efficiency. As a result of focusing on Japanese organizations, it has been understood that this success has been achieved due to their unique organizational structures and quality understanding. The organizational structure of the Japanese has essentially revealed the importance of internal public relations. And their quality understanding revealed importance of external public relations practice. The organization management success of the Japanese is largely due to their public relations practices.

The aim of the study is to explain the theoretical background of public relations and public relations concepts through management science theories and concepts and to propose a paradigm for public relations field. Ultimately, this aim has been achieved through management science theories and concepts. It has been understood that public relations emerged as a managerial need in organizations and took its current form with the developments in the field of management and communication especially after Human Relations Approach and adaptation of system approach to organizations.

TÜRKİYE'DE GÖNÜLLÜ KATILIM ESASLI EMEKLİLİK YATIRIM FONLARININ PERFORMANS ÖLÇÜMÜ: EMEKLİLİK ŞİRKETİ ÖZELİNDE VAKA ANALİZİ

Bülent İLHAN*

Öz

1960'ların başlangıcından günümüze kadar emeklilik yatırım fonlarının portföy yönetim performanslarının ölçümü önemli bir çalışma konusu haline gelmiş, fonların performans ölçümüne yönelik çeşitli metrikler ve istatistiksel yöntemler geliştirilmiştir. Çalışmanın amacı, Türkiye'deki emeklilik yatırım fonlarının Kasım 2003-Aralık 2020 döneminde emeklilik şirketi özelinde vaka analizi yaparak emeklilik yatırım fonlarının getiri performanslarını ve etki eden bileşenleri gözlemlemektir. Çalışmada konvansiyonel performans ölçütleri olan Sharpe, Sortino, Treynor ve Jensen Alfa ölçütleri kullanılmıştır. Ampirik çalışmada elde edilen sonuçlar: i) Emeklilik yatırım fonlarının geçmiş dönem performansları gelecek dönem için bir referans olma özelliğini yansıtmamaktadır. ii) Portföy yöneticilerinin portföy yönetim performansları ve zamanlama yetenekleri dönemler itibariyle istikrar göstermemektedir. iii) Kısa vadede yüksek volatilité göstermesi özelliği ile bilinen hisse senedi emeklilik yatırım fonlarının ve diğer yüksek risk değerli (5-7 arasındaki) emeklilik yatırım fonlarının uzun vadede reel getirileri diğerlerinden daha istikrarlı ve yüksektir. iv) Süresi ardışık olarak 9 yıl ve 8 yıl olan iki uzun vadeli dönemin her ikisinde de fonların ortalama sistematik olmayan riskleri sistematik risklerinden daha yüksektir.

Anahtar Kelimeler: Emeklilik Yatırım Fonları, Portföy Performans Ölçütleri, Bireysel Emeklilik Sistemi, Portföy Yönetimi, Risk Ayrıştırması

PERFORMANCE MEASUREMENT OF VOLUNTARY BASED PENSION FUNDS IN TURKEY: CASE ANALYSIS ON A SPECIFIC PENSION COMPANY

Abstract

The measurement of portfolio management performance of pension funds has become an important issue from the beginning of the 1960s to the present, and various metrics and statistical methods have been developed for the performance measurement of funds. The aim of this study was to observe the return performance and the influencing components of pension funds in Turkey. For this purpose, a case study was carried out to examine pension funds in the period of Nov.2003–Dec.2020.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İİSBF, Ekonomi ve Finans Bölümü, bilhan@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8022-3225>.

Sharpe, Sortino, Treynor and Jensen Alpha, the conventional performance metric, were used in the study. The results obtained in the empirical study are as follows: i) Past performance of pension fund is not a reference for the future. ii) Portfolio management performances and timing capabilities of portfolio managers are not stable in terms of periods. iii) The long-term real returns of stock pension equity funds and other high-risk (between 5-7) pension funds, which are known for their high volatility in the short term, are more stable and higher than the other. iv) In both long-term periods of 9 years and 8 years consecutively, the average unsystematic risk of the funds is higher than the systematic risk.

Keywords: *Pension Funds, Portfolio Performance Metrics, Individual Pension Systems, Portfolio Management, Risk Decomposition*

Giriş

Sosyal güvenlik sistemlerinin üçüncü basamağı olarak bilinen özel emeklilik sistemleri temelde iki amaca yönelik işlemektedir. Bunlardan biri bireylerin aktif çalışma döneminde elde ettiği tasarruflarla emeklilik dönemlerinde emekli maaşlarına tamamlayıcı ek gelir sağlamak ve dolayısıyla uzun vadede ulusal tasarruf düzeyini artırmaktır. Diğer amaç, sağlanan bu tasarrufların para ve sermaye piyasalarında değerlendirilmesi yoluyla ulusal ekonomiye kaynak aktarmaktır. OECD 2020 raporuna göre, dünyada emeklilik tasarruf planlarındaki varlıklar COVID-19 salgınından önce 50 trilyon ABD Dolarını aşarak yeni zirvelere ulaşmıştır. 2019 sonu itibarıyla varlık toplamı OECD bölgesinde 49,2 trilyon ABD doları ve diğer bölgelerde 1,7 trilyon ABD doları seviyesindedir. Emeklilik Gözetim Merkezi (EGM) verilerine göre Türkiye’de 16 Mart 2021 itibarıyla 16 emeklilik şirketi faaliyet göstermektedir. Şirketlerdeki katılımcı toplamı 6.907.132 kişidir. 15 Mart 2021 itibarıyla katılımcıların toplam fon tutarı 135.9 milyar TL’dir. OECD verilerine göre 2019 yılında emeklilik tasarruf planlarındaki toplam varlıklar/GSYH oranı OECD ortalaması %91.5 iken Türkiye’de %2.9’dur. Bu verilere göre yaklaşık 17 yılda yeterli mesafe alınamadığı açıktır.

Dünyada 1960’ların başlangıcından günümüze kadar emeklilik yatırım fonlarının portföy yönetim performanslarının ölçümü önemli bir konu haline gelmiş, çeşitli metrikler ve istatistiksel yöntemler geliştirilmiştir. Çok sayıda analist ve bireysel yatırımcı, yatırım kararlarını riske uyarlanmış performans ölçütlerine dayandırır. Yatırımcılar ve analistler genellikle bu ölçütleri farklı yatırım fonları arasında seçim yapmak için kullanırlar. Geçmiş getiri performansının gelecekteki getirilerin zayıf bir göstergesi olduğunun bilinmesine rağmen, birçok yatırımcı hâlâ yatırım kararlarını fonun geçmiş performansına dayandırmaktadır. Bu nedenle fonun geçmiş performansını diğer fonların aynı dönemdeki performansı ile karşılaştırarak analiz etmek daha doğru bir yaklaşımdır.

Türkiye’de 4632 sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu 07.10.2001 tarihinde yürürlüğe girmiş, emeklilik şirketlerinin kuruluş, faaliyet ruhsatı ve fon kuruluşları sürecinin ardından ilk emeklilik sözleşmeleri 2003 yılının ekim ayında yapılmıştır. Günümüze kadar 4632

sayılı kanunda ve yönetmeliklerde çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Bunların en önemlilerinden biri, katkı payının katılımcının gelir vergisinden indirimi uygulamasının kaldırılarak T.C. vatandaşı olan her katılımcının faydalanabileceği devlet katkısı teşviğine geçilmesi olmuştur. Bu çalışmada sadece fonların portföy yönetim performansı analizi yapılmış, devlet katkısı ve fonların portföylerinden yapılan kesintiler analize dahil edilmemiştir.

Çalışmada emeklilik yatırım fonlarının portföy yönetim performansları, yaygın olarak kabul gören ve konvansiyonel olarak uygulanmakta olan Sharpe, Sortino, Treynor ve Jensen Alfa ölçütleri ile analiz edilmiştir. Bunun yanında diğer çalışmalardan farklı olarak fonların getirilerinin ne kadarının piyasa hareketlerinden ne kadarının varlık dağılım ve zamanlama yeteneğinden kaynaklandığını analiz etmek üzere sistematik risk ve sistematik olmayan risk ayrıştırması da yapılmıştır. Literatürde genelde fonların 2 yıldan 5 yıla kadar olan dönemlerin analiz edildiği görülmektedir. Bu çalışmanın diğer bir farkı da, emeklilik yatırım fonlarının faaliyete başladığı dönemden 2020 sonuna kadar yaklaşık 17 yıllık dönemi kapsamasıdır.

Çalışmanın ilk bölümünde sosyal güvenlik sistemlerinin üçüncü basamağı olarak tanımlanan bireysel emeklilik sistemi kısaca açıklanmış, dünyada ve Türkiye’de bireysel emeklilik sistemi ile ilgili güncel bilgilere özet olarak yer verilmiştir. İkinci bölümde ulusal ve uluslararası literatürde fonların portföy performansları ve portföy yöneticilerinin zamanlama yeteneklerinin ölçümüne dayanan çalışmalara ve elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan portföy performans ölçümüne yönelik metrikler açıklanmıştır. Dördüncü bölümde kullanılan veri seti ve yöntemle ilişkin bilgi verilmiştir. Ampirik çalışma ve tartışmanın yer aldığı beşinci bölümde Sharpe, Sortino, Treynor ve Jensen Alfa ölçütleri ile portföy performansları analiz edilmiş, ayrıca fonların getirileri üzerinde her iki analiz döneminde ne oranda piyasa hareketlerinin ne oranda zamanlama yeteneğinin belirleyici olduğunun ölçümüne yönelik sistematik ve sistematik olmayan risk ayrıştırması yapılmış ve sonuçlar yorumlanmıştır.

1. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE BİREYSEL EMEKLİLİK SİSTEMİ

Nüfusun yaşlanması OECD ülkelerinde hızlanmaktadır. Son 40 yılda çalışma yaşındaki (20-64 yaş) her 100 kişide 65 yaşından büyük insan sayısı 20’den 31’e yükselmiş ve 2060’a kadar neredeyse iki katına çıkması beklenmektedir. OECD 2019 raporuna göre nüfusun yaşlanması özellikle Yunanistan, Kore, Polonya, Portekiz, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya ve İspanya’da çok hızlı olurken, Japonya ve İtalya’nın en yaşlı nüfusa sahip ülkeler arasında kalacağı tahmin edilmektedir. Hızlı yaşlanma, emeklilik sistemlerine sürekli baskı uygulamakta, birçok ülkeyi yüksek kamu borcuna ve dolayısıyla sınırlı manevra alanına maruz bırakmakta, ayrıca yaşlılık gelir dağılımı adaletsizliğinin artması risklerini beraberinde getirmektedir (OECD 2017).

Standart dışı çalışma biçimlerinin geliştirilmesi, düşük büyüme ve düşük faiz oranı ortamı, zaten gerilmiş emeklilik sistemleri için yeni zorluklar ortaya koymaktadır. Düşük faiz oranları hem yeni zorluklar hem de fırsatlar yaratır. Düşük devlet tahvili faiz oranları, özellikle son yıllarda birçok OECD ülkesinde görüldüğü gibi GSYH büyüme oranlarından düşük olduğunda, kamu borçlarının maliyetini keskin bir şekilde azaltır. Aynı zamanda, düşük faiz oranları, emeklilik planlarındaki varlıkların getirisini sınırlar ve ödeme yükümlülükleri artırır, tanımlanmış katkı programlarına yönelik özel emeklilik sistemlerinin gelecekteki emekli aylıklarını potansiyel olarak düşürür (Rouzet vd, 2019: 8).

Dünya genelinde sosyal güvenlik sistemleri, biri dağıtım modeli (Pay-Go) ve diğeri fonlama modeli (Funding) adıyla tanımlanan iki farklı model ile finanse edilmektedir. Dağıtım modelinde belli dönemde yapılan sosyal güvenlik harcamaları, yine aynı dönemde çalışanların ücretlerinden yapılan prim kesintileri ile sağlanmaktadır. Çalışma dönemi içindeki aktif çalışanlardan yapılan bu kesintilerle sistemdeki emeklilerin giderleri karşılandığından, bu model dağıtım modeli olarak tanımlanmakta ve sosyal devlet ilkesiyle açıklanmaktadır. Fonlama modeli, çalışanların yaşlılıkta karşılaşacağı gelir azalışını bir ölçüde karşılayabilmek amacıyla aktif dönemde biriktirdiği tasarrufları değerlendirmesi esasına dayanan bir bireysel tasarruf sistemidir. Tasarrufların emeklilik fonlarında değerlendirilerek ekonomiye kazandırılması, böylece ulusal yatırımlara kaynak aktarılmasıyla birlikte üretime, istihdama, para ve sermaye piyasalarının gelişmesi ve derinleşmesi, oluşan sermaye birikimi sayesinde verimlilik artışına önemli oranda katkı sağlaması da iktisat politikası amaçları içinde yer almaktadır (İlhan, 2016: 159). Dünyada özel emeklilik sistemlerinin gelişimi üç döneme ayrılabilir: Birinci dönem 1900-1919 arası sosyal sigortaların gölgesindeki durgunluk dönemi, ikinci dönem 1920-1949 döneminde özel emeklilik fonlarının sayı ve kapsamı açısından gelişmenin başlangıç dönemi ve 1950 sonrasında özel emeklilik fonlarının sayısında, üye ve varlık büyüklüğünde hızlı artışın yaşandığı üçüncü dönem (Ergenekon, 2001: 89-90)

Türkiye’de 4632 sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu 7 Ekim 2001 tarihinde yürürlüğe girmiş, ilk emeklilik şirketlerinin faaliyete başlaması (kuruluş, faaliyet ruhsatı, fon kuruluşu ve kayda alma başvurusunun tamamlanmasıyla) 2003 yılının Ekim ayı sonunda gerçekleşmiştir. Sermaye Piyasası Kanunu düzenlemelerine göre emeklilik yatırım fonları, *“Emeklilik şirketi tarafından emeklilik sözleşmesi çerçevesinde alınan ve katılımcılar adına bireysel emeklilik hesaplarında izlenen katkı paylarının, riskin dağıtılması ve inancılı mülkiyet esaslarına göre işletilmesi amacıyla oluşturulan malvarlığıdır.”* Emeklilik yatırım fonu süresiz olarak kurulur ve tüzel kişiliği yoktur.

OECD 2020 raporuna göre, dünyada emeklilik tasarruf planlarındaki varlıklar COVID-19 salgınından önce 50 trilyon ABD Dolarını aşarak yeni zirvelere ulaşmıştır. 2019 sonu itibarıyla varlık toplamı OECD bölgesinde 49,2 trilyon ABD doları ve diğer bölgelerde 1,7 trilyon ABD doları

seviyesindedir. Hollanda, İsviçre ve ABD dahil on beş ülke 2019 yılında çift haneli reel yatırım getiri oranı sergilerken, en büyük kazancı İrlanda (%18,5) ve Hollanda (%13,7) elde etmişlerdir. Son 15 yılda üç Latin Amerika ülkesi en güçlü yıllık ortalama reel getiri oranlarını kaydetmiştir: Kolombiya (%6,2), Dominik Cumhuriyeti (%6,8) ve Uruguay (%5,2). Kanada ve Hollanda’daki emeklilik fonları da 15 yılda ortalama %5’e yakın reel bir yıllık getiri elde etmeyi başarmıştır (OECD, 2020: 7).

Tablo 1’de OECD ülkelerinin 2009 ve 2019’da belirlenmiş katkı esaslı (DC) emeklilik planlarındaki toplam varlıkların GSYH içindeki oranı yer almaktadır. 10 yıllık dönemde Danimarka, Hollanda, Kanada, İsviçre, ABD, Avustralya, Birleşik Krallık, İsveç, Yeni Zelanda ve Güney Kore’de plan varlıkları/GSYH oranı büyük bir artış kaydederken Macaristan’da dramatik bir düşüş, Almanya, Avusturya ve Türkiye’de ise çok düşük oranda bir artış olduğu görülmektedir. Almanya’nın bu durumu kamu emeklilik sisteminin (dünyada Bismarkyan model olarak da tanımlanır) öncüsü olması ile açıklanabilir, ancak Türkiye için 10 yıllık büyüme performansının çok düşük olduğu açıkça görülmektedir.

Tablo 1: 2009 ve 2019’da Emeklilik Tasarruf Planlarındaki Toplam Varlıklar (% GSYH)

	2009	2019
Danimarka	159.4	219.7
Hollanda	108.8	194.4
Kanada	114.5	159.5
İsviçre	126.8	158.7
ABD	112.1	150.3
Avustralya	84.8	137.5
Birleşik Krallık	72.6	123.2
İsveç	51.6	99.9
OECD Ortalaması	60.1	91.5
Şili	61.8	80.8
İsrail	43.8	63.9
Finlandiya	50.2	59.5
Yeni Zelanda	11.6	31.1
Japonya	29.5	28.6

	2009	2019
G. Kore	8.5	28.2
Kolombiya	13.4	26.7
Portekiz	13.3	20.7
Meksika	12.6	18.5
İspanya	12.5	13.0
Slovak Cumh.	6.2	12.6
Norveç	7.2	10.9
İtalya	4.7	10.9
Fransa	8.0	10.6
Çek Cumh.	5.5	8.8
Almanya	5.3	7.5
Avusturya	4.9	6.1
Macaristan	12.9	5.4
Türkiye	0.9	2.9

Kaynak: OECD Global Pension Statistics / Pension-Markets-in-Focus-2020

Emeklilik Gözetim Merkezi (EGM) verilerine göre Türkiye’de 16 Mart 2021 itibariyle 16 emeklilik şirketi faaliyet göstermektedir. Şirketlerdeki katılımcı toplamı 6.907.132 kişidir. 15 Mart 2021 itibariyle katılımcıların toplam fon tutarı 135.9 milyar TL, faizli fon tutarı 115 milyar TL, faizsiz fon tutarı 20.9 milyar TL’dir. Devlet katkısı fon tutarı 21.9 milyar TL, bunun içinde faizli devlet katkısı tutarı 19.8 milyar TL, faizsiz kısmı ise 2.03 milyar TL’dir.

Türkiye’de bireysel emeklilik sisteminin başlangıcı olan 2003 yılından 2013 yılının başına kadar 9 yıllık süreçte toplam katılımcı sayısı yaklaşık 3 milyona ulaşmışken 2013 yılı başında devlet katkısı düzenlemesiyle birlikte 2014 sonunda 5 milyona ulaşmış, 2015 sonunda yaklaşık 43 milyar TL fon birikimine ve 6 milyonu aşan katılımcı sayısına yükselmiştir (İlhan, 2016: 568). Sonraki 5 yıllık süreçte katılımcı sayısındaki artışın 1 milyon kadar bile olmaması bu artışın hız kestiğini açıkça göstermektedir.

Tablo 2’de 16 Mart 2021 itibariyle bireysel emeklilik sisteminde faaliyet gösteren 16 şirketten fon tutarına göre ilk 5 şirketin, katılımcı fon tutarının %83.38’ini, katılımcı sayısının %80.77’sini ve devlet katkıları fon tutarının %83.19’unu temsil ettiği görülmektedir. Çetiner ve Gündoğdu (2018) 2011-2017 yılları arasında EYF büyüklüğü ile katılımcı sayısı açısından anlamlı bir ilişki olup olmadığını ampirik olarak incelemiş, fon büyüklüğü bakımından en büyük değişimin 2016-2017 arasında olduğunu, bunun temel nedeninin otomatik katılım sistemi olabileceğini belirtmişlerdir. Katılımcı sayısı bakımından ise 2014-2017 arasında anlamlı bir fark olduğunu gözlemlemiştir.

Tablo 2: Emeklilik Şirketleri Bazında BES Temel Göstergeleri

Emeklilik Şirketi	Katılımcıların Fon Tutarı (TL)	Katılımcı Sayısı	Devlet Katkısı Fon Tutarı (TL)
Allianz Yaşam ve Emeklilik A.Ş.	19,502,611,286	724,794	2,146,021,183
Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş.	24,981,075,817	1,096,394	4,269,317,085
Avivasa Emeklilik ve Hayat A.Ş.	25,245,126,143	685,711	3,679,920,773
Garanti Emeklilik ve Hayat A.Ş.	18,430,588,124	1,105,748	3,374,097,134
Türkiye Hayat ve Emeklilik A.Ş.	25,165,927,186	1,966,137	4,722,028,474
Sektör Toplamı	135,914,705,203	6,907,131	21,866,310,075
İlk 5 Şirket Toplamının Sektördeki Payı (%)	83.38%	80.77%	83.19%

Kaynak: <https://www.egm.org.tr/bilgi-merkezi/istatistikler/> verilerinden derlenmiştir

2. İLGİLİ LİTERATÜR

Literatürde yatırım fonları ve emeklilik yatırım fonları üzerine yapılmış çok sayıda çalışma vardır. Bunların bir kısmı fon getirilerine etki eden faktörler, bir kısmı da portföy yöneticilerinin performansları üzerine yapılmış çalışmalardır.

Emeklilik yatırım fonu getirileri, piyasa hareketleri, varlık dağılım politikası ve aktif portföy yönetimini içeren çeşitli faktörlerden kaynaklanmaktadır. Brinson, Hood, Beebower (1986) öncülüğünde ve ardından diğerleri (Brinson vd.1991, Ibbotson ve Kaplan 2000, Vardharaj ve Fabozzi 2007), çalışmalarında varlık dağılımı politikasından kaynaklanan getirilerin, çoğu yatırım fonları ve emeklilik fonlarının getirisinin %90'ından fazlasını oluşturduğunu göstermiştir. Ancak bu çalışmalar, hem fonun getirisinin hem de politika getirisinin önemli bir kısmının sadece piyasa hareketlerinden kaynaklandığını hesaba katmamıştır. Bu nedenle, iki getiri arasındaki yakın korelasyon yanıltıcı olabilir ve piyasa getirilerinin her ikisini de içerdiğini gösterebilir. Xiong vd.(2010), portföyün toplam getirisinin (tüm giderler ve ücretler hariç) üç bileşene ayrıştırılabileceğini göstermiştir. i) piyasa getirisi, ii) piyasa getirisini aşan varlık tahsis politikası getirileri ve iii) aktif portföy yönetiminden elde edilen getiri (piyasa zamanlaması, menkul kıymet seçimi). Çalışmalarında ABD yatırım fonları örnekleminde, fon getirilerinin çoğunu (yaklaşık %80) piyasa hareketleri ile açıklamışlardır.

Aglietta vd. (2012), ABD’de tanımlanmış fayda esaslı (DB) emeklilik fonlarının 1990–2008 dönemi için varlık dağılımını kapsayan bir veri tabanı kullanmış, piyasa hareketleri, varlık dağılım politikası ve aktif portföy yönetimi faktörlerinin her birinin fon getirilerini açıklamadaki rolünü test etmişlerdir. Çoğu çalışmanın aksine, piyasa hareketini hesaba katmanın sonuçları önemli ölçüde değiştirebileceğini, varlık sınıfı düzeyinde emeklilik fonları için bir performans kaynağı olarak aktif yönetimin katkısının önemini göstermişlerdir.

Oğuz (2020), borsa endeksindeki hareketlerle yatırım fonlarının portföy dağılımı üzerinde etkisinin olup olmadığını, Ocak 2005-Haziran 2019 dönemi için simetrik ve asimetrik nedensellik ilişkisi çerçevesinde incelemiş, portföy dağılımındaki hisse senedi oranı ile borsa endeksindeki hareketler arasında nedensellik ilişkisi olmadığını gözlemlemiştir.

Lehmann vd. (1987), anormal yatırım fonu performansına ilişkin geleneksel ölçümlerin, normal performans ölçmek için seçilen kıyaslama ölçütüne duyarlı olup olmadığı sorusunu araştırmak için standart CAPM kıyaslamalarını ve çeşitli APT (Arbitraj Fiyatlama Teorisi) kriterlerini kullanmış, tüm kıyaslamaları kullanarak istatistiksel olarak anlamlı ölçülen anormal performans elde etmişlerdir. Bu fenomenin iktisadi açıklamasının açık uçlu bir soru olduğunu belirtmişlerdir.

Ege vd. (2016) çalışmalarında 2012–2014 döneminde 11 adet gelir amaçlı borçlanma emeklilik yatırım fonunun performansını Sharpe, Treynor, M2 ve Jensen ölçütlerini kullanarak, ELECTRE I yöntemi yoluyla fonların üstünlük sıralamasını yapmış, performans sıralamasına göre 2012 ve 2013 yılı için en yüksek C değeri ve en düşük D değerine sahip emeklilik yatırım fonlarını sıralamışlardır.

Arslan ve Çelik (2018), çalışmalarında, 157 emeklilik yatırım fonunun Ocak 2014 Aralık - 2017 arasındaki performanslarını Sharpe, Treynor ve Jensen ölçütü kullanarak hesaplamış ve elde edilen sonuçları aynı dönemdeki

BİST100 endeksi performansı ile karşılaştırmışlardır. Sonuç olarak Sharpe Oranına göre, 48, Treynor Oranına göre 21, Jensen Ölçütüne göre de 51 emeklilik yatırım fonunun, karşılaştırma ölçütü olan BİST100 endeksinden daha iyi performans gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Ayaydın (2013), çalışmasında en yüksek ile en düşük performansa sahip emeklilik fonlarını belirlemek amacıyla, Ocak 2010 - Ocak 2013 döneminde Türkiye’de kurulmuş 34 Esnek ve Dengeli emeklilik yatırım fonu performansını Sharpe, Sortino Oranı, Modigliani, Treynor, T2 ve Jensen performans endeksleriyle ölçmüş, esnek ve dengeli fonların genel olarak düşük performans gösterdiğini gözlemlemiş, sonucu portföy yöneticilerinin piyasayı iyi okuyamamalarına bağlamıştır.

Farinelli vd. (2018), on bir performans oranından oluşan bir araç setine dayalı olarak varlık tahsisi için entegre bir karar yardım sistemi geliştirmek amacıyla çok dönemli bir portföy optimizasyonu oluşturmuş, en iyi performans oranları üzerinde sağlamlık testi yapmıştır. Ampirik simülasyonlar Sharpe oranının tahmindeki zayıflığı doğrularken, genelleştirilmiş Rachev, Sortino-Satchell ve Farinelli-Tibiletti oranlarının tatmin edici derecede sağlamlık gösterdiğini gözlemlemiştir.

Dağlı vd. (2008), çalışmalarında, emeklilik yatırım fonlarının Kasım 2003-Mart 2007 dönemi performans değerlendirmesini Sharpe, Treynor, Jensen performans endeksleriyle yapmış, her bir performans oranına göre çalışmada yer alan 10 emeklilik yatırım fonunun performansını analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgulardan hareketle, piyasanın portföy yöneticileri tarafından doğru öngörülemediği ve fonların getiri performanslarının herhangi bir portföyden daha farklı olmadığı sonucuna varmışlardır.

Jensen (1968), 1945-1964 yılları arasındaki dönem için 115 yatırım fonunun performansını “alfa” ölçütünü kullanarak analiz etmiş, çalışmada sonuç olarak fonları yöneten portföy yöneticilerinin seçicilik yeteneği açısından önemli bir performans göstermediğini elde etmiştir.

Korkmaz ve Uygurtürk (2008) Türkiye’deki emeklilik yatırım fonları ile yatırım fonlarının 2004 - 2006 dönemi 3 yıllık performanslarını Sharpe, M², Treynor, T², Sortino, Fama ve Jensen Alfa ölçütleri ile karşılaştırmış, sonuç olarak emeklilik yatırım fonlarının, yatırım fonlarına kıyasla daha iyi performans gösterdiğini tespit etmişlerdir. Ayrıca yatırım fonlarının hiçbirine zamanlama yeteneği görülmezken, emeklilik yatırım fonlarında sadece bir adet zamanlama yeteneği gözlemlemiştir.

Alda vd. (2017), Birleşik Krallık emeklilik fonlarının portföy yöneticilerinin 2000-2014 dönemindeki performanslarını ve kalıcılığını ölçmek amacıyla Jensen alfa ve dört-faktörlü Carhart alfa ölçütleri kullanmış, bazı portföy yöneticilerinin üstün yatırım yeteneklerinin ortaya çıktığını, tek bir fon veya yatırım tüne odaklı fonlarda bu başarının daha belirgin olduğunu gözlemlemiştir. Ayrıca uzman yöneticilerin boğa piyasasında, gelenekçilerin ayı piyasasında daha iyi performans gösterdiği sonucuna varmıştır.

Dalkılıç (2013), farklı bir çalışma yapmış, 27 OECD ülkesinin 2010 yılına ait 3 değişken olarak özel emeklilik fonlarının reel getiri oranı, yatırım

tutarının GSYİH’ya oranı ve yatırım büyüklüğü (ABD Doları cinsinden) verilerini hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemleri ile değerlendirilmiştir. Her iki yöntemde de ABD ve Hollanda fonlarının ayrı bir kümede yer aldıklarını Türkiye’nin ise Yunanistan, İspanya, Portekiz, Slovak Cumhuriyeti, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, İtalya, Kore, ile aynı kümede yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Uygurtürk ve Korkmaz (2015), katılımcıların optimal portföylerin oluşturulması amacıyla yönelik çalışmada Markowitz (1952)’in geliştirdiği modern portföy teorisi çerçevesinde etkin sınır eğrileri oluşturmuş, sonuç olarak, getiri beklentisinin arttığı dönemde ağırlıklı olarak orta ve yüksek risk grubundaki fonların tercih edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Çelik vd. (2018), çalışmalarında 2008 küresel krizinin, Türkiye’deki emeklilik yatırım fonları üzerindeki etkilerini ARMA(9,8)-EGARCH(1,1) modelini kullanarak 05.01.2014-18.11.2016 aralığı için analiz etmiş, sonuçlara göre küresel krizin emeklilik yatırım fonlarının oynaklığını arttırdığını gözlemlemişlerdir.

Korkmaz ve Uygurtürk (2009) çalışmasında Kasım 2006-Kasım 2009 dönemi içinde Türkiye’deki hisse senedi ağırlıklı yatırım fonlarının performans karşılaştırması ve portföy yöneticilerinin zamanlama yeteneklerini belirlemek amacıyla eşit sayıda emeklilik yatırım fonu, borsa yatırım fonu ve hisse senedi yatırım fonundan oluşan fon grupları oluşturmuş, Sharpe, M^2 , Treynor, T^2 , Sortino ve Jensen Alfa ölçütleri ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre genel olarak hisse senedi yatırım fonları ile emeklilik yatırım fonlarının performansının birbirine yakın, borsa yatırım fonlarından daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca portföy yöneticilerinin zamanlama stratejilerinde başarılı olmadıklarını gözlemlemiştir.

3. PORTFÖY PERFORMANS ÖLÇÜTLERİ

Piyasa yatırımcıları, fon yöneticilerinin yatırım yeteneği ve yatırımlarını yönetmek açısından en uygun fon yöneticilerini belirlemek amacıyla finansal performans ölçümlerini kullanırlar. Sharpe oranı, bilinen zayıflıkları olsa da temel portföy performans ölçütüdür. Sharpe oranının eksikliklerini düzeltmek için araştırmacılar ve uygulayıcılar alternatif metrikler geliştirmişlerdir. Bunların yaygın olanları; Çifte Sharpe oranı gibi ayarlanmış risk tabanlı, Treynor oranı ve Jensen alfa gibi lineer regresyon tabanlı, Omega, Sortino gibi kısmi moment tabanlı, Kalmar, Sterling ve Burke oranları gibi aşağı yönlü risk tabanlı metriklerdir (Grau-Carles vd. 2019: 337). Bunların yanında 1997 yılında F. Modigliani ve L. Modigliani tarafından geliştirilen M^2 ölçütü ile Treynor oranından geliştirilen T^2 ölçütü de araştırmacılar tarafından performans ölçümü için kullanılmaktadır (Bayraktar ve Aksoy, 2020: 155). Bu çalışmada konvansiyonel olarak daha yaygın kullanılan Sharpe, Sortino, Treynor ve Jensen Alfa ölçütleri kullanılmıştır.

3.1. Sharpe Oranı

William F. Sharpe tarafından geliştirilen Sharpe Oranı, bir yatırım aracının veya portföyün toplam riskine karşılık, risksiz getiri oranı üzerinden elde edilen ilave getiriye gösteren bir performans ölçütüdür ve yatırım aracının performansını, riskine göre düzelterek ölçmektedir (Fischer ve Jordan, 1995, s.665). Yatırım aracının veya portföyün ortalama getirisinden risksiz getiri oranının ortalaması düşüldükten sonra elde edilen $(\bar{r}_i - \bar{r}_f)$ risk priminin yatırım aracının standart sapmasına (σ_i) bölünmesiyle bulunan ölçüttür. Bu oran ne kadar yüksek ise yatırım aracının ya da portföyün performansı da o kadar yüksek olarak değerlendirilir.

$$SR_i = \frac{\bar{r}_i - \bar{r}_f}{\sigma_i} \quad (1)$$

$$\bar{r}_i = \frac{\sum_{t=1}^n r_{i,t}}{n} \quad (2)$$

$$r_i = \frac{P_{i,t} - P_{i,t-1}}{\sigma_i} \quad (3)$$

(1) nolu eşitlikte SR_i yatırım aracının veya portföyün Sharpe Oranını, \bar{r}_i ortalama getirisini, \bar{r}_f ortalama risksiz faiz oranını ve σ_i yatırım aracının veya portföyün standart sapmasıdır. (2) nolu eşitlikte $r_{i,t}$ yatırım aracının t zamandaki getirisini, n gözlem sayısını, (3) nolu eşitlikte $P_{i,t}$ yatırım aracının t zamandaki fiyatını, $P_{i,t-1}$ yatırım aracının t-1 zamandaki fiyatını ifade eder. Standart sapma σ_i ,

$$\sigma_i = \sqrt{\frac{\sum_{t=1}^n (r_{i,t} - \bar{r}_i)^2}{n-1}} \quad (4)$$

3.2. Sortino Oranı

Sortino Oranı, fiyat dalgalanmasının hoş olmayan kısmı olarak yalnızca aşağı yönlü oynaklığı dikkate alır (Sortino ve Price, 1994'den akt. Chen vd.,2014: 220). Bir yatırım aracının aşağı yönlü riskine karşı minimum kabul edilebilir getiri (risksiz faiz oranı ya da karşılaştırma ölçütü) üzerinden elde edilen ek getiriye ifade eden bir ölçüttür. Finansal varlığın performansını, aşağı yönlü riskine göre düzelterek ölçer.

$$SorR_i = \frac{\bar{r}_i - \bar{r}_T}{\sigma_d} \quad (5)$$

(5) nolu eşitlikte $SorR_i$ yatırım aracının Sortino Oranını, \bar{r}_i yatırım aracının ortalama getirisini, \bar{r}_T ortalama risksiz faiz oranını ya da karşılaştırma ölçütünün ortalama getirisini σ_d yatırım aracının aşağı yönlü riskini ifade etmektedir. Bu çalışmada \bar{r}_T olarak \bar{r}_f kullanılmıştır. Aşağı yönlü risk, yatırım aracının riskini açıklayan istatistiktir. Aşağı yönlü riskini hesaplamak için yatırım aracı ile risksiz faiz oranı (veya karşılaştırma ölçütünün) getiri farklarından düşük olanlarının standart sapması hesaplanmaktadır. Aşağı yönlü risk,

$$\sigma_d = \sqrt{\frac{\sum_{t=1}^n \min[(r_i - r_t), 0]^2}{n-1}} \quad \text{terimidir. Bu durumda Sortino oranı,}$$

$$\text{SorR}_i = \frac{\bar{r}_i - \bar{r}_T}{\sqrt{\frac{\sum_{t=1}^n \min[(r_i - r_t), 0]^2}{n-1}}} \quad (6)$$

$\min(r_i - r_t)$ koşulunun sağlanabilmesi için yatırım aracı ile risksiz faiz oranı pozitif olanların kendi değerleri, negatif $(r_i - r_t) < 0$ olanların değeri sıfır olarak hesaplamaya dahil edilir.

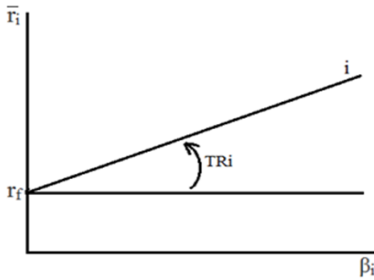
3.3. Treynor Oranı

Treynor oranı, risk primi $(\bar{r}_i - \bar{r}_f)$ teriminin fonun sistematik riskini ifade eden beta katsayısına oranıdır. Bu risk primi, portföyde üstlenilen sistematik risk miktarı ile ilgilidir. Treynor oranı tek endeks (single index) modeline dayanır, bu nedenle portföyün performansını kategorize ederken, bir portföyün riskini ve getirisini tek bir endekste toplar.

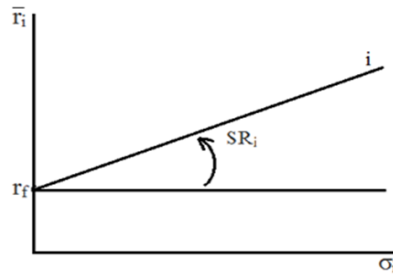
$$\text{TR}_i = \frac{\bar{r}_i - \bar{r}_f}{\beta_i} \quad (7)$$

(7) nolu eşitlikte \bar{r}_i , i emeklilik yatırım fonunun ortalama getiri oranını; \bar{r}_f , risksiz faiz oranını; β_i , i emeklilik yatırım fonunun beta katsayısını göstermektedir. Performans sıralaması en yüksek değerden en düşük değere doğru yapılır. Bulunan bu oranın değeri diğer portföylere göre ne kadar yüksekse, bu emeklilik yatırım fonu o ölçüde yüksek performansa sahip anlamındadır (Treynor, 1965: 63-75).

Şekil 1. Treynor Endeksi



Şekil 2. Sharpe Endeksi



3.4. Jensen Alfa Ölçütü

α katsayısı aşağıdaki zaman serisi regresyon doğrusunun dikey eksenini kestiği noktaya eşittir.

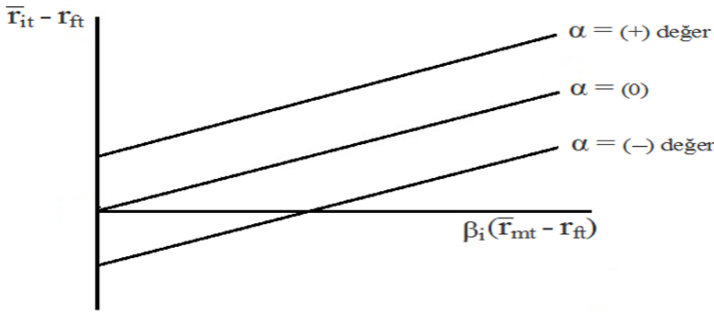
$$\bar{r}_{it} - r_{ft} = \alpha_i + \beta_i(\bar{r}_{mt} - r_{ft}) \quad (8)$$

$$\alpha_i = \bar{r}_{it} - [\bar{r}_{ft} + \beta_i(\bar{r}_{mt} - r_{ft})] \quad (9)$$

(8) ve (9) nolu eşitliklerde α_i Jensen alfa değerini, \bar{r}_i emeklilik yatırım fonunun ortalama getirisini, r_f risksiz faiz oranını, r_m karşılaştırma ölçütü olan portföyün (veya pazarın) getirisini, β_i emeklilik yatırım fonunun beta katsayısını (sistematik riskini) ifade etmektedir.

Buradaki Jensen alfa değeri, portföy yöneticisinin portföy seçiminde ve piyasaya giriş-çıkış zamanlamasındaki başarı ölçüsünü gösterir. İstatistiksel olarak pozitif bir α varsa, portföy yöneticisi başarılıdır ve piyasa portföyünün getirisi üzerinde ek bir getiri elde etmiştir. α 'nın negatif olması ise portföy yöneticisinin kötü performans gösterdiğini işaret eder. Portföyün (fonun) performans sıralaması Jensen alfa değerine göre yapılır, bu değer ne kadar yüksekse portföyün diğerlerine göre daha yüksek performans elde ettiği yönünde değerlendirilir (Jensen, 1968: 393-394).

Şekil 3: Portföy Yönetim Başarısının Jensen Alfa ile Ölçümünün Grafikselsunumu



Toplam riskin bileşenlerine ayrılması CAPM eşitliğinin her iki tarafın varyansının alınması ile yapılmaktadır.

$$\sigma^2(R_i) = \sigma^2(\alpha_i + \beta_i R_m + \varepsilon_i)$$

$$\alpha_i \text{ sabit teriminin varyansı sıfırdır } \sigma^2(\alpha_i) = 0$$

$$\sigma^2(R_i) = \sigma^2(\beta_i R_m) + \sigma^2(\varepsilon_i)$$

$$\beta_i \text{ sabit olduğundan } \sigma^2(\beta_i R_m) = \beta_i^2 \sigma^2(R_m)$$

$$\sigma^2(R_i) = \beta_i^2 \sigma^2(R_m) + \sigma^2(\varepsilon_i)$$

Toplam risk = Sistemik risk + sistemik olmayan risk

4. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmada kullanılan analiz yöntemi iki dönemin emeklilik yatırım fonu (EYF) performans karşılaştırmasına yöneliktir. Fonların günlük fiyat verileri Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş.¹ (AHE) yönetiminden temin edilmiştir. 17 yılın tamamını kapsayan bu veriler başka resmi kaynaklardan elde edilememektedir. İlk dönem Kasım 2003–Aralık 2012 dönemidir, bu dönemin tamamında şirket tarafından kurulan ilk 9 EYF faaliyet göstermektedir. Dönem içinde kurulan fonlar ikinci döneme dahil edilmiştir. İkinci dönem Ocak 2013-Aralık 2021 dönemidir. Analizde fonların günlük fiyat verilerinden oluşturulan aylık getiri verileri kullanılmıştır. Analizde risksiz faiz oranı olarak BIST KYD O/N Repo aylık getirisi, piyasa portföyü olarak

¹ Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş. yetkilileri AHE fonlarının günlük fiyat verilerini sunarak çalışmaya katkı sağlamışlardır.

bireysel emeklilik sistemindeki tüm EYF’leri kapsayan EGM Tüm Endeksinin aylık getiri verileri Emeklilik Gözetim Merkezi (EGM) resmi internet sitesindeki istatistikler bölümünden elde edilmiştir. Emeklilik yatırım fonlarının fon işletim gideri, komisyon, portföy yönetim ücreti ve diğer giderleri ile katılımcılara devlet tarafından ödenen devlet katkısı analize dahil edilmemiş, sadece portföy yöneticilerinin performansına yönelik ölçümler yapılmıştır.

Analizde 1. ve 2. dönem için AHE emeklilik yatırım fonlarının Sharpe, Sortino, Treynor performans oranları ve Jensen Alfa performans ölçütleri hesaplanmış, gerek her bir dönem içindeki performansları, gerekse dönemler arası performansları arasında bir devamlılık olup olmadığı incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar dönemler itibariyle ve fonların portföy bileşiminin getirdiği kısıtlar açısından da ele alınarak portföy yöneticilerinin gösterdiği performans ve zamanlama yetenekleri açısından yorumlanmıştır.

5. AMPİRİK ÇALIŞMA

Çalışmada fon portföy yöneticilerinin aynı dönem içindeki ve iki ayrı dönem performansını karşılaştırmak amacıyla Kasım 2003-Aralık 2020 dönemi iki döneme ayrılmıştır. Kasım 2003–Aralık 2012 dönemi (1. Dönem) Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş.’nin kuruluşta yer alan ilk 9 emeklilik yatırım fonunun performans ölçütleri hesaplanmıştır. Ocak 2013-Aralık 2021 (2. Dönem) için ise ilk dönemdeki 9 fona ek olarak Ocak 2013 itibariyle faaliyette olan diğer 15 EYF analize dahil edilerek 24 EYF performans ölçümleri yapılmıştır. Otomatik katılım sistemi için kurulan fonların başlangıcı 2017 olduğu için çalışmaya dahil edilmemiştir. Ek Tablo1’de AHE emeklilik yatırım fonlarının yatırım stratejisi ve varlık sınırlaması yer almaktadır.

Tablo 3’te birinci dönemde faaliyette olan 9 emeklilik yatırım fonunun dördünün pozitif reel getiri sağladığı, Sharpe, Sortino, Treynor ve Jensen alfa performans ölçütlerinin hepsinin pozitif olduğu ve performans sıralamasında ilk 4 sırada yer aldığı görülmektedir. Sharpe, Sortino ve Jensen alfa ölçütlerinde ilk dört sırayı alanlar ortalama performans sıralamasında da ilk 4 içindeyken, Treynor’da bu sıralamanın değişmesi paydasındaki beta katsayısının en yüksek ilk 4 EYF olmasından kaynaklanmaktadır. Birinci dönemde varyansı ve beta katsayısı en yüksek olan AH0 ve AH5’in reel getirisi de en yüksek olan fonlar olduğu görülmektedir. Bu fonlar risk değeri 5 ve 6 olarak orta-yüksek risk grubundadır². AH1 ve AH9, tahvil ağırlıklı, faiz riskine maruz ve risk değeri 4 olarak orta risk grubundadır. AH3 ve AH4’ün portföy bileşimi T.C. eurobondları ağırlıklı (en az %80), AH6’nın ise karma olarak yerli ve yabancı hisse senedi ve eurobond ağırlıklıdır. Her 3 fonun getirileri yüksek oranda dövize endekslidir. Birinci dönemin çoğunda Türkiye’de düşük kur ve yüksek faiz dönemi yaşanmış, döviz cinsi reel getiri negatif olarak gerçekleşmiş, negatif risk primi fonların performans ölçütlerine

² Emeklilik Yatırım fonları risk değeri sıralamasında göre, risk değeri 1 ile 7 arasında bir değer alır. 1 en düşük volatilitte seviyesini, 7 ise en yüksek volatilitte seviyesini gösterir (Kaynak: Sermaye Piyasası Kurulu Emeklilik Yatırım Fonlarına İlişkin Rehber s:48 www.spk.gov.tr).

de yansımıştır. AH8 ve AH2 risk değeri 1-2 aralığında ve en düşük olan fonlardandır, reel getirisi düşük negatif düzeydedir. Birinci dönemde yüksek risk grubundaki fonlar yüksek bir yönetim performansı ve getiri elde etmiştir.

Birinci dönemde 2008 küresel likidite krizi yaşanmış olduğu halde hisse senedi fonları (AH0 ve AH5) karşılaştırma ölçütünün çok üzerinde reel getiri sağlamıştır. AH1 ve AH9 daha düşük de olsa reel getiri elde ederek karşılaştırma ölçütünü domine etmiştir. Ancak bu 4 fonun hiçbirinin ikinci dönemde (2013-2020) gerek portföy performans ölçütleri, gerekse reel getiri ve zamanlama yeteneği açısından yüksek performans gösteren fonlar içinde olmadığı görülmüştür (Tablo 4).

**Tablo 3. Birinci Dönem (Kasım 2003 – Aralık 2012)
AHE Fonlarının Performans Sıralaması**

Fon Kodu	Varyans	Sharpe Oranı	Sıra No	Sortino Oranı	Sıra No	Treynor Oranı	Sıra No	Jensen Alfa	Sıra No	Reel ³ Getiri	Ort. Perf. Sırası
AH0	0.00228	0.1312	1	0.2228	2	0.0020	4	0.0060	2	75%	1
AH1	0.00014	0.1160	2	0.2262	1	0.0019	5	0.0011	4	15%	2
AH5	0.00671	0.1014	3	0.1786	3	0.0016	6	0.0081	1	72%	3
AH9	0.00085	0.0786	4	0.1361	4	0.0011	7	0.0021	3	23%	4
AH3	0.00072	-0.1080	6	-0.1822	5	0.0078	3	-0.0031	7	-30%	5
AH4	0.00098	-0.1244	7	-0.2320	6	0.0083	2	-0.0041	8	-38%	6
AH6	0.00085	-0.1799	8	-0.3075	7	0.0085	1	-0.0055	9	-46%	7
AH8	0.00004	-0.1064	5	-0.3156	8	-0.0027	8	-0.0009	5	-7%	8
AH2	0.00002	-0.4586	9	-1.2634	9	-0.0210	9	-0.0021	6	-19%	9

1. dönem karşılaştırma ölçütünün getirisi %238'dir

İkinci dönemde (Tablo 4), 24 EYF içinden 9'unun pozitif, 15'inin negatif reel getiri elde ettiği, ortalama performans sıralamasında ilk 11 fonun tüm performans oranlarının pozitif değer aldığı görülmektedir. Buna göre sıralamadaki ilk 11 emeklilik yatırım fonunun portföy yönetim performansı başarılı, son 13 fonun ise başarısız olduğu görünmektedir. İlk döneme göre farklı olan bir durum ise Treynor oranına göre en başarılı ilk 11 fonun diğer performans oranlarında olduğu gibi sıralama ilk 11 fon içinde yer almasıdır. Bu dönemde de varyansı yüksek olan fonların performans oranları da yüksek çıkmıştır. Bu durum, risk priminin yüksek oluşu ile açıklanabilir. Ancak reel getirisi en yüksek ilk 5 fonun beta katsayılarının çok düşük, 0.25-0.67 aralığında olduğu görülmektedir. Bu fonların profiline bakıldığında (Ek tablo 1), AH6 portföyü en az %80 oranında yabancı hisse senedi ve eurobond, AG2 Dolar ve Euro cinsinden T.C. Hazinesi tarafından yurt dışında ihraç edilen Eurobond, AH3 ABD doları cinsinden T.C. Eurobond, AH4 Euro cinsinden T.C. Eurobond ağırlıklıdır. AEA en az %80 altın ve altına dayalı varlıklardan,

³ Reel getiri, fonun dönemsel getirisinin karşılaştırma ölçütü olan BIST KYD O/N Repo dönemsel getirisine göre gerçekleşen reel getiri olarak hesaplanmıştır. $[R_{reel} = (1+R_{fon})/(1+R_{O/N}) - 1]$ Birinci dönem karşılaştırma ölçütünün getirisi %238'dir. İkinci dönem karşılaştırma ölçütünün getirisi %152'dir

ABE ise BRIC ülkeleri varlıklarından oluşmaktadır. ATE, AHB ve AG3’ün portföy dağılımları Borsa İstanbul’da işlem gören hisse senetleri ağırlıklıdır.

**Tablo 4. İkinci Dönem (Ocak 2013 – Aralık 2021) AHE Fonlarının
Performans Sıralaması**

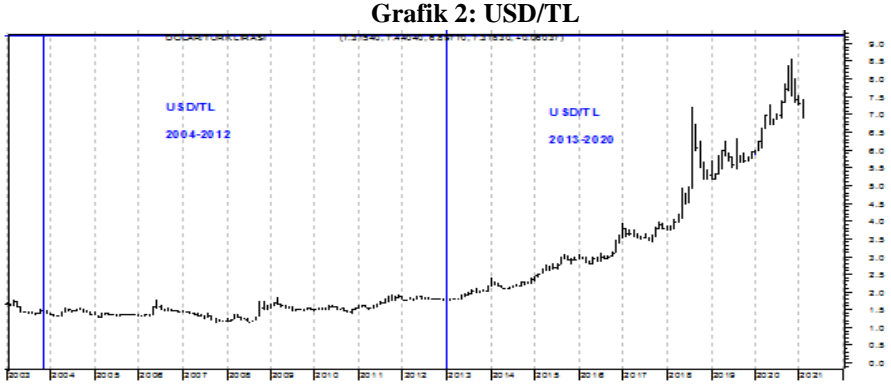
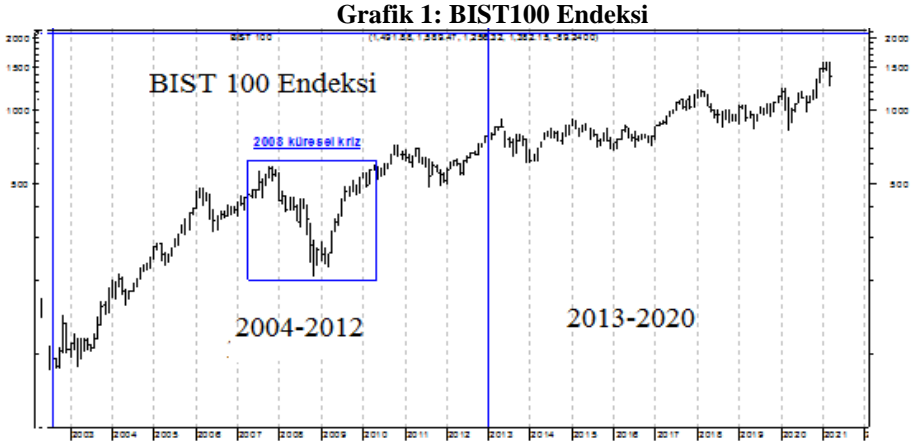
Fon Kodu	Varyans	Sharpe Oranı	Sıra No	Sortino Oranı	Sıra No	Treynor Oranı	Sıra No	Jensen Alfa	Sıra No	Reel Getiri	Ort. Perf. Sırası
AH6	0.00165	0.2309	1	0.4632	1	0.0223	2	0.0093	1	121%	1
AG2	0.00103	0.2042	2	0.4220	2	0.0122	4	0.0065	5	78%	2
AH3	0.00116	0.1987	3	0.4169	3	0.0101	5	0.0067	4	86%	3
AH4	0.00122	0.1615	4	0.3150	4	0.0226	1	0.0056	6	61%	4
AEA	0.00361	0.1430	5	0.3015	5	0.0168	3	0.0087	2	85%	5
ABE	0.00374	0.1395	6	0.2689	6	0.0062	6	0.0084	3	86%	6
ATE	0.00302	0.0939	7	0.1608	7	0.0021	7	0.0051	7	35%	7
AHB	0.00405	0.0617	8	0.1099	9	0.0013	8	0.0038	8	7%	8
AG3	0.00378	0.0608	9	0.1104	8	0.0013	9	0.0037	9	10%	9
AH5	0.00410	0.0239	10	0.0431	10	0.0005	10	0.0014	10	-6%	10
AHL	0.00130	0.0090	11	0.0168	11	0.0002	11	0.0002	11	-3%	11
AH0	0.00089	-0.0035	12	-0.0061	12	-0.0001	12	-0.0002	12	-6%	12
AER	0.00013	-0.0340	13	-0.0670	13	-0.0008	13	-0.0003	13	-5%	13
AGE	0.00024	-0.0415	14	-0.0745	14	-0.0010	14	-0.0007	15	-4%	14
AH9	0.00054	-0.0719	16	-0.1240	16	-0.0015	15	-0.0018	18	-17%	15
AET	0.00152	-0.0566	15	-0.0894	15	-0.0016	16	-0.0021	20	-24%	16
AG1	0.00054	-0.0933	18	-0.1479	17	-0.0024	17	-0.0022	22	-22%	17
ATK	0.00047	-0.0980	19	-0.1543	18	-0.0027	18	-0.0022	21	-22%	18
AH2	0.00002	-0.0855	17	-0.5210	23	-0.0059	23	-0.0005	14	-4%	19
AG4	0.00003	-0.1265	21	-0.2855	22	-0.0048	21	-0.0007	16	-8%	20
HS1	0.00054	-0.1062	20	-0.1688	19	-0.0028	19	-0.0025	23	-25%	21
AHC	0.00003	-0.1638	23	-0.2839	21	-0.0058	22	-0.0009	17	-8%	22
AH1	0.00057	-0.1312	22	-0.1958	20	-0.0035	20	-0.0032	24	-28%	23
AH8	0.00003	-0.3439	24	-0.7238	24	-0.0122	24	-0.0018	19	-15%	24

2. dönem karşılaştırma ölçütünün getirisi %152’dir.

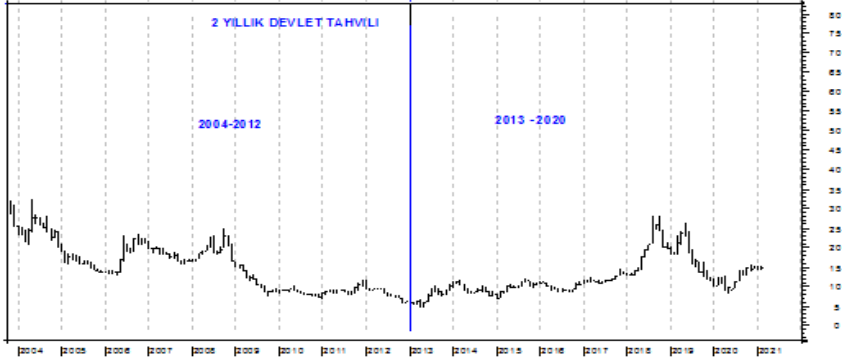
İkinci dönemin en göze çarpan özelliği, birinci dönemde faaliyette olan, başarısız performans sergileyen ve en yüksek negatif reel getiri elde eden AH6, AH3 ve AH4 fonlarının, bu dönemde en üstün performans ve reel getiri elde eden fonlar arasında yer almasıdır. Oysa birinci dönemde en yüksek performans sergileyen AH0, AH1, AH5 ve AH9 reel getirileri negatif olan, başarısız ve en düşük performansa sahip fonlar arasındadır. Birinci dönem olan 2004-2012 yılları arasında BIST100 endeksinin 2008 küresel krizine rağmen yüksek bir performans göstermesi hisse senedi fonlarının getirilerine yansımıştır. İkinci dönemde (2013-2020) ise BIST100 endeksinde önceki döneme göre daha düşük artış olmuş, hisse senedi ağırlıklı fonların risk primi ve performansı düşmüştür (Grafik 1). Birinci dönemde ABD doları kuru dalgalı yatay seyir izlemiş, reel getirisi ve performans ölçütleri negatif olmuş, ancak ikinci dönemde dalgalı ancak hızlı bir yükseliş trendi göstermiş, getirisi

dövizle endeksli olan eurobond fonlarının performansına yansımıştır (Grafik 2). Altın fiyatları da dövizle paralel bir trend içinde yükseldiği için benzer bir durum altına endeksli AEA fonu için de gerçekleşmiştir. Tahvil faizlerinde 1. dönemde yaşanan düşüş sayesinde portföyü tahvil ağırlıklı (en az %80) AH1 en yüksek performansı olan ilk 4 fon içindeyken, 2. dönemde faizlerde yüksek oynaklık içindeki artış sonucu reel getirisi ve performans ölçütleri sıralamasında en düşük fonlar içinde yer almıştır (Grafik 3).

Görüldüğü gibi, portföy performans ölçütlerine göre bir dönemde elde edilen düşük yada yüksek performans bir sonraki dönem için devamlılık göstermemektedir. Diğer bir deyişle emeklilik yatırım fonlarının geçmiş performansı gelecek için güvenilir bir gösterge olma niteliğinde değildir.



Grafik 3: 2 Yıllık Devlet Tahvili



Tablo 5. Birinci Dönem AHE Fonlarının Regresyon Değerleri ve Risk Ayrıştırması

FON KODU	Beta	Alfa	Düzeltilmiş R ²	Dönem Getirisi	Reel Getiri	Sistemantik Risk (%)	Sistemantik Olmayan Risk (%)
AH0	3.1610	-0.0185	0.8748	490%	75%	77%	23%
AH1	0.7004	0.0045	0.7887	289%	15%	62%	38%
AH5	5.3488	-0.0413	0.8635	482%	72%	75%	25%
AH9	2.0582	-0.0099	0.9333	315%	23%	87%	13%
AH3	-0.3710	0.0125	0.1830	137%	-30%	3%	97%
AH4	-0.4706	0.0126	0.1986	110%	-38%	4%	96%
AH6	-0.6144	0.0129	0.2789	83%	-46%	8%	92%
AH8	0.2377	0.0078	0.5246	215%	-7%	28%	72%
AH2	0.0908	0.0082	0.2894	175%	-19%	8%	92%
Ortalama				255%	5%	39%	61%

Tablo 6. İkinci Dönem AHE Fonlarının Regresyon Değerleri ve Risk Ayrıştırması

FON KODU	Beta	Alfa	Düzeltilmiş R ²	Dönem Getirisi	Reel Getiri	Sistemantik Risk (%)	Sistemantik Olmayan Risk (%)
AH6	0.4196	0.0150	0.1736	457%	121%	3%	97%
AG2	0.5344	0.0110	0.2802	348%	78%	8%	92%
AH3	0.6664	0.0100	0.3290	369%	86%	11%	89%
AH4	0.2496	0.0129	0.1199	306%	61%	1%	99%
AEA	0.5123	0.0135	0.1463	366%	85%	2%	98%
ABE	1.3823	0.0047	0.3798	369%	86%	14%	86%
ATE	2.4023	-0.0087	0.7343	240%	35%	54%	46%
AHB	2.9749	-0.0156	0.7854	170%	7%	62%	38%

AG3	2.8867	-0.0149	0.7892	178%	10%	62%	38%
AH5	2.9011	-0.0172	0.7615	137%	-6%	58%	42%
AHL	1.5053	-0.0047	0.7004	145%	-3%	49%	51%
AH0	1.4210	-0.0043	0.7987	137%	-6%	64%	36%
AER	0.4622	0.0050	0.7052	139%	-5%	50%	50%
AGE	0.6656	0.0026	0.7287	143%	-4%	53%	47%
AH9	1.1307	-0.0030	0.8154	109%	-17%	66%	34%
AET	1.3990	-0.0060	0.6160	91%	-24%	38%	62%
AG1	0.9150	-0.0014	0.6646	96%	-22%	44%	56%
ATK	0.7805	-0.0001	0.6021	98%	-22%	36%	64%
AH2	0.0647	0.0087	0.2450	143%	-4%	6%	94%
AG4	0.1394	0.0077	0.4460	133%	-8%	20%	80%
HS1	0.8882	-0.0014	0.6441	90%	-25%	41%	59%
AHC	0.1472	0.0074	0.4736	132%	-8%	22%	78%
AH1	0.8884	-0.0021	0.6229	82%	-28%	39%	61%
AH8	0.1423	0.0066	0.4733	113%	-15%	22%	78%
Ortalama				191%	16%	34%	66%

Sonuç

Birinci dönemde (Tablo 3) 9 adet emeklilik yatırım fonundan dördünün risk primlerinin ($r_i - r_f$) pozitif değer, beşinin risk primlerinin ise negatif değerde olduğu görülmektedir. İkinci dönemde (Tablo 4) 24 emeklilik yatırım fonundan 11'inin risk primlerinin pozitif değer, 13'ünün risk primlerinin ise negatif değerde olduğu görülmektedir. Bu durum her iki dönemde de fonların yarıdan fazlasının katılımcılarına karşılaştırma ölçütü üzerinde ilave bir gelir sağlamadığı anlamındadır. Diğer bir deyişle risk priminin negatif değer aldığı fonlara yatırım yapan katılımcıların emeklilik yatırım fonlarına yatırım yapmak suretiyle risksiz faiz oranı üzerinde bir ek getiri elde edemediklerini göstermektedir. Portföy performans ölçütlerinin aldığı değerler de bu durumu işaret etmektedir.

Risk ayrıştırması açısından yapılan analize göre (Tablo 5 ve Tablo 6) her iki dönemde de toplam risk içinde sistematik olmayan risk oranı daha yüksektir. Yani dışsal faktörlerin riski daha düşük, içsel faktör olan portföy yönetimi yeteneğine dayalı riskler daha yüksektir. Sistematik risk portföyde varlık çeşitlendirmesi ile kaçınılamayan risk iken, sistematik olmayan risk bunun tersidir, çeşitlendirme suretiyle düşürülebilir. Burada göre göze çarpan iki durum söz konusudur:

- i) Birinci ve ikinci dönemde de faaliyette olan 9 emeklilik yatırım fonunun AH1 dışında sistematik risk oranları her iki dönemde birbirine

yakın olmasının yanında performans sıralamasında dramatik değişiklik olmuştur.

- ii) Birinci dönem performansı en yüksek ilk 4 emeklilik yatırım fonunun ortalama sistematik risk ağırlığı %75 iken, ikinci dönemde ilk 11 fonun sistematik risk ağırlığı %29, bunlar içinde reel getirisi ve performans ölçütleri en yüksek ilk 7 fonun sistematik risk ağırlığı %13’tür.

Elde edilen sonuçlara göre; fonların getiri ve performans ölçütlerinde birinci dönem sistematik risk baskın bir belirleyici faktör iken, ikinci dönemde sistematik olmayan risk daha belirleyici faktör olmuştur. Ancak bu yorumun daha sağlıklı yapılabilmesi için, 24 fonun tamamının faaliyette olduğu analiz dönemlerinin var olması gerekir. İlerleyen yıllarda yapılacak çalışmalar bu durumun daha fazla açıklanabilmesine olanak sağlayabilir. Çalışmada elde edilen bulgular şöyle sıralanabilir:

- i) Emeklilik yatırım fonlarının geçmiş dönem performansları gelecek dönem için bir referans gösterge olma özelliğini yansıtmamaktadır.
- ii) Portföy yöneticileri portföy yönetim performansları ve zamanlama yetenekleri açısından dönemler itibariyle istikrar göstermemektedir.
- iii) Kısa vadede yüksek volatilité göstermesi özelliğinde olan hisse senedi fonlarının ve diğer yüksek risk değerli (5-7 arasındaki) fonların uzun vadede getirileri daha istikrarlı ve yüksektir.
- iv) Risk değeri 1-2 aralığında olan fonların varyansında farklı dönemlerde önemli bir değişiklik olmazken, orta ve yüksek risk değeri olan fonların varyansında önemli oranda değişiklik olduğu gözlenmiştir.
- v) Süresi 9 yıl ve 8 yıl olan iki uzun vadeli dönemin her ikisinde de fonların ortalama sistematik olmayan riskleri sistematik risklerinden daha yüksektir.
- vi) Birinci dönemde tüm fonların karşılaştırma ölçütünün üzerinde reel getirisi %5, ikinci dönem ise %15.5 pozitifdir. Bu durumda katkı paylarını rastgele düşük, orta ve yüksek risk değerli ikiye fonları toplam 6 fon arasında eşit dağıtan bir katılımcının karşılaştırma ölçütünün üzerinde pozitif reel getiri elde etme şansı çok yüksektir.

Bu çalışmaya 2013 öncesi gelir vergisi matrah indirimi ve 2013 ve sonrası katkı payına ödenen %25 devlet katkısı teşvikleri dahil edilmemiştir. Sonuç olarak bireysel emeklilik uzun vadeli tasarruf ve yatırım sistemidir, katılımcı en az 10 yıl ve 56 yaş şartını sağlamak üzere sisteme dahil olduğunda, devlet tarafından sağlanan devlet katkısı ve düşük gelir vergisi stopajı ile birlikte eşit risk düzeyindeki alternatif yatırım araçlarına göre daha avantajlı oldukları görünmektedir. Bireysel emeklilik sisteminin özellikle devlet katkısı eklendiğinde sağlayacağı kaldıraç etkisiyle elde edilecek avantaj ilerde yapılacak diğer çalışmalarla ortaya konulabilecektir.

Kaynakça

- Alda M, Andreu L , Sarto J. L. (2017). “Learning About Individual Managers’ Performance in UK Pension Funds: The Importance of Specialization” *North American Journal of Economics and Finance* 42 (2017) 654–667
- Aglietta, M., Brière, M., Rigot, Sandra, S. O. (2012). “Rehabilitating the Role of Active Management For Pension Funds”. *Journal of Banking & Finance*, Volume 36, Issue 9, September 2012, Pages 2565-2574
- Arslan, S., Çelik, M. S. (2018) “Türkiye’deki Emeklilik Yatırım Fonlarının Performanslarının BIST-100 Endeksinin Performansı İle Karşılaştırılması” *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi* Cilt 6, Sayı 4, 2018, ss.61-73 ISSN:2147-804X <https://doi.org/10.32479/iicd.129>
- Ayaydın, H. (2013) “Türkiye’deki Emeklilik Yatırım Fonlarının Performanslarının Analizi” *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 22, Sayı 2, Sayfa 59-80
- Bayraktar M., Aksoy, M. (2020) “Katılım Esasına Dayalı Bireysel Emeklilik Fonlarının Performans Analizi” *Muhasebe ve Finansman Dergisi – Nisan/2020 (86) ISSN: 2146-3042 ss:153-184 DOI: 10.25095/mufad.710354*
- Brinson, G. P., Hood, L. R., Beebower, G. L., (1986). “Determinants of Portfolio Performance”. *Financial Analysts Journal* 42, 39–44.
- Brinson G. P, Singer B. D, Beebower G. L. (1991). “Determinants of Portfolio Performance II” *Financial Analysts Journal*, Vol. 47, No. 3 pp. 40-48 Published by: Taylor & Francis, Ltd.
- Chen, H. H., Yang, C. B., Peng, Y. H., (2014), “The Trading On The Mutual Funds By Gene Expression Programming with Sortino Ratio”, *Applied Soft Computing*, 15 219–230
- Çelik, O., Erer, D., Erer, E. (2018). “2008 Küresel Krizinin Bireysel Emeklilik Fonları Oynaklığı Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, *Sosyoekonomi*, Vol. 26(35), 139-152.
- Çetiner, M., Gündoğdu, K. (2018). “Türkiye’de Bireysel Emeklilik Ve Emeklilik Yatırım Fonlarının Görünümü: 2011-2017 Dönemi” *International Journal Of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, ISSN:2587-2168, Vol 4, Issue:7 pp:24-34

- Dağlı, H., Bank, S., Er, B. (2008). “Türkiye’deki Bireysel Emeklilik Yatırım Fonlarının Performans Değerlendirmesi” *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı 40, Sayfa 84 – 95
- Dalkılıç, N. (2013) “Özel Emeklilik Fonlarının OECD Ülkelerinde Değerlendirilmesi” *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi* Cilt 4, Sayı 8. ss. 35 - 53
- Ege, İ., Karakozak, Ö., Topaloğlu, E. E. (2016). “Emeklilik Yatırım Fonlarının ELECTRE Yöntemi ile Performansının Analizi” *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar* Cilt: 53 Sayı:614 ss. 59-68
- Ergenekon, Ç. (2001). “Emekliliğin Finansmanı, Global Özel Emeklilik Fonu Uygulamaları Işığında Ülkemiz İçin Öneriler” Emin Ofset Matbaacılık, İstanbul. ISBN: 975-97587-0-9
- Farinelli, S., Ferreira, M., Rossello, D., Thoeny, M., Tibiletti, L. (2008). “Beyond Sharpe ratio: Optimal asset allocation using different performance ratios” *Journal of Banking & Finance* 32 (2008) 2057–2063
- Fischer, D. E, Jordan, R. J., (1995). “Security Analysis and Portfolio Management”, 6. Edition, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, pp: 665-675.
- Grau-Carles, P., Doncel, L., M, Sainz, J. (2019). “Stability in Mutual Fund Performance Rankings: A New Proposal” *International Review of Economics and Finance* 61 (2019) 337–346
- Ibbotson, R. G., Kaplan, P. D. (2000). “Does Asset Allocation Policy Explain 40, 90, or 100 Percent of Performance? *Financial Analysts Journal*, 56(1), 26–33. doi:10.2469/faj.v56.n1.2327
- İlhan, B. (2016). “OECD Ülkeleriyle Karşılaştırmalı Olarak Türkiye’de Bireysel Emeklilik Sistemindeki Gelişmeler Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 2016, 51, (2) ss.157 - 185
- İlhan, B. (2016). “Bireysel Emeklilik Sisteminde Devlet Katkısının Rolü” *15. Ulusal İşletmecilik Kongresi*, 26-28 Mayıs 2016, İstanbul ss. 561-569
- Jensen, M. C. (1968). “The Performance Of Mutual Funds In The Period 1945–1964” *The Journal of Finance, Problems in Selection of Security Portfolios*. May 1968 pp. 389-416 <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1968.tb00815.x>

- Korkmaz, T., Uygurtürk, H. (2008). “Türkiye’deki Emeklilik Fonları ile Yatırım Fonlarının Performans Karşılaştırması ve Fon Yöneticilerinin Zamanlama Yetenekleri”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*; (15) / 1, ss. 114 – 147
- Korkmaz, T., Uygurtürk, H. (2009). “Türkiye’de İşlem Gören Hisse Senedi Ağırlıklı Yatırım Fonlarının Performans Karşılaştırması” *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi* Cilt 1, Sayı 1. ss. 1 – 15
- Lehmann, B. N., Modest, D. M. (1987). “Mutual Fund Performance Evaluation: A Comparison of Benchmarks and Benchmark Comparisons.” *The Journal of Finance*, 42(2), ss. 233–265. doi:10.1111/j.1540-6261.1987.tb02566.x
- OECD (2019). “Pensions At A Glance 2019: OECD and G20 Indicators” https://www.oecd-ilibrary.org/sites/b6d3dcfc-en/1/2/1/index.html?itemId=/content/publication/b6d3dcfc-en&_csp_=a8e95975da55b0299df9e90b37215621&itemIGO=oecd&itemContentType=book E.T: 07.02.2021
- OECD (2017): “Preventing Ageing Unequally”, *OECD Publishing*, Paris. <https://dx.doi.org/10.1787/9789264279087-en> E.T: 07.02.2021
- OECD (2020), Pension Markets in Focus 2020, www.oecd.org/finance/pensionmarketsinfocus.htm (E.T: 15.03.2021)
- Oğuz, O. (2020) “Borsa Endeks Getirisinin Yatırım Fonları Portföyündeki Pay Senedi Oranına Etkisi: Nedensellik Analizi” *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, Vol: 3 Issue: 1 e-ISSN: ss. 2636-8137
- Rouzet, D., Sánchez, A. C., Renault, T., Roehn, O. (2019). “Fiscal Challenges And Inclusive Growth in Ageing Societies”, *OECD Economic Policy Papers*, No. 27, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/c553d8d2-en>. (E. T: 05.03.2021)
- Vardharaj, R., Fabozzi F. J. (2007). “Sector, Style, Region: Explaining Stock Allocation Performance” *Financial Analysts Journal*, 63(3), 59–70. doi:10.2469/faj.v63.n3.4691
- Uygurtürk, H., Korkmaz, T. (2015). “Portföy Optimizasyonunda Markowitz Modelinin Kullanımı: Bireysel Emeklilik Yatırım Fonları Üzerine Bir Uygulama” *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 68. ss. 67 - 82 <https://doi.org/10.25095/mufad.396623>

Xiong, J. X., Ibbotson, R. G., Idzorek, T. M., Chen, P. (2010). “The Equal Importance of Asset Allocation and Active Management”. *Financial Analysts Journal*, 66(2), pp. 22–30. doi:10.2469/faj.v66.n2.7

<https://www.egm.org.tr/bilgi-merkezi/istatistikler/> (E.T: 12.03.2021)

<https://www.tefas.gov.tr/TarihselVeriler.aspx> (E.T: 11.03.2021)

<https://www.spk.gov.tr/Sayfa/Dosya/1205> Sermaye Piyasası Kurulu Emeklilik Yatırım Fonlarına İlişkin Rehber s:48 (E.T: 13.03.2021)

Extended Abstract

Private pension systems, known as the third pillar of social security systems, basically have two functions. The first is to provide additional income to complement pensions during retirement with the savings individuals gain during active working period, and therefore to increase the national savings level in the long term. The second aim is to transfer resources to the national economy through the utilization of these savings in money and capital markets. Measurement of portfolio management performance of pension funds has become an important issue since the beginning of the 1960s in the world, and various metrics and statistical methods have been developed. Many analysts and individual investors base their investment decisions on risk-adjusted performance metrics. Investors and analysts often use these metrics to make a choice between different mutual funds. Although past return performance is known to be a weak indicator of future returns, many investors still base their investment decisions on the fund's past performance. Therefore, comparing it with the performance of other funds in the same period is a more accurate approach to analyze the past performance of the fund.

In this study, portfolio management performances of pension funds were analyzed using the widely recognized and conventionally applied Sharpe ratio, Sortino ratio, Treynor and Jensen Alpha performance criteria. In addition, contrary to other studies, systematic risk and non-systematic risk decomposition was also performed to analyze how much of the returns of funds is due to market movements and how much of them is due to asset allocation and timing ability of portfolio managers. In the literature, it is seen that the studies generally analyzed a period between 2 and 5 years of funds. Another significance of this study is that it covered a period of approximately 17 years from the time pension funds started operating until the end of 2020.

There are many studies in the literature on mutual funds and private pension funds. Some of these examined the factors affecting fund returns and others focused on the performance of portfolio managers. The analysis method used in this study aimed to compare the mutual funds performances of the consecutive two periods. Daily price data of the funds were obtained from Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş. (AHE) management. The first period covered the period between 2003 and 2012, and only the first 9 mutual funds were

operating in this period. The second term was the period from 2013 to 2021. In the analysis, monthly return data generated from daily price data of funds were used. In the analysis, performance criteria of AHE pension mutual funds for the 1st and 2nd terms were calculated, and whether there was a continuity between their performances in each period and their performances between two periods was examined. The results obtained were interpreted and criticized in terms of periods and the constraints imposed by the portfolio composition of the funds, in terms of the performance and timing capabilities of portfolio managers.

In the first period (Table 3), four out of nine pension mutual funds had positive value of risk premiums ($r_i - r_f$), while risk premiums of five of them had negative value. In the second period (Table 4), it was seen that 11 out of 24 pension mutual funds had positive value of risk premiums and 13 of them had negative value of risk premiums. This indicated that more than half of the funds in both periods did not provide additional income to their investors above the benchmark.

According to the analysis made in terms of risk decomposition, the non-systematic risk ratio (as one of two components of the total risk) was higher in both periods. In other words, the risks related with external factors were lower, and the risks based on the internal factor (portfolio management ability) were higher. The findings obtained in the study can be listed as: i) Past performances of pension mutual funds do not reflect their feature of being a reference indicator for the future. ii) Portfolio managers are not stable in terms of their portfolio management performances and timing abilities between periods. iii) Long term returns of stock funds and other high risk value (between levels 5-7) funds, which show high volatility in the short term, are higher than the other funds. iv) While there were no significant changes in the variances of funds with low risk value (between levels 1-2) in different periods, it was observed that there were significant changes in the variances of funds with medium and high risk values.

Ek Tablo 1. AHE Emeklilik Yatırım Fonlarının Risk Değerleri

Fon Kodu	Fonun Adı	Risk Değeri
AH1	İkinci Borçlanma Araçları EYF	4
AH2	Para Piyasası EYF	2
AH3	Birinci Kamu Dış Borçl. Araçları EYF	5
AH4	İkinci Kamu Dış Borçl. Araçları EYF	5
AH5	Hisse Senedi EYF	6
AH6	Birinci Değişken EYF	5
AH8	Temkinli Değişken EYF	1-2
AH9	Dengeli Değişken EYF	4
AH0	Atak Değişken EYF	5
AHL	Agresif Değişken EYF	5-7
AEA	Altın Katılım EYF	6
HS1	Borçlanma Araçları EYF	4

*Türkiye’de Gönüllü Katılım Esaslı Emeklilik Yatırım Fonlarının
Performans Ölçümü: Emeklilik Şirketi Özelinde Vaka Analizi*

ABE	B.R.I.C. Ülkeler Yabancı Değişken EYF	6
AG1	İkinci Borçlanma Araçları Grup EYF	4
AG2	Borçlanma Araçları Grup EYF	5
AG3	Hisse Senedi Grup EYF	6
AG4	Temkinli Değişken Grup EYF	1-2
AHB	İkinci Hisse Senedi EYF	6
ATE	İş Bankası İştirak Endeksi EYF	6
AER	Katılım Katkı EYF	3
AGE	Katılım Standart EYF	3
AET	Katkı Emeklilik Yatırım Fonu	5
AHC	Özel Sektör Borçlanma Araçları EYF	2
ATK	Standart Emeklilik Yatırım Fonu	4

SİBER UZAMA YÖNELİK POLİTİK SÖYLEMDE İLETİŞİM GÜVENLİK YAKINSAMASI: ABD, AB VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ*

Sevda ÜNAL**

Öz

Bu çalışmada risk ve tehdit kavramları temelinde ve güvenlik tedbirleri kapsamında siber uzama yönelik güvenikleştirme olarak tanımlayabileceğimiz, gözetim, denetim ve kontrolü meşrulaştırma stratejilerinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Güvenikleştirmeye olanak sağlayan söylemsel stratejiler, siber uzamı düzenlemeye yönelik politika metinleri aracılığıyla inşa edilmektedir. Politika metinleri, resmî söylemin kamuya sunulma aracı olarak yönetimin eylemlerini meşrulaştıran ve yasallaştıran ideolojik bir pratiğe olanak sağlamaktadır. Politika metinleri aynı zamanda, hegemonyanın geliştirildiği, toplumun farklı sınıflarının sisteme dahil edildiği, dolayısıyla devletin meşruiyetinin ve devlete olan güvenin pekiştirildiği araç işlevi görmektedir. Bu kapsamda hazırlanan çalışmada, Türkiye, AB ve ABD siber güvenlik politika metinleri eleştirel söylem analizine tabi tutulmuştur. Norman Fairclough'un üç boyutlu eleştirel söylem analizinin izlendiği bu çalışmada, metinlerin "mezo düzey" analizine yer verilmiştir. Mezo düzey analiz, söylemsel temalar, stratejiler ve diğer metinlerle bağlantılarının ortaya çıkarılmasına olanak sağlamaktadır. Siber uzama yönelik düzenlemelerin kapsamının kişi hak ve özgürlüklerini ihlal edecek şekilde genişletilmesi dikkate alındığında, politika metinlerinin analizi, uzama yönelik kontrol, denetim ve gözetim faaliyetleri ve ideolojik pratikleri görünür kılmaktadır. Siber uzama yönelik düzenlemelerin ve tartışmaların güncelliğini koruması ve "güvenlik", "güvende olma" gibi çerçeveler altında gerçekleştirilen düzenlemelerin kapsamının kişi hak ve özgürlüklerini ihlal edecek şekilde genişletilmesi dikkate alındığında; bu çalışmanın siber uzama yönelik kontrol, denetim ve gözetim faaliyetlerinin tarihsel toplumsal bağlamını ve politika metinleri aracılığıyla görünmez kılınan ideolojik pratikleri görünür kılma açısından, özellikle iletişim çalışmaları alanında siber uzama yönelik çalışmalara katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İletişim Çalışmaları, Siber Uzam, Siber Güvenlik, Güvenikleştirme, Eleştirel Söylem Analizi.

* Bu makale Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, Prof. Dr. Funda Başaran Özdemir danışmanlığında tamamlanan "Siber Uzamın Güvenikleştirilmesi Söylemi: Türkiye, ABD ve Avrupa Birliği Örnekleri" başlıklı yayımlanmamış doktora tezime dayanmaktadır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, e-posta: sevdaunal@cu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2754-4780>.

SECURITY-COMMUNICATION CONVERGENCE AT CYBER SPACE POLICY DISCOURSE: USA, EU AND TURKEY EXAMPLE

Abstract

This study aimed to reveal the strategies of legitimization of surveillance and control under the name of security measures for cyberspace, through the concepts of risk and threats. Discursive strategies that allow securitization are built through policy texts to regulate cyberspace. Policy texts are the means of publicizing official discourse and allow an ideological practice that legitimizes and legalizes the actions of the administration. Also, policy texts are the tools that the hegemony is developed, different classes of society are included in the system, and thus the legitimacy of the state and the trust in the state are reinforced. In this regard, the USA, EU, and Turkey's cybersecurity policy documents were subject to critical discourse analysis. In this study, critical discourse analysis method of Norman Fairclough was used and a meso-level analysis was performed. The Meso-level analysis makes it possible to reveal discursive themes, strategies, and their connections with other texts. Considering the widening of the scope of the regulations on cyberspace in a way that violates the rights and freedoms of individuals, analysis of policy texts makes visible control and surveillance activities and ideological practices. Considering that the regulations and discussions on cyberspace are kept up-to-date and the scope of the regulations made under the frameworks such as "security" and "being safe" is expanded in a way that violates the rights and freedoms of individuals; it is considered that this study will contribute to studies especially in the field of communication studies, in terms of making visible the historical social context of control and surveillance activities for cyberspace and ideological practices made invisible through policy texts.

Keywords: *Communication Studies, Cyber Space, Cyber Security, Securitization, Critical Discourse Analysis.*

Giriş

Enformasyon ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, iletişimde zaman ve mekân sınırlamalarını ortadan kaldırmış; toplumların internet, kablosuz ağlar, cep telefonları ve diğer iletişim ortamları gibi yeni iletişim araç ve ortamlarıyla tanışmasına olanak sağlamıştır. Bu gelişmeler neticesinde, telekomünikasyon ve bilgi işlemlerin birleştirilmesi ve internet üzerinden her türlü veriyi (resim, kelime, ses) taşıma imkânı, uluslararası bilgi alışverişinde devrim yaratırken, yeni güvenlik tehditlerini de beraberinde getirmiştir.

Devletlerin iş yapış biçimleri de enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle değişmiştir. Bu teknolojiler olumlu etkileri ve yarattığı fırsatların yanında, gizlilik ve mahremiyet tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Devletlerin, siyasi etkisini ve ekonomik gücünü korumak için siber uzamı kontrol altına almaya yönelik girişimleri de belirginlik kazanmıştır. Güvenliğe ilişkin sorunlar ve kaygılar, siber uzamın güvenliğine yönelik yeni risk ve tehdit tanımlamaları, uzama yönelik denetim ve gözetim girişimlerini meşrulaştırma aracı olmuştur.

İletişim ve güvenlik çalışmaları farklı disiplinleri temsil etmekle birlikte, günümüzde iki alanın artan yakınsamasından söz etmek mümkündür. Özellikle siber uzamı etkileyecek ve yine siber uzamdan kaynaklanan risk, tehlike ve tehdit kavramsallaştırmaları hem iletişim hem de güvenlik alanında ortaklığı gündeme getirmiş, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin ortaya çıkardığı bir dizi güvenlik tehdidi ve siber uzamda ortaya çıkabilecek çeşitli çatışma biçimleri analiz edilmeye başlanmıştır (Libicki, 2009:12). İletişim ve güvenlik çalışmaları arasındaki yakınsama, güvenlikle ilgili kurumların, teknolojilerin, politikaların ve programların oluşturulmasını ve meşrulaştırılmasını da etkilemiştir. 2001 yılında ikiz kulelere gerçekleştirilen terör saldırılarından sonra ABD liderliğindeki “terörle küresel savaş” anlayışıyla, enformasyon ve iletişim teknolojilerinin “güvenlikleştirme” adına gözetim, denetim ve kontrolü meşrulaştırılmıştır.

Bu kapsamda çalışmada, “risk” ve “tehdit” kavramları ekseninde, siber uzam için oluşturulan ve çalışmanın araştırma birimi olarak belirlenen politika metinleri aracılığıyla, güvenlikleştirme söyleminin inşa süreci, bu inşa sürecindeki söylemsel stratejilerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Güvenlikçi bir söylem inşa sürecinde uzama yönelik militarizasyon¹, denetim ve gözetim faaliyetlerinin meşrulaştırılması, kamu politikalarıyla etkileşim içinde ele alınmıştır.

Yönetimler tarafından oluşturulan politika metinleri, resmi söylemin kamuya sunulma aracıdır. Politika metinleri, resmi söylemi temsil ederek aslında yönetimin eylemlerini meşrulaştırmakta ve kamuoyunun eylemlere yönelik tepkisini şekillendirmektedir. Politika metinlerinin analiziyle yönetimin elini güçlendiren ve eylemlerini yasallaştıran ideolojik bir pratiğe tanıklık etme imkânı doğmaktadır (Jager, 2001: 34). Politika belgelerinin söylemi ve bürokratik dil, devletin, demokratik bir müzakere ortamında iş yaptığını kanıtlama aracıdır (Burton ve Carlen, 1979: 46). Resmi söylemler, hegemonyanın geliştirildiği, toplumun farklı sınıflarının sisteme dahil edildiği, dolayısıyla devletin meşruiyetinin ve devlete olan güvenin pekiştirildiği araçlardır. Böylece devletin denetim ve kontrol stratejileri desteklenmekte, meşrulaştırma aracılığıyla devletin keyfi eylemlerinden dolayı bozulan imajı onarılmakta ve özellikle sorunlu dönemlerde güven tazelenmektedir. Devlet mevcut kriz durumunun geçici olduğunu göstererek yeniden güven kazanmayı ve istikrarı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu kapsamda temel olarak çalışmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

- Güvenlikleştirme söylemi siber uzamda nasıl bir inşa sürecinden geçmektedir? Bu süreç kişi hak ve özgürlüklerini nasıl etkilemektedir?

- Bu inşa sürecinde, ABD, Avrupa Birliği (AB) ve Türkiye örneğinde, hangi söylemsel stratejiler uygulanmakta ve temalar öne çıkmaktadır?

¹ Militarizasyon veya militaristleşme “Askeri etkinin ekonomi ve sosyo-politik yaşam da dahil olmak üzere sivil alanlara uzanması” (Thee, 1977:296) olarak tanımlanmaktadır.

Çalışmada ABD, AB ile Türkiye'nin siber uzama yönelik politika metinleri incelenmiştir. ABD internetin doğduğu ülkedir. ABD bu keşfi hem uzam üzerinde hakimiyet sağlama amacıyla hem de dünya politikasına yön verme amacıyla kullanmaktadır. İnternet politika metinlerini oluşturma sürecinde ABD'nin temel söylemlerinden biri terörle mücadeledir. Bu kapsamda politika metinlerinin söylemi inşa edilmekte, kişi hak ve özgürlüklerinin sınırlandırılması meşrulaştırılmaktadır. Siyasi ve ekonomik bir örgütlenme olan AB ise ABD'den farklı olarak düzenlemelerinde insan hakları, gizlilik, mahremiyet gibi evrensel ilkeleri dikkat alan bir yaklaşım üzerinden ilerlemektedir. Türkiye ise politika yapım sürecinde hem terörle mücadele söyleminin, bu kapsamda kişi hak ve özgürlüklerine yönelik sınırlamaların öne çıktığı ABD metinlerinden faydalanmakta hem de AB uyum süreci kapsamında mevcut yasalarını AB mevzuatına göre düzenlemeye çalışmaktadır. AB uyum sürecinde bilgi toplumu altyapısını geliştirme ve politikalarını uyumlu hale getirmeyi hedefleyen Türkiye uzama yönelik düzenlemelerde AB politika metinlerini de dikkate almaktadır. Bu nedenle çalışmanın örnekleme ABD, AB ve Türkiye ile sınırlandırılmıştır. Örneklemin ABD, AB ve Türkiye ile sınırlandırılması çalışmanın sonuçlarının geçerliliğini olumsuz yönde etkilememektedir. Söylem analizinde örneklemin kapsamlı olması daha doğru sonuçlara ulaşılacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü söylem analizinde seçilen örneklemin çalışmanın amacına uygun bir şekilde temsil niteliğine sahip olması ve seçilen metinlerdeki dil kullanımı önemlidir. Az sayıda metinden kapsamlı, tutarlı ve geçerli veriler elde edilebilmektedir. Hatta örneklemin gereksiz yere genişletilmesi analizi daha karmaşık ve çözümlenemez hale getirebilmektedir. Söylem analizinde araştırmanın amacı ve araştırma sorularının doğru bir şekilde kurgulanması, örneklemin büyüklüğünü ve temsil niteliğini etkileyen en önemli kriterler olarak kabul edilmektedir (Elliot, 1996: 66). Siber uzam politika metinlerinin analizinde Norman Fairclough'un eleştirel söylem analiz yöntemi temel alınmıştır.

Örneklem olarak seçilen politika metinlerinde benzerlikleri ve farklılıkları gösterebilmek için zaman zaman karşılaştırmalara başvurulmuştur. Ancak metinlerin aslında karşılaştırılabilir nitelikte olmaktan ziyade bir devamlılık içinde tasarlanması, yani birbirinden bağımsız olmamasından dolayı genel olarak karşılaştırmaya dayalı bir yöntem kullanılmamıştır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde iletişim ve güvenlik çalışmalarının ortaklıkları "yakınsama" kavramı üzerinden açıklanarak, politik söylem, politika yapma süreci ve politika metinlerinin oluşumunda nasıl bir ortaklıktan söz edebileceğimiz tartışılmaktadır. İkinci bölümde, siber uzamın tanımı yapılmakta, uzama yönelik güvenikleştirme söyleminin inşasında tarihsel-toplumsal bağlama ilişkin bilgi verilmektedir. Çalışmada kullanılan yöntemle ilişkin bilgilerin bulunduğu üçüncü bölümde, Norman Fairclough'un üç boyutlu eleştirel söylem analizi ve çalışma esnasında yöntemle ilişkin izlenen yol izah edilmektedir. Çalışmanın dördüncü ve son

bölümünde ise, Fairclough'un eleştirel söylem analizi çerçevesinde, politika metinlerinin mezo düzey analizi gerçekleştirilmektedir.

Siber uzama yönelik düzenlemelerin ve tartışmaların güncelliğini koruması ve “güvenlik”, “güvende olma” gibi çerçeveler altında gerçekleştirilen düzenlemelerin kapsamının kişi hak ve özgürlüklerini ihlal edecek şekilde genişletilmesi dikkate alındığında; bu çalışmanın uzama yönelik kontrol, denetim ve gözetim faaliyetlerinin tarihsel toplumsal bağlamını ve politika metinleri aracılığıyla görünmez kılınan ideolojik pratikleri görünür kılma açısından, özellikle iletişim çalışmaları alanında siber uzama yönelik çalışmalara katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

1. İLETİŞİM ÇALIŞMALARI VE GÜVENLİK SÖYLEMİ

Pek çok disiplinin birbirinden beslediği günümüz sosyal bilimler ekosisteminde siber uzama yönelik politika inşasında ve bu inşa sürecini meşrulaştırmada iletişim çalışmaları ve güvenlik çalışmalarının yakınsaması önemli rol oynamaktadır. Bu yakınsama enformasyon ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle günümüz politik, ekonomik, kültürel ve askeri faaliyetlerin alanı olarak beliren siber uzamın, devletlerin egemenlik ve hegemonya kurmada mücadele ettikleri bir alan haline gelmesinde tezahür etmektedir. Bu mücadele ve uzamda hâkimiyet kurma, devletin ve yurttaşın güvenliğini sağlama adına meşrulaştırılmaktadır. Bu meşrulaştırma mücadelesini sorgulama günümüzde hem iletişim çalışmaları ve hem de güvenlik çalışmalarının ortak ilgi alanıdır.

En basit şekilde tehlike ya da tehditlerden ve dolayısıyla bu tehlikelerin neden olacağı zararlardan kaçınma olarak tanımlayabileceğimiz güvenlik, karmaşık ve tartışmaya açık bir kavramdır. Güvenliğin amaçlanan sonuçları açısından en az üç farklı anlamı ayırt edilebilmektedir: İlk anlamda güvenlik, bir tehdidin yokluğu olarak görülebilmektedir. Bu anlamda önleyici güvenlik tedbirleri devreye girmektedir. Güvenliğin ikinci anlamı olası tehditlere karşı, tehdidin gerçekleşmesini önlemek amacıyla caydırıcı tedbirlerin devreye girmesidir. Üçüncü anlamda ise amaç, gerçeğe dönüşen güvenlik tehdidi karşısında hayatta kalmak, güvenliğe yönelik tehdit gerçekleştiğinde bir çatışma veya felaketin etkilerinden korunmaktır (Krahmann, 2008: 381-382). Güvenlik kavramıyla ilgili önemli bir husus da kavramın anlamlandırılmasında içinde bulunulan toplumsal bağlamın etkisidir. Yani kavrama yüklenen anlam toplumsal bağlama göre farklılık gösterebilmektedir. Bu durum bize güvenlik kavramının “toplumsal inşa” olduğu gerçeğine götürmektedir. Böylece güvenliğe yüklenen anlam, hem gündelik hem de toplumsal yaşamı etkilemektedir.

Güvenlikleştirme de önceliklerin belirlenmesi, güce başvurma, yönetimin yetkilerinin genişletilmesi ve mevcut durumla baş edebilmek için diğer olağan dışı uygulama ve kararların meşrulaştırılması (Karam, 2005: 8) eylemlerinden oluşan bir süreçtir. Bu süreçte dikkat çeken husus, mevcut güvensizlik durumunu yönetmede nasıl bir yol izleneceği, kimlerin yetkilendirileceğidir. Bu süreçte alınan kararlar güvenlikleştirme söyleminin

sınırlarının çizilmesinde ve alınacak önlemler için kaynak sağlanmasında hayati öneme haizdir. Gerçekleşen güvenlikleştirme süreci 1980'lerden itibaren tanık olmaya başladığımız neoliberal yaklaşımı benimseyen toplumlarda riskleri yönetmenin temel yöntemlerinden biri olarak belirmektedir (Deisman, 2008: 21). Günümüzde ise güvenlikleştirme risk ve tehditleri yönetme gerekçesiyle enformasyon ve iletişim teknolojileri üzerinde hakimiyet kurabilmeye olanak sağlamaktadır (Neocleous, 2012: 11-12).

Siber uzamı güvenlikleştirmeye yönelik “önleyici müdahalelerin” 21. yüzyıldaki başlangıcına, ABD’de 11 Eylül 2001’de ikiz kuleler olarak adlandırılan Dünya Ticaret Merkezi’ne gerçekleştirilen terör saldırısına kadar götürülebilir. Bu saldırılardan sonra hem iletişim hem de güvenlik çalışmalarının giderek daha fazla ortak paydada bulunduğu görülmektedir. Böylece ulusal güvenlik anlayışının hakimiyet kazanmasıyla birlikte güvenlik devletine evrilinmektedir (Raab, 2005, 2012:4).

Güvenlik ve güvenlikleştirme çalışmalarında siber uzamın militarizasyonu ve böylece gözetim, denetim ve kontrolün meşrulaştırılması, bu süreçte yeni iletişim teknolojilerinin rolü iletişim çalışmalarının da alana dahil olmasını sağlamıştır. Özellikle yeni iletişim teknolojileriyle kritik altyapıların yakınsaması güvenliğe yönelik tehlike ve risk algısının inşasında etkili olmuştur. Siber uzamla bağlantılı ve gündelik hayatımızı etkileyecek teknolojilerin kritik altyapılar olarak ilan edilmesi, ticari kullanımına açılan internetin ağlaşmayla birlikte sürdürülebilir bir ekonomik düzeninin temel taşı olması, kritik altyapılara yönelik saldırı risklerinin ortaya çıkması siber uzamın güvenliğini ulusal güvenlik sorunu haline getirmiştir. Dolayısıyla siyasi gündemin ön sıralarına yerleştirmiştir. Bu noktada iletişim ve güvenlik çalışmalarının yakınsaması, güvenlik önlemleri ve bu önlemlerin meşrulaştırma sürecinde önemli bir yere sahiptir.

2. SİBER UZAMA YÖNELİK GÜVENLİKLEŞTİRME SÖYLEMİNİN İNŞASI

Siber uzama ilişkin tanımlamada sıklıkla karşılaşılan yanıtlardan biri de siber uzamın internetle aynı anlamda ele alınmasıdır (Klingova, 2013: 13). Bununla birlikte internet siber uzamın önemli ve hayati bir parçasını oluşturmaktadır. Siber uzama ilişkin farklı metinlerde farklı tanımlamalara rastlanmakla birlikte ABD tarafından yapılan tanım, uzamda hakimiyet kurması ve söz sahibi ülke olması açısından önem taşımaktadır. Siber uzam, 2009 yılında yayınlanan Siber Uzam Politika Değerlendirmesi’nde (President, U.S., 2009: 1) “İnternet, telekomünikasyon ağları, bilgisayar sistemleri ve kritik sektörlerde bunların içine yerleşmiş denetleyicileri ve işlemcileri içeren, birbirine bağlı enformasyon teknolojileri altyapısı ağları” şeklinde tanımlanmaktadır. Siber uzamın yaygınlaşan anlamları arasında etkileşim ve sanal enformasyon ortamı da yer almaktadır. AB belgelerinde siber güvenliğinin “ne”liğine ilişkin ifadelerle rağmen siber uzamın net bir tanımı bulunmamaktadır. Türkiye’nin uzama ilişkin ilk strateji belgesi olan “Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve 2013-2014 Eylem Planı”nda (Denizcilik, U. &

Bakanlığı, H., 2013: 2) “uzam” yerine “ortam” ya da “uzay” kavramları kullanılmakta ve siber uzam “Tüm dünyaya ve uzaya yayılmış durumda bulunan bilişim sistemlerinden ve bunları birbirine bağlayan ağlardan oluşan ortam” şeklinde tanımlanmaktadır. Bütün bu tanımlar dikkate alındığında interneti, bilgisayarların birbirleriyle bağlantı kurmasını sağlayan, yazılım ve donanım altyapısına sahip bir iletişim ağı yapılanması olarak tanımlamak mümkündür. Siber uzam ise, bilgisayar ağlarına ek olarak bu ağlara erişime sahip tüm veri kaynaklarını kapsamaktadır.

1970 ve 1980’li yıllar bilgisayarların ağlaşarak iletişime ve etkileşime olanak sağladığı yıllar olarak tanımlanabilmektedir. Bu yıllar bir yandan özgür iletişim ve etkileşim söylemini diğer yandan da denetim ve düzenleme alanına doğru evrilen tartışmaları beraberinde getirmiştir. Amerikalı hukukçu, İnternet ve Toplum Merkezi’nin kurucusu Lawrence Lessig, 1999 tarihli “Kod ve Siber Uzamın Diğer Yasaları” isimli çalışmasında, uzamın kod aracılığıyla düzenlemeye tabi tutulduğunu belirtmiştir (1999:83-84). Gözetim konusunda önemli çalışmalara sahip sosyolog David Lyon (2013:147) siber uzamdaki denetim ve düzenlemeye dikkat çekerek, uzama özgü bilgisayar ve ağ temelli gözetim, denetim ve düzenlemenin kod aracılığıyla gerçekleştirildiğini, bunun da deneyim olarak adlandırılabilceğini ifade etmektedir. ABD’li güvenlik uzmanları Richard Clarke ve Robert Knake (2011:44) de siber uzamı tanımlarken uzam aracılığıyla gerçekleştirilen kontrole vurgu yapmaktadırlar. Clarke ve Knake’e (2011:44) göre siber uzam, birbirine bağlı olan bütün bilgisayar ağları ve ağlar aracılığıyla kontrol edilebilen her şeydir.

Özellikle internetin kamunun kullanımına açılması ve ticari faaliyetlerin ağ üzerinden gerçekleştirilmeye başlamasıyla, 1990’lı yılların ortalarından itibaren, uzama yönelik güvenlik tedbirleri ulusal güvenlik tedbirleri kapsamında değerlendirmeye başlanmıştır. ABD’nin Oklahoma şehrinde 1995 yılında gerçekleştirilen bombalı saldırı ile 11 Eylül terör saldırıları, siber uzama yönelik güvenlik eksenli politikaların ortaya çıkışını kolaylaştırmıştır. Artık Soğuk Savaş sonrası dönemde geçerli olan tehdit ve dolayısıyla da tedbir tanımları değişmeye başlamış, tehdidin asimetrik niteliğinin artması ve siber uzamın yeni egemenlik alanı olarak ortaya çıkması askerî açıdan da tehlike, tehdit ve güvenlik kavramının siber uzamı da içine alacak şekilde genişlemesine yol açmıştır.

Siber uzam kavramı yaygınlaşmadan ve bu isimle düzenlemeler yapılmadan önce, 1997 yılında Bill Clinton’un ABD başkanlığı döneminde kritik altyapıların güvenliğine yönelik hukuksal düzenlemeler yapılmıştır. 11 Eylül 2001 terör saldırısını müteakiben kabul edilen Vatanseverlik Yasası ve yine 2003 yılında çıkarılan Siber Uzam Güvenliği Ulusal Strateji Metni ile siber uzam ve uzamla bağlantılı tüm teknolojiler, ulusal güvenliğin bir parçası haline gelmiş, istihbarat ve güvenlik birimleri uzama ilişkin faaliyetlere dahil olmuştur.

Aslında öncelikle bilgisayarlar, kritik altyapılar ardından da tüm uzamı kapsayacak şekilde genişletilen siber uzam kaynaklı risk ve tehdit söylemi, toplumsal yaşamın uzamla ilişkisi arttıkça daha fazla gündeme gelmeye

başlamıştır. Uzamın ekonomik, siyasi ve askeri potansiyeli uzam üzerinde egemenlik mücadelesini de artırmıştır. Pek çok ülkede “güvenlik” gerekçesiyle düzenleme, denetleme ve kontrol altına almaya yönelik söylem yaygınlaşmıştır (Cavelty, 2012: 141-142). Güvenlik açıklarından dolayı duyulan korku ve endişeyle beraber uzamın kontrolüne yönelik aceleci tavır uzamın “militarize” olmasının önünü açmıştır. Güvenlik tedbirleri resmi belgelerle yasallaştırılırken, yapılan düzenlemeler de kişi hak ve özgürlüklerine ilişkin kazanımda geriye gidişe neden olmuştur. Bunun başlıca nedeni ise uzama yönelik düzenlemede insanı temel alan bir yaklaşım yerine, devleti temel alan bir yaklaşımın öne çıkmasıdır.

3. YÖNTEM

Güvenlikleştirmeye giden yani devletlerin siber uzamda hegemonya tesis etme sürecinde meşrulaştırma, söylem aracılığıyla yani dil aracılığıyla gerçekleşmektedir. Ancak uzama yönelik bir güvenlikleştirme söylemi inşa pratiğinde, olguları sadece dile indirgemeyen, tarihsel toplumsal etkenleri de dikkate alan bir yaklaşım, politik sürecin doğru bir şekilde okunmasına olanak sağlamaktadır. Bu kapsamda çalışmada, siber uzama yönelik politika belgelerinin analizinde, eleştirel söylem analizi yöntem olarak belirlenmiştir. Eleştirel söylem analizinde her şey söylemle sınırlandırılmamaktadır. Söylem dışı etkenler de analize dahil edilmektedir. Toplumsal tarihsel bağlam, metinlerarasılık dikkate alınmakta, böylece dil-iktidar ilişkileri ve ideolojiler görünür hale getirilmektedir. Bu tür kaygılara Norman Fairclough’un eleştirel söylem analizinde yanıt bulmak mümkündür.

Fairclough’un üç boyutlu kavramsallaştırmasına dayalı eleştirel söylem analizimetin analizi (sözlü ya da yazılı), metnin üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerinin yer aldığı söylem pratiği ile söyleme konu olayın toplumsal boyutunu bir bütün olarak içermektedir. Metin boyutunda dil incelenirken, söylem pratiği analizinde de bu pratiğin yükseldiği söylem çeşitleri sorgulanmaktadır. Toplumsal pratiklerin analizinde ise kurumsal ve organizasyonel boyutun söylemsel olaylarla etkileşimi irdelenmektedir. (Fairclough, 1992, 1-11; 1995:127,136, 229). Böylece Fairclough’u metin analizi (mikro), söylem pratiğinin analizi (mezo) ve toplumsal boyutun analizini (makro) birleştirir.

Fairclough’un eleştirel söylem analizinde, farklı siyasi etki alanları arasındaki söylem düzeni yapılanmasına odaklanarak, makro düzey bir çözümleme gerçekleştirilmektedir. Diğer iki düzey yani mezo ve mikro düzeyde ise, metin aracılığıyla çözümleme gerçekleştirilmektedir. Mezo düzeyde söyleme odaklanmanın yanında metnin mikro düzey analizi aracılığıyla diğer metinlerle bağlantısı kurulmaktadır. Bu özellik metinlerarasılık olarak adlandırılmaktadır (Fairclough, 1992:1-11; 2003:16; Mayasari, Darmayanti ve Riyanto, 2013:217-219). Daha çok yorumsayıcı olarak niteleyebileceğimiz metinlerarasılığın analizi, değişen ve dönüşen tartışmaları gösterirken, bu dönüşüm sürecinin nasıl gerçekleştiği konusunda ipucu vermektedir (Fairclough, 1992:101-123).

Doğası gereği polemige elverişli olan politika metnlerinin mezo düzey analizi, hegemonik ideolojilerin söylem ve tür karşılaşması aracılığıyla yayılmasını, sosyal ve ekonomik alanlarda yeniden yapılanan ilişkileri, eskinin yeni tarafından sömürülmesi gibi konuları ortaya çıkarmaktadır. Bunlar hem metnin uygulanmasında hem de söylemin düzeninde yani toplumsal uygulamalarda etkiye bulunmaktadır. Diğer metinlere doğrudan ya da dolaylı yolla göndermede bulunan ve teknokratik bir dile sahip politika metinleri de metinlerarasıdır. Politika metinleri, metinlerarasılık özelliği ile tarihsel toplumsal bağlamı da ortaya çıkarmaktadır (Fairclough, 1992:85). Julia Kristeva'nın metinlerarasılık kavramına başvuran Lene Hansen, kavramı şöyle açıklamaktadır: “Metinler, diğer metinlerin içinde ve karşısında konumlanır, kimliklerini ve politikalarını oluştururken bu metinlerden faydalanırlar, geçmişten yararlandıkları kadar geçmişi gözden geçirerek düzeltirler, diğerlerini okuyarak ve diğerlerinden alıntı yaparak otorite kurarlar” (Hansen, 2006: 49). Eski metinlere gönderme yapılarak metin kendi meşruiyetini sağlamakta, aynı zamanda eskinin statüsünü yeniden inşa etmekte ve üretmektedir. Böylece karşılıklı bir meşruiyet üretilmekte ve anlam değişimi sağlanmaktadır (Hansen, 2006:49).

Politika metnlerinin analizi sadece metinlerarasılığı çözümleyerek değil söylemdeşliği de dikkate alarak gerçekleştirilmektedir (Fairclough, 1992:85). Söylemdeşlikle diğer söylem türleri ve metinler kastedilmektedir. Fairclough metnin söylemlerarasılığını, metinlerarasılığının bir parçası olarak tanımlamaktadır. Bu kapsamda şu sorulara yanıt aranmaktadır: “Hangi türler, söylemler ve tarzlar kullanılmaktadır? Metne nasıl eklenmektedir?” (Fairclough, 2001: 124).

Çalışmada, ABD'nin 2009 yılından yayımlanan “Siber Uzam Politika Değerlendirmesi (Cyber Space Policy Review)”, AB'nin 2013 yılında yayımlanan “Açık, Güvenli ve Emniyetli Bir Siber Alan (Cybersecurity Strategy of the European Union: An Open, Safe and Secure Cyberspace)” başlıklı siber güvenlik stratejisi” ve Türkiye'nin 2013 yılında yayımlanan “Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve 2013-2014 Eylem Planı” analiz edilmiştir. Analiz edilen metinlerin seçiminde ve sınırlandırılmasında iki neden öne çıkmaktadır. Birincisi Türkiye'nin AB uyum süreci çerçevesinde yaptığı düzenlemelerde AB'nin hassasiyetlerini dikkate alması, aynı zamanda ABD'nin terörle mücadele yaklaşımındaki uygulamalarının Türkiye açısından önem taşımasıdır. İkinci neden ise, Türkiye dışındaki ülkelerin belgelerinin dillerinin anadilimizden farklı olmasının çözümleme açısından yarattığı zorluklardır. Barack Obama'nın başkanlığı döneminde yayımlanan politika belgesinin seçilmesinin temel nedeni, Obama'nın daha özgürlükçü ve eşitlikçi söylemiyle tanınmasına rağmen 2008 yılında seçim kampanyası sırasında siber uzama “stratejik bir değer” olarak tanımlanmasıdır. Bu tanımlama, siber uzama askeri müdahalenin önünü açarak güvenlikleştirme söylemine de meşruluk kazandırmıştır.

Bu kapsamda çalışmada politika metinlerinin mezo düzey analizinde metinlerdeki söylemsel temalar ortaya çıkarılmış, benzerlikler ve farklılıklar tartışılmıştır.

4. MEZO DÜZEY ANALİZ: SÖYLEMSEL ORTAKLIKLAR

Söylemsel ortaklıkları bulmaya yönelik mezo düzey bir analiz, hem makro hem de mikro yapıyla da bağlantı sağlamaktadır. Bu nedenle siber uzamı düzenlemeye yönelik politika metinlerinin analizinde söylemsel temalar, içinde bulunulan toplumun tarihsel sosyal bağlamından bağımsız ele alınamaz ve ortaya çıkarılamaz. Ayrıca uzamı düzenlemeye yönelik metinlerin türleri, tarzları ve söylemsel oluşumları dikkate alınmadan makro düzeyle de bağlantısı kurulamaz. Mezo düzey analiz, metinleri oluşturan söylem ve tarzları inceleyerek makro düzeyle bağlantı kurma, söylemlerarasılığı analiz etme ve böylece de örtük ideolojilerin ortaya çıkarılması olanağı sağlamaktadır. Söylemlerarası analizde metinde yer alan tema/temalar, temsil ettikleri ideoloji ortaya çıkarılmaktadır.

Analiz edilen politika metinlerde öne çıkan söylemsel temalar şunlardır:

- Teknolojik belirlenimcilik,
- Ulusal güvenlik tehdidi,
- Siber uzamın yönetimi ve çok paydaşlılık,
- Risk yönetimi,
- Gözetim.

4.1. Teknolojik Belirlenimcilik

İnternetin kamunun kullanıma açılmasıyla hızla gündelik hayata nüfus etmesi ve iş yapış biçimlerini etkilemesi beraberinde teknolojik belirlenimcilik tartışmalarını da getirmiştir. Teknolojik belirlenimciliğe göre teknoloji toplumdaki temel değişim ve dönüşüm aracıdır. Teknolojik belirlenimcilik yaklaşımını eleştiren Raymond Williams (2003:12) teknolojinin içinde bulunduğu politik, ekonomik ve kültürel çevreden bağımsız değerlendirilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Teknolojik belirlenimciliğe dayalı yaklaşımlar iyimser ya da kötümser de olabilmektedir. İyimser yaklaşımlar teknolojinin olumlu yanlarına odaklanırken kötümser yaklaşımlar ise olumsuz etki ya da belirlenimci bakış açısıyla sonuçlarına odaklanmaktadır. Bu yaklaşımda temelde her şey tekniğe indirgenmiştir. Bu nedenle bu yaklaşıma göre gizlilik ve veri korumada yaşanan sıkıntılar teknik kaynaklıdır. Myriam Dunn Cavelty (2012:143) bu tür teknolojik belirlenimci bir yaklaşımı teknik söylem olarak adlandırmaktadır.

ABD, AB ve Türkiye özelinde incelenen politika metinlerinde de teknolojik belirlenimciliğe dayalı anlayışla karşılaşmaktadır. Bu metinlerde gizliliğe ve verilerin güvenliğine yönelik tehditlerin enformasyon teknolojilerindeki açıklardan ya da kullanıcı pratiklerinden kaynaklandığı söylemi hakimdir. Böylece uzamda devletlerin gözetim ve denetim faaliyetleri, bilgilere izinsiz erişim meşrulaştırılmaktadır. Zihinlerde

güvenliğin ve gizliliğin teknoloji nedeniyle risk altında olduğu algısı oluşturularak kişi hak ve özgürlüklerinin aşındırılması meşrulaştırılmaktadır. Teknik söylemde siber uzam, hem uzamın mimari ve teknik yapısı hem de kullanıcıların teknik altyapısının üzerine yükselen karmaşık bir sosyo-teknik yapı olarak tanımlanmaktadır (Kabanov, 2014:7). Bu karmaşık yapıdan dolayı da ağlardan gelen tehditleri önlemede, sistem işleyişine yönelik müdahalelerle, sorunların çözülebileceği ifade edilmektedir (Bright, 2010:3). Metinlerde genel olarak teknoloji kullanımı ve teknolojinin getirileri olumlu bir şekilde aktarılmaktadır. Küresel ekonomiyi ağlar üzerinden dönüştüren, insanları zaman ve mekân gözetmeden birbirine bağlayan bu teknolojiler, bir saldırı gerçekleşene kadar işlevsel (Barnard- Wills, 2013:176) olarak tanımlanmaktadır.

ABD'nin 2009 yılında yayınlanan Siber Uzam Politika Değerlendirmesi'nde de teknoloji temel dönüştürücü araç olarak yansıtılmakta, bu da toplumsal bağlamın göz ardı edilmesine neden olmaktadır:

“Siber uzam olarak bilinen, küresel olarak birbirine bağlı dijital bilgi ve iletişim altyapısı, modern toplumun hemen her yönünü desteklemekte ve ABD ekonomisi, sivil altyapı, kamu güvenliği ve ulusal güvenlik için kritik destek sağlamaktadır. Bilgi teknolojisi, küresel ekonomiyi dönüştürdü ve insanları ve pazarları asla hayal bile edilemeyecek şekilde birleştirdi” (President, U.S., 2009: 1).

Benzer şekilde AB tarafından yayınlanan 2013 yılı Avrupa Birliği Siber Güvenlik Stratejisi'nde siber uzam, enformasyon ve iletişim teknolojilerinin çatısı, aynı zamanda halihazırda ekonomik sektörlerin ağlaşmadan dolayı bağımlı olduğu kritik bir uzam olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca gündelik hayatımızın, temel haklarımızın ve sosyal etkileşimimizin temeli olarak görülmektedir:

“Günlük yaşamımız, temel haklarımız, sosyal etkileşimlerimiz ve ekonomilerimiz sorunsuz çalışan bilgi ve iletişim teknolojilerine bağlıdır.” (JOIN/2013/01 final, 2013: 2).

Türkiye'nin strateji metninde ise uzamın güvende tutulması bilgi toplumu hedefini gerçekleştirebilmenin temel dayanağı olarak görülmektedir:

“Bilginin gizlilik, bütünlük ve erişilebilirliğinin korunması olarak ifade edilen siber güvenlik; bilgi toplumuna dönüşmeyi hedefleyen ülkemizde, toplumun huzur ve refahı, ülkenin ekonomik kalkınması ve istikrarı, ulusal güvenliğin sağlanması gibi pek çok alanı etkileyen çok paydaşlı ve stratejik bir konudur.” (Denizcilik, U., & Bakanlığı, H., 2013:17).

AB ile benzer şekilde Türkiye strateji metninde de “bilgi toplumu” vurgusu ön plandadır. Türkiye'nin bilgi toplumu stratejilerinde de teknolojik belirlenimci söylem hakimdir. Örneğin Serhat Çoban'ın (2013:1-7) Türkiye'nin 2006-2010 Bilgi Toplumu Stratejisi üzerine yaptığı çalışma da bu

savı doğrulamaktadır. Stratejide, teknolojiyi kullanan sayısı artışı ile toplumsal gelişme ve kalkınma doğru orantılı olarak sunulmaktadır.

4.2. Ulusal Güvenlik Tehdidi

Enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki gelişme hızı ve bu teknolojilerin kötü amaçlı kullanım olasılığı, bu teknolojilerin neden olabileceği güvenlik sorunları konusunda bir tartışma başlatmıştır. Özellikle internetin toplumsal ve ekonomik etkisi ve yarattığı etkileşim de dikkate alındığında bu belirsizlik devletlere “ulusal güvenlik” gerekçesiyle güvenlik söylemi inşa etme olanağı sağlamaktadır. Soğuk Savaş’tan sonra dünyanın tek kutuplu hale gelmesiyle, toplumsal hayatın pek çok boyutunun entegre olduğu yeni bir alan olarak ve tehditlerin asimetrik bir yapıda olduğu siber uzam, ulusal güvenlik kaygıları ve güç çatışmaları üzerinden şekillendirilmeye çalışılmaktadır. ABD hegemonyasında bir siber uzam, ABD’nin teknolojik, ekonomik, askeri ve kültürel alanda üstünlüğünü sürdürmesine olanak sağlamaktadır (Lawson ve Gehl, 2011:1-19). Ulusal güvenlik açısından hangi ağın daha kritik önemde olduğu değişmekle birlikte, genel olarak devletin hem ekonomik hem de askeri ağlarda faaliyetini sürdürebilmesi için önceliğe sahip sistemler, iletişim altyapısı, ulaşım, bankacılık, su sistemleri, enerji, finans ve acil hizmetler olarak sıralanmaktadır (Powers ve Jablonski, 2015:175). Böylece ulusal güvenlik, uzama yönelik politika metinlerinde kritik altyapı güvenliği, siber güvenlik veyahut bilgi güvenliği adları altında enformasyon güvenliğini de içine alacak biçimde genişletilmiştir.

Ayrıca devlet merkezli bir düzenleme anlayışını kolaylaştıran tehdidin asimetrik niteliği internetin özgür ruhunu baltalamaya yönelik tedbir ve uygulamalarla sonuçlanmıştır. Bu uygulamalarla siber uzama yönelik denetim, gözetim ve kontrol söylemi hakimiyet kazanmıştır (Deibert ve Rohozinski, 2012:29). Ağlar aracılığıyla gerçekleştirilmesi kolaylaşan ve daha hızla küreselleşen terörle, çocuk pornosu, uyuşturucuyla ve kara para aklamayla mücadele (Assange, 2013:45) siber uzama devlet müdahalesinin diğer meşrulaştırma gerekçeleri olarak sıralanabilmektedir. Bu çerçevede alınan önlemler arasında, bir yanda uzam üzerindeki hareketliliğin ve veri akışının izlenmesi, denetlenmesi ve kaydedilmesi yer alırken, diğer yandan da uzamı askeri bir kompleks olarak değerlendirip askeri tedbirlerin artırılması yer almaktadır. ABD’de devletin güvenliği, kamu güvenliği, gizli bilgileri ve fikri mülkiyet haklarını koruma gerekçeleri kapsamında çeşitli kontrol araçları devreye sokulmuştur. Analize konu olan politika metinlerinde de görüldüğü üzere, siber uzam ABD, AB ve Türkiye’de ulusal, bölgesel ve uluslararası güvenliğin sağlanması ve sürdürülmesinde önemli bir ortam olarak ele alınmaktadır.

ABD Siber Uzam Politika Değerlendirmesi’nde siber uzam, ulusal güvenlik kapsamında ele alınmış, temel hak ve özgürlükleri kısıtlamaya yönelik maddelere yer verilmiştir. Önlemler diplomatik faaliyetler, ağ operasyonları, askeri ve istihbaratı faaliyetler olarak sıralanmaktadır. Hatta bu

önlemler meşrulaştırılmasında iletişimin devamlılığını sağlamanın amaçlandığı öne sürülmektedir:

“Güvenlikle ilgili strateji, politika ve siber uzamdaki operasyonları kapsamakta ve tehdit azaltımı, güvenlik açığını azaltma, uluslararası düzlemde caydırıcılık, olaylara müdahale, kurtarma politikaları ve bilgisayar ağ işlemleri, bilgi güvencesi, kolluk, diplomasi, askeri ve istihbarat görevleri gibi faaliyetlerin tüm alanlarını kapsar.” (President, U. S., 2009: i).

AB strateji metninde, üye ülkeler özelinde ulusal güvenlik kavramsallaştırması dikkat çekmekte; kritik altyapılara yönelik tehditler, siber suçla mücadele ve siber uzamın güvenliği öne çıkmaktadır. Uzamın güvenliği ve emniyeti *özgürlüğün* önkoşulu olarak sunulmaktadır. Özgürlüğün güvenlikle ilişkilendirilmesi ileriki dönemde “güvenlikleştirme” adı altında yapılacak düzenlemeler meşruiyet sağlamaktadır:

“Özgürlüğümüz ve refahımız, özel sektör inovasyonu ve sivil toplum büyümesini teşvik ederse gelişmeye devam edecek sağlam ve yenilikçi bir internete bağımlı. Ancak çevrimiçi özgürlük de güvenlik ve emniyet gerektirir.” (JOIN/2013/01 final, 2013: 2).

Türkiye’de ise siber uzamın güvenliği “ulusal güvenlik” çerçevesine yerleştirilmekte, bu kapsamda uzamın korunmasında hem ulusal hem de uluslararası düzeyde “kolluk kuvvetleri” vurgusu öne çıkmaktadır:

“Kurumlarımızın hizmet sunumlarında bilgi ve iletişim sistemlerini her geçen gün daha fazla kullanmaları ile birlikte, söz konusu bilgi ve iletişim sistemlerinin güvenliğinin sağlanması hem ulusal güvenliğimizin hem de rekabet gücümüzün önemli bir boyutu haline gelmiştir.” (Denizcilik, U., & Bakanlığı, H., 2013: 5).

“Uluslararası işbirliği ve bilgi paylaşımı için diplomatik, teknik ve kolluk iletişim kanallarının sürekli ve etkin kullanımı esas alınır.” (Denizcilik, U., & Bakanlığı, H., 2013: 15).

ABD’nin politika metninde siber uzamı güvenleştirmeye yönelik söylem kamu nezdinde genel olarak kişi güvenliği, ulus güvenliği, kritik olarak adlandırılan altyapıların korunması, terör ve terörizmle mücadele ile sürdürülebilir ekonomi başlıkları altında ele alınabilecek söylemsel stratejiler aracılığıyla meşrulaştırılmaktadır (President, U.S., 2009). AB metninde ise, uzama herkesin kullanımına ve erişimine açık olması gereken ortak bir değer olarak yaklaşmaktadır. Ulusal güvenlik kavramı AB üye devletleri nezdinde, enformasyon güvenliğini de kapsayacak biçimde “siber güvenlik, siber suç ve kritik altyapıların korunması” çerçevesinde ele alınmaktadır. AB’de temel haklar bir bütün olarak yani birbirinin tamamlayıcısı olarak değerlendirilmektedir (JOIN/2013/01 final, 2013).

4.3. Siber Uzamın Yönetişimi ve Çok Paydaşlılık

Uzamın ulusların ayrılmaz bir parçası haline geldiği günden bu yana en önemli sorunlardan biri de siber uzamda nasıl bir yönetim yapısı olacağı, kim ya da kimler tarafından yönetileceğidir. İnternetin dağıtık bir yapıya sahip olması, uzamın yönetimine ilişkin sorunların çözülememesindeki en önemli nedenlerden biridir. Bu nedenle çok taraflı ve tartışmalı bir alan olan siber uzamın yönetilmesinde “yönetişim” anlayışı öne çıkmaktadır.

Ağ yönetişimi hakkında çalışmaları bulunan Karen Banks (2005: 85) yönetişimi “Farklı çıkar gruplarının eşit koşullarda bir araya gelmesi, problemleri belirlemesi, çözümleri tanımlaması, politika geliştirme, uygulama, izleme ve değerlendirme, rol ve sorumluluklarında uzlaşılması” olarak tanımlamaktadır. Bu tanımda vurgulanan farklı çıkar gruplarının eşit koşullarda yönetimde yer alması anlayışının aksine 2005 yılında Tunus'ta gerçekleştirilen WSIS (Dünya Bilgi Toplumu Zirvesi)'de internet yönetişiminde devletlerin egemenliğine olanak sağlayan bir yaklaşım benimsendiği görölmektedir. Bu yaklaşım devlet dışı aktörlerin yönetişimde eşit şekilde temsil edilmesine engel olmaktadır. Ayrıca yönetişimde devlet dışında yer alan aktörlerin bazıları Dünya Telekomünikasyon Birliği (ITU) gibi ulus üstü kurumlar, özel sektör temsilcileri, internet hizmet sağlayıcılar, altyapı işletmecileri, teknik ve standart belirleme organları, hükümet dışı organizasyonlar (STK) vb.dir.

Çok paydaşlılığa ilişkin tartışmaların 2003 yılında başladığı görölmektedir. ABD internet yönetişimi için çok paydaşlı bir yaklaşımı benimsemekle birlikte (Powers ve Jablonski, 2015:24), çok paydaşlılığı aynı zamanda yapısal ve daimî eşitizlikleri, gücün kötüye kullanımını vb. faaliyetleri görünmez kılmak için kullanmaktadır (Edmunds ve Wollenberg, 2001:232). Çok paydaşlılıkta amaç, farklı aktörlerin katılımıyla birlikte uzama yönelik ihtilafli sorunları çözmektir. Ancak gerçekte ABD merkezli İnternet Tahsisli Sayılar ve İsimler Kurumu (ICANN), Dünya Çapında Ağ Konsorsiyumu (ISOC), İnternet Mühendislik Görev Gücü Mühendisleri (IETF) ve diğer çok paydaşlı organizasyonlar ABD lehine çalışmaya devam etmektedir (Powers ve Jablonski, 2015:24,135).

Hâlihazırda internet düzenlemesi, diğer devletlerin tüm itirazlarına rağmen ABD lehine bir yapıdadır. Mevcut çok paydaşlılık ABD şirketlerinin yönetişimde egemen olduğu bir yapıdır. Bu durum hem diğer devletler açasından eşitiz bir ortamı temsil etmekte, hem de ABD'nin internet yönetişimindeki belirleyici konumunu sürdürmesine olanak sağlamaktadır. Ancak özellikle Edward Snowden'ın 2013 yılında ABD'nin siber uzamda yürüttüğu gözetim faaliyetlerini kamuya açağlamasıyla AB çok paydaşlı yönetişime verdiği desteği sorgulamaya başlamıştır (Bendiek, 2014:1).

ABD'nin hegemonik konumunu koruma isteği, politika metinlerinde de yansımaları bulmuştur. Siber uzamda karar verici olmayı, yönetim politikalarını belirlemeyi sürdürme ve liderliğini koruma amacındadır. Böylece uzamdaki varlığını meşrulaştırmayı amaçlamaktadır. Aslında ABD metinlerindeki çok paydaşlılığa destek dili, ABD ve ABD şirketlerinin

uzamdaki belirleyiciliğini ve hâkimiyetini gizleme amacı da taşımaktadır (Manley, 2015, 10 Mart):

“Devlet-pazar ilişkisi, korporatist bir yönetim biçimini amaçlamaktadır. Telekomünikasyon, elektrik, enerji boru hatları, finansal ağlar ve diğer kritik altyapılar kinetik güç kullanmadan diğer devletlerden gelecek saldırılara karşı savunmasız olarak kabul edilir. Suç faaliyetlerinin 2008 yılı içinde bir trilyon değerinde fikri mülkiyet kaybına sebep olduğu değerlendirilmektedir. Kamu-özel ortaklığının ilk yönü ‘kurumsal liderlik sorumluluğu’ terimiyle ele alınır.” (President, U.S., 2009: 28).

Çok paydaşlı yönetişimde amaç devlet ile özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarıyla bilgi paylaşımı, kararlarda devlet dışındaki diğer aktörlerin de söz sahibi olmasıdır. Ancak ABD’nin politika değerlendirmesinde çok paydaşlılığı, kendisi ile aynı amaç ve düşüncede olan kurum ve kuruluşlarla işbirliği olarak tanımladığı görülmektedir:

“Hükümet, kilit paydaşlarla birlikte çalışarak, hükümetten ve özel sektörden gelen bilgileri entegre eden ve bilinçli ve öncelikli güvenlik açığı azaltma çabalarına ve olay müdahale kararlarına temel teşkil eden gerçek bir ortak çalışma resmi elde etmek için etkili bir mekanizma tasarlamalıdır.” (President, U.S., 2009: iii).

AB metninde ise çok paydaşlı yönetim yaklaşımında ekonomik düzenin devamlılığı ve güvenliği ön planda tutulmuştur ve çok paydaşlı yönetim desteklenmiştir:

“Bilgi ve iletişim teknolojisi ekonomik büyümemizin bel kemiği haline gelmiştir ve tüm ekonomik sektörlerin güvendiği kritik bir kaynaktır.” (JOIN/2013/01 final, 2013: 4).

“AB, mevcut internet yönetim modelindeki tüm paydaşların önemini yeniden teyit etmekte ve bu çok paydaşlı yönetim yaklaşımını desteklemektedir.” (JOIN/2013/01 final, 2013: 4).

Sivil toplum geleneği ve demokrasi söyleminin hâkimiyeti, AB metninde yaygın bir şekilde yer almakta, askeri önlemlere sınırlı şekilde yer verilmektedir. Ancak bu durum enformasyon ve iletişim teknolojilerinin güvenliğinin göz ardı edildiği anlamına da gelmemektedir. Gizlilik, bütünlük ve güvenilirlik ön plandadır; çok taraflı ve demokratik bir yönetim anlayışı desteklenmektedir (JOIN/2013/01 final, 2013: 4):

“Dijital dünya tek bir varlık tarafından kontrol edilmez. Şu anda birçoğu ticari ve sivil toplum kuruluşu olan ve İnternet kaynaklarının, protokollerinin ve standartlarının günlük yönetimine ve internetin gelecekteki gelişimine dâhil olan pek çok paydaş vardır. AB, mevcut internet yönetim modelindeki tüm paydaşların önemini teyit eder ve bu çok paydaşlı yönetim yaklaşımını destekler.” (JOIN/2013/01 final, 2013: 4).

Türkiye’de yönetim yaklaşımına uzamın güvenliğinin sağlanması aşamasında yer verilmektedir. Güvenliğin sağlanması ve sürdürülebilir olmasının çok paydaşlı bir yönetim yapısıyla gerçekleştirilebileceğine dikkat çekilmektedir. Ancak strateji metninde yer alan ve uzama yönelik işbölümünün yer aldığı kısımda paydaşlar arasında devlet dışı aktörlere yeterince yer vermediği görülmektedir:

“Siber ortam güvenliğinin sağlanması ve sürdürülmesinde kamu, özel sektör, üniversiteler ve sivil toplum örgütleri işbirliğinin yanı sıra uluslararası iş birliği ve bilgi paylaşımı esas kabul edilir.” (Denizcilik, U., & Bakanlığı, H., 2013: 15).

Çok paydaşlı yaklaşım ABD’nin küresel hegemonik çıkarlarıyla, AB’nin de ekonomik ve kültürel yayılcılık amaçlarıyla ilişkilidir. Türkiye metninde ise çok paydaşlı model sürdürülebilir ekonomik refah çerçevesinde değerlendirilmektedir.

4.4. Risk Yönetimi

Tarih boyunca insanlar çeşitli risklerle karşı karşıya kalmıştır. İlk dönemlerde insanlar daha çok doğa kaynaklı risklerle karşılaşırken modern dönemle birlikte insanlar, doğada kendilerinin neden olduğu tahribat ya da sanayileşme kaynaklı teknolojik risklerle mücadele etmişlerdir. Günümüzde ise siber uzamın sağladığı ağlaşma üzerinde, “kritik” olarak atfedilen altyapıların çalışması, uzamın ekonominin, siyasetin ve toplumsal faaliyetlerin bir aracı haline gelmesi bir yandan hayatımızı kolaylaştırırken diğer yandan da yeni risk ve tehditleri de beraberinde getirmiştir. Bu risk ve tehditler tarih boyunca tanık olduğumuz gibi devletlerin güvenlik salama kapsamında gerçekleştirdikleri düzenlemelerin ve böylece iktidardakilerin meşruiyetlerini sağlamalarının bir aracı olmuştur. Risk ve tehdit kavramlarının tarihsel olarak izini süren ve devletlerin rolünü tartışan sosyolog Ulrich Beck (2006:229) güvenlik önlemlerini meşrulaştırma sürecini bir “ironi” olarak ele almaktadır. Çok çeşitleri olan bu ironinin en yaygın olanı ve kolaylıkla benimseneni *terörizmle mücadele* söylemidir. Asimetrik bir tehdit olarak terör, devletlere güvenlik adına hak ve özgürlükleri kısıtlayabilmede önemli bir hareket alanı sağlamaktadır. Böylece açık ve özgür bir toplum yapısından uzaklaşmakta, risk ve tehditler aracılığıyla hükümetler iktidarlarını sürdürülebilir kılmaktadır.

21. yüzyılın risk ve tehdit tanımları yapılarak güvenlik önlemleri adı altında denetim, gözetim ve kontrolün meşrulaştırdığı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır siber uzam. Uzama yönelik güvenlik tedbirlerini savunanların temel argümanları da enformasyon toplumunun da risk toplumunun benzer özelliklerini taşımasıdır. Beck’e (2006:330-333) göre günümüz riskleri siyasi yorumlara açık risklerdir. Anthony Giddens’a (2000:38-47) göre ise de “imal edilmiş” risklerdir, bu nedenle daha tehlikelidir Güvenikleştirme yaklaşımını savunanlar kritik altyapılar kaynaklı riskleri de

imal edilmiş risk kategorisinde gördükleri için tehlikeli olarak etiketlenmektedirler (Bendrath, 2001:1).

Risk ve tehditler üzerinden güvenlik söyleminin inşa edildiği ve meşrulaştırıldığı siber uzama yönelik risklerde, *kritik altyapılara yönelik riskler, terör tehdidi ve siber suçlar* öne çıkmaktadır.

4.4.1. Kritik Altyapı Güvenliği

Bir nesneye kritiklik atfetme, bu nesnelerin uzun süre faaliyet dışı kalması durumunda yaşanacak kriz potansiyelinden kaynaklanmaktadır (Burgess, 2007:472-475). Uzama entegre altyapıların kritik olarak adlandırılması ve güvenikleştirici söylemin hakimiyet kazanmasında altyapıların toplumsal yaşamın sürdürülebilirliği açısından hayati nitelikte olmasından kaynaklanmaktadır. Günümüzde enformasyon teknolojilerindeki artan yakınsama sayesinde pek çok ülkenin iletişim, sağlık, finans, enerji, su vb. altyapıları uzama entegre bir şekilde faaliyetine devam etmektedir. Bu da toplumsal yaşam açısından yeni güvenlik risklerine yol açmaktadır.

Başta ABD olmak üzere güvenlik adı altında militarist söylemin hâkim olduğu ülkelerde kritik altyapılar ulusal güvenliğin önemli bir parçası olarak değerlendirilmekte ve siber savaş söylemine meşruiyet kazandırılmaktadır. İnsan hak ve özgürlüklerinin ikinci plana itildiği bu yaklaşımlarda, devlet çıkarları dışındaki farklı güvenlik ihtiyaçları görmezden gelinmektedir (Cavelty, 2014:9-23).

“Dijital altyapımız suçluların milyonlarca dolar çalması, diğer ulus devletlerin ve diğer işletmelerin fikri mülkiyet ve hassas askeri bilgi çalmasından dolayı hâlihazırda muzdariptir. Diğer izinsiz girişler kritik altyapı bölümlerine zarar verme tehdidi taşımaktadır. Bunlar ve diğer risklerin ulusun, ulusal güvenlik ve ekonomik çıkarların temelini oluşturan enformasyon sistemlerine güveni zayıflatma potansiyeli vardır.” (President, U. S., 2009: i).

Ancak kritik altyapılar kaynaklı güvenlik sorunlarını geleneksel güvenlik anlayışı içinde değerlendirmek çok da doğru olmayan sonuçlar verebilmektedir. Bu tür bir yaklaşım kritik altyapıların büyük ekonomilerde daha dağıttık olduğu ve kendi kendini onarma yeteneğini sahip olduğu realitesinin gözden kaçırılmasına neden olmaktadır (Cavelty, 2008:1-2).

ABD'nin siber uzama yönelik militarist söyleminde ve bu söylemin meşrulaştırılmasında 11 Eylül terör saldırıları önemli bir yere sahiptir. Bu saldırılardan sonra kritik altyapılar, ulusal güvenlik açısından terör tehdidine karşı korunması gereken öncelikli alan olarak sunulmuştur. Daha sivil hak ve özgürlükleri gözeten bir söyleme sahip olmakla birlikte AB'nin de askeri önlemleri tamamen dışlamadığına dikkat çekmek gerekmektedir. 11 Eylül saldırıları, 2004 yılında Madrid'de, ardından 2005 yılında Londra'da gerçekleşen bombalı saldırılar, AB'nin kritik altyapılara yönelik politikasında değişikliğe giderek enerji ve altyapı trafiğine önem vermesine neden olmuştur (Ulmer, 2014:6). Böylece AB'de de “altyapılar”ı kritik olarak etiketleyerek güvenikleştirme yönünde önemli bir adım atılmıştır. Altyapıların kritikliğine

vurgu özellikle ABD metinlerde yaygın olarak karşımıza çıkan söylemsel stratejilerdendir. ABD metninde terör tehdidi vurgusu öne çıkmakta, bu tehdide karşı alınacak yeni önemleri ve bu kapsamda ayrılan bütçenin arttırılmasını gerekçelendirebilmek için güvenlikçi bir söylem kullanılmaktadır:

“Siber sistemlerimizin de dahil olduğu kritik altyapılarımıza yönelik hem fiziksel hem de siber saldırı kaynaklı önemli güvenlik açıklarını ortadan kaldırmak...” (President, U.S., 2009: 4).

“ABD’nin bilgi ve iletişim altyapısına korumak, savunmak, saldırılara karşılık vermek, hasarları tespit etmek ve düzeltmeyi sağlamak...” (President, U.S., 2009: B-1).

“Siber güvenlik politikası strateji, politika, siber uzamdaki operasyonlar ve siber uzam güvenliği ile ilgili standartları kapsamaktadır. Standartlar çok çeşitli olup tehdit azaltma, güvenlik açığı azaltma, caydırıcılık, uluslararası sorumluluk, olaylara müdahale, esneklik ve kurtarma politikası, bilgisayar ağ operasyonları, bilgi güvencesi, kolluk, diplomasi, askeri ve istihbarat misyonlarını kapsar. Bunlar küresel enformasyon ve iletişim altyapılarının güvenliği ve istikrarıyla ilgilidir.” (President, U.S., 2009: 2)

AB güvenlik metninde, siber uzamla bağlantılı kritik altyapılar ve diğer hizmetler sıralanarak, bu hizmetlerin uzam kaynaklı risklerle karşı karşıya olduğuna dikkat çekilmektedir:

“Bu düzenleme, enerji, ulaşım, bankacılık, borsalar ve kritik internet hizmetlerinin yanı sıra kamu idarelerinin etkinleştiricilerinin de aralarında bulunduğu kurumların karşılaştıkları siber güvenlik risklerini değerlendirmelerini, ağların ve bilgi sistemlerinin uygun risk yönetimi yoluyla güvenilir ve esnek olması ile bilgi paylaşımı sağlamayı amaçlamaktadır.” (JOIN/2013/01 final, 2013: 6).

Ayrıca AB metninde kritik altyapıların korunmasında da daha *ılımlı* bir ifade kullanılarak sivil-asker işbirliği de desteklenmektedir:

“Tehditlerin çok yönlü olduğu göz önüne alındığında, kritik siber varlıkların korunmasında sivil ve askeri yaklaşımlar arasındaki sinerjiler artırılmalıdır.” (JOIN/2013/01 final, 2013: 11).

Türkiye düzenlemesine bakıldığında kritik altyapılar vurgusu öne çıkmakta, bu altyapılara yönelik saldırıların zararlarının yaratacağı etkinin büyüklüğünü tasvir etmede “kamu düzeni” ve “ulusal güvenlik” kavramlarına başvurulmaktadır:

“Bilgi ve iletişim sistemlerinde bulunan güvenlik zafiyetleri, bu sistemlerin hizmet dışı kalmasına veya kötüye kullanılmasına, can kaybına, büyük ölçekli ekonomik zarara, kamu düzeninin bozulmasına ve/veya ulusal güvenliğin ihlaline neden olabilecektir.” (Denizcilik, U., & Bakanlık, H., 2013: 1).

4.4.2. Terörizm ve Terörle Savaş

Terörle savaş ya da terörle mücadele, terör tehdidi, terörizm vb. ifadeler risk söyleminin önemli bir parçasıdır. Üzerinde uzlaşmış net bir tanımı olmayan “terör”, pek çok güvenlik uygulamasının meşrulaştırılmasında öne çıkan bir gerekçedir. Beck (2002: 43) terörizmi “dünya risk toplumu”nun vücut bulduğu bir olgu olarak ele almaktadır. Buna örnek olarak 11 Eylül saldırılarını göstermekte, bu saldırıyla birlikte “öngörülebilir riskten öngörülemeyen risk” dönemine geçtiğimizi de ifade etmektedir. Risk yaklaşımı, terörle mücadele etmede önemli faydalar sağlamakta ancak bu kapsamda alınacak önlemler ve nüfusun profilini oluşturma, gözetim, denetim vb. uygulamalar toplumsal yaşam açısından da önemli sorunları beraberinde getirmektedir.

Tehdit ve tehlikenin belirsizliği üzerine inşa edilen terörle mücadele söylemi, özellikle politika yapıcılar tarafından acil eylem gerektiren durum olarak tasvir edilmektedir. Ancak bu tehlikeler genelde objektif olmayıp yetkililer tarafından tanımlanmakta, dile getirilmekte ve böylece de toplumsal olarak inşa edilmektedir (Tsui, 2014:64-66). Gerçekliğin iktidar tarafından inşası ve yaygınlaştırılmasını Foucault (2002) şöyle açıklar: “...iktidar ilişkileri gerçek söylemin bir birikmesi, bir dolaşımı, bir işleyişi, bir üretimi olmaksızın ne işleyebilir ne yerleşebilir ne de ayırt edilebilir. Bu iktidar içerisinde, bu iktidardan yola çıkarak ve bu iktidar yoluyla işleyen belirli bir gerçeklik ekonomisi olmadan iktidar uygulaması olmaz. İktidar tarafından hakikat üretimine bağlı kılınırız ve ancak hakikat üretimi yoluyla iktidar uygulayabiliriz” (38). Fairclough (1995:42, 76) ideolojilerin doğallaşması görünmezliği ve otomatikleşmesini açıklamada Gramsci’nin “ortak duyu” kavramına başvurmuştur. Ortak duyu “temel hegemonya stratejilerindedir” (Fiske, 2003: 225). Hegemonya “hegemonya, çoğunluğun kendisini ikincil konuma koyan sisteme rızasının sürekli biçimde kazanılmasını ve yeniden kazanılmasını içerir” (Fiske, 2003: 225). Terörle mücadele söylemiyle de savaş karşıtı, insan haklarına dayalı, çevre dostu, feminist ve küreselleşmeye karşı olmak gibi alternatif söylemler görünmez kılınmakta ve güvenlik eksenli bir söylem hegemonik hale gelmektedir (Jackson, 2005:19).

ABD güvenlik metninde terör vurgusu, ulusal güvenlik ve kamunun güvenliğine yönelik tehdit tanımında ve tehdidin inşasında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Böylece terör tehdidi, ABD’nin siyasi gerçekliğini oluşturan ve terörle mücadele söylemini meşrulaştıran bir ortak duyu oluşturmaya hizmet etmektedir:

“Teröristler ve uluslararası suç grupları gibi giderek büyüyen devlet ve devlet dışı aktörler ABD vatandaşlarını, ticareti, kritik altyapıyı ve hükümeti hedefliyor. Bu aktörler bilgiyi tehlikeye atabilir, çalabilir, değiştirebilir veya tamamen yok edebilir.” (President, U.S., 2009: 1).

“Özel mülkiyete ait kritik altyapıların silahlı saldırılara veya yabancı askeri güçlerin veya uluslararası teröristlerin fiziksel saldırıya veya sabotaja karşı

ortak savunması Federal hükümetin temel sorumluluğudur. Benzer şekilde, hükümet bu altyapıları suçlulardan veya yerli teröristlerden korumada önemli bir rol oynamaktadır.” (President, U.S., 2009: 28).

AB siber güvenlik metninde terör ve terör saldırıları ayrıca uzama yönelik saldırıları tanımlamada kullanılan *siber terör* kavramı, tehlike ve tehdidin boyutunu tasvir etmekte kullanılmaktadır:

“Tehditler, doğal afetler ve kasıtsız hataların yanı sıra, cezai, siyasi olarak motive edilmiş, terörist veya devlet destekli saldırılar da dahil olmak üzere farklı kökenlere sahip olabilir.” (JOIN/2013/01 final, 2013: 3).

Terörle mücadeleye artan vurgu ve bu kapsamda askeri iş birliği çağrısıyla daha demokratik anlayış, hak ve özgürlükler üzerine kurulu bir söyleme sahip olan AB’de de militarist bir söyleme doğru kayma olduğu görülmektedir. Bu değişim güvenlikleştirme sürecine doğru evrilen bir söylemin ipuçları olarak değerlendirilebilir.

Türkiye’nin siber güvenlik strateji ve eylem planında, siber uzama yönelik tehlikeler, kritik altyapı güvenliği ve ulusal güvenlikle ilişkilendirilmektedir. Türkiye metninde *terör* kavramı yer almamaktadır. Ancak metinde siber uzamın güvenliğinin ulusal güvenlik kapsamında değerlendirilmesi ve felaket senaryolarına yer verilmesi uzama yönelik güvenlikleştirme söyleminin inşasına yönelik adımlar olarak değerlendirilebilir. Bu adımlarla aslında askeri önlemlerin de önü açılmaktadır. Zaten Türkiye’nin strateji belgesinde, iş birliği yapılacak kurumlar arasında Millî Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığının da yer alması, güvenlikleştirici söylemin inşa adımları olarak değerlendirilebilir:

“Kritik altyapılara ait bilişim sistem ve verilerini hedef alan ısrarcı ve gelişmiş siber saldırıların kimler tarafından finanse ve organize edildiğinin tespiti ise neredeyse imkânsız görülmektedir. Bu durum ve özellikler siber ortamdaki risk ve tehditlerin asimetrik karakterini ortaya koymakta, mücadeleyi güçleştirmektedir.” (Denizcilik, U., & Bakanlığı, H., 2013: 6).

“Kritik altyapı hizmet ve servislerinin, gerçekleştirilen siber saldırılara ek olarak bilişim sistemlerinin kendi hatalarından, kullanıcı hatalarından ya da doğal afetlerden de olumsuz olarak etkilenmesi ve bu tür olaylara yönelik alınabilecek tedbirler açısından gerekli yeterliliğe sahip olunmaması.” (Denizcilik, U., & Bakanlığı, H., 2013:13).

İncelenen üç düzenlemede de “siber güvenlik” ulusal güvenlik semsiyesi altında değerlendirilmektedir. AB ve Türkiye’de güvenlikleştirme süreci henüz tamamlanmamıştır. ABD’de ise güvenlikleştirme yolunda önemli aşama kaydedilmiş olup militarist bir söylem ön plandadır.

4.5. Gözetim

Uzamın devlet kontrolü altına girmesi ile, bilgi akışının da kayıt ve kontrol altına gireceğini söylemek mümkündür. Başlangıçta bu kontrol ve

denetim ABD kamusu tarafından güvenlik önlemleri olarak doğal karşılanmıştır. Ancak eski CIA çalışanı Edward Snowden'ın, ABD Ulusal Güvenlik Ajansı (NSA)'nın ulusal güvenlik adına gerçekleştirdiği kitlesel gözetimin yurttaşlar açısından neden olacağı hak ihlallerini gözler önüne sermesi, merkezi hükümetin faaliyetlerine karşı tepkilere neden olmuştur. Artan sayıda devlet gözetim, denetim ve kontrol aracılığıyla yurttaşların uzamdaki faaliyetlerini kısıtlamaktadır. Siber uzamda egemenlik sağlama, totaliter rejimlerin gücü pekiştirme aracı haline gelmiştir. Ancak siber uzamda egemenlik isteğini sadece totaliter rejimlerle sınırlamak çok da gerçekçi olmamaktadır. Demokratik devletlerde de devlet gözetimini ve sansürü meşrulaştırıcı adımlar atılmış ve atılmaya devam edilmektedir (Deibert, 2013; Wagner 2014). Son yıllarda siber uzamda gözetim ve sansürün artışı, güvenikleştirme söyleminin sonuçlarındandır. Özellikle 11 Eylül terör saldırılarının ardından demokratik ya da antidemokratik, totaliter, otoriter vb. nasıl tanımlanırsa tanımlansın pek çok ülkede siber uzamda gözetim yaygınlaşmıştır.

AB'de güvenikleştirmeye yönelik adımlar atılsa da metinde "internet" herkesin kullanımına açık olması gereken ortak bir değer olarak görülmektedir. Ayrıca AB politika belgesinde internet kullanımının, başkalarına zarar vermeyi önleme dışında, hiçbir vatandaş için kısıtlanmaması gerektiği yönünde, normatif bir yaklaşımın özellikleri görülmektedir.

"Temel hak ve özgürlükler Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi'nde benimsendiği/güvence altına alındığı şekle dayanırsa siber güvenlik etkili ve geçerli olabilir." (JOIN/2013/01 final, 2013: 4).

Ancak belgede üye devletlere ve Avrupa Savunma Ajansı'na (AB'nin askeri kanadı olarak değerlendirilmektedir) uzama yönelik tedbirlerde bir araya gelme çağrısında bulunulması, güvenikleştirme adına atılmış önemli bir adım olarak değerlendirilebilir:

"Üye Devletler ve Avrupa Savunma Ajansı işbirliği yapmalıdır. Bu kapsamda operasyonel AB siber savunma gereksinimlerini değerlendirerek AB siber savunma yeteneklerinin ve teknolojilerinin geliştirilmesini teşvik etmelidir. Dinamik risk yönetimi, gelişmiş tehdit analizi ve bilgi paylaşımı dahil olmak üzere AB siber savunma politika çerçevesini geliştirmelidir." (JOIN/2013/01 final, 2013: 11-12).

Türkiye metninde tasvir edilen yapılanma incelendiğinde yirmi dört saat çalışacak Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi'nin (USOME) kurulduğu ve Sektörel ve Kurumsal Siber Olaylara Müdahale Ekiplerinin (SOME) oluşturulduğu görülmektedir. Olaylara müdahale konusu hem ABD ve AB, hem de Türkiye politika metninde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu durum kamuoyu tarafından Türkiye'de de kişi hak ve özgürlüklerine müdahale ve gözetim, takip ile denetimi meşrulaştırma olarak değerlendirilmiştir.

5. METİNLERARASILIK

Metinlerarasılık hem okumada hem de yazmada metnin diğer metinlerle, yazarlarla, okurlarla ilişkisine başvurmasıdır. Bu durum sözlü ya da yazılı metinlerin bir inşa olduğu ve bu süreçte metni anlamlandırırken, diğer metinlerle ilişkilerini de dikkate almamız gerektiğinin göstergesidir (Thibault, 1994:1751). Fairclough yeni metin inşa sürecinde önceki metinlerin ve türlerin, söylemsel uzlaşımların dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda metinlerin tarihselliği ve heterojenliğine vurgu da metinlerarasılığın önemli bir özelliğidir (Fairclough, 1992: 102).

Politik metinlerdeki metinlerarasılığı sınıflandırırken Hansen (2006) “açık ve örtük” olmak metinlerarasılığı ikiye ayırmaktadır:

Tablo 1: Metinlerarasılık Türleri (Hansen, 2006: 51)

Metinlerarasılık	Metinlerarası Bağlantılar
Açık	Alıntılar
	Referanslar
Örtük	İkincil Kaynaklar
	Kavramsal
	Meşhur sözler, sloganlar

ABD ve AB siber uzam politika metinlerinde, söylemin inşasında tarihi metinlere ve diğer düzenlemelere dikkat çekilmektedir. Politik söylemin inşasında söz konusu ülkenin diğer politika metinlerine ya da diğer ülkelerin, akademisyenlerin, sivil toplum kuruluşlarının metinlerine başvurulmaktadır (Grewal, 2008:106-108). ABD ve AB’de yasa ve yönetmeliklere sıklıkla başvurulmakta, alıntılar ve referanslar yaygın şekilde kullanılmaktadır.

ABD politika metninde, siber uzamdan tam fayda sayılabılmenin kullanıcı bilgilerinin güvende olması, ekonominin işlediği altyapının güvende olması, kısacası kritik altyapıların güvende olmasıyla ilişkili olduğu belirtilmiş, bu kapsamda uzama yönelik güvenlik tedbirleri sıralanmıştır. Bu tedbirlerin gerekliliği daha önce iletişim teknolojileriyle ilgili yapılan yasal düzenlemelere referansla açıklanmıştır:

“Teknolojinin ulusal ve ekonomik güvenlik ihtiyaçları üzerindeki etkisi Federal hükümetin yeni kanunlar ve kuruluşlar oluşturarak uyum sağlamasına yol açmıştır. Örneğin 1918 tarihli Ortak Karar’da Kongre, Başkan’a ABD’deki telgraf sisteminin kontrolünü üstlenme ve I. Dünya Savaşı sırasında gerektiği şekilde işletme yetkisi vermiştir. 1934 tarihli Haberleşme Kanunu Federal İletişim Yasası, Federal Radyo Komisyonu’ndan Federal İletişim Komisyonu’nu oluşturmuş ve kablolu ve radyo yayınları da dahil olmak üzere her türlü iletişim için geniş kapsamlı düzenleyici bir çerçeve kurulmuş ve o zamandan beri teknolojilerin gelişimini etkilemiştir.” (President, U.S., 2009: 3).

Yukarıdaki alıntıda referans gösterilen Haberleşme Kanunu Federal İletişim Yasası aslında ABD Başkanlarına güvenlik adına denetim ve gözetimi tek elden gerçekleştirme olanağı sağlamıştır. Bu yasaya referans verilerek şimdi de yetkilerin tek elde yani ABD Başkanında toplanması gerektiği argümanı desteklenmektedir. Burada metinlerarasılık, daha önce yayınlanan politik metinlerden alıntı yaparak ya da o metinleri kaynak göstererek gerçekleştirilmektedir (Bazerman, 2003:86).

Enformasyon ve iletişim politikaları yerine güvenlik politikalarına ağırlık verilen, güvenliğin gizlilik ile kişi hak ve özgürlüklerinden önce geldiği ABD politika metninde, siber uzamın tanımı yapılırken de Ulusal Güvenlik 54/ Anavatan Güvenliği Başkanlık Direktifi 23'e (NSPD-54/HSDP-23) başvurulmuştur:

“Güvenlikle ilgili strateji, politika ve siber uzamdaki operasyonları kapsamakta ve tehdit azaltımı, güvenlik açığını azaltma, uluslararası düzlemde caydırıcılık, olaylara müdahale, kurtarma politikaları ve bilgisayar ağ işlemleri, bilgi güvencesi, kolluk, diplomasi, askeri ve istihbarat görevleri gibi faaliyetlerin tüm alanlarını kapsar” (President, U. S., 2009: i).

ABD metninde fikri mülkiyet ve ekonomik rekabetin tartışıldığı “eylem durumu” bölümünde, 2008 yılı tarihli siber uzamla ilgili Başkanlık raporu yani ABD Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi (CSIS) raporuna doğrudan referans verilmiştir. Yine siber uzam kaynaklı tehditler CSIS raporundakine benzer ifadeler ile tasvir edilmiştir (Lawson, 2013:173).

“Dijital altyapımız suçluların milyonlarca dolar çalması, diğer ulus devletlerin ve diğer işletmelerin fikri mülkiyet ve hassas askeri bilgi çalmasından dolayı hâlihazırda muhtemeldir. Diğer izinsiz girişler kritik altyapı bölümlerine zarar verme tehdidi taşımaktadır. Bunlar ve diğer risklerin ulusun, ulusal güvenlik ve ekonomik çıkarların temelini oluşturan enformasyon sistemlerine güveni zayıflatma potansiyeli vardır.” (President, U. S., 2009: i).

AB Siber Güvenlik Stratejisinde sorumluluk ulusal ve uluslararası olmak üzere uzamda faaliyet gösteren tüm aktörlere paylaştırılmıştır (JOIN/2013/01 final,2013: 15). Bu aktörler küresel bilgi toplumunun da aktörleridir. Ayrıca Ulusal Ağ ve Bilgi Güvenliği (NIS) politikasına metin boyunca referans verilmektedir. NIS, Avrupa Komisyonu tarafından geliştirilmiş olup, geçmiş düzenlemelere yapılan referanslardan AB'nin Bilgi Toplumu düzenlemelerinin devamı olarak değerlendirilebilir. NIS ile amaç kamu ve özel ağlar ile kaynakları korumak, siber uzamda karşılaşılabilecek sorunlarla mücadele etmektir (JOIN/2013/01 final,2013: 5).

Türkiye strateji metni incelendiğinde, bu metnin oluşturulma gerekçesi olarak Bakanlar Kurulunun 20 Ekim 2012 tarihli kararına referans verilmektedir

“Bakanlar Kurulunca alınan 2012/3842 sayılı “Ulusal Siber Güvenlik Çalışmalarının Yürütülmesi, Yönetilmesi ve Koordinasyonuna İlişkin Karar”

20 Ekim 2012 tarih ve 28447 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.” (Denizcilik, U., & Bakanlığı, H., 2013: 6).

Türkiye siber güvenlik stratejisinde “bilgi toplumu” hedefi referans alınmaktadır. Siber uzam güvenliği de bu hedefin bir parçasıdır. Türkiye’nin bilgi toplumu hedefine yönelik çalışmalarını yirminci yüzyılın sonuna kadar götürmek mümkündür. Bilgi toplumu hedefi çerçevesindeki bazı uygulamalar şöyle sıralanabilmektedir: E-dönüşüm Türkiye Projesi (2003), Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları 2003-2023 Strateji Belgesi (TÜBİTAK-2004), Bilgi Toplumu Stratejisi 2006-2010 (DPT-2004).

Sonuç

Siber uzamın ekonomik, politik ve toplumsal boyutu uzamın yeni bir egemenlik alanı olarak öne çıkmasına neden olmuştur. Devletler artık kara, hava ve deniz dışındaki güç savaşlarını siber uzama taşımışlardır. Ancak internetin önemli bir parçası olduğu uzam, bir yandan kamunun zaman ve mekân gözetmeden iletişim ve etkileşimine olanak sağlamış; diğer yandan da devletlerin iş yapış biçimlerini etkileyerek küresel ağa entegrasyonunu mümkün kılmıştır.

1990’ların ortasında ticari kullanıma açılmasıyla internet hızla yaygınlaşmış, bireysel kullanımın önemi ve sayısı artmıştır. Tüm dünyadaki kamular açısından internet özgürce iletişim kurabilecekleri bir alan olarak görülmüştür. Ancak siber uzama yönelik saldırılar ve kritik altyapıların uzama entegre edilmesi, beraberinde uzama devletlerin müdahil olmasını getirmiştir.

Siber uzamdan kaynaklanan ve uzama dışarıdan saldırılara karşı güvenliği sağlama kapsamında alınacak tedbirler, resmi politika belgeleriyle meşrulaştırılmıştır. Ancak belgelerle sadece güvenlik önlemleri değil, güvenlik önlemleri adı altında, bireysel hak ve özgürlüklerin kuşatma altına alınması ile, denetim, gözetim ve kontrol de meşrulaştırılmıştır. Bu durum düzenlemelerin, insanı merkez alan bir yaklaşımdan ziyade, devleti merkez alan bir yaklaşımın ürünü olmasından kaynaklanmaktadır. Ulusal, ekonomik ve kişisel güvenlik tedbirleri kapsamında siber uzama yönelik yapılan yasal düzenlemeler kişi hak ve özgürlüklerinde aşınmaya neden olmaktadır

Barack Obama yönetimi, siber uzam güvenliğini ABD için yüksek bir öncelik olarak tanımlayarak, uzamın militarizasyonunu hızlandırmıştır. ABD, liderlik temelli ve ulusal politikada öncelikli bir yaklaşım benimseyerek diğer ülkelerin de ABD’nin kurallarına uymasını sağlamayı amaçlamıştır. ABD’de uzama yönelik düzenlemeler yukarıdan aşağı ilerleyen bir düzeni beraberinde getirmektedir. AB politika metninde ise, uzamın güvenliğinin önemine vurgu yapılmakla birlikte, bireysel hak ve özgürlükleri de korunması gerektiği vurgulanmaktadır. Siber uzamın temel hak ve özgürlüklerin geliştiği bir alan olarak kullanılması eğilimi ağır basmaktadır.

AB belgelerinde güvenikleştirme süreci daha tamamlanmamış ancak ciddi mesafe almıştır. Halihazırda gizlilik ve güvenlik arasındaki çatışmada gizliliğin temel olduğu, temel hak ve özgürlüklerin korunması gerektiği yaklaşımı hakimdir.

Türkiye’de siber uzama yönelik düzenlemeler bilgi toplumu söyleminin devamı olarak sunulsa da ABD söyleminden de etkilenen Türkiye siber güvenlik metninin, hibrit bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Siber uzama yönelik güvenlik stratejisinin inşası ve sürdürülmesinde, kamu kurumları ve askeri kuruluşların yer alması, ülkedeki hâkim ulus devlet ve ulusal güvenlik söyleminin uzantısı olarak görülebilir. Ancak düzenlemelerin daha çok internete yönelik olması, internetin bireysel ya da toplu muhalif hareketlerin yeni ve farklı şekillerinin vücut bulduğu bir alan olması sonucunu doğurmuştur.

Kaynakça

- Assange, J. (2013). *Şifrepunk: Özgürlük ve İnternetin Geleceği Üzerine Bir Tartışma*. Metis.
- Banks, K. (2005). Index on censorship. *Summitry & Strategies*, 34(3), 85-91.
- Barnard-Wills, D. (2013). Security, Privacy and Surveillance In European Policy Documents. *International Data Privacy Law*, 3, 170-180, doi: 10.1093/idpl/ipt014
- Bazerman, C. (2003). Intertextuality: How texts rely on other texts. C. Bazerman, P. Prior (Ed). *What writing does and how it does It* içinde (s. 83-97). Lawrence Erlbaum Associates.
- Beck, U. (2002). The terrorist threat: World risk society revisited. *Theory Culture Society*, 19(4), 39-55.
- Beck, U. (2006). Living in the world risk society. *Economy and Society*, 35(3), 329-345.
- Bendiek, A. (2014). Cybersecurity and civil liberties: A Task for the European Union. *Ethics and Armed Forces*. <http://www.ethikundmilitaer.de/en/full-issues/20142-cyberwar/benediek-cybersecurity-and-civil-liberties-a-task-for-the-european-union/>
- Bendrath, R. (2001). The cyberwar debate perception and politics in U.S. critical infrastructure protection. *Information & Security: An International Journal*, 7, 80-103.
- Bright, J. (2010). Security, technology and control: Repositioning securitisation theory for the information society. *Politics in Hard Times: International Relations Responses to the Financial Crisis*. SGIR

7th Pan-European Conference. <https://www.mendeley.com/catalogue/ec490172-a857-3006-a23d-204b567f8688/>

- Burgess, J.P. (2007). Social values and material threat: the European programme for critical Infrastructure Protection. *International Journal of Critical Infrastructures*, 3(3-4), 471–487.
- Burton, F. ve Carlen, P. (1979). *Official Discourse: On discourse analysis, government publications, ideology and the State*. Routledge & Kegan Paul.
- Cavelty, M. D. (2008). *Cyber-security and threat politics*. Routledge.
- Cavelty, M. D. (2012). The militarisation of cyberspace: Why less may be better. *4th International Conference on Cyber Conflict (CYCON 2012)*. NATO CCD COE Publications, 141-152.
- Cavelty, M. D. (2014). Global cyber-security policy evolution. *Cybersecurity in Switzerland*. Springer.
- Clarke, R. A. ve Knake, R. K. (2011). *Siber savaşı*. (M. Erduran, Çev.). İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Çoban, S. (2013). *Teknolojik determinizm bağlamında bilgi toplumu strateji belgesinin incelenmesi*. Akdeniz Üniversitesi Akademik Bilişim Konferansı. <https://ab.org.tr/ab13/bildiri/30.pdf>
- Deibert, R. J. ve Rohozinski, R. (2012). Contesting cyberspace and the coming crisis of authority. R. Deibert, J. Palfrey, R. Rohozinski ve J. Zittrain (Eds.) *Access contested: Security, identity, and resistance in Asian cyberspace* içinde (s. 21-42), MIT Press.
- Deibert, R. J. (2013). *Black code: Inside the battle for cyberspace*. McClelland & Stewart.
- Deisman, W. W. (2008). *Securing Cyberspace: Neo-Liberalism, risk and child safety*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Carleton University.
- Denizcilik, U., & Bakanlığı, H. (2013). *Ulusal siber güvenlik stratejisi ve 2013-2014 eylem planı*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/06/20130620-1-1.pdf>
- Edmunds, D. and Wollenberg, E. (2001). A strategic approach to multistakeholder negotiations. *Development and Change*, 32(2), 231-253.

- Elliott, R. (1996). Discourse analysis: Exploring action, function and conflict in social texts. *Marketing Intelligence & Planning*, 14(6), 65-68.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and social change*. Polity.
- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Longman.
- Fairclough, N. (2001). *Language and power*. Pearson Education.
- Fairclough, N. (2003). *Analyzing discourse: Textual analysis for social research*. Routledge.
- Fiske, J. (2003). İletişim çalışmalarına giriş. (S. İrvan, Çev.). (2. Baskı). Bilim ve Sanat.
- Foucault, M. (2002). Toplum savunmak gerek. (Ş. Aktaş, Çev.). YKY
- Giddens, A. (2000). *Elimizden kaçıp giden dünya*. (O. Akınhay, Çev.). Alfa Yayınları.
- Grewal, B. S. (2008). *Neoliberalism and discourse: Case studies of knowledge policies in the Asia-Pacific*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Auckland University of Technology.
- Hansen, L. (2006). *Security as practice: Discourse analysis and the Bosnian war*. Routledge.
- Jackson, R. (2005). Writing the war on terrorism: Language. *Politics and Counterterrorism*. Manchester University Press.
- Jager, S. (2001). Discourse and knowledge: Theoretical and methodological aspects of a critical discourse and dispositive analysis. R. Wodak & M. Meyer (Ed.) *Methods of Critical Discourse Analysis* içinde (s. 32-62). Sage.
- JOIN/2013/01 final. (2013). Joint communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. *Cybersecurity Strategy of the European Union: an Open, Safe and Secure Cyberspace*, 7(1). <http://ec.europa.eu/digital-agenda/en/cybersecurity>.
- Kabanov, Y. (2012). Information (Cyber-) security discourses and policies in the European Union and Russia: A comparative analysis. *Working*

Papers of Centre for German and European Studies. Centre for German and European Studies. <https://publications.hse.ru/en/preprints/143476248>

- Karam, A. (2005). *Terror and patriotism in the United States: A critical analysis of governmental discourses surrounding the attacks of September 11, 2001 and the introduction of the Patriot Act in the United States of America* [Yayımlanmamış doktora tezi]. University of Ottawa.
- Klingova, K. (2013). *Securitization of Cyber Space in the United States of America, the Russian Federation and Estonia.* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Budapest Central European University.
- Krahmann, E. (2008). Security: Collective good or commodity? *European Journal of International Relations*, 14(3), 379-404.
- Lawson, S. and Gehl, R.W. (2011). Convergence security: Cyber-surveillance and the biopolitical production of security. *Cyber-Surveillance in Everyday Life: An International Workshop.* <https://www.robertwgehl.org/text/convergsec.pdf>
- Lawson, S. (2013). Motivating sybersecurity: Assessing the status of critical infrastructure as an object of cyber threats. *Cyber Behavior: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications.* IGI Global, 168-189. doi: 10.4018/978-1-4666-2659-1.ch007
- Lessig, L. (1999). *Code and other laws of cyberspace.* Basic Books.
- Libicki, M. C. (2009). *Cyber deterrence and cyber war.* RAND Corporation.
- Lyon, D. (2013). *Gözetim çalışmaları: Genel bir bakış.* (A. Toprak, Çev.). Kalkedon.
- Manley, R. (2015). The fifth domain: Cyber-metaphors and apocalyptic rhetoric. *Brown Political Review.* <https://brownpoliticalreview.org/2015/03/the-fifth-domain-cyber-metaphors-and-apocalyptic-rhetoric/>
- Mayasari, M., Darmayanti, N. and Riyanto, S. (2013). Critical discourse analysis of reporting on “Saweran for KPK Building” in media Indonesia Daily Newspaper. *International Journal of Linguistics*, 5(4), 213-224.

- Neocleous, M. (2012). *Güvenlik, şiddet ve savaş*. (E. Embel ve G. Çorbacıoğlu, Çev.). Dipnot Yayınları.
- Powers, S. M. ve Jablonski, M. M. (2015). *The Real Cyber War: The Political Economy of Internet Freedom*. University Of Illinois Press.
- President, U. S. (2009). *Cyberspace Policy Review: Assuring a Trusted and Resilient Information and Communications Infrastructure*. <https://fas.org/irp/eprint/cyber-review.pdf>
- Raab, C. D. (2012, 2005). Governing the safety state. *Inaugural Lecture at the University of Edinburgh*. www.prescient-project.eu/prescient/inhalte/download/5-Raab.pdf
- Thee, M. (1977). Militarism and militarization in contemporary international relations. *Bulletin of Peace Proposal*, 8(3), 296-309.
- Thibault, P. J. (1994). Intertextuality. R.E. Asher (Ed.) *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Pergamum Press, 4, 1751-54.
- Tsui, C. (2014). *Tracing the discursive origins of the war on terror: President Clinton and the construction of new terrorism in the post-cold war era*. [Yayımlanmamış doktora tezi] University of Otago.
- Ulmer, K. (2014). Cyber risks and Cyber security – risk communication and regulation strategies in the U.S. and Germany. *WorkinSWPBerlingPaper*. www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/arbeitspapiere/Ulm_WP_Cyber_Risks.pdf
- Wagner, B. (2014). The politics of internet filtering: The United Kingdom and Germany in a comparative perspective. *Politics*, 34(1), 58–71.
- Williams, R. (2003). *Televizyon, Teknoloji ve Kültürel Biçim*. (A.U. Türkbağ, Çev.). Dost Yayınları.
- WSIS (2005). *WSIS Outcome Documents*. <https://www.itu.int/net/wsis/outcome/booklet.pdf>.

Extended Abstract

Developments in information and communication technologies have eliminated time and space limitations in communication, it has enabled societies to meet new communication tools such as the Internet, wireless networks, mobile phones, and other communication media. The ways of doing business in the states have also changed with the developments in information and communication technologies. In addition to the positive effects and

opportunities these technologies create, they have also brought about private discussions. States' attempts to control cyberspace to protect their political influence and economic power have also become evident. Security-related issues and concerns have been instrumental in legitimizing control and surveillance attempts to extend new risk and threat definitions for the security of cyberspace.

The convergence between communication and security studies has also influenced the establishment and legitimation of security-related institutions, technologies, policies, and programs. Especially with the doctrine of a global war on terror led by the USA after the September 11, 2001 attacks the surveillance and control of information and communication technologies have been legitimized in the name of security. This study, it is aimed to reveal the strategies of legitimization of surveillance and control under the name of security measures for cyberspace, through the concepts of risk and threats. In this context, in the process of building a security discourse militarization towards cyberspace, legitimization of supervision, and surveillance activities are dealt with in interaction with public policies.

Discursive strategies that allow securitization are built through policy texts to regulate cyberspace. Policy texts are a means of publicizing official discourse and allow an ideological practice that legitimizes and legalizes the actions of the administration. At the same time, policy texts are the texts that enable us to understand how hegemony is developed, how different classes of society are included in the system, and thus the legitimacy of the state and the trust in the state are reinforced.

The main questions of the study are as follows:

- What kind of a construction process does the securitization discourse go through in cyberspace? How does this process affect people's rights and freedoms?

- Which discursive strategies are being implemented through the US, European Union (EU), and Turkey sample in this construction process?

In this context, the US, EU, and Turkey's cybersecurity policy documents were subject to critical discourse analysis. In Fairclough's critical discourse analysis, text analysis (verbal or written) as a whole includes the production, distribution, and consumption processes of the text (discourse practice) and the social dimension of the subject matter. In Fairclough's critical discourse analysis, a macro-level analysis is performed by focusing on the structuring of discourse order between different political domains. On the other two levels, meso and micro level, analysis takes place through text. The Meso-level analysis makes it possible to reveal discursive themes, strategies, and their connections with other texts.

In this study, the United States's "Cyber Space Policy Review (2009)", the EU's "Cybersecurity Strategy of the European Union: Open, Safe and Secure Cyberspace (2013)" "and Turkey's "National Cyber Security Strategy and 2013-2014 Action Plan "has been analyzed. Considering the widening of the scope of the regulations on cyberspace in a way that violates the rights and

freedoms of individuals, analysis of policy texts makes visible control and surveillance activities and ideological practices. As a result, the measures to be taken within the scope of ensuring security against attacks from outside and arising from cyberspace policy texts have been legitimized by official policy documents. This is because regulations are the product of a state-centered approach rather than a human-centered approach. The Barack Obama administration has accelerated the militarization of space by defining cyberspace security as a high priority for the US. The United States has taken a leadership-based and priority approach in national policy, aiming to make other countries abide by its own rules. In the USA, regulations for cyberspace bring a top-down order. In the EU policy text, the importance of the security of cyberspace is emphasized, as well as the need to protect individual rights and freedoms. The tendency to use cyberspace as an area where fundamental rights and freedoms are developed prevails. The securitization process in EU documents has not yet been completed, but it has taken serious progress. At present, privacy appears to be fundamental in the conflict between privacy and security. Fundamental rights and freedoms are seen as an area to be respected. Regulations for cyberspace in Turkey are presented as a continuation of the information society discourse. However, it also appears to be influenced by the US discourse. Turkey's cybersecurity policy document carries a hybrid nature.

G20 ÜLKELERİNİN DİJİTAL HAZIRLIK PERFORMANSLARININ ANALİZİ: ENTROPİ TABANLI VIKOR YÖNTEMİ İLE BİR UYGULAMA

Furkan Fahri ALTINTAŞ*

Öz

Dijitalleşme ile ülkeler bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak ekonomik anlamda verimliliklerini sağlayabilmektedirler. Özellikle büyük ekonomilere sahip olan ülkelerin dijitalleşme eğilimleri ve faaliyetleri küresel ekonomiyi etkileyebilmektedir. Dolayısıyla büyük ekonomiye sahip olan ülkelerin dijitalleşme performanslarının ölçümü büyük önem kazanmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, en son 2019 yılı için ölçülen G20 grubunda yer alan 19 ülkenin CISCO Dijital Hazırlık Endeksi (CDRI) bileşenlerine ait değerler üzerinden söz konusu ülkelerin dijital hazırlık performanslarını ENTROPİ tabanlı VIKOR Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemi ile ölçmektir. Bulgulara göre, ENTROPİ tabanlı VIKOR yöntemi kapsamında ülkelerin ortalama dijital hazırlık performans değerinden daha iyi değerlere sahip olan ülkelerin Güney Kore, ABD, Almanya, İngiltere, Avustralya, Japonya, Kanada ve Fransa olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla diğer G20 ülkelerinin ortalama dijital hazırlık performansından daha iyi değerlere sahip olan ülkeler ile dijital hazırlık performansı açısından uyum içinde olması açısından dijital hazırlık performanslarını artırmaları gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bunların dışında, ülkelerin dijital hazırlık performansları ayrıca ENTROPİ tabanlı ARAS, BTA, COPRAS, EDAS, ROV, TOPSIS, WASPAS ve Gri İlişkisel Analiz (GİA) ÇKKV yöntemleri ile ölçülmüştür. Yöntemlere göre ölçülen değerler ile ülkelerin CDRI değerleri arasındaki en fazla ilişki ENTROPİ tabanlı VIKOR yöntemi ile olduğu için söz konusu ÇKKV yöntemleri içinde CDRI'nın en iyi ENTROPİ tabanlı VIKOR yöntemi ile açıklanabileceği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijital hazırlık performansı, ENTROPİ, VIKOR

ANALYSIS OF DIGITAL READINESS PERFORMANCES OF G20 COUNTRIES: AN APPLICATION WITH ENTROPY-BASED VIKOR METHOD

Abstract

With digitalization, countries can achieve economic efficiency by using information and communication technologies. In particular, the digitalization trends and activities of countries with large economies can affect the global economy. Therefore, measuring the digitalization performance of countries with large economies gains great importance. In this context, the aim of the study is to measure the digital

* Dr. Jandarma Komutanlığı, furkanfahrialtintas@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-0161-5862>.

readiness performance of the 19 countries in the G20 group, which was last measured for 2019, over the values of the CISCO Digital Readiness Index (CDRI) components, using the ENTROPY-based VIKOR Multi-Criteria Decision Making (MCDM) method. The findings revealed that South Korea, USA, Germany, England, Australia, Japan, Canada and France had better values than the average digital preparation performance value of the countries within the scope of the ENTROPY-based VIKOR method. Therefore, it was concluded that other G20 countries should increase their digital readiness performance in order to be in harmony with the countries that have better values than the average digital readiness performance in terms of digital readiness performance. Apart from these, the digital readiness performances of the countries were also measured by ENTROPY-based ARAS, BTA, COPRAS, EDAS, ROV, TOPSIS, WASPAS and Gray Relational Analysis (GIA) MCDM methods. Since the highest correlation between the values measured according to the methods and the CDRI values of the countries was with the ENTROPY-based VIKOR method, it was evaluated that among the mentioned MCDM methods, CDRI could be best explained with the ENTROPY-based VIKOR method.

Keywords: *Digital readiness performance, ENTROPY, VIKOR*

Giriş

Dijitalleşme, ülkelerin ekonomik olarak büyümesinde ve iyileşmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle büyük ekonomilere sahip olan ülkelerin dijitalleşme girişimleri, dünya üzerindeki diğer ülkelerin dijitalleşme stratejilerini, ekonomik faaliyetlerini ve dijital hazırlık girişimlerini etkileyebilmektedir. Bunun yanında, G20 ülkelerinin dijital hazırlık performansı açısından birbirleriyle uyum sağlamasıyla küresel ekonomiye, ticarete ve istihdama katkıları daha fazla olabilecektir. Dolayısıyla hangi ülkelerin dijital hazırlık performans konusunda diğer ülkeler ile uyum içinde olmaları gerektiğinin tespitinin sağlanmasının önemli olduğu değerlendirilmektedir. Bu bağlamda dünyanın en büyük ekonomilerine sahip olan G20 ülkelerinin dijital hazırlık performanslarının ölçümü büyük önem arz etmektedir.

ÇÇKV (Çok Kriterli Karar Verme) literatüründe kriter ağırlıklarını ve karar alternatiflerinin performanslarını ölçen birçok teknik bulunmaktadır. Literatürde kriter ağırlıklarının hesaplanmasında özellikle ENTROPİ yönteminden sıklıkla istifade edilmiştir. VIKOR yöntemi ise kararlılığı sebebiyle karar alternatiflerinin performans ölçümünde ve seçim problemlerinde tercih edilmektedir. Bu bağlamda araştırmada 2019 yılı için G20 grubunda yer alan 19 ülkenin CISCO Dijital Hazırlık Endeksi bileşenlerine ait değerler üzerinden söz konusu ülkelerin dijital hazırlık performansları ENTROPİ tabanlı VIKOR yöntemi ile ölçülmüştür. Ayrıca araştırmada söz konusu ülkelerin dijital hazırlık performansları ENTROPİ tabanlı ARAS, BTA, COPRAS, EDAS, ROV, TOPSIS, WASPAS ve Gri İlişkisel Analiz (GIA) çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri ile ölçülmüş ve ölçümler ile CISCO Dijital Hazırlık Endeksi değerleri arası korelasyon hesaplanarak CISCO Dijital Hazırlık Endeksi'nin en fazla hangi ÇKKV yöntemi ile hesaplanabileceği değerlendirilmiştir.

Literatürde ülkelerin dijital hazırlık performanslarının ölçümü konusunda herhangi bir araştırmaya karşılaşılmaması açısından araştırmanın literatüre fayda sağlayabileceği değerlendirilmiştir. Araştırmanın kısıtı çerçevesinde araştırmada sadece G20 ülkelerinin performansları ölçülmüştür. Bu kapsamda gelecek çalışmalarda ekonomik büyüme istikrarı sağlayan ülkeler ile diğer ekonomik organizasyonlara üye olan ülkelerin dijital hazırlık performansları ÇKKV yöntemleri ile ölçülebilir. Buna göre araştırmanın kavramsal çerçeve bölümünde dijitalleşme ile ilgili açıklamalarda bulunulmuştur. Literatür kısmında dijital hazırlık ve ENTROPİ tabanlı VIKOR yöntemi ile ilgili araştırmalar belirtilmiştir. Yöntem kısmında ise araştırmanın veri seti, analizi ile ENTROPİ ve VIKOR yöntemleri açıklanmıştır. Son olarak sonuç kısmında bulgular kapsamında tespit edilen nicel değerlere istinaden çıkarımlar sağlanıp tartışılmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Dijital kelimesi Latince bir kelime olup, parmak anlamına gelen “digitus” kelimesinden türetilmiştir (Klein, 2020: 284). Dijitalleşme ise teknik anlamda bilginin sayısallaştırılması olarak belirtilmektedir. Sayısallaştırma, analog faaliyetlerin bilgisayar ortamında depolanması ile sayısallaşan bir şekle dönüştürülmesi olarak açıklanmaktadır (Ersöz ve Özmen, 2020: 172).

Dijitalleşme, teknolojinin olağan üstü ilerlemesinden ve teknoloji dağıtımlarının yayılma fırsatlarının çoğalmasıyla anlam kazanmıştır. Dolayısıyla toplumlar dijital dönüşüm sağlayarak değişen dünyaya uyum sağlamaya çalışmaktadır (Sánchez vd. 2018: 72). Bu kapsamda dijital dönüşüm, dijital teknoloji ile ilgili olan tüm fırsatları değerlendirmek ve katma değer sağlamak amacıyla oluşturulan faaliyetleri belirtmektedir. Dijitalleşmenin buna göre amacı, verimliliği artırmak ve çeşitli süreçleri hızlı ve etkin bir şekilde yönetmektir (Elektrikinfo, 2019’dan akt. Alptekin, 2020: 142).

Dijital dönüşüm, dönemsel bir süreci açıklamaktadır. Bu süreçte birinci dijitalleşme dönemi, teknolojilerin tanıtılmasını ve teknolojiye olan adaptasyonu içermektedir. Bu dönüşümde işlemlerin otomatikleştirilmesi, telekomünikasyon teknolojisinin geliştirilmesi ve sesli telekomünikasyon faaliyetleri örnek gösterilebilir. İkinci dijitalleşme dönemi ise internet işlevlerin yayılması ve buna bağlı olarak bireyler ve kurumlar arası ağ sisteminin oluşturulmasıdır. Son olarak üçüncü dijitalleşme dönemi, ileri teknolojilerin oluşturulması ve bunun toplum tarafından benimsenmesi olarak belirtilmektedir (Katz, 2017’den akt. Alptekin, 2020: 142).

Dijital dönüşüm, dijital teknolojinin gelişmesi anlamında insan yaşamının her alanında değişikliğe neden olan bir süreçtir (Stolterman ve Fors, 2006). Bu dönüşümde, toplumları yaşam süreçleri, organizasyonların yapısı, toplumlar ve bireyler arası ilişkiler, ekonomik anlamda piyasaların yapısı değişime uğramaktadır. Dolayısıyla bireylerin, toplumların, organizasyonların ve ülkelerin bu dönüşüm sürecine uyum sağlamaları önemlidir (Lucas vd. 2013).

Ülkeler dijitalleşmeyi önemli stratejik önceliklerine katarak bilim, endüstri ve sosyal anlamda dijital dönüşümü teşvik etmek için önemli girişimlerde bulunmaktadır (Nalbantoğlu, 2021: 14) Çünkü nesnelere interneti kapsamında ülkelerin dijital hazırlık kapasiteleri ile sağlık, eğitim, ticaret, ekonomi, bilim, teknoloji ve bunun gibi pek çok alanda fayda ve getiri sağlanabilmektedir. Bu bağlamda, dijitalleşme sürecinde ülkelerin dijital hazırlık kapasiteleri büyük önem kazanmaktadır (Horriğan, 2014: 2). Bunun dışında, ülkelerin dijital altyapı sağlaması çerçevesinde vatandaşlarının internete erişim düzeyini artırmasını sağlamasının yanında, onların dijital becerilerin kazandırılması, genel anlamda ülkelerin dijital hazırlık performanslarını belirlemektedir (Gallardo ve Witse, 2018: 4).

Ülkeler her zaman kendilerinin dijital hazırlık performanslarını takip etmektedir. Çünkü ülkeler, dijital hazırlık performansı konusunda kendilerinde farkındalık sağlayarak dijital hazırlık konusundaki eksikliklerini, yeterliliklerini ve üstünlükleri analiz edebilmektedir. Dolayısıyla ülkeler, dijital hazırlık performanslarının farkındalığıyla dijital hazırlık konusunda eksikliklerini gidermek, yeterliliklerini geliştirmek ve üstünlüklerinin sürdürülebilirliğini sağlamak için yöntemler, yönetimler, politikalar ve stratejiler sağlayabilmektedir. Ülkeler ayrıca birbirlerinin dijital hazırlık performanslarını da takip etmektedir. Bu anlamda ülkeler, dijital hazırlık performanslarını artırmak için dijital hazırlık performansı iyi olan ülkeler ile işbirlikleri ve ortaklıklar oluşturabilmektedir. Dolayısıyla ülkelerin dijital hazırlık performanslarının ölçümü büyük önem kazanmakta olup, ülkeler her zaman için kendilerinin dijital hazırlık performanslarını ölçen ölçeklere gereksinim duymaktadır.

Ülkelerin dijital hazırlık performansını ölçen metrik merkezi ABD’de bulunan CISCO isimli bir kuruluş tarafından geliştirilen CISCO Dijital Hazırlık Endeksi (CISCO Digital Readiness Index – CDRI)’dir. Endeks 7 bileşen ve 7 bileşene bağlı 25 alt bileşenden oluşmaktadır. CDRI ile en son 2019 yılı için 141 ülkenin dijital hazırlık performansları ölçülmüştür. Endekste alt bileşenler, çeşitlik uluslararası kuruluşlar tarafından sağlanan standartlaştırılmış verilere göre puanlandırılmaktadır. Alt bileşenlerin toplamı ile ülkelerin CDRI değerleri belirlenmektedir (Çelen, 2021: 74-75; www.cisco.com). Buna göre CDRI kapsamında bileşenler, alt bileşenler ve alt bileşenlerin sağlandığı kaynaklar Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. CDRI Bileşen ve Altbileşenleri ile Alt Bileşenlerin Sağlandığı Kaynaklar

Bileşenler	Altbileşenler	Kaynaklar
Temel İhtiyaçlar	Yaşam beklentisi	Birleşmiş Milletler (2017)
	Ölüm oranı (5 yaş altı)	Birleşmiş Milletler Çocuk Ölümleri Kurumu (2017)
	Güvenli içme suyundan yararlanan nüfus	Dünya Sağlık Örgütü ve UNICEF (2015)
	Elektrik erişimi	Dünya Bankası (2016)
İşletme ve Devlet Yatırımı	Doğrudan yabancı yatırım	Uluslararası Para Fonu (2017)
	AR-GE	UNESCO (2017)
	Yatırım özgürlüğü	Miras Vakfı

İş Yapma Kolaylığı	İş Yapma Kolaylığı Endeksi	Dünya Bankası (2019)
	Kanuni düzenlemeler	Dünya Adalet Projesi (2019)
	Lojistik Performans Endeksi	Uluslararası Şeffaflık (2018)
	Elektriğe erişim süresi	Dünya Bankası (2018)
Beşeri Sermaye	İşgücü katılım oranı	Dünya Bankası (2018)
	Yetişkin okuryazarlık oranı	UNESCO (2017)
	Eğitim endeksi	Birleşmiş Milletler Gelişme Programı (2017)
	Uyumlaştırılmış test puanı	Dünya Bankası (2018)
Başlangıç Ortamı	Yeni iş yoğunluğu	Dünya Bankası (2016)
	Patentler ile tescilli ticari markalar	Dünya Fikri Mülkiyet Organizasyonu (2017)
	Risk Sermayesi yatırımı ve kullanılabilirliği	Amerika Girişimcilik Merkezi (2017), Dünya Ekonomik Forumu (2018)
	Mobil cihaz etkisi	Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (2017)
Teknoloji Adaptasyonu	İnternet kullanımı	Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (2017)
	Bulut hizmetleri	Küresel Araştırma ve Danışmanlık Şirketi (2018)
	Mobil geniş bant abonelikleri	Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (2017)
Teknolojik Altyapı	Sabit geniş bant abonelikleri	Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (2014)
	Güvenli internet sunumları	NETCRAFT Şirketi (2018)
	Ev internet erişimi	Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (2017)

Kaynak: https://www.cisco.com/c/dam/en_us/about/csr/reports/global-digital-readiness-index.pdf

Dijital teknoloji açısından yaygın olan sektörler diğer sektörlerle göre daha fazla istihdam oluşturmaktadır ve işgücü açısından verimlilik sağlamaktadır. Dijital teknoloji ayrıca üretim konusunda verimlilik oluşturabilmektedir. Bu anlamda, dijital teknolojinin bir üretim faktörü olarak kullanılması üretim maliyetlerini düşürmekte ve üretim süreçlerini etkili bir şekilde sağlayarak sektörlerin kârlarının artmasına neden olabilmektedir. Ayrıca dijitalleşme, verimlilik artışına istinaden ürün fiyatlarını düşürmekte ve rekabet gücünün artmasına yol açmaktadır. Tüketim boyutu açısından ise dijitalleşme ile yeni ürün ve pazarlar oluşturularak yeni talepler meydana gelmektedir (Taymaz, 2018'den akt. Gözüküçük, 2020: 56-57). Bunların dışında dijitalleşme ile üretim hataları azalmakta ve buna bağlı olarak müşteri memnuniyeti de sağlanabilmektedir (Harris vd. 2019; Lokuge vd. 2019). Dolayısıyla dijital teknoloji kullanımındaki artış, ekonomik büyümeyi pozitif yönlü sağlamaktadır (Alaaraç ve İbrahim, 2014: 2; van Ark, 2016: 3; Myovello vd. 2020: 2; Soomro vd. 2020: 3596).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Araştırmanın literatürü iki açıdan incelenmiştir. Bunlardan birincisinde dijital hazırlık ile ilgili olan araştırmalar açıklanmıştır. İkincisinde ise ENTROPİ ve VIKOR yöntemi ile ilgili olan çalışmalar belirtilmiştir.

Literatürün birinci kısmı çerçevesinde Blayone vd. (2018), Ukraynalı ve Gürcistan'da üniversite öğrenimi gören toplam 179 öğrenciden elde edilen

veriler ile üniversite öğrencilerinin dijital hazırlık seviyelerini ülkeler bazında karşılaştırmışlardır. Araştırma sonucuna göre, hem Ukrayna hem de Gürcü öğrencilerin genel anlamda mobil cihazları kapsamındaki dijital hazırlık düzeylerinin, bilgisayardan daha fazla olduğu gözlenmiştir. Araştırmada ayrıca Ukraynalı öğrencilerin büyük bir yüzdesinin dijital hazırlık çerçevesinde çevrim içi iletişim kurma ve sosyal ağları kullanmaya daha hazırlıklı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Gürcistan'da ise öğrencilerin dijital hazırlık performans düzeylerinin genel anlamda teknik ve hesaplamalı etkileşimler konusunda yüksek olduğu tespit edilmiştir. Nasution vd. (2018), Teknoloji Hazırlık Endeksi (Technology Readiness Index – TRI), Elektronik İş Hazırlık Endeksi (Electronic Readiness Index – ERI) ve Mobil Hazırlık Modeli (Mobile Readiness Model – MRM) bileşenlerinin bileşiminden özellikle şirketlerin dijital hazırlık performanslarının ölçülmesi için yeni bir model önermişlerdir. Söz konusu modelin bileşenleri kişisel yenilikçilik, tutumsal hazırlık, duygusal tepki ve duygusal yatkınlık olarak belirlenmiştir. Araştırmacılar oluşturdukları modele göre dijital hazırlığın sadece dijital bir bağımsız nesne olarak algılanmasının değil, bunun yanında dijital hazırlığın her sisteme entegre edilmesini sağlayan bir yapı olduğunu vurgulamışlardır. Hong ve Kim (2018), Güney Kore'de üniversite öğrenimi gören 854 öğrenciden sağlanan ilgili veriler ile Akademik Girişimlerde Dijital Hazırlık Performans Ölçümü metriğini geliştirmişlerdir. Araştırmada, açıklayıcı faktör analizi kapsamında ölçeğin bileşenlerinin 5 faktörde toplandığı gözlenmiştir. Ayrıca doğrulayıcı faktör analizine göre tahmin edilen modelin kabul edilebilir uyum sağladığı tespit edilmiştir. Kim vd. (2019), Güney Kore'de çeşitli üniversitelerde okuyan 614 öğrenci üzerinden sağlanan ilgili veriler ile elektronik öğrenme ve elektronik yeteneğin akademik başarıyı etkilemesinde dijital hazırlığın moderatör rolünü yapısal eşitlik modeli ile analiz etmişlerdir. Araştırmada, elektronik öğrenmenin ve elektronik yeteneğin dijital hazırlığı anlamlı ve pozitif yönde, dijital hazırlık boyutunun ise akademik başarıyı pozitif yönde ve anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla araştırmacılar dijital hazırlığın, elektronik öğrenme ve elektronik becerinin akademik başarıyı etkilemesinde aracı rolünün bulunduğunu belirlemişlerdir. Sivrikova vd. (2019), Rusya'da Güney Ural Devlet Üniversitesi'nde çalışan 200 eğitimciden sağlanan veriler üzerinden söz konusu eğitimcilerin dijital hazırlık tutumlarını betimsel istatistik ile incelemişlerdir. Araştırma sonucuna göre, eğitimcilerin sosyal ağ kullanımına yönelik olarak eğitim sürecinde olumlu tutuma sahip oldukları, fakat bilgi kaynaklarının sahip oldukları olanaklar konusunda yeterince bilgi sahibi olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Alam (2020), Pakistan'da 159 Y ve X kuşağı bireylerin dijital hazırlık ve mobil reklam etkinliği ile ilgili veriler üzerinden dijital hazırlık boyutunun, mobil reklam etkinliği boyutu üzerindeki etkisini doğrusal regresyon analizi ile incelemişlerdir. Araştırmada, dijital hazırlığın, mobil reklam etkinliği üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü etkisinin olduğu belirlenmiştir. Debrenti (2020), Macaristan'da bulunana 202 gıda şirketinden elde edilen dijital hazırlık performansı belirleyen ilgili veriler üzerinden Macaristan gıda sektörünün ağ bağlantı performansının girişimcilik ile dijital

teknoloji entegrasyon boyutları arasındaki ilişkiyi Pearson korelasyon katsayısı ile incelemiştirlerdir. Araştırmada, Macaristan'da gıda sektörünün dijital hazırlık performansı kapsamında ağ bağlantı performansının girişimcilik boyutu ile anlamlı, pozitif yönde ve orta düzeyde, dijital teknoloji entegrasyonu ile ise anlamlı pozitif yönlü ve yüksek seviyede ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Küsel vd. (2020), ABD'de 176, Almanya'da 72 öğrencinin Çevrimiçi Öğrenme Öğrenci Hazırlık Anketi (Student Readiness of Online Learning – SRQL) ile elde edilen veriler üzerinden ülkelerin dijital hazırlık performanslarını ülkeler bazında betimsel istatistik yöntemi ile karşılaştırmışlardır. Araştırmada, genel anlamda ABD öğrencilerinin dijital hazırlık performanslarının Almanya'daki öğrencilerden daha iyi olduğu belirlenmiştir. Saçak vd. (2020), 2018 yılı için T.C Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından yayınlanmış olan ‘‘Dijital Türkiye Yol Haritası’’ raporunda kısa, orta ve uzun vadeli hedefleri gerçekleştirmek amacıyla belirlenen stratejileri TOPSIS yöntemi ile önceliklendirmişlerdir. Araştırma sonucuna göre, en önemli önceliğin eğitimcilere dijital yetkinlik kazandırılması olduğu gözlenmiştir. Zalite ve Zvirbule (2020), Avrupa ülkelerinde COVID 19 sonrasında öğrencilerin uzaktan eğitim yapması kapsamında söz konusu ülkelerin dijital hazırlık performanslarını incelemiştirler. Bulgulara göre, Kuzey Avrupa ülkelerinin dijital hazırlık performanslarının diğer Avrupa ülkelerine göre yüksek olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca özellikle Letonya'nın yüksek öğretim kurumlarının iç ve dış iletişim sistemlerinin sahip olması, Letonya'nın dijital hazırlık performansının yüksek olmasına katkı sağladığını ifade edilmiştir. Cahyadi ve Magra (2021), G20 grubundaki 19 ülkenin 2019 yılı için CDRI, Küresel İnovasyon Endeksi (Global Innovation Index - GII) ve Küresel Rekabet Endeksi (Global Competitiveness Index - GCI) bileşenlerine ait değerler üzerinden dijital hazırlık, inovasyon ve rekabet boyutları arasındaki ilişkiyi Pearson korelasyon katsayısı ile belirlemiştirlerdir. Araştırmada, CDRI, GII ve GCI arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Çelen (2021), 2019 yılı için Türkiye'nin CDRI bileşen değerleri üzerinden Türkiye'nin dijital hazırlık performansını incelemiştir. Türkiye'nin dijital hazırlık performansı kapsamında temel ihtiyaçlar bakımından olumlu bir görünüme sahip olduğu ve iş kolaylığı ile beşeri sermaye konularında ortalamanın biraz üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada ayrıca Türkiye'nin işletme ve devlet yatırımları ile başlangıç ortamı, teknoloji adaptasyonu ve teknolojik alt yapı konularında ortalamanın altında olduğu gözlenmiştir. Fabregas vd. (2021), Filipinler Politeknik Üniversitesi öğrencilerinin Dijital Değerlendirme Profili (Digital Assessing Profile) ölçeğine göre sağlanan veriler ile söz konusu öğrencilerin dijital hazırlık tutumlarını belirlemiştirler. Bulgulara göre, öğrencilerin büyük çoğunluğunun dijital hazırlık kapsamında çevrim için öğrenme etkinliğine hazır olmadığına ve mobil cihazlarda dijital hazırlık performanslarının bilgisayarlara kıyasla daha fazla olduğu gözlenmiştir. Goh (2021), ülkelerin dijital teknolojiye hâkim olma seviyelerini ve ülkelerin dijital anlamda performanslarının daha belirgin ve ayrıntılı olarak incelemek için CDRI ve Küresel Rekabet Endeksi (Global

Competitiveness Index – GCI) bileşenlerinin bileşimiyle CDRI’den farklı olarak yeni bir dijital hazırlık endeksi önermişlerdir. Nit vd. (2021), COVID 19 ile başa çıkmada dijital hazırlığın öneminden bahsetmişlerdir. Bu bağlamda yazarlar Kamboçya ülkesinde kentsel ve kırsal bölgelerde internet kullanım oran farkını dikkat çekerek kırsal bölgelerde dijital hazırlık performans seviyesinin yükseltilerek COVID 19 ile mücadelenin daha anlamlı olabileceğini ifade etmişlerdir.

Literatürün ikinci kısmı kapsamında ise ENTROPİ ve VIKOR yöntemlerini konu alan çalışmalar Tablo 2’de belirtilmiştir.

Tablo 2. ENTROPİ ve VIKOR Literatürü

Araştırmacı/Araştırmacılar	Yöntem	Konu
Lihong vd. (2009)	AHP ve ENTROPİ tabanlı VIKOR	Termik güç santralının kömür tedarikçilerinin seçim problemi
Shemshadi vd. (2011)	ENTROPİ tabanlı VIKOR	En iyi tedarikçi seçimi problemi
Mohsen ve Fereshteh (2017)	ENTROPİ tabanlı VIKOR	Jeotermal enerji santrali arıza modlarının risk değerlendirilmesi
Sarı (2017)	ENTROPİ tabanlı VIKOR	Bakım personelinin performanslarının ölçülmesi
Sharma vd. (2017)	ENTROPİ tabanlı VIKOR	Güneş hava akış kanalında engel parametrelerini optimizasyonları
Gök Kısa ve Perçin (2018)	ENTROPİ tabanlı VIKOR	Bilgisayar donanım firmalarının performanslarının ölçümü
Kun vd. (2018)	Bulanık ENTROPİ tabanlı VIKOR	Hava hedefi tehditlerinin değerlendirilmesi
Çelebi Demirarsaln vd. (2019)	ENTROPİ tabanlı VIKOR ve TOPSIS	Akademik personelinin duygusal performanslarının ölçülmesi
Dev vd. (2019)	ENTROPİ tabanlı VIKOR	Otomobil pistonu için en iyi malzeme seçim problemi
Narayanamoorthy (2019)	ENTROPİ tabanlı VIKOR	En iyi endüstriyel robot seçimi problemi
Rani vd. (2019)	ENTROPİ tabanlı VIKOR	Yenilenebilir enerji teknolojilerinin performanslarının ölçümü
Eş ve Kocadağ (2020)	ENTROPİ tabanlı VIKOR ve MAUT	Kamu kurumu tedarikçi seçim problemi
Majover (2020)	ENTROPİ tabanlı VIKOR	Biyo kütle yakıtlı katı oksit yakıt hücresi içeren üretim sisteminin optimisasyonu
Eş (2021)	ENTROPİ tabanlı VIKOR ve SAW	Tekstil sektöründe tedarikçi seçim problemi
Lam vd. (2021)	ENTROPİ tabanlı VIKOR	İnşaat firmalarının performanslarının ölçülmesi

Literatür incelendiğinde, dijital hazırlık ile ilgili pek çok araştırmaya rastlamak mümkündür. Fakat yerli literatürde dijital hazırlık konusunda çalışmaların kısıtlı olduğu tespit edilmiştir. Literatürün ikinci kısmı kapsamında literatürde ENTROPİ ve VIKOR yöntemi ile pek çok araştırma bulunmaktadır. Dolayısıyla bu durum ENTROPİ ve VIKOR yöntemlerinin çok kriterleri karar verme problemleri kapsamında kriterlerin önemlilik derecelerinin ve karar alternatiflerinin performanslarının ölçülmesinde güvenilir olduğunu göstermektedir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Veri Seti ve Analizi

Araştırmanın veri setini en son ve güncel olan 2019 yılı için G20 grubundaki 19 ülkenin CDRI bileşenlerine ait değerler oluşturmaktadır. Araştırmada söz konusu ülkelerin dijital hazırlık performansları ENTROPİ tabanlı VIKOR yöntemi ile ölçülmüştür. Araştırmada kolaylık sağlaması için CDRI bileşenlerinin kısaltmaları Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. CDRI Bileşenleri ve Kısaltmaları

CDRI	Kısaltma
Temel İhtiyaçlar	CDRI1
İşletme ve Devlet Yatırımı	CDRI2
İş Yapma Kolaylığı	CDRI3
Beşeri Sermaye	CDRI4
Başlangıç Ortamı	CDRI5
Teknoloji Adaptasyonu	CDRI6
Teknolojik Altyapı	CDRI7

3.2. ENTROPİ Yöntemi

Araştırmacılar tarafından önerilen objektif ağırlıklandırma yöntemlerinden biri ENTROPİ yöntemidir. ENTROPİ temel anlamda düzensizliği belirtmektedir. Bu kapsamda bir ÇKKV probleminde bir kriterin entropisi ne kadar fazlaysa bu durum düzensizliğin daha çok olduğu anlamına gelecek ve buna göre kriterin ağırlığı daha büyük olacaktır. Bu bağlamda ENTROPİ yöntemi, karar verme sürecinde etkin olarak kullanılabilir. Çünkü ENTROPİ yöntemi ile kriterler arasındaki mevcut zıtlıklar ölçülebilmekte ve karar vericiye aktarılan bilgi netleşmektedir (Ecer, 2020: 55). Ayrıca ENTROPİ yöntemi kolay ve anlaşılır matematiksel hesaba dayanmakta olup, karar verici boyutunda uzmanlık ve yargıya gereksinim duyulmamaktadır (Aksakal ve Çalışkan, 2020: 171). ENTROPİ yöntemi, farklı karar verme süreçlerindeki farklı değerlendirme olaylarında çok iyi sonuçlar çıkarmaktadır. Çünkü bu yöntemle kriterler arasındaki düzensizlikler hesaplanarak karar vericilerin karmaşık olamayan sonuçlar çıkarmasına yardımcı olmaktadır (Ecer, 2020: 5). Böylelikle kriterlerin önemlilik derecelerinin ve ağırlık katsayılarının ölçülmesinde ENTROPİ yönteminden akademik araştırmalarda sıklıkla faydalanılmıştır (Ulutaş ve Topal, 2020). Buna göre ENTROPİ yönteminin uygulama aşamaları aşağıda gösterilmiştir (Ayçin, 2019: 122-124; Dinçer, 2019: 36-38; Aksakal ve Çalışkan, 2020: 171-172; Arslan, 2020: 22-25; Ecer, 2020: 57-58; Öztel ve Alp, 2020: 23-24; Uludağ ve Doğan, 2021: 395-396).

A_i : i. karar Alternatifi ($i=1,2,\dots,m$).

C_j : j. değerlendirme kriteri ($j=1,2, \dots,n$).

x_{ij} : j. değerlendirme kriterine göre i. alternatifin aldığı yer.

p_{ij} : j. değerlendirme kriterine göre i. alternatifin aldığı normalize değer.

k: Entropi katsayısı

e_j : Entropi değeri

d_j : Farklılaşma derecesi

w_j : j. Değerlendirme kriterinin ağırlığı ($j=1,2,\dots,n$).

1. Aşama: Karar Matrisinin Oluşturulması

$$D = \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

2. Aşama: Karar Matrisinin Normalizasyonu

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad \forall i, j \quad (2)$$

3. Aşama: Kriterlerin ENTROPİ Değerlerinin Bulunması

$$k = (\ln(m))^{-1} \quad 0 \leq e_j \leq 1 \quad (3)$$

$$e_{ij} = -k \cdot \sum_{j=1}^n p_{ij} \cdot \ln(p_{ij}) \quad i=1,2,\dots,m; j=1,2,\dots,n \quad (4)$$

4. Aşama: Farklılaşma Derecelerinin Hesaplanması

$$d_j = 1 - e_j \quad j=1,2,\dots,n \quad (5)$$

5. Aşama: ENTROPİ Kriter Ağırlıklarının Tespiti

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j} \quad (6)$$

3.3. VIKOR Yöntemi

VIKOR tekniği, pek çok kriteri barındıran karmaşık sistemlerin optimizasyonu için geliştirilen bir ÇKKV yöntemidir. VIKOR yönteminin temeli, değerlendirme kriterleri esas alınarak karar alternatifleri arasında uzlaşık veya ideal çözüme dayanmaktadır. Söz konusu yöntemde uzlaşık çözüm sayesinde karar alternatifleri için sıralama indeksi sağlanarak belirli koşullar kapsamında ideal çözüme en yakın karara ulaşılabilmektedir (Ayçin, 2019: 314). Bu kapsamda VIKOR yönteminin temel amacı, çoğunluğun maksimum grup faydası ve rakiplerin ise bireysel pişmanlığın minimum olarak oluşturulmasıdır (Dinçer, 2019: 56). VIKOR yöntemi kararlılık ve kardinal bilgi ile kullanım kolaylığı sebebiyle seçim problemlerinde uygun bir yapı sağlamaktadır. VIKOR yönteminde ayrıca en küçük performans derecesine sahip kriter dahi dikkate alınmaktadır (Uludağ ve Doğan, 2021: 119). Bunun yanında VIKOR yöntemi, karar vericilerin başlangıçta tercihlerini tam olarak belirtmemesi ve tercihlerinin tam olarak neyin etkilediğinin farkında olunmadığı durumlarda tercih edilmektedir. Fikir ayrılıkların çözüme uzlaştırılmasında uzlaşma kabul edilebilir olması aranmaktadır. Bunun yanında karar verici ideal çözüme en yakın çözümü kabul etmeye istekli olmalıdır. Karar verici açısından fayda ve her bir kriter fonksiyonları arasında doğrusal ilişki olmalıdır (Kaya ve Karaşan, 2020: 111-112). Bu kapsamda VIKOR yönteminin

uygulama aşamaları aşağıda belirtilmiştir (Aktaş vd. 2015: 237-238, Paksoy, 2017: 39-41; Çelikkbilek, 2018: 167-160; Kuzu, 2018: 119-123; Ayçin, 2019: 316-319; Başdar, 2019: 103-105; Dinçer, 2019: 57-59; Özbek, 2019: 231-233; Aktaş ve Kabak, 2020: 145-148; Demirci, 2020: 98-101; Ecer, 2020: 225-227; Kaya ve Karışan, 2020: 112-114; Keskin ve Atan, 2020: 101-103; Öztel ve Alp, 2020: 47-50; Tepe, 2021: 35-37; Uludağ ve Doğan, 2021: 121-125).

1. Aşama: Karar Matrisinin Sağlanması

Matrisin satırlarını karar alternatifleri, sütunlarını ise kriterler oluşturmaktadır. i karar alternatiflerini ($i=1,2, \dots, m$) ve j ise kriterleri ($j=1,2,\dots,n$) göstermektedir. Bu bağlamda karar matrisi eşitlik 7'de açıklanmıştır.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (7)$$

2. Aşama: En iyi (f_j^*) ve En kötü (f_j^*) Kriter Değerlerinin Tespiti

Söz konusu değerler hesaplanırken en önemli husus kriterlerin özelliğinin dikkate alınmasının gerekliliğidir. Eğer kriterler fayda yönlü ise en iyi değer eşitlik 8, en kötü değer eşitlik 9 ile tespit edilir.

$$f_j^* = \max_j x_{ij} \quad (8)$$

$$f_j^- = \min_j x_{ij} \quad (9)$$

Eğer kriterler maliyet yönlü ise en iyi değer eşitlik 10, en kötü değer ise eşitlik 11 ile belirlenir.

$$f_j^* = \min_j x_{ij} \quad (10)$$

$$f_j^- = \max_j x_{ij} \quad (11)$$

3. Aşama: Normalizasyon İşlemi ve Karar Matrisinin Ağırlıklandırılması

Karar matrisindeki her bir değer normalize işlemi eşitlik 12 ile sağlanır.

$$r_{ij} = \frac{f_j^* - x_{ij}}{f_j^* - f_j^-} \quad (12)$$

Eşitlik 12 ile hesaplanan tüm değerler ile $m \times n$ boyutlarında olan R normalize karar matrisi eşitlik 13 ile oluşturulur.

$$R = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ r_{m1} & r_{m2} & r_{mn} \end{bmatrix} \quad (13)$$

Normalize karar matrisinden sonra kriterlerin ağırlık değerleri (w_j) toplamı 1 olacak şekilde belirlenir ($\sum_{j=1}^n w_j$). Normalize edilmiş karar matrisinin elemanları eşitlik 14'den yararlanılarak kriter ağırlıkları çarpılır.

$$v_{ij} = r_{ij} \cdot w_j \quad (14)$$

Sonrasında normalize edilmiş karar matrisi elemanları eşitlik 15 ile tespit edilir.

$$V = \begin{bmatrix} v_{11} & v_{12} & v_{1n} \\ v_{21} & v_{22} & v_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ v_{m1} & v_{m2} & v_{mn} \end{bmatrix} \quad (15)$$

4. Aşama: S_i ve R_i Değerlerinin Belirlenmesi

S_i değerleri her karar alternatifi için V matrisindeki satır değerlerinin toplamına eşittir. Bu durum eşitlik 16, eşitlik 17 ve eşitlik 18'de açıklanmıştır.

$$S_i = \sum_{j=1}^n v_{ij} \quad (16)$$

$$S_i = \sum_{j=1}^n r_j \cdot w_j \quad (17)$$

$$S_i = \sum_{j=1}^n r_j \cdot w_j \cdot \frac{f_j^* - x_{ij}}{f_j^* - f_j^-} \quad (18)$$

R_i değerleri ise bu satırdaki değerlerin maksimum değerine eşittir. Bu durum eşitlik 19, eşitlik 20 ve eşitlik 21'de gösterilmiştir.

$$R_j = \max_j v_{ij} \quad (19)$$

$$R_j = \max_j (w_j \cdot r_{ij}) \quad (20)$$

$$R_j = \max_j \left(w_j \cdot \frac{f_j^* - x_{ij}}{f_j^* - f_j^-} \right) \quad (22)$$

5. Aşama: Q Değerlerinin Tespit Edilmesi

Her bir karar alternatifi için Q_i değerleri hesaplanırken kullanılan S^* , S^- , R^* ve R^- parametreleri sırasıyla eşitlik 22, eşitlik 23, eşitlik 24 ve eşitlik 25'de gösterilmiştir.

$$S^* = \min_i S_i \quad (22)$$

$$S^- = \max_i S_i \quad (23)$$

$$R^* = \min_i R_i \quad (24)$$

$$R^- = \max_i R_i \quad (25)$$

Q_i değerleri ise eşitlik 26 ile hesaplanır.

$$Q_i = \frac{q \cdot (S_i - S^*)}{(S^- - S^*)} + \frac{(1-q) \cdot (R_i - R^*)}{(R^- - R^*)} \quad (26)$$

Eşitlik 26'da belirtilen q parametresi en fazla grup faydasının olmasını sağlayan strateji için ağırlığı belirtmektedir. (1-q) parametresi ise karşıt görüş için en az değerdeki pişmanlığı göstermektedir. Uzlaşma, $q > 0,5$ olan çoğunluk oyu durumuyla, $q = 0,5$ olan konsensüs durumuyla ve $q < 0,5$ veto durumuyla oluşturulabilir.

6. Aşama: Karar Alternatiflerin Sıralanması ve Uzlaşık Çözümün Belirlenmesi

Bu aşamada S_i , R_i ve Q_i değerleri küçükten büyüğe doğru sıralanarak karar alternatifleri için üç adet sıralama listesi oluşturulur. Söz konusu sıralamanın doğruluğunun sınanması için Q_i değerlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralamada en küçük Q_i değerine sahip olan karar alternatifi aşağıdaki belirtilen şartları sağlama durumları incelenir.

1. Şart: Kabul Edilebilir Avantaj:

Q_i değerleri küçükten büyüğe doğru sıralanmadığında en iyi karar alternatifi A_1 , A_1 'den sonraki en iyi karar alternatifi A_2 olarak düşünülürse kabul edilebilir avantaj eşitlik 27 saplandığında gerçekleşmektedir.

$$Q(A_2) - Q(A_1) \geq DQ \quad (27)$$

Eşitlik 26'da belirtilen DQ parametresi karar alternatifi sayısı olan m 'ye bağlı olup, eşitlik 28'de gösterildiği gibi ölçülmektedir.

$$DQ = \frac{1}{m-1} \quad (28)$$

2. Şart: Kabul Edilebilir İstikrar

Q_i değerleri küçükten büyüğe doğru sıralanmadığında en küçük karar alternatifine sahip karar alternatifi A_1 , S ve/veya R değerlerine göre küçükten büyüğe doğru yapılan sıralamada da en küçük değerde ise A_1 en iyi karar alternatifi olduğu değerlendirilir.

Eğer kabul edilebilir avantaj ve kabul edilebilir istikrar koşulları sağlanamıyorsa uzlaşık çözüm kümesi iki durumda açıklanır.

1. Durum: Kabul Edilebilir Avantaj Sağlanmıyorsa: A_1, A_2, \dots, A_M karar alternatiflerinin tümü uzlaşık en iyi çözüm kümesinde kabul edilmektedir. Maksimum m değeri ise eşitlik 29 ile belirlenir.

$$Q(A_m) - Q(A_1) \leq DQ \quad (29)$$

2. Durum: Kabul Edilebilir İstikrar Sağlanmıyorsa: A_1 ve A_2 karar alternatifleri her ikisi de en iyi uzlaşık çözüm kümesinde yer alır.

4. BULGULAR

ENTROPİ yöntemi kapsamında birinci aşamada eşitlik 1 ile karar matrisi oluşturulur. Yöntemin ikinci aşamasında ise eşitlik 2 yardımıyla karar matrisinin normalizasyonu sağlanır. Buna göre karar matrisi ve karar matrisinin normalize değerleri Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Karar ve Normalize Karar Matrisi

Karar Matrisi								
Ülkeler	CDRI	CDRI1	CDRI2	CDRI3	CDRI4	CDRI5	CDRI6	CDRI7
ABD	19,03	3,81	2,29	3,41	3,21	1,40	2,22	2,69
Almanya	17,85	3,90	2,11	3,76	3,25	0,68	1,63	2,53
Arjantin	13,06	3,70	1,17	2,40	2,70	0,23	1,34	1,51
Avustralya	17,89	3,96	1,87	3,49	3,31	1,30	1,62	2,34
Brezilya	12,31	3,60	1,17	2,47	2,45	0,24	1,13	1,26
Çin	13,22	3,65	0,97	2,98	2,70	0,68	0,97	1,28
Endonezya	11,68	3,19	1,01	2,63	2,45	0,42	0,97	1,01
Fransa	16,25	3,94	1,81	3,41	2,92	0,55	1,42	2,19
Güney Afrika	11,39	2,71	1,06	2,62	2,10	0,67	1,18	1,06
Güney Kore	18,22	3,93	2,18	3,51	3,32	1,20	1,69	2,39
Hindistan	9,46	2,89	0,97	2,57	1,53	0,47	0,66	0,37
İngiltere	17,86	3,91	1,87	3,60	3,21	1,25	1,63	2,39
İtalya	14,84	3,96	1,66	3,12	2,75	0,29	1,31	1,75
Japonya	17,69	3,98	1,95	3,44	3,25	0,89	1,69	2,49
Kanada	17,33	3,91	1,78	3,27	3,32	0,70	2,05	2,30
Meksika	12,34	3,67	1,37	2,45	2,49	0,35	0,99	1,01
Rusya	13,63	3,50	0,96	2,59	3,18	0,46	1,39	1,55
Suudi Arabistan	13,40	3,66	1,23	2,53	2,46	0,38	1,31	1,83

Türkiye	12,88	3,66	1,37	2,67	2,45	0,32	1,01	1,40
Normalize Karar Matrisi								
ABD	-----	0,1477	0,21647	0,161316	0,15996	0,28278	0,224369	0,2134814
Almanya	-----	0,15102	0,19926	0,177658	0,16196	0,137525	0,165012	0,2001792
Arjantin	-----	0,14328	0,11073	0,113667	0,13467	0,046972	0,135981	0,1199033
Avustralya	-----	0,15336	0,17661	0,165165	0,16501	0,26279	0,163707	0,1855618
Brezilya	-----	0,13961	0,1102	0,116682	0,12192	0,047732	0,114855	0,0999039
Çin	-----	0,14139	0,09128	0,140973	0,13451	0,137494	0,097952	0,1011876
Endonezya	-----	0,12363	0,09546	0,124539	0,12196	0,084706	0,098124	0,0797828
Fransa	-----	0,15272	0,17108	0,161309	0,14547	0,110963	0,144097	0,1738468
Güney Afrika	-----	0,10491	0,1002	0,124034	0,10444	0,134896	0,119541	0,0838991
Güney Kore	-----	0,15235	0,206	0,165996	0,16536	0,242781	0,171138	0,1893445
Hindistan	-----	0,11198	0,09184	0,121445	0,07641	0,094294	0,06666	0,029672
İngiltere	-----	0,15145	0,17687	0,170466	0,15994	0,253396	0,164808	0,1893408
İtalya	-----	0,15355	0,15696	0,147498	0,13708	0,058691	0,132997	0,1382481
Japonya	-----	0,15418	0,18426	0,162679	0,16207	0,179977	0,17098	0,1973297
Kanada	-----	0,15169	0,16789	0,154878	0,16551	0,141205	0,207481	0,1820503
Meksika	-----	0,14241	0,12923	0,115939	0,12416	0,070678	0,100582	0,0797735
Rusya	-----	0,13577	0,09046	0,122559	0,15824	0,093497	0,140678	0,1230487
Suudi Arabistan	-----	0,14196	0,11668	0,119413	0,12248	0,077089	0,132507	0,1450476
Türkiye	-----	0,14171	0,1291	0,126382	0,12214	0,064983	0,102339	0,1111098

Yöntemin üçüncü aşamasında eşitlik 3 ve eşitlik 4 ile kriterlere (bileşenlere) ilişkin Entropi değerleri ölçülür. Dördüncü aşamada ise eşitlik 5 yardımıyla farklılaşma dereceleri tespit edilir. Yöntemin son aşamasında ise eşitlik 6 ile kriter ağırlıkları (önemlilik dereceleri) hesaplanır. Buna göre belirlenen kriterlerin entropi değerleri, farklılaşma ve önemlilik dereceleri Tablo 4’de açıklanmıştır.

Tablo 4. Kriterlerin Entropi Değerleri ile Farklılaşma ve Önemlilik Dereceleri

Entropi Değerleri							
Ülkeler	CDRI1	CDRI2	CDRI3	CDRI4	CDRI5	CDRI6	CDRI7
ABD	-0,28249	-0,3313	-0,2943	-0,29318	-0,3572	-0,3353	-0,3297
Almanya	-0,28548	-0,3214	-0,307	-0,29484	-0,2728	-0,2973	-0,322
Arjantin	-0,27839	-0,2437	-0,2472	-0,27	-0,1436	-0,2713	-0,2543
Avustralya	-0,28754	-0,3062	-0,2974	-0,29731	-0,3512	-0,2963	-0,3126
Brezilya	-0,27488	-0,243	-0,2507	-0,25657	-0,1452	-0,2486	-0,2301
Çin	-0,2766	-0,2185	-0,2762	-0,26985	-0,2728	-0,2276	-0,2318
Endonezya	-0,25844	-0,2242	-0,2594	-0,25661	-0,2091	-0,2278	-0,2017
Fransa	-0,28699	-0,3021	-0,2943	-0,28044	-0,244	-0,2792	-0,3042
Güney Afrika	-0,23654	-0,2305	-0,2589	-0,23595	-0,2702	-0,2539	-0,2079
Güney Kore	-0,28666	-0,3255	-0,2981	-0,29758	-0,3437	-0,3021	-0,3151
Hindistan	-0,24517	-0,2193	-0,256	-0,19649	-0,2227	-0,1805	-0,1044
İngiltere	-0,28586	-0,3064	-0,3016	-0,29317	-0,3479	-0,2971	-0,3151
İtalya	-0,28771	-0,2907	-0,2823	-0,2724	-0,1664	-0,2683	-0,2736
Japonya	-0,28826	-0,3117	-0,2954	-0,29492	-0,3086	-0,302	-0,3202
Kanada	-0,28607	-0,2996	-0,2889	-0,29771	-0,2764	-0,3263	-0,3101
Meksika	-0,27756	-0,2644	-0,2498	-0,25902	-0,1873	-0,231	-0,2017
Rusya	-0,27111	-0,2174	-0,2573	-0,29174	-0,2216	-0,2759	-0,2578
Suudi Arabistan	-0,27714	-0,2507	-0,2538	-0,25718	-0,1976	-0,2678	-0,28
Türkiye	-0,2769	-0,2643	-0,2614	-0,25681	-0,1776	-0,2333	-0,2441
In(m)	0,339623272						
ej	0,66017	0,64133	0,65621	0,65831	0,59501	0,64668	0,63924
Farklılaşma Dereceleri							
dj	0,33983	0,35867	0,34379	0,34169	0,40499	0,35332	0,36076
Önemlilik Dereceleri (Kriter Ağırlıkları)							
wj	0,1358	0,1433	0,1373	0,1365	0,1618	0,1412	0,1441
Sıralama	7	3	5	6	1	4	2

Tablo 4 incelendiğinde, dijital hazırlık bileşenlerinin önemlilik dereceleri CDRI5, CDRI7, CDRI2, CDRI6, CDRI3, CDRI6 ve CDRI1 olarak sıralanmıştır. Tablo 4'e göre dijital hazırlık bileşenlerinin önemlilik derecesi fazla olması açısından CDRI5'in diğer bileşenler arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Ayrıca, CDRI1, CDRI3 ve CDRI4 bileşenlerinin kendi arasında önemlilik dereceleri arasındaki farkların az olduğu gözlenmiştir. Bunun yanında CDRI2 ve CDRI7 bileşenlerinin önemlilik dereceleri birbirlerine yakın değerdedir.

VIKOR yöntemi kapsamında ilk olarak eşitlik 7 ile karar matrisi oluşturulur. Söz konusu karar matrisi daha öncesinde ENTROPİ yöntemi kapsamında Tablo 3'de gösterilmiştir. Yöntemin ikinci aşamasında kriterler (bileşenler) için en iyi (f_j^*) ve en kötü (f_j^-) değerler eşitlik 8 ve eşitlik 9 tespit edilmiştir. Söz konusu kriterlerin en iyi ve en kötü değerleri Tablo 5'de açıklanmıştır.

Tablo 5. Bileşenlerin En İyi (f_j^*) ve En Kötü (f_j^-) Değerleri

Değer Sembolleri	CDRI1	CDRI2	CDRI3	CDRI4	CDRI5	CDRI6	CDRI7
f^*	18,22	3,93	3,76	3,51	3,32	2,22	2,69
f^-	2,71	0,96	2,18	1,53	0,23	0,66	0,37

Yöntemin üçüncü aşamasında eşitlik 12 ve eşitlik 13 yardımıyla normalizasyon işlemi sağlanır. Sağlanan normalizasyon işlemi Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Bileşenlerin Normalize Değerleri

Ülkeler	CDRI1	CDRI2	CDRI3	CDRI4	CDRI5	CDRI6	CDRI7
ABD	0,93	0,55	0,22	0,15	0,62	0,00	0,00
Almanya	0,92	0,61	0,00	0,13	0,86	0,38	0,07
Arjantin	0,94	0,93	0,86	0,41	1,00	0,56	0,51
Avustralya	0,92	0,69	0,17	0,10	0,65	0,38	0,15
Brezilya	0,94	0,93	0,82	0,54	1,00	0,69	0,62
Çin	0,94	1,00	0,49	0,41	0,86	0,80	0,61
Endonezya	0,97	0,98	0,71	0,54	0,94	0,80	0,73
Fransa	0,92	0,71	0,22	0,30	0,90	0,51	0,22
Güney Afrika	1,00	0,97	0,72	0,72	0,86	0,66	0,70
Güney Kore	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00	0,65	0,43
Hindistan	0,99	1,00	0,75	1,00	0,92	1,00	1,00
İngiltere	0,92	0,69	0,10	0,15	0,67	0,38	0,13
İtalya	0,92	0,76	0,40	0,38	0,98	0,58	0,41
Japonya	0,92	0,67	0,20	0,13	0,79	0,34	0,09
Kanada	0,92	0,72	0,31	0,09	0,85	0,11	0,17
Meksika	0,94	0,86	0,83	0,51	0,96	0,78	0,73
Rusya	0,95	1,00	0,74	0,17	0,93	0,53	0,49
Suudi Arabistan	0,94	0,91	0,78	0,53	0,95	0,58	0,37
Türkiye	0,94	0,86	0,69	0,54	0,97	0,77	0,56

Üçüncü aşamanın devamında normalize karar matrisi eşitlik 14 ile ağırlıklandırılmış ve eşitlik 15 ile ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi oluşturulmuştur. Buna göre hesaplanan ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi Tablo 7'de belirtilmiştir.

Tablo 7. Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi

Ülkeler	CDRI1	CDRI2	CDRI3	CDRI4	CDRI5	CDRI6	CDRI7
Ağırlıklar	0,1358	0,1433	0,1373	0,1365	0,1618	0,1412	0,1441
Yön	mak	mak	mak	mak	mak	mak	mak
ABD	0,13	0,08	0,03	0,02	0,10	0,00	0,00
Almanya	0,13	0,09	0,00	0,02	0,14	0,05	0,01
Arjantin	0,13	0,13	0,12	0,06	0,16	0,08	0,07
Avustralya	0,12	0,10	0,02	0,01	0,11	0,05	0,02
Brezilya	0,13	0,13	0,11	0,07	0,16	0,10	0,09
Çin	0,13	0,14	0,07	0,06	0,14	0,11	0,09
Endonezya	0,13	0,14	0,10	0,07	0,15	0,11	0,10
Fransa	0,12	0,10	0,03	0,04	0,15	0,07	0,03
Güney Afrika	0,14	0,14	0,10	0,10	0,14	0,09	0,10
Güney Kore	0,00	0,00	0,14	0,00	0,00	0,09	0,06
Hindistan	0,13	0,14	0,10	0,14	0,15	0,14	0,14
İngiltere	0,13	0,10	0,01	0,02	0,11	0,05	0,02
İtalya	0,12	0,11	0,06	0,05	0,16	0,08	0,06
Japonya	0,12	0,10	0,03	0,02	0,13	0,05	0,01
Kanada	0,13	0,10	0,04	0,01	0,14	0,02	0,02
Meksika	0,13	0,12	0,11	0,07	0,16	0,11	0,10
Rusya	0,13	0,14	0,10	0,02	0,15	0,07	0,07
Suudi Arabistan	0,13	0,13	0,11	0,07	0,15	0,08	0,05
Türkiye	0,13	0,12	0,09	0,07	0,16	0,11	0,08

Yöntemin dördüncü aşamasında eşitlik 16, eşitlik 17 ve eşitlik 18 ile S_i ve eşitlik 19, eşitlik 20 ve eşitlik 21 ile R_i değerleri hesaplanmıştır. 5'inci aşamada karar alternatiflerin (ülkelerin) Q_i değerleri eşitlik 22, eşitlik 23, eşitlik 24, eşitlik 25 ve eşitlik 26 ile ölçülmüştür. Son aşamada ise kabul edilebilir avantaj koşulları (eşitlik 27 ve eşitlik 28) ve kabul edilebilir istikrar koşulları test edilerek ülkelerin dijital hazırlık performansları ölçülmüş ve ölçülen değerler sıralanmıştır. Bu kapsamda ülkelerin S_i , R_i , Q_i ile kabul edilebilir avantaj ile kabul edilebilir istikrar değerleri Tablo 8'de, S_i , R_i ve Q_i değer sıralamaları Tablo 9'da açıklanmıştır.

Tablo 8. S_i , R_i ve Q_i Değerleri

Ülkeler	S_i	R_i	S^* , S , R^* , R		Q_i Değerleri			
					$q=0,25$	$q=0,5$	$q=0,75$	$q=0,95$
ABD	0,36	0,13	S*	0,29	0,05	0,066	0,082	0,098
Almanya	0,43	0,14	S-	0,95	0,327	0,29	0,252	0,214
Arjantin	0,75	0,16	R*	0,12	0,923	0,846	0,768	0,691
Avustralya	0,44	0,12	R-	0,16	0,057	0,114	0,172	0,229
Brezilya	0,80	0,16			0,937	0,879	0,821	0,763
Çin	0,73	0,14			0,533	0,579	0,624	0,669
Endonezya	0,81	0,15			0,749	0,763	0,777	0,790
Fransa	0,55	0,15			0,51	0,468	0,427	0,385
Güney Afrika	0,80	0,14			0,482	0,581	0,679	0,778
Güney Kore	0,29	0,14			0,254	0,17	0,085	0
Hindistan	0,95	0,15			0,751	0,834	0,917	1
İngiltere	0,44	0,13			0,064	0,117	0,17	0,223
İtalya	0,64	0,16			0,821	0,724	0,627	0,53
Japonya	0,45	0,13			0,112	0,156	0,2	0,244
Kanada	0,46	0,14			0,319	0,298	0,277	0,256
Meksika	0,81	0,16			0,82	0,807	0,793	0,779
Rusya	0,69	0,15			0,657	0,64	0,623	0,607
Suudi Arabistan	0,73	0,15			0,757	0,724	0,692	0,66
Türkiye	0,76	0,16			0,835	0,796	0,756	0,717
							Ortalama	0,507

Yöntemin son adımı kapsamında Tablo 8 incelendiğinde, q parametresi sadece 0,95 değerinde olduğunda eşitlik 27 kapsamında ikinci sıradaki ülkenin performans değeri ile birinci sıradaki ülkenin performans değeri arasındaki fark eşitlik 28’de belirtilen DQ değerinden $(1/(1-19))$ büyük olduğu için kabul edilebilir avantaj sağlandığı belirlenmiştir.

Tablo 9. S_i , R_i ve Q_i Değerleri Sıralamaları

Ülkeler	S_i	R_i	Q_i			
			$q=0,25$	$q=0,5$	$q=0,75$	$q=0,95$
ABD	2	3	1	1	1	2
Almanya	3	7	7	6	6	3
Arjantin	13	19	18	18	15	13
Avustralya	5	1	2	2	4	5
Brezilya	15	18	19	19	18	15
Çin	12	9	10	9	10	12
Endonezya	18	13	12	14	16	18
Fransa	8	10	9	8	8	8
Güney Afrika	16	8	8	10	12	16
Güney Kore	1	5	5	5	2	1
Hindistan	19	11	13	17	19	19
İngiltere	4	2	3	3	3	4
İtalya	9	17	16	12	11	9
Japonya	6	4	4	4	5	6
Kanada	7	6	6	7	7	7
Meksika	17	15	15	16	17	17
Rusya	10	12	11	11	9	10
Suudi Arabistan	11	14	14	13	13	11
Türkiye	14	16	17	15	14	14

Tablo 9 değerlendirildiğinde, q değeri 0,95 olduğunda ülkelerin Q_i değeri sıralaması S_i değeri sıralaması ile aynı olduğundan yöntemin son adımı çerçevesinde kabul edilebilir istikrar sağlandığı gözlenmiştir. Dolayısıyla q değeri 0,95 olduğunda kabul edilebilir avantaj ve kabul edilebilir istikrar sağlandığı için uzlaşık çözüm belirlenmiştir. Buna göre Tablo 8’de, dijital hazırlık performansı açısından en iyi olan ilk üç ülkenin sırasıyla Güney Kore, ABD ve Almanya, en kötü olan ilk üç ülkenin ise Hindistan, Endonezya ve Meksika olduğu tespit edilmiştir. Bunların dışında VIKOR yöntemi çerçevesinde ortalama dijital hazırlık performans değerinin altında kalan ülkelerin en iyi performans sergilediği düşünülürse, ortalama değerinin altında kalan ülkelerin Güney Kore, ABD, Almanya, İngiltere, Avustralya, Japonya, Kanada ve Fransa ülkeleri olduğu belirlenmiştir.

Ülkelerin dijital hazırlık performansları ENTROPİ tabanlı VIKOR yöntemi haricinde, bazı ÇKKV yöntemleriyle de ölçülmüştür. Söz konusu yöntemlere göre belirlenen ülkelerin performans değerleri arasındaki Pearson ilişki değerleri Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10. Yöntemler Arasında Pearson İlişki Değerleri

Yöntemler	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
(1) CDRI	1									
(2) VIKOR	-.995**	1								
(3) ARAS	.983**	-.988**	1							
(4) BTA	.994**	-.996**	.985**	1						
(5) COPRAS	.992**	-.994**	.998**	.994**	1					
(6) EDAS	.985**	-.989**	.999**	.987**	.998**	1				
(7) ROV	.993**	-.998**	.989**	.999**	.996**	.991**	1			
(8) TOPSIS	.993**	-.993**	.982**	.998**	.991**	.984**	.996**	1		
(9) WASPAS	.988**	-.992**	.999**	.990**	.999**	.999**	.993**	.987**	1	
(10) GİA	.946**	-.964**	.964**	.949**	.960**	.961**	.961**	.936**	.960**	1

**p<.01, *p<.05

Tablo 10'a göre, CDRI ve ENTROPİ tabanlı tüm yöntemler arasındaki ilişkilerin hepsinin anlamlı ve çok yüksek seviyede olduğu gözlenmiştir. Tablo 10 incelendiğinde, ENTROPİ tabanlı VIKOR yöntemi hariç tüm yöntemler arasındaki ilişkiler pozitif yönlüdür. VIKOR yönteminde en az değer en fazla performans anlamına geldiğinden dolayı aslında ENTROPİ tabanlı VIKOR yöntemi diğer yöntemler arasındaki ilişkilerin pozitif yönlü olduğu değerlendirilebilir. Tablo 10 değerlendirildiğinde, CDRI en fazla ENTROPİ tabanlı VIKOR yöntemi ile ilişki içinde olduğu gözlenmiştir. Bu durum, CDRI'nın söz konusu ENTROPİ tabanlı ÇKKV yöntemleri içinde en fazla ENTROPİ tabanlı VIKOR yöntemi ile açıklanabileceğini göstermektedir. Ayrıca ENTROPİ tabanlı VIKOR yöntemi en fazla ENTROPİ tabanlı ROV yöntemi ile ilişki içindedir. Dolayısıyla ENTROPİ tabanlı VIKOR yöntemi, ENTROPİ tabanlı ROV yöntemiyle diğer ÇKKV yöntemlerine kıyasla birbirleriyle benzer nitelikte teknikler olduğu söylenebilir.

Sonuç

Ülkelerin dijitalleşme eğilimleri, ülkelerin ekonomik, sosyal, teknik ve diğer alanlarda gelişmesini etkileyebilecektir. Dolayısıyla dijitalleşme sürecinde dijitalleşmenin etkilediği sektörlerde başarılı olmak için ülkeler açısından dijital hazırlık önemli bir rol oynamaktadır. Böylelikle ülkeler, dijital hazırlık performanslarının farkında olması ve buna göre dijital hazırlık performanslarını artırmalarında politikalar sağlaması, ülkelerin dijital hazırlık performanslarının ölçülmesine bağlı olmaktadır. Bu kapsamda araştırmada, G20 grubundaki 19 ülkenin 2020 CDRI bileşenlerine ait değerler üzerinden söz konusu ülkelerin dijital hazırlık performansları ENTROPİ tabanlı VIKOR yöntemi ile ölçülmüştür.

Araştırmada ilk olarak ülkelere göre dijital hazırlık performans bileşenlerinin önemlilik dereceleri ENTROPİ yöntemi ile belirlenmiştir. Bulgulara göre, bileşenlerin önemlilik dereceleri CDRI5 (Başlangıç Ortamı), CDRI7 (Teknolojik Altyapı), CDRI2 (İş ve Hükümet Yatırımı), CDRI6 (Teknoloji Uyumu), DRI3 (İş Yapma Kolaylığı), CDRI4 (Beşeri Sermaye) ve CDRI1 (Temel İhtiyaçlar) olarak sıralanmıştır. Ayrıca CDRI5 bileşeninin önemlilik derecesinin fazla olması açısından diğer bileşenler ile belirgin farklılıkları olduğu gözlenmiştir. Bu durum, ülkeler açısından CDRI5

(Başlangıç Ortamı) bileşen performansının diğer bileşenlere kıyasla ülkeler arasında farklılıkların daha fazla olduğunu göstermektedir.

Araştırmada ikinci olarak ülkelerin dijital hazırlık performansları ENTROPİ tabanlı VIKOR yöntemi ile ölçülmüştür. Sonuçlara göre, dijital hazırlık performansları açısından ilk üç ülkenin sırasıyla Güney Kore, ABD ve Almanya, son üç ülkenin ise Meksika, Endonezya ve Hindistan olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ENTROPİ tabanlı VIKOR yönteminde en az değere sahip olan karar alternatifin performansının en fazla olması anlamına geldiği için ülkelerin ortalama dijital hazırlık performans ortalamalarının altında olan ve buna göre en fazla dijital hazırlık performans sergileyen ülkelerin Güney Kore, ABD, Almanya, İngiltere, Avustralya, Japonya, Kanada ve Fransa olduğu gözlenmiştir.

Araştırmada üçüncü olarak yöntem açısından ENTROPİ tabanlı VIKOR yöntemi haricinde ülkelerin dijital hazırlık performansları ENTROPİ tabanlı ARAS, BTA, COPRAS, EDAS, ROV, TOPSIS, WASPAS ve GİA yöntemleri ile ölçülmüştür. Devamında, ülkelerin CDRI değerleri ile ENTROPİ tabanlı VIKOR ve diğer ÇKKV yöntemleri arasındaki Pearson korelasyon değerleri tespit edilmiştir. Bulgulara göre, CDRI ile tüm yöntemler kapsamında tespit edilen değerler arasında anlamlı ve çok yüksek seviyede ilişki olduğu gözlenmiştir. Ayrıca ENTROPİ tabanlı VIKOR yöntemi kapsamında elde edilen ülkelerin dijital hazırlık performans değerleri CDRI ve ENTROPİ tabanlı diğer ÇKKV yöntemleri ile hesaplanan değerler ile negatif yönlü, anlamlı ve çok yüksek ilişki gözlenmiştir. Dolayısıyla VIKOR yönteminde en az değer en fazla performans anlamına geldiği için ENTROPİ tabanlı VIKOR yöntemi, CDRI ve diğer ÇKKV yöntemleri ile belirlenen değerler ile aslında pozitif yönlü ilişkisi olduğu değerlendirilmiştir. Bunun yanında, CDRI ÇKKV yöntemler içinde en fazla ENTROPİ tabanlı VIKOR yöntemi ile ilişki içinde olduğu için CDRI'nın söz konusu ÇKKV yöntemleri içinde en iyi ENTROPİ tabanlı VIKOR yöntemi ile açıklanabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir bulguya göre, ENTROPİ tabanlı VIKOR yöntemi CDRI dışında ÇKKV yöntemler içinde en fazla ENTROPİ tabanlı ROV yöntemi ile ilişki içinde olmasından dolayı ENTROPİ tabanlı VIKOR yönteminin ÇKKV yöntemler içinde en fazla ENTROPİ tabanlı ROV yöntemleri teknik olarak birbirlerine benzer olduğu değerlendirilmiştir.

Literatür değerlendirildiğinde, ülkelerin dijital hazırlık performanslarını herhangi bir ÇKKV yöntemi ile analiz eden bir çalışmaya rastlanılmamış olması açısından bu araştırma literatüre katkı sağladığı düşünülmüştür.

Öneriler kapsamında dijital hazırlığın ekonomik büyüme ve gelişme ile ilişkisi düşünüldüğünde, dijital hazırlık performansları diğer ülkelere kıyasla daha az olan Arjantin, Brezilya, Çin, Endonezya, Güney Afrika, Hindistan, İtalya, Meksika, Rusya, Suudi Arabistan ve Türkiye'nin dijital hazırlık performanslarını artırmalıdır. Böylelikle söz konusu ülkeler, diğer G20 ülkeleri ile dijital hazırlık alanında uyum içinde olarak küresel ekonomiye ve ticarete katkılarının daha fazla olmasını sağlayabileceklerdir. Yöntem kapsamında ise gelecek çalışmalarda dijital hazırlık bileşenlerinin farklı ağırlık

katsayı belirleme yöntemleri ile önemlilik dereceleri belirlenerek yöntemler kapsamındaki farklılıklar analiz edilebilir. Ayrıca, dijital hazırlık ekonomik büyümeyi sağlamasına yönelik olarak CDRI raporunda belirtilen ülkelerin dijital hazırlık performansları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki farklı istatistik yöntemleri ile hesaplanarak, CDRI bileşeninin ya da bileşenlerinin ekonomik büyümeyi etkilemesine yönelik olarak katkı değerleri belirlenebilir. Bunların dışında, ülkelerin dijital hazırlık performanslarının daha kapsamlı ve gerçekçi olarak tespit edilmesine yönelik olarak CDRI'nın bileşen sayısı artırılabilir ve her ülkeye özgü bileşenler oluşturulabilir.

Kaynakça

- Aksakal, E. ve Çalışkan, E. (2020). Olimpiyatlarda Aday Şehirlerin Seçim Sürecinde Dikkate Alınacak Kriterlerin Entropi Yönetimi ile Değerlendirilmesi. M. Kabak, & Y. Çınar içinde, *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri MS Excel Çözümlü Uygulamalar*. Ankara: Nobel, ss.169-179.
- Aktaş, A. ve Kabak, M. (2020). VIKOR Yöntemi ile Araştırma Görevlisi Adaylarının Değerlendirilmesi. M. Kabak, & Y. Çınar içinde, *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri MS Excel Çözümlü Uygulamalar*. Ankara: Nobel, ss.143-154.
- Aktaş, R., Doğanay, M. M., Gökmen, Y., Gazibey, Y., Türen, U. (2015). *Sayısal Karar Verme Yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Alaaraj, H. ve Ibrahim, F. W. (2014). An Overview and Classification of E-Readiness Assessment Models. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 4(12), ss.1-5.
- Alam, S. (2020). Digital Readiness and Acceptance of Mobile Advertising Among Generation Y and Z in Pakistan, Iqra Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karachi.
- Alptekin, Z. M. (2020). Dijitalleşme ve Dijital Sosyal Sorumluluk İletişimi. *Uluslararası Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli Dergisi*, 3(2), ss. 136-155.
- Arslan, R. (2020). ENTROPY Yöntemi. H. Bircan içinde, *Çok Kriterli Karar Verme Problemlerinde Kriter Ağırlıklandırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel, ss.19-34.
- Ayçin, E. (2019). *Çok Kriterli Karar Verme*. Ankara: Nobel Yayın.

- Başdar, C. (2019). *Finansal Performans ve Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Blayone, T., Mykhailenko, O., Kavtaradze, M., Kokhan, M., van Oostveen, R., Barber, W. (2008). Profiling the Digital Readiness of Higher Education Students for Transformative online learning in the post-soviet Nations of Georgia and Ukraine. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 15(37), ss.1-22.
- Cahyadi, A. ve Magda, R. (2021). Digital Leadership in the Economies of the G20 Countries: A Secondary Research. *Economies* 2021, 9(32), ss. 1-15.
- CISCO (2020). Cisco Digital Readiness Index, www.cisco.com, (Erişim Tarihi: 01.08.2021)
- CISCO (2020). Cisco Digital Readiness Index, https://www.cisco.com/c/dam/en_us/about/csr/reports/global-digital-readiness-index.pdf, (Erişim Tarihi: 01.08.2021.
- Çelebi Demirarsaln, P., Küçükönder, H., Kınır, S. (2019). Entropi Tabanlı Topsis ve Vikor Yaklaşımı ile Akademisyenler Üzerinde Duygusal Performans Değerlendirme: Bartın Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(69), ss.232-251.
- Çelen, A. İ. (2021). CISCO Dijital Hazırlık Endeksinde Türkiye İçin Perspektifler. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 5(5), ss.68-103.
- Çelikbilek, Y. (2018). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Debrenti, A. S. (2020). Measuring Digital Readiness in Food Industry. *Journal of EcoAgri Tourism*, 16(1), ss.11-20.
- Demirci, A. (2020). *Sağlık Hizmetleri Yönetiminde Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Dev, S., Aherwar, A., Patnaik, A. (2019). Material Selection for Automotive Piston Component Using Entropy-VIKOR Method. *Springer Nature B.V.*, s. 1-16, DOI:<https://doi.org/10.1007/s12633-019-00110-y>.
- Dinçer, S. E. (2019). *Çok Kriterli Karar Alma*. Ankara: Gece Akademi.
- Ecer, F. (2020). *Çok Kriterli Karar Verme*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Ersöz, B. ve Özmen, M. (2020). Dijitalleşme ve Bilişim Teknolojilerinin Çalışanlar Üzerindeki Etkileri. *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 11(42), ss.170-179.
- Eş, A. (2021). ENTROPİ Tabanlı VIKOR ve SAW Yöntemleri ile Tekstil Sektöründe Tedarikçi Seçimi: Bir Firma Uygulaması. D. Ç. Yıldırım içinde, *Türkiye Ekonomisi Üzerine Güncel Araştırmalar* (s. 149-176). Ankara: İksad Publishing House.
- Eş, A. ve Kocadağ, D. (2018). Entropi Tabanlı MAUT ve VIKOR Yöntemleriyle Tedarikçi Seçimi: Bir Kamu Kurumu Örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 Armağan Sayısı, ss.265-280.
- Fabregas, A., Gapasin, A. R., Inovero, C., Albano, G. M., Canlas, R. (2021). Digital Readiness of Faculty and Students at the State University using Modified General Technology Competency and Use Model with Rule-based Algorithm: Basis for Teaching and Learning Delivery Mode Policy. *International Journal of Computing Sciences Research*, 5(1), ss. 629-643.
- Gallardo, R. ve Wiltse, M. (2018). *Gauging Household Digital Readiness*. Indiana: Purdue University.
- Goh, A. (2021). Digital Readiness Index for Arbitration Institutions: Challenges and Implications for Dispute Resolution Under the Belt and Road Initiative. *Journal of International Arbitration*, 38(2), ss. 253 – 290.
- Gök Kısa, A. ve Perçin, S. (2018). Bütünleşik ENTROPİ Ağırlık-VIKOR Yöntemi ile Bilişim Teknolojisi Sektöründe Performans Ölçümü. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 1-13.
- Gözüküçük, M. F. (2020). Dijital Dönüşüm ve Ekonomik Büyüme, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hong, A. ve Kim, H. (2018). College Students' Digital Readiness for Academic Engagement (DRAE) Scale: Scale Development and Validation. *Asia-Pacific Edu Res*, 27(4), ss.303–312.
- Horrigan, J. B. (2014). Digital Readiness:Nearly One-third of Americans Lack the Skills to Use Next Generation “Internet of Things” Applications. *Information Technology and Innovation Foundation*, ss. 1-13.

- Kaya, İ. ve Karaşan, A. (2020). *Çok Kriterli Karar Verme*. İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Keskin, İ. ve Atan, M. (2020). VIKOR Yöntemi. M. Atan, & Ş. Altan içinde, *Örnek Uygulamalarla Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri*. Ankara: Gazi Kitabevi, ss.99-107.
- Kim, H., Hong, A., Song, H.-D. (2019). The Roles of Academic Engagement and Digital Readiness in Students' Achievements in University e-learning Environments. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(21), ss.1-18.
- Klein, M. (2020). İşletmelerin Dijital Dönüşüm Senaryoları Kavramsal Bir Model Önerisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(74), ss. 997-1019.
- Kun, Z., Weiren, K., Peipei, L., Jiao, S., Yu, L., Jie, Z. (2018). Assessment and Sequencing of Air Target Threat Based on Intuitionistic Fuzzy Entropy and Dynamic VIKOR. *Journal of Systems Engineering and Electronics*, 29(2), ss. 305-310.
- Kuzu, S. (2018). VIKOR. B. F. Yıldırım ve E. Önder içinde, *İşletmeciler, Mühendisler ve Yöneticiler için Operasyonel, Yöneltil ve Stratejik Problemlerin Çözümünde Çok Kriterlerli Karar Verme Yöntemleri*, Dora: Bursa, ss.117-138.
- Küsel, J., Martin, F., Markic, S. (2020). University Students' Readiness for Using Digital Media and Online Learning—Comparison between Germany and the USA. *Education Sciences*, 10(313), ss.1-15.
- Lam, W. S., Lam, W. H., Jaaman, S. H., Liew, K. F. (2021). Performance Evaluation of Construction Companies Using Integrated Entropy–Fuzzy VIKOR Model. *Entropy*, 23(320), ss.1-16.
- Lihong, M., Yanping, Z., Zhiwei, Z. (2008). Improved VIKOR Algorithm Based on AHP and Shannon Entropy in the Selection of Thermal Power Enterprise's Coal Suppliers. *2008 International Conference on Information Management, Innovation Management and Industrial Engineering*, Taipei, ss.129-133.
- Lucas, H., Agarwal, R., Clemons, E. K., El Sawy, O. A., Weber, B. (2013). Impactful Research on Transformational Information Technology: An Opportunity to Inform New Audiences. *MIS Quarterly*, 37(2), ss.371–382.

- Mohsen, O. ve Fereshteh, N. (2017). An Extended VIKOR Method based on Entropy Measure for the Failure modes risk assessment – A Case Study of the Geothermal Power Plant (GPP). *Safety Science*, 92, ss. 160–172.
- Mojaver, P., Khalilarya, S., Chitsaz, A. (2020). Multi-Objective Optimization and Decision Analysis of a System Based on Biomass Fueled SOFC Using Couple Method of Entropy/VIKOR. *Energy Conversion and Management*, 203, ss.1-13.
- Myovellaa, G., Karacuka, M., Haucap, J. (2020). Digitalization and Economic Growth: A Comparative Analysis of Sub-Saharan Africa and OECD Economies. *Telecommunications Policy*, 44, ss.1-12.
- Nalbantoğlu, C. B. (2021). Covid 19 Sürecinin Dijital Dönüşüme Etkileri. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(4), ss.13-18.
- Narayanamoorthy, S., Geetha, S., Rakkiyappan, R., Joo, Y. H. (2019). Interval-Valued Intuitionistic Hesitant Fuzzy Entropy based VIKOR Method for Industrial Robots Selection. *Expert Systems With Applications*, 121, ss.28–37.
- Nasution, R. A., Rusnandi, L. S., Qodariah, E., Arnita, D., Windasari, N. A. (2018). The Evaluation of Digital Readiness Concept:Existing Models and Future Directions. *The Asian Journal of Technology Management*, 11(2), ss. 94-117.
- Nit, B., Kobashi, Y., Vory, S., Lim, S., Chea, S., Ito, S., et al. (2021). The Introduction of Telemedicine is Required Immediately in Cambodia Barriers and Lessons from COVID-19. *Glbo Health*, 11, ss. 1-3.
- Özbek, A. (2019). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ve Excel ile Problem Çözümü Kavram-Teori-Uygulama* (2.b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Öznel, A., & Alp, İ. (2020). *Çok Kriterli Karar Verme Seçiminde Yeni Bir Yaklaşım*. İstanbul: Kriter Yayıncılık.
- Paksoy, S. (2017). *Çok Kriterli Karar Vermede Güncel Yaklaşımlar*. Adana: Karahan Kitapevi.
- Rani, P., Mishra, A. R., Pardasani, K. R., Mardani, A., Liao, H., Streimikiene, D. (2019). A Novel VIKOR Approach based on Entropy and Divergence Measures of Pythagorean Fuzzy Sets to Evaluate Renewable Energy Technologies in India. *Journal of Cleaner Production* , 238 , ss.1-17.

- Saçak, R., Gür, Ş., Eren, T. (2020). Türkiye'nin Dijital Dönüşüm Yol Haritasında Yer Alan Stratejilerin TOPSIS Yöntemi ile Sıralanması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 21(2), ss.335-346.
- Sánchez, M. A., Zuntini, J. I. (2018). Organizational Readiness for the Digital Transformation: A Case Study Research. *Revista Gestão & Tecnologia*, 18(2), ss.70-99.
- Sarı, E. B. (2017). Toplam Verimli Bakım Uygulayan Bir İşletmede Bakım Personelinin Performans Değerleme Puanlarının ENTROPİ Tabanlı VIKOR Sıralaması ile Karşılaştırılması. *İşletme Bilimi Dergisi (JOBS)*, 5(3), ss.59-78.
- Sharma, A., Chauhan, R., Singh, T., Kumar, A., Kumar, R., Sethi, M. (2017). Optimizing Discrete V Obstacle Parameters Using A Novel Entropy-VIKOR Approach in A Solar Air Flow Channel. *Renewable Energy*(106), ss.310-320.
- Shemshadi, A., Shirazi, H., Toreihi, M., Tarokh, M. (2011). A fuzzy VIKOR Method for Supplier Selection Based on Entropy Measure for Objective Weighting. *Expert Systems with Applications*, 38, ss. 12160–12167.
- Sivrikova, N. V., Harlanova, E. M., Stolbova, E. A., Ageev, A. A. (2019). Interacting with Participants of Youth Organizations Through Social Networks: Commitment and Digital Readiness of Educators. *Revista Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valores*.(108), ss.1-19.
- Soomro, M. A., Hizam-Hanafiah, M., Abdullah, N. (2020). Digital Readiness Models: A Systematic Literature Review. *COMPUSOFT, An International Journal of Advanced Computer Technology*, 9(3), ss. 3596-3605.
- Stolterman, E. ve Fors, A. C. (2006). Information Technology and The Good Life. *International Federation for Information Processing Digital Library Information Systems Research*(143), ss.687-692.
- Tepe, S. (2021). *Örnek Uygulamalarla Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri*. Ankara: Akademisyen Kitapevi.
- Uludağ, A. S. ve Doğan, H. (2021). *Üretim Yönetiminde Çok Kriterli Karar Verme*. Ankara: Nobel.
- Ulutaş, A. ve Topal, A. (2020). *Bütünleştirilmiş Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Üretim Sektörü Uygulamaları*. Ankara: Akademisyen Kitapevi.

van Ark, B. (2016). The Productivity Paradox of the New Digital Economy. *International Productivity Monitor*, 31, ss.3-18.

Zalite, G. G. and Zvirbule, A. (2020). Digital Readiness and Competitiveness of the EU Higher Education Institutions: The COVID-19 Pandemic Impact. *Emerging Science Journal*, 4(4), ss.297-304.

Extended Abstract

The digitalization trends of countries may affect the development of countries in economic, social, technical and other fields. Therefore, digital readiness plays an important role in the digitalization process to be successful in the sectors affected by digitalization. Thus, countries being aware of their digital readiness performances and providing policies to increase their digital readiness performance accordingly depend on the measurement of their digital readiness performance. In this context, in the research, the digital readiness performances of the 19 countries in the G20 group were measured using the ENTROPY-based VIKOR method over the values of the 2020 CDRI components.

In this study, firstly, the importance levels of digital readiness components by country were determined by the ENTROPY method. According to the findings, the materiality ratings of the components were listed as CDRI5 (Start up Environment), CDRI7 (Technological Infrastructure), CDRI2 (Business and Government Investment), CDRI6 (Technology Adoption), DRI3 (Ease of Doing Business), CDRI4 (Human Capital) and CDRI1 (Basic Needs). In addition, it was observed that the CDRI5 component had significant differences compared to the other components in terms of its high degree of significance. This indicated that the performance of the CDRI5 (Startup Environment) component for countries differed more between countries than for other components.

Secondly, the digital readiness performances of the countries were measured with the ENTROPY-based VIKOR method. The results revealed that the top three countries in terms of digital readiness performances were South Korea, USA and Germany, and the last three countries were Russia, Indonesia and India, respectively. In addition, since it means that the performance of the decision alternative with the lowest value in the ENTROPY-based VIKOR method is the highest, it was observed that South Korea, USA, Germany, England, Australia, Japan, Canada and France were the countries that were below the average digital preparation performance average of the countries and accordingly showed the highest digital preparation performance.

Thirdly, in terms of method, the digital readiness performances of the countries were measured with the ENTROPY-based ARAS, BTA, COPRAS, EDAS, ROV, TOPSIS, WASPAS and Gray Relational Analysis (GRA) methods, except for the ENTROPY-based VIKOR method. Afterwards, the Pearson correlation values between the CDRI values of the countries and the

ENTROPY-based VIKOR and other Multi-criteria decision making (MCDM) methods were determined. It was observed that there was a significant and very high level of correlation between CDRI and the values determined within the scope of all methods. In addition, a negative, significant and very high correlation was observed with the digital readiness performance values of the countries obtained within the scope of the ENTROPY-based VIKOR method with the values calculated by the CDRI and other ENTROPY-based MCDM methods. Therefore, since the minimum value in the VIKOR method indicates the maximum performance, it was evaluated that there was actually a positive relationship with the values determined by the ENTROPY-based VIKOR method CDRI and other MCDM methods. In addition, it was concluded that CDRI can be best explained by the ENTROPY-based VIKOR method among the mentioned MCDM methods, since CDRI is most closely related to the ENTROPY-based VIKOR method among the MCDM methods. According to another finding, since the ENTROPY-BASED VIKOR method is most closely related to the ENTROPY-based ROV method among MCDM methods other than CDRI, the ENTROPY-based VIKOR method is considered to be the most technically similar to each other among the MCDM methods.

A brief literature review reveals that this study contributes to the literature in that there is no study analyzing the digital readiness performances of countries with any MCDM method.

Considering the relationship between digital readiness and economic growth and development, it is recommended in this study that Argentina, Brazil, China, Indonesia, South Africa, India, Italy, Mexico, Russia, Saudi Arabia and Turkey, whose digital readiness performances were lower than other countries, should increase their digital readiness performances. Thus, these countries will be able to contribute more to the global economy and trade in consistency with other G20 countries in the field of digital readiness. In future studies, the differences can be analyzed by determining the significance levels of the digital readiness components with different weight coefficient determination methods. In addition, the relationship between the digital readiness performance of the countries specified in the CDRI report and economic growth can be calculated with different statistical methods, and the contribution values of the CDRI component or components can be determined for the effect of the CDRI component or components on economic growth. Apart from these, the number of CDRI's components can be increased and country-specific components can be created in order to determine the digital readiness performances of countries more comprehensively and realistically.

THE ROLE OF INSTITUTIONS ON POLITICAL INVOLVEMENT OF THE BRITISH CITIZENS OF TURKEY-ORIGIN IN THE UNITED KINGDOM

Selçuk AYDIN*

Abstract

In this research, we analyze the political participation and representation of the “British Citizens of Turkey-Origin” (BCTO) in the United Kingdom (UK) politics. The BCTO refers to ethno-religious communities from Turkey including Turkish and Kurdish ethnicities with different backgrounds i.e Alevi, Sunni, Secular, Conservative, Nationalist and Leftist, and the Turkish Cypriots that have social/historical link with the Republic of Turkey. In this study, the concepts of nation and citizenship in the political sphere of the UK considering the immigrant population, specifically in the case of BCTO are discussed. Benefiting from the institutional method, the formal and informal institutions in the UK on shaping the political conditions and behaviours of the BCTO are examined including the institutions belong to the BCTO as well. However, it is concluded that BCTO does not represent a politically unified community and, from a institutional approach, the UK system has obstacles that stands in the way of improving BCTO's political representation. Lastly, even though BCTO is politically underrepresented due to the weakness of the politically unified community and insufficient political institutionalisation of the BCTO, certain sub-groups within the BCTO separately indicate a higher level of political involvement.

Keywords: *Migrant Political Involvement, Formal and Informal Institutions, Minority Representation, Political Participation of Turkey-Origin British Citizens, Demographic Transformation*

BİRLEŞİK KRALLIK'TAKİ TÜRKİYE KÖKENLİ İNGİLİZ VATANDAŞLARININ SİYASETE KATILIMINDA KURUMLARIN ROLÜ

Özet

Bu araştırmada, Birleşik Krallık (İngiltere) siyasetinde “Türkiye Kökenli İngiliz Vatandaşlarının” (BCTO) siyasi katılımı ve temsili incelenmiştir. BCTO,

* Dr., Giresun Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
selcuk.aydin@giresun.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6435-1932>.

Türkiye'den Türk ve Kürt etnik kimlikleriyle beraber Alevi, Sünni, Laik, Muhafazakar, Milliyetçi ve Sol kökenli toplulukları ve Türkiye Cumhuriyeti ile sosyal/tarihi bağı olan Kıbrıslı Türkleri ifade eder. Bu çalışmada, göçmen nüfusa ilişkin Birleşik Krallık'ın siyasi alanındaki ulus ve vatandaşlık kavramları, özellikle BCTO örneğinde tartışılmaktadır. Kurumsal teoriden faydalanarak, BCTO'nin siyasi koşullarının ve davranışlarının şekillenmesinde İngiltere'deki resmi ve informal kurumlar, BCTO'nin kurumları da dahil olmak üzere incelenmektedir. BCTO'nin siyasi olarak yeknesak bir topluluğu temsil etmediği, ve kurumsal yaklaşımdan bakıldığında Birleşik Krallık kurumlarının ve sisteminin BCTO'nin siyasi temsilini iyileştirmenin önünde engelleri olduğu sonucuna varılmıştır. Buna ek olarak, siyasi olarak parçalı topluluğun zayıflığı, BCTO'nin yetersiz siyasi kurumsallaşması nedeniyle BCTO'nun temsiliyeti yeterli seviyede olmasa da, BCTO içindeki bazı alt gruplar ayrı ayrı daha yüksek düzeyde siyasi katılım ve temsiliyet göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Göçmen Siyasi Katılımı, Resmi ve İnfomal Kurumlar, Azınlık Temsili, Türkiye Kökenli İngiliz Vatandaşlarının Siyasi Katılımı, Demografik Dönüşüm*

Introduction: The Era of Migration and the UK

Human movement has triggered substantial changes throughout history, particularly in migrant-receiving countries, transforming nation structures and political institutions. These countries' demographic transformations raise challenges about the current nation-state model. One of the most significant results of immigration, according to Kaufmann (2004), is that it has undermined the ethnic-religious and cultural-based Western nation-states over the last 50 years. Along with the shift in global view brought about by declarations such as the Universal Declaration of Human Rights in 1948, which pushed many countries to adopt a citizen-centered approach to their state-individual relationships, migration undoubtedly played a role in this transformation. In the migration age, Soysal (1994:2) conceptualizes the institutional shift of state formation and apparatus toward a citizen-based vision rather than retaining a state based on a particular ethnicity, culture, or nation. Furthermore, migration has resulted in the creation of new state entities, such as migration and integration management directorates and ministries (Demig Policy, 2019:47; Owen et al., 2019:3). When we consider these developments in the UK case, starting with the British Nationality Act of 1948, which granted full citizenship rights to British subjects from all imperial territories, each migration flow resulted in institutional changes in the country, the most recent of which is the country's policies toward EU citizens following Brexit (British Nationality Act, 1948).

Despite the fact that most migrants were considered "guest workers" throughout the colonial era's major waves of immigration, the majority of them settled permanently. As a result, the concept of "guest workers" morphed into "citizens," who became political, social, and economic actors with full legal rights (Bauböck, 2006:128). This transition can be classified as a turning point in the history of modern nation-states. It resulted in new political outcomes as a result of immigrant-background citizens' involvement, ranging

from influencing electoral outcomes to advocating for problems relating to migrants to be featured on the political agenda.

The United Kingdom (UK) is made up of a diverse range of ethnic, religious, and sectarian groups, and this diversity is celebrated as part of what makes the country "British." As Bruce (2004:103-110) points out, prior to the huge migration from the colonies, the most inclusive identity was created through Protestantism, which included different ethnicities as (English, Scottish, Welsh – but excluded Irish Catholics). Britishness was contextualized beyond the membership of the above ethnic, religious, and cultural identities, particularly post WWII migration, and expanded to the legal-based citizenship identity as including different backgrounds of British citizens (Heath & Tilley, 2005:17).

Liberal policies toward immigration from former colonies and pleasant naturalization processes for migrant residents demonstrate the UK's inclusion of all sorts of cultural, linguistic, ethnic, and religious affiliations. According to one viewpoint, the United Kingdom is one of the "places where the world is gathered in a country" (Thomson, 2006:2).

A contrary approach emphasizes particular British state and social traditions, culture, and values, and expects newcomers to internalize them in an assimilationist manner, limiting the concept of the British nation. While presented as British national principles, despite the fact that they are universal ideals, this strategy leads to institutional and social isolation in the country (Copsey & Richardson, 2015:23; Margulies, 2015:71). Despite their modest number, a third group defines being English as being "White" and born and raised in England, and sees it as an integral aspect of the British identity (Jowell & others, 2000:169). Othering, excluding, and promoting racism towards non-English people are all consequences of limiting Englishness by race.

The political participation and representation of migrant-background citizens of the UK are among the major questions of debates in the British political arena surrounding immigrants. Our research will contribute to this debate by concentrating on the British Citizens of Turkey Origin (BCTO), a large community in the UK whose role in British politics has received less scholarly attention. BCTO study largely focused on Kurdish politics (Baser, 2011; Demir, 2017; Eccarius-Kelly, 2010:33; Ugurlu, 2014:12) or separately Turkish, Cyprus, or Alevi politics (Kucukcan, 1996 and 2004:84; Bernard, 2004:9; stergaard, 2003; Bilecen, 2015:52). This demonstrates the importance of this study's focus on the BCTO as a whole and their comparison within it. This article is divided into five sections: the BCTO migration process and demography, institutional conditions in the UK and BCTO, the representation of BCTO in the UK political institutions, the informal institutional conditions of BCTO and BCTO organizations and foundations.

1. MIGRATION PROCESS AND DEMOGRAPHY OF THE UK: THE CASE OF BRITISH CITIZENS OF TURKEY-ORIGIN

The United Kingdom experienced enormous migration from its former colonies such as Jamaica, Trinidad, Guyana, India, Pakistan, and Bangladesh in the early twentieth century, which accelerated with the post-World War II labor demand (Vertovec, 2007:1028). Since the 1970s, the number of immigrants from Europe and the Middle East has also increased (Vertovec, 2007:1030). The number of non-British citizens living in the UK increased from 2 million in 1993 to 5.7 million in 2015. Furthermore, the proportion of foreign-born people in the total population of the UK climbed from 9% in 2004 to 13.8 percent in 2018 (Migration Observatory, n.d.).

The growing number of people born outside but residing in the UK provides the most illustrative image of migrants settling in the Kingdom. This figure rises even more when the generations born in the UK are included. The number of foreign-born people in the UK climbed from 5.3 million in 2004 to nearly 9.3 million in 2018 (Migration Observatory, n.d.). As a result of the movement of individuals from many parts of the world and from various ethnic, cultural, and religious groupings, a diverse society has been formed.

Ethnic minorities in the UK are sometimes referred to as "Black and Ethnic Minority (BEM)" communities since they are defined by the White race (Heath et al., 2013). The majority of BEM communities are centered in England, where they account for 16% of the population (Uberoi & Lees, 2020:3). London is home to a varied, multi-ethnic, and religious society, with migrants accounting for 36% of the population (ONS, 2018). The Turkish-speaking population is just behind the largest minority communities of Indian, Pakistani, and Bangladeshi in terms of 'ethnic minorities' (King&Thomson, 2008:7). BCTO plays a vital role in this setting, even if it is not as visible as other migrant-background communities.

The story of immigration begins with Turkish Cypriots in the early half of the twentieth century. The Turkish Cypriots' migration movements are a result of the colonial links between Cyprus and the UK, as they were awarded citizenship privileges upon arriving. Along with the employment opportunities in the UK, political tensions in Cyprus in the 1950s between the Greek and Turkish areas of the island were a driving force (Eskioglu, 2019:7). As a result, Turkish Cypriots in the UK have a sizable population and can be considered the first wave of BCTO migration.

Migration from Turkey to the UK began significantly later than WWII (Akgunduz, 2008:6). Unlike Germany, France, and the Netherlands, the UK did not have an agreement with Turkey on labor migration. Despite this, due of the visa exemption between the two nations in the 1970s, there was a lot of labor migration from Turkey to the UK. Due to political concerns in Turkey, such as confrontations between the political left and right in the 1970s, the 1980 coup d'état, and tensions in Kurdish-populated areas in the 1990s, immigration and asylum-seeking increased (Thomson, 2006:12).

Furthermore, this migration grew with the reunification of families and marriages from Turkey.

Because the UK is home to prestigious higher education institutions as well as worldwide conglomerates, another influx of migrants arrived as students and white colors and stayed. The Ankara Agreement (1963), a special trade agreement between Turkey and the UK, has enticed Turkish professionals and business people to migrate to the United Kingdom, resulting in an increase in the BCTO community. Migrants with the Ankara Agreement were entitled to obtain a commercial visa, establish firms in the UK, and apply for citizenship after a five-year stay. Even though the Ankara Agreement's provision for getting citizenship expired with Brexit and later completely removing the agreement, it encouraged many competent Turkish residents to migrate. As a result, unlike on the European continent, Turkey-origin migrants in the United Kingdom have a significant number of highly educated individuals with business entrepreneurship backgrounds.

In the UK, the number of the BCTO population is controversial to be between 150.000 and 500.000. According to a report by the House of Commons, Home Affairs Committee (UK Parliament Publications), stating "it is [BCTO population] considered to be around 500,000." (What Do They Know, n.d.). Sirkeci (2017: 10), however, estimated the BCTO population to be between 200.000 and 250.000, based on British official figures. Furthermore, according to 2011 data from Turkey's official organisation, the Presidency for Turks Abroad and Related Communities (YTB), the BCTO population in the UK is between 180.000 and 250.000. On the other hand, the BCTO population is estimated to be roughly 150.000 people, based on data obtained by the UK's Office of National Statistics on claimed ethnicity, home language, and birth country. Although multiple sources give varying population statistics, this study recommends using the official BCTO data for political analysis, which is roughly 200 thousand people.

The term British Citizens of Turkey-Origin is preferred in this work to highlight the naturalized population compared to the term "Turkish-speaking communities", and their ties to Turkey through a common homeland, culture, and communication language. Despite their historical bonds, Turks, Kurds, and Cypriots, as well as Alevis, leftists, rightists, conservatives, and seculars, lack political cohesion among the BCTO. Their involvement in UK politics was influenced by their experiences in the UK as well as the influence of their Turkish identities. As a result, BCTO should not be regarded as a single political party.

2. THE INSTITUTIONAL CONTEXT OF THE UK AND BCTO

The attitude and policy regarding immigrants are ultimately determined by the institutional settings of host countries. As a result, the host countries' institutional conditions shape the politicization and political position of

immigrants. According to Koopman's (2005:11) comparative research of Germany, the United Kingdom, France, the Netherlands, and Switzerland, the institutional conditions of migrant-receiving nations are the most important agents of social and political developments relating to immigrants. Furthermore, comparative studies of the same nations of origin in different countries discovered that migrant reactions changed from one host country to the next due to institutional differences in each. Odmalm (2005), who researched Turkey-origin people in Sweden, the Netherlands, and Germany in the setting of political institutions, discovered disparities in political participation habits in those countries.

Despite the United Kingdom's heterogeneous social structure, with minorities accounting for 13.6 percent of the total population, the extent to which immigrant populations are integrated into state institutions is a critical subject (ONS, 2011). Immigrants can work as officials in the UK's public institutions, according to UK legislation. The United Kingdom offers employee background statistics that show how bureaucratic and political organizations are multi-cultural. According to 2008 data, people from minorities make up 8.4% of the central government and 5.4 percent of official institutions. In addition, 8.9% of the UK's business life is made up of minorities who have an impact on the country's economy. However, the rate decreases to 6.4% when looked into the higher positions in the private market, 3.6% in the central government, and 3.4% in local institutions (Maravić, Peters, & Schröter, 2013:159). Although British citizens with immigrant backgrounds have the possibility to work in the bureaucracy, statistics suggest that immigrants are more extensively involved in the private sector than in the public sector. Aside from the low proportion of employees in official institutions, the number of senior bureaucrats is much lower.

The most notable subject for immigrants' involvement in British society is the UK's education and foreign policy. Education has long been a component of British society, in addition to being a centre for intellectual and educational institutions with its longstanding universities. While the world's average literacy rate was 12% in 1820, it was believed that 53% of individuals in the United Kingdom could read and write. In the United Kingdom, 99 percent of the population was literate in 2013 (Roser & Ortiz-Ospina, 2018:14). The UK has a higher tertiary education (post-high school) population than the rest of the OECD. After high school, nearly half of 25-34-year-olds in the UK received an education degree, compared to 40% in OECD countries. Furthermore, one out of every three adults aged 55 to 64 has a college diploma or higher (OECD, 2014). In addition to the established educational institutions, intellectual and cultural interaction between host and migrant populations is encouraged which shapes the relations between the UK and migrant origin countries. Because of its colonial background, the United Kingdom maintained tight bilateral ties with countries. Furthermore, as a destination for migrants from all over the world, the UK's foreign policy has always addressed the nations from which immigrants came. However, not

many immigrant populations share common values and find a place in the UK's education and foreign policy.

The BCTO, like the other migrant groups, benefits from the opportunity provided by good relations between the UK and Turkey, particularly in the field of education. The London Turkish Education Consultancy (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Londra Eğitim Müşavirliği) provides Turkish language education in the United Kingdom, as well as free cultural events. These activities may help in the preservation of BCTO identity codes and the introduction of their culture to the wider British society. Being acknowledged by the host community helps minorities integrate and avoid marginalization by reducing identity conflicts and assisting them with integration. Furthermore, joint events such as the Tatlıdil Forums bring together well-known academics and policymakers from both nations to collaborate on global issues and bilateral relations (Turkish British Tatlıdil, n.d.). BCTO members are also involved in diplomacy; Cyprus-born Alper Mehmet was sent to Iceland in 2004 as one of the first ambassadors of migrant ethnic background (together with Anwar Choudhury) (Halil, 2004:9). It is also worth noting that, in terms of foreign policy, the relationship between Turkey and the United Kingdom was in its "golden age" during the AK Party era, as articulated by former Prime Minister David Cameron (Hurriyet, 2021; Örmeci, 2016), and the positive alliance looks set to continue even after Brexit (Erbay, 2019:22). This bilateral relationship between Turkey and the United Kingdom makes it easier for Turkey originated people in general to participate actively in the United Kingdom's education and foreign policy.

Even if there are some examples of migrant descendants working in foreign affairs, where their background and language abilities would be thought to be useful, the representation remains low. While immigrant-born UK citizens account for 6.4 percent of the Foreign & Commonwealth Office's workforce, key posts such as ambassadors and policymakers have a percentage of less than 1%. (Halil, 2004). The Foreign & Commonwealth Office can profit from and increase its inclusion by tapping into the human capital of minority-background UK nationals, the second generation in the UK, or those who immigrated from colonial countries. Nonetheless, for a variety of reasons particularly the legacy of the nation state formation, immigrant-origin UK citizens continue to have trouble finding work in the UK's foreign affairs.

It is insufficient to examine merely the environment of the UK's formal institutions in order to comprehend the institutional structure, as social institutions play an important role as well. In the UK, as in other European countries, society and governmental institutions regard common principles as "British values" and feel the right to compel people of foreign backgrounds to adopt them. Furthermore, a law introduced in 2002 requires immigrants applying for citizenship to complete a cultural and values exam called "Life in the UK" (Life in the UK Tests, n.d.) and attend specified ceremonies, which

became effective with the 2005 decision (Schain, 2010:213). The new citizenship procedure has been criticized for being formed by particular social norms attributed to the entire British population, which act as an othering factor towards Muslim migrants. Framing such principles is problematic because it considers the UK population as a monolith, undermines diversity, treats native British people as homogeneous groups, and ignores heterogeneity within the UK community. As a result, BCTO's political activity as a migrant group in the country is influenced by the institutional framework. In terms of foreign policy and education, BCTO has no fundamental difficulties with the UK institutional system. However, social and bureaucratic institutions have obstacles for the BCTO, like many other communities, to be active in politics and policymaking process.

3. THE POLITICAL INSTITUTIONS IN THE UK AND BCTO REPRESENTATION

The Monarchy, House of Lords, House of Commons (Parliament), and Municipalities are all important institutions in the British political and administrative structure. Political parties play the most important role in politics in this system, including policies toward immigrants in the country. Political parties control parliaments and municipalities, with few independent candidates. Furthermore, the majority of the House of Lords (about 70%) is made up of members nominated by political parties and confirmed by the Queen symbolically. According to their number of MPs, voting rates, and powers, the Conservative Party and Labour Party are the most powerful political parties, followed by the Scottish National Party, Liberal Democrats, Democratic Unity Party, and UKIP (UK Independence Party). Labour Party, Scottish National Party, and Lib-Dem are the parties that are more accessible by immigrants in the country. While there are some anti-immigration politicians in the Conservative Party, there are also some MPs of immigrant heritage. For example, Baroness Sayeeda Warsi, a Conservative Party minister, was the first Muslim to serve in the British cabinet. UKIP is the most radical of these parties, espousing anti-immigrant policies and racial rhetoric.

While the extreme right, populist, and neoliberal political parties gained popularity in Europe, the Labour and Conservative parties continued to dominate the British political landscape, with the latter representing the right and the former representing the left. According to Reeves (1983:88), social divisions in the United Kingdom are founded on the traditional political-economic framework, which maintains the power of the two most powerful parties. Both of these parties have maintained a certain level of contact with residents of various ethnic backgrounds in the United Kingdom. Within the historical and traditional context of the UK, Reeves says that the Conservative Party's anti-immigrant rhetoric, while maintaining positive relations with colonial nations, is a product of the imperialist view. According to Hooghe and Marks (2017:12), British politics is an outlier among other European

countries, where the traditional left and right parties are losing ground and the political landscape is being shaped and influenced by economic crises, globalization, immigrants, and terrorism, making nationalist and globalist parties more powerful. This argument was demonstrated in the May 2017 French Presidential Election, when the mainstream classic left and right lost power, and the extreme right-wing Le-Pen and the globalist Macron were the two most popular candidates. However, the traditional UK political parties, particularly Labour and Conservative, continue their power to be the dominant rivals in the political arena.

3.1. House of Lords

The House of Lords has 800 members. The Conservatives are the most powerful party in the House of Lords, with 30 percent of the seats as of November 2019. Crossbenchers (those who are not affiliated with a political party) make up 24%, while Labour Party members make up 23% of the House of Lords (Goddard, 2019: 28).

Every year, the House of Lords produces a report on the statistical (House of Lords Statistics, n.d.) and demographic (UK Parliament Research Briefings, n.d.) data of its members. Despite the fact that members of the House of Lords are not required to disclose their ethnic and religious backgrounds, in 2019 (Purvis, 2019), 6% of the House of Lords had a minority ethnic origin, compared to composing 13.6 percent of the UK population. It should be noted that 13 members with minority backgrounds were appointed after 2000, bringing the proportion of minorities to a higher level than in previous times. With her BCTO background, Baroness Meral Hussein-Ece of Cyprus-origin has been a member of the House of Lords since 2010. She first entered politics in 1994 as a member of the Labour Party's Hackney Municipal Assembly, eventually switching to the Liberal Democrats. Meral Hussein-Ece was a municipal councilor in Islington, where she was born and raised for many years, and served as a minority adviser to former Liberal Democrat leader Nick Clegg. Meral Hussein-Ece is a model name not just for BCTO but also for all UK minorities because she is a woman (the proportion of women in the House of Lords is as low as 22 percent.) and a defender of minority rights.

3.2. House of Common (Parliament)

The parliamentary system governs the United Kingdom, and the House of Commons is at the heart of legislation and government, making it the country's most important institution. The United Kingdom is divided into 650 electoral districts known as constituencies (Parliamentary constituencies, n.d.). England has 533 constituencies, Scotland 59, Wales 40, and Northern Ireland has 18. Every Member of Parliament (MP) is elected by and represents an average of 70,000 people in each constituency (UK Parliament, Parliamentary Constituencies, n.d.). In this system, regardless of a political

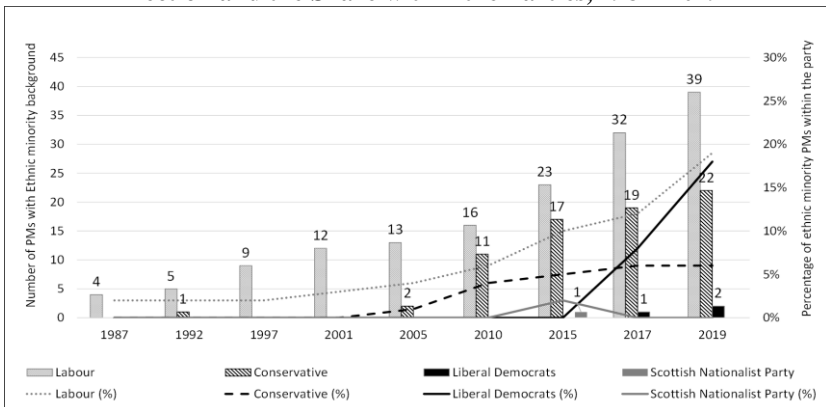
party's overall vote percentage across the country, the constituency outcome is the most important determinant of its strength in parliament.

In the 2015 elections, the Conservative Party received 36.8% of the votes, giving them 330 seats in parliament, as 51% of the total. The Conservative Party's vote grew to 42.3 percent in 2017, however their seats reduced to 317, giving them less than half of the parliament's seats. Because of the unrest following the Brexit referendum in 2016, another election was held in 2019, with the Conservative Party winning. Their overall vote grew to 43.6 percent, but it had a greater impact on the parliament, which now has 365 seats, accounting for 56.2 percent of the total.

The certain regions are dominated by the population of the ethnic minorities in the UK which easily allows people from ethnic minorities to run for office and be elected in the certain areas. Ethnic minorities account for 9.6% of MPs in the current parliament (2020). This is a huge growth since 1992, when it was merely 1% (Uberoi & Lees, 2020). Nevertheless, if the House had mirrored the ethnic make-up of the population (13.8 percent ethnic minority), there would have been around 90 minority-background parliamentarians instead of just 63 (Uberoi & Lees, 2020: 7).

When it comes to the backgrounds of politicians, the political parties differ dramatically. The Labour Party has been the most open political party to ethnic minorities, as shown in the chart below. Furthermore, minorities have a higher presence in the Labour Party than they do in the UK. This is also due to the Labour Party's decades-long engagement with migrants at the local level; ethnic minority communities overwhelmingly favor the Labour Party (Garbaye, 2002:559). The chart also shows how ethnic minority background MPs have increased across political parties in the UK parliament (Uberoi & Lees, 2020:3).

Figure 1. Ethnic Minority MPs Elected by Party and General Election and the Share within the Parties, 1987- 2019



Because the BCTO is more concentrated in particular regions, such as Hackney, Enfield, and Islington, it is theoretically simpler to represent them in parliament under this constituency arrangement. Despite the fact that BCTO

did not send any MPs to parliament until 2019, Feryal Demirci-Clark became the first MP from BCTO background in the Labour Party's Enfield North constituency in the 2019 election. In her debut statement in parliament, she freely revealed her Turkish, Kurdish, and Alevi ancestry (BBC, 2020). Furthermore, three other candidates from the BCTO were also running in the 2019 elections: Turkish-origin Neva Sadikoglu-Navaky from the Conservative Party in Garston and Halewood, Cypriot-origin Gonul Daniels from the Conservative Party in Edmonton, and Kurdish-origin Ibrahim Dogus from the Labour Party in West Bromwich East (Yetkinoglu, 2019: 28).

It's worth noting that Boris Johnson, the Conservative Party's former Mayor of London and current Prime Minister, has Turkish ancestors who migrated during the Ottoman period; the father of Timur Aker from the UKIP is also from Turkish background. However, neither of them has any contact with the BCTO community, and they are well-known anti-immigrant politicians.

Despite the fact that 45.3 percent of London's eligible population did not vote in the 2019 elections, compared to 32.7 percent across the UK, BCTO constituencies have a greater voter turnout (Electoral Reform Society, n.b.; House of Commons Library, 2020). Despite the fact that 45.3 percent of London's eligible population did not vote in the 2019 elections, compared to 32.7 percent across the UK, BCTO constituencies have a greater voter turnout (Electoral Reform Society, n.b.; House of Commons Library, 2020). According to the Electoral Reform Society, the non-voting citizens rate in the 2019 election was 26.7 percent in Hackney South & Shoreditch, 29.7 percent in Hackney North & Stoke Newington, 35 percent in Edmonton, 35.7 percent in Islington North, and finally 48.2 percent in Enfield North. Furthermore, the Labour Party wins in all these constituencies having 73.3 percent in Hackney South & Shoreditch, 70.3 percent in Hackney North & Stoke Newington, 65 percent in Edmonton, 64.3 percent in Islington North, 51.8 percent in Enfield North, and 48.5 percent in Enfield Southgate (BBC, 2020b).

Given the importance of the UK Government and Parliament being in the center of politics, the UK Parliament is open to citizen petition campaigns via the parliament website. At 10,000 signatures, the petitions on the UK Government and Parliament site gets a response from the government, and at 100,000 signatures, the topic is considered for a debate in the parliament. While no BCTO petitions reached these numbers, there are indirect concerns that the BCTO is interested in, such as halal foods in schools (Petitions, 2016) and permitting loudspeakers to be used to call for prayer in UK mosques (Petitions, 2016b), or making Eid a national holiday (Petitions, 2016c). Turkey's political issues, such as Armenian (Petitions, 2017), Cyprus (Petitions, 2016d), and Kurdish (Petitions, 2016e), have been opened to petitions with less than 1000 signatories. The BCTO community, on the other hand, was able to gain seats in parliament through their recognized All-Party Parliamentary Groups, which are informal cross-party groups run by members

of the Commons and Lords that focus on specific issues such as Islamophobia or countries with which the UK has diplomatic relations. Alevi have their own APPG, as well as another APPG called "Kurdistan in Turkey and Syria," in addition to an APPG for Turkey ("Register of All-Party Parliamentary Groups," 2020). This also explains the divisions within the BCTO group, as well as the lower number of signatures on petitions for certain issues resulting from these divisions.

3.3. Local Governments

Mayors and municipal councils in the United Kingdom are in charge of local government functions. There are 201 district councils, 27 county councils, 55 unitary councils, 32 London Boroughs, 36 Metropolitan Boroughs, and 32 London Boroughs. There are 18,100 municipal councillors in all. Local government elections are held at least every four years, but not all polls are held at the same time (www.gov.uk, n.d.). According to 2018 data, 54% of all councillors are Conservative, 28% are Labour, 2% are Liberal Democrats, 0.3 percent are UKIP, 0.3 percent are independent, and 15% are unaffiliated. The rate of ethnic minority background is comparatively low in local governments, with only 4% of councillors defining themselves as non-White, with only a tiny change from 2014 (Local Government Association, 2018).

Members of municipal councils in the United Kingdom are also observed in this study using the websites of local municipalities. There were no BCTO councillors in the constituencies outside of London until May 2017, despite the fact that there are considerable number of BCTO councillors in London's municipality. Second, compared to their compatriots BCTO, Turkish Cypriots are well-established in their home regions and politicized like ordinary British citizens. Their political leanings, which are primarily Conservative and Labour, reflect the broader political leanings of the municipal council they represent. When Kurdish councillors are examined and compared to prior periods, however, a gradual increase in the level of representation is observed. Some BCTO Kurds emphasize their Kurdish identity as a political identity. Because of the ethno-politicized Kurds who arrived in the late 1980s and early 1990s, many of these citizens have developed a sense of collective ethnic identification (Demir, 2017: 13). The high level of representation in UK politics of these Kurds in comparison to other migrant background British citizens is a direct result of their ethnic politicization. This politicized posture endures, notably within the Labour Party, and party members continue to engage in political activities in their respective districts. Another factor for the Kurds' increasing political involvement is that they are registering as Labour Party members and running campaigns for the party.

The impact of the BCTO in the councils of Hackney, Haringey, Enfield, and Islington - where the BCTO inhabitants dwell – increased when London Boroughs and adjacent councils were researched. The BCTO, for example,

has five members on the Haringey Council out of 57 (Minutes Haringey, n.d.). In addition, there are also BCTO councillors in the councils of Edmonton, Camden, Wandsworth, Mole Valley, Bexley, Havering, Hillingdon, and North Yorkshire.

The 2016 vote on the United Kingdom's membership in the European Union, dubbed "Brexit," became the focal point of all political debates and fault lines in the United Kingdom. Ethnic minorities and migrant background communities, particularly BCTO, were the focus of Brexit discussions and were targeted by UKIP and pro-Brexit Conservative politicians' referendum propaganda. Even the BCTO was mentioned in the UK political arena during election campaigns, as UKIP delivered hostile and prejudiced remarks characterizing Turkey's EU membership as a "Turkish invasion" (Austin & Parker, 2005:82). The emergence of Islamophobic discourse and its enforcement through the current substance of the naturalization process, sentiments toward Turkey, and the reflection of nationalist ideas in domestic politics intensified prejudice and hampered the BCTO's political presence.

The underrepresentation of migrant-background British people in politics, as well as the BCTO, is the result of a long-standing political system enmeshed with assimilationist beliefs. This has created inconvenient political atmosphere for the ethnic minorities and migrant-background populations. Furthermore, the Conservative Party has been in power in the United Kingdom since 2010. It is not as open to ethnic minority representation as the Labour Party, which makes active participation in politics and representation difficult for minority group members.

4. THE INFORMAL INSTITUTIONAL CONDITIONS OF BCTO

To determine the amount of BCTO's political activity, it is required to assess the informal institutional conditions of the organization. In this regard, the economic position, degree of education, and BCTO's splintered background are all relevant factors in understanding the politicization process.

BCTO is made up of people from many ethnic and geographical backgrounds, including Turks, Kurds, and Cypriot Turks, as well as other complimentary identities such as Alevi, Sunni, secular, and conservative, all of which are equally important in shaping BCTO's political activity. The BCTO's formal and social institutions, which often function as autonomous communities, can be used to observe the variations between these identities.

The BCTO does not account for any specific socioeconomic or political group, prompting a focus on the BCTO's socioeconomic and political subdivisions. The BCTO's economic structure changed through time; they began as factory workers, particularly in the textile industry during the 1980s and 1990s (Atay, 1994: 6). Following the decline of factories and the textile sector, BCTO's economic activity and income varied throughout the next few decades. BCTO's economic activity and income have switched to gastronomy

(restaurants, especially doner/kebab), grocery, taxi driving, hairdressing, and construction. BCTOs who have formed their own enterprises in these industries are in a better financial position than those who previously worked in these fields.

The majority of the BCTO is in the ethnic-economy industry, which targets the BCTO populace through dominance in specific industries by certain social groups and their tight economic ties. While the normal working week in the UK is 36-40 hours, and working more than 48 hours is not legal, the BCTO work far longer in the ethnic economy since they are tiny companies owned by a few people, such as family members or relatives (Sirkeci, 2017:9). It is argued that the BCTO's lengthy and demanding work schedules prohibit them from keeping up with politics, which has a negative impact on their political participation. The Turks of Cyprus are more adapted to the British economy, owing to their Commonwealth status and lengthier stay in the UK, making them an outlier among others.

Political engagement and representation are heavily influenced by educational level. As previously said, the average level of education in the United Kingdom is high, and this is mirrored in the majority of politicians. However, in comparison to other migrant communities in the UK, the BCTO has a lower education rate (Algan, Dustmann, Glitz & Manning, 2010). New generations are born into family companies, obstructing the path to a career through schooling. Furthermore, the BCTOs are challenged by the UK's exorbitant college prices, which discourage them from pursuing higher education.

In the context of immigrants, another key issue is the prejudice that Muslims face in the workplace. According to a research carried out by City Research Online, University of London, Muslim-named people are disadvantageous in the employment market, particularly for high-skilled positions (Thurman et al., 2016). These constraints pushes younger BCTOs to start their own businesses rather than work in a professional capacity, and they diminish the value of education among BCTO members. Studies show that education increases political participation, although it may not predict political representation (Helliwell & Putnam, 2007: 3). There are a large number of BCTO migrants with a high level of education who are uninterested in representation. They only interact with the BCTO community on rare occasions, and when they do, it is for cultural reasons rather than political ones.

The conditions of political engagement among migrants are determined by the historical and contextual creation of political tradition. The bulk of politicians of immigrant descent are at least second generation. In this regard, Cypriots have an edge over Turks and Kurds in terms of political representation because they have a longer history in the UK.

The BCTO's adaption to British political culture is the other side of the coin. The military coup in 1980 played a crucial influence in the asylum-seeking of secular leftist activists in the UK, especially Kurdish nationalists.

This explains why the majority of the BCTO's political representatives come from a secular background (Sirkeci, 2017:104). Furthermore, since Turkey's founding as a nation-state, Kurdish and Alevi identities have been marginalized. Perhaps their exposure to repression made them more politically aware than (Sunni) Turks in the UK. While Muslim politicians exist in the UK, the conservative BCTO is uninterested in politics. The conservative BCTO might have found satisfaction in the already-acquired religious rights of the South-Asian migrants. Rather, upon arrival, the motivated socialist-background BCTO members got engaged with the socio-political arena through union activity, opening opportunities for their political activism. The BCTO's sub-communities' political engagement is influenced by informal institutional constraints.

5. THE ORGANISATIONS AND FOUNDATIONS OF BCTO

In the United Kingdom, the BCTO has founded numerous organizations and foundations in the fields of economics, culture, education, religion, and media. The majority of BCTO's organizations and foundations began as community organizations in Turkey, while there are a number of additional efforts based in the UK.

Researchers have been interested in the UK-Turkey relationship, and it is worth emphasizing the scholarly foundations focusing on Turkey. BCTO and British academic groups such as BATAS (The British Association for Turkish Area Studies) and Research Turkey organize conferences and seminars in universities with limited budgets. There is also the Kurdish Studies Centre at Exeter University and the Contemporary Turkey Studies section at the London School of Economics, in addition to these organizations. Furthermore, top institutions in the UK, like SOAS, King's College London, Oxford, Cambridge, Edinburgh, and Durham, offer strong regional studies and political science departments with a focus on Middle Eastern and Turkish affairs. Also, Turkish student organisations in universities organize activities in academic contexts that boost the BCTO's visibility on matters that concern Turkey and UK politics. Another organization that organizes activities to foster integration in the UK for Turkish migrants is the TURKEN foundation, which mostly sponsors Turkey-origin post-graduate students in the UK.

5.1. Political Organisations

The political research institutions stand out when looking at the institutions that contributed to the BCTO's political presence. To reach society, these organizations typically publish reports and hold meetings and conferences. Although these organizations' work may contain some references to UK-related political issues, the majority of the issues are concerned with Turkey. The CEFTUS (Centre for Turkey Studies), which was founded in 2011 and has been operating since then, is one of the most well-known

organizations due to the conferences and meetings it has hosted in the UK Parliament. The center produces studies and educational programs on Turkey, as well as social events such as the British Kebab Awards. The CEFTUS team includes people from many backgrounds, including Ibrahim Dogus, a Kurdish-origin director who was nominated as a Labour Party MP candidate in the last two elections and is now the mayor of Lambeth.

The Centre for Kurdish Progress, which was also formed by Dogus, is another active organization strongly affiliated to the CEFTUS. This organization, like CEFTUS, has a team that includes Labour Party leader Jeremy Corbyn as well as non-BCTO members (Advisory Board, n.d.). The Kurds in Syria, Iraq, and Iran, as well as the Kurds in Turkey, are on this organization's agenda. These organizations are very critical of Turkey and focus on the Kurdish issue in the context of Turkey rather than the UK. The political dispute between the ethnopolitical Kurds and the Turks has a part in the BCTO's political decisions in the UK, as the founders of these organizations have close ties to the Labour Party.

Another political organization, the UID (Union of International Democrats), was created by conservative groups from Turkey and is engaged in politics. It was founded in Germany in 2004 as UETD (Union of European Turkish Democrats), and it formed a branch in the UK in 2011, after which it changed its name to UID in 2018. Many conferences and sessions addressing the BCTO have been arranged by the UID, including hearings at the UK Parliament. The UID is strongly linked to Turkish and British politics, allowing them to take meaningful measures in the political arena, such as raising political awareness and engaging locals. In terms of UK politics, followers of the Lib-Dem, Labour, and Conservative parties are common in this organization, as they are in other organizations.

The UK National Outlook Islamic Community, which is linked with the Islamic political party led by Necmettin Erbakan and his adherents, is another organization. The Turkey-based National Outlook, which has been working in the UK since 1994, has a significantly longer history and is more rooted on the European continent. The National Outlook Islamic Community in the UK is part of the European Islamic Community National Outlook, which is situated in Germany. Other Turkish-populated European countries are more engaged in the movement. Although it has attempted to play a more active role in recent years in the UK, its operations are centered on education and culture rather than politics.

Organizations have also been formed to advocate worldwide recognition and advocacy for Cypriot Turks. The Council of Turkish Cypriot Associations (CTCA UK) is the most important, as it is the umbrella organization for several other Cypriot-origin organizations. CTCA UK mostly organizes events for Cypriot Turks. Embargoed, Turk 1 Association, North London Turkish Islamic Foundation, and Cyprus Foundations Platform, on the other hand, are active participants in political discussions. In addition to these organizations, Mete Coban's My Life My Say initiative, which is based

in Cyprus, is one of the most well-known youth organizations in the UK, with a target market that extends beyond BCTO. In addition, Coban is a Labour Party councillor. In comparison to other Turkish migrants, Cypriot-origins have more or less the same political views as ordinary British citizens.

5.2. Cultural and Religious Foundations

Cultural and religious organizations are also at the forefront besides the political organizations. The first generation of the BCTO struggled to build a feeling of community due to a lack of cultural and religious organizations; nevertheless, there are now numerous active organizations (Atay, 1994:7). These religious institutions serve the BCTO community in a variety of ways, including providing worship spaces and promoting social, cultural, and educational services. Despite having no substantial ties to any political party, these organizations are participating in the process of claiming religious traditions and community acceptance. The BCTO has made more than 40 mosques and cemevis (Alevi congregational places), with 21 of them in London (Costu, 2018: 40).

To grasp the social dynamics of BCTO in the UK, it is worthwhile to quickly note the active groupings within these organizations. According to Sirkeci et al. (2017), the Sunni BCTO is made up of Sufi and religious groups from Turkey and Cyprus, political-religious movements, and official mosques and platforms from Turkey (The UK Diyanet Foundation).

Sheikh Nazim Al-Haqqani Dergahi, a Naqshbandi Sufi tradition center, was created in 1972 and has been active ever since, with members from all over the world, including Turkish, Kurdish, Pakistani, Indian, British, and other Europeans. However, after Sheikh Nazim's death in 2014, the number of activities – and members - has declined. Also, in 1977, Ramazan Guney, a businessman close to Sheikh Nazim, founded the UK Turkish Islamic Trust, which was centered on Shaklewell Mosque. The London Turkish Islamic Foundation was founded in 1976 by Turkish Cypriots, but since the following decades it has been dominated by persons of Turkey-origin. It is the first institution founded by the BCTO, according to the Charity Commission of the United Kingdom (Sirkeci et al., 2016). It was not affiliated with any political organisation until the 1990s, but since 1993, the active members have had Turkish nationalist aspirations. As a result, it joined the Turkish Federation of Germany, which serves as the umbrella organization for Turkish nationalists in Europe. In addition to these, the Cyprus Islamic Association brings individuals together to meet their religious requirements. These organizations show that the Cypriots, as the earliest arrivals, have played an active role in religious institutions (Costu & Turan, 2009: 11).

The UK Turkish Islamic Foundation / Aziziye Mosque was founded in 1979 and is the first organization founded by people of Turkey-origin to serve the religious, cultural, and social needs of the community. The foundation's board of directors follows the Naqshbandi branch of Ismail Aga (Mahmud

Ustaosmanoglu), while the mosque's imam is nominated by Turkey's General Directorate of Religious Affairs. The UK Turkish Islamic Cultural Centre Trust, which is also origination from Turkey, was created in 1984 by Süleyman Hilmi Tunahan's disciples and provides extensive religious and cultural activities for the community. Turkey Religious Affairs in the UK, in addition to these civic-based organizations, plays an active role in the country. The Turkish Religious Foundation of the United Kingdom (ITDV) was founded in 2001 and collaborates with a number of organizations. They are active in religious services, as well as education and cultural events. They are also in charge of pilgrimage tours and burial ceremonies.

Since the Alevis — a religion group named after Prophet Muhammed's son-in-law Ali – migrated primarily in the 1980s and 1990s, the history of their organizations dates from that time period. The UK Alevi Cultural Centre and Cemevi was founded in 1993 by Turkey's Alevis with the goal of preserving Alevi identity, origin, and culture, as well as offering education and socialization opportunities for their group. It serves both Turkish and Kurdish Alevis. It is also member of the Britain Alevi Federation, which has 20 members under its umbrella. In terms of politics, the center is involved in advocacy efforts such as the official recognition of Alevis as a faith organization. Furthermore, Alevi populations have traditionally been more politically active, maybe as a result of their experiences in Turkey when they lacked formal status. Alevi institutions interact with British political parties, especially the Labour Party.

Organizations such as the Turkish and Kurdish Community Centre, bring the community together in addition to religious communities like Day-Mer. It is not only gives legal advice to the BCTO, but it also actively participates in UK politics, lobbying for school lunch continuity and defending NHS workers' rights during the epidemic in close conjunction with labor unions.

Yunus Emre Institute is a cultural organization in the United Kingdom that was founded for Turkey-UK cultural interaction and promotion of Turkish culture in the UK which is affiliated with the Turkish Ministry of Culture and Tourism. It does not have a political role, despite assisting the BCTO with UK know-hows for their integration into British society.

Hometown organizations arose in the UK as a result of the massive immigration of the BCTO from various locations. Immigrants from Pekun in Gumushane, the Pazarcik district of Kahramanmaras, or Limassol in Cyprus, for example, are well-known hometown organizations in the United Kingdom. Rather than engaging in politics, these local organizations are motivated to provide community support and to conserve local relationships and traditions wherever they exist in the UK.

Concerning the BCTO, organizations and foundations have a role in encouraging political tendencies, participation, and representation. Political organizations are highly politicized because their activities are targeted towards policymakers in the UK. Their coverage on Turkey is primarily from

the perspective of the United Kingdom's foreign policy. BCTO's cultural and religious organizations are mostly concerned with community members, and most of them are less politicized. While offering a sense of belonging, cultural and religious groups also maintain the capacity for collective action and claim-making, such as raising requests for religious rights and exemptions, but only when and to a limited extent because they are community-driven.

Conclusion

To portray the current picture, the political tendencies and involvement of the BCTO in UK politics were analyzed both in the context of the UK's and the BCTO's institutional conditions. In this context, electoral participation in residential areas where the BCTO community is concentrated is at lower proportion compared with the population. This can be evaluated in terms of the UK's social and bureaucratic settings, as well as the BCTO's social structure. For instance, we believe that the strategy of presenting the universal ideals as British national principles has resulted into institutional and social isolation in the country. We also underlined that the social and bureaucratic institutions have obstacles for the BCTO, like many other communities, to be active in politics and policymaking process. As a result, minorities in spite of making close to fourteen percent of the total population, the extent to which immigrant populations are integrated into state institutions shows a lower number.

Another main underlined assertion of this article is the issue of overall political representation of immigrant background citizens in the UK which is lower comparing to the native people. The underrepresentation of migrant-background British people, as well as the BCTO, is the result of a long-standing political system enmeshed with assimilationist policies which has created undesired circumstances for the ethnic minorities and migrant-background populations. The gradual growth in political representation rates, on the other hand, is a reflection of positive achievements in the UK's and BCTO's integration processes as institutional circumstances for allowing more political space. However, the growth of anti-immigrant rhetoric, xenophobia, and Islamophobia around the world challenges BCTO's political presence in the UK. It is described that how the anti-immigrant stance in the UK is influenced by the general trend all over Europe and that even the politicians with Turkish descendance are ironically anti-immigrants themselves.

In addition, the BCTOs' institutional environment, social, cultural, and economic structure all play a role in political involvement and representation. The BCTO resides in certain regions and operates within the ethnic-economy that develops in specific industries, restricting the amount of time and network required for political activity. The household and ethnic-economy tradition coupling with other factors such as the structural and social obstacles make it even more difficult for migrants, especially BCTO, to have the luxury of getting more involved in politics and enhance their political representativity.

Despite the fact that BCTO's enterprises are comparable, disparities in goals and interests, as well as the organization's fragile political background, preclude BCTO from acting together politically. Finally, another issue of underrepresentation is that the BCTO's adaptation to the political culture of the United Kingdom is still underway.

Bibliography

- Advisory Board.* (n.d.). Retrieved from Centre for Kurdish Progress: http://www.kurdishprogress.org/advisory_board
- Akgündüz, A. (2008). *Labour Migration From Turkey to Western Europe, 1960-1974: A Multidisciplinary Analysis*. Ashgate Publishing.
- Algan, Y., Dustmann, C., Glitz, A., & Manning, A. (2010). The Economic Situation of First and Second Generation Immigrants in France, Germany and the United Kingdom. *the Economic Journal*, 120(542).
- Atay, T. (1994). *Naqshbandi Sufis in a Western Setting*. School of Oriental and African Studies, PhD Dissertation.
- Austin, G., & Parker, K. (2005). The Mono-cultural Delusion: Turkey and Migration Politics. In S. Schaefer, G. Austin, & K. Parker, *Turks in Europe: Why are We Afraid?* (pp. 19-44). Foreign Policy Centre.
- Bauböck, R. (n.d.). *Migration and Citizenship: Legal Status, Rights and Political Participation*. Amsterdam University Press.
- Bruce, S. (2004). The Strange Death of Protestant Britain. In E. P. Kaufmann, *Rethinking Ethnicity: Majority Groups and Dominant Minorities* (pp. 103-119). Routledge.
- Cole, M. (1992). British Values, Liberal Values or Values Justice and Equality: Three Approaches to Education in Multicultural Britain. *Cultural Diversity and the Schools*(3).
- Copsey, N., & Richardson, J. E. (2015). *Cultures of Post-War British Fascism*. Routledge.
- Crul, M. (2013). Snakes and ladders in educational systems: Access to higher education for second-generation Turks in Europe. *Journal Ethnic and Migration Studies*, 39(3), 1383-1401.

- Halil, E. (2004, April 8). *Our Man in Iceland*. Retrieved August 21, 2017, from The Guardian: <https://www.theguardian.com/world/2004/apr/08/cyprus.features11>
- Heath, A. F., & Tilley, J. R. (2005). British National Identity and Attitudes Towards Immigration. *International Journal on Multicultural Societies*, 7(2), 119-132.
- Home Office Attacked For Treating Immigrants "As Numbers, Rather Than People"*. (n.d.). Retrieved May 5, 2018, from Financial Times: <https://www.ft.com/content/11dc7e82-618e-11e8-90c2-9563a0613e56>
- Hooghe, L., & Marks, G. (2017). Cleavage theory meets Europe's crises: Lipset, Rokkan, and the transnational cleavage. *Journal of European Public Policy*, 1-27.
- House of Lords Statistics*. (2012). Retrieved from UK Parliament Research Briefings: <http://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/SN03900#fullreport>
- Implications for the Justice and Home Affairs Area of the Accession of Turkey to the European Union - Home Affairs Committee*. (n.d.). Retrieved from UK Parliament Publications: <https://www.publications.parliament.uk/pa/cm201012/cmselect/cmhaff/789/789we04.htm>
- Karabat, A. (n.d.). *AB Türklerin Göçünden Korkmuyor*. Retrieved August 21, 2017, from Aljazeera: <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/ab-turklerin-gocunden-korkmuyor>
- Kaufmann, E. P. (2004). *Rethinking Ethnicity: Majority Groups and Dominant Minorities*. Routledge.
- King, R., & Thomson, M. (2008). *'Turks' in London: shades of invisibility and the shifting relevance of policy in the migration process*.

Koopmans, R. (2005). *Contested citizenship: Immigration and cultural diversity in Europe* (Vol. 25). University of Minnesota Press.

Life in the UK Test. (n.d.). Retrieved from <https://lifeintheuktests.co.uk/life-in-the-uk-test/>

Maravić, P. V., Peters, B. G., & Schröter, E. (2013). *Representative bureaucracy in action: Country profiles from the Americas, Europe, Africa and Asia*. Edward Elgar Publishing.

Margulies, B. (2015). *How the European Far Right Discovered The Dark Side of the Liberal Tradition*. Retrieved from LSE European Politics and Policy (EUROPP) Blog.

Membership of the House of Lords: Ethnicity, Religion and Disability. (2014). Retrieved from UK Parliament Research Briefings: <http://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/LN-2014-017#fullreport>

Migrants in the UK: An Overview. (n.d.). Retrieved August 21, 2017, from Migration Observatory: <http://www.migrationobservatory.ox.ac.uk/resources/briefings/migrants-in-the-uk-an-overview/>

Muslim Names Harm Job Chances. (n.d.). Retrieved from The Guardian: <https://www.theguardian.com/media-network/2016/mar/24/british-journalism-female-ethnic-minorities-reporters-editors>

Odmalm, P. (2005). *Migration policies and political participation: inclusion or intrusion in Western Europe?* Springer.

Örmeci, O. (2016). Son Yıllarda Türkiye-Birleşik Krallık (İngiltere) İlişkileri: İlişkilerde "Altın Çağ" Dönemi mi? *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2).

Parliamentary Constituencies. (n.d.). Retrieved from UK Parliament: <http://www.parliament.uk/about/how/elections-and-voting/constituencies/>

Polat, C. (2013). Effects of Ankara Agreement within the Community Legal Order. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 1(1), 151-171.

- Reeves, F. (1983). *British racial discourse: A study of British political discourse about race and race-related matters*. Cambridge University Press.
- Richardson, R. (2015). British Values and British Identity: Muddles, Mixtures and Ways Ahead. *London Review of Education*, 13(2), 37-48.
- Roger Jowell, J. C., Jarvis, L., Bromley, C., & Stratford, N. (2000). *British Social Attitudes: Focusing on Diversity The 17th Report*. Sage.
- Schain, M. A. (2010). Managing difference: Immigrant integration policy in France, Britain, and the United States. *Social Research*, 205-236.
- Sirkeci, İ. (2017). *Little Turkey in Great Britain*.
- Sirkeci, İ. (n.d.). *Turkish Population in the UK*. Retrieved August 21, 2017, from What Do They Know: https://www.whatdotheyknow.com/request/turkish_population_in_the_uk
- Soysal, Y. N. (1994). *Limits of Citizenship: Migrants and Post-National Membership in Europe*. University of Chicago Press.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Londra Eğitim Müşavirliği. (n.d.). Retrieved from <http://londra.meb.gov.tr/>
- Thomson, M. (n.d.). *Immigration to the UK: The case of Turks*. University of Sussex. 2006: MYGIS Report, http://www.eliamep.gr/eliamep/files/MIGSYS_UK_Turks_eport_July_06.pdf.
- Türkiye-İngiltere İlişkilerinde "Altın Çağ"*. (n.d.). Retrieved May 10, 2018, from Hürriyet: <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiye-ingiltere-iliskilerinde-altin-cag-15426304>
- Vertovec, S. (2007). Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30(6), 1024-1054.

Your Councillors. (n.d.). Retrieved from Haringey London:
<https://www.minutes.haringey.gov.uk/mgMemberIndex.aspx?bcr=1>

COVID-19 DÖNEMİNDE SAĞLIK ÇALIŞANLARININ MARKETTEN EVE ONLİNE ALIŞVERİŞE YÖNELİK DENEYİMLERİNİ OLUŞTURAN FAKTÖRLER: İKİ AŞAMALI KÜMELEME ANALİZİ

Gülşah GENÇER ÇELİK* & Gökten ÖNGEL**

Öz

Araştırmanın amacı, sağlık çalışanlarının marketten eve online alışverişlere yönelik deneyimlerini oluşturan alt faktörlerin arasındaki ilişkilerin ve alışveriş deneyimlerine göre belirli profilleri oluşturup oluşturmadığını tespit etmektir. Amaca yönelik olarak çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 424 sağlık çalışanı ile 21.05.2021–06.03.2021 tarihleri arasında online anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Örneklem tekniği olarak Olasılığa dayalı örneklem tekniklerinden olan basit tesadüfi örneklem tekniği kullanılmıştır. İlişkilerin tespit edilmesi için korelasyon analizi, profillerin belirlenmesi için ise iki aşamalı kümeleme analizi kullanılmıştır. Sağlık çalışanlarının iki kümeye (profile) ayrıldığı görülmektedir. İlk grupta yer alan sağlık çalışanları toplam katılımcıların %41,6'sını oluştururken ikinci kümede yer alan katılımcılar %58,4'ünü oluşturmaktadır. İlk kümede yer alan sağlık çalışanlarının müşteri hizmetleri kalitesi, sipariş sistemi kalitesi, güven düzeyleri ve zorlayıcı psikolojik faktör algılarının çok yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca kurye kalitesi hakkındaki algılarının ise kararsızlık seviyesinde olduğu görülmektedir. İkinci kümede yer alan sağlık çalışanlarının müşteri hizmetleri kalitesi, zorlayıcı psikolojik faktör algılarının yüksek, sipariş sistemi kalitesi algılarının çok yüksek, güven düzeyleri ve kurye kalitesi algılarının düzeylerinin ise olumsuz sayılabilecek seviyede düşük olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Salgını, Online Alışveriş, Sağlık Çalışanları.

* Dr. Öğr. Üyesi., Beykent Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, İşletme Yönetimi Bölümü, gulsajg@beykent.edu.tr , <https://orcid.org/0000-0001-8610-3673>

** Uzm. Dr., (Md., Phd.) İstanbul Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları, goktenkorkmaz@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-4165-3601>

Not: Bu araştırmanın yapılabilmesi için Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu Başkanlığı'ndan 20.05.2021 tarih ile Etik Kurul izni alınmıştır.

FACTORS CONSTRUCTING HEALTH CARE PROFESSIONALS' EXPERIENCES OF ONLINE SHOPPING IN THE COVID-19 ERA: TWO-STAGE CLUSTER ANALYSIS

Abstract

The research aims to determine the relationships between the sub-factors that make up the experiences of health professionals about online shopping from the market and whether they form certain profiles according to their shopping experiences. An online survey was conducted between 21.05.2021 and 06.03.2021 with 424 health professionals who agreed to participate in the study. A simple random sampling technique, one of the probability-based sampling techniques, was used as the sampling technique. Correlation analysis was performed to determine the relationships, and two-stage clustering analysis was used to determine the profiles. It was found that health workers were divided into two groups (profiles). While the health workers in the first group constituted 41.6% of the total participants, the participants in the second cluster composed 58.4%. It was seen that the healthcare professionals in the first cluster had very high perceptions of customer service quality, order system quality, trust levels, and compelling psychological factors. In addition, it was found that their perceptions about courier quality were at the level of indecision. The healthcare professionals in the second cluster had high perceptions of customer service quality and coercive psychological factors, very high perceptions of order system quality, and low levels of trust levels and courier quality perceptions.

Keywords: Covid-19 Pandemic, Online Shopping, Health Workers.

Giriş

Dijital çağında başta zaman tasarrufu düşüncesi ve değişen yaşam tarzlarına bağlı olarak tüketicilerin online alışveriş eğilimlerinin arttığı görülmektedir. Online alışveriş tüketicilerin internet alt yapısına bağlı bir cihaz kullanarak anlık olarak mal ve hizmet alımı yapabilmeleri şeklinde tanımlanabilmektedir (Kaynak, 2020). Fiziksel mağazalara alternatif olarak ortaya çıkan sanal mağazaların kullanım ve bilinirlikleri günden güne artmaktadır. Söz konusu süreçle birlikte E-ticaret geleneksel satın alma süreçlerinde tüketici ve satıcı arasındaki doğrudan ilişkiyi de yeniden şekillendirmektedir (Yılmaz vd., 2016). Covid-19 salgınının oluşturduğu ortam, fiziksel temasın azaltılması zorunluluğu, sokağa çıkma kısıtlamaları, karantina tedbirleri, çeşitli hizmetlerin sadece internet-telefon siparişine açık olması gibi unsurlar online alışverişe olan eğilimi biraz da zorunlu olarak arttırmıştır. 2021 yılının ikinci yarısında salgın hala devam etmekte, “yeni normallerin” kişilerin hayatına girmesinde etkili olmaktadır. Devam eden salgın sürecinde sağlık sektörü çalışanları iş yükü ve mesai saatleri en fazla artan meslek grubu olmuştur. Söz konusu değişim temelinde çalışma “Covid-19 salgını sağlık çalışanlarının marketten eve online alışveriş deneyimlerine göre belirli profilleri oluşturmakta mıdır?” sorusu temelinde şekillendirilmiştir. Çalışmanın evrenini Türkiye’deki sağlık çalışanları

oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı Covid-19 salgının getirmiş olduğu yoğun iş yükü ve hastalık riskine bağlı olarak sağlık çalışanlarının marketten eve online alışverişlere yönelik deneyimlerini oluşturan alt faktörlerin arasındaki ilişkilerin ve alışveriş deneyimlerine göre belirli profilleri oluşturup oluşturmadığını tespit etmektir. Belirlenen amaca yönelik olarak çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 424 sağlık çalışanı ile 21.05.2021 – 06.03.2021 tarihleri arasında online anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Örneklem tekniği olarak olasılığa dayalı örneklem tekniklerinden basit tesadüfi örneklem tekniği kullanılmıştır. 424 sağlık çalışanından son 1 içerisinde en az 1 kere mobil uygulamalar aracılığıyla alışveriş yapmış olan 385 sağlık çalışanı örneklemi oluşturmaktadır. Çalışma Covid-19 salgını döneminde iş yüklerinde büyük artışlar meydana gelmiş olan sağlık çalışanlarını kapsamaktadır. Çalışmanın online anket yöntemi ile belirli bir forma bağlı olarak yapılması ve tek bir meslek grubunu kapsamaması sınırlılığı olarak değerlendirilebilmektedir. Çalışma Covid-19 salgının devam etmekte olduğu dönem içerisinde marketten eve online alışverişlere yaklaşım açısından sağlık çalışanları özelinde yapılmış nicel bir saha çalışması olması nedeni ile benzer çalışmalardan ayrılmaktadır. Çalışmanın ilk kısmında kavramsal çerçeve ve hipotez geliştirme yer almaktadır. İkinci kısım araştırmanın yöntemi yer alırken, üçüncü kısım bulguları ve yorumları içermektedir. Çalışma sonuç kısmı ile tamamlanmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE HİPOTEZ GELİŞTİRME

Türkiye’de 2020 yılında 16-74 yaş grubunun internet üzerinden yapmış olduğu özel kullanım amaçlı mal-hizmet alan bireylerin oranı % 21,4 oranında artarak % 44,3 (2019 yılı % 36,5) olarak gerçekleşmiştir (Anadolu ajansı, 2021). EUROSTAT verilerine göre tüm Avrupa Birliği ülkelerinde 2020 yılında online alışveriş oranı (2015 yılında % 62) %72 seviyelerindedir (TRT Haber, 2021). ABD’de 2019-2020 Mart ayları arasındaki 1 yıllık süreçte internette yapılan alışverişler incelendiğinde tuvalet kağıdı, konserve gıda, temizlik ürünleri tüketicilerin ilk yöneldikleri ürünler olurken tek kullanımlık eldiven talebi %670 artmış, ekmek yapma makinesi talebi %652 artmış öksürük ve soğuk algınlığı ürünleri bunları izlemiştir. Diğer yandan bavul ve evrak çantası talebi %77 oranında azalırken, kamera ve erkek mayoları %64, gelinlik talebi ise %63 oranında azalmıştır (Güven, 2020). Söz konusu bilgiler ışığında özellikle Covid sürecinde genel olarak E-ticaret talebinin artmasına rağmen bu artışın aslında ağırlıklı olarak ev kullanımı amaçlı market grubu ürünlerinde yoğunlaştığı, bu durumun da araştırmanın önemini arttığı söylenebilir.

Telli Danışmaz (2020) gerçekleştirdiği çalışma sonunda Covid-19 salgını ile birlikte haftada 3-4 kez online alışveriş yapanların oranı %14,5’ten %24,5’e yükseldiği belirlenmiştir. Online market alışverişi özelinde bakıldığında ise %18 olan oranın %44,5’e seviyesine yükseldiği görülmektedir. Çakıroğlu vd. (2020) salgının uzun sürmesine bağlı olarak

tüketicilerin yaşam tarzları ve tüketim eğilimlerinde değişikliklerin kalıcı olabileceği belirtmektedirler.

25-31 Mayıs 2020 tarihlerinde 18 yaş üzeri 2137 katılımcıyla Covid-19 ile birlikte ABD, Almanya ve Birleşik Krallıkta yaşam pratiklerindeki değişimleri belirlemek amacıyla gerçekleştirilen çalışma neticesinde değişimlerin sırasıyla kişilerin daha fazla evde kalma, elleri daha fazla yıkama, sosyal mesafeyi uygulama şeklinde olduğunu göstermektedir. Türkiye’de de salgının ilk 5 haftasında e-ticaret satışları bir önceki yılın aynı dönemine göre %171 oranında büyümüştür (Gençyürek Erdoğan, 2020, 1302-1305).

Özellikle Covid-19 salgını tüketicilerin alışveriş tercihleri üzerinde köklü değişiklikler gerçekleştirmektedir. Kişilerin kalabalık ortamlara girmek istememeleri, hastalık riskinden korkmaları, kişisel verilerinin ve ödeme bilgilerinin güvenliği ile ilgili endişeleri, uygun fiyatlı ürünlere hızlı ve zamanında ulaşabilme, nakit dışı ödeme yöntemlerini kullanmak isteme, sorun yaşandığında hızlıca sipariş iptali ya da değişim yaptırabilme, ürünü getiren kuryenin özellikleri ve hijyen durumu gibi unsurlar artık tüketicilerin yeni normalleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Covid-19 salgını sürecinde tüketiciler sağlıklarını kaybetme hususunda ciddi oranda korku, endişe ve panik yaşamaktadırlar (Alankuş, 2021, 108). Stanciu vd. (2020) çalışmalarında olağanüstü hal nedeniyle ev izolasyon koşullarının dayatılmasının, Rumen tüketicilerin sosyal faaliyetlerini önemli ölçüde azalttığını, eylemlerinin esas olarak temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik olduğunu ve geleneksel ticaretin savunucusu olan tüketicilerin, modern ticarete başvurmak zorunda kaldıklarını belirtmektedirler.

Online alışveriş sürecinde güven faktörünün büyük önemi olduğu söylenebilir. Köksal (2015) algılanan risk faktörünün online alışveriş önündeki en büyük engellerden biri olduğunu belirtirken kişilerin online alışverişini riskli görmesinin alışveriş yapma kararını büyük ölçüde etkilediğini belirtmektedir. Söz konusu çalışmaya katılanların %61,1’i internet alışverişinin güvenliği olduğuna inanmadığı şeklinde görüş belirtmiştir. Bayar vd. (2014) 139 katılımcı ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında aktif internet kullanıcılarının büyük bir kısmının internet üzerinden alışveriş yaptıklarını ve katılımcıların internette alışveriş yapma sebeplerinin başında internette indirimli fiyat bulabilmelerinin geldiği bulgusuna ulaşmışlardır. Şamlı ve Yönder Karabeyoğlu (2018) gerçekleştirdikleri çalışmada katılımcılar internette alışveriş yaparken en çok önemli olan unsurun güven olduğunu belirtmişlerdir. Yoon (2010) çalışmasında güvenliğin online alışverişlerde müşteri memnuniyetinin önemli bir belirleyicisi olduğunu belirtmiştir. Vasić vd. (2019) Sırbistan pazarında çevrimiçi alışverişte müşteri memnuniyetinin doğrudan güvenlik, bilgi kullanılabilirliği, nakliye, kalite, fiyatlandırma ve zaman unsurlarına bağlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yılmaz ve Mutlu (2020) tarafından Covid-19 döneminde 251 tüketici ile yapılan araştırmada, web sitesi üzerinde verilen bilgilerin güvenilir ve geçerli olması ve tüketiciye

fiyat avantajı sağlamanın tüketicilerin online market alışverişlerinde en önemli unsurlar olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Gönen ve İyigün (2020) Türkiye’de 308 katılımcı ile Teknoloji kabul modeli kullanarak çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışma bulguları algılanan risk ile algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı arasında anlamlı ve negatif ilişki, algılanan kullanım kolaylığı ile algılanan fayda arasında ise pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. Kullanıma yönelik tutum üzerinde algılanan fayda ile algılanan kullanım kolaylığının olumlu etkisi bulunmakta ve algılanan risk kullanıma yönelik tutuma etki etmemektedir. Şamlı ve Yöndar Karabeyoğlu (2018)’nin gerçekleştirdikleri çalışma sonuçlarına göre katılımcılar internette alışveriş yaparken güven, ödeme koşulları ve teslimat süresinin önemli olduğunu belirtmişlerdir. Alam ve Yasin (2010)’nın Malezya’da gerçekleştirdikleri çalışmalarında web sitesi tasarımı, güvenilirlik, ürün çeşitliliği ve teslimat performanslarının tüketicilerin çevrimiçi alışveriş memnuniyetini etkileyen dört temel faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tatlı (2020) tarafından yapılan araştırma sonucunda tüketicilerin farklı kanallar arasında geçiş yaparak alışveriş riskini azalttıkları, fiyat karşılaştırması yaptıkları güven elde etmeye çalıştıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Telli Danışmaz (2020) TÜİK verilerine dayanarak 2017 yılında internet siparişlerinde tüketicilerin %49,1 oranı ile en çok yaşadığı sorunun yanlış veya hasarlı ürün/hizmet teslimi olduğunu belirtmektedir. Bu durum özellikle iade-değişim ve sipariş iptal politikalarının tüketiciler açısından önemli olabileceğini göstermektedir. Iyzico tarafından Türkiye’de 2019 yılında yapılan ve online alışverişler baz alınarak hazırlanan rapora göre online alışverişlerde uygun fiyatlı ürünlerin daha çok satın alınması sebebi ile işlem adedi artmasına rağmen sepet tutarı yıllar içerisinde azalma göstermektedir (Telli Danışmaz, 2020). Söz konusu bilgi tüketiciler açısından fiyat karşılaştırma özelliğinin online alışverişlerde çokça kullanıldığı şeklinde düşünülebilir. Şen ve Yengin (2020) dijital tüketim yapanların önce araştırma yaptıklarını daha sonra fiyat, kalite karşılaştırması yaparak fiyatı uygun olan kaliteli ürünleri tercih ettiklerini belirtmektedirler. Araştırmaya katılanların yaklaşık %85’i satın alacağı ürün veya hizmetin fiyatlarını diğerleri ile karşılaştırdıklarını belirtmişlerdir. Yukarıda yer alan literatür örnekleri temelinde çalışmanın hipotezleri aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H₁: Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışverişlerinde müşteri hizmetleri kalitesi ile sipariş sistemi kalitesi arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.

H₂: Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışverişlerinde müşteri hizmetleri kalitesi ile güven faktörü arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.

H₃: Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışverişlerinde müşteri hizmetleri kalitesi ile kurye kalitesi arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.

- H₄: Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışverişlerinde müşteri hizmetleri kalitesi ile zorlayıcı psikolojik faktörler arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.
- H₅: Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışverişlerinde güven faktörü ile sipariş sistemi kalitesi arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.
- H₆: Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışverişlerinde kurye kalitesi ile sipariş sistemi kalitesi arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.
- H₇: Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışverişlerinde kurye kalitesi ile güven faktörü arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.
- H₈: Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışverişlerinde zorlayıcı psikolojik faktörler ile sipariş sistemi kalitesi arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.
- H₉: Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışverişlerinde zorlayıcı psikolojik faktörler ile güven faktörü arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.
- H₁₀: Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışverişlerinde zorlayıcı psikolojik faktörler ile kurye kalitesi arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.
- H₁₁: Sağlık çalışanları marketten eve çevrimiçi alışveriş deneyimlerine göre belirli profiller oluşturmaktadırlar.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın bu kısmında, araştırma sürecinin nasıl gerçekleştirildiğini gösterebilmek için araştırmanın hangi amaçla gerçekleştirildiği ve elde edilecek sonuçların neden önem arz ettiği, araştırmanın amacına uygun olarak belirlenen araştırma örnekleme, örnekleme süreci, örneklemeden veri toplamak için kullanılan ölçüm araçları ve araştırmanın kavramsal modeli hakkında bilgiler sunulmaktadır.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın temel amacı, devam eden salgın sürecinde iş yükü ve mesai saatleri en fazla artan meslek grubu olan sağlık çalışanlarının marketten eve online alışverişlere yönelik deneyimlerini oluşturan alt faktörlerin arasındaki ilişkilerin ve alışveriş deneyimlerine göre belirli profilleri oluşturup oluşturmadığının tespit edilmesidir. Söz konusu değişim temelinde çalışma “Covid-19 salgını sağlık çalışanlarının marketten eve online alışveriş deneyimlerine göre belirli profilleri oluşturmakta mıdır?” sorusu temelinde şekillendirilmiştir. Araştırma sorusunun beklenen yanıtı sağlık çalışanlarının marketten eve online alışveriş deneyimlerine göre farklı profillerin ortaya çıkmasıdır. Beklentinin nedeni sağlık çalışanlarının Covid-19 salgını sürecinde iş yüklerinde ortaya çıkan aşırı artış ve hastalık riski ile ilgili yüksek bilinç düzeylerinin kişileri raftan alışveriş yapmak yerine online alışverişe

yönlendirmiş olmasına rağmen özellikle alışkanlıklar temelinde farklı görüşlerin ortaya çıkabileceğidir.

Çalışmanın online anket yöntemi ile belirli bir forma bağlı kalarak yapılması ve tek bir meslek grubunu kapsaması sınırlılığı olarak değerlendirilebilmektedir. Söz konusu sınırlılıklar sebebi ile çalışmanın genele yönelik olarak değerlendirilmesi mümkün olmayabilecektir. Çalışma Covid-19 salgınının devam etmekte olduğu dönem içerisinde marketten eve online alışverişlere yaklaşım açısından sağlık çalışanları özelinde yapılmış nicel bir saha çalışması olması nedeni ile benzer çalışmalardan ayrılmaktadır.

2.2. Araştırma Evreni, Örneklemi ve Örnekleme Yöntemi

Çalışmanın evrenini Türkiye'deki sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Örnekleme tekniği olarak olasılığa dayalı örneklem tekniklerinden basit tesadüfi örneklem tekniği kullanılmıştır. 424 sağlık çalışanından son 1 yıl içerisinde en az 1 kere mobil uygulamalar aracılığıyla alışveriş yapmış olan 385 sağlık çalışanı örneklemi oluşturmaktadır. Çalışma Covid-19 salgını döneminde iş yüklerinde büyük artışlar meydana gelmiş olan sağlık çalışanlarını kapsamaktadır.

2.3. Araştırmanın Veri Toplama Araçları

Belirlenen amaca yönelik olarak çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 424 sağlık çalışanı ile 21.05.2021 – 06.03.2021 tarihleri arasında online anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Anket formu 2 kısımdan oluşup ilk kısımda demografik sorular yer almaktadır. Anketin ikinci kısmında 5 ana boyut altında toplam 21 soru yer almaktadır. Anketin ikinci kısmında 5'li likert ölçeği kullanılmış olup bu ölçekte; "(1) Hiç önemli değil (2) Önemli değil (3) Kararsızım (4) Önemli (5) Çok Önemli" seçeneğini temsil etmektedir. Çalışma ölçeği için Gençtürk ve Öztürkoğlu'nun (2020) yapmış oldukları çalışma esas alınmıştır.

2.4. Etik Konular

Bu araştırmanın yapılabilmesi için Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu Başkanlığı'ndan 20.05.2021 tarih ile Etik Kurul izni alınmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE YORUMLARI

3.1. Faktör ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Araştırmanın bu bölümünde marketten eve online alışveriş ölçeğinin güvenilirlik ve faktör analizi sonuçlarına yer verilmektedir. Faktör ve güvenilirlik analizinin sonuçlarının değerlendirilmesinde Hair vd. (2015) tarafından tanımlanan ve alan yazında çok sık olarak kullanılan değerler esas alınmıştır. Söz konusu değerler; KMO; 0,700, açıklanan toplam varyans; 0,60, Cronbach's Alpha; 0,70 şeklindedir.

Tablo 1. Faktör analizi ve güvenilirlik analizi sonuçları

Dönüştürülmüş Bileşen Matrisi^a					
	<i>Bileşenler</i>				
	<i>Müşteri hizmetleri kalitesi</i>	<i>Sipariş sistemi kalitesi</i>	<i>Güven faktörü</i>	<i>Kurye kalitesi</i>	<i>Zorlayıcı psikolojik faktörler</i>
Ödeme kolaylığı	,788				
Sipariş takibi	,775				
24 saat sipariş verebilme kolaylığı	,698				
Sipariş hızı/süresi	,610				
Ürün çeşitliliği/esnekliği	,588				
Firmanın zamanında teslimat becerisi	,570				
Sipariş iptal politikası		,835			
İade değişim politikası		,833			
Sipariş sitesinin teknolojisi		,642			
Fiyat karşılaştırma özelliği		,620			
Kişisel verilerin korunması			,755		
Güvenilirlik			,666		
Paketlemeye olan güven			,648		
Promosyonlar			,626		
Fiyat			,516		
Kuryenin davranışları				,773	
Kuryenin hijyen özellikleri				,751	
Kuryenin fiziksel özellikleri				,696	
Kalabalığa girmek istememek					,852
Hastalık bulaşma korkusu					,836
Zorunluluk					,627
Açıklanan toplam varyans= 64,342 KMO= 0,869 Ki-kare= 3858,126 Serbestlik derecesi=210 Anlamlılık= 0,000 Rotasyon metodu=varimax Cronbach's Alpha= 0,888 Madde sayısı=21					

Tablo 1'de faktör analiz ve güvenilirlik analizi sonuçları yer almaktadır. Marketten eve online alışveriş ölçeğinin açıklanan toplam varyansı % 64,34, KMO örneklem yeterliliği ölçümü 0,869, Bartlett's küresellik testi sonucu $p < 0,05$ düzeyinde anlamlıdır. Bunun yanında

bileşenlerin dönüştürülmesinde varimax yöntemi kullanılmıştır. Rotasyon sonucunda ölçüm aracının 5 boyutta faktöre dağıldığı görülmektedir. Ölçüm aracının güvenilir analizi Cronbach's Alpha katsayısı ile tespit edilmiştir. Ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı 0,888 olarak tespit edilmiştir. Faktör ve güvenilirlik analizi sonuçları incelendiğinde ölçüm aracının araştırmada kullanılmasının uygun olduğunu ifade etmek mümkündür.

3.2. Demografik Özellikler ve Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmada yer alan katılımcıların tanımlayıcı özellikleri Tablo 2'de yer almaktadır. Katılımcıların tamamı mobil uygulamalar üzerinden alışveriş yapmış kişilerden oluşmaktadır. Katılımcıların %30,1'i her gün mobil cihazlarından alışveriş uygulamalarını kullanırken, %41,8'i haftada birkaç kez, %22,9'u ayda birkaç kez, %5,2'si ise yılda birkaç kez kullanmaktadır. Son bir yıl içerisinde yapılan işlem sayısı incelendiğinde, katılımcıların %7,3'ü 1-3 kez, %12,2'si 4-6 kez, %9,6'sı 7-9 kez, %70,9'u ise 10 kez ve üzerinde işlem yaptığı görülmektedir. Son bir yıl içerisinde katılımcıların %7,5'i 100 TL ve altında, %101-500 TL arasında, %17,4'ü 501-1000 TL arasında %34,8'i ise 1001 TL ve üzerinde alışveriş yaptığını ifade etmiştir. Katılımcıların günlük internet kullanım sıklığı incelendiğinde; %21,3'ünün 2 saat ve altında, %49,6'sının 3-5 saat arasında, %21'inin 6-8 saat arasında, %8,1'ini ise 9 saat ve üzerinde kullanım yaptığı görülmektedir. Katılımcıların %10,4'ü üniversite hastanesinde, %24,9'u devlet hastanesinde, %31,9'u eğitim araştırma hastanesinde, %13,2'si aile sağlığı merkezinde, %5,5'i özel hastanede, %14,1'i ise diğer sağlık kuruluşu türlerinde çalışmaktadır. Katılımcıların %5,7'si ortaokul ya da lise mezunu, %8,3'ü ön lisans, %37,1'i lisans, %22,3'ü yüksek lisans, %26,5'i ise doktora mezunudur. Aylık gelir özellikleri incelendiğinde; katılımcıların %18,2'si 5000 TL ve altında, % 42,9'u 5001-10000 TL arasında %17,7'si 10001-15000 TL arasında, %12,5'i 15001-20000 TL arasında, %8,8'i ise 20001 TL ve üzerinde gelire sahiptir. Katılımcıların %79,9'u büyükşehir, %9,1'i şehir, %11,2'si ise ilçe ve kasabada yaşamaktadır. Yaş dağılımı incelendiğinde, katılımcıların %20,8'inin 30 ve altında, %36,6'sının 31-40 yaş arasında, %29,9'unun 41-50 yaş arasında, %12,7'sinin 51 ve üzerindeki yaş grubunda yer aldığı görülmektedir. Katılımcıların %72,2'si evli, %27,8'i ise bekarlardan oluşmaktadır. Son olarak katılımcıların %82,6'sı kadın, %17,6'sı ise erkeklerdir.

Tablo 2. Katılımcı özellikleri

<i>Değişken</i>	<i>Özellik</i>	<i>Kişi</i>	<i>%</i>	<i>Değişken</i>	<i>Özellik</i>	<i>Kişi</i>	<i>%</i>
Mobil alışveriş uygulamasını ziyaret	Her gün	116	30,1	Öğrenim durumunuz	Ortaokul-lise	22	5,7
	Haftada birkaç kez	161	41,8		Önlisans	32	8,3
	Ayda birkaç kez	88	22,9		Lisans	143	37,1
	Yılda birkaç kez	20	5,2		Yüksek lisans	86	22,3
					Doktora	102	26,5
Son 1 yıl içerisinde mobil işlem sayısını	1-3 kez	28	7,3	Aylık geliriniz	5000 TL ve altında	70	18,2
	4-6 kez	47	12,2		5001-10000 TL	165	42,9
	7-9 kez	37	9,6		10001-15000 TL	68	17,7
	10 ve üzeri	273	70,9		15001-20000 TL	48	12,5
					20001 TL ve üzerinde	34	8,8
Son 1 yıl içerisinde mobil harcama	100 TL ve altında	29	7,5	Yaşadığınız yer	Büyükşehir	307	79,7
	101-500 TL arasında	155	40,3		Şehir	35	9,1
	501- 1000 TL arasında	67	17,4		İlçe-kasaba	43	11,2
	1001 TL ve üzerinde	134	34,8	Yaş	30 yaş ve altında	80	20,8
			31-40 yaş arası		141	36,6	
			41-50 yaş arası		115	29,9	
			51 yaş ve üzeri		49	12,7	
Günlük internet kullanımı	2 saat ve altında	82	21,3	Medeni durum	Evli	278	72,2
	3-5 saat arasında	191	49,6		Bekar	107	27,8
	6-8 saat arasında	81	21,0		Cinsiyet	Kadın	318
	9 saat ve üzerinde	31	8,1	Erkek		67	17,4
Çalıştığınız yer	Üniversite hastanesi	40	10,4	Kişi sayısı: 385			
	Devlet hastanesi	96	24,9				
	Eğitim Araştırma hastanesi	123	31,9				
	Aile sağlığı merkezi	51	13,2				
	Özel hastane	21	5,5				
	Diğer	54	14,1				

Araştırma kapsamında yer alan sağlık çalışanlarının verdiği yanıtlar doğrultusunda elde edilen tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te yer almaktadır. Sağlık çalışanlarının müşteri hizmetleri ve sipariş sistemi ile ilgili algılarının çok yüksek düzeyde olumlu olduğu, psikolojik risk algılarının yüksek olduğu,

bunun yanında güven algılarının ise kararsızlık seviyesinde ve kurye hakkındaki görüşlerinin olumsuz olarak nitelendirilecek seviyede olduğu görülmektedir. Genel olarak ele alındığında sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi sipariş sistemine olumlu bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 3. Tanımlayıcı istatistikler

<i>Değişkenler</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Std. Sapma</i>
<i>Müşteri hizmetleri kalitesi</i>	4,1641	0,73164
<i>Sipariş sistemi kalitesi</i>	4,3461	0,76728
<i>Güven faktörü</i>	3,3621	0,81504
<i>Kurye kalitesi</i>	2,8892	1,00770
<i>Zorlayıcı psikolojik faktörler</i>	3,8104	0,96921

3.3. Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışveriş deneyimlerini oluşturan alt faktörlerin arasındaki ilişkilerin tespit edilebilmesi için Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 4'te yer almaktadır

Tablo 4. Korelasyon analizi sonuçları

	<i>Müşteri hizmetleri kalitesi</i>	<i>Sipariş sistemi kalitesi</i>	<i>Güven faktörü</i>	<i>Kurye kalitesi</i>	<i>Zorlayıcı psikolojik faktörler</i>
<i>Müşteri hizmetleri kalitesi</i>	1				
<i>Sipariş sistemi kalitesi</i>	,638**	1			
<i>Güven faktörü</i>	,611**	,487**	1		
<i>Kurye kalitesi</i>	,325**	,270**	,377**	1	
<i>Zorlayıcı psikolojik faktörler</i>	,285**	,275**	,280**	,199**	1

**= İlişki 0.01 seviyesinde anlamlı (2-kuyruk).

Kişi= 385

Sağlık çalışanlarının müşteri hizmetlerinin kalitesi hakkındaki algıları ile Sipariş sisteminin kalitesi hakkında ki algıları arasında yüksek, müşteri hizmetlerinin kalitesi hakkındaki algıları ile güven düzeyleri arasında yüksek, müşteri hizmetlerinin kalitesi hakkındaki algıları ile kurye kalitesi algıları arasında düşük, müşteri hizmetlerinin kalitesi hakkındaki algıları ile zorlayıcı psikolojikler faktörler arasında düşük düzeyde, pozitif yönde ve $p<0,05$ düzeyinde anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Sağlık çalışanlarının algıladıkları sipariş sistemi kalitesi ile güven düzeyleri arasında orta düzeyde,

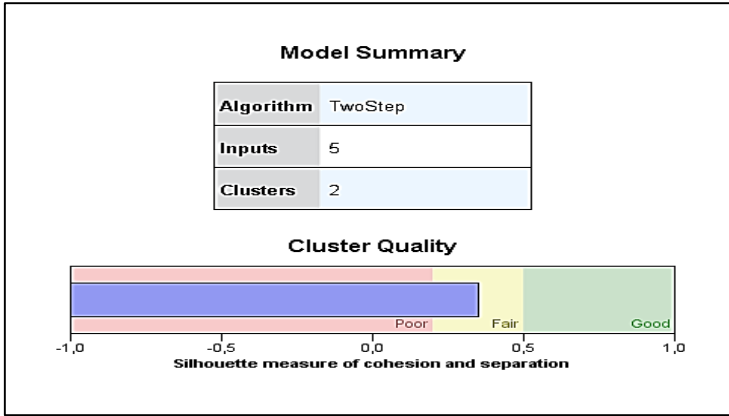
sipariş sistemi kalitesi algıları ile kurye kalitesi arasında, sipariş sistemi kalitesi algıları ile psikolojik faktörler arasında ise düşük düzeyde pozitif yönde ve $p<0,05$ düzeyinde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Sağlık çalışanlarının güven düzeyleri ile kurye kalitesi algıları arasında ve güven düzeyleri ile zorlayıcı psikolojik faktörler arasında düşük düzeyde, pozitif yönde ve $p<0,05$ düzeyinde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bunun yanında katılımcıların kurye kalitesi algıları ve zorlayıcı psikolojik faktör algıları arasında düşük düzeyde, pozitif yönde ve $p<0,05$ düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışveriş niyetlerinde müşteri hizmetleri kalitesi, sipariş sistemi kalitesi ve güven faktörlerinin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 5. İki aşamalı kümeleme analizi sonuçları

		<i>Küme 1</i>	<i>Küme 2</i>	<i>Toplam</i>
<i>Değişkenler</i>	<i>Tanımlayıcı istatistik</i>	<i>160 (%41,6)</i>	<i>225 (%58,4)</i>	<i>Birleşim 385 (%100)</i>
<i>Müşteri hizmetleri kalitesi</i>	Ort.	4,6833	3,7948	4,1641
	Std. Sapma	0,32548	0,71617	0,73164
<i>Sipariş sistemi kalitesi</i>	Ort.	4,8156	4,0122	4,3461
	Std. Sapma	0,32996	0,81395	0,76728
<i>Güven faktörü</i>	Ort.	4,0050	2,9049	3,3621
	Std. Sapma	0,56611	0,63725	0,81504
<i>Kurye kalitesi</i>	Ort.	3,3167	2,5852	2,8892
	Std. Sapma	0,96970	0,92194	1,00770
<i>Zorlayıcı psikolojik faktörler</i>	Ort.	4,2792	3,4770	3,8104
	Std. Sapma	0,64416	1,02333	0,96921
Ort.		4,22	3,35	3,71

Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışveriş deneyimlerine göre belirli profilleri oluşturup oluşturmadığını tespit etmek için iki aşamalı kümeleme analizi yapılmıştır. Kümeleme analizinde profillerin oluşması için değişkenler arasındaki mesafeler incelenmektedir. Kümelerin oluşmasında müdahalesiz süreç işlenmektedir (Tatlı, 2020). İki aşamalı kümeleme analizi ile ilgili bulgular Tablo 5'te yer almaktadır. Analizler sonucunda sağlık çalışanlarının iki kümeye (profile) ayrıldığı görülmektedir. İlk grupta yer alan sağlık çalışanları toplam katılımcıların %41,6'sını oluştururken ikinci kümede yer alan katılımcılar %58,4'ünü oluşturmaktadır. İlk kümede yer alan sağlık çalışanlarının müşteri hizmetleri kalitesi, sipariş sistemi kalitesi, güven düzeyleri ve zorlayıcı psikolojik faktör algılarının çok yüksek olduğu görülürken, kurye kalitesi hakkındaki algılarının ise kararsızlık seviyesinde olduğu görülmektedir. İkinci kümede yer alan sağlık çalışanlarının müşteri hizmetleri kalitesi, zorlayıcı psikolojik faktör algılarının yüksek, sipariş

sistemi kalitesi algılarının çok yüksek, güven düzeyleri ve kurye kalitesi algılarının düzeylerinin ise olumsuz sayılacak seviyede düşük olduğu görülmektedir. İki küme arasında kıyaslama yapıldığında ilk kümede yer alan sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi sipariş sistemine ikinci kümede yer alan sağlık çalışanlarından daha yüksek seviyede olumlu yaklaşım sergilediği görülmektedir. İki küme arasındaki en önemli ayrım ikinci kümede yer alan sağlık çalışanlarının güven düzeyleri ve kurye kalitesi hakkındaki algılarının olumsuz olmasıdır. Öyle ki faktörlerin güven ve kurye kalitesi algısının ikinci kümede yer alan sağlık çalışanlarının marketten eve alışveriş yapma eğilimlerini etkileyen önemli unsurlar olduğunu ifade etmek mümkündür. Bunun yanında sağlık çalışanlarının iki aşamalı kümeleme analizi sonucunda ilk kümede yer alan sağlık çalışanlarının marketten eve sipariş sistemini için yüksek düzeyde (4,22) olumlu eğilime sahip oldukları, ikinci kümede yer alan sağlık çalışanlarının ise kararsız düzeyde (3,35) oldukları görülmektedir.



Şekil 1. Küme kalitesi

Araştırma kapsamında iki aşamalı kümeleme analizi kullanılmıştır. Kümeleme analizi sonucunda elde edilen sonuçların uygunluğu için ise küme kalitesi incelenmektedir. Küme kalitesi ile ilgili bulgular şekil 1 de sunulmaktadır. Küme kalitesinin -1 ile 0,3 arasında kötü olduğu, 0,3 ile 0,5 arasında kabul edilebilir, 0,5-1 arasında ise iyi olarak belirlendiği görülmektedir. Bu çalışmada yapılan kümelemenin kalitesi ise 0,4 (kabul edilebilir düzeyde) olarak belirlenmiştir. Tüm sonuçlar göz önüne alındığında araştırma sonucunda elde edilen iki kümenin uygun olduğunu belirtmek mümkündür. bunun yanında sağlık çalışanlarının oluşturduğu profillerde güven ve kurye kalitesinin belirleyici olduğu tespit edilmiştir. çalışan özellikler ve güven faktörü açısından bakıldığında elde edilen bulgular alanyazınla (Aksoy, 2006; Türk, 2005; Kim ve Peterson, 2017; Sullivan ve Kim, 2018) uyumludur.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgularla birlikte hipotezlerin desteklenme ve desteklenmeme durumları şu şekilde olmuştur;

<i>Hipotez</i>	<i>Durum</i>
H ₁ : Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışverişlerinde müşteri hizmetleri kalitesi ile sipariş sistemi kalitesi arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.	Desteklendi
H ₂ : Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışverişlerinde müşteri hizmetleri kalitesi ile güven faktörü arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.	Desteklendi
H ₃ : Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışverişlerinde müşteri hizmetleri kalitesi ile kurye kalitesi arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.	Desteklendi
H ₄ : Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışverişlerinde müşteri hizmetleri kalitesi ile zorlayıcı psikolojik faktörler arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.	Desteklendi
H ₅ : Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışverişlerinde güven faktörü ile sipariş sistemi kalitesi arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.	Desteklendi
H ₆ : Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışverişlerinde kurye kalitesi ile sipariş sistemi kalitesi arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.	Desteklendi
H ₇ : Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışverişlerinde kurye kalitesi ile güven faktörü arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.	Desteklendi
H ₈ : Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışverişlerinde zorlayıcı psikolojik faktörler ile sipariş sistemi kalitesi arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.	Desteklendi
H ₉ : Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışverişlerinde zorlayıcı psikolojik faktörler ile güven faktörü arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.	Desteklendi
H ₁₀ : Sağlık çalışanlarının marketten eve çevrimiçi alışverişlerinde zorlayıcı psikolojik faktörler ile kurye kalitesi arasında pozitif yönde ilişki bulunmaktadır.	Desteklendi
H ₁₁ : Sağlık çalışanları marketten eve çevrimiçi alışveriş deneyimlerine göre belirli profiller oluşturmaktadırlar.	Desteklendi

Sonuç

Covid-19 döneminde tüketicilerin alışveriş yapmak şekillerinde önemli değişiklikler olmuştur. Bu dönemde çevrimiçi kanallardan alışveriş oranları artmış, mobil uygulamaları kullanımı yaygınlaşmıştır. Covid-19 pandemisinde sağlık risklerine en duyarlı olan sağlık çalışanlarını esas alan bu çalışma kapsamında marketten eve alışveriş tercihlerini etkileyen faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda sağlık çalışanlarının müşteri hizmetleri ve sipariş sistemi ile ilgili algılarının çok yüksek düzeyde olumlu olduğu, psikolojik risk algılarının yüksek olduğu, bunun yanında

güven algılarının ise kararsızlık seviyesinde ve kurye hakkındaki görüşlerinin olumsuz olarak nitelendirilecek seviyede olduğu tespit edilmiştir. Sağlık çalışanların iki farklı profile ayrıldığı tespit edilmiştir. İki profildeki sağlık çalışanlarının da marketten eve alışveriş uygulamasına olumlu yaklaştıkları görülmüştür. Profiller arasındaki en önemli fark marketten eve market alışverişine olan güven düzeylerinin daha düşük olması ve kurye kalitesinden kuşku etmeleridir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda marketten eve alışverişte profillerin belirlenmesinde personel özellikleri ve güven faktörlerinin önemli olduğunu ifade etmek mümkündür. Güven ve çalışan faktörlerinin online alışveriş tutumlarına olan katkısının alanyazınla uyumlu olduğu görülmektedir. Ancak, araştırmada yer alan faktörler açısından tam bir profillemeye rastlanmadığından elde edilen bütün sonuçların alanyazına uygunluğu değerlendirilememektedir.

Sağlık çalışanlarının iki farklı profile ayrılmasında personel kalitesi ve marketten eve alışveriş sistemine olan güvenin önemli olduğu sonucuna dayanarak bazı tartışma gündemleri oluşturmak mümkündür. Marketten eve alışveriş uygulamaları tüketiciler tarafından ne kadar uygun bulunsa da sistem içerisindeki bazı noktaların olumsuzluk taşıması bireylerin alışveriş niyetlerini devam ettirmede etkili olacaktır. Bu nedenle çalışanların hijyen kurallarına uyması, alışveriş sisteminin güvenilirlik sağlaması hala alışveriş niyetini etkilemede önemli yere sahiptir. Marketten eve sipariş uygulayıcılarının tüketicilerle olan temasını sağlayan personellerin uygunluğunu sistematik olarak kontrol etmesi gerekmektedir. Bunun yanında tüketicilerin güven düzeylerini düşüren faktörleri de gidermeleri gerekmektedir. Müşterilerin geri bildirimlerinin takip edilmesi, sistemsel eksiklerin giderilmesi marketten eve alışveriş uygulamalarının kullanılma sıklığını artıracaktır.

Sonraki çalışmalarda salgın sonrası dönemde ilgili sağlık çalışanlarının marketten eve online alışverişe yönelik deneyimlerinin değişiklik gösterip göstermediği incelenebilir. Kullanılan ölçek dışında farklı bir ölçek ile online alışverişe yönelik tutumlarının ne olduğu araştırılabilir. Bunun dışında araştırma kapsamında nedensellik incelemesi yapılmamıştır. Diğer araştırmalarda marketten eve alışveriş niyetini etkileyen faktörlerin ve söz konusu alışveriş yapmaya devam etmeyi etkileyen faktörlerin incelenmesi yeni bulgular elde edilmesini sağlayabilir. Ayrıca tüketici davranışlarının belirlenmesinde satın alınan ürün veya hizmetlerin özellikleri belirleyici olduğu bilinmektedir. Araştırmanın ürün-hizmet özelinde yapılması da ayrıca elde edilecek sonuçların çeşitli olmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

Aksoy, R. (2006). Bir pazarlama değeri olarak güven ve tüketicilerin elektronik pazarlara yönelik güven tutumları. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 2 (4), 79-90. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijmeb/issue/54837/750785>

- Alam, S. S., ve Yasin, N. M. (2010). An investigation into the antecedents of customer satisfaction of online shopping. *Journal of Marketing Development and Competitiveness*, 5(1), 71-78.
- Alankuş, Z. (2021). Covid-19'un gölgesinde dijital pazarlama ve yeni yaklaşımlar. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 94-125.
- Anadolu Ajansı (2021). <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/turkiyede-internet-kullananlarin-orani-bu-yil-itibariyla-yuzde-82-6ya-yukseldi/2346425> (19.09.2021)
- Bayar, H. T., Boşgelmez, G., ve Şimşek, B. (2014). Globalleşen dünyada dijital alışveriş uygulamalarının müşteri memnuniyeti üzerine etki araştırması. *Yıldız International Conference on Educational Research and Social Sciences Proceedings Book*. Ankara, 276-287.
- Çakıroğlu, K. I., Pirtini, S., ve Çengel, Ö. (2020). Covid-19 sürecinde ve post-pandemi döneminde yaşam tarzı açısından tüketici davranışlarının değişen eğilimi üzerine kavramsal bir çalışma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*, 19(37) Bahar (Özel Ek), 81-103.
- Gençtürk, S., ve Öztürkoğlu, Y. (2020). Yeni nesil perakendecilik: KOVID-19 sürecinde marketten eve hizmet inovasyonu araştırması. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 9(2), 49-69.
- Gençyürek Erdoğan, M. (2020). Covid-19 döneminde e-ticaret ve dijital reklam yatırımları. *Selçuk İletişim Dergisi*, 13(3), 1296-1318. Doi: 10.18094/Josc.776605.
- Gönen, S., ve İyigün, N. Ö. (2021). Online market alışverişinde tüketicilerin satın alma kararını etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Working Paper Series*, 1(1), 1-17. Doi: 10.5281/zenodo.4392278.
- Güven, H. (2020). Covid-19 pandemik krizi sürecinde e-ticarette meydana gelen değişimler. *ASEAD*, 7(5), 251-268.
- Kaynak, İ. (2020). Koronavirüs (Covid-19) algısının online alışverişe etkisi. *Turkish Studies*, 15(4), 633-645. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44391>.

- Kim, Y. ve Peterson, R. A. (2017). A Meta-analysis of Online Trust Relationships in E-commerce. *Journal of Interactive Marketing*, 38, 44-54.
- Köksal, Y. (2015). İnternet bağımlılığı ile internetten alışveriş ilişkisi üzerine bir incelenme; üniversite öğrencileri uygulaması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(12), 117-130.
- Stanciu, S., Radu, R.I., Sapira, V., ve Dumitrache, B., (2020). Consumer behavior in crisis situations-research on the effects of Covid-19 in Romania. *Annals of Dunarea de Jos University of Galati*, 5-13.
- Sullivan, Y. W. ve Kim, D. J. (2018). Assessing the effects of consumers' product evaluations and trust on repurchase intention in e-commerce environments. *International Journal of Information Management*, 39(2018). 199-219.
- Şen, T., ve Yengin, D. (2020). Krizin dijital tüketimde tüketici satın alma davranışına etkisi. *e- Yeni Medya Elektronik Dergi – eJNM*, 4(1), 69-78.
- Tatlı, H. S. (2020). Dokunma ihtiyacı açısından showrooming ve webrooming davranışlarının araştırılması. *Beykoz Akademi Dergisi*, 8(2), 20-40. DOI: 10.14514/BYK.m.26515393.2020.8/2.20-40
- Telli Danışmaz, A. (2020). Covid-19 salgınının tüketicilerin online alışveriş tercihine etkisi. *Social Sciences Research Journal*, 9 (2), 83-90.
- TRT Haber (2021). <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/internetten-alisveris-yuzde-72-artti-559469.html> (19.09.2021)
- Türk, M. (2005). Perakendeci işletmelerde personelin davranışsal özellikleri ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişki, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(1), 195-219.
- Vasić, N., Kilibarda, M., ve Kaurin, T. (2019). The influence of online shopping determinants on customer satisfaction in the Serbian market. *Journal of theoretical and applied electronic commerce research*, 14(2), 70-89. <http://dx.doi.org/10.4067/S0718-18762019000200107>.
- Yılmaz, E. S., ve Mutlu, H. M. (2020). Online market alışverişinin (kuru gıda, yaş meyve sebze ve paketli gıda ürünleri vb.) benimsenmesi: Covid-19 anksiyetesinin düzenleyici rolü. *Gaziantep University Journal of Social Sciences, Special Issue*, 486-505.

Yılmaz, V., Arı, E. ve Doğan, R. (2016) Online alışverişte müşteri şikâyet niyetleri ve davranışlarının yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi, *Journal of Yasar University*, 11(42), 102-112. <https://doi.org/10.19168/jyu.60269>.

Yoon, C. (2010). Antecedents of customer satisfaction with online banking in China: The effects of experience. *Computers in Human Behavior*, 26(1), 1296-1304.

Yönder Karabeyoğlu, D., ve Şamlı, R. (2018). Türkiye’de dijital pazarlamada marka ve tüketici ilişkisinin incelenmesi. *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 14, 65-87.

Extended Abstract

This study aims to determine whether the relationships between the sub-factors that make up health professionals’ experiences for online shopping from the market to home, depending on the heavy workload and disease risk brought by the Covid-19 epidemic and whether health workers create specific profiles according to their shopping experiences. An online survey was conducted between 21.05.2021 and 06.03.2021 with 424 health professionals who agreed to participate in the study voluntarily. Simple random sampling technique, which is one of the probability-based sampling techniques, was used as the sampling technique. In the research, reliability and factor analysis of the online shopping scale from the market to the house was carried out. The results of factor and reliability analysis revealed that it was appropriate to use the measurement tool in the study. Pearson correlation analysis was carried out to determine the relationships between the sub-factors that make up the online shopping experiences of healthcare professionals. Then a two-stage clustering analysis was conducted to decide whether or not they formed specific profiles according to their online shopping experiences. The explained total variance of the online shopping scale from the grocery store was 64.34%, the KMO sample adequacy measurement was 0.869, and Bartlett's sphericity test result was significant at the $p < 0.05$ level. The Cronbach's Alpha coefficient of the scale was determined as 0.888. It was found that the perceptions of healthcare professionals about customer service and the order system were very positive, their perceptions of psychological risk were high, and their perceptions of trust were at the level of indecision. Their views about the courier were at a level that can be described as negative. In general, it can be said that healthcare professionals had a positive perspective on the online ordering system from the grocery store. It was observed that health professionals were divided into two groups (profiles). While the health workers in the first group constituted 41.6% of the total participants, the participants in the second cluster composed 58.4%. The perceptions of customer service quality, order system quality, trust levels, and coercive psychological factors of healthcare professionals in the first cluster

were very high, their perceptions about courier quality were at the level of indecision. The healthcare professionals in the second cluster had high perceptions of customer service quality and coercive psychological factors, very high perceptions of order system quality, and low levels of trust levels and courier quality perceptions. As a result of the research, it was determined that healthcare professionals' perceptions about customer service and order systems were very positive, and their psychological risk perceptions were high. In addition, it was determined that their perceptions of trust were at the level of indecision and their opinions about the courier were at a level that can be described as negative. It was determined that health workers were divided into two different profiles. It was observed that health workers in both profiles had a positive approach to shopping from the market to home. The most crucial difference between the profiles was that they had lower levels of trust in grocery shopping and doubt the quality of the courier. In line with the results obtained, it is possible to state that personnel characteristics and trust factors are essential in determining profiles in shopping from the market to home. The contribution of trust and employee factors to online shopping attitudes is consistent with the literature. However, since complete profiling was not found in terms of the factors included in the research, the compatibility of all the results obtained with the literature cannot be evaluated. It is possible to create some discussion agendas based on the conclusion that personnel quality and trust in the grocery-to-house shopping system are essential in separating health care workers into two different profiles. No matter how convenient the consumers find the grocery-to-home shopping applications, the negativity of some points in the system will be effective in maintaining the shopping intentions of individuals. For this reason, the employees' compliance with the hygiene rules and the reliability of the shopping system still has an important place in affecting the shopping intention. Market-to-home ordering practitioners need to systematically check the suitability of personnel who make contact with consumers. In addition, consumers need to eliminate the factors that reduce their trust levels. Following customer feedback and eliminating systemic deficiencies will increase the frequency of use of grocery-to-home shopping applications. The results are important in terms of showing the shopping preferences of people who are careful about the disease.

YAYIN KURALLARI

Akademik Hassasiyetler (The Academic Elegance) Sosyal Bilimler alanında yılda iki kez (Bahar ve Güz) yayın yapan Ulusal Hakemli bir dergidir.

- 1- Akademik Hassasiyetler, sosyal bilimlerin tüm alanları ile ilgili deneysel, nicel ve nitel araştırmalara yer veren bir dergidir.
- 2- Dergiye gönderilen makaleler özgün bir çalışma olmalı ve daha önce yayınlanmamış olmalıdır. Şayet makaleler ulusal veya uluslararası bir sempozyum veya kongrede sunulmuş ise yada yüksek lisans veya doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmış ise bu durum dipnot verilerek ayrıca belirtmeli ve makale formatına uygun hale getirilmelidir.
- 3- Makalelerle ilgili her türlü yasal sorumluluk yazara ya da yazarlara aittir.
- 4- Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.
- 5- Makaleler için telif hakkı ödenmez.
- 6- Akademik Hassasiyetler'e gönderilen yazıların metin, dipnotlar/sonnotlar, kaynaklar ve tablolar/şekiller de dahil olmak üzere 35 sayfayı geçmemelidir.
- 7- Başlıklar 11 punto büyüklüğünde, koyu ve ortalanarak yazılmalıdır. Yazar adı ise başlık altında bulunmalı ve ortalanmalıdır. Yazarın adının yalnızca ilk harfi büyük harfle, soyadının ise tamamı büyük harflerle ve koyu şeklinde yazılmalıdır. (Örnek: Gökçe DİLARA*). Soyadın sağ üst köşesine ise * işareti konularak dipnot oluşturulmalı ve buraya yazarın ünvanı, çalıştığı kurumu ve e-mail adresi (altı çizgisiz ve siyah renkte) yazılmalıdır. -----
----- Örnek: Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokcedilara@gmail.com -----
- 8- Makaleler Microsoft Word veya "doc" veya "docx" uzantılı şekilde sisteme yüklenmelidir.
- 9- Makalelerde yer alacak alt ana başlıklar sola yanaşık, 1 cm. içeriden ve koyu şekilde; (1. TÜRKİYE'DE SOSYAL ...), onun altında yer alacak ara başlıklar ise koyu, sola yanaşık, 1 cm. içeriden ve sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde; (1.1.1. Ekonomik Faktörler), diğer alt başlıklarda koyu, sola yanaşık ve 1 cm. içeriden ilk harfleri büyük olacak şekilde; (1.1.1.Ticari yapı) yerleştirilmelidir.

Yazılar; Times New Roman karakterinde, 11 punto (dipnotlarda ise 8

punto) büyüklüğünde olmalıdır. Sayfa yapısı 16X24 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten 2 cm ve alttan 1,5 cm olmak üzere, 1 satır aralığıyla, iki yandan hizalanmış ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası “10nk”olacak şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası verilmelidir. Paragraf başları 1 cm içeriden olmalı ve "TAB" tuşu kullanılmalıdır.

10- “Öz” tek paragraf biçiminde yazılmalı ve 150-250 kelime arasında olmalı ve herhangi bir atıf içermemelidir. Her özet altında da çalışmayı açıklayan en az 3, en fazla 5 anahtar kelime bulunmalıdır. Çalışmalar başlıklar, özet ve kaynakça dâhil olmak üzere 5000-11000 kelime arasında olmalıdır.

11- Dergiye gönderilen makaleler ön değerlendirmeden geçtikten sonra dergi editörü tarafından bilimsel yeterliliğinin denetlenmesi amacıyla iki hakeme gönderilir. Makaleler, değerlendirme sonucunda hakemden gelecek olumlu raporlar doğrultusunda ve dergi yayın kurulu tarafından uygun görülen bir sayıda yayınlanır. Raporların olumsuz olması ya da makalenin yayınlanmasıyla ilgili olarak hakem raporlarının editöryal kurul tarafından yetersiz veya tatmin edici bulunmaması durumunda makalenin yayınlanması ile ilgili karar üçüncü bir hakem kararı veya editöryal kurulun takdiri doğrultusunda verilir. Bu durumda yazar makalenin yayınlanmaması ile ilgili olarak her hangi bir hak talebinde bulunamaz.

12- Makalede sıra ile öz, giriş, ana metin, sonuç, kaynakça ve varsa ekler bulunmalıdır. Giriş, Sonuç ve Kaynakça başlarına numaralandırma yapılmaz.

13- Akademik Hassasiyetler’e gönderilecek makalelerin hazırlanmasında APA yazım kuralları kullanılmalıdır. Tüm metin yazımında ve kaynakçanın hazırlanmasında da bu sisteme uyulması gerekmektedir. (METİN İÇİNDE ALINTININ GÖSTERİLMESİ, Örnek: (Durgun, 2010:25)). APA sistemi hakkında daha fazla bilgi için, lütfen <http://www.apastyle.org/> adresini ziyaret ediniz. Kaynakça gösteriminde aşağıdaki örneklerden yararlanabilirsiniz.

14- Dergimize gönderilen makalelerde 750-1000 kelime aralığında İngilizce uzun özetin (Extended Abstract) eklenmesi gerekmektedir. Makalelerin yabancı okurlar tarafından takibi ve yayınlanan makalelerin atıf alabilmesi için uyguladığımız bu düzenlemenin kaynakçadan sonraki kısma eklenmesi gerekmektedir. Yayınlanacak makalenin giriş, tartışma, metot, sonuç vb. aşamalarının genel bir açıklamasını içermesi gereken İngilizce uzun özet eklenmeyen makaleler yayımlanmayacaktır.

15- Dergimize gönderilen makaleler Turnitin İntihal Engelleme Programından geçirilmektedir.

16- Kaynakçada yer alan kaynakların ikinci satıra geçmesi durumunda ikinci satırın 1 TAB içeriden başlamasına dikkat ediniz.

17- Kaynakçada yer alan kaynakların ikinci satıra geçmesi durumunda ikinci satırın 1 TAB içeriden başlamasına dikkat ediniz.

19- Kaynakçayı kitap, makale vb. ayrımı yapmadan yazar soyadlarını dikkate alarak alfabetik şekilde hazırlayınız.

Kaynakça

Kitap

Turhan, M. (1997). Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Timur, T. (2000). Toplumsal Değişme ve Üniversiteler. Ankara: İmge Kitabevi.

Makale

İnalçık, H. (2000). “Ziya Gökalp Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür”. Doğu Batı. 3(12). ss.935.

Tuna, K. (2003). “Modern Bilimlerin Ortaya Çıkışının Sosyolojik Arka Planı”. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi. 3. Dizi, 7. Sayı. ss.1-10.

Kurumsal Yayınlar

Devlet Planlama Teşkilatı. (2002). Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (2000-2005). Ankara.

Çeviri ya da Editörlü Yayınlar

Gellner, E. (1998). Milliyetçiliğe Bakmak. (Çev. S. Coşar, S. Özertürk, N. Soyarık). İstanbul: İletişim Yayınları.

İnternet Yayınları

Durgun, Ş. (2011). Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus-Devlet midir? Erişim Tarihi: 03.05.2016.
www.iibfdergisi.gazi.edu.tr/index.php/iibfdergisi/article/download/458/448

Yazım kuralları ve şekil şartlarının yerine getirilmesi önem arz etmektedir. Lütfen bu konuda gerekli duyarlılığı gösteriniz.

Makale Gönderme: <http://dergipark.gov.tr/akademik-hassasiyetler>
İletişim Adresi: academiclegance@gmail.com

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

4 Aylık Uluslararası Akademik

Hakemli Dergi

ISSN: 2148-5933

E-ISSN: 2529-0088

SAYI/ISSUE: 17

Aralık/December 2021

